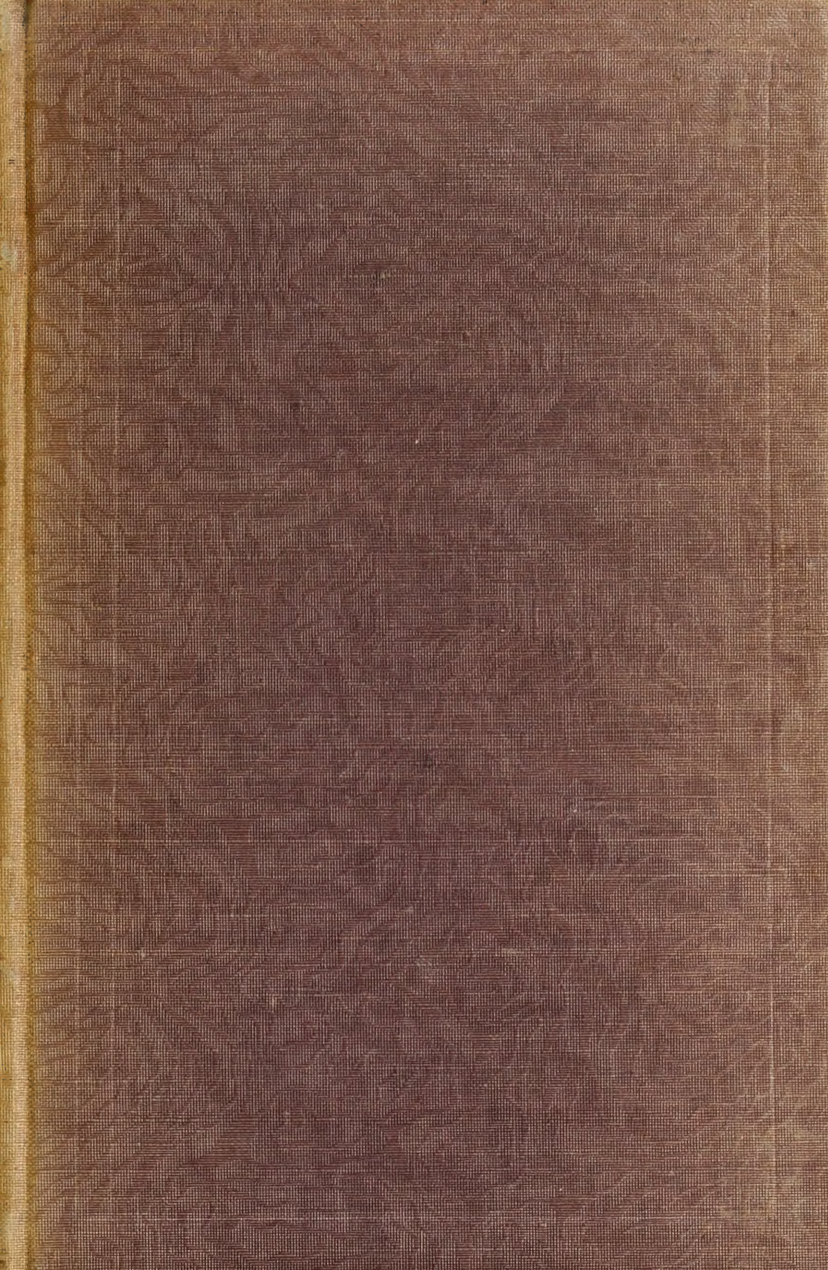

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

SJUNDE DELEN,

DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

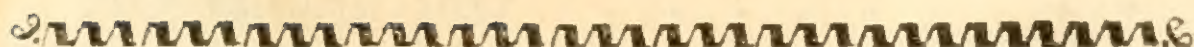
FÖRSTA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

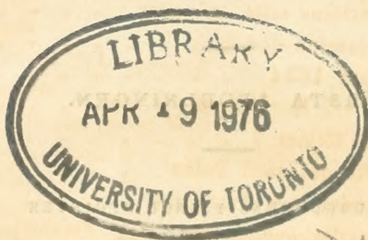

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1838.

LIBRARY
APR 9 1976
UNIVERSITY OF TORONTO

INNEHÅLL.

Kap.		Sid.

FÖRETAL.

Bland alla tidskiften uti fäderneslandets historia är drottning Kristinas förmyndareregering ett bland de rikhaltigaste både på stora karakterer, lysande fälltåg, betydliga förbättringar i inre förvaltningen och djupt ingripande yttre statsförbindelser. De trenne sista åren af trettioåra kriget samt Westfaliska freden leddes, åtminstone i början, hufvudsakligen af samma personer och hänga i alla fall så nära tillsammans med de föregående fälttågen, att författaren ansett sammanhanget fordra att afhandla dem tillsammans med riksförmyndarnes regering. Genom dessa förenade omständigheter har arbetet växt till betydlig vidd. Det utgifves derföre i tvänne afdelningar. Den sednare, innefattande slutet af trettioåra kriget samt riksförmyndarnes karakteristik och inre förvaltning, skall inom några veckor lemna pressen. Stockholm. Oct. 1838.

FÖRSTA BERÄTTELSEN.

OM DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

FÖRSTA KAPITLET.

TILLSTÅNDET I SVERGE EFTER GUSTAF II ADOLFS DÖD.

Under November månad 1632 hade uti Stockholm varit församladt ett utskott af de tre högre stånden, hvilket enligt konungens förslag beslutade dels att fortfarande utgifva, dels att öka de af samma stånd förut beviljade skatter. Der beslöts äfven att till Tyskland afFärda ombud för att lyckönska konungen till hans segrar, men derjemnte också för att anhålla, det han måtte komma tillbaka till fäderneslandet. Gabriel Gustafsson Oxenstjerna var redan till nämnde beskickning utsedd, och mötet nyligen afslutadt, då man d. 29 Nov. hörde af ryktet omtalas en stor seger, som konungen skulle hafva vunnit. Man sväfvade länge i ovisshet härom, tills slutligen, men först d. 8 Dec. rådet erhöll sann och fullständig berättelse om slaget vid Lützen och om konungens död. Det var den gången församladt uti pfalzgrefven Johan Kasimirs rum, och dagens protokoll utgöres af de orden: »Senaten tillbragte »hela dagen i gråt och klagan,» dock med det tillägg, »att innan rådsherrarna om aftonen skildes åt, beslöto »de gemensamt, att med hvarandra lefva och dö för

»fosterlandet, och att med inbördes enighet och allo »magt hemma i riket upprätthålla ordningen, och att »mot fienderna fullfölja kriget, tills man kunde vinna »en säker fred» 1).

Sverge var i en ganska vådlig ställning. Till tronföljare var redan förut hyllad Kristina, derigenom och såsom den älskade konungens dotter visserligen en föreningspunkt och ett namn att hålla sig till, men också föga mer; sjelf ett fem års barn, modern snarare till hinder än hjelp, och hvarken inom eller utom riket några mägtiga förbindelser, som kunde göra hennes rättigheter gällande. Landets innevånare af alla klasser voro ovanligt hårdt betungade med en mängd dels nya, dels ökade skatter, hittills beviljade och burna af kärlek eller af undseende för den store konungen. Man fruktade, att folket numera icke kunde bevekas till samma uppoffringar, och i allmänhet att det icke skulle kunna till enighet, lydnad och ordning sammanhållas af riksförmyndare, hvilka förut varit och om någon tid åter skulle blifva folkets likar och medundersåtare. Och likväl behöfdes nu, mer än förr, endrägt och uppoffringar. Polska hofvet började hvarjehanda stämplingar för att störa rikets inre lugn och bereda Uladislaus vägen till Svenska tronen. Hos Oxenstjerna, Sten Bjelke och Herm. Wrangel hade Uladislaus i sådan afsigt hört sig före, men blifvit afvisad 2). Med mera lycka lät han bland allmogen utsprida, det en af Sigismunds söner vore färdig antaga lutterska läran och derigenom närmast berättigad till Svenska kronan. Uti Finnland, Sigismundianernas fordna tillhåll, och uti Småland, omfattade man begärligt detta rykte; och allmogen i sistnämnde landsort hade till och med låtit inbilla sig, att Gustaf Adolf sjelf utvalt

1) Riksark. Rådsprot. d. 17, 20, 22, 29 Nov. och 8 Dec. 1632.

2) S. st. d. 12 Febr. 1633.

en af Polska prinsarna till efterträdare [1]. Det väntades derföre och förehades äfven mångahanda hemliga stämplingar att stifta oro bland ständerna; och flere mordbrandsförsök uti Stockholm tillskrefvos ej blott vanliga missdådare, utan äfven sådana, som ville åstadkomma missnöje och villervalla [2]. Utomlands var riket inveckladt uti ett krig, större och svårare än Sverge förut någonsin fört. Det var otvifvelaktigt, att konungens död skulle nedslå bundsförvandternas, men öka fiendernas mod; och att de sednare skulle med lifvadt hopp anstränga sina krafter för att jaga Svenskarna ut, lika tomhändta, som de kommit. Tyska protestantiska furstarna, som endast med ovilja ödmjukat sig till lydnad under den store Gustaf Adolf, skulle än mindre hörsamma en förmyndare-regering, sammansatt af endast Svenska adelsmän; och sjelfva de härar, som borde skaffa denna regering lydnad, bestodo och anfördes till större delen af Tyskar, naturligtvis mer tillgifna sitt än ett främmande land. De närmsta grannarna, Danmark såg gerna Sverges anseende sjunka, och Polen kastade begärliga blickar på Preussiska stranden och på Liffland. Det enda stöd, Sverge hade, var å ena sidan Ryssland, som angrep och derigenom sysselsatte Polen, och å den andra Frankrike, som för att motarbeta kejsaren lemnade Sverge betydliga underhållspenningar.

I denna svåra tidpunkt visade det sig, huru stor Gustaf Adolf varit, äfven i val af vänner. Sverge ansågs fallet; men just då steg det som högst både i inre välmåga, yttre anseende och krigisk ära. Det har derför att tacka först och främst den store Axel Oxenstjerna, och jemnte honom Jakob de la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, Klas Fleming, Per Brahe, Per och Axel Banér, Sten Bjelke och Adler Salvius uti rådkammaren, samt Gustaf Horn, Johan Banér, Leonhard Torstenson och Karl Gustaf Wrangel i fältet; alla af Gu-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1633.
2) S. st. d. 5 Jan. 1633.

staf Adolf framdragna; alla utmärkta för snille, dugliglighet och arbetsdrift; nästan alla för kunskaper, sedlighet och oegennytta. Dessa voro de, som räddade Sverge, eller rättare sagdt, Gustaf Adolf räddade genom dem sitt fädernesland och sitt verk.

Tidigt om morgonen efter det sorgliga budskapet församlade sig rådet ånyo, och efter några timmars hemlig öfverläggning utfärdades genom ilbud till landshöfdingar och biskopar befallning att förmana folket till enighet, till tålamod, samt till trohet mot den unga drottningen. Alla höfdingar vid gränsorna tillsades att sorgfälligt undvika hvarje oenighet med grannrikena; men till yttermera säkerhet qvarhöllos i landet åtskilliga till Tyskland ämnade troppar; gränsfästningarna blefvo i tysthet omsedde och för att vinna landets bevågenhet soldat-utskrifningen ännu till en tid uppskjuten [1]. Slutligen utlystes äfven riksdag till d. 6 Febr. 1633.

Med detta riksmöte åsyftades förnämligast trenne ting, nemligen första att få den unga drottningens rätt till kronan erkänd, och att derigenom förekomma alla stämplingar, som kunde föranledas af en osäker tronföljd; för det andra, att få bestämdt, huru under drottningens omyndiga år regeringen skulle förvaltas, hvarförutan riket skulle råka i villervalla; och för det tredje, att af ständerna erhålla bifall till de förra skatternas fortfarande. Det första och andra hoppades man utan särdeles svårighet drifva igenom; det tredje icke så; ty man fruktade, att hvart och ett af stånden skulle passa på tillfället och af den nya, ännu icke sadelfasta regeringen tvinga sig till befrielse från några af de förut beviljade skatterna. Det farligaste var, att inom sjelfva rådet sutto åtskilliga herrar, som mindre sågo på rikets behof än på egna utgifter, och derföre yrkade nedsättning på skatterna i allmänhet, men isynnerhet på adelns, för att dervid också sjelfva

---

1) S. st. d. 9 Dec. 1632.

njuta någon lättnad. Axel Oxenstjerna rådde ifrigt, »att motarbeta hvarje sådant försök, ty riket var nu »mer än någonsin i behof, och allt skulle falla öfver- »ända, derest det lemnades utan understöd. Detta,» skrifver han sedermera, »detta medgifva visserligen »alla, så länge man blott talar om saken i allmänhet, »men när det gäller uppoffring af egen fördel och af »egna privilegier, då ändras tungomålet. Värst är, att »de, som pruta och träta emot, och vid alla goda förslag »hafva svårigheter att invända, att just de blifva an- »sedda som de klokaste och bästa, ehuru, då man »beder dem på annat sätt hjelpa saken, så förstå de »det mindre än andra» [1]. Serskildt yttrade han sitt missnöje deröfver, att flera bland adeln och bland sjelfva rådet ville undandraga sig qvarn- och lilla tul- len, och att de betraktade »sin skatteskyldighet som ett »träldomsok och deremot under namn af frihet sökte »sjelfsvåld, så att de skulle slutligen störta fädernes- »landet i förderf» [2]. Inom regeringen taltes härom fram och åter, Jakob De la Gardie ansåg i början våd- ligt att med anspråk på alla skatternas fortfarande stöta ständerna för hufvudet; men Klas Fleming och med honom flertalet och slutligen äfven De la Gardie, beslöto följa rikskanslerens mening, eller att åtmin- stone göra ett försök dermed; »ty nedsattes utlagorna »nu, så vore svårt, kanske ogörligt, att vid möjligtvis »växande behof få dem åter beviljade; och om emot »förmodan något öfverskott skulle uppkomma, kun- »de det till framtida trångmål sparas» [3].

Efter dessa förberedelser öppnades riksdagen i början af Febr. På regeringens vägnar talade vid första sam- manträdet Gabriel Gustafsson Oxenstjerna. Då han

---

1) Falk. Ax. Oxenstjernas bref. Memorial för rådet, d. 8 Okt. 1633.

2) Riksark. Bref från Ax. Oxenstjerna 1633. Jemnf. Falk. Ax. Oxenstjernas memorial d. 8 Okt. 1633, samt bref till Gabr. Gson Oxenstierna d. 27 Sept. 1635.

3) Riksark. Rådsprot. d. 3 Jan. 1633

började med dessa ord: Konungen är död! utbrast hela församlingen i så högljudda snyftningar, att de flere gånger afbröto talaren. Men när han framställde förslaget att erkänna Kristina för Sverges drottning, hördes ett knotande sorl bland allmogen; ty många hade låtit bedraga sig af ryktena från Polen. En bland bönderna, vid namn Lars Larsson, afbröt Oxenstjerna och sade: »Hvem är denna konung Gustafs dotter? Vi »känna henne icke, och hafva henne aldrig sett.» — »J skolen få se henne, om j viljen,» svarade Oxenstjerna och hämtade strax den unga furstinnan in i rikssalen och visade henne för allmogen. Lars Larsson steg fram, betraktade noga hennes anletsdrag och utbrast slutligen: »Ja! det är hon sjelf. Se! det är sa»lig konungens näsa, ögon och panna! Henne vilja vi »hafva till vår drottning!» Härpå leddes Kristina straxt upp till tronen och blef af samteliga ständerna som drottning erkänd.

Det finnes visserligen spår, att Svenska adelns republikanska afsigter vid detta tillfälle åter varit å bana; samt att några velat iakttaga den gynnande tidpunkten, att inskränka arfsrätten och kanske konungamagten, och rådet undvek verkligen och med flit att uttala den allmänna grundsatsen, att Sverge var arfrike. Men å andra sidan finner man hos alla anseddare personer en liflig glädje att uti Kristinas person och arfsrätt hafva en fast punkt att sluta sig till under striden mot de skilda partier, som otvifvelaktigt skulle uppkomma. Kristina, hennes arfs- och kungliga rättigheter blefvo just den stödjepunkt, hvarpå den nya regeringen grundade sin byggnad.

Det första och vigtigaste ärendet var således lyckligen afgjordt; men det återstod att bestämma, huru under drottningens minderårighet regeringen skulle förvaltas. Bönderna yrkade, det landet borde såsom fordom styras af en ensam riksföreståndare [1]; men här-

---

1) S. st. d. 6 Febr. 1633.

emot talade för närvarande flere skäl, hvilka af Oxenstjerna uti ett vidlyftigt bref till rådet på följande sätt utvecklades [1]: »Regeringens förvaltande af många per»soner förhindrar alltid ärendernas gång och kan, så»som man af flere exempel erfarit, lätt störta ett ri»ke i förderf, serdeles då det är vant att af en re»geras. Sålunda måste antingen en eller några få der»till förordnas. Skäl för och mot båda delarna finnas »uti våra statsläror nog. Jag måste för min del be»känna, att jag anser en riksföreståndare vara mest öf»verensstämmande med förra tiders vana, och i stor »nöd den bästa tillflykten. Men så mycket jag vet, »hade salig konungen aldrig håg till detta medel, utan »såsom rådet kunnigt är, ämnade han i sådant fall an»förtro regeringen åt de fem höga riksämbetsmännen. »Denna femmanna-styrelse, med rikets råd och och kol»legier bredvid, är också säkrare mot en eller annans »uppväxande äregirighet; och om någon af dessa äm»betsmän dör, så blir dock regeringen beståndande och »ärenderna uti sin jemna gång; då deremot en ny riks»föreständare ofta slår omkull, hvad den förre byggt.» Dessa Oxenstjernas tänkesätt blefvo först af rådet, och sedan af ständerna gillade. Det beslutades derföre att, tills man vid nästa riksdag finge närmare öfverlägga om detta ämne och om rikets styrelseform i allmänhet, skulle regeringen af besagde fem riksämbetsmän förvaltas.

Nu återstod det tredje och svåraste, neml. att skaffa medel åt denna regering. Rådet föreslog de förra skatternas fortfarande. Det mötte motstånd öfver allt. Bönderna framlemnade angående qvarn- och lilla tullen en skarp och, som rådet tyckte, opassande skrifvelse, hvilken en missnöjd prestman hade åt allmogen uppsatt. Men det lyckades, ock utan serdeles svårig-

---

1) Engestr. Christina. 4:o N:o 1. Ax. Oxenstjerna till rådet. Hall d. 12 Febr. 1633.

het, att upplysa dem om förhållandet; de fogade sig, och hotade till och med att, om de finge fatt på presten, som förledt dem, skulle de kasta ut honom genom fönstret [1]. I hufvudsaken voro borgrarna ändå beredvilligare; men deremot envisades de med ett annat påstående, neml. att alla uti Sverge varande Kalvinister borde tvingas att bevista Lutherska gudstjensten. Anledningen till denna hos borgerskapet ovanliga nitälskan befanns vara, att några köpmän, afundsjuka och kanske till en del lidande genom Ludvig De Géers stora rörelse, ämnade på detta sätt drifva bort hans utländska arbetare och kanske slutligen honom sjelf [2]. Deras begäran blef afslagen. Adeln var svårare. Den fordrade, att få sina privilegier försäkrade, sin tullfrihet tillbaka o. s. v. Gabriel Gustafsson Oxenstjerna och Klas Fleming nödgades slutligen gå ned på riddarhuset, då efter en lång ordvexling adeln ändtligen gaf med sig, dock ogerna och med knot [3]. Presterna voro svårast. Den högt ansedda Westeråsbiskopen, Johannes Rudbeck, stod här i spetsen för motståndet, samt fordrade afskaffandet af qvarn- och lilla tullen, samt af boskapsskatten. Gabriel Gustafsson Oxenstjerna och Karl Gyllenhjelm gingo ned till presternas samlingsrum, och utverkade slutligen löfte om bättre svar. Men då efter några dagar svaret kom, var det föga bättre än förut och »hotade regeringen »med Guds vrede och hämnd, derest icke preseterståndet blefve från nämnde skattebördor befriadt.» Då uppkallades en del af presterna uti rådet, der Jakob De la Gardie och Per Banér förehöllo dem: »att dernest Guds straff komme för nämnde pålagor skull, borde det äfven komma öfver presterskapet, hvilket, likasom de andra stånden, bifallit och underskrifvit beslutet om dessa pålagor. Eljest hör man också bonden

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Febr. 1633.
2) S. st. d. 21 Febr. 1633.
3) S. st. d. 19, 20 Febr., 5 Mars 1633.

»mången gång på samma sätt bannas och hota, då pre»sterna af honom utkräfva deras tionde. Rådet hade »hoppats, att presterna icke skulle komma med dylikt »tal.» Presterna invände, att de talat om »det miss»bruk, som med nämnde uppbörder bedrefs.» — Per Banér svarade; »J viljen uttryckligen afskaffa icke blott »missbruket, utan ock bruket; ty de fel, som begås, »kunna rättas, så snart de blifva öfverklagade. Veten »i eljest några andra medel till rikets uppehållande, »så skola vi gerna dessa nu öfverklagade afskaffa.» Presterna föreslogo: »att då nämnde tullar föranledde »allehanda försnillning, kunde man i deras ställe lägga »en bestämd mantalsafgift på hvar person.» Rådet visade: »huru en sådan beskattning vore obillig, ty då »finge en bonde eller en fattig prest betala lika myc»ket som den rikaste herre. Nu deremot måste den, »som är rik, och har stort hus och stor förtäring, i »förhållande derefter skatta i både qvarn- och lilla »tullen.» Presterna begärde »att efter nödtorften få »hafva drängar fria från utskrifning.» Jakob De la Gardie svarade: »att derom var redan förordnadt;men» tillade han, »i sjelfve läten ofta vid utskrifningen taga »från enkan hennes enda dräng, men den förmögne »bonden låten i behålla både fyra och fem karlar. För »öfrigt, allt det i nu begären, länder till salig konun»gens förakt, och likasom riket icke kunde bära de »skatter han pålaggt, icke en gång tills han hunnit i »jorden. Men velen i icke lätta under armarna, så »måste allt falla, och då Gud nåde oss alla, och eder »med. Edert stånd borde icke blåsa under elden, »utan i dess ställe tyda allt till det bästa. Minnens i, »huru salig konungen uti sitt afskedstal bad eder för»mana allmogen till trohet och villighet? Gören i det »icke, så vilja vi inför Gud vara urskuldade för alla »de olyckor, som deraf kunna träffa vårt fädernes»land.» — Presterna aflägsnade sig, men beviljade ingenting. Några dagar derefter samtalades åter härom med biskop Rudbeck, men lika fåfängt. Regeringen

vågade ej längre brottas med presterna, emedan desse i landsorterna hade ett öfvervägande inflytande på allmogen. Mest af denna orsak, och äfven för att visa beredvillighet mot samtelige ständerna, afstod regeringen från den förhöjning uti qvarn- och lilla tullen, som år 1630 blifvit beviljad [1]). Sedan uppsattes riksdagsbeslutet, hvari Kristina erkändes för drottning; de fem höga riksämbetsmännen för hennes förmyndare; de förra skatterna med nämnde undantag beviljades, och höga straff utsattes för den, som med Wasa-ätten uti Polen plägade några underhandlingar. I medlet af Mars skildes ständerna åt.

De, som vid konungens död sedermera ända till Axel Oxenstjernas hemkomst, mottogo och bibehöllo hufvudledningen af alla ärender, voro Jakob De la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, Klas Fleming och Per Banér. Dessa fyra herrar, alla hvar för sig högt aktade, i hufvudsaken alltid eniga med hvarandra och med Axel Oxenstjerna, fingo just härigenom tillräcklig kraft att nästan alltid kunna drifva igenom, hvad de ansågo vara fäderneslandet nyttigt och således gifva enhet åt ärendernas gång. [2]) I synnerhet hade de mycket stöd af Axel Oxenstjerna. Såsom gunstling hos förra konungen hade han ägt tillfälle göra sina stora egenskaper allmänt kände, och tillika hade alla äfven de högre ämbetsmännen blifvit vande vid vördnad för den mägtige mannen. Härtill kom också, att han, som konungens närmaste förtrogne, ansågs hafva mesta kännedomen om dess planer, tillämnade medel och om hela styrelseverket i allmänhet. Detta anseende kom nu både riket och Oxenstjerna väl till pass, och han sjelf visste begagna det fördelaktiga i sin belägenhet. Till flere ämbetsverk och under riksdagarna till stånden skickade han bref uppfyllda med förmaningar till samdrägt, till tålamod, till hörsamhet, skrif-

---

1) S. st. d. 25 Febr., 1, 4 Mars 1633.

1) S. st. Se Rådsprot. för dessa år.

na med en förvånande kännedom om alla förhållanden, och med en broderlig uppriktighet och kärlek, som ej kunde förfela sin verkan. I samma anda skref han till rådet sjelft, inom hvars talrika krets, trätlystnad och egennytta, mången gång ville gifva sig luft, men hvilka lidelser af Axel Oxenstjerna och hans vänner till fäderneslandets lycka qväfdes.

ANDRA KAPITLET.

REGERINGSFORMENS ANTAGANDE.

Genom ofvannämnde riksdag hade man visserligen undangjort det första och oumbärligaste för ordningens bibehållande; men ännu återstod dervid ganska mycket att göra. Riket saknade nemligen en regeringsform. Uti konungabalken funnos väl i detta hänseende några allmänna föreskrifter, dock otillräckliga; ty mycket lemnades der åt personligt godtfinnande. Denna brist hade hittills varit mindre känbar, ty lefnadssätt och statsförhållanden voro i sig sjelfva så enkla, att utförligare stadgar icke af behofvet påkallades. Också hade Sverge alltsedan Sturarna haft både till år och för det mesta till duglighet fullmyndiga konungar, hvilka ersatt bristerna i författningen. Nu åter väntades en lång förmyndaretid med regeringen sammansatt och ärenderna allt mer och mer ökade och inveckla de, så inom som utom landet. Det behöfdes en lag, en bestämd föreskrift att förekomma oordningar inom styrelsen och ohörsamhet bland folket.

Att Sverige räddades från denna hotande fara, också derföre har det att tacka Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna. Under Preussiska krigen och sedermera allt framgent tyckes konungen hafva anat sin snart förestående död. För att så mycket som möjligt före-

bygga alla af en sådan händelse uppkommande oredor, beslöt han låta uppsätta en regeringsform i allmänhet, och serdeles för inträffande förmyndarestyrelser; och det var åt Axel Oxenstjerna, som han lemnade detta vigtiga förtroende. »Jag drog i betänkande,» säger Oxenstjerna, »att gripa saken an, ty det var ett hett »jern att röra vid.[1]) Han efterkom likväl konungens befallning och uppsatte redan uti Preussen första utkastet. I Tyskland visade han det för Gustaf Adolf, hvilken gillade och ämnade bekräfta hufvudinnehållet; men de under dåvarande krig för hvarje dag tvingande göromålen hade hindrat honom att vid förordningen lägga sista handen, och sedan densamma underskrifva och utfärda. Emedlertid var det allmänt kändt, att en sådan skrift blifvit uppsatt, och Svenska regeringen uti sin genom konungens död iråkade svåra belägenhet insåg tydligt, huru mycket stöd riket deraf skulle hafva; ty man kunde förmoda, att en regeringsform, utarbetad af Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna, skulle vara i sig sjelf nyttig och god, och äfven hos ständerna lättare att genomdrifva än hvilken annan som hälst. Redan några dagar efter underrättelsen om konungens död beslöt derföre rådet att från Oxenstjerna infordra nämnde regeringsform.[2]) Men denne hade sjelf fallit på samma tanke, och redan innan Svenska rådet hunnit få veta konungens död, hemskickade han för nämnde ändamål regeringsformen, med Lars Grubbe, en allmänt aktad man, hvilken intygade, att konungen densamma öfversett och gillat. Sjelf rådde Oxenstjerna ifrigt, »att, om också en eller annan »artikel deri skulle finnas betänkelig, man likväl nu »straxt måtte antaga det hela, och derpå grunda re»geringen; ty någon ordning är dock bättre än ingen. »Om detta försummas och regeringens anseende får

1) Riksark. Rikskanslerns ankomne bref 1633. — Ett memorial för Grubbe vid dess hemresa d. 5 Dec. 1632.

2) Riksark. Rådsprot. d. 13 Dec. 1632.

»falla, då skall snart oenighet uppstå, och saken se»dermera icke utan farliga medel, kanhända icke utan »åderlåtning kunna botas. [1]» Uti början af Januari 1633 kom regeringsformen till Sverge. Rådet beslöt göra allt möjligt för dess införande; men det blef dervid mycken fråga om, huruvida den borde föreläggas ständerna eller ej. Man fruktade neml. »att om den »utan föregående riksdags-öfverläggning blefve endast »af regeringen påbuden, skulle rikets innevånare icke »vilja ställa sig densamma till efterlefnad;» om man åter droge saken till riksdag, »att ständerna skulle så »gräla och mästra med förslaget, att det hela blefve »antingen förderfvadt eller alldeles öfverändakastadt. [2] »— Det vore vådligt,» mente Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, »att låta bönderna dömma om en sådan sak, »som en regeringsform [3];» och Jakob De la Gardie yttrade det samma om riddarhuset, »hvarest det sutte »åtskilliga unga och oerfarna karlar. Om man låter »dessa mästra och skrufva på saken, skall man få höra »mer galenskap än förstånd. [4]» I allmänhet befarade man, att de missnöjde i landet och inom hofvet, likaså att främmande utliggare skulle bearbeta saken som ett medel att reta sinnena och väcka oro. Vid den förut omtalade riksdagen 1633 blef dock regeringsformen uppläst för ett utskott af adeln, biskoparna, och borgmästrarna [5], hvilka sjelfva gillade, och på hvilkas ord också samtelige ständerna till efterlefnad densamma antogo; likväl blott, tills den hunnit vid nästa riksdag nogare skärskådas.

1) Eng. Christina 4:o N:o 1 Ax. Oxenstjerna till Svenska rådet. Hall. d. 12 Febr. 1633.

2) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1633.

3) S. st. d. 18 Febr. 1633.

4) S. st. d. 11 Mars 1633.

5) S. st. d. 18 Febr. 1633.

Det synes, som rikskanslern just inom adeln väntat svåraste hindret mot den nya regeringsformen, serdeles i afseende på åtskilliga ståndets företrädesrättigheter, hvilka deri närmare bestämdes och derigenom inskränktes. Genom bref till rådet erinrade han derföre: »huru framfarna konungar ofta gjort intrång i »adelns privilegier, ja ofta helt och hållet tillvällat sig »dess gods; men att sådant icke skett af något öfver»hetens begär att förtrycka, utan emedan armod och »nöd dertill tvungit, då inga andra utvägar till ri»kets upprätthållande förefunnits. Härvid borde dock »adeln å andra sidan betänka, att framfarna konungar »begåfvat dem sjelfva och deras förfäder med många »län och gods, och det icke blott i de eröfrade land»skapen, utan ock i sjelfva kronan och riket, hvilka »gods sedan blifvit ärfda, bortbytta eller försålda, så »att de nu mera icke utan stor förvirring kunna till »kronan återkallas. Härigenom hafva dock rikets årli»ga inkomster blifvit förminskade, hvilken brist måste »fyllas till kronans och fäderneslandets upprätthållan»de; och bör således adeln, för det goda, som den af »kronan åtnjuter, också medelst afstående af några »bland sina rättigheter kronan tillbaka understödja [1].» — I denna anda skref och varnade rikskanslern ofta; och rådet följde vanligen hans ledning. Stundom framstack likväl kärleken till privilegierna. Då enligt öfverenskommelse regeringsformen jemnte rådets anmärkningar åter utskickades att af rikskanslern för sista gången öfverses, blef tillika, på rådets vägnar, till Oxenstjerna afsänd en skrifvelse af följande innehåll: »Vi hafva förnummit vår broders yttrande om orsa»ken, hvarföre fordna konungar ofta ingripit i så väl »adelns som andre stånds rättigheter, neml. dels rikets »nöd, dels, att konungens och folkets rättigheter icke »varit noga utstakade. Vi önskade derföre gerna, att

1) Falk. A Oxenstjernas memorial. Frankfurt am Main d. 8 Okt. 1633.

»vår broder, som är af Gud med mycken förfarenhet »i dessa ärender begåfvad, måtte sammansätta ett adels- »privilegium, sådant som vore konungen drägeligt och »adeln nyttigt; desslikes hvilka rättigheter åt de andra »stånden kunna föreslås hvarigenom mellan öfverhet, »undersåtare och medstånder god enighet kunde bibe- »hållas. Vi tvifla icke, att om vår broder tager sig »denna möda uppå, skall han bland många andra sina »förtjenster också efterlemna detta, framtiden och det »adeliga ståndet till en odödelig minnesvård.» Det fin- nes icke upptecknadt, om rikskanslern i anledning häraf företagit någon åtgärd; men straxt derefter kom regeringsformen tillbaka från Tyskland, blef ännu en gång af rådet granskad, för att sedan för de samman- kallade ständerna till slutligt antagande föreläggas.

Vid midsommarstiden 1634 sammanträdde riksda- gen uti Stockholm. Den var af ovanligt stor vigt; der skulle nemligen en ny regeringsform antagas, den nya förmyndarestyrelsen en gång för alla blifva bekräf- tad, och i allmänhet den anda och gång bestämmas, som samma regering sedermera allt framgent borde följa. Detta regeringsformens antagande var det mål, styrelsen sökte, men hvilket också de olika partierna inom landet motarbetade. Härtill begagnades vanliga medlen, neml. afundsjukan mellan olika samhällsklasser, och benägenheten att nedsätta skatterna. De, som isynnerhet, men under hand upprörde tvisten, voro dels hofvet, nemligen enkedrottning Maria Eleonora och pfalzgrefven Johan Kasimir, hvilka önskade draga förmyndareregeringen hvar till sig; dels också Polska partiet för att genom oro och villervalla bereda Ula- dislaus vägen till Svenska tronen. Genom dessa om- ständigheter blef 1634 års riksdag så orolig, att man icke på länge hvarken förut eller sedermera haft dess like [2]).

1) Eng. Christina 4:o 1. Rådet till Ax. Oxenstjerna. Stockholm d. 17 Febr. 1634.

2) Brah. P. Brahes brefväxling. T. 13. — Per Banér till P. Brahe Sthm d. 7 Aug. 1634.

Kinkigaste punkten var som vanligt skatterna. Regeringen fordrade de förras bibehållande blott med det tillägg, att äfven adelns bönder skulle betala boskapsskatt och undergå utskrifning. [1] Det tyckes som prest- och borgarestånden varit tämligen villiga; men icke så de andra. Svenska härarnas hittills äfven efter konungens död hafda framgång gjorde i allmänhet ständerna öfvermodiga, så att de tyckte riket icke vara i fara eller i behof af så stora uppoffringar. [2] Adeln vägrade i början flera gånger, och alldeles att åtaga sig boskapsskatt och utskrifning inom frihetsmilen; men då Gabriel Bengtsson Oxenstjerna och Klas Fleming kommit ned på riddarhuset och framställt saken, biföll ändteligen ståndet till en del af dessa fordringar. [3] Bönderna voro serdeles svåra och omöjliga. De hade till rådet inlemnat en lista på sina missnöjen, hvilka icke blott angingo den tunga beskattning, öfver hvilken de med skäl kunde klaga, utan äfven några nya förordningar angående kornhus och skjutsfärd, hvilka likväl just till böndernas lättnad blifvit utgifna. Skriften var dessutom författad med bitterhet, och troligen, icke af bondehand. Dock äfven sjelfva bönderna voro högst oroliga och hotade att resa hem från riksdagen, om ej desse deras besvär afhjelptes. Regeringen uppkallade i rådet ett utskott af allmogen, då Per Baner gaf dem allvarsamma föreställningar; men det hjelpte ej. De båda folkkäraste bland rådsherrarna, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna och Klas Fleming, gingo ned till allmogen på gillesstufvan, men kunde föga uträtta. En Finnsk bonde gaf väl lofvande svar, men blef derföre straxt angripen af en Uppländning, hvilken kallade honom Herrehyllare, och vid fortsatt ordväxling slutligen lät Finnen smaka knytnäfvarna. Sådan

1) Riksark. Rådsprot. d. 8 Jul. 1634.

2) Brah. s. st.

3) Riksark. Rådsprot. d. 14 Jul. 1634.

dan var sinnesstämningen, att styrelsen ej vågade straffa våldsverkaren. Ett namnlöst smädebref fanns en dag inkastadt uti räkenkammaren; en annan gång låg utanför rådsdörren böndernas klagoskrift med en stor sten inuti. Dessa uppträden födde allmän oro och fruktan. Man misstänkte, att Danska och Polska utliggare hemligen blåste under elden. Per Banér ville inkalla ett regemente knektar, men rådet ogillade hans förslag. Slutligen lyckades det med biträde af de andra stånden att lugna bönderna och utverka deras bifall till de förra skatternas fortfarande. [1])

Sedan detta lyckligen var genomdrifvet, gick det temligen lätt att få regeringsformen antagen. Den upplästes för ett utskott af prester, borgare och bönder samt för hela adelsståndet enligt dess uttryckliga, envisa begäran och tvärtemot Per Banérs råd. Adel, borgare och bönder gjorde blott ett par obetydliga anmärkningar; presterna genom biskop Rudbeck, att landshöfdingarna icke borde befullmägtigas till någon uppsigt öfver andeliga ting [2]). Men i sammanhang med frågan om regeringsformen och innan den afgjordes, bragte presterskapet en annan sak å bana. Uti de privilegier, som Gustaf II Adolf år 1617 åt adeln utfärdade, förekommo de orden: »att till rikets högre syss»lor skulle ingen vanbördig framdragas, adeln öfver »hufvudet.» Med ordet »vanbördig» menades då egentligen »ofrälse.» Detta förordnande hade väckt ovilja, icke så mycket för saken skull, ty man var vid detta adelns företräde sedan långliga tider van; utan mera för ordet, hvilket tycktes medföra något vanhedrande. Redan förra riksdagen hade ofrälsestånden deröfver klagat; nu skedde det formligen af presterståndet och genom biskop Rudbeck, hvilken besvärade sig »öfver de

1) Riksark. Rådsprot. d. 7, 9, 15, 22 Jul. 4 Aug. 1634.
2) S. st. d. 7 Juli 1634.

»många skottkolfvar, till hvilka detta ord gifver anled»ning.» Rådet ville behålla det qvar, »emedan det var »underskrifvet af salig konungens hand; och påstod, »att med vanbördig menades ej ofrälse, utan odug»sen, eller den, som af hederliga föräldrar född, från »dem vanslägtats; ständerna kunde sjelfva se, att dug»liga ofrälsemän voro flerestädes framdragna högt öfver »många af adeln [1].» Med denna förklaring gåfvo sig presterna tillfreds; och regeringsformen blef d. 29 Juli 1634 af alla ständerna enhälligt antagen. Kort derefter blefvo, enligt densamma, ämbetsverken ordnade och sysslorna besatta.

Hufvudinnehållet af denna regeringsform var följande: 1:o Så konung som undersåtare skola endrägtigt förblifva vid den rena Lutherska trosläran, i öfverensstämmelse med allmänna Symbola, Luthers katekes, Augsburgiska bekännelsen och Uppsala mötes beslut. 2:o. Arfsrätten till riket förblifver, som stadgadt är åren 1544, 1604 och 1627. 3:o. Konungen äger styra och råda för borg, land, och all sin och kronans rätt, som lag säger. 4:o. Till bistånd häri väljer konungen efter lag och tycke sitt bland infödde riddare och svenner riksens råd till ett antal af minst 25, deri inberäknade rikets fem höga ämbeten, drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare. Rådet åligger, att efter bästa förstånd påminna konungen om riksens rätt och bästa, samt tillika hålla ständer och allmoge till trohet och villighet. 5:o. Till ärendernas ordentliga behandlande, dock konungens rätt och höghet oförkränkt, tillsättas fem kollegier, nemligen: a) För rättegångssaker Hofrätten i Stockholm, med riksdrotset till ordförande; samt dessutom Hofrätterna i Jönköping, Åbo och Dorpt. Vigtiga högmål skola dömas af en riksrätt. b) För krigsärenderna till lands Krigskollegium, under riksmarsken. c) För krigsärenderna till sjöss Amiralitetskollegium, under

1) S. st. d. 21 Juli 1634.

riksamiralen. d) För underhandlingar med främmande, och för rikets inre styrelse Kanslikollegium, under rikskansleren. e) För inkräfvandet och förvaltandet af rikets inkomster Räknekammaren, under riksskattmästaren. Uti hvart och ett af dessa kollegier sitta, utom ordföranden, 2 eller 4 af rikets råd, 2 eller 4 bisittare af adel, och 2 eller 4 ofrälse inom verket förtjente män. 6:o. Hofvet, artilleriet, kronans stall och stuterier samt dess skogar och jagt skola stå ander följande fyra ämbetsmän: riksmarskalk, rikstygmästare, riksstallmästare och riksjägmästare. 7:o. Länsregeringen anförtros åt tjugutre landshöfdingar, med öfverståthållaren i Stockholm främst. 8:o. Rättvisan på landet skipas under hofrätterna af sjutton lagmansrätter, med underlydande häradshöfdingar. 9:o. Regementerna blifva åtta till häst och tjugu till fot. 10:o. Alla embetsmän uti den högre förvaltningen skola ovillkorligen, och derest de ej å sotesäng ligga, hvarje år, på viss tid aflägga räkenskap inför de fem höga rikskollegierna, och dessa åter inför konungen sjelf. 11:o. Till allmänna riksdagar kallas adel, prester, krigsbefäl, borgare och bönder; men derest för påkommande hastighet eller andra skäl riksdag icke tryggeligen kan hållas, äger regeringen tillkalla de fem höga riksämbetsmännen, två bisittare ur hvart kollegium, 2 af adel från hvar lagsaga, alla biskoparna, samt fullmägtige från de sex största städerna. Detta utskott äger att afgifva betänkande om allmänna ärender. Men riksdagarnas beslut skola efterkommas af enhvar, som åt konungen och riket lydnad skyldig är. 12:o. Ingen får utan rättmätig ursäkt undandraga sig konungens och rikets tjenst. 13:o. Då konung sjuk, frånvarande eller omyndig är, föres regeringen af de fem höga riksämbetsmännen; dock äga dessa förmyndare icke göra någon lag mot arfföreningen eller till den konungsliga höghetens förfång, ej heller meddela privilegier till konungens olägenhet eller dess inkomsters stadiga förminskning; ej heller sälja, bortbyta, bortgifva eller på

något sätt föryttra krono- eller skattegods eller andra kronans rättigheter. Om likväl sådant sker, äger konungen magt, då han till hälsa, riket eller myndiga år kommer, att allt sådant återkalla och igentaga. Likaledes äger till myndiga år kommen konung rätt att öfverväga och antingen gilla eller upphäfva de stadgar, förordningar och ämbetsutnämningar, som förmyndare vidtagit. 14:o. Dör konung utan laglig arfvinge, skall regeringen förestås af de fem höga riksämbetena, tills ständerna hinna sammankallas och konung utvälja.

Denna regeringsform har i sednare tider blifvit tadlad derföre, att råds- och några andra högre ämbeten uteslutande förbehöllos åt adeln. Men ett sådant stadgande öfverensstämde helt och hållet med hvad, då för tiden var och i många århundraden varit i bruk; hvarföre man icke finner, att detsamma väckte minsta motstånd, icke ens någon uppmärksamhet. Det missnöje, som förspordes, var tvärtom just från adelns sida, för hvilket stånds fri- och rättigheter många ansågo den nya regeringsformen vara mindre gynnande. Andra mente, att konungamagten blifvit genom densamma allt för mycket inskränkt, så att staten mer liknade en republik, än ett konungadöme. — I och för sig sjelf har emedlertid denna statsförfattning blifvit af de flesta kännare högeligen berömd, serdeles för de tiderna. Märkas bör också, att den var en af de första utförliga regeringsformer, som i Europa förefunnits, och således ett nytt vittne om den höga ståndpunkt, som Sverge bland de odlade folken då för tiden innehade.

Rikskanslerns ovänner då och sedermera hafva utspridt, det Gustaf Adolf aldrig befallt denna regeringsforms uppsättande, och aldrig densamma öfversett; utan att allt detta blifvit falskeligen föregifvet för att öfvertala ständerna till dess antagande. Denna sägen har sedermera hos många till och med häfdatecknare vunnit trovärdighet; men är dock alldeles ogrundad. Redan några dagar efter underrättelsen om Gustaf Adolfs

död, och innan ännu något bref derom kunnat hinna till Sverge från den i medlersta Tyskland då varande Oxenstjerna, väcktes uti rådet tal om denna konungens och rikskanslerens regeringsform, hvars tillvaro således redan då var i Stockholm känd [1]). Den 11 Nov. fick rikskansleren underrättelse om konungens död; redan d. 5 Dec. afskickade han till Sverge regeringsformen; och under mellantiden var han nästan beständigt på resor, hvilka, jemnte de nu öfver honom ensam hopade Tyska ärenderna gjorde det nästan till en omöjlighet, att på den korta tiden hafva kunnat sammansätta ett sådant arbete [2]). Slutligen åberopar han sjelf flere vittnen, att konungen uppgifvit grundidéerna till regeringsreformen och gillat utförandet; och det finnes ej spår, att någon då för tiden tviflat på sanningen häraf.

Sedan den stormiga riksdagen 1634 var lyckligt öfverstånden, följde, i afseende på inre angelägenheter en lugnare tid. Regeringens anseende var befästadt och befästades dagligen allt mera genom det bruk, den gjorde af sin magt. Den uppträdde med drift och omsorg i de inre angelägenheterna, med beslutsamhet och kraftiga rustningar i det yttre; och lyckades på detta sätt att både hos vänner och fiender bibehålla det anseende, som Sverge under den utmärkte konungen förvärfvat.

---

1) Riksark. Rådprot. d. 13 Dec. 1632.

2) Riksark. Rikskanslerens ankomna bref 1633. Memorial för Grubbe. Erfurt d. 5 Dec. 1632.

TREDJE KAPITLET.

AXEL OXENSTJERNA I TYSKLAND.

Då Axel Oxenstjerna uti Cronstadt skildes från Gustaf Adolf, tog han öfver Schweinfurt och Würtzburg återvägen till Frankfurt am Mayn, för att derifrån enligt konungens befallning foga anstalt om mötet i Wien. Just då han på denna resa anlände till Hanau, mötte underrättelsen om konungens död. Det var då, som Oxenstjerna hade den första sömnlösa natt i sin lifstid.

Också hade han framför alla andra stora anledningar till bekymmer. Han var konungens erkända vän och förtrogne rådgifvare, samt Sverges derute varande förnämsta ämbetsman. Till honom vände sig derföre alla, både främmande sändebud, tyska furstar, stater och riksstäder, underhandlare, generaler, soldater, derjemnte täta budsändningar från hemmet; alla begärde af honom råd, hjelp, understöd, försvar. Och han, som skulle öfvertaga allt detta, var i sig sjelf endast en Svensk ämbets- och adelsman, utan någon laglig öfvermagt inom Sverge, än mindre inom Tyskland. Det syntes blifva honom en omöjlighet, att göra sig åtlydd af de furstar och fältherrar, som förut knappt velat lyda konungen sjelf. Vid första underrättelsen om dennes död, förklarade de också, den ena efter en andra, KurSaxen, Brandenburg, Lüneburg, Pommern m. fl., att de nu mera kunde sjelfva försvara sig; de ville ej längre stå under Sverges ledning. Många, ja de flesta, trodde, att det var förbi med Sverges magt uti Tyskland.

Oxenstjerna sjelf tviflade. I bref till brodern Gabriel skref han på efterföljande sätt: »Uti hvad för»virring jag med våra saker härute råkat genom salig »konungens död, och hvilka hvälfningar den skall för»orsaka icke allenast der hemma, utan ock här; på

»detta allt tänker jag ofta, och tviflar ej, att du och »flera mine medbröder göra så med. Hvad skall jag »skrifva? Det är ett stort Guds straff, att sal. konun-»gen blifvit sålunda ifrån oss tagen. Men,» tillägger han: »Det är ett oundvikligt ondt, hvilket vi kunna »begråta och beklaga, men icke förändra; endast bedja »Gud om nåd att fatta manliga beslut till fäderneslan-»dets välfärd och bibehållande. — Jag kan nu föga »skrifva, är af göromål öfverfallen och förtyngd, med »föga hjelp under mig, och hvad värrst är, ingen myn-»dighet öfver mig, att deremot hafva ryggvärn. Bördan »är odräglig, och hade jag fuller orsak att löpa der-»ifrån, derest ej ära och samvete hölle mig tillbaka. »Men mitt fädernesland bekymrar mig mer än någon-»ting annat i verlden. Gud gifve, jag alltid finge go-»da tidningar från eder, att i visligen, men modigt »och med enighet tagen sakerna före. Jag beder, att »i läggen all afund åsido, och med samfälldta råd hål-»len fäderneslandet i ro [1]. Jag beder också för Guds »skull och för eder egen: låter icke uppehålla eder af »småsaker och enskilda afseenden; förnöter ej heller »tiden uti rådet med fåfänga samtal, såsom stundom »plägat ske; utan besinner, att andra tider fordra an-»dra seder. Varen ej heller klenmodige och obeslut-»samme i regementet; och lider intet fickfack, ej hel-»ler någon, som icke gör ett med eder! Den, som »icke förstår saken, han tige stilla och lemne det åt »en annan; men hålle likväl med! Akter eder för trä-»tor; viker hvar den andre, och förer regeringen med »det anseende, som sig uppå vett, förstånd och för-»sigtighet grundar.»

Med dessa grundsatser för sig och för andra grep Oxenstjerna det vigtiga verket an. Från Hanau skyndade han genast till Frankfurt am Mayn, der sände-

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. Gustafs. Oxenstjerna. Januar. d. 6 Dec. 1632, och utan skrifort d. 24 Febr. 1633.

bud från flere protestantiska stater voro församlade. Dessa kallade han tillhopa, lugnade, tröstade, uppmuntrade till mod och enighet; tillika skref han till Sverge, om hvad der var att göra. Utan att genom tvekan och obeslutsamhet förlora en enda dag, bemägtigade han sig alla ärenderna, hvarigenom han räddade dessa från en eljest oundviklig förvirring, och tillika hindrade hvarje annan magt att vid detta kinkiga tillfälle tränga Sverge från ledningen af de Tyska angelägenheterna.

Huru emedlertid dessa sednare skulle ledas, blef föremål för vigtiga öfverläggningar. Först neml. om man skulle söka fred med kejsaren. Detta visade sig genast omöjligt. Katolikerna trodde, att så hastigt som Gustaf Adolfs uppträdande räddat protestanterna, lika hastigt skulle nu hans död åter störta deras magt. Wallenstein rådde väl till fred. Men hos kejsar Ferdinand återvaknade de gamla förslagen att göra sig enväldig öfver Tyskland och att der utrota protestantiska lärorna. Uti Österrikiska arfländerna anställdes för detta sednare ändamål de grymmaste förföljelser; så att flera hopar af protestanter rymde derifrån. Tillika gjorde kejsaren kraftiga rustningar. Spanska konungen lofvade att sända hjelptruppar från Italien; påfven, att för året lemna all sin tionde uti Spanska riket. Öfver hela Österrike påböds en ny krigsgerd; penningeägare skulle gifva 2 procent af sin hufvudstol, köpmän 5, ämbetsmän 10 procent af sina inkomster, och Wallenstein anställde oerhörda pressningar. Mot Sverge återtog Österrike samma stötande högdragenhet, som före slaget vid Breitenfeld, och till den fredsunderhandling, som för syns skull anställdes, vårdade man sig icke ens att serskilt inbjuda detta rike. Det sågs på allting, att kejserliga partiet ämnade i dubbelt mått taga den lidna skadan igen. Att Tyskland derigenom skulle ännu i många år blottställas för krigets eländen, derom bekymrade man sig föga.

Som lösen för det kejserliga partiets tänkesätt hörde man ofta framställas följande verser:

Will's Reich nicht unser erblich seyn,
So wollen wir's ehe gar werffen ein.
Was haben wir auch das Reich zu schützen,
Davon wir haben keinen Nutzen 1)?

Protestanterna kunde således ej vänta någon fred, om icke både ofördelaktig och skymflig; och om en sådan ville de icke höra talas; aldraminst Sverge. England, Holland, flere Tyska stater, och i synnerhet Frankrike, förut afundsjuka öfver Gustaf Adolfs brådväxande magt, började nu åter frukta för Österrike och sände derföre genast till Oxenstjerna uppmaningar att icke gifva hoppet förloradt, och, löften om rika penningeunderstöd. Äfven några Tyska generaler och furstar skyndade att erkänna Sverges förmanskap, ty de hoppades att under en främmande, aflägsen förmyndare-regering få friare händer att under allmänna villervallan bevaka sitt eget bästa. Dessa alla fördelar undföllo icke Oxenstjernas blick, och de, jemnte Österrikes oförsonlighet, bestämde honom för krigets kraftfulla fortsättande. Dertill också stoltheten som Svensk. Hans landsmän innehade nu nära halfva Tyskland; det vore för dem en outplånlig nesa, att utan ens något försök till motvärn låta skrämma sig från så stora fördelar. Hela verlden skulle då säga, att den förra framgången berott på Gustaf Adolfs person ensam, och att Sverge och Svenskarna honom förutan vore af ingen betydenhet. Att genom eftergifvenhet vinna bättre fridsvillkor af kejsaren, vore också ett fåfängt hopp: »ty,» skrifver Oxenstjerna, »den hund, som morrar och visar tänderna, får alltid

1) Vill Tyskland ej som arfrike tillhöra oss, Så skola vi öfverändakasta det. Och hvarföre skulle vi skydda det land, Af hvilket vi icke hafva någon nytta?

»mer, än den, som sticker svansen mellan benen och »springer sin väg[1].» Han rådde derföre »att modigt »fortsätta kriget, till dess Sverge erhölle fullkomlig »skadeersättning; men att man tillika skulle laga så, »att kriget fördes under Sverges namn och ledning, »men med Tysklands blod och mynt. Sverge bör en»dast försäkra sig om Östersjökusten, och för öfrigt »spara sina krafter till angelägnare tillfällen; det får »af Tyskland ändå aldrig annat än otack till lön[2]» Detta råd följdes till punkt och pricka af Svenska regeringen. Det öfverensstämde till en del med Tyska folkets egna tänkesätt, ty genom långa tvister och presternas uppretande predikningar voro katoliker och protestanter å ömse sidor bragta uti en sådan gäsning, att oaktadt tolf års krig, ingendera var ännu uppriktigt böjd för försoning. Att Tyskland på detta sätt åter för många år blottställdes för krigets eländen, derom bekymrade sig de uppbragta Tyskarna föga, Svenskarna allsintet. Tvärtom Oxenstjerna tillstyrkte, »att om Tyskarne icke ville lemna Sverge full ersätt»ning, skulle man dit inkalla Fransmän, Holländare »och Engelsmän, och med dem dela Tyskland, hvarvid »Sverge borde bemägtiga sig länderna kring Elbe och »Oder [3].» »Så,» sade en samtida författare, »blef Tyskland det schackbräde, hvarpå Österrike, Sverge och Frankrike spelade, och det med Tyskarne sjelf till figurer.»

Oxenstjernas första omsorg blef att åter till förbund sammanknyta och till gemensamt försvar ordna de genom Gustaf Adolfs död splittrade protestantiska staterna. Härtill begagnade han sitt af konungen erhållna uppdrag, att till Ulm sammankalla de sydvestra

1) Engestr. Acta om dr. Kristina, 4:o 1. A. Oxenstjerna till Sv. rådet. Frankfurt am Mayn d. 13 Maj 1633.

2) Riksark. Rikskansl. A. Oxenstjernas ankomna bref till rådet d. 3 och 4 Febr. 1633.

3) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan. 1633,

kretsarne, och han utfärdade genast brefven derom. I detta företag understöddes han af Frankrike, Brandenburg, Würtemberg, men motarbetades från andra håll både ifrigt och ihärdigt, serdeles från Kur- och Neder-Saxen. För att besegra nämnde hinder, begaf sig Oxenstjerna ofördröjligen till Dresden. Kurfursten mottog honom med yttersta höflighet, och talade mycket om sin förbindelse till Sverge och dess aflidne konung, och om sitt beslut att icke öfvergifva protestantiska saken; men då Oxenstjerna yrkade närmare förklaring och mera bestämda åtgerder, svarade kurfursten blott med allmänna ordalag. Oxenstjerna gick honom då närmare på lifvet och föreslog, att antingen 1:o skulle det protestantiska Tyskland nu, som under Gustaf Adolfs lifstid, ställa sig under Sverges ledning; eller 2:o dela sig i två serskilda härar, hvaraf Sverge och Kur-Saxen kunde anföra hvar sin; eller 3:o om Tyskarne ensamma mägtade försvara sig, att de då borde gifva Svenskarna full skadeersättning. Men äfven på dessa förslag kunde intet svar erhållas. Kurfursten var för högmodig att enligt det första ställa sig under Sverges ledning; och han visste ej, hvar han skulle anvisa skadeersättningen enligt det tredje. Den andra utvägen syntes drägligast, men kurfurstens egenkärlek fordrade, att han, som den förnämsta protestantiska landsherren, också borde ensam stå i spetsen för protestantiska partiet, och såsom sådan kände han äfven lifligare det förnedrande för Tyska staterna, att ställas under ett främmande rikes ledning. Men med allt detta var han för svag och obeslutsam för att fatta, än mer för att uttala något afgörande beslut. Oxenstjerna måste lemna Dresden utan att hafva utpressat något sådant. Också Frankrike och Brandenburg bemödade sig att närmare förena kurfursten med Sverge, men fåfängt. Tvärtom märkte man hos honom en tydlig obenägenhet för detta land, och i sina bref till de andra Tyska protestanterna varnade han dem ofta från att öfverlemna

sig åt främlingar och derigenom nedsätta Tysklands frihet och ära.

Från Dresden begaf sig Oxenstjerna till Berlin, der han fann kurfursten ganska gynnsamt sinnad mot Sverge. Orsaken var å ena sidan det redan af Gustaf Adolf å bana bragta giftermålet mellan kurprinsen och drottning Kristina, samt å andra sidan afund och missnöje med det förmanskap, som Kur-Saxen tillvällade sig. Båda dessa förhållanden visste Oxenstjerna begagna. Kurfursten lofvade närmare förbinda sig med Sverge, hvartill han äfven uppmanade de till Ulm sammankallade ständerna.

Sedan begaf sig Oxenstjerna till Neder-Saxen. Här h de hertig Georg utlyst en kretsdag; man gissade på hemlig tillstyrkan af Danmark och Kur-Saxen, samt i afsigt att upprätta en af Sverge oberoende styrka. Detta misshagade Oxenstjerna på det högsta. Såsom innehafvare af Magdeburg, var Sverge den stat, hvilken enligt Tyska rikets grundlag var berättigad att utlysa Neder-Saxiska kretsdagar, och Oxenstjerna underlät icke att begagna denna fördel. Han bannade de Lüneburgska sändebuden för deras herres djerfhet. »Här,» sade han och slog sig för bröstet, »här står den, som ensam har rätt, att sammankalla »Neder-Saxiska kretsen.» Han skickade till Neder-Saxen Svenska generalerna Kniphausen och Steinberg med troppar och hotelser, båda så kraftiga, att hertig Georg skrämdes och aflyste sin kretsdag. Derpå fick Salvius, som då var Sverges sändebud i Hamburg, sig uppdraget att vaka öfver tillståndet i Neder-Saxen. Denne afslöt med kretsen en öfverenskommelse om dess bidrag i manskap och penningar. Med flit undvek Sverge att ingå någon närmare förbindelse, för att ej nödgas utlåta sig om fordringarna på skadestånd utaf Meklenburgska eller Pommerska landet.

Redan uti Februari 1633 hade Oxenstjerna slutat denna vigtiga resa och anlände åter öfver Erfurt och Würtzburg till Schwaben.

FJERDE KAPITLET.

OM EVANGELISKA FÖRBUNDET.

Under denna tid hade krigshärarna närmat sig trakten af Ulm, så att denna stad blef en mindre både angenäm och säker vistelseort. Oxenstjerna sammankallade derföre det utlysta mötet till Heilbronn, och skyndade med detsamma, på det icke Kur-Saxen skulle få tid att besinna sig och sjelf utsätta något dylikt sammanträde, och derigenom möjligtvis locka från Sverge en del af de protestantiska ständerna. Ett sådant förslag var nemligen å bana, uppgjordt af Rusdorf, minister hos Pfalziska kurfurstehuset, och förut soldtagare hos Gustaf Adolf. Denne man föreställde sig, att Sverge nu mera skulle ohjelpligen falla från sin vunna höjd, och han bemödade sig derföre ifrigt att under Englands förmanskap stifta ett förbund mellan Saxen, Brandenburg och Pfalz, hvilket förbund skulle öfvertaga krigets ledning. Alla dessa bemödanden blefvo dock tillintetgjorda genom Brandenburgs afund mot Saxen, Saxens ovilja mot Pfalz, och slutligen genom den kraft och beslutsamhet, som felades hos Kur-Saxen och England, men hvilken Axel Oxenstjerna ägde i så rikt mått.

I början af Mars anlände derföre till Heilbronn sändebuden från de inkallade fyra kretsarna, neml. Schwabiska, Frankiska, Öfver- och Neder-Rhenska, utgörande vid pass sextio serskilda stater; de förnämsta deribland hertigen af Würtenberg och markgrefven af Baden. Den 8 Mars öppnades sammankomsten med Gudstjenst, hvarefter alla de församlade begåfvo sig till Oxenstjernas boning uti Tyska ordenskapitlets hus. Rikskansleren förutsåg inbördes afund och högsätestvister. Han hade derföre med flit låtit ur salen borttaga alla stolar, hvarigenom församlingen blef stående rundt omkring utan någon viss ordning; och

derföre utan all anledning till täflan. Sjelf på samma sätt stående, framställde han Svenska kronans förslag. Förnämligast innehöll det: 1:o Att mellan de fyra kretsarna och Sverge skulle ett Evangeliskt förbund ingås till ömsesidigt försvar. 2:o Att Tyska, eller som det då kallades, Romerska riket, skulle återställas uti alla sina fri- och rättigheter. 3:o Att Sverge skulle bekomma skadeersättning för sina uti Tyskland gjorda omkostnader.

När underhandlingarna härom började, uppstod naturligtvis mycken villervalla genom de serskilda staternas ombud, af hvilka hvart och ett talade för sig, få för det allmänna; och det tycktes nära omöjligt att förena dem till gemensamt beslut. Att förbund skulle ingås och rikets frihet upprätthållas, derom voro alla ense; men om medel och sätt, uppstodo långa och svåra tvister. Först och främst hvem, som skulle blifva ledare af kriget. Tysklands stolthet ville ogerna underkasta sig främmande förmanskap, utan hällre till anförare välja en infödd herre. Härtill kunde ingen annan komma i fråga, än Johan Georg af Saxen; hvilken också tydligen eftersträfvade denna utmärkelse, och det icke utan medhåll. Men, allt sedan han för att vinna Lausitz, förrådde kurfursten af Palz, hade han ådragit sig det protestantiska Tysklands misstroende och hat, liksom hans egna person ådragit sig allas förakt. Dessutom tycktes det orimligt att taga Kur-Saxen till öfverhufvud, hvarigenom dess fältherrar Arnheim och hertig Frans Albert af Lauenburg, beggedera med tvetydigt rykte, skulle föra befälet öfver sådana män, som de Svenska höfdingarna Gustaf Horn, Johan Banér, hertigarna Bernhard af Weimar och Georg af Lüneburg m. fl. För Sverge talade äfven mycket annat: den tacksamhet, det räddade Tyskland var detsamma skyldigt: den omständigheten, att både Saxen och hela det protestantiska Tyskland redan engång ställt sig under Sverges ledning: slutligen att Sverge hade de bästa härar och härförare, samt nycklarna till Tysklands

starkaste fästningar. »Det syntes hårdt, att ställa sig under »förmanskap af Oxenstjerna, en främmande ämbetsman; »men i statens nöd tog.» Romrarna Cincinnatus från plogen »och gåfvo honom Dictators magt och myndighet.» Detta allt stämde många sinnen till Sverges förmån; dock motarbetades det från andra håll ifrigt; i första rummet af Österrike. Denna magt sökte att gifva Sverge dödshugget genom att undanrycka detsamma Oxenstjernas hjelp. Den gjorde genom Arnheim ett försök att med löften om stora fördelar draga rikskansleren från Sverges till Österrikes tjenst; men detta försök kom ej längre än till första början. På samma sätt, men ändå enträgnare, närmade sig Frankrike. Dess plan var att på Tysklands bekostnad utsträcka sina gränsor ända till venstra Rhenstranden. Härtill skulle Oxenstjerna vinnas. Ludvig den trettonde tillskref honom smickrande bref, hvari han beständigt kallade honom »Min kusin [1]; och genom sändebudet Feuquiere lät Richelieu försäkra honom om Franska regeringens utmärkta aktning och välvilja, samt äfven erbjuda dess hjelp att ställa till giftermål mellan drottning Kristina och Oxenstjernas yngsta son Erik; till och med att genom penningar och folk understödja rikskansleren, om denna giftermålshandel skulle i Sverge föranleda några oroligheter. Men Oxenstjerna kunde ej lockas att för egna fördelar öfvergifva fäderneslandets. Då gjorde Frankrike ett annat försök. Det begärde att ingå som deltagare uti Evangeliska förbundet. Afsigten var att derigenom få insteg i Tyskland, rycka till sig en eller annan provins och dela, försvaga eller kanske tillintetgöra Sverges inflytande. För att vinna detta ändamål sparade Richelieu intet medel, och många bland ombuden uti Heilbronn erhöllo Fransyska

---

1) Riksark. Rikskanslerens ankomna bref 1633. Ludvig XIV, kontrasigneradt Bouthillier till Ax. Oxenstjerna. St. Germaine en Laye. d. 1 Febr. 1633. m. fl. uti Ridderst.

gåfvor och årspenningar. Men Oxenstjerna visste att med klokhet och ståndaktighet afböja äfven detta förslag. Franska sändebuden blefvo uppbragta, och klagade hos Richelieu öfver Oxenstjernas envishet och högmod. De sökte i hemlighet förminska Sverges inflytande öfver Tyska angelägenheterna; men af fruktan för det ändå mägtigare Österrike vågade de icke öppet bryta hvarken med Sverge eller med rikskansleren; tvärtom förnyade de slutligen under yttre höflighetsbetygelser det redan i Gustaf Adolfs tid afslutade förbundet mellan Sverge och Frankrike.

Äfven England uppträdde som Sverges medtäflare. Såsom slägtinge till det af kejsaren afsatta kurfurstliga Pfalziska huset, tog sig Engelska konungen anledning att erbjuda en krigshär till besättande af Pfalziska länderna; hvarmed han åsyftade att småningom, enligt Rusdorfs plan, tillvälla sig förmanskapet öfver det Evangeliska förbundet. Men dels oenigheterna inom England, dels overksamheten hos dess konung gjorde det för Oxenstjerna lätt att afböja detta försök.

Ett annat dylikt skedde från Holland. Det erbjöd sig att lemna Sverge både troppar och penningar, samt att understödja dess anspråk på hela södra Östersjökusten, om Sverge deremot ville lemna Bremen åt Holland. Men Oxenstjerna nekade att ingå på detta förslag.

Så bestormades han af de främmande magternas sändebud, och icke mindre af Tyskarna sjelfva. Det är omöjligt att här uppräkna de många tvister, som dageligen och stundeligen föreföllo; den småaktighet, hvarmed man vanligtvis gick till väga; den afund, som beständigt visade sig inbördes och mot Sverge. Ständerna kommo väl tämligen snart öfverens om att åt Sverge uppdraga ledningen af kriget, och de erbödo således Oxenstjerna att blifva Evangeliska förbundets Direktor. Men till inskränkande af hans magt föreslogo de en under-direktor för hvarje krets. Oxenstjerna

tackade

tackade för tillbudet, men svarade öppet, »att han »med en sådan författning och inskränkning icke var »var nöjd. Fienden stode dem med svärdet öfver huf»vudet; det vore derföre icke tid att väga alla ord »och former; ej heller att hafva underdirektörer med »magt att mästra allt, hvad som skedde; ty i nöden »måste man göra mycket, som eljest icke tål att na»gelfaras.» Ständerna voro dock envisa med sitt förslag, dertill i hemlighet af Frankrike uppmuntrade. Också en annan fråga väckte långa tvister. Oxenstjerna hade fordrat, att hela förbundet skulle öppet förklara kejsaren krig. Men en lemning af dels vördnad för det kejserliga majestätet, dels fruktan för Wallensteins svärd gjorde, att de fyra kretsarna skyggde tillbaka för ett så öppet steg. De kunde dertill icke bevekas; ehuru Oxenstjerna föreställde, att, »då de nu i »verkligheten stridt och ämnade sig att strida mot »kejsaren, borde de förklara honom för sin rättmätiga »fiende; eljest kunde de sjelfva med all rätt förklaras »för upprorsmakare.»

Under denna och många dylika tvister förgick den ena dagen efter den andra. Oxenstjerna var flere gånger nästan uppgifven. »Jag är,» skref han *), »så led»sen vid detta verk, att jag skulle det genast öfver»gifva, om ej fäderneslandet annat fordrade. Jag vet »stundom ej, hvad rättast är att göra, och stridiga tankar stångas med hvarandra i mitt hufvud. »Det är ofta svårt att drifva igenom en sak hos dem, »öfver hvilka man har laglig magt och myndighet; hu»ru mycket mer hos dessa, som alla äro mägtiga och »hafva i hufvudet anor och inbillningar, flera hundra »år gamla. Slutligen Tysklands afund mot Sverge »hvilken redan mången gång gjorde salig konungen för-

*) Riksark. Rikskanslerens ankomna bref 1633 till rådet. Heilbronn. d. 12 Mars 1633.

»tviflad. Mot mig, en blott främmande adelsman, äro »de än dristigare. Men när jag betraktar fäderneslan- »dets och vår unga frökens väl, samt vårt folks ära, »då synes mig bättre göra, hvad jag kan, stundom »med, stundom utan hopp, dock alltid min pligt. »Också bättre, att med våld och efter ärligt försvar »blifva undanträngd, än af klenmodighet förlöpa saken. »Jag beder blott, att i bröder, såsom mine och fä- »derneslandets vänner, viljen hålla mig hufvudet uppe, »samt då några fel begås, dem ursäkta, och likväl mig »understödja. Dock skall jag icke lätteligen bringas till »sådana rådslag, som mitt fädernesland i någon måtto »besvära kunna.»

Då mötet började draga allt för mycket på längden, fruktade Frankrike, att det måhända skulle till vinst för Österrike upplösas med oförrättade ärender. Feuquiere begynte derföre ifrigare påskynda ständerna och med mera allvar understödja Oxenstjerna. Sålunda blef saken ändteligen afgjord, och d. 13 April fattades sjelfva beslutet af innehåll: 1:o att mellan Sverge och de fyra kretsarna blef ingånget ett fast förbund till upprätthållande af Tysklands fria författning och af protestanternas rättigheter; detta förbund kallades det Evangeliska. 2:o. Högsta ledningen öfver samma förbund lemnades åt Sverge, hvars fullmyndige legat, rikskansleren Axel Oxenstjerna, valdes till förbundets direktör. 3:o. Till hans biträde utnämndes ett consilium formatum, bestående af ombud från de serskilda staterna. 4:o. Alla tillsammans förbundo sig att underhålla en krigshär af 60,000 man, samt att understödja Sverge, tills det genom en hederlig fred fått passande skadestånd; samt 5:o. Att ingen stat ensam, utan alla på engång, skulle sluta fred med fienden.

Dessa stadganden blef ytterligare bekräftade uti Frankfurt samma år; hvarförutan också Neder-Saxiska kretsen sedermera beslöt desamma antaga, samt för sig uppsätta 21,000 man. Schlesien begärde också

blifva intaget i förbundet. För att ordna allt detta och förena hela det protestantiska Tyskland uti ett enda stort förbund, utlyste Oxenstjerna ett nytt allmänt möte uti Frankfurt am Mayn till Mars månad 1634. Men oaktadt ombuden voro derstädes flera månader tillsammans, kunde dock ingenting afgöras. Den oförmodade framgång, som protestanterna också efter Gustaf Adolfs död haft, gjorde dem öfvermodiga, oeniga, oböjliga. Frankrike förorsakade också mycken oenighet och tidsutdrägt genom sina anspråk på Filipsburg; och en mängd småtvister mellan ständerna sjelfva drogo ut frampå sommaren och hindrade alla vigtiga ärender. Hufvudsvårigheten var dock frågan om Sverges skadestånd. Oxenstjerna, för att ej reta någon viss fiende, ville, att dess närmare bestämmande skulle fördröjas till fredens afslutande, då man visste, hvad man med skäl kunde fordra. Man anade dock allmänt, att Sverge ämnade taga Pommern, på hvilket land åter Brandenburg hade gamla och lagliga arfsanspråk. Kurfursten af Saxen yrkade nu, att Sverge skulle bestämdt förklara, hvad det fordrade i skadestånd; öfvertygad, att så snart det nämnde Pommern eller Ost-Preussen, skulle Brandenburgs dittills varande vänskap förvandlas i hat. Oxenstjerna såg snaran, och sökte i flera månader undvika den. Men Kur-Saxen, som föesatt sig att tillintetgöra Sverges inflytande, var ytterligt envist, och förstod att vinna de andra staterna för sin åsigt. Efter mångfaldiga undflykter blef ändteligen Oxenstjerna tvungen till tydligare utlåtande, så att det var klart, att han syftade på Pommern. Nu kom elden lös uti församlingen. Brandenburg ropade högt emot, och understöddes dervid af de flesta Norra staterna, hvilka fruktade Sverges sålunda blifvande grannskap. De åberopade Gustaf Adolfs ofta upprepade yttrande: »att han kommit till Tyskland, icke för att »göra eröfringar af land, utan för att skydda landet.» De södra staterna deremot gillade förslaget, ty det gällde icke dem, och så uppstod jemnte de andra tvi-

stsrna, en häftig ovilja mellan Norra och Södra Tyskland. Förslag till förlikningar uteblefvo icke. Somliga ville åt Sverge afträda de katolska stiften i Franken och Neder-Rhen; men Oxenstjerna vägrade, emedan dessa genom sin aflägsenhet blifvit Sverge till föga nytta, och dessutom svåra att bibehålla. Andra, och deribland också Svenska riksdagen 1634, föreslogo, att Pommern, jemnte några biskopsstift, borde lemnas åt Brandenburg, hvilket deremot skulle åt Sverge afstå hela Ost-Preussen. Detta förslag var, som man tror, det, hvilket Gustaf Adolf vid första öfverfarten till Tyskland hemligen hade i sigte; fastän sedermera hans oväntade framgång och hertig Bernhards råd ingåfvo än vidsträcktare planer. Men äfven derom kunde man icke komma öfverens, och likasom Kur-Saxen började också numera Brandenburg att uppreta till oenighet. Oxenstjerna, harmsen och utledsen, reste flera gånger från den trätande församlingen, men måste för sitt fäderneslands bästa snart åter tillbaka. Så förgick hela sommaren 1634, tills slaget vid Nördlingen inträffade.

Emedlertid hade Sverges ära och anseende stigit till en märkvärdig höjd. Man hade väntat, att detta aflägsna rike skulle vid Gustaf Adolfs död falla ned till sin förra obetydlighet; så mycket mer förvånades man att se detsamma, om icke stiga, dock orubbadt bibehålla sitt vunna inflytande. Om riksdagsträtorna i Stockholm visste man genom brist på tidningar föga; men om de kraftfulla riksdagsbesluten blefvo Tyskarna påminta genom de välrustade troppar, som derifrån anlände, och genom den beundransvärda enighet, som visade sig uti alla regeringens företag. Samma enighet rådde också mellan Svenskarna uti Tyskland, dels genom deras egen klokhet, dels genom det slägt- och vänskapsband, som förenade Svenska legaten Axel Oxenstjerna och hans måg, Svenska öfverfältherren Gustaf Horn. Med undantag af hertig Bernhard, och honom hade Svenskarna vunnit på sin sida, fanns också

bland protestanterna ingen Tysk, som kunde jemnföra sig med sådana männer, som Gustaf Horn, Johan Banér, Leonhard Torstenson. Detta i fältet. Hemma i rådkammaren suto Jakob De la Gardie, Klas Fleming, Per och Axel Banér, Karl Gyllenhjelm, Johan Skytte, m. fl.; och på mötet uti Frankfurt föreställdes Sverge af Axel Oxenstjerna och Per Brahe, båda kunniga, kloka, ansenliga män, derstädes också eniga, och genom allt detta högt öfver många af de Tyska herrarna, hvilka der lefde i sus och dus, i inbördes trätor och egennytta, och slutligen så råa, att under sammankomsten deras sekreterare måste stå bakom stolarna och hviska hvar och en i örat, hvad han skulle svara. Dessa Svenskarnas företräden sträckte sig icke blott till de högre stånden. Sjelfva den Svenska soldaten var framför de andra känd och högaktad för lydnad, ordning, menskligbet, och tillika för mod och duglighet. Gustaf Adolfs anda lefde qvar bland hans landsmän. De började äfven så högre som lägre snart inse sitt värde; hvaraf uppkom öfvermod hos dem sjelfva och afund hos andra. De äro »Nordens Castilianare,» sade man, »och anse sig vara af bättre slag, än alla andra folk.»

I följe af detta stora anseende, visste också Svenskarna att göra sig öfverallt gällande, såväl i afseende på yttre prakt, som verklig myndighet. Båda delarna visade sig tydligast hos deras hufvudman Axel Oxenstjerna. Han, i sitt hvardagslag tarflig, aktade nu nödigt att också genom yttre ståt inverka på Tyskarna. Man såg honom på sina resor vanligtvis med sex hästar för åkdonet. Tyska fursteliga personer gingo som småsvenner i städerna före och vid sidorna af vagnen, och framburo med aftäckt hufvud tvättfat, handduk och mat. Till hans ära slogos efter mötet i Heilbronn tvänne skådepenningar, på hvilka han föreställdes, som Tyska frihetens beskyddare. Tyska furstarna smickrade honom, och såsom företrädande drottning Kristina bar han Hessiska kurprinsen till dopet.

Sjelfva de uti Heilbronn församlade ständerna erbödo honom att blifva protestantisk kurfurste uti Mayntz. Oxenstjerna lät genom sin broder derom inhämta Svenska rådets tanka, dock med ett slags tillkännagifvande, att han ej ämnade mottaga anbudet, utan endast ville nämna det, dels emedan det blifvit offentligen föreslaget, dels såsom en för honom hedrande händelse. Rådet biföll, men med villkor, att han skulle fortfara i Sverges tjenst och tillika söka åt andra Svenskar skaffa smärre andeliga lägenheter.

Uti de Tyska ärenderna handlade han med oväntad myndighet och framgång. Dagen efter, sedan han blifvit utnämnd till Evangeliska förbundets direktor, återställde han i alla dess rättigheter såsom kurfurste af Pfalz sonen till den olycklige konungen af Böhmen. Likaledes lemnade han åt Bernhard af Weimar hertigdömet Franken; flere smärre förläningar att förtiga. När vid något dylikt tillfälle en af Tyska furstarna (troligen hertig Bernhard) hade sålunda af Oxenstjerna begärt och erhållit en förläning, vände sig rikskansleren till sina Svenskar och sade: »Det bör till »evärdeligt minne i våra häfder upptecknas, att en Tysk »furste har af en Svensk adelsman begärt detta, och »att den Svenske adelsmannen har midt uti Tyskland »åt den Tyska fursten beviljat en sådan förläning.»

Vi hafva förut omtalat, huru Oxenstjerna på mötet i Heilbronn försvarade Tyskland mot alla försök till ingrepp både af Frankrike och Holland. Detta var dock icke händelsen, om han kunde förvärfva något åt Svenskarna och Sverge. Så var han sjelf nära att vinna hela kurfurstendömet Mayntz. Åt Gustaf Horn lemnade han Mergentheim jemte Tyska ordens stormästareskap. Johan Banér hade fått det stora godset Egeln uti Magdeburgska landet. Åt Torstensson ämnades Burgau uti Schwaben; åt Wasaborg Osnabrück, och hertig Bernhard måste mottaga Franken såsom län af Svenska kronan. När man besinnar detta, och tillika, huru Tyskar uppmuntrades att nedsätta sig uti

Sverge, att deltaga uti Svenska handelskompanierna, så synes det icke otroligt, att Gustaf Adolfs sednaste stora planer åter till någon del börjat vakna hos Svenskarna, tills slaget vid Nördlingen på en gång tillintetgjorde alla dessa förslager.

FEMTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1632, EFTER GUSTAF ADOLFS DÖD.

På slagtfältet vid Lützen var det hertig Bernhard af Weimar, som vid konungens dödsfall egenmägtigt men med framgång öfvertog högsta befälet öfver Svenska hären; och han bibehöll det, genom sin fursteliga börd, sin ovanliga duglighet och kraft, samt soldaternas kärlek. Dagen efter konungens fall lät han inför hären framsätta liket, höll dervid ett lågande tal, uppmanade soldaterna »att hämnas den store konungen, »så att denne också efter döden skulle blifva sina fien»ders skräck, och soldaterna sjelfva visa, att äfven de »vore oöfvervinnerliga.» Hela hären ropade högljudt sitt bifall och lofvade att följa hertigen till verldens ända. Så lyckades det för Bernhard af Weimar att verkligheten skaffa sig högsta befälet; laglig rätt dertill hade han icke. Men ett sken deraf visste han dock att förskaffa sig på följande sätt.

Uti lägret vid Nürnberg hade hertig Bernhard blifvit utnämnd att näst under konungen föra befälet öfver allt rytteriet; men vid samma tillfälle blef också hans äldre broder, hertig Wilhelm af Weimar, utnämnd till konungens generallöjtnant, d. v. s. den, som näst Gustaf Adolf skulle befalla öfver hela hären. Hertig Wilhelm var således utan motsägelse närmast berättigad till öfverbefälet; men för närvarande låg han sjuk uti Erfurt. Dagen efter konungens död skref hertig Bern-

hard honom till, föreställde, »huru vigtigt det vore, »att icke låta härens ledning gå sig bröderna ur hän»der, och begärde derföre hertig Wilhelms fullmagt, »att föra befälet, tills denne återvunnit hälsan.» Hertig Wilhelm sände genast den begärda skrifvelsen och försedd med denna den enda lagliga fullmagt, som då var möjlig, befästade sig hertig Bernhard utan motsägelse uti öfverbefälet.

Om några veckor tillfrisknade äldre brodern och ville återtaga sin befattning; men nu vägrade Bernhard att densamma frånträda, och både soldater och befäl understödde hans anspråk. Wilhelm ropade högt om bedrägeri och öfvervåld; men Bernhard lät det icke bekomma sig. Wilhelm klagade hos Oxenstjerna; denne vågade icke stöta sig med Bernhard, utan lofvade förskaffa hertig Wilhelm ett annat och eget öfverbefäl. Detta drog emellertid på tiden. Hertigen tröttnade och vände sig snart uteslutande till styrelsen af Weimarska landet, samt öfvergaf den krigiska banan. Denne hertig Wilhelm anses vara författare till N:o 330 i vår nya psalmbok.

Det öfverbefäl, som hertig Bernhard hade på sådant sätt ernått, förde han med klokhet och kraft. Straxt efter konungens död drog han till sig Kur-Saxens och hertig Georgs af Lüneburg troppar, och innan årets slut hade han jagat alla de kejserliga ur Saxen.

Uti Bäjern förde pfalzgrefven af Birkenfeld befälet, emedan Johan Banér ej ännu tillfrisknat efter såret vid Nürnberg; 1) men pfalzgrefven hade svårt att försvara sig mot den öfverlägsna fienden.

Uti Elsas spelade Gustaf Horn mästare efter den af honom vunna betydliga segern vid Wiseloch. Han skickades derföre i slutet af året öfver Schwaben till Bäjern, för att der upprätthålla Svenska vapnen. Efter honom skulle rhengrefven Otto Ludvig föra befälet i Elsas.

---

1) Se 6 delen p. 443.

Franken skyddades af öfverste Hastfehr, som med sina Westgötar och några andra regementer låg uti Würtzburg. Uti Westfalen förde Baudis och i Schlesien Thurn, Duvall och Arnheim befälet. På ingendera stället blef något hufvudsakligt uträttadt, hvarken af ena eller andra partiet.

SJETTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1633.

Sedan Axel Oxenstjerna fått oinskränkt fullmagt att efter sitt godtfinnande leda ärenderna i Tyskland, bestämde han fördelningen af Svenska härarna för året 1633 på följande sätt. Schlesien skulle försvaras genom en förenad här af Svenskar under Thurn och Duvall, af Saxare under Arnheim och af Brandenburgare under Burgdorf; Kur-Saxen af sig sjelft och af Wilhelm af Weimar; Nedersaxen och Westfalen af Georg af Lüneburg samt Kniphausen; Hessen af landtgrefven sjelf; Norra Rhen af Baudis; Franken af hertig Bernhard och Schwaben af Gustaf Horn med hufvudhären. En reserv-här under Johan Banér skulle samlas i Thüringen. Vi vilja i korthet berätta de förnämsta krigsrörelserna på alla dessa ställen; men dervid spara Schlesien till ett serskildt kapitel.

Kur-Saxen fick i början af året njuta lugn; ty Wallenstein hvilade uti Böhmen. Kring medlet af April inskickade han några ströftroppar, hvilka dock genast blefvo af hertig Wilhelm förjagade. Uti Maj gjorde Holks kroater ånyo ett försök, men råkade ut för Taupadels dragoner, hvilka jagade dem hals öfver hufvud ut igen. I Augusti blef det allvarsammare. Holk sjelf, åtföljd af ett betydligt antal troppar, föll från Böhmen in uti södra delen af Kur-Saxen, framträngde

ända till Leipzig och anställde derunder härjningar, de rysligaste, som trettioåra kriget omtalar, så att nästan hvarje stad, hvarje by blef ett Magdeburg, ett Pasewalk. Kurfursten, hvars troppar för tillfället voro i Schlesien, inneslöt sig i Dresden, och anropade Banér, Brandenburg och hertig Wilhelm om hjelp. Dessa nalkades, men genast drog sig Holk under fortsatta härjningar tillbaka åt Böhmen, likväl icke utan att lida någon förlust af den förföljande Taupadel. Det var under detta återtåg, som Holk, på sätt, som vi förut omtalat, afled.[1] Vid denna tiden ingick Wallenstein ett stillestånd med kurfursten, hvilken lemnades den öfriga delen af året i ro. Kanhända ville man derigenom locka honom från Svenskarna.

Uti Westfalen inföllo på en gång Kniphausen och hertig Georg af Lüneburg från norra, och landtgrefven Wilhelm af Hessen från södra sidan; samt eröfrade den ena staden efter den andra. Kejserliga generalen Gronsfeld blef förjagad, hvarefter hertigen och Kniphausen började belägra Hameln. Denna stad blef dock af besättningen både tappert och länge försvarad, så att Gronsfeld erhöll tid att samla tillhopa nära 14000 man, med hvilka han och Merode skyndade till undsättning. Hertig Georg hade blott 9000, men beslöt att icke vika. Det kom till en häftig och afgörande drabbning vid Oldendorp, nära Hameln. Gronsfeld och Merode tvistade om öfverbefälet, och den sednare angrep tvärtemot den förres vilja, hvaraf uppstod oreda bland de kejserliga. Segern afgjordes genom Hessiska generalen Melanders försigtighetsmått, samt af Svenska rytteriet under Lars Kagg. Det sednare innehade sina vanliga platser på högra flygeln, Stålhandske och Wittenberg med Finnarna, Soop med Westgötarna, Sack med Södermanlänningarna; Smålänningarna voro ock med, men denna gången utan den vid Lützen svårt sårade, sedan hemförlofvade Fredrik

---

1) Se VI del. p. 215.

" Stenbock. Fienden förlorade 16 kanoner, 74 fanor, 3000 fångar, 6000 döda, deribland general Merode sjelf; Svenskarna deremot blott 300 man, utom de sårade, bland hvilka märkas Soop och Stålhandske. Efter denna vigtiga seger, hade Svenskarna ända till årets slut en bestämd öfvervigt i Nord-vestra Tyskland. Deras bundsförvandter Hessarna hade tagit Paderborn; de sjelfva togo Hameln och Osnabrück; och blefvo slutligen så säkra på sin sak, att de sände Stålhandske med flere regementer rytteri inåt Belgien för att mot Spaniorerna understödja Holland.

Vid Norra Rhen förde Baudis befälet, icke utan framgång; men då hans omätliga girighet icke af Svenska regeringen kunde tillfredsställas, begärde han afsked och hotade med hämnd. Rådet gaf honom passande svar och utnämnde i stället pfalzgrefven Kristian af Birkenfeld, under hvars befäl Svenskarna också på denna sidan bibehöllo öfvervigten. Baudis gick sedan i Kur-Saxens tjenst, och blef en af Sverges bittraste fiender.

Uti Norra Elsas hade samme Birkenfeld förut haft befälet, då Svenska fotfolket under Rantzau och Witzthum uti striden vid Pfaffenhofen d. 1 Aug. tillkämpade sig en betydlig seger, fastän Birkenfeld med rytteriet förut blifvit drifven på flykten.

Södra Elsas försvarades af rhengrefven Otto Ludvig, dels mot oroliga bönder, dels mot kejserliga besättningen i Breisach.

Franken var egentligen anförtrodt åt hertig Bernhard af Weimar. Men som denne för det mesta var sysselsatt uti södra kretsarna, förordnade han i sitt ställe Taupadel, hvilken sålunda ställd i midten af Tyskland, fick tillfälle att efter sitt lynne deltaga i krigsrörelserna på alla sidor, hvar häldst sådana inträffade.

Då Gustaf Adolf sista gången tågade uppåt Saxen, lemnade han uti Bäjern och Schwaben en styrka, tillräcklig blott för de vigtigaste fästningarnas försvar. Den stod egentligen under Johan Banér; men som denne led ganska mycket af sitt vid Nürnberg erhålf-

na sår, fördes befälet af prins Kristian af Birkenfeld. Då underrättelsen om konungens död anlände, fattade kurfursten af Bäjern mod och samlade under Altringers befäl troppar, hvilka snart jagade de underlägsna Svenskarna öfver Lech inåt Schwaben, der Altringer började intaga den ena staden efter den andra. Men på Oxenstjernas befallning hastade, som förut är sagdt, den segrande Gustaf Horn med största delen af sina troppar från Elsas och förenade sig med Banér och Würtenbergiskt folk; då Altringer åter måste vika tillbaka. Men sedan också han fått förstärkning, gingo Bäjrarna ånyo fram för att angripa Würtenberg, hvarifrån de dock hindrades af Horn, då båda härarna blefvo någon tid liggande midt emot hvarandra. — Emedlertid hade Oxenstjerna befallt hertig Bernhard skynda till Horns förstärkning. Hertigen gjorde så, och efter ett segrande tåg genom Franken, der Taupadel lemnades, förenade han sig i medlet af Mars med Horn vid Augsburg. Nu måste Altringer skyndsamt vika tillbaka till München; efter honom framträngde Horn, hertigen och dertill den ur fångenskapen utlöste Torstensson. De intogo Landsberg och Neuburg; och Bäjern var på vägen att åter blifva af fiender öfversvämmadt, då det räddades genom soldatupproret i Svenska hären.

Alltsedan konungens död hade det gått allt mer och mer oordentligt till med utdelningen af sold och lifsförnödenheter, likaså med krigstukten. Soldaten, utan sitt ordentliga underhåll, grep till plundring och förvildades; alla harmades öfver att se sig nästan tvungna till ett stråtröfvarelif. På mötet i Heilbronn klagades mycket och bittert öfver roflystnaden och vildheten hos just de protestantiska tropparna. Detta kom snart till härens kunskap och gjorde ond blod. Man klagade å denna sidan, »att herrarna med pennan visste åt sig undansnilla all solden, och unnade »ändå icke ens födan åt dem, som fäktade med svär»det, och under köld och hunger hvarje dag blott-

»ställde sina lif.» Detta var tonen icke endast hos soldaterna utan ock bland officerarne, af hvilka många voro, enligt Oxenstjernas ord, endast lyckoriddare. I spetsen för rörelsen stod öfverste Joachim Mitzlaff. Sjelf hade denne i Danmark blifvit förklarad ärelös och bortjagad; sedan upptogs han i Svenskt tjenst. Han var en orolig och elak man, dock ganska slug och vältalig, och hade helt och hållet vunnit soldaternas öra. Längre fram öfvergick han till kejsaren, blef fången, förd till Sverge och satt i fängsligt förvar på Nyslott, der han dog. Den andre anföraren var öfverste Konrad Bertram Pfuel, eljest kallad lille Pfuel, med nästan alldeles lika sinnelag och öden, som den förre. Dessa två männer upphäfde sig till försvarare för det allmänna bästa. De tadlade Oxenstjerna, äfven Horn, mot hvilken sednare de utspridde nidskrifter, hvilka af mången gerna lästes, ty i sjelfva soldathopen var Horn ej älskad, emedan han med sina menskliga tänkesätt ville sätta gräns för plundringar och tygellöshet. Mitzlaff och Pfuel vunno förtroendet; Horn misstrodddes. Skottarna ville dock aldrig deltaga uti upproret, och gamle Ruthwen yttrade högljudt sin afsky, då man sökte leda honom dertill. Men bland Tyskarna grep oroligbetsandan omkring sig. Man anade också mägtigare fast osynliga ledare. Kurfursten af Saxen, på hvilken Protestanterna gerna ville skylla allt ondt, sades hafva mutat Mitzlaff. Andra påstodo, och troligen med mera skäl, att hertig Bernhard hemligen haft sin hand med i spelet för att vid detta tillfälle drifva igenom sina enskilda afsigter. Allt nog. Den 20 April undertecknade större delen af befälet en skrifvelse, hvari förklarades, »att de ville veta, hvem de tjena, hvem de betalas af; »de vilja ej lefva som röfvare, utan fordra ordentligt »uppehälle, och föreslå, att hvart regemente skulle »få en viss nejd att lefva af. Förr än detta skedt, »ville de icke taga ett enda steg mot fienden» o. s. v. Horn, som redan förut varit hos Oxenstjerna och un-

derrättat denne om sammanhanget, tog saken allvarsamt, och förklarade den som ett uppror, ett förräderi. Också hertig Bernhard tadlade befälets företag; men blott såsom mindre passande och för närgånget. I detsamma reste han till Oxenstjerna i Heilbronn och framställde sina anspråk. De voro 1:o att få hertigdömet Franken, hvilket Gustaf Adolf redan skulle hafva lofvat honom. 2:o att blifva generalissimus öfver hären. 3:o att få öfverstyrelsen öfver kriget. 4:o att få utdela alla belöningar o. s. v. Dessa efter Wallensteins exempel bildade fordringar blefvo af Oxenstjerna afslagna. Hertigen hotade då att lemna Svenska tjensten; men Oxenstjerna lät icke skrämma sig, utan gaf honom på stället det begärda afskedet, och förklarade, att brodern hertig Wilhelm af Weimar, som nu länge varit frisk, skulle få emottaga det befäl, hvartill han enligt konungens fullmagt ägde närmaste rättigheten. Nu blef Bernhard orolig, och började gifva med sig. Äfven Oxenstjerna ville ej låta saken komma till det yttersta; ty hertigen var i sig sjelf en ovanligt kraftfull och duglig man; älskad och nästan allsmägtig hos soldaterna, och dessutom halft ämnad till gemål åt pfalzgrefven Johan Kasimirs äldsta dotter i Sverge. Förlikning ingicks. Under Svensk höghet och med undantag af Würtzburg och Königshofen erhöll hertig Bernhard hela Franken; men sina öfriga anspråk måste han låta falla; och med detta besked återvände han till hären, der nära 5 millioner riksdaler dels i penningar dels i gods utdelades, hvarefter upproret afstannade [1]. Det hade varat tvänne hela månader.

Under denna tid sökte kurfursten af Bäjern på alla sidor efter hjelp. Han bad Wallenstein flera gånger derom, men förgäfves. Då erhöll kejsaren löfte, att Spanska ståthållaren uti Mailand, hertigen af Feria, skulle med en här af Spaniorer och Italienare tåga genom Schweitz och komma de kejserliga till understöd. För att hindra dennes inträde i Tyskland

1) Riksark. Rådsprotokoll. d. 29 Nov. 163[illegible].

begaf sig Horn nedåt Schweitziska gränsen och belägrade Constans både länge och ihärdigt; men staden försvarades lika kraftfullt, och då Horn icke kunde hindra beständig tillförsel från sjösidan, nödgades han upphäfva belägringen efter betydlig förlust af både tid och folk.

Emellertid hade Feria på annan väg kommit in uti Bäjern, förstärkt sig med Altringer, och ryckte nu in i Schwaben, hvarest också Horn och hertig Bernhard förenade sig för att göra motstånd. De ville skydda bundsförvandten Würtemberg och drogo sig derföre dit åt; men Feria narrade och skyndade förbi dem åt Elsas, der han undsatte Breisach, hvilket Svenskarna voro nära att eröfra. Nu skildes hertigen och Horn. Den förre gick till Öfver-Pfalz; den sednare skyndade ensam efter Feria och Altringer, och visste derunder leda sina rörelser så väl, att han tvingade fienden till återtåg genom hela Schwaben. Detta återtåg blef för Feria ganska förstörande; ty Italienare och Spaniorer, ovana vid kylan på Schwarzwald och die Rauhe Alp, häldst uti November månad, kunde ej göra motstånd, ej uthärda mödorna, utan föllo hoptals för sjukdomar eller svärd. Trettiotusen man hade Feria, då han började återtåget från Elsas; deraf återstodo blott tolftusen, då han vid jultiden återkom till Bäjern. Sjukdom och sorg lade också honom sjelf i grafven. Han klagade, att Altringer genom ogenhet och trassel med flit föranledt olyckorna. Många trodde också förhållandet vara sådant. Wallenstein såg nemligen högst ogerna Ferias uppträdande i Tyskland; emedan kejsaren sålunda skulle kunna erhålla en egen af Wallenstein oberoende här; derföre skulle Wallenstein hafva åt sin förtrogne Altringer uppdragit, att omintetgöra Ferias hela företag, hvilket Altringer också säges hafva efterkommit.

Bäjern. Då hertig Bernhard uti October skildes från Horn, begaf han sig till öfra Pfalz, hvarest han fick en förstärkning af 5000 Svenskar under Lars Kagg, hvilka efter segern vid Oldendorf ej mer behöf-

des uti Westfalen. Nu kastade sig hertigen öfver Regensburg, hvars belägring han började, och med tillhjelp af Kagg och Taupadel inom fjorton dagar med framgång slutade. Bäjern kunde ej undsätta staden, ty alla dess troppar voro i Schwaben under Feria; ej heller kejsaren, ty hans härar stodo under Wallensteins envälde; och denne, ehuru af både kejsaren och kurfursten ombedd och uppmanad, ville på länge ej röra en enda soldat till Bäjerns räddning. Sedan hertig Bernhard förordnat Lars Kagg till befälhafvare i Regensburg, trängde han sjelf framåt, gick lyckligt öfver den af Johan de Werth försvarade Iserfloden; sedan till Inn, den han också ämnade öfverstiga, för att infalla i Österrike ofvan Ens och kalla till resning dervarande protestantiska bönder. Men dels den inbrytande vintern, dels en nalkande rörelse af Wallenstein, kallade hertigen tillbaka till Regensburg, och dermed slutade årets fälttåg. Nästan öfver hela Tyskland hade Svenskarna haft en afgjord öfvervigt. En bland de förnämsta orsakerna dertill var, att Wallenstein, deras på engång skickligaste och mägtigaste motståndare, tillbringat nästan hela året uti en besynnerlig overksamhet. Vi skola i nästa kapitel lemna härom utförligare underrättelse.

SJUNDE KAPITLET.

OM WALLENSTEIN OCH FÄLTTÅGET I SCHLESIEN 1633.

Att Wallenstein alltsedan sin afsättning 1630 hatade Bäjern och var missnöjd med kejsaren, detta var i Tyskland allmänt kändt, och derföre utspriddes redan före Gustaf Adolfs död rykten om hemliga underhandlingar, som Wallenstein skulle hafva fört i afsigt att störta det kejserliga partiet. Det är också säkert,

att

att han under denna tiden förehade än med Sverge än med Kur-Saxen misstänkta öfverläggningar, ehuru man icke lyckats upptäcka deras egentliga innehåll. Vigten af dessa misstankar ökades sedermera genom Wallensteins uppförande under fälttåget år 1633.

Sedan Gustaf Adolf, protestanternas förnämsta härförare, fallit, väntade kejsaren och hela Europa, att Wallenstein skulle vinna en bestämd öfverlägsenhet; eller att han åtminstone skulle tillkämpa sig vinterqvarter uti något fiendtligt land; men man bedrog sig. Wallenstein gjorde icke något allvarligt försök att bibehålla sin ställning inom Kur-Saxen, utan gick tillbaka till Böhmen, och tog med hela hären vinterqvarter uti detta kejserliga land. Der sysselsatte han sig först med att strängeligen bestraffa de regementer, som uti slaget vid Lützen uppfört sig illa; sedan användes vintern och början af våren under krigsrustningar, men krigisk overksamhet; ehuru på samma tid flere af de andra härarna voro i full rörelse; och ehuru oenighet mellan Svenska och Saxiska generalerna i Schlesien lofvade Wallenstein en lätt seger. Men efter Gustaf Adolfs död tyckes han fattad af en besynnerlig villrådighet. Den visade sig genast under vintermånaderne 1633. Än styrkte han kejsaren till snar och fullkomlig fred; än förklarade han, att Svenskarna icke borde få någon fred. Härjemnte visade sig spår af förräderi eller åtminstone trots och ovilja mot kejsaren. Wallenstein upptog och begagnade som förtrogna underhandlare flere personer, som voro i fiendtligt förhållande till kejsaren, t. ex. Raschin en öfverste i Svensk tjenst, samt Bubna och Kinsky, tvänne af kejsaren landtförvista Böhmiska adelsmän. De två förstnämnda skickade han som hemliga underhandlare till Oxenstjerna och tillkännagaf, det han önskade göra sig till konung uti Böhmen och begärde dertill Sverges biträde; hvilket också Oxenstjerna lofvade. Men innan detta svar hann återkomma, öppnade Wallenstein fälttåget.

Redan i Mars hade han skickat Gallas med 18000 man före sig inåt Schlesien. Ett annat läger bildades vid Pilsen under Holk, och det var derifrån, som de förut omtalade infallen uti Kursaxen företogos. Sjelf dröjde Wallenstein ännu någon tid på sitt slott Gitschin. Ändtligen d. 5 Maj bröt han upp derifrån med mer än konungslig prakt. Hans enskilda hof bestod af 40 förnäma herrar till uppvaktning, 14 sexspända praktvagnar, 120 betjenter, alla nyklädda uti blått och rödt, och bland annat tio trumpetare med förgyllda silfvertrumpeter, sådana som endast funnos i kejsarens hof. Så ankom han till Prag, hvarifrån han uppbröt med en serdeles väl utrustad här af 25,000 man. Öfver Königinngräts tågade han in uti Schlesien och förenade sig med Gallas; äfven med Altringer, som kom med förstärkning från Bäjern, så att Wallenstein nu hade 40,000 eller kanske 45,000 man under sitt befäl. Protestantiska hären utgjorde 24,000 man och anfördes af de sins emellan oeniga höfdingarna, Thurn Arnheim och Burgdorf.

Vid Munsterberg möttes båda härarna, och stodo i åtta dagar midt framför hvarandra under blott smärre skärmytslingar. Natten till d. 19 Maj bröt Wallenstein upp, tågade till Nimmtsch, som hade en besättning af 400 man Saxare och Svenskar. Den uppfordrades, men försvarade sig. Efter en kort, men häftig storm blef fästet taget, då Wallenstein lät nedskjuta den Saxiska kaptenen och Svenska löjnanten, derföre, att de vågat göra motstånd, Protestantiska tropparna hade emellertid följt efter, hvarpå båda härarna uti nio dagar återigen stodo inom skotthåll midt emot hvarandra utan att något hufvudsakligt företaga.

Den 28 Maj, just under denna tid, kom helt oförmodadt Wallensteins svåger, grefve Terzka till Arnheim och inbjöd denne till öfverläggning om stillestånd. Arnheim kom, och tog med sig sex Svenska, Saxiska och Brandenburgska öfverstar, neml. två af hvardera folket. För dessa började Wallenstein beskrifva

»huru han önskade, det kejsaren måtte sluta fred med »Sverge och med Tyska protestanterna, samt betala »krigsomkostnaderna, och tillfredsställa en hvar. Detta »allt berodde nu förnämligast på Wallenstein. Ville »kejsaren icke antaga fred på nämnde villkor, skulle »Wallenstein sätta sig i spetsen för alla protestantiska »härarna, tåga till Wien och jaga kejsaren för f-n i »våld.» Dessa sista orden hviskade han i örat på Svenska öfversten Fels. Vidare tyckte han; »att alla »landtförvista borde benådas, alla Jesuiter som freds- »förstörare fördrifvas ur Tyskland; och slutligen alla »härarna föras mot Turken.» Arnheim och öfverstarna vågade ej på eget beråd yttra sig angående dessa vidtutseende förslag, hvarföre ingenting annat kunde uträttas än, att stillestånd afslutades för fjorton dagar, under hvilken tid enhvar från sitt hof skulle inhämta förhållningsbref. Emellertid lefde båda härarnas generaler på den ömsesidigt vänskapligaste fot och gjorde åt hvarandra gästabud på gästabud. Serdeles visade sig Wallenstein glad och gästfri; och man såg honom ofta och vänskapligt umgås med de af kejsaren landtförviste Böhmrarna Bubna och gamla Thurn, trettioårakrigets första antändare. För denne sistnämnde talade han »om de »olyckliga Böhmiska landtförvista; om svårigheten att »förmå kejsaren till deras benådning; om de andra »furstarnas obenägenhet mot dem» o. s. v. Af dylika yttranden blef gamla Thurn hänförd, och trodde sig genom Wallenstein kunna befordra både Böhmens och Sverges fördel. Det berättas, att Wallenstein under dessa samtal begärt, att om något skulle företagas, blifva i förväg försäkrad om följande sina egna fordringar, neml.: »1:o konungariket Böhmen; 2:o hela hertigdömet Mähren »i stället för Meklenburg, Sagau och innestående sold; »3:o Osterrike ofvan Ens, hvilket nu var förpantadt åt »Bäjern; 4:o att alla härarna ställas under Wallenstein, »hvilken skulle med dem gå till Wien och tvinga kej- »saren att antaga friden.» Dessa Wallensteins anbud

skulle framställas för Oxenstjerna och hofven i Dresden och Berlin.

Redan i samma månad hade för Wallensteins räkning underhandlingar af ungefär samma innehåll blifvit öppnade med Frankrike. Till Feuquiere, Franska sändebudet i Dresden, kom, liksasom af sig sjelf, gref Kinsky, en slägtinge till Wallenstein, men af kejsaren vid de sista Böhmiska oroligheterna landtförvist. Denne begynte omtala: »huru otacksamt Österrike uppȯförde sig mot Wallenstein; huru föga godt denne af »samma hof kunde vänta; samt huru Wallenstein vore »färdig förena sig med kejsarens fiender, om dessa ville »försäkra honom om Böhmens krona; men att han ön»skade förbinda sig endast med Sverge och Frankrike.»

Dessa förslag blefvo på olika sätt upptagna. Richelieu omfattade saken med ifver, dels för att försvaga kejsaren, dels för att i Tyskland kring Wallenstein bilda ett parti, som kunde motväga Svenskarnas. Redan Feuquiere hade gifvit Kinsky förhoppning om godt svar, och ett sådant inträffade äfven; ty Ludvig den trettonde lofvade uttryckligen att med allt sitt anseende och sina och sina vänners vapen arbeta på att göra Wallenstein till konung i Böhmen. — På detta löfte följde dock från Wallenstein intet svar; men Kinsky frågade åter liksom af sig sjelf, »hvad säkerhet »Wallenstein skulle få? På hvad sätt Wallenstein skulle »förklara sig mot kejsaren? Huru Bäjern skulle behand»las? Hvart härarna skulle tåga? Om Wallenstein skulle »föra befälet öfver dem alla, o. s. v.» På dessa frågor lemnade Feuquiere ett gynnande utlåtande. Men också denna gången erhölls intet svar från Wallenstein sjelf, utan Kinsky kom tillbaka och »försäkrade sig vara viss »derom, att Wallenstein skulle framdeles bryta med »kejsaren, men ännu vore ej allt tillräckligen förberedt» o. s. v. Nu lät Richelieu genom Feuquiere och Kinsky formligen göra Wallenstein följande förslag: »1:o »Frankrike ansåge nyttigt, och ville gerna bidraga der»till, att Wallenstein blefve konung i Böhmen, eme-

»dan detta land blifvit olagligen af Österrike under-»kufvadt; 2:o om Wallenstein behöfde penningar, skulle »Feuquiere gifva honom 100,000 riksdaler, eller om så »behöfdes, ända till 500,000 livres; 3:o om Wallen-»stein gjorde uppror mot Österrike och ville mot det-»samma underhålla en här af 35,000 man, skulle »Frankrike betala 1,000,000 livres årligen.» — Detta Richelieus förslag blef länge obesvaradt, och då Wallenstein under tiden uppsade stilleståndet och angrep protestanterna, så började Feuquiere att betvifla, om med nämnde underhandlingar varit något allvar. Uti Augusti kom dock Kinsky åter, och sade sig hafva i uppdrag af Wallenstein att fråga, om Frankrike ännu hyste samma tänkesätt, som då sista förslaget gjordes, hvartill Feuquiere jakade, men tillika yttrade sina tvifvelsmål om Wallensteins uppriglighet; och härmed slutades för en längre tid denna underhandling.

Hos Oxenstjerna gick det mycket fortare. På den framställning, som Thurn å Wallensteins vägnar gjorde, svarade rikskanslern, »att hela förslaget vore »en orimlighet; antingen ville Wallenstein dermed narra »sina motståndare, eller vore han narrad sjelf, om han »trodde sig kunna verkställa något sådant. Dessutom »den, som förråder sitt eget land, förråder ock andra.» Oxenstjerna ville derföre icke på allvar inlåta sig i denna underhandling; men han låtsade deltaga deri, för att om möjligt locka Wallenstein till ytterligheter, och derigenom stifta oreda inom Österrikiska partiet.

Brandenburg och Kur-Saxen synas deremot hafva tagit saken allvarsamt. Här hade Wallenstein föreslagit, »att kejsaren skulle afskeda sina troppar; afstå från »alla anspråk på Magdeburg och Halberstadt; lemna »Schlesien till delnings mellan Kur-Saxen och Branden-»burg; fördrifva Jesuiterna, samt jemnte Katolskan li-»gan betala Sverges krigsomkostnader, o. s. v.» — Arnheim kom med båda kurfurstarnas gynnande svar tillbaka till Wallenstein; men nu fordrade denne oför-

modadt, att hela norra Schlesien skulle åt hans troppar inrymmas, innan underhandlingarna kunde fortsättas. Då Arnheim och de andra höfdingarna vägrade, kom det till bittra ord, och öfverläggningen afbröts. Emedan vapenhvilan samma dag var tilländalupen, sände Wallenstein några kompagnier ryttare att försöka öfverraska de fiendtliga höfdingarna, som voro församlade i Strelen, och han skulle hafva lyckats, om ej händelsevis klockaren varit i kyrktornet sysselsatt med duffångst, och derunder märkt den anryckande fienden, och varnat. Sålunda hade alla dessa underhandlingarna varit alldeles gagnlösa, och kriget utbröt ånyo; det skedde d. 12 Juni.

Men utom Holks första förut omtalade infall uti Kursaxen, tilldrogo sig inga betydliga krigshändelser, ehuru båda härarna också denna gången snart lågo inom skotthåll midt mot hvarandra. Så förflöto återigen några veckor, under ett för båda partierna förstörande svältkrig; och liksom sist under öfverläggningar och samtal; ty redan d. 16 Juni, d. v. s. fyra dagar efter förra vapenhvilans slut, började Wallenstein begära nya sammanträden med Arnheim, och d. 2 Aug. afslöts åter ett stillestånd på fyra veckor.

Dessa många och besynnerliga underhandligar hade icke kunnat hållas hemliga. En del deraf hade blifvit bekant både i Wien och i det öfriga Tyskland. Härigenom föranleddes också ganska olika omdömen; vid det kejserliga hofvet isynnerhet. Ferdinand och Wallenstein stodo till hvarandra uti det mest spända förhållande af fruktan och hat; och detta var allmänt kändt, äfven ömsesidigt. Wallensteins uppförande väckte derföre både hos hof och folk en liflig oro. Man fruktade, att han skulle göra allvar af sina underhandlingar och med hela hären gå öfver till fienden; och allmänt både i Wien, i Tyskland och till och med i kejserliga hären omtalade man, huru Wallensteiu ämnade göra sig till konung öfver Böhmen. Deremot blef

han ännu hos kejsaren försvarad af några sina vänner, hvilka föregåfvo, att han med nämnde underhandlingar endast sökte stifta misstroende inom motpartiet, och dymedelst arbeta för kejsarens bästa. Dels blef detta skäl godkändt, dels ock kanske förnämligast vågade man icke anklaga den mägtiga mannen; hvarföre kejsaren denna gången ingenting företog. Äfven protestantiska partiet visste ej, huru de skulle förklara Wallensteins uppförande. Stundom trodde de, att han ville förråda kejsaren; stundom åter, att han ville genom låtsadt förräderi bedraga dem sjelfva.

Under allt detta förde Wallenstein ett hof, som var mera lys nde än kejsarens, och som gjorde ett skärande afbrott mot det elände, som kriget utbredt på alla sidor. Hans hofstat utgjordes af 899 personer, 1072 hästar, silfret 32,000 lod; allt detta blott fältstaten, utan att räkna, hvad han hade hemma på sina slott, och serskildt vid hertiginnans hof. Denna sednare säges han aldrig hafva sett på de sista två åren; och öfverhufvud märker man hos honom ett tilltagande ondt lynne, dels efter nederlaget vid Lützen, dels i följe af tilltagande sjuklighet, isynnerhet fotgikt, hvilken stundom så ansatte honom, att köttstycken måste skäras ur benen. Då han befallte något, hade han förut vanligen tillaggt, »att det skulle ske med Furia;» nu hette det, »att befallningen skulle vid lifsstraff verkställas.» Förut hade han plundrat främmande; nu började han belägga icke blott de kejserliga utan också egna underhafvande med odrägliga börder. Kammarråderna uti hans hertigdöme frågade, »hvarifrån undersåtarne skulle taga penningar för att betala så dryga skatter.» Wallenstein svarade, »att den frågan skulle nästa gång »kosta rådernas hufvud.» Äfven i lägret begynte hans tilltagande onda lynne mer och mer låta känna sig, och så väl af soldaterna som af folket började han allmänt utmärkas med binamnet tyrannen.

I början af Augusti kom Arnheim till Oxenstjerna och berättade om de sistnämnde underhandlingarna

följande: »Så snart stillestånd var afslutadt, hade Wal»lenstein genom trägna beskickningar öfvertalat Arn»heim till ett personligt samtal. Wallenstein hade då »yttrat missnöje med de fredsunderhandlingar, som kej»saren vid denna tid låtit under Dansk bemedling öpp»na. Som orsak till sitt ogillande hade Wallenstein »uppgifvit, att kejsaren ville behålla jesuiterna qvar i »Tyskland; att kejsaren ville sluta fred med de flesta »Tyska furstarna, men icke med Sverge och Frankrike »m. m.» Slutligen berättade Arnheim, att Wallenstein gifvit tillkänna, »det han ännu icke glömt den skymf, »han lidit genom förra afsättningen, och att han nu »utur uppsnappade bref hade fått veta, att kejsaren »inkallat Feria till Tyskland för att kunna ånyo afskeda »Wallenstein. Derföre, om Wallenstein blott vore sä»ker om de Evangeliskas hjelp, så ville han hämnas. »På Holk, Gallas och de fleste officerarne kunde Wal»lenstein med trygghet lita; de andra voro redan eller »skulle under stilleståndet blifva bortskickade. Detta »stillestånd hade Wallenstein ingått, endast för att så »mycket lättare kunna underhandla om nämnde företag, »och på det Arnheim skulle få tid att resa till Oxen»stjerna med dessa underrättelser. Nu föreslog Wal»lenstein, att han sjelf skulle lemna sex sina minst på»litliga regementer åt Arnheim; och Oxenstjerna der»emot några af sina bästa troppar åt Holk; hvarefter »Wallenstein borde genom Böhmen tåga mot Wien, »Holk mot Passau, hertig Bernhard mot Bäjern och »Gustaf Horn mot Feria.» — Allt detta förekom Oxenstjerna ganska misstänkt, och han befarade, att man blott ville narra från Sverge dess bästa troppar. Då han frågade om Arnheims öfvertygelse; svarade denne tvekande; »han visste ej sjelf, hvad han skulle tänka »om Wallenstein; om förslaget vore allvar eller ej; »om Wallenstein verkligen hade så stort inflytande, »att han kunde förleda sin här till något dylikt; Arn»heim hade talt med Holk härom, men äfven denne »hade gifvit tvetydiga svar.» I följe af allt detta vå-

gade Oxenstjerna icke företaga något mer, än att förstärka hertig Bernhard, så att denne om så behöfdes skulle kunna lemna Holk ett kraftigt understöd. För öfrigt beslöto både Arnheim och Oxenstjerna att så mycket som möjligt uppägga Wallenstein till fortsättande af företaget. — En annan berättelse innehåller också, att Böhmaren Bubna varit på Wallensteins vägnar hos Oxenstjerna och återkommit derifrån med denne sednares skrifteliga löfte att understödja Wallenstein, om denne ville upphäfva sig till konung uti Böhmen.

Äfven med Kur-Saxen och med Brandenburg förnyade Arnheim på Wallensteins vägnar underhandlingarna om samma ämnen, hvarvid Wallenstein utfäste sig att mot erhållandet af Böhmen öfvergå till de Evangeliska. De båda kurfurstarna lofvade å sin sida och det skriftligt, att till återupprättande af den förra religionsfriden och rikets lugn ställa sina troppar under Wallensteins befäl.

Med dessa svar från Oxenstjerna och från kurfurstarna återkom Arnheim till Wallenstein. Denne yttrade nu något missnöje med resan till Oxenstjerna; men berömde för öfrigt Arnheims visade drift, och sade, att denne derigenom »gjort sig förtjent af verldens »tacksamhet.» Under ömsesidiga höflighetsbetygelser skildes de åt; men som Arnheim icke öfverenskommit med Wallenstein, huru de för ofvannämnde ändamål skulle sins emellan fördela qvarteren och ordna sitt framryckande, sände han hertig Frans Albert i sådan afsigt tillbaka. Också denne blef med serdeles fryndtlighet emottagen. Efter ett långt samtal, frågade ändtligen hertig Frans, »hvart man nu skulle ställa sitt tåg?» »Rakt mot fienden;» sade Wallenstein. »Hvem är då »fienden?» frågade hertigen. »Det är,» sade Wallenstein, »Svenskarna; de äro våra närmsta fiender; dem »skola vi först jaga ur landet.» Hertigen trodde, »att »det vore skämt;» men Wallenstein påstod, »att det »var hans sista och orubbliga beslut.» Hertigen invän-

de: »att då Svenskarna varit jemte Kur-Saxen och »Brandenburg inneslutna uti den förda hemliga under-»handlingen, så vore det mot Gud, ära och samvete »att nu på sådant sätt bemöta dem. Wallenstein måtte »derföre fatta ett annat beslut.» Men denne svarade: »Jag blifver vid, hvad jag sagt, och tager intet annat »beslut.» Då blef hertig Frans uppbragt, och sade: »I handlen icke ärligt med oss, i trolösa påfveträlar!» Hvarpå han svängde sig upp på hästen och red derifrån, och sålunda slutades hela denna underhandling. Wallenstein uppsade stilleståndet till den 21 September.

Den gamla fiendskapen mellan Saxiska och Svenska härförarna visade sig åter, och blef denna gången ganska förderflig. Thurn och Duwall vägrade att ställa sig under Arnheims befäl, utan stannade med omkring 5000 Svenskar qvar vid Steinau, för att, som de sade, bevaka Oderströmmen. Arnheim stod närmare Breslau. Wallenstein begagnade denna oenighet. Hastigt uppbröt han från Schweidnitz, lemnade under Schafgotsch 8000 man qvar i Schlesien, tågade med den öfriga hären åt Lausitz, och lät öfverallt utsprida, att han ämnade sig åt Kur-Saxen, och att Piccolomini redan gått förut för att i sådan afsigt bemägtiga sig Torgauerbryggan. Arnheim med hela Svenska hären ilade efter för att skydda sin kurfurstes land. Wallenstein fortsatte tåget inåt bergen, men långsamt, och lät Arnheim obehindrad skynda förbi. När denne sednare redan hunnit ett par dagsläg inåt Saxen, vände Wallenstein om och skyndade genom dag och natt in åt Schlesien igen, förenade sig med Schafgotsch och kastade sig öfver Svenskarna.

Dessa, förut glada öfver Wallensteins aftågande, ämnade i all maklighet sträcka sina qvarter öfver hela Schlesien, ja till och med inåt Mähren. Hastigt visade sig hela den återkommande kejserliga hären. Schafgotsch vadade öfver Oder, och innestängde Svenskarna från östra, Wallenstein sjelf med 70 kanoner från ve-

stra sidan, så att efter kort men häftig strid och sedan en del af rytteriet kommit undan, de öfriga insågo omöjligheten att rädda eller försvara sig, häldst Thurn hade förlaggt Svenskarna icke i någon fästning utan endast inom dåliga förskansningar på flacka fältet. Thurn nödgades dagtinga, fick blott en half timmes betänketid och måste derefter lemna sig och hela hären fången. Thurn, Duwall och befälet, till och med kaptenerna, skulle hafva rättighet att begifva sig hvart de ville; soldaterna och underbefälet utgörande 2500 man skulle ingå i Wallensteins tjenst. Sexton kanoner, sextio fanor och en stor mängd munförråd blefvo segrarens rof. Detta tilldrog sig omkring den 1 October.

Tvärt emot löfte lät Wallenstein qvarhålla Thurn, Duwall, Fels och flere utmärkta officerare. Han till och med satte dem i fängsligt förvar och fordrade, att de skulle befalla Svenska borghöfdingarna uti de öfriga Schlesiska fästningarna att uppgifva sina platser. Då de fångne vägrade, framstötte han hotelser att hugga Thurn och Duwall i stycken; så att dessa slutligen blefvo tvungna att skrifva under brefven. Sedermera och under många vänskapsbetygelser släppte han Thurn på fri fot igen. Emellertid och genom dessa medel hade Schafgotsch utan svärdslag inbekommit några mindre fästen i södra Schlesien; men Svenskarna i Glogau förklarade, att de icke rättade sig efter de fångna herrarnas befallning, utan ämnade i det yttersta försvara staden. På hotade Wallenstein att låta framför murarna hänga upp general Duwall. Svenskarna vägrade det oaktadt. Wallenstein lät då uppresa en galge midt för en af Glogauer portarna och sedan ditleda Duwall och gifva honom nattvarden. När Svenskarna sågo dessa tillredelser, dagtingade de mot villkor om fritt aftåg, hvilket löfte ej heller blef af Wallenstein hållet. Duwall deremot lyckades att befria sig, som mången tredde, icke utan Wallensteins hemliga vetskap.

Denne framträngde nu och eröfrade Frankfurt am Oder och Landsberg, samt hotade Pommern. Bjelkes rådighet, gamla Alexander Lesslies mod och den förstärkning, som Svenska rådet oförtöfvadt ditsändt, tryggade dock landet. Terzka svärmade inemot Berlin, men hann ej brandskatta det. Sjelf vände sig Wallenstein mot Görlitz. Besättningen gjorde tappert motstånd. Wallenstein lät storma; staden intogs, lemnades till plundring och befälhafvaren blef skjuten, derföre att han gjort motstånd. Nu gällde det Bautzen; befälhafvaren, skrämd af den förres olycka, uppgaf staden mot löfte om fritt aftåg. Det bröts genast och 400 man instuckos i Wallensteins regementen.

Detta allt inträffade vid samma tid, som å ena sidan Gustaf Horn hade förstört Ferias troppar och hotade att öfver Lech inträнga uti Bäjern; och som å andra sidan hertig Bernhard höll på att angripa det nästan försvarslösa Regensburg. Redan hade flere budskickningar från Kejsaren och kurfursten Maximilian anhållit om Wallensteins hjelp, men förgäfves. Ändteligen, sedan Regensburg fallit och då hertig Bernhard hotade Österrike, samlade Wallenstein sina troppar och tågade ned åt Böhmen; men stannade åter några dagar uti Pilsen. Här träffade han Trautmansdorff en af kejsarens förnämsta rådsherrar. Inför denne utbredde han sig vidlyftigt, »huru han var misskänd vid »hofvet: huru alla hans gerningar uttyddes till det »värrsta; och huru man sökte försvaga hans anseende »inom hären. Tillika yrkade han på nödvändigheten »för kejsaren att sluta frid.» Enligt någras berättelse skall han hafva förklarat, »att han för sin del ville nöja »sig med hela Lausitz, Neumark, Hertigdömena Glo- »gau, Sagan och Friedland, allt förenadt med Öfversaxi- »ska kretsen, och fullkomligen oafhängigt;» om hvilket förslag Trautmansdorff också genast lemnade kejsaren underrättelse.

Dagen efter detta samtal eller den 18 Nov. uppbröt Wallenstein från Pilsen och tågade öfver Böhmi-

ska skogen åt Öfra Pfalz, liksom för att angripa hertig Bernhard, hvilken nu som bäst huserade i Bäjern och hotade Österrike. Men då denne kom honom djerft till mötes och då derigenom Österrike blef befriadt från faran, vände Wallenstein om, gick åter in i Böhmen och lät sina regementer taga vinterqvarter uti detta land och i Mähren; hvarigenom också hertig Bernhard fick ostörd ligga vintern öfver uti Bäjern och Pfalz.

ÅTTONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS SISTA MÅNADER.

Detta Wallensteins återtåg väckte uti Wien och München liflig ovilja. Sju gånger hade Maximilian anropat Wallenstein om hjelp, men alltid förgäfves. Då kurfursten yrkade »nödvändigheten af att återtaga Re»gensburg,» svarade Wallenstein »att detta kunde upp»skjutas till nästa sommar. Nödvändigare vore att ej »genom ett vintertåg förstöra kejsarens krigshär.» Wallensteins underbefälhafvare, Suys, hvilken låg i Österrike ofvan Ens, fick tre serskilda gånger kejsarens befallning att öfver Inn framrycka till Bäjerns skydd; men Suys svarade hvarje gång, »det Wallenstein hade »befallt honom ligga stilla,» och han gjorde så. Ferdinand kunde ej längre dölja sitt missnöje så öfver detta, som öfver den oväntade inqvarteringen i arfländerna. Han klagade öfver obehaget att »hafva en med»konung, hvilken icke lemnade kejsaren fri rätt öfver »sina egna arfländer.» Redan vid första ryktet om Wallensteins afsigt att taga vinterläge uti Böhmen, gaf Ferdinand d. 23 Nov. åt Questenberg i uppdrag, »att »föreställa Wallenstein, huru Böhmen nu två vintrar å »rad varit betungadt med underhållet af hela Österri-

»kiska hären; huru man derföre flere gånger yrkat, »det Wallenstein borde laga så, att kejsarens egna »länder blefve från denna börda befriade. På under»såtarnes lika enträgna begäran hade Ferdinand också »gifvit dem löfte derom. Men tvärtemot detta kejsare»ord ville nu Wallenstein genom ditläggande af vinter»lägret störta innevånarne i yttersta elände. Det vore »ju bättre att underhålla hären på främmande länders »bekostnad, och låta sina egna hvila och hämta kraf»ter. — Men kunde Wallenstein icke förmås att lem»na Böhmen, så borde han åtminstone låta sina förord»ningar om vinterqvarterens fördelning underställas kej»sarens bepröfvande, hviken väl ändå borde äga rättig»het att förordna om sitt eget land, och sina egna »undersåtare. Sker ej detta skall kejsarens anseende »så väl hos undersåtare som främmande magter betyd»ligen förminskas.»

När Questenberg anlände till Pilsen, hvilken stad Wallenstein redan vintren utvalt till vistelseort, hade denne redan gjort fördelning af vinterqvarteren, och skrifvit till kejsaren derom, med tillägg, »att det nu me»ra vore omöjligt att dervid företaga någon ändring.» När Questenberg framförde sitt uppdrag, svarade Wallenstein, »att han redan förut flere gånger visat kejsaren omöjligheten »af ett vintertåg; men då denna åsigt blifvit i Wien för»kastad, ville Wallenstein icke ensam taga saken på sitt »ansvar, utan önskade, att också det öfriga befälet måtte »höras.» Derpå lät han till Pilsen d. 7 Dec. sammankalla sina generaler och öfverstar och för dem genom fältmarskalken Illo framställa kejsarens begäran. Desse gillade och underskrefvo ett af nämnde fältmarskalk uppsatt betänkande af innehåll: »att de förnummit det »af kejsaren genom Questenberg gjorda förslaget; de »skulle också gerna vilja befria arfländerna från krigs»bördan, men kunde nu omöjligen göra det. Först »för Böhmens egen skull. Ty om man begåfve sig åt »norden, skulle hertig Bernhard från Donautrakten ge»nast falla in uti landet; vände man sig åt söder, så

»komme Arnheim ur Saxen. Vidare skulle ett vinter»tåg åt hvad sida som häldst utsätta hären icke blott »för fienden, utan för hunger, köld och eländen af »alla slag, ja för en fullkomlig förstöring. Häraf skulle »uppstå missnöje hos det högre befälet, hvilka af un»dersåtlig trohet gått i stora förskott, och hvilkas för»nämsta egendom bestode i deras troppar. För un»derofficerare och soldater hade man icke ens vågat »nämna förslaget af fruktan, att det kunde bringa dem »till uppror. Slutligen bedja alla höfdingarna under»dånigast, att Wallenstein nu som tillförene ville åta»ga sig befälets och de arma soldaternas sak, och hos »kejsaren utverka, att hären icke måtte enligt förslaget »i otid och utan gagn störtas i förderf.» Detta betänkande jemnte ett bref i samma anda skickades af Wallenstein till kejsaren; och straxt derefter kommo från Böhmen klagomål, att Wallenstein gjorde inqvarteringen ändå mera tryckande, än den först var föreslagen. Äfven lät han kalla till sig flere i Mähren förlaggda regementer, förebärande, att de fordrades till Böhmens försvar. Slutligen och i samma dagar ankom Kinsky till Franska sändebuden i Dresden samt tillkännagaf, »att Wallenstein nu vore färdig antaga Richelieus un»der förra sommarn gjorda förslag.»

Ferdinand underkastade sig emellertid fältherrens vilja, och återtog d. 14 Dec. sin befallning; men begärde deremot, att Wallenstein måtte »ålägga Suys att »rycka in i Bäjern, och sjelf ditsända 4000 man.» Några gissa, att kejsaren med dessa truppafsändningar ville småningom försvaga Wallenstein. Kanske förklarades det så af denne sednare. I sjelfva verket undandrog han sig att efterkomma kejsarens önskan. Mundteligen försäkrade han Questenberg, »det han ville gö»ra sin skyldighet, om han också dervid skulle falla. »Men den föreslagna hjelpsändningen vore i sig sjelf »otillräcklig. Dessutom kunde tropparna under en så»dan vinter på tre dagar lida mer, än på tre år kun»de återställas.» Till kejsaren skref han, »att ett vin-

»tertåg vore omöjligt; det skulle också bringa befäl »och soldater till förtviflan, och deraf kommande »olyckor. Också behöfdes alla tropparna till Böhmens »försvar. Hvad Suys beträffar, hade Wallenstein till»kallat honom, för att sjelf allting närmare undersöka. »Hvad då befinnes nyttigast, skall utan dröjsmål blifva »verkställdt.» — Också denna gången måste kejsaren gifva efter. »D. 23 Dec.» förklarar han uti bref till Wallenstein, »att, då denne ansåg den föreslagna hjelp»vändningen till Bäjern otillräcklig, så ville kejsaren »derifrån afstå; och i fråga om vinterqvarter låta bero »vid Wallensteins välmening, och sjelf genom förmin»skande af sin egen hofstat låta anskaffa 100,000 gyllen »för att inköpa förråder till de uttröttade soldaternas »vederqvickande.»

Alla dessa omständigheter gåfvo emellertid ny fart åt misstankarna mot Wallenstein. Det berättades, att han ämnade ofördröjligen förena sig med Svenska tropparna; att dagen redan var bestämd, på hvilken han skulle låta kröna sig i Prag; att han beslutat mellan sina fältöfverstar dela motståndarnes länder; Piccolomini skulle få Glatz samt Slavatas egendomar; Gallas skulle få Glogau och Sågan samt Eggenbergs herresäten; Terzka skulle få Mähren o. s. v. allt under Wallensteins konungsliga höghet. Det säges, att, då Wallenstein framställde hela detta delningsförslag för Piccolomini, har denne invändt, det utförandet vore en omöjlighet; hvartill Wallenstein svarat, att det icke blott vore möjligt, utan till och med af stjernorna föreskrifvet. Slutligen berättade man, att Wallenstein hade uti Wien hemliga utliggare för att bortsnappa eller döda kejsaren och den kejserliga familjen. Detta allt var rykten, hvilkas grund kan nu mera i allmänhet hvarken bestämdt nekas eller jakas. Men dertill kommo många verkligheter af betänklig art. I lägret spriddes och underhöllos fiendtliga rykten mot kejsaren. Wallenstein började tala föraktligt om de

rid-

dareordnar han af kejsaren mottagit, och att bortgifva de äreskänker, han fått af konungen i Spanien. Åt sin svåger Terzka, hvilken var invecklad uti de tvetydiga och hemliga underhandlingarna, anförtrodde han ej mindre än fem serskilda regementer, och de förrädiska underhandlingarna med Frankrike samt olydnaden mot kejsaren fortforo. Desse anledningar lemnades ej obegagnade. Jesuiterna, hvilkas fördrifvande Wallenstein ofta yrkat; Bäjerska kurfursten, hvilken han beständigt lemnat ett hjelplöst rof för fienden; och Spanien, mot hvilket land han också visat sig fiendtlig; alla förenade hos Ferdinand sina föreställningar, och Spanska sändebudet förklarade, det hans herre ej längre ville betala några underhållspenningar, så framt icke Wallenstein blefve skild från befälet. Nu ändteligen beslöt Ferdinand följa dessa råd; men af skonsamhet eller fruktan ville han göra det så höfligt som möjligt. Det skulle hetas vara dels för Wallensteins sjuklighets skull, dels för att få kejsarens son, konung Ferdinand af Ungern i spetsen för hären, och att derigenom förmå Ungrarna till verksammare deltagande i kriget. Till frambärare af detta kinkiga förslag valdes Wallensteins vän, Questenberg, samt Quiroga, en kapucinermunk, utmärkt för både klokhet och vältalighet.

På dessa föreställningar svarade Wallenstein: »att »en så vigtig sak fordrade betänkningstid; att den »vore af kejsarens fiender tillställd;» slutligen, »att han »skulle lyda, men ville först hafva sin betalning.» Tillika klagade han öfver »otacksamhet mot sig, mot hä»ren o. s. v.» Denna underhandling väckte emedlertid uti lägret stort uppseende; ty många hade ingått i kejserliga hären, mera i förtröstan på Wallenstein, än på kejsaren; hvarföre de också mången gång kallade sig Friedländska och icke kejserliga krigare. Äfven fick Illo af Wallenstein i uppdrag att förkunna öfverstarna, »det denne i anseende till försvagad hälsa,

och af kejserliga hofvet tillfogade oförrätter ämnade taga afsked. Efter då fattadt beslut gick Illo, åtföljd af fyra öfverstar till Wallenstein, och föreställde, »att »det var på dennes ord, som befälhafvarne ingått i »kejsarens här; de bådo honom derföre åtminstone än»nu någon tid qvarstanna vid öfverbefälet; och utfäste »sig deremot att följa honom till sista blodsdroppan.» Wallenstein lofvade då, »att icke utan deras vett och »vilja öfvergifva hären.» Detta skedde troligen d. 1 Januari 1634. Dagen derpå, eller d. 2 Jan., voro alla generaler och öfverstar samlade på ett stort gästabud hos Terzka. Der blef stark dryckenskap, hvarunder hördes bittra ord mot Spaniorer, Jesuiter och mot alla dem, som ansågos vara Wallensteins fiender. Just när denna sinnesstämning var som lifligast, kommo Terzka och Illo med det förslag, att hela krigsbefälet borde med en af dem alla undertecknad skrift närmare förbinda sig med Wallenstein. Illo och Terzka hade i förväg uppsatt en dylik skrifvelse, hvilken nu för de församlade höfdingarna framlades. Den begynte med de orden: »Ingratis servire nefas [1].» Innehållet var: »att krigsbefälet hade förnummit, huru hertigen »af Meklenburg och Friedland, m. m. i anseende till »många honom tillfogade obehag, skymfande oförrätter »och förvägradt nödigt underhåll åt tropparna, hade »fullkomligen beslutat att nedlägga befälet och draga »sig från hären. Genom en sådan afsägelse skulle kej»sarens tjenst, det allmänna bästa och hela krigshären »lida, ja alldeles blifva förstörd; isynnerhet det högre »befälet, hvilket uteslutande på hertigens löften och »nåd kunnat hoppas erkännande och belöning för den »trogna tjenst, hvari de blottställt både lif och förmö»genhet. Om de nu mistade hertigen, skulle de stör»tas i yttersta förderf; ty af Questenbergs medförda »kejserliga förhållningsbref hade de med högsta be»sörtning förnummit, att en sådan olycka hotade. För

1) "Det är orätt att tjena de otacksamma."

»att nu hindra härens fullkomliga undergång, hade öf»verstarna redan under fältmarskalk Illo haft sina om»bud hos hertigen. Denne hade då på deras enträgna »böner lofvat att åsidosätta de af honom anförda be»vekliga orsakerna till afsked och stanna, tills de blif»vit försörjda med det nödvändigaste, och att icke »utan öfverstarnas vett och vilja lemna hären. Dere»mot förbinda de sig härmedelst alla och enhvar på »det kraftigaste och såsom med en kroppslig ed, att, »sålänge hertigen stannar i kejsarens tjenst, troget och »redligt hålla sig till honom, på intet vis låta sig från »honom skiljas: och i synnerhet, att ända till sista »blodsdroppan befordra det, som länder till härens »och hertigens försvar. Skulle någon häremot bryta, »förpligta de sig att sådant på hans lif och gods »hämna.» Denna skrift blef nu samlingen föreläst. Oaktadt alla vidtagna förberedelser drogo dock flere i betänkande att densamma underskrifva. Men dessa tviflare blefvo öfverfallna med hot; serdeles af Terzka och hertig Henrik Julius af Lauenburg, hvilken sednare visade sig ganska nitisk och ropade, »att den »som icke hölle med Wallenstein, vore en skurk, som »borde strypas, kastas genom fönstret o. s. v.» Några hotade han med halfdraget svärd. Äfven Piccolomini var, eller låtsade vara rusig och utlät sig så häftigt, att en ung hertig af Toscana slutligen fann nödvändigt leda honom ur sällskapet. Emedlertid beqvämade sig alla att underskrifva, hertigen af Lauenburg som riksfurste först, sedan 41 andra af högre befälet; deribland också Piccolomini, Maradas m. fl. Men underskrifterna buro spår af dryckenskap, och voro orediga, några oläsliga. Då derföre skriften följande dagen af flere höfdingar framlemnades till Wallenstein, förklade denne, »att han icke ville emottaga densamma i så»dant skick; också derföre, att han hört, det flere vi»sat motvilja för underskrifvandet.» Höfdingarna gingo då ut i förmaket till öfverläggning, men kommo genast tillbaka, begärde och erhöllo förlåtelse, hvarefter tre

rediga afskrifter togos, och som några tro, ånyo undertecknades, hvarefter ett exemplar sändes till Altringer i Bäjern, ett till Schafgotsch i Schlesien, och ett behölls qvar. Wallenstein skref till kejsaren i samma dagar, men nämnde ingenting om denna vigtiga tilldragelse. Deremot samma dag, eller enligt andra källor, 10 dagar före krigsbefälets första beskickning skref Kinsky till Franska sändebudet, »att Wallen»stein nu ändtligen vore färdig att afsluta det förut »omnämnda förbundet med Frankrike.»

Fyratiotvå generaler eller öfverstar hade undertecknat skriften af d. 2 Jan. 1634; men alla voro dock icke Wallenstein uppriktigt tillgifna. Det var i allmänhet en stor skillnad mellan den här, som han första gången 1625, och den han andra gången eller 1632 uppsatte. Den första bestod af äfventyrare från hela Tyskland; ofta protestanter, personer utan förbindelse till kejsaren. År 1632 hade medtäflaren, Gustaf Adolf, dragit till sitt läger de fleste af dessa protestantiska krigare; och Wallensteins kompanier bestodo derföre till största delen af katoliker och af infödda Österrikare, hvilka från barndomen voro vana att betrakta kejsaren som deras ärfda och lagliga öfverhet och Österrike som sitt fädernesland. Redan af detta skäl var den sednare hären Wallenstein mindre uteslutande tillgifven än den förra. Dertill kom, att Wallenstein icke med några synnerliga bragder uppfriskat sitt anseende som fältherre. Vid Lützen hade han blifvit slagen af en hufvudlös här; och hela sommaren 1633 hade, oaktadt Wallensteins stora öfverlägsenhet, förflutit utan något hufvudsakligt, mer än träffningen vid Steinau, hvilken egentligen var blott en öfverraskning. Den med hans sjukdom tilltagande bitterheten började slutligen ådraga honom soldaternas icke blott fruktan, utan ock hat. Verkan af dessa ändrade förhållanden fick han snart erfara.

Redan dagen efter gästabudet begärde och erhöll Piccolomini tillstånd att resa till Prag. Från denna

stad skickade han genast ett förtroget ilbud till Wien, underrättade kejsaren om sista sammanträdet uti Pilsen och dessutom, att Wallenstein redan kallat hertig Bernhard och Svenskarna till hjelp. Piccolomini rådde derföre, »att döda skorpionen på såret.» Kejsaren vacklade; men just nu kom också Altringer sjelf till Wien med samma underrättelser och med sjelfva det till honom sända exemplaret af skriften. Alla Wallensteins motståndare började nu med högsta ifver yrka, det kejsaren borde sörja för sin och statens säkerhet. Såsom ett ombud för dem alla gick Spanska sändebudet upp till Ferdinand och framställde från mörkaste sidan »Wallensteins förslag, hemliga tillställningar »och förbund. Kejsarens hitintills visade långmodighet »vore visserligen att berömma, ty man måste ofta öf»verse med stora fel hos en eljest nyttig och trogen »tjenare. Men nu har kejsaren nog länge lidit af Wal»lensteins högmod, girighet och stolthet. Kejsaredömet »vore förrådt och genom vinterqvarteren Böhmen och »en del af Österrike inkräktadt, sjelfva Wien derige»nom nästan belägradt, och hela kejsarehuset fängsladt. »Aldrig hade en undersåte pröfvat sin öfverhets tå»lamod till den grad, som Wallenstein nu gjort. När»varande förhållanden tvingade kejsaren att förekomma »hans ytterligare försök. Man kunde ej genom att iakt»taga en hop formaliteter dröja, tills Wallenstein inför »verldens ögon utvecklat sina upproriska planer, ty det »vore försent att förekomma dem, sedan det borgerliga »kriget redan blifvit antändt. Denna olycka kunde »hindras genom en enda menniskas död; det behöfdes »blott en kula eller ett dolksting, så vore knuten upp»löst och både soldater och befäl skulle med glädje »återvända till sin lagliga landsherre.» Öfverläggningarna härom blefvo nu mera icke långa; man beslöt förklara Wallenstein för upprorsmakare och fogelfri, samt anförtro hären åt Gallas, Altringer och Piccolomini. Den 14 Januari underskref kejsaren en kungörelse, hvar»igenom alla uti hans här, både höga och låga, frisades

»från lydnad mot Wallenstein, och befalldes att tills »vidare anse Gallas som öfverbefälhafvare. De, som »deltagit i underskrifvandet i Pilsen, erhöllo förlåtelse, »utom Terzka och Illo, hvilka tillika med Wallenstein »varit de förnämsta upprorsstiftarne. Sist kommo löf- »ten om nåd och rikligt underhåll åt hären.» Denna kungörelse lemnades åt Gallas och tillika serskild befallning »att bemägtiga sig Wallenstein, Illo och Terzka, »döda eller lefvande..» Fruktan för Wallenstein och för hans inflytande på hären var dock ännu så stor, att dessa beslut höllos ganska hemliga, på det Gallas, Piccolomini, m. fl. skulle undertiden kunna locka hären eller de förnämsta härförarne från Wallenstein.

Tänkesätten uti kejserliga hären voro emedlertid delade. Många officerare hyste allehanda betänkligheter vid den af dem sjelfva undertecknade skriften. Uti Prag gick ett rykte, att Wallenstein ämnade den 10 Mars derstädes låta kröna sig till konung i Böhmen, hvarföre några trogna kejserliga officerare, för att förekomma sådant, togo kronan och de öfriga regalierna och förde dem till Wien. Man berättade det för Wallenstein, hvarpå denne, enligt sägen, skall hafva svarat: »De hafva åndå måst lemna landet qvar, och »jag har till en ny krona guld och ädelstenar nog.» Redan förut omkring d. 10 Jan. hade han genom hertig Frans Albert öppnat nya underhandlingar med Saxen, också derom underrättat kejsaren; men många påstodo, att under dessa lagliga underhandlingar fördes också hemliga; att nemligen Wallenstein försäkrat, »det »han nu vore viss på sin sak, och på hären; ämnade »derföre att på eget beråd sluta fred, och om kejsa- »ren ej vore nöjd dermed, skulle Wallenstein jaga ho- »nom från både folk och land.»

På vägen till Pilsen hade Gallas med Altringer och Piccolomini ett hemligt möte för att öfverlägga om sättet, huru man borde förfara mot Wallenstein. Man vågade ännu icke öppet våld. Gallas och Piccolomini begåfvo sig till lägret, icke utan fruktan, ty,

om Wallenstein fått minsta aning om det hemliga uppdraget, skulle det kostat deras lif. Uti Pilsen, likasom sedermera uti Prag, visade de under tysthetslöfte det kejserliga af- och tillsättnings-brefvet för flere generaler och öfverstar, hvilka alla straxt lofvade att detsamma efterkomma. Wallenstein sjelf, okunnig härom, säges hafva gifvit Gallas de rikaste löften. Denne lät ej märka sig, utan biföll alla Wallensteins förslag; men sade sig frukta motstånd af Altringer. Då befallte Wallenstein honom resa bort för att vinna Altringer, och han lånade honom för denna resa sitt eget anspann. Gallas skyndade glad ur lägret, och begynte taga de mått och steg, han fann tjenligast. Piccolomini stannade qvar. Han var född under samma himmelstecken, som Wallenstein, hvarföre och för Piccolominis ovanliga duglighet Wallenstein alltid för honom hyste ett serdeles förtroende; också denna gången. Då den bortreste Gallas icke inom öfverenskommen tid återkom, afskickade Wallenstein på samma sätt och med egna hästar äfven Piccolomini, med uppdrag att återföra Gallas. Härigenom fick också Piccolomini tillfälle att efter väl anlaggda stämplingar draga sig ur faran af en möjlig upptäckt. Ännu d. 29 Januari hade Wallenstein det förtroende till Piccolomini, att han uppdrog honom att besätta Passau, dit han samma dagar inbjudit hertig Bernhard med Svenska tropparna.

Uti Wien hade emedlertid oron stigit högt. En Wallensteins dervarande öfverste blef fängslad, och ryktet berättade, det denne haft i uppdrag att tända staden, samt mörda kejsarehuset; och tre på engång infallande eldsvådor gåfvo fart åt denna sägen. Wallensteins kröning i Prag påstod man vara utsatt till d. 10 Mars; och Piccolomini skulle hafva lemnat underrättelse om ett emellan de tre fältherrarna Wallenstein, Arnheim och hertig Frans Albert ingånget hemligt förbund att hjelpa hvarandra, den första till konung i Böhmen, den andre till kurfurste i Brandenburg, den tredje i Saxen. Dessa rykten, den hotande faran och derjemnte hoppet, att förnämsta delen af hären redan

vore lockad från Wallenstein, gjorde, att kejsaren den 8 Febr. utfärdade en ny kungörelse. Uti denna förde han öppet språk och förklarade Wallenstein för »en trolös »edsbrytare, den der sökte störta det kejserliga huset, »och det medelst dess egna soldater och befälhafvare, hvil»ka han genom allehanda falska uttydningar och hop»spunna dikter sökt locka från deras ed och trohet. »Derföre befalldes tropparna att hädanefter lyda en»dast Gallas, Altringer, Piccolomini, Maradas och Col»loredo.» Hittills hade man mot Wallenstein gått till väga med mycken förställning, och ehuru Ferdinand redan d. 14 Januari hemligen afsatt och nästan som fogelfri förklarat denne härförare, fortfor han dock att tillskrifva honom artiga och förtroliga bref allt intill d. 3 Februari. Men sedan sista kungörelsen blifvit undertecknad, bortkastades all förställning och kungörelsen skickades till hvarje tropp, jemnte uppmaning att öfvergifva Wallenstein och blifva kejsaren trogen.

Dessa uppmaningar voro nästan öfverflödiga. Af förut anförda skäl hade Wallenstein till en stor del förlorat både anseende och tillgifvenhet hos soldaterna. De hemliga underrättelser, som Gallas och Piccolomini utsått, verkade mer, än man väntat. Utom i Schlesien förklarade sig alla de spridda tropparna för kejsaren; och uti sjelfva Pilsen, der man af fruktan för Wallenstein, Illo och Terzka icke vågade visa sina egentliga tänkesätt, voro flere, som i hemlighet lofvat bistå kejsaren; och så många, som kunde, skaffade sig tillfälle att under hvarjehanda förevändningar komma derifrån. Dels häraf, dels genom hemliga spejare i Wien hade Wallenstein ändtligen märkt oråd; och snart fick han veta, hvilka kejserliga bref Gallas uti Pilsen uppvisat. Han blef nu så mycket verksammare i sitt företag. Till sina i öfre Österrike varande troppar hade han efter Suys som befälhafvare skickat Ulfeld, på hvilken han trodde sig kunna lita. Nu gaf han honom anvisning att förena sig med hertig Bernhard och Svenskarna. I Schlesien skulle Schafgotsch

leda upproret; Wallenstein hade med honom redan förut uppgjort, huru alla angelägenheter der i landet skulle förvaltas.

Vid sjelfva hären utfärdades allvarsamma befallningar, att icke lyda någon annan än Wallenstein, Illo och Terzka, och alla de spridda tropparna kallades att d. 13 Febr. infinna sig i Prag. Som man trott, ämnade Wallenstein der låta upproret utbrista. Också af främmande magter sökte han hjelp i detta sitt företag.

Redan d. 20 Dec. 1633 och genom vanliga ombudet Kinsky hade han med Frankrike öppnat nya och hemliga underhandlingar om affall från kejsaren, och yttrat brinnande begär att sålunda hämnas sina lidna oförrätter. Nu blef han än ifrigare och helsade, »att orsaken, hvarföre han ej förr utlåtit sig mot Frank»rike, bestod deri, att han ej varit säker på öfver»starna; men nu hade de underskrifvit, nu vore han »viss på sin sak, och färdig att taga Böhmen och jaga »Österrikiska huset till helvetet.» Men också Richelieu hade i anseende till Wallensteins förut visade ombytlighet blifvit misstrogen, så att saken icke gick så fort, som Wallenstein nu mera önskade och behöfde; likväl anlände i dessa dagar en Fransysk underhandlare till lägret. Öfverläggningarna med Saxen genom hertig Frans Albert hafva vi redan nämnt. Arnheim yrkade också enträget att med Saxiska tropparna få tåga åt Böhmen, och han hotade att taga afsked, då kurfursten af Saxen ej genast ville dertill lemna bifall. Slutligen, när Wallenstein fick veta det hemliga uppdrag, Gallas hade haft, drefs han till det yttersta och samma dag, som kejsaren i Wien utfärdade den andra kungörelsen, eller d. 8 Februari, afsände också Wallenstein från Pilsen, märkeligt nog, Arnheims ombud och Kur-Saxiska generalen, hertig Frans Albert såsom sin egen underhandlare till hertig Bernhard, och erböd sig att affalla från kejsaren, samt bad hertigen besätta Passau och Eger, och komma till Pilsen för att förena sig med Wallenstein. Bern-

hard och Oxenstjerna, af samma skäl som Richelieu, vågade icke tro Wallenstein, häldst man fick höra, att han just vid denna tiden kallat till Pilsen ett stort antal troppar och gjort sitt artilleri färdigt till uppbrott, hvilket kunde lika så snart vara i afsigt att angripa Svenskarna, som att öfvergifva kejsaren. »Den, som »icke tror på Gud,» sade hertigen, »på honom kan ej »heller någon menniska tro.» Men då från Terzka det ena ilbudet efter det andra anlände med allt häftigare anhållan om förening, och när för visso berättades om Wallensteins afsättning, och när hertig Frans Albert erböd Landsberg och Frankfurt am Oder till underpant, då beslöt hertigen att, fast med mycken försigtighet, våga företaget, och han begynte att från Donau draga sina troppar upp emot Böhmiska gränsen.

Under allt detta sökte dock Wallenstein genom låtsad undergifvenhet föra kejsaren bakom ljuset, och sålunda narra honom att underlåta alla kraftigare åtgerder. Till d. 10 Februari lät han i Pilsen sammankalla en hop af de högre befälhafvare, som undertecknat förbindelsen af d. 2 Januari. Vid denna nya sammankomst uppsatte befälhafvarne en skrifvelse af innehåll, »att, då de undertecknade det förra brefvet, »hade de på intet sätt haft i sinne att stämpla mot »kejsaren; men att de deremot också nu förnyade sin »förra förbindelse till Wallenstein, hvilken på deras »begäran och för härens bästa lofvat ännu qvarblifva »vid befälet.» Wallenstein lät i samma bref inrycka sin förklaring, »att aldrig i hans tankar kommit att »tillåta, än mindre att sjelf utföra några anslag mot »kejsarens höghet; att han blott på härens enträgna »begäran stannat qvar vid befälet; samt att han ingått »i förra öfverenskommelsen för att såmedelst vinna »skydd mot de många stämplingar, af hvilka han för»följdes; att han hoppades, det nämnde befälhafvare full»gjorde, hvad de lofvat honom; att han deremot fri»sade dem från all förbindelse, om de märkte, att han »stämplade mot kejsaren.» Detta skedde d. 10 Febr.

Samma dag skickade Wallenstein och begärde ett personligt sammanträde med Arnheim.

Följande dagen eller d. 11 Februari afskickade Wallenstein till hofvet i Wien ett bref, hvari han försäkrade, »att han mot kejsaren hade intet ondt i sinnet; utan vore färdig nedlägga befälet på hvad ort »och tid, kejsaren ville utsätta.» Samma dag affärdade han till markgrefven Kristian af Brandenburg, hvilken som Evangelisk befälhafvare stod uti Culmbach, ett annat förtroget sändebud med följande förslag: »Wallenstein hade alltid af kärlek för Tyska riket velat »stifta en dräglig fred, men sådant hade vid kejserliga »hofvet blifvit med ogunst betraktadt, hvilken ogunst »nu gått så långt, att Wallenstein blifvit afsatt, och »att kejsaren låtit troppar samlas och med ed förbin»das att taga hufvudet af Wallenstein och skicka det »till Wien. Detta oaktadt ville Wallenstein icke öf»vergifva sina fredsstiftande förslag, utan bad markgref»ven infinna sig uti Eger; dit skulle komma, utom »Wallenstein, också Arnheim, hertig Bernhard och her»tig Frans Albert af Lauenburg; der kunde man ytter»ligare få samtala om förslaget, och äfven sätta sig i »förbindelse med Svenska rikskansleren.» Ytterligare samma dag blef Terzka skickad åt Prag för att undersöka tillståndet, och huruvida tropparna hade enligt Wallensteins befallning hunnit derstädes samlas. På vägen fick han veta, att tropparna visserligen voro till större delen i Prag samlade, men att de under Maradas och Piccolomini öfvergått till kejsarens parti, och att allt hopp från den sidan vore förloradt. Med denna oväntade och förskräckliga tidning kom han tillbaka till Pilsen. Wallenstein fann sig fångad uti ett nät, om icke finare, dock mera sammanhängande än hans eget. Fruktad men icke älskad, blef han ock i faran öfvergifven. Under d. 10 och 11 Febr. samt natten derpå aflägsnade sig från honom den ene befälhafvaren efter den andre, hvar med sin tropp; och fåfängt hvarje bemödande att hålla dem tillbaka. Slutligen hade han

qvar endast en ringa hop soldater, och bland öfverstarna blott några få tillgifna. Dertill var han sjelf så besvärad af gikt, att han hvarje dag nödgades sitta en timme i svettbad.

Uti Prag deremot var annat lif. Wallensteins fiender fröjdades högljudt och bemägtigade sig hans, Terzkas, Illos m. fl. egendomar, hvilka af kejsaren blifvit lemnade åt dem, som verksammast bidragit till Wallensteins fall. Öfverstarna, hvilka förut så högtidligen lofvat Wallenstein evärdlig trohet, ville nu icke kännas dervid. De förklarade, att de aldrig anat, det han mot Österrike förehaft några stämplingar, att de alla hyste den största afsky för hans förslag, o. s. v. En och annan, och deribland först en öfverste-löjtnant Teuffel, erböd sig att mörda Wallenstein. Såsom belöning för detta trohetsbevis, fick han också genast af kejsaren löfte om nästa lediga regemente.

NIONDE KAPITLET.

WALLENSTEINS DÖD

Den 11 Februari om aftonen fanns hos Wallenstein af det högre befälet qvar endast Terzka, Illo, hertig Henrik Julius af Lauenburg, och fälttygmästaren Sparre. Alla tropparna utgjordes af Wallensteins lifkompagni, fem kompagnier af Terzkas kuirassierer och vid pass dubbelt så många ryttare, hörande till hertig Henrik Julius af Lauenburg. Fem kompagnier af dessa sednare hade Terzka för Wallensteins säkerhet nyligen hämtat till staden; ty man litade icke på det så kallade lifgardet. Också öfvergaf det Wallenstein denna sista natt, som han uti Pilsen tillbragte.

När Wallenstein såg, att han med de få qvarblifna tropparna kunde mot sina fiender ingenting ut-

rätta, beslöt han tåga till Eger, och i denna starka fästning söka och afbida förening med de Evangeliska. Som han stundeligen fruktade att blifva angripen, utsattes afresan från Pilsen till kl. 6 f. m. den 12 Febr. En hvar beredde sig i hast dertill. Wallenstein och grefvinnan Terzka sysselsatte sig med att uppbränna det vigtigaste af deras hemliga brefväxling, stigande, som man sade, till 600 bref. Illo affärdade ilbud att påskynda hertig Bernhards annalkande. Terzka ordnade tropparna och plundrade. Kl. 10 f. m. var man ändtligen färdig, eller rättare sagdt, man vågade ej dröja längre. Wallenstein, försvagad af gikt, sattes på en hängbår och fördes fram till Pilsen, beledsagad af Terzka, Kinsky, Illo, Sparre, hertig Henrik Julius af af Lauenburg, och af den just då ankommande Butler. Fem kompagnier af Lauenburgs rytteri lemnades qvar för att försvara Pilsen, hvarest funnos stora förråder, hvilka Wallenstein nu icke hann bortföra. Dagen derpå blef dock staden öfverlemnad åt de kejserliga, hvilka der emottogos, som efterlängtade befriare.

Den 12 Febr. hann Wallenstein till slottet Miess, hvarest han tog nattläger. Härifrån och ännu samma qväll sände Illo till Ulfeld i öfra Österrike förnyad befallning att förena sig med hertig Bernhard och framrycka mot Eger. Wallenstein sjelf deremot affärdade till kejsaren en öfverste Breuner med anbud, att om Wallenstein finge fritt draga sig till Hamburg, ville han åt kejsaren återlemna hären. Breuner medförde äfven till kejsaren, samt till Eggenberg och Trautmansdorff öppna, af Wallenstein underteckna hvita fullmagter eller så kallade chartes blanches, på hvilka kejsaren sjelf kunde inskrifva de befallningar, som han i Wallensteins namn ville till hären utfärda. Tillika kallade Wallenstein till sig flere befälhafvare och förklarade, »att om de trodde honom ämna företaga något emot »kejsaren, hade de rättighet att straxt aflägsna sig.» Också blef Wallenstein nu öfvergifven af hertig Henrik Julius och af hans fem kompagnier, likaså af Sparren.

Dessa båda herrar skyndade till Prag, ursäktade sig och bedyrade, att de förut ej vetat ett ord om Wallensteins trolösa planer.

Bland de få, som qvarstannade, var öfverste Walter Butler. Denne, till börden Irländare, hade redan i Preussiska fälttågen tjenat under Gustaf Adolf, nu deremot flere år inom Österrikiska hären. Han hade i dessa dagar varit med sitt regemente förlaggd på gränsen mot Öfra Pfalz, då han midt i en natt fick bebefallning att likasom de andra regementerna d. 13 Febr. infinna sig i Prag. Butler lydde, men anade förräderi. Vid Pilsen mötte han Wallenstein, just då denne for derifrån. Han blef då genast noga, men under sken af artighet, bevakad samt aflägsnad från sitt regemente, hvilket skickades förut på vägen åt Eger. Under resan till samma stad kallade Wallenstein honom till sin hängbår och började klaga, »att kejsarens egennytta »och trolöshet ej tillåtit belöna Butler efter förtjenst. »Nu deremot ämnade Wallenstein strida på egen hand, »och tvinga kejsaren till ordhållighet. Han gaf der»före Butler två regementer, och lofvade penningar att »värfva mer.» Butler tackade ödmjukligen och sade, att han ville ingen häldre tjena än Wallenstein; han önskade dock först begära kejsarens urlof dertill. Men samma dag om qvällen, det var d. 12 Febr., afsände Butler sin biktfader till Gallas eller Piccolomini med bref, hvari »han lofvade förblifva kejsaren trogen. Han hade ej »velat öfvergifva sitt regemente, häldst han kanske kun»de vid detta tillfället vara ämnad till att uträtta något »stort. Han hade nemligen redan på vägen velat »fängsla Wallenstein, men af farhåga för Terzkas kui»rassierer icke vågat försöket. Nu ämnade han följa »med till Eger och der göra sitt bästa. Skulle Arn»heim nalkas inom två mil, så erböd sig Butler att »tillfångataga eller döda Wallenstein [1].»

1) Universitetets biblioteksarkiv i Wien. N:o 10451. "Al "berti Ducis Fridlandiæ cædis — descriptio par T. P. "Taafe." Denne Taafe var Butlers biktfar.

I detta sällskap, samt sjuk och i hängbår, uppbröt Wallenstein d. 13 Febr. från Miess. Hvar han tillbragt nästa natt, är icke antecknadt; men d. 14 Febr. kl. 4 e. m. anlände han till Eger, ännu förd på hängbår. Besättningen i denna stad utgjordes af några hland Terzkas kompagnier, under anförande af öfverstelöjtnant Gordon. Denne, till börden Skotte, hade blifvit ur obemärkt fattigdom hjelpt och framdragen af Wallenstein, hvilken nu derföre väntade tacksamhet och trohet. Straxt efter sin ankomst lät Wallenstein derföre tillkalla Butler, Gordon och Lesslie, den sednare också en Skotte, som näst Gordon förde befälet i Eger. För dessa omtalade han öppet hela sin ställning, visade sig vänligare och mer språksam än vanligt, samt förklarade slutligen, »att han icke ämnade någon tvin»ga, utan att enhvar ägde frihet begifva sig, hvart han »önskade. Lesslie svarade, att, om Wallenstein kun»de lösa deras ed till kejsaren, vore både han och hans »landsmän färdiga följa Wallenstein, hvilken de hade att »tacka för så många goda och lyckliga dagar.» Men redan i förväg hade hemliga bref från Gallas och Piccolomini kommit Gordon tillhanda och gjort honom tvekande. På hemvägen om qvällen gingo derföre alla tre till Butler, eller som andra säga, till Gordon och började öfverlägga, hvad man borde företaga. Butler uppvisade nu den mot Wallenstein riktade sista kejserliga kungörelsen. Gordon ansåg det vara omöjligt att i sakernas närvarande läge någonting uträtta; han rådde derföre till flykt. Men nu anlände till staden ett ilbud, och ehuru kl. var 11 på natten, kallades dock Lesslie åter upp till Wallenstein. Der fick han veta, att ilbudet var afsändt från hertig Frans Albert, och att enligt medförda bref »Svenskarna under hertig »Bernhard stodo i fullt tåg mot Eger, för att der för»ena sig med Wallenstein, så att denne snart skulle »blifva jemnstark mot sina menediska fiender.» Då Lesslie med dessa underrättelser återkommit till Butler och Gordon, uppstod ny öfverläggning. Man fruk-

tade, att, om Wallenstein finge förena sig med fienden, skulle han snart tillocka många af sina fordna anhängare, och uppväcka ett blodigt inbördes krig; det vore dessutom för hvarje kejsarens krigare en ovedersägelig pligt att försvara dess fästning Eger, hvilken Wallenstein nu ville förrädiskt öfverlemna åt Svenskarna; slutligen också hoppet om väntad belöning. Detta allt dref dem till verksamhet. Att fängsla Wallenstein midt ibland hans vänner och anhängare syntes nära omöjligt. Lättare var att mörda både honom och hans vänner. Detta sednare beslut blef ock fattadt, och på draget svärd af dem alla tre besvuret. Utförandet skedde på efterföljande sätt.

Större delen af Terzkas rytteri förlades utom staden; af Butlers dragoner deremot 100 man straxt utanför porten och 100 inuti staden. Den 15 f. m. användes af de kejserlige sammansvurna att värfva nya anhängare för sin plan, och komma närmare öfverens om utförandet. Wallenstein och hans sammansvurna höllo också en hemlig öfverläggning, hvarvid Terzka, Illo och Kinsky svuro Wallenstein trohet, samt utfärdade till borgerskapet en hotande befallning att dagen derefter uppkomma på rådhuset. Till middagen gaf Terzka åt hela befälet ett stort gästabud, hvilket tillfälle Gordon iakttog för att till aftonmåltid hos sig (han bodde på sjelfva kastellet) inbjuda Illo, Kinsky, Terzka och denne sednares både ledare och verktyg, en ryttmästare vid namn Neumann. Alla fyra lofvade komma.

Mot tiden, då dessa herrar väntades, lät Gordon uti ett rum bredvid gästabudssalen instänga Geraldino och sex dragoner, och i ett annat sidorum ryttmästar Deveroux med tjugufyra dragoner, allt af Butlers regemente. Man lemnade dem endast svärd och korsgevär i hand, på det inga skott måtte i förtid väcka uppmärksamhet. Också rasade samma afton en ovanligt häftig storm, hvars dån skulle borttagit allt ljud af den

till-

tillämnade striden. Wallensteins lösen för dagen var S:t Jakob; Gordon gaf åt de sina ordet Österrike.

Klockan 6 e. m. kommo de fyra Wallensteinska gästerne till Gordon. Jemnte dem voro bjudne Butler och Lesslie. Man satte sig till bords, drack och var vid godt mod. Vinet lossade tungan. Det säges, att Illo med glädje berättade, »huru Wallenstein inom 3 »dagar skulle befinna sig i spetsen för en ansenlig här;» och Neumann, »huru man då skulle tvätta händerna »uti Österrikiskt blod.» Medan må'tiden varade, gick Lesslie ut. Under förevändning att blifva förplägade, lockades gästernas betjenter in i ett aflägset rum och blefvo der inspärrade. Derpå öppnades stadsporten och de utanför varande Butlerska dragonerna insläpptes, af hvilka en del användes att förstärka högvakten och den andra delen fördes till Gordon. Sedan detta var gjordt, uppdrogs vindbryggan till kastellet, och när vid pass kl. 8 sockerverket inbars till gästabudssalen, gaf Lesslie det öfverenskomna tecknet. Nu inrusade Geraldino med sina sex dragoner och ropade: Lefve huset Österrike! Då inträdde också från andra sidan Deveroux med sina tjugufyra man och ropade: Hvem är god kejserlig? Butler, Gordon och Lesslie togo då hvar sin ljusstake från bordet, lyfte den högt och ropade: Lefve Ferdinand! och drogo sig derefter till sidan, likasom för att gifva rum och ljus åt striden. Dragonerna störtade mot gästerna. Kinsky blef genast nedhuggen. Illo ville till försvar nedrycka sin värja från väggen, men blef i detsamma genomborrad. Terzka hann att med ryggen mot en mur sätta sig i försvarsstånd. Dertill skyddad af ett tjockt elghudskyller, nedstötte han de närmast angripande, ropade högt, »att Gordon var en feg, skändlig »förrädare och utmanade honom och Lesslie till envig.» Då inga hugg skadade Terzka, men han sjelf fällt eller sårat flere af sina angripare, sprungo dragonerna ho-

nom på lifvet och nedstötte honom med sina dolkar. Neumann lyckades att, ehuru sårad, bryta sig ut och komma till nedra våningen; men också der mötte Butlerska dragoner. Hvad är lösen? frågade de. S:t Jakob! svarade han; och blef derpå utan förskoning nedhuggen. En Terzkas tjenare var den enda, som undkom, fast man efter honom aflossade tvänne skott. Han sprang till grefvinnan Terzka, hvilken bodde midt emot Wallenstein, och var, som det säges, äfven nu sysselsatt med att bränna hemliga bref. Hon utbröt i högljudd och förtviflad klagan; men hann icke vidtaga några mått och steg, innan händelserna vidare utvecklade sig.

Så snart mördandet var slut, lemnades Gordon att bevaka kastellet. Lesslie skyndade till högvakten, fann den i gevär i anseende till ljudet af de lossade skotten. Men det lyckades honom att lugna soldaterna och förmå dem att åter svärja kejsaren trohetsed, hvarefter han sålunda med dem höll högvakten besatt.

Butler skyndade från kastellet rakt till Wallensteins boning, lät från alla sidor omgifva densamma med soldater och skickade Deveroux med sex man upp till sängkammaren. Lifvakten, som trodde, att Deveroux kom för att gifva Wallenstein något bref, släppte dem fram.

Det säges, att Wallenstein äfven denna qväll haft hos sig stjerntydaren Seni, samt att denne hade varnat för en nära förestående fara, hvilken åter Wallenstein förnekat. Seni gick och Wallenstein begaf sig till hvila. Men förmodligen oroad af bullret på gatan och af grefvinnan Terzkas klagorop i huset midt emot, steg han upp och gick till fönstret, för att lyssna. Just nu kom Deveroux med kamrater. I förmaket mötte kammartjenaren, och förböd »dem göra nå»got larm, emedan hertigen redan gått till hvila.» — »Jo!» svarade Deveroux, »nu är det just tid att föra »larm,» hvarpå han begärde nyckeln. Kammartjenarn vägrade, men blef straxt nedhuggen, hvarpå dörren

sprängdes och Deveroux med kamrater störtade in. Ljusen brände ännu och Wallenstein i nattkläder stod vid fönstret. Deveroux tilltalade honom häftigt: »Är »du den skurk, som vill rycka kronan från kejsarens »hufvud och förråda hans folk åt fienden?» Wallenstein teg och öppnade armarna. Deveroux stötte honom korsgeväret genom bröstet och utan ett ljud sjönk Wallenstein död till golfve', hvarefter han erhöll ännu flera sår.

Liket utlemnades åt enkan, som lät bisätta det, i ett af Wallenstein stiftadt kloster i Gitschin. Etthundrade femtioett år derefter fick en af slägtingarna tillåtelse att högtidligt begrafva det i Münchengrätz. Att Johan Banér fört hufvudet och högra armen till Sverge, är en dikt.

Åt mördarna utdelades rika belöningar. Gallas fick Friedland och Piccolomini det stora godset Nachod. Butler och Lesslie blefvo grefvar, kammarherrar och fingo gods. Sjelfva mördaren Deveroux erhöll nadekedja och egodelar; hvarje deltagande dragon 500 riksdaler.

Hertig Bernhard af Weimar hade redan hunnit Böhmiska gränsen och hans förtroppar ända till Eger, då han fick veta Wallensteins fall och vände tillbaka. Hertig Frans Albert, som skyndat förut, blef af Butlerska dragonerna uppfångad, och förd till Wien, der han efter någon tid antog katolska läran och kejsarens tjenst. I Böhmen var ingen, som försökte göra motstånd; och några af Wallensteins anhängare blefvo i Prag utan hinder afrättade. I Schlesien deremot utbröt verkligen det tillämnade upproret, men blef, vid ryktet om hufvudmannens död, lätt och hastigt kufvadt.

Angående Wallenstein hafva olika omdömen blifvit fällda. De flesta hafva ansett honom brottslig, några oskyldig, andra åter rubbad till sina sinnen. Orsaken till dessa olika omdömen ligger i Wallensteins eget lynne. Först i hans hemlighetsfulla väsende, som

aldrig ägde en förtrogen vän, aldrig med ord, än mindre med skrift, yppade sina afsigter; och som slutligen, efter förbrännande af sina bref, sjelf, jemnte handtlangare föll ofrågad, stum, medförande sin hemlighet i grafven. Ur detta mörker finnes ingen annan ledning, än den af hans handlingar. Men här visar sig den andra Wallensteins egenskap, som gör honom svårfattlig och mångtydd. Denna egenskap är hans besynnerliga ombytlighet. Stundom tycker man sig finna spår att han velat återgifva lugn åt Tyskland, kanske ock för att derigenom skaffa sig sjelf en tryggad besittning af de redan vunna fördelarna. En annan gång, och oftast, tyckes han hänförd; än af ärelystnad efterstträfva Böhmiska, eller kanske sjelfva kejsarkronan; än af hämndlystnad roa sig med att nyckfullt reta Osterrike och Bäjern. En annan gång, men med föga sannolikhet, tyckes han, genom låtsande af sådana tänkesätt, vilja bedraga och sedan till kejsarens fördel krossa protestanterna. Till detta hans naturliga vankelmod, kom ovissheten hos en själ, som hvar natt läste en olika framtid i stjernorna, och som derefter beständigt ändrade sina beslut; och som ej heller från dessa förändringar hindrades genom någon slags känsla af ära eller ordhållighet, utan lika oförsynt bedrog vänner och fiender, och derföre blef till slut lika misstrodd af alla. Af dessa orsaker, och för flere, som det synes, alldeles ändamålslösa företag var det, som många ansett honom mindre redig till sinnes, och de hafva till stöd för denna sats anfört Gustaf Adolf, hvilken kallade Wallenstein en Galning.

Hvad troheten mot Österrike beträffar, så har han väl fått en och annan ifrig försvarare. Det synes dock oemotsägligt, att de olika planer, hvilka att dömma af gerningarna föresväfvade Wallenstein, voro dock alla deri lika, att de stodo i strid med hans trohetsed mot kejsaren. Om man också antoge, att Wallenstein åsyftade Tysklands bästa, så skedde det på ett sätt, som var stridande mot kejsarens enskilta fördel. Hos en

sjelfständig furste, hos en kejsarens fiende hade dessa planer varit berömliga. Hos en kejsarens tjenare voro de förräderi, häldst som de skulle utföras med kejsarens troppar och medel, men mot kejsarens vilja och fördel. Man har förebrått denne sednare, att han utan laga dom och ransakning lät lönnmörda Wallenstein. Det har blifvit svaradt, att fruktan för Wallensteins magt och för inbördes krig icke tillät en formelig rättegång samt att Wallensteins gerningar och underrättelserna från Gallas och Piccolomini m. fl. icke lemnade något tvifvel om dess brottsliga afsigter: och' att kejsaren dessutom icke befallt att lönnmörda, utan blott att gripa Wallenstein lefvande eller död. Butler och Gordon hafva också sjelfve erkänt, att de utförde sin bragd på eget beväg.

Detta om Wallensteins brottslighet eller oskuld. Att bedömma, hvilken plan varit hans egentliga, eller om han ens haft någon sådan, det synes nu mera omöjligt. Den samtidige, i alla statshemligheter djupt invigde Axel Oxenstjerna bekände, att Wallensteins uppförande var ett bland de ting, som han aldrig kunnat förstå.

TIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1634.

Uti Schlesien stod vid årets början Duwall med några Svenska troppar, brinnande af ifver att hämnas nederlaget vid Steinau, och icke utan hopp derom, i anseende till den vid Wallensteins död förmodade villervallan bland de kejserliga. Men Duwalls egen styrka var ringa; han blef öfvergifven af Saxarne, och lemnad utan penningunderstöd af Breslau, så att

nans soldater af brist på sold började skingras. Sorgen öfver alla dessa vedervärdigheter lade Duwall först på sjuksängen, sedan i grafven. Efter hans frånfälle blef nästan hela Schlesien utrymdt af Svenskarna. Arnheim, som med Saxiska hären vunnit vid Lignitz en betydlig seger öfver de kejserliga, sökte lägga hela Schlesien under Kur-Saxen, och att tvinga de få återstående Svenska tropparna att utrymma landet eller att antaga Saxisk tjenst.

Svenskarna begagnade emedlertid det uppehåll, som Wallensteinska oroligheterna förorsakade. Alexander Lesslie, den Svenska generalen nemligen, icke den Lesslie, som deltog i Egermorden, sammandrog några i Pommern varande troppar och återtog Landsberg. Sedan kom Johan Banér med reservhären och återtog Frankfurt am Oder, samt skickade straxt derpå Stålhandske att taga Glogau. Knappt hade denne kringränt och uppfordrat staden, förrän också Arnheim med Saxiska troppar kom dit, och fordrade, att belägringen skulle åt honom öfverlåtas; tillika förklarade han, att Svenskarna icke kunde få några qvarter uti Schlesien, hvilket land borde besättas endast med Saxiska troppar. Banér kände mer än väl obilligheten af detta förslag, men han vågade ej stöta sig med Kur-Saxen, häldst han visste, att de i hären varande Brandenburgska tropparna hade befallning att i sådan händelse följa Saxarna. Han beslöt derföre tåla och tiga; men då det var dyrt att underhålla Svenskarna i bundsförvandters land, föreslog han, att Saxare och Svenskar gemensamt skulle infalla i Böhmen. Härtill nekade kurfursten; men rådde Banér, att i dess ställe angripa Mähren; likväl skulle denne icke för sådant ändamål erhålla fritt tåg genom Schlesien. Ett så farligt försök kunde Banér icke våga, och på detta sätt gick nästan hela Juni månad onyttigt förbi. — Uti Juli ändteligen förenade sig Saxiska hären med den Svenska, inbröt i Böhmen och framträngde ända till Prag, der kurfurstens vankelmod återigen hindrade alla fram-

steg. Efter underrättelsen om Regensburgs eröfning af Gallas, befarade kurfursten hela kejserliga härens ankomst, och ville draga sig undan till Saxiska gränsen, Det var endast med möda, som Banér kunde förmå honom att stanna i Böhmen, för att, som han sade, »så länge »som möjligt, binda hästen vid fiendens gär»desgård.» Då emedlertid kejserliga hufvudhären vände sig åt Schwaben, yrkade Banér, att Svenskar och Saxare borde företaga något hufvudsakligt; men åter hindrades han af kurfursten, och så förflöt hela Augusti månad i overksamhet. Derpå kom underrättelsen om nederlaget vid Nördlingen. Straxt blef Banér öfvergifven af både Saxare och Brandenburgare, hvarpå han med de återstående Svenska tropparna drog sig till Thüringen.

Samma öfvermod, oenighet och afund, som vi förut beskrifvit dels vid mötet i Frankfurt, dels vid hären i Schlesien, fanns i början af året 1634 bland alla protestanterna i Tyskland. De ansenligare staterna ville göra sig oafhängiga af Sverge och af hvarandra. Så kurfurstarna af Saxen och Brandenburg; så äfven hertig Georg af Lüneburg i Neder-Saxen, landtgrefven Wilhelm i Hessen; det återuppsatta Pfalziska huset vid Rhen, och Würtembergska hertigen i Schwaben; hvilka alla stridigheter det skulle blifva för vidlyftigt att här beskrifva: men hvilka fortforo, tills underrättelsen kom om nederlaget vid Nördlingen.

Näst detta förhållande i allmänhet låg enskilda anledningen till den för protestanterna olyckliga utgången af detta fälttåg egentligen uti oenigheten emellan Gustaf Horn och hertig Bernhard. Oxenstjerna vågade icke lemna hufvudhären i händerna på denne sednare, hvilken tycktes hafva både förmåga och lust att, lik en annan Wallenstein, använda den till sitt eget, och icke till sin öfverhets bästa. Derföre anförtrodde Oxenstjerna förnämsta styrkan åt Horn. Likväl vågade han icke ställa den stolte hertigen under Horns befäl. Sålunda blefvo båda stående bredvid hvarandra, med nä-

stan lika magt och anseende. För att undvika sammanstötningar, gaf derföre Oxenstjerna hertigen befallning, att i händelse af behof tillkalla Banér, hvilken såsom blott general kunde lättare än Horn, som var fältmarskalk, ställas under hertigens befäl, och hvars troppar ej heller voro så betydliga. Men för krånglet med Kur-Saxen kunde Banér ej komma dit. Horn och Banér blefvo tvungna att handla tillsammans.

Genast efter Wallensteins död blef till befälhafvare öfver alla Österrikiska troppar utnämnd kejsarens äldsta son, vid namn Ferdinand; och näst under honom Gallas. Ifrån detta ögonblick kom på de kejserligas sida nytt lif och ny verksamhet uti krigsrörelserna. I Maj månad bröto tropparna från Böhmen in uti Öfra Pfalz, der först Taupadel och sedan hertig Bernhard nödgades vika undan, då denne sednare kastade sig med plundringar in på Horns vinterqvarter uti Schwaben, hvarigenom deras gamla tvister förnyades. Undertiden tågade Gallas mot Regensburg och började dess belägring. Hertig Bernhard hade till befälhafvare utvalt Lars Kagg och lemnat honom flere regementer till besättning. Kagg var likväl för svag att i längden motstå den kejserliga hufvudhären. Hertigen skyndade derföre tillbaka och lyckades att under skärmytslingar ytterligare inkasta tvenne Svenska regementer under Hastfer och Brink. Derpå tågade han d. 24 Maj åt Franken, och lofvade återkomma inom åtta dagar. Horn erböd sitt bistånd till Regensburgs befriande; men emedan den vid samma tid af Kur-Saxen öfver de kejserliga vunna segern vid Lignitz ingaf protestanterna öfvermod, visade sig hertigen likgilltig om den erbudna hjelpen, och började sjelf belägra Forchheim. Dit ankommo likväl snart utskickade från Regensburg och begärde hjelp, häldst krutet började tryta. Hertigen vågade icke ensam uppträda mot Gallas, som hade 37,000 man, utan måste nu begära understöd af Horn, hvilket ock lofvades. Men flere veckor förgingo, innan de hunnit afgöra alla dertill erforder-

liga villkor. Ändteligen d. 2 Juli förenades de vid Augsburg och inryckte derpå i Bäjern. Vid Landshut mötte dem Altringer, som med flera tusen man besatt staden och den dervarande bron öfver Iserfloden. Det varade ett par dagar, innan de förmådde tränga honom undan. Dessa och andra omständigheter hade fördröjt tåget, och då Svenskarna kommo Regensburg på fyra mil nära, mötte dem underrättelsen om dess öfvergång.

Lars Kagg hade försvarat sig med så mycket mod och med så utmärkt skicklighet, att han derföre allt sedermera både inom och utom fäderneslandet vann en ryktbarhet, som varade så länge han lefde, ehuru han inom kort tid och i synnerhet under denna belägring fått så svåra sår, att de sedermera hindrade honom från all verksammare krigstjenst. Han hade uti Regensburg afslagit 7 stormar, gjort 465 utfall, afskjutit 700,000 styckeskott. Sjelf hade han endast förlorat 1000; Gallas deremot, enligt uppgift, ända till 14,000 man i döda ocb rymda. Ännu hade Kagg och hans besättning både mod och magt att försvara staden; men hertig Bernhard hade lemnat för litet krut qvar, och denna brist kunde ej fyllas. Då nödgades Kagg dagtinga. Med stort anseende bland både vänner och fiender lemnade han staden d. 16 Juli, och erhöll fritt aftåg för sig och hela besättningen.

Horn och hertig Bernhard hade emedlertid hunnit in emot Regensburg. Deras troppar voro af det påskyndade tåget ganska utmattade. Framför sig hade de Gallas med hela dess af framgången stolta här; på sidan och i ryggen framryckte genom Tyrolen en hop andra troppar, hvilka kejsaren tillkallat ur Italien. Horn och hertigen måste derföre skyndsamt draga sig tillbaka, och blefvo i sjelfva verket med mycken förlust utjagade ur Bäjern. Vid Augsburg skildes de åt; Bernhard åt norr, Horn åt söder; emedan Gallas gjorde ett uppehåll i förföljandet för att sända förstärkning till Prag, som vid denna tiden hotades af Arn-

heim och Banér. Men då genom Kur-Saxens uppförande denna fara visade sig föga fruktansvärd, tågade Gallas åter mot Schwaben, eröfrade Donauwerth och vände sig mot Nördlingen. Horn och hertig Bernhard förenade sig åter d. 6 Aug., och gingo sedan till norra sidan om Donau för att skydda Würtemberg, Franken och först och främst Nördlingen. Deras troppar voro dock så förminskade och utmattade, att de skrefvo till Oxenstjerna och ifrigt anhöllo, det han till deras hjelp ville från Nord-Tyskland nedsända en hop Svenska regementer. Oxenstjerna, som insåg faran, och icke hann efterskicka Svenskarna från Pommern, bad Hessen och hertig Georg af Lüneburg om hjelp; men förgäfves. Han gjorde dock, hvad han kunde; och rhengrefven Otto Ludvig från Elsas, Cratz från Franken och den nyss befriade Lars Kagg fingo befallning att skynda till Nördlingen.

ELFTE KAPITLET.

SLAGET VID NÖRDLINGEN [1]).

Då Horn och hertig Bernhard nalkades Nördlingen, mötte dem en mängd kejserliga ströfvare. Dessa blefvo fort och lätt drifna undan, hvarpå Svenskarna d. 12 Aug. slogo läger vid Bopfingen. Fråga uppstod, om man borde angripa fienden eller ej. Hertig Bernhard yrkade det förra, Horn det sednare. Dennes skäl voro: att fienden räknade 33,000 man, Svenskarna ej mer än 17,000, och dessa i dåligt stånd; att Svenskarna med första väntade Cratz från Forchheims be-

---

1) K. K. Staats-Reichs und Haus Archiv i Wien. Kriegs-acten. Dreysigjähr. Krieg. Fasc. 30. Kon. af Ungerns berättelse om slaget vid Nördlingen.

lägring med 3000, Kagg med Regensburgs besättning af 2000 och rhengrefven Otto Ludvig med hären i Elsas af 7000 man; att deremot en del af Spanska tropparna skulle innan kort öfverge Gallas och tåga till Holland. Horns mening antogs; man tågade mot Nördlingen; hertigen skärmytslade med fienden, medan Horn kastade någon förstärkning in i staden, och lofvade undsättning inom 6 dagar, ty så snart väntades rhengrefven. Derefter drogo sig Svenskarna åter till Bopfingen.

Emellertid vände Gallas hela sin magt mot Nördlingen, så att staden efter ett par dagar begärde oförtöfvad hjelp af Svenskarna. Mellan Horn och hertigen uppstod nu om dess undsättning samma tvist som förut och af samma skäl. Man fruktade, att rhengrefven skulle komma för sent, ty bortkallad från en nära fulländad belägring af Breisach, var han missnöjd, tågade långsamt och lät soldaterna uppehålla sig med plundring. Nördlingen hade redan begynt att om nätterna med eldar ur tornen gifva nödtecken. Hertigen förklarade, »att han lemnat sitt hedersord i pant, det »staden skulle räddas. Dessutom; Regensburg och Do»nauwerth hade fallit. Om nu också Nördlingen, den »tredje riksstaden, lemnades utan hjelp, skulle alla de »fria riksstäderna, hvilka hittills varit protestanternas »bästa stöd, förlora modet.»

Då derföre Cratz och Kagg den 25 Aug. med sina troppar ankommo, beslöt man att icke invänta rhengrefven utan tåga till Nördlingens undsättning. Likväl skulle man enligt Horns råd icke våga öppet fältslag mot den ännu öfverlägsna fienden, utan endast bemägtiga sig Arensberg, en höjd belägen straxt vester om staden, och derifrån afskära tillförseln från de kejserliga, och tränga sig med undsättning in uti Nördlingen. Den 26 Aug. skulle beslutet verkställas. Hertig Bernhard i spetsen anlände på eftermiddagen till Arensberg och dref lyckligt undan åtskilliga dervarande kejserliga regementer. Uppmuntrad af denna framgång, sökte

han mot öfverenskommelse tränga vidare, och bemägtiga sig en annan mindre skogshöjd mellan Arensberg och staden. Men här mötte han hårdare motstånd, och blef tillbakaslagen. Aftonen började skymma, hvarföre han för den gången måste upphöra med anfallet.

Om natten blef ny öfverläggning. Hertigen, uppmuntrad af den hittills hafda framgången, yrkade strid: »lyckan visade dem vägen till seger.» Horn åter ville »stanna på Arensberg, derifrån sträcka sina förskans»ningar nedåt Nördlingen, då man otvifvelaktigt skulle i »säkerhet kunna undsätta staden.» Hertig Bernhard yrkade åter på anfall: »Svenskarna ledo brist på hästfo»der; staden kunde falla; fiendens ströftroppar hade »hittills gjort så föga motstånd, att man ej kunde vän»ta mycket mod hos dess hufvudhär.» Hertigens mening gillades af flertalet; ty beständiga segrar hade gjort Svenskarna öfvermodiga, och de äggades dessutom af Würtembergska sändebudet, som hoppades att genom en seger skulle alla de sugande härarna aflägsnas från hans herres stater. Horn ville dock alldeles icke låta öfvertala sig. Då utbrast öfverste Hofkirchen, en gunstling hos hertig Bernhard i häftiga förebråelser: »Om konung Gustaf Adolf följt så fega råd, hade han »aldrig på två år eröfrat halfva Tyskland.» Horn svarade: »Om konung Gustaf Adolf lefde, skulle han gifva »mig det vittnesbörd, att jag icke någonsin varit feg. »Men han sjelf sökte aldrig en oviss seger, då han kun»de vinna den utan våda.» Hofkirchen svarade bittert, och tvisten hotade att öfvergå till personlig fejd, hvilket dock genom de andra afstyrdes. För att undvika en förderflig oenighet sade Horn ändtligen med försonande åtbörder: »Välan, Hofkirchen, jag vill nedlägga »min mening under eder och flertalets. Jag vill fäkta. »Men sanna mina ord, vi få händerna fulla att göra.» Man beslöt alltså att tidigt följande dagen angripa fienden; hertigen skulle föra venstra flygeln, Horn den högra. Lösen blef protestanternas vanliga: »Gud med oss!»

De kejserliga å sin sida voro ej heller overksamma. Hären ställdes i så god ordning som möjligt, och på den ifrågavarande skogshöjden uppkastades trenne skansar, hvilka besattes med kanoner och folk.

Tidigt följande morgon, just som anfallet skulle begynna, föll ett så starkt regn, att det hindrade utsigten öfver nejden. Horn ville derföre dröja, men hertigen påstod, att regnvädret just borde begagnas, emedan det för fienden dolde tropparnas antågande. De begåfvo sig alltså framåt. Artilleriet hade gått förut och skadat vägarna. Derföre, och genom oordning under den ännu dunkla gryningen, blef Horns flygel något uppehållen; den hann dock i god tid fram till höjden. Rytteriet, som kom först, ställdes nere i dalen utom skotthåll, och inväntade fotfolket, som skulle börja anfallet. Under tiden red Horn sjelf upp åt höjden för att taga belägenheten i ögonsigte. Detta såg en öfverstelöjtnant Witzleben vid rytteriet, och inbillade sig, att planen vore ändrad, och att man genast borde anfalla. Han ryckte derföre med sitt regemente i sporrstreck framåt, angrep och tillbakaslog en fiendtlig tropp; men blef dervid sjelf af öfvermagten sedermera nästan omringad, så att Horn till hans hjelp nödgades framsända flere regementer, hvilka väl räddade honom, men icke utan förlust. Nu framkom fotfolket. Två brigader fingo befallning att storma berget och intaga den medlersta skansen, hvilken gjorde Svenskarna största skadan. Det skedde och med framgång. Skansen intogs, två dervarande kejserliga regementer förlorade sina öfverstar och fördrefvos; men tvärtemot befallning stannade ej brigaderna qvar uti skansen utan förföljde fienden utåt bergshöjden. Svenska rytteriet hade dels för krutröken ej sett, hvad som förehades, dels dragit sig för långt tillbaka, och kunde ej hinna fram att i tid understödja. Derföre då Piccolomini med friska troppar störtade mot de tvänne Svenska brigaderna, måste dessa draga sig tillbaka till skansen. Men olyckligtvis kom der eld uti kruttunnorna,

och med en förskräcklig knall flögo många hundrade Svenskar i luften. De öfriga flydde utför berget och under några ögonblick stod skansen tom; ty de uppskrämda soldaterna kunde ej förmås att ånyo rycka derin. Inom kort blef den likväl af Piccolomini åter besatt. Horn kallade fram två friska brigader. De och andra troppar stormade femton serskilda gånger mot berget, men med orubbligt mod ledde Piccolomini försvaret; och då Svenskarna slutligen från den höjd, der striden fördes, sågo förvirring bland sitt rytteri på hertigens flygel, förlorade de modet och veko tillbaka. Horn hade begärt hjelp af hertigen och denne skickade unga Thurn med dess brigad och med det ryktbara gula regementet. Men Thurn gick vilse, och i stället för den ifrågavarande skansen angrep han en annan punkt, der han mötte Italienska troppar till ett öfverlägset antal. Striden blef häftig. Gula brigadens nya soldater försvarade det gamla namnets ära. De utstodo 17 anfall, och bibehöllo sin plats och derigenom också förbindelsen mellan högra och venstra flyglarna. Under dessa strider och smärre träffningar mellan rytteriet hade på högra flygeln hela förmiddagen förflutit.

På den venstra hade emedlertid hertigen, ehuru något sednare än Horn, hunnit fram emot fienden, men till kl. 8 på morgonen fördes striden endast med kanonernas eld. Sedan angrep hertigen, och då de första kejserliga tropparna lyckligen fördrefvos, upplöste sig de förföljande Evangeliska rytteriregementerna för att så mycket lättare kunna jaga efter. Men snart möttes starkare fiender, hvilka det upplösta rytteriet icke mägtade motstå. Det blef tillbakakastadt, hvaraf uppstod oordning och oro. Längre ut åt venstra flygeln hade hertigen sändt annat rytteri, som skulle i Nördlingen inkasta förstärkning; men det blef af De Werth tillbakaslaget. Ändå längre bort på samma flygel hade Gallas skickat några regementer Kroater omkring, hvilka lyckades att öfverrumpla Svenska trossen och jaga bort den svaga betäckningen. Det var dessa

på venstra flygeln uppkomna oordningar, hvilka sågos till den högra och väckte bestörtning och nedslagenhet. Sjelfva bröstet af venstra flygeln hade emedlertid under hertigen drifvit Gallas framför sig ända till midten af kejserliga hären; men der möttes större delen af Österrikiska tropparna, hvilka nu i sin ordning drefvo hertigen tillbaka, så att också denne måste begära hjelp af Horns fotfolk; ehuru sådant icke kunde lemnas. Derefter begynte hertigen och Gallas att endast på långt håll beskjuta hvarandra, och undvika allt närmare handgemäng, i afvaktan på utgången af striden mellan Horn och Piccolomini. På sådant sätt förgick förmiddagen på venstra flygeln.

Åtta timmar hade Horns flygel redan stått i elden. Den var utmattad af sår och af trötthet, samt hade en ofördelaktig ställning nere i dalen; då deremot den talrikare fienden kunde med friska troppar aflösa de uttröttade, och från höjden rikta en förderfvande eld emot dälden. Horn lät fråga hertig Bernhard, om man ej skulle draga sig tillbaka; men denne påstod, att man borde försvara sin plats till natten. Emellertid trängde den uppmuntrade fienden allt häftigare framåt, och höll på att skilja protestanternas båda flyglar. Straxt på eftermiddagen förnyade derföre Horn sitt förslag; och nu biföll hertigen och lofvade att med sin flygel så länge uppehålla fienden, tills Horn kunnat komma i säkerhet på Arensberg. Horn började derföre genast återtåget, men lät, för att dölja detsamma, något rytteri företaga ännu ett låtsadt anfall mot fienden.

Längs dalen bakom Svenska hären gick en bäck, och vid den samma, just under foten af Arensberg, låg en liten by, Hirnheim, der den enda bro fanns, som ledde öfver vattendraget. Detta pass ämnade Horn besätta och försvara. Redan hade Svenska artilleriet gått derigenom uppåt berget; redan hade främsta delen af Horns flygel uppnått byn; den sednare var blott

trehundrade steg derifrån, och allt tycktes vara räddadt, då en ny olycka inträffade.

Fienden hade nemligen med hela sin styrka öfverfallit den nu mera ensamma hertig Bernhard. Striden blef ytterst häftig. Tre gånger störtade den tappre Johan De Werth mot Svenska rytteriet, tre gånger blef han återdrifven; men fjerde gången lyckades anfallet, och Svenskarna började rubbas och vika. Hertigen sände en adjutant, att med några squadroner taga De Werth i sidan, och sjelf red han framåt, fattade den hvita gullstickade fana, som tillhörde hans lifregemente, och störtade mot fienden. Men adjutanten blef straxt tillbakadrifven och hertigen följdes blott af några få ryttare. Han kom midt i handgemänget. Hästen blef skjuten, och hertigen förlorade fanan; man säger, att det var De Werth sjelf, som ryckte henne till sig. Hertigen var nära att blifva tillfångatagen; men en ryttmästare vid Taupadels regemente afstod sin häst, och det lyckades honom att dermed fastän sårad bryta sig ut ur trängseln. Då gaf han allt förloradt och tillsade rytteriet, att enhvar söka sin räddning. Folket hade redan förut vändt sig till flykt, nu ökades brådskan; och just, som Horn skulle draga sig öfver passet, kommo dessa ryttareskaror i vild oordning och störtade in bland tropparna, spridde förskräckelse och villervalla öfverallt, och med hvart ögonblick ökades de flyendes antal, tills hertigens hela flygel kastade sig in uti det trånga passet, så att bron spärrades af vagnar och sårade. I hälen efter kommo de kejserlige. Horn stod med några ännu ordnade troppar vid sidan af bron, men de förföljande fienderna störtade förbi honom efter de flyende. Några rådde Horn att sjelf genom flykten rädda sig, men det var omöjligt att öfvertala honom dertill; han ville i det längsta söka rädda den slagna hären. Med nämnde sina regementer angrep han derföre fienden för att hindra den från förföljandet. Då vände sig en af de

bästa

bästa Spanska brigaderna emot honom. Den blef med stor förlust tillbakaslagen. Sedan kom en tropp dragoner. Det gick dem på samma sätt. Nu blef han angripen från alla sidor. Fienden ropade flere gånger, att han borde gifva sig; men förgäfves. Han fäktade sjelf som ett lejon midt i handgemänget, likaså hans män, af hvilka ingen enda begärde frid, så länge fältmarskalken sjelf förde värjan. Snart glesnade den tappra hopen, och Horn blef öfvermannad och tagen, då slutligen de få återstående nedlade gevär.

Svenska hären i fullkomlig upplösning rusade emellertid öfver Arensberg, deribland hertigen sjelf, som i förtviflan afslet sitt hår och ropade, »att Horn »varit en vis, en klok man. Jag deremot,» sade han, »jag är en narr, en dåre, och orsaken till Horns död;» ty så trodde man i början. Nederlaget blef förfärligt, De kejserlige förlorade blott 1,200 man; Svenskarna deremot 6000 döda och 6000 fångna, dessutom 4000 lastade trossvagnar, 300 fanor, alla kanoner, all tross; så att till och med hertigen icke ägde i behåll mer än kläderna. Förlusten träffade isynnerhet fotfolket; den hade äfven hunnit rytteriet, om det icke 3 mil derifrån mött den nu antågande rhengrefven, hvilken tillbakaslog de förföljande kroaterna.

Många ansedde Svenska höfdingar blefvo fångna, deribland den sedermera så ryktbare Wittenberg; äfven Bäjerska öfverlöparen Cratz, hvilken nu med hufvudet fick plikta för sina förräderier. Horn deremot, till och med af sina fiender högt ansedd såsom en värdig Gustaf Adolfs lärjunge både i mod och mensklighet, blef med de utmärktaste ärebetygelser emottagen, och sjelfva Spanska prinsen lemnade honom högaktningsfullt sitt eget tält att bebo.

TOLFTE KAPITLET.

SLAGETS FÖLJDER.

Uti slaget vid Nördlingen förlorade Sverge 12,000 man; men vida vigtigare var förlusten af dess krigareära, och af det anseende, hvarmed det hittills hade åtminstone till en del lyckats att hålla protestanterna tillsammans. Underrättelsen om nederlaget kom som ett åskslag öfver det ännu i Frankfurt am Mayn trätande Evangeliska förbundet. I största hast och, såsom några berätta, på en enda natt fattades det förut så länge omtvistade beslutet. Man beviljade nu både mynt och folk, så att, om ett dylikt beslut förut blifvit taget, skulle olyckan vid Nördlingen svårligen kunnat inträffa. Nu var det för sent. Också stod hjelpen endast på papperet; många kunde icke, andra ville icke underskrifva. De flesta skyndade hem, enhvar att bevaka sitt eget bästa. Uti November sammankallades de åter till Worms; få kommo; inga vigtiga beslut blefvo tagna; och när fienden nalkades, skingrade sig alla ledamöterna. I början af följande året samlades de ånyo, men för sista gången. Efter några obetydliga öfverläggningar skiljdes de åt. En del sökte skydd hos Frankrike; de andra och flesta hos kejsaren.

Efter slaget delade sig Svenska hären åt två sidor. Rhengrefven Otto Ludvig gick åt Elsas, och när Österrikarne trängde efter, och han förtviflade om att kunna försvara sig, började han underhandla om förbund med Frankrike, men dog d. 6 Oktober till stor saknad för protestantiska partiet.

Hertig Bernhard blef genast efter nederlaget utdrifven ur Schwaben och gick med lemningarna af sin och Horns krigshär nedåt Mainz. Oordning och elände föregingo och följde. Sverge mägtade ej understödja honom. Frankrike, Kur-Saxen, Lüneburg, Brandenburg och Hessen ville ej. De protestantiska städerna

antingen mottogo honom ovilligt, eller stängde sina portar. Soldaterna, drifna af nöd, urartade till plundring och vildhet; och hertigen, i allmänhet öfverseende med detta fel, blef det än mera genom nödvändigheten. Så tillbragte han följande vintern i trakten kring Frankfurt. Uti Mars 1635 blef han utnämnd till Evangeliska förbundets fältherre; men fick hvarken soldater, mynt eller förråder; hvarföre också Gallas och Piccolomini i Juni samma år lätt kastade honom tillbaka öfver Rhen. Nu sökte kejsaren vinna honom genom anbud af Franken, men hertigen vägrade. I stället hade han redan i April öppnat underhandlingar med Frankrike, samt fått löfte om Elsas. Uti Juli förenade han sina troppar med de Fransyska. Ännu ville han dock icke helt och hållet skilja sig från Sverge. Men när detta land råkade i krig med Kur-Saxen, och med de flesta Tyska protestanterna, ansåg han det alldeles förloradt; och undertecknade d. 26 Okt. förbundet med Frankrike. Han skulle med titel af landtgrefve få Elsas under Fransysk höghet, samt under kriget 4,000,000, efter friden 150,000 livres årligen; hvaremot han borde hålla i fält 12,000 man till fot och 6000 till häst. På dessa villkor öfverlemnade sig hertig Bernhard med den här, han anförde. Detta var egentligen ett förräderi; ty hären hade blifvit värfvad i Sverges namn och för Sverges räkning. Några af befälet gjorde också invändningar; men hertigen lät fängsla en af de motsägande, och sköt en pistolkula efter en annan; hvarpå motståndet upphörde. Så förlorade Sverge på en gång betydliga troppar, och många skickliga officerare, såsom hertigen sjelf, Taupadel, Erlach, och den utmärkte partigängaren Reinhold von Rosen, hvilken började fördunkla sjelfva Taupadels rykte. Detta Bernhards företag var mycket föga lämpande för Sverge. Richelieu fruktade, att Oxenstjerna skulle i harmen sluta enskild fred. Denne hade så gjort, om kejsaren erbjudit drägliga villkor. Nu måste Sverge,

oaktakt den lidna förolämpningen, tiga, tåla och hålla sig till Frankrike.

De kejserligas framsteg efter slaget vid Nördlingen voro snabba. Redan i September var hela Schwaben öfversvämmadt; i Oktober Franken, der Würtzburg, Schweinfurt och Königshofen föllo. I November hunno de kejserliga till Rhen, slogo Hessarna och intogo Spejer i början af följande året. Efter en lång belägring och svår hungersnöd uppgafs också d. 3 Mars 1635 Augsburg, protestanternas förnämsta vapenplats uti sydliga Tyskland, och d. 17 Jan. Nürnberg, Gustaf Adolfs ögonsten.

Men mera olycksbringande än alla dessa förluster var freden i Prag. Den allmänna förvirringen efter slaget vid Nördlingen var för kurfursten af Saxen ett godt tillfälle att ställa i verket den plan, han länge hyst, att nemligen sluta fred med kejsaren, aflägsna Svenskarna, och upphöja sig till hufvudman för alla Tysklands protestanter. Stolthet, beqvämlighet, ärelystnad, kärlek till friden, afund mot Sverge; sådana voro de bevekelsegrunder, hvilka vid detta tillfälle ömsevis drefvo kurfursten. Redan förut voro underhandlingar emellan honom och kejsaren öppnade i Leutmeritz; efter Nördlinger-slaget flyttades de till Pirna. Kurfursten af Saxen hade alltid lofvat Sverge att icke göra enskild frid; men nu kunde han ej motstå begäret att på engång erhålla betydlig landvinning och visa sig som enväldig sakförare för hela protestantiska partiet. Derföre utan att rådfråga sig med Sverge eller med en enda af protestanterna, afslöt han d. 23 Nov. beredelsefriden på följande villkor: »allmän frid och »försoning för alla Tyska stater och furstar, med un»dantag af Würtemberg och Pfalz, och dem, som ej om»fattade denna frid: alla främlingar skulle fördrifvas ur »riket: för detta ändamål borde upprättas en gemen»sam här under anförande af kejsaren och Kur-Saxen: »ville Svenskarna innan d. 25 Febr. antaga denna frid »och draga sig tillbaka, skulle de i krigskostnad er-

»hålla 1 million riksdaler: hvarom icke, med våld för»drifvas: Kur-Saxen behåller Lausitz och får dertill »Magdeburg åt sin andra kurprins: men fyra byar af »området åt sjelfva Kur-Saxen: Brandenburg får Pom»mern, om det ingår i föreningen, o. s. v.» — Denna afhandling blef sedan bekräftad genom en uti Prag formeligen afslutad fred d. 20 Maj 1635. Den har blifvit mycket och bittert tadlad; förnämligast att kurfursten öfvergaf sina bundsförvandter, isynnerhet Svenskarna, hvilka flere gånger äfven med största uppoffringar räddat hans eget land. Man ansåg honom ej heller af någon nöd tvungen, ty sändebud från Frankrike erbödo bistånd, och gjorde allt för att hindra den förhastade freden. Likaså tadlade man, att Kur-Saxen egenmägtigt upphäfde sig till hela det protestantiska Tysklands målsman. Äfven väcktes deltagande för Schlesien. Detta nästan helt och hållet protestantiska land, bad Kur-Saxen, att religionsfrihet skulle åt detsamma betingas, och Arnheim använde för sådant ändamål allt sitt inflytande hos kurfursten, hvilken äfven gaf lofvande svar. Sådant oaktadt blef Schlesien alldeles öfvergifvet och lemnadt åt kejsarens godtycke; hvaröfver Arnheim så harmades, att han genast tog afsked och förklarade öppet, att han efter en så skändlig fred ej mera ville tjena Kur-Saxen. Uti den religionsfrihet, som kurfursten betingat för Lutheranerna, hade han ej heller inbegripit de Reformerta, hvilkas stora skara sålunda blef förbigången. Man trodde sig häruti igenkänna, utom kurfurstens ofördragsamhet i trosläror, äfven hans gamla ovilja mot Pfalziska huset, och dessutom hviskades, att hans öfverhofpredikant, doktor Hohenegg, fått 10,000 riksdaler af kejsaren, för att i denna sak och i afseende på Schlesien leda kurfurstens sinne. Sist anmärktes äfven, att flere af dessa öfverklagade punkter hade af kejsaren blifvit tillaggda efter och i strid emot beredelsefriden i Pirna; men ändå af kurfursten antagna,

Oaktadt detta allmänna ogillande lät kurfursten öfver fridens afslutande sjunga, O Gud vi lofve dig! uti alla sina kyrkor; och långt innan årets slut var friden antagen af nästan hela Tyskland; Brandenburg och Meklenburg de sista. Den ende, som stod qvar på Sverges sida, var landtgrefven af Hessen, ehuru också han vacklade.

TRETTONDE KAPITLET.

STILLESTÅNDET MED POLEN.

Svårigheten af Sverges belägenhet vid denna tidepunkt ökades ganska mycket derigenom, att det i Gustaf Adolfs tid afslutade stilleståndet med Polen just nu gick till ända; och man kunde med skäl förmoda, att den unge konung Uladislaus ville begagna Sverges förlägenhet, samt att kejsaren skulle göra allt möjligt för att uppreta honom och Polska ständerna till krig.

Men före slaget vid Nördlingen hade Svenskarna icke synnerligen oroat sig öfver detta förhållande. I anseende till den vanliga oenigheten mellan Polens ständer och regering, ansågs detta land icke farligt; och Svenska rådet först och ständerna sedermera beslöto att förnya stilleståndet endast på det villkor, att Uladislaus afsade sig tittel och anspråk på Sverge, samt formligen afträdde Liffland och dessutom uti krigsomkostnader allt, hvad Svenskarna för närvarande i Preussen innehade; om detta afsloges, hotade man infall både från Liffland och Preussen [1]. Straxt efter

1) Riks rk. Riksprot. d. 7 och 16 Juli 1634.

detta beslut kom underrättelse om slaget vid Nördlingen. Fjorton dagar derefter väcktes åter fråga om Polen. Då rådde Johan Skytte att afstå besittningarne i Preussen; men Jakob De la Gardie satte sig ännu deremot, och saken uppsköts. Sedermera kommo allt svårare tidningar om de olyckliga följderna af ofvannämnde slag, hvarförutan minnet af den nyss slutade oroliga riksdagen 1634 hotade. Derjemnte hade flera års missväxt och nu nyligen ett fall i stora koppargrufvan ökat förlägenheten och undersåtarnes otålighet. Äfven kom underrättelse, att Uladislaus vunnit betydliga fördelar mot Ryssen. Sverge sökte väl genom en stor beskickning uppmuntra denne sednare till längre motstånd; men fafängt. Tsaren slöt fred, och på villkor, som voro för Polen ganska fördelaktiga. Också de handlande staterna, England och Holland, visade missnöje öfver den tull, hvarmed Sverge genom de så kallade licenterna betungade deras rörelse på Danzig, Königsberg och Memel. Af alla dessa skäl vågade Svenska rådet ej spänna bågen så högt som förut. Tvärtemot rikskanslerens råd beslöt man att för vinnandet af ett långt stillestånd afstå Preussiska kusten, om Uladislaus å sin sida afstode Liffland och Svenska konungatitteln. Till sändebud vid underhandlingen valdes Per Brahe, Herman Wrangel, Åke Natt och Dag och Johan Oxenstjerna. Förhållningsbrefvet var uppsatt af Axel Oxenstjerna, hvars råd ombuden också skulle inhämta och följa [1]).

Polska hofvet var deremot vid ganska godt lynne. Stolt öfver den frid, som konungen afslutat med Ryssen, och höll på att sluta med Sverge och Turkiet, slog man en skådepenning, som föreställde Uladislaus

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 21 Okt., 26 Nov., 4 och 19 Dec. 1634. Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabriel Oxenstjerna. Wismar d. 27 Sept. 1635.

till häst, och framför honom tre Turkiska och tre Svenska män, hvilka strödde oliveqvistar på vägen. Modet och ifvern hejdades dock af Polska ständerna, hvilka yttrade fredliga tänkesätt, och förklarade, »att »landets tillgångar vore genom kriget mot Ryssland så »medtagna, att det ej mägtade bära nya rustningar.» Några till och med rådde Uladislaus att bortlägga Svenska konungatiteln för att undvika hvarje anledning till ovänskap. Konungen i Danmark deremot sökte ifrigt reta Polackarna och yttrade öfverljudt: »att de »vore ganska dåraktiga, om de icke iakttoge tillfället »att af Svenskarna utkräfva hämnd.» Han sjelf ämnade iakttaga tillfället att äfven åt sig vinna några fördelar.

Den 14 Jan. 1635 öppnades underhandlingarna uti den lilla staden Holland ej långt från Elbingen. Svårigheter mötte redan vid granskningen af fullmakterna, i synnerhet de Polska. Uladislaus hade nemligen kallat sig Sverges konung; han hade ej med ett enda ord nämnt drottning Kristina, likasom hon icke funnits till; han hade talt om de Svenska sändebuden, såsom om sina undersåtare. Tvisten härom blef så mycket svårare att slita, som af medlarne endast Brandenburgs och Englands ombud voro komna, hvilka begge visade öppet väld för Polen; den förre, emedan han redan i Tyskland stod i fiendtligt förhållande till Sverge; och den sednare för ofvannämnde tulltvister samt emedan Uladislaus just då höll på att fria till en prinsessa af Pfalz, systerdotter till konungen af England. Af dessa orsaker och för att hämta nya förhållningsbref blefvo öfverläggningarna på några veckors tid afbrutna.

Det let under tiden illa för Sverge; från Tyskland endast motgångar; från Danmark hot, och tvetydiga rustningar; från handelsstaterna missnöje öfver Svenska tullarna; ehuru Oxenstjerna genom hjelpsändningen 1633 [1]) sökt vinna Hollands bevågenhet. Sjelfva städerna Danzig och Königsberg förklarade, att de

1) Se pag. 43.

frivilligt skulle på ett års tid nedlägga all handel, för att genom licentens förminskning eller till och med försvinnande tvinga Sverge till eftergift. Men rådet i Stockholm lät ännu icke tvinga sig. Det beslöt att under Jakob De la Gardie och Lennart Torstensson utrusta och till Preussen öfversända en här af 20,000 man; och då skattmästaren invände brist på medel, föreslog Gabriel Gustafsson Oxenstjerna: »att rådet skulle »på egen räkning förskjuta pengar för att såmedelst »uppehålla verket.» Per Banér tyckte »det orättvist, »att rådet ensamt skulle draga bördan.» Oxenstjerna svarade, »att han, för att freda samvetet, vore färdig »lemna bort kannan från bordet och kappan från ax- »larna.» Dessutom lofvade de förmögnare af adeln samt biskoparna frivilliga bidrag. Då provianten icke förslog, lät man i Ålands kronoparker skjuta 100 elgar, hvilka skickades efter åt Preussen. Medelst dessa och dylika ansträngningar samlades medel att rusta och underhålla hären, hvilken 20,000 man stark, vid midsommarstiden seglade öfver till Preussen 1).

Der hade redan i början af Maj nya underhandlingar blifvit öppnade. Nu hade utom de förra medlarne äfven Franska och Holländska sändebud ankommit, hvilka begge försvarade Sveriges bästa. Också tycktes det i början likna sig väl, och man beslöt, att både Uladislaus och Kristina skulle, dock med ömsesidiga insagor, nyttja Svenska konungatitteln och sålunda blef det en möjlighet att få underhandlingen i gång.

Medlarne ville nu, för att drifva saken till hastigt slut, locka ur Svenska ombuden hela vidden af deras förhållningsbref. Fransmannen påsted derföre, man vet nu mera icke, om det var med sanning eller ej, att han från Stockholm erhållit full visshet derom, att sändebuden vore befullmägtigade att i yttersta nödfall lemna Preussen emot blott ett förlängdt stille-

1) Riksark. Rådsprotok. 1635 d. 18 Apr., d. 8 och 14 Juni, d. 27 och 28 Aug.

stånd. Öfver detta påstående blefvo ombuden försagda. De ansågo ändamålslöst att längre neka; men hoppades tillika, att, om Sverge tillkännagåfve sitt beslut att lemna Preussen och dess tullar, skulle det å ena sidan visa sitt allvarliga begär efter fred, och å andra sidan utplåna den ovilja, som handelsstaterna hittills för Preussiske tullarnas skull visat. Straxt i början af underhandlingen eller d. 20 Maj förklarade derföre Svenskarna, att de vore färdiga afstå Preussen, om Uladislaus ville afstå Svenska konungatitteln [1]). Detta erkännande gjorde Polackarna mycket öfvermodiga. De trodde Svenskarna hjelplösa, skrämda och beredda till än större medgifvanden. Derefter ställde de ock sina fordringar. Uladislaus kom i början af Juni till Thorn, dit han samlat betydliga troppar. Uti Sverge lät han genom några förledda studenter utsprida öppna bref [2]), hvari han talte »om sina rättmätiga anspråk på Sver»ges krona; ehuru hertig Karl af Södermanland och »dess son hertig Gustaf Adolf tvungit Svenskarna till »allehanda otillbörliga och våldsamma konungaval, hvil»ka öfver Sverge nedkallat Guds vrede, krig, hunger »och pest, så att mången Svensk man, ja hertig Gu»staf Adolf sjelf måst tillsätta lifvet. Desslikes hade »under denna olagliga öfverhet folket blifvit förtryckt »genom många förut ohörda skattebördor, såsom qvarn»tullen, stora och lilla tullen m. m., från hvilka Sver»ge icke kunde blifva befriadt, förr än det åter erkän»de sin rättmätiga konung. Men i detta fall lofvade »Uladislaus dem deras fordna rättigheter, samt full »trosfrihet.» På Svenska sändebudens redan omnämnda billiga förslag svarade Polackarna: »att Sverge borde »till konung antaga Uladislaus, i hvars frånvaro bro»dern Johan Kasimir skulle förvalta regeringen; Ula»dislai bröder och systrar borde tillfredsställas med

---

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 27 Sept. 1636.

2) Riksark. Rådsprotok. d. 1 Sept. 1635.

»Finnland och Ingermanland; och Kristinas utrustande »med passande hemgift öfverlemnas åt Uladislaus. Detta »för konungahuset. För Polska republiken deremot for»drades Preussen, Liffland och Estland, hvilka tillkom»mo icke konungen utan republiken Polen, som hade nog »krafter att försvara dessa sina tillhörigheter.» Svenskarna, harmsna öfver dylika anspråk, drogo sig tillbaka till Elbingen. England hotade med krig, men de läto ej skrämma sig. Uladislaus jemnkade sina fordringar, och lofvade nedlägga anspråken på Sverge, om Sverge afträdde Liffland och Preussen; men också detta vägrades, och det såg ut, som hela fridsunderhandlingen skulle misslyckas. Men nu kom från Axel Oxensjerna till Franska sändebudet skarpa förebråelser, att »denne genom utlockande och spridande af Sven»skarnas hemliga förhållningsbref tillfogat dem både »skada och skymf.» Äfven hotade Oxenstjerna; »att der»est ej Fransmannen ifrigt bemödade sig att godtgöra »detta sitt uppförande, skulle Oxenstjerna lemna allting »i Tyskland handlöst åt kejsaren för att med odelad »kraft vända sig mot Polen, der Sverge hade mer både »att vinna och förlora [1].» Tillika anlände vid samma tid De la Gardie med sina 20,000 man.

Från detta ögonblick ändrades tonen hos Polska partiet. Brandenburg, som befarade inbrott i sina Ost-Preussiska länder, började ifrigt råda till frid. Jakob De la Gardies namn var i Polen kändt och fruktadt sedan Ryska och Liffländska fälttågen, och då nu Polackarna oförmodadt sågo honom i spetsen för en så betydlig här, och för sig sjelfva nödvändigheten af gerder och utskrifningar, föll genast modet och de rådde Uladislaus att nedstämma sina fordringar. Svenska regeringen hade äfven å sin sida gifvit än mera efter. Den fruktade missnöjen inom landet och kriget i Tyskland; dessutom visade sig snart pesten bland De la Gardies troppar. Tvärt emot Oxenstjernas råd, och

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna.

äfven utan hans vetskap, hvilket båda delarna var ganska sällsynt, beslöt man att lemna bort Sverges Preussiska besittningar och det utan någon krigsersättning, utan att Uladislaus nedlade sina anspråk, ja utan att ens erhålla någon riktig frid; utan blott mot ytterligare stillestånd, hvilket man sålunda med uppoffring af de betydliga Preussiska tullarna skulle köpa [1]. Efter långa upp- och nedprutningar afslutades ändteligen d. 2 Sept. ett stillestånd på 26 år. Hufvudsakliga villkoren voro: att både Kristina och Uladislaus skulle föra Svenska konunga-namnet, den sednare dock utan några derpå grundade anspråk; och att Sverge skulle tills vidare behålla Est- och Liffland, men åt Polen återlemna alla besittningarna i Preussen.

Axel Oxenstjernas uppförande uti hela denna sak är märkvärdigt och visar hans lynne och ställning. Det synes, som han icke blott af fosterlandskärlek utan ock af personlig stolthet ogerna velat bortlemna Preussen, emedan denna eröfring var ett hedrande minne af hans konungslige väns tapperhet och af hans egen rådighet och underhandlingskonst. Det var också derföre i början hans afsigt att draga fridsunderhandlingen på tiden, tills Sverge hunnit reda sig ur Tyska oväsendet, och kunde med odelad styrka vända sig mot Polen. Han påstod ifrigt, »att man på intet »villkor borde lemna Preussiska hamnarna; ty om man »blott hölle sig modig och rak, skulle Polen nog låta »dem fara.» Också utbredde han sig mycket om de stora inkomster, Sverge hade från dervarande tullar, och med hvilka man hittills upprätthållit skolor och många ämbetsverk, hvilka eljest af brist på medel skulle hafva förfallit. Några i rådet påstodo, att man ej hade serdeles stor behållning af Preussen. Andra anteckningar deremot säga, att Danzigs tull ensam år 1634 gaf 1,400,000 R:dr, och Oxenstjerna påstod, »att alla »Preussiska tullarna tillsammans gåfvo mer än halfva

---

1) Riksark. Rådsprotok. d. 18 Apr. 1635.

»Sverge, hvarföre man också borde försvara dem i det »yttersta [1].» Likväl, då olyckorna i Tyskland hopade sig, medgaf han, att Preussen kunde afstås, men blott i nödfall och om Uladislaus deremot slutade en pålitlig fred och för sig och syskon nedlade alla anspråk på Sverges krona; dock borde man laga så, att Sverge finge behålla tullarna ännu ett år. Sonen Johan Oxenstjerna påminde han allvarligen, att Svenska fredsombuden skulle gå försigtigt till väga och icke låta narra sig att i förtid yppa vidden af sina förhållningsbref; och som han erkände sjelf, skref han skarpt till varning och väckelse också för de andra fridsombuden, för hvilkas ögon brefvet möjligtvis kunde komma.

I allmänhet synes, som den mellan Axel Oxenstjerna och Per Brahe stundom dolda, men ständigt hysta afundsjukan inverkat också på detta ärende. Per Brahe var måhända missnöjd att hafva blifvit ställd under Oxenstjernas ledning, hvilket missnöje ej litet ökades genom denne sednares kanske något för stränga bref; hvarföre också Brahe företog sig att med Oxenstjernas förbigående, vända sig rakt till regeringen i Stockholm. Oxenstjerna deremot, redan förtretad öfver Svenska regeringens eftergifvenhet, blef ännu mera uppbragt, då han såg sig försummad. Så blef det å ömse sidor salt i surt öga. När Oxenstjerna ändteligen fick underrättelse om Svenska ombudens ofvannämnda eftergift d. 20 Maj, och om Polackarnas derpå följande öfvermod, och tillika, att Svenska regeringen än mera gifvit efter och beslutat med uppoffring af Preussen köpa stillestånd af samma Polackar, hvilka han förut så ofta besegrat, då utbrast hans missnöje utan återhåll. Ett bref af den 11 Juli till Johan Oxenstjerna börjar sålunda: »Det grämer och förtretar mig högligen, att »jag måst upplefva den dag, då mitt folk så hastigt

---

1) Riksark. Rådsprotok. d. 26 Nov. 1634. Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabriel Gustafsson Oxenstjerna. Wismar d. 20 Oct., d. 30 Nov. 1636.

»förgätit deras stora konungs dygd och höga mod, samt »det anseende, han åt oss i verlden förvärfvat, och »för hvars bibehållande jag alltid och serdeles efter »hans död idkeligen arbetat, och aldrig någon möda »eller fara skytt hafver. Mig gör ondt, att våra om»bud sitt värf så oförsigtigt handtera; enkannerligen, »att du skall vara med derom och således befläcka »mitt namn, hvilket jag hittills, Gudi lof, uti både »Danska, Polska och andra oväsenden bibehållit; så »att jag aldrig låtit skrämma mig till något, som va»rit mitt fäderneslands heder och välfärd emot. — Jag »hafver ofta varnat enskildt och bedt dig med vett »och försigtighet men också med mod handtera saken; »serdeles att ej i otid komma framsläppandes med in»nehållet af edra förhållningsbref. Om någon i Sverge »derom pratat ur skolan, så haden i kunnat neka der»till, och icke låta Franska sändebuden sålunda med »svek locka eder tungan ur halsen, och sedan göra »der spott och löje af. Gällde det blott edra perso»ner, så skulle jag ej bry mig derom; men att hela »vårt rike och folk derigenom lida förlust och förakt, »det beklagar jag af hjertat. Kan du och de andra, »så söker att bota, hvad feladt är; drager på tiden »och om det behöfves, så söker någon förevändning att »kunna göra om hela afhandlingen. Görer det dock »med finhet och förstånd och icke såsom en bonde »kommer framplumpande i ett par stöflar. Dig, min »son, varnar jag slutligen, att aldrig hädanefter uti »så flepiga rådslag deltaga [1].» Tvänne dagar efteråt skref han ytterligare om samma sak: »Käre Son! Jag »skref mitt förra bref med en fars rätt till sin son i »skarpa ordalag, på det att du skulle visa det för di»na kamrater vid fridsverket; ty jag sörjer, att fäder»neslandets bästa blifver så illa vårdadt. Laga nu, att »sådant bättras! Ursäkta, förneka, försäkra, att eder

1) Falk. Axel Oxenstjerna till Joh. Oxenstjerna. Magdeburg d 11 Juli 1635.

»mening varit annorlunda; att den ej blifvit rätt för»stådd; att nya föreskrifter kommit, och dylikt! Jag »anser visserligen icke rätt, att jag såsom far, lärer »dig, min son, sådana konstgrepp, då jag förr borde »derifrån varna dig. Jag skulle ej heller någonsin vil»ja, att du i ditt enskilda lif deraf begagnade dig, hvar»ken mot vänner eller fiender. Men det är bättre, »att du begår ett fel, som enskildt rörer dig, än ett, »hvaraf hela fäderneslandet lider; häldst i hafven emot »eder menniskor, som nyttja samma knep och icke på »annat sätt kunna öfvervinnas.» Jemnte detta bref hade rikskansleren afsändt en för alla ombuden gemensam skrifvelse, förmodligen också i ganska allvarsamma ordalag. Det blef alltsammans illa upptaget och lemnadt utan svar. Han skref om igen och begärde underrättelser från sin son [1]), men sju veckor gingo förbi, utan att han fick ett enda bref från Preussen. Slutligen mottog han från sin bror Gabriel i Stockholm en skrifvelse, hvaruti denne nämnde, »att fäderneslandets »nöd gjorde friden med Polen i det hela angenäm, fast ej »alla punkter deruti kunna vara behagliga. Tillika talade »han om rikskanslerens hårda skrifvelse till fridsom»buden, och att den blifvit illa upptagen; hvarföre »Gabriel rådde honom, att med ett bref i mildare »ordalag ställa ombuden tillfreds.» Rikskansleren svarade: »Att mitt bref förtrutit en och annan bland om»buden, kan jag fuller förstå, ty sanningen är ofta »hård att höra. Men sanning har jag skrifvit, och kan »försvara hvarje ord, om de vilja anklaga mig inför rege»ringen, eller inför regeringen och rådet, eller om icke »det är nog, inför ständerna, samt låta trycka sjelfva »min skrifvelse. De visste, att det var jag, som upp»satt deras förhållningsbref och sjelfva fridspunkterna, »och att detta allt blifvit af eder stadfästadt. De hade »ock regeringens befallning att höra mitt råd. Också

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Joh. Oxenstjerna. Nimburg d. 27 Aug. 1635.

»har jag handterat dessa Polske saker så länge, att »jag kan dem såsom ett Fader vår; då ingen af frids»ombuden förut derom hört ett enda ord. Jag tycker »derföre, att i denna sak hade grefve Per af mig väl »kunnat hålla till godo ett ord eller par. Herman »Wrangel är och vill vara en blott soldat och kan ej »styra för en sådan underhandling. Vår svåger Åke »Axelsson har jag såsom förmyndare, ja väl som en »far vårdat; och mot min son Johan vet jag väl, hu»ru jag min faderliga rätt bruka skall. De hade der»före alla fyra bort taga mina ord till efterrättelse »och icke till förargelse. Om de också laggt hat på »min person, så hade de likväl icke derföre bort för»summa fäderneslandets tjenst. Men nu hafva de i »sex veckors tid lemnat mig utan den ringaste under»rättelse. Jag vet ej, huru det går? Om fred slutas »eller ej? Om det i Preussen varande Svenska krigsfol»ket kommer hit, och på hvad väg? Om Polska trop»parna gå till kejsaren eller ej? Om detta och myc»ket dylikt, hvilket dock för fäderneslandets bästa är »mig nödigt att veta, känner jag ej mer, än hvad jag »ryktesvis från Tyska hofven och Preussiska handels»bref kunnat förnimma. Är man missnöjd, må man ta»la mig till, men icke så otillbörligen försumma fä»derneslandets välfärd. — Att i mildrade ordalag ur»säkta mig, som min broder råder, dertill hafver jag »inga skäl. Jag ser nog, att enighet göres oss behof; »har också och skall mig derom städse vinlägga; men »att göra svart till hvitt, det står mig icke an. I »mitt enskilda lif skall jag ingen förtörna; men i det »som länder min drottning och mitt fädernesland till »gagn eller skada, der hvarken kan eller vill jag nå»gonting fördölja. Att fältherren[1]), min gamle broder »och vän, också blifvit missnöjd öfver mitt bref, det undrar

1) Med denna tittel betecknades alltid rikets marsk, som nu var Jacob De la Gardie.

»undrar jag på, ty jag visste ej, att han i denna un»derhandling deltagit, och hafver mot honom aldrig »menat ett enda ord. Men, om han varit med derom, »så kan jag det icke hjelpa; ty jag har sett på saken »och icke på personen. — Hvad slutligen sjelfva fre»den beträffar, så beder jag min broder vara öfverty»gad derom, att den i och för sig sjelf icke misshagar »mig, ty han är oss både nödig och nyttig, häldst när »vi sjelfva icke sakerna med manligare beslutsamhet »handtera. Men det, som grämer mig, är, att vårt »folk så uppenbart inför hela verlden visat klenmo»dighet och ett alltför ifrigt begär efter frid. Jag »märker, att det sätt, hvarpå salig konungen och jag »fattade våra beslut, nu mera icke följes; och efter »mina råd misshaga, så skall jag ej dermed så ofta »besvära. På ämbetes vägnar kan jag dem icke allde»les underlåta, dock skola de hädanefter icke så hop»tals komma. Gerna önskade jag dem alldeles slippa, »och att i måtten skicka hit ut andra, de der saken »bättre förstå, än jag. Derföre beder jag dig hos re»geringen anmäla, det jag önskar, att en annan måtte »blifva hit i mitt ställe utskickad, och försäkrar jag, »att du dermed gör mig den största tjenst, som en »broder göra kan [1].» — Rådsherrarna tego och tålte hans brummande. Men oaktadt brodern skref och bad honom för inbördes sämjas skull dölja sitt missnöje öfver den Preussiska friden, förekommer dock ofta både i bref och rådsprotokoller hans klagan, »att »Preussen och dess indrägtiga tullar voro borta, och »med dem rikets halfva magt.»

---

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 27 Sept 1635. Stralsund d. 21 Nov. 1635.

FJORTONDE KAPITLET.

FÖRBUNDET MED FRANKRIKE.

Frankrike styrdes ännu af kardinal Richelieu. Denne statsman och Oxenstjerna hade i afseende på Tyskland tvenne gemensamma syftemål. Först att hindra kejsaren från allmänt och uteslutande herravälde öfver hela nämnde land; ty om alla dessa stater sammansmälte till en enda, skulle ingen annan uti Europa kunna göra den motstånd. För att hindra detta, bemödade sig både Sverge och Frankrike att mot kejsaren uppreta alla serskilda furstar, stater och folk. För detta ändamål använde man stundom salighetslärans namn; »Tyskarna borde nemligen akta sin »samvetsfrihet för katolikernas förtryck,» detta var Sverges språk. Stundom använde man den medborgerliga frihetens namn, och uppmanade ständerna »att icke lå»ta kufva sig af kejsaren, icke låta beröfva sig sin fri»het» o. s. v., detta var både Sverges och Frankrikes språk. Tyskarne lyssnade dertill, och så lockades Saxare, Hessare, Würtembergare, Bäjrare till oenighet sins emellan och till oenighet med kejsaren, på det hvar och en skulle försvara sin sjelfständighet. Genom Westfaliska freden stadfästades äfven de serskilda Tyska ständernas nästan fullkomliga oafhängighet; hvilket just Frankrike och Sverge hemligen önskat och befordrat såsom varande Tysklands söndring och svaghet. — Det andra gemensamma syftemålet var att under den villervalla, som i Tyskland genom dessa hvälfningar förorsakades, rycka till sig en eller annan del af detta land såsom ersättning för alla de uppoffringar, man gjort för att, som det hette, försvara Tysklands frihet. Sverge ville hafva Pommern och kanske ännu något mer; Frankrike ville hafva Lothringen, och om möjligt hela venstra Rhenstranden. I början hade Frankrike föga utsigter, ty Gustaf Adolf och Axel

Oxenstjerna efter hvarandra visste drifva spelet uteslutande för Sverges räkning och hindra Frankrike från allt närmare deltagande deri; och deras bemödande understöddes af Svenska vapnens fortfarande lycka. Richelieu hade derföre i hemlighet sökt genom Wallenstein eller genom Danmark bilda i Tyskland ett tredje parti, för att sålunda komma i tillfälle att försvaga Svenskarnas inflytande och sjelf mera omedelbart blanda sig i spelet. Men slaget vid Nördlingen ändrade på en gång förhållandet. Sverge, öfvergifvet af Tyska bundsförvandterna, kunde ej längre ensamt försvara sin ställning, och Oxenstjerna måste oförдröjligen inbjuda Frankrike till det deltagande i Tyska kriget, hvilket han förut på allt sätt velat afböja. Straxt efter nederlaget öppnade han för Fransmännen Filipsburgs fästning, samt föreslog Richelieu att åt Frankrike öfverlemna hela vestra Tyskland med dess nu af Sverge innehafda fästningar till Weser, eller ända till Elbe; om Frankrike ville lemna Sverge fria händer på östra sidan om Elbe, och dertill 1 million livres årligen. Vi hafva ej funnit antecknadt, hvad Richelieu svarade, och han behöfde knappt svara; ty redan i början af September 1634 öfverlemnade sig största delen af Elsas frivilligt i hans händer; och många af Evangeliska förbundets stater slöto i October samma år förbund med Frankrike i stället för med Sverge. Richelieu tyckte, att han nu mera icke var i serdeles stort behof af sistnämnde land; och när derföre Hugo Grotius i början af 1635 kom som Svenskt sändebud till Paris, kunde han ingenting uträtta. Då beslöt rikskansleren att sjelf fara dit. Med ett sällskap af 200 personer anträdde han i Apr. 1635 resan från Strasburg öfver Lothringen till Compiegne, der hofvet vistades och dit Oxenstjerna anlände d. 26 April. Han hade öfverallt blifvit med utmärkta hedersbetygelser mottagen; så äfven här. Han och hans sällskap underhöllos på konungens bekostnad och uppassades af dess betjening. Sedan han besökt konun-

gen och drottningen, begaf han sig till Richelieu. Enligt hvad man i förväg öfverenskommit, skulle kardinalen såsom värd lemna högra handen åt Oxenstjerna. Han erböd den äfven, men då Oxenstjerna gjorde en åtbörd, som liknade afböjande höflighet, intog kardinalen genast högra sidan. De samtalade uti tre timmar på Latin, men den gången blott om likgilltiga ämnen. Dagen derpå kom Richelieu till Oxenstjerna och då började och fullbordades på en gång hela underhandlingen, så att redan på tredje dagen eller den 28 April förbundet blef underskrifvet. Det innehöll hufvudsakligen: »att ingendera skulle göra fred med kej»saren utan den andres samtycke och skadeersättning; »fri religionsöfning åt Tysklands katoliker; både Sverge »och Frankrike skulle mot kejsaren försvara Tyska sta»ternas oafhängighet; Frankrike skulle åt Sverge till»handahålla Mainz, Worms och några kringliggande »orter samt betala underhållspenningar till ett belopp, »som framdeles borde närmare bestämmas.» Dagen derpå tog Oxenstjerna afsked af konungen och drottningen, och erhöll dervid en gulddosa med konungens porträtt och rika diamanter, samt en gulddiamantring, värderad till 10 eller 12,000 riksdaler. Richelieu ville ej underlåta att göra Oxenstjerna afskedsbesök, ehuru det var motbjudande för hans stolthet. Han låtsade derföre vara stadd på en resa, och af denna orsak klädd i stöflor, hvilket den tiden ansågs vara mindre höfligt, kom han i förbifarten upp till Oxenstjerna. Denne låtsade ej märka förhållandet, ej helle åtskilligt annat så vid underhandlingen, som i Richelieus uppförande för öfrigt; ty det var för Sverges anseende i Tyskland ganska vigtigt, att det hettes vara nära och godt förstånd mellan denna krona och Frankrike. Den 30 April lemnade han Compiegne och for till Hugo Grotius i Paris, der hans boning ständigt omgafs af folk, som voro nyfikna att se den store rikskansleren. Från Paris for han öfver Dippe sjövägen till Holland, der han inför General-Staterna vid-

lyftigt utvecklade Sverges afsigter, »berömde Holländarnes ihärdighet mot Spanien; men bad dem också »bidraga till försvarandet af Tysklands frihet; ty om »hela detta land komme tillsammans i ett rike, skulle »det för grannarna blifva farligt.» Holländarne, som trodde, att det var förbi med Sverges inflytande i Tyskland, undandrogo sig allt närmare deltagande, och med utmärkta hedersbevisningar men ingen vunnen fördel begaf sig Oxenstjerna derifrån till Tyskland igen.

Det med Frankrike afslutade förbundet blef icke på rum tid stadfästadt. Sverge ville så länge som möjligt hålla vägen öppen till enskild frid. Medan Sverges sak ansågs förlorad, och Saxen och Österrike erbödo detsamma endast nesliga och nästan oantagliga villkor, visade sig också Richelieu ganska likgilltig. Men i slutet af året, sedan Banér vunnit slaget vid Dömitz och några andra fördelar, och då Saxen erböd antagligare villkor, blef Richelieu orolig, och började ifrigt yrka på förbundets stadfästande samt lofva rundeligt biträde. Svenska regeringen genomskådade lätt afsigten att så länge som möjligt på bekostnad af Svenskt blod föra kriget; men sjelf i lugn draga fördelarna deraf. »Dock hoppas jag» skref Oxenstjerna, »att medan han sålunda vill fiska uti grumligt »vatten, skall han sjelf råka deri öfver öronen; så att »han ej lätt skall återigen komma derutur [1].» Så gick det äfven. Innan kort blef Frankrike sjelft inveckladt i striden. Men det var dock först i Maj 1637 och sedan alla utsigter till fred försvunnit, som Svenska regeringen stadfästade ofvannämnde förbund [2].

---

1) Falk. A. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 2 Apr. 1636.

2) Riksark. Rådsprotok. d. 22 Jan. 1636 och d. 19 Maj 1637.

EFMTONDE KAPITLET.

FRIDSUNDERHANDLINGARNA OCH OXENSTJERNAS SISTA ÅR UTI TYSKLAND.

Då Oxenstjerna från Frankrike återkom till Tyskland, blef det vigtigaste föremålet för hans bemödande att reda Sverge ur det invecklade förhållande, hvari det råkat genom den förut omnämnda Pragerfriden. Härvid bör Kur-Saxens uppförande närmare betraktas. Före slaget vid Nördlingen hade Oxenstjerna och Evangeliska förbundet flere gånger föreställt kurfursten, att hela protestantiska partiet borde gemensamt företaga en allmän fridsunderhandling; men förgäfves. Kur-Saxen var Sverges bundsförvandt, och af Svenska vapnen inom tre år tre gånger räddadt från kejsarens härjningar. Detta oaktadt, så snart lyckan blef Svenskarna vidrig, skyndade kurfursten att öfvergifva dem, och slöt fred till sin enskilda fördel och med åsidosättande af alla sina bundsförvandter, i synnerhet af Sverge. Åt detta rike betingades blott en million riksdaler i krigskostnader, och äfven detta endast i händelse Svenskarna ville erkänna friden och godvilligt aftåga; i motsatt fall skulle de af kejsaren och Kur-Saxen genast ur Tyskland fördrifvas. Detta Kur-Saxens uppförande var för Svenskarna ganska förolämpande, icke blott genom lumpenheten af det erbjudna skadeståndet, utan ock genom öfvermod; ty kurfursten hade oombedd upphäft sig titl icke blott fullmyndigt ombud, utan helt och hållet till en förmyndare för Sverge, hvilket land skulle antaga och lyda hans med fienden uppgjorda villkor. Dertill kom ett lika stötande öfvermod hos kejsaren, hvilken nu mera ansåg det under sin värdighet, att sjelf underhandla med Svenskarna; utan fordrade, att de skulle vända sig till kurfursten. Icke ens åt denne lemnade Ferdinand någon fullmagt, utan

förbehöll sig att framdeles stadfästa eller ej, hvad emellan Kur-Saxen och Sverge kunde blifva öfverenskommet.

Redan uti Mars månad 1635 hade Svenska rådet gifvit rikskansleren i uppdrag att sluta fred med kejsaren. Det lemnades honom dervid temligen stor frihet att göra och låta, som honom bäst syntes. Rådet yttrade blott, att han häldst borde söka ersättning uti land, eller om det ej lyckades, uti penningar. Om slutligen intet skadestånd kunde erhållas, skulle han nöja sig med en hederlig frid [1]. Detta var under vintern 1635. Men sedan i Maj månad den för Sverge skymfliga Pragerfriden blifvit afslutad, tycktes det som både Svenska regeringen och Oxenstjerna någon tid varit rådvilla, häldst stilleståndet med Polen ännu icke var förnyadt. När derfäre Saxen underrättade Oxenstjerna om Pragerfriden, började denne först anföra en hop klagomål öfver kurfurstens uppförande; men då härmed ingenting kunde uträttas, frågade han ändteligen (d. 31 Aug.), om kurfursten »kunde gifva »något förslag, huru man borde företaga saken till er»hållande af en fullkomlig frid; samt tillika, om kur»fursten vore af kejsaren befullmägtigad att under»handla med Sverge.» Härtill svarade kurfursten: »att »han icke kunde inlåta sig i svaromål på någondera »frågan, förrän Svenskarna utan någon slags fiendtlig»het eller plundring utrymt alla länder omkring El»ben och utfäst sig att genast lemna hela Tyskland. Om Oxenstjerna ville å Sverges vägnar lofva och låta »verkställa detta, så försäkrade kurfursten i enlighet med Pragerfriden och ägande fullmagt, att hvarken det »Romerska riket eller hans majestät kejsaren skulle på »hennes kongliga värde af Sverge eller några dess tje»nare hämnas eller straffa, hvad dem emellan sig till»dragit hade.» — Att enligt dessa villkor i förväg och

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Mars 1635.

blott på kurfurstens ord, samt utan att hafva åt Sverge betingat någon fördel, icke ens säkerhet om frid, öfvergifva allt, hvad Svenskarna i Tysklard ännu innehade, d. v. s. större delen af Norra Tyskland med flere dess förnämsta fästningar; detta öfverensstämde ingalunda med Oxenstjernas lynne. Sjelfva ordalagen i brefvet voro stötande. Kristina kallades ej mer Kongl. Majestät, utan blott Kongl. Värde; och likasom Svenskarna varit Tyska undersåtare, hette det, att kejsaren lofvade icke straffa dem för deltagandet i Tyska kriget. Detta måste Oxenstjerna läsa och smälta. Han qväfde emedlertid harmen och skickade å sin sida ett förslag till fred. De tvistiga punkterna voro deri sålunda affattade: 1:o »alla oförrätter, »skador m. m. blifva å ömse sidor förlåtna och glöm»da, icke blott mellan staterna, utan ock mellan en»skilda. 2:o. Sverge får penningar i krigsomkostnad, »och tills dessa betalas, några sjöstäder i pant. 3:o. »Härens fordringar betalas af Tyskland. 4:o. Kejsaren »stadfästar friden. 5:o. Sverge lemnar alla eröfrade ka»noner.» — Kurfurstens svar innehöll: »1:o att all»män förlåtelse lemnas blott med de i Pragerfriden före»skrifna inskränkningar. 2:o. Ehuru kurfursten ej var »förpligtad dertill, lofvade han att efter yttersta för»måga söka öfvertala Evangeliska ständerna att inom »fyra eller fem år betala Sverge en million riksdaler. »3:o. Härens fordringar känner ej kurfursten, kan »alltså icke yttra sig derom. 4:o. Kejsarens stadfä»stelse innefattas redan i Pragerfriden; till öfverflöd »vill kurfursten med egen hand och sigill på kejsarens »och dess bundsförvandters vägnar lofva, att i glömska »begrafva, allt hvad Sverges ministrar och härar sedan »1630 begått.» — Således fordrade kurfursten, att Sverge skulle öfvergifva sina bundsförvandter, sin här och alla sina eröfringar; hvaremot han icke lofvade att anskaffa utan blott att söka anskaffa 1 million riksdaler; och ytterligare skulle denna frid af Sverge antagas på kurfurstens ord, utan kejsarens stadfästelse.

Slutligen voro äfven nu ordalagen så ställda, som skulle Sverge genom sitt deltagande i kriget hafva begått ett brott, som behöfde genom serskildt fridsvillkor begrafvas i glömska. Oxenstjerna, i hopp att på annan väg komma genare till målet, sände d. 17 Sept. ett serskildt ombud till kejsaren med fridsförslag. Kejsaren bevärdigade icke Oxenstjerna med omedelbart svar; men i dess ställe framförde kurfursten från honom den helsning, att han endast beviljade Svenskarna fritt aftåg; och ingenting mer.

Under hela denna tid trängde kurfursten allt närmare in på Svenska hären, så att denna för att undvika öppet krig måste draga sig tillbaka. På samma gång utfärdade han till alla uti Svenska hären varande Tyskar öppna kungörelser, hvari de uppmanades att öfvergifva främlingarna och återvända till egna furstar samt derigenom förskaffa frid åt eget fäderneslånd. Dessa bref blefvo ej utan verkan. Många öfvergåfvo Svenskarna; andra började underhandla med Saxen; nästan alla voro mer eller mindre missnöjda. Uti Magdeburg, der Oxenstjerna vistades, uppstod ett myteri, så att han sjelf blef af sina soldater formeligen tillfångatagen, fast sedermera af Banér befriad, såsom vi framdeles skola berätta. Som emedlertid Saxiska hären nalkades, och kejserliga troppar hotade Pommern, begaf sig Oxenstjerna uti slutet af September från Magdeburg till Stettin, derunder lifligt förföljd af kejserliga generalen Marazini. Denna Oxenstjernas afresa förklarade kurfursten som afbrott i underhandlingen; ehuru rikskansleren efterlemnat ombud och dessutom underrättelse, hvart han farit; och ehuru Johan Banér ifrigt och till och med ödmjukt yrkade på fridsunderhandlingens fortsättande. Men händelsen var, att kejsaren och äfvenså konungen i Polen skickat betydliga hjelptroppar, så att kurfursten ansåg det vara ganska lätt att fördrifva Svenskarna. Den 6 Nov. gaf han derföre sitt sista utlåtande. Alla de förra punkterna vidhöllos, utom att han nu lofvade två och en half million

riksdaler, dock med många afdrag och föga säkerhet. Men samma dag, som han afskickade detta bref, utfärdade han också åt sin fältherre Baudis befallning att med våld drifva undan Svenskarna, en befallning, som han sjelf och samtiden kallade Blodsorderna.

Oxenstjerna, som länge förutsett denna utgång, hade befallt Banér att i sådan händelse icke längre låta drifva sig tillbaka, utan möta våld med våld. Tillika skref han till kurfursten ett ganska allvarsamt bref, och gjorde honom ansvarig för det nya krig, och för all den blodsutgjutelse och allt det elände, som af kurfurstens visade obillighet hädanefter kunde förorsakas. Sålunda brast det förhärjande kriget åter löst.

Om dessa förhållanden skref Oxenstjerna till de hemmavarande sålunda: »Kurfurstens falskhet och elak»het hindrar Sverge från att med heder erná den frid, »som det så väl behöfver. Han skymfar och bespottar »oss, och tvingar oss att taga till vapen, så framt vi »ej såsom föraktliga vanvettingar vilja förlöpa allt sam»mans och låta hela verlden skämma ut oss, hvilket jag hoppas, ingen ärlig Svensk vill lida [1]). Ty skola »vi härut, så är bättre att efter manligt försvar blifva »med våld fördrifne, hvilket kan hända äfven de tapp»raste folk; än att handlöst och fegt öfvergifva alla si»na fördelar.» Men regeringen i Sverge, hvilken skulle skaffa medel till krigets underhållande, var icke så beslutsam. Salvius lät uti rådet förstå, »att Axel Oxen»stjerna skulle af stolthet häldre dö än ingå en min»dre hederlig dock för riket nu nödvändig frid.» Kurfursten af Saxen lät också hos Svenska rådet anklaga rikskansleren, såsom den der hindrade freden. Dock var största delen af rådet ännu på Oxenstjernas sida; men de fruktade riksdagen. Den blef sammankallad, och icke utan oro. Adeln med Per Brahe i spetsen vägrade att göra flera uppoffringar af sina privilegier.

1) Falk. Ax. Oxenst. till Gabr. Gustafs. Oxenst. Wissmar d. 20 Oct. 1635.

Bönderna, serdeles från Småland och Nerke knorrade högt, begärde nedsättning i skatterna, hotade att eljest gå hem, och kallade dem, som understödde regeringen för herrskyllare o. s. v. Rådet ville, att Joh. Skytte, hvilken ansågs företrädesvis en folkets man, skulle gå ned till bönderna och lugna dem; men han undandrog sig. Bönderna blefvo då uppkallade i rådet och varnade. Äfven gingo Per Banér och Klas Fleming ned till deras samlingsrum; och med biträde af Dalkarlsbönderna, hvilka understödde regeringen, lyckades det att med någon eftergift ställa allmogen tillfreds och hålla verket tillsammans [1]). Rikdagsbeslutet blef, »att ständerna ansågo både osäkert och emot »Sverges höghet stridande att underhandla med kejsa»rens undersåte, kurfursten i st. f. med kejsaren sjelf; »ständerna fordrade uttryckligen en hederlig och så»ker frid. Men om fienden fortfore med nesliga och »osäkra villkor, då tillbjuda sig ständerna att våga lif, »blod och egodelar, tills Gud förlänar en frid, som »Sverges höghet likmätig är. Och slutligen, emedan en »ringa tillfällighet lätt kan förändra ett långt rådslag, »derföre lemna ständerna åt regeringens högförnuftiga»re omdöme att häri göra och låta, hvad rikets väl »och omständigheterna fordrade.» — Ehuru regeringen lyckats öfvertala ständerna till detta högsinnta beslut, vacklade den likväl sjelf, och befallde Oxenstjerna söka frid; äfven om ingen ersättning erhölles; till och med utan kejsarens omedelbara deltagande och blott på försäkran af båda kurfurstarna af Brandenburg och Saxen. Detta var i Axel Oxenstjernas ögon en klenmodighet, som han ej kunde fördraga. »Jag fruktar,» skref han tillbaka, »att en sådan frid icke blifver lång»varig, och att kriget sedermera snart blåser öfver till Sver»ge. Dock skall jag följa edra föreskrifter och famla ef»ter friden, i ljus och i mörker. Gud gifve lycka att

1) Riksark. Rådsprotok. från d. 26 Oct. till 11 Nov, 1635.

»få honom fatt, och sedermera snart slut på mina da»gar, sedan jag måste se, att alla de manliga rådslag, »som hittills med Sverges ära förde blifvit, nu mera »hafva tagit en ända.» [1]). Man hade tillika från Sverge underrättat honom om Salvii ord angående hans stolthet och obenägenhet för frid, samt om Kur-Saxens klagomål m. m. »Min stolthet,» svarar Oxenstjerna, »är att sluta »en hederlig frid, och att resa, men icke rymma från »Tyskland. Jag är eljest af detta utrikes väsendet så »mätt, att jag önskar förlossas derifrån icke allenast »med lifvet, utan ock genom döden, om det ej på an»nat sätt ske kan. Allt medan jag vistats härute, haf»ver jag varit en träl, och likväl förföljd och afundad »af både vänner och fiender; utsatt för arbete, plågor »och anfall mot både ära och lif. Men allt hafver »dock varit ett intet emot den förtret, jag dessa sista »tiderna måst utstå, sedan nöd och förakt kommit mig »ända inpå kläderna. Jag måste dock tiga och tåla, »om jag ej skall störta fäderneslandet i än störie olyc»kor. Härtill kommer önskan att befrias från min lån»ga nu tioåriga landsflykt, och förr än jag dör, få »återse mitt fädernesland och hugna mig af vänner, »hustru och barn. Men, om vi icke kämpa oss till en »säker och hederlig frid, så få vi, icke blott spott och »spe, utan ock kriget snart efter oss in i Sverge. — »Jag hör, att Danska sändebudet i Stockholm till Kö»penhamn inberättat, huru i ären så ledsne vid kriget, »att i på hvad villkor, som häldst önsken komma der»ifrån. Jag beder dig, min bror, att så mycket som »möjligt varna från sådant fegt tal och uppmun»tra vårt folk och i synnerhet våra medbröder uti rå»det att häldre om vårt fädernesland alltid och alle»städes tala högt och modigt såsom andra högsinnade »folk. Det oss felar, böra vi rätta, men dock dölja

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr el Gustafs. Oxenstj. Stralsund d. 21 Nov. 1635.

»och för verlden visa friskt mod; deri består rikets bå»de anseende och välfärd. Jag litar på dig, min bro»der, på marsken [1]) och flera vänner, att i häruti if»rigt och samdrägtigt befrämjen fäderneslandets bästa [2]).

Emedlertid gick det ånyo påbegynnta kriget helt annorlunda, än kejsaren och kurfursten väntat. Inom tre veckor efter dess utbrott hade Saxarna lidit flera förluster och deribland det icke obetydliga nederlaget vid Dömitz. Emedan härarna vände sig uppåt Meklenburg, blefvo detta landets båda hertigar ganska ifriga att genom allmän fred förekomma härjandet af deras besittningar. Hertig Adolf Fredrik åtog sig derföre det svåra medlarevärfvet. Fyra serskilda gånger for Lan under November och December månader fram och tillbaka mellan kurfursten och rikskansleren. Genom den oväntade motgången hade den förre blifvit mera eftergifvande; den ena tvistepunkten efter den andra sammanjemnkades, och slutligen återstodo för beredelsefriden oafgjorda blott frågorna om Svenska härens aftågande och om försoning för alla protestanter, hvilken sednare Oxenstjerna fordrade, men Kur-Saxen vägrade. Till d. 18 Jan. 1636 utsattes dock ett möte för fridens fullkomliga och allsidiga afslutande; och många hoppades en snar och lycklig utgång på det olycksbringande kriget. Men kejserliga hofvet fortfor att med stötande öfvermod icke vilja underhandla med Sverge, och då det sent omsider gaf kurfursten ordentlig fullmagt dertill, nämndes i brefvet endast Sverges krona, men ej drottning Kristina; detta påtagligen för att gifva stöd åt Uladislai anspråk på Sverge. Om det utsatta fridsmötet hördes också från Wien icke ett enda ord: man sade, att kejsaren såge det ogerna, såsom ett nytt tillfälle för protestanterna att förena sig inbördes och med främmande magter. Äfven

1) Jakob De la Gardie.

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 31 Dec. 1635 och 29 Mars 1636.

kurfursten af Saxen repade återigen mod och blef både förtretlig och obillig. För det utlysta mötet gjordes ingenting. Då kurfursten skref om Svenskarnas deltagande i trettioåra-kriget, det deltagande, hvarigenom han sjelf blifvit räddad, skedde det under namn af denoro, som efter 1630 i Tyskland uppstått, likasom der förut skulle hafva varit lugn. Då Oxenstjerna hade om Gustaf Adolf skrifvit konungen i Sverge, ärorik i åminnelse, utströk kurfursten dessa sednare ord och satte i deras ställe: förra konungen af Sverge. Oxenstjerna måste åter för fridens skull qväfva sin harm och tiga. Men kurfursten fortfor dessutom att envist yrka, det Svenskarna redan före det utsatta mötet, och endast på kurfurstens ord utan någon annan säkerhet skulle frivilligt afskeda sina troppar och utrymma alla länder och fästen, som det i Tyskland innehade, undantagande några af sjöhamnarna. Detta förslag att sålunda före friden afväpna Sverge och binda dess händer afslog Oxenstjerna såsom obilligt, och inför regering och folk oförsvarligt. Skriftvexlingen blef ånyo bitter. Banér hade också drifvit undan kurfurstens troppar och härjade nu rysligt uti sjelfva Saxen, hvarigenom oviljan än mera ökades. Danmark äggade kurfursten, och Richelieu stämplade på alla sidor att hindra friden. Då nu uti Februari också Brandenburg förklarade Sverge krig, växte Saxiska kurfurstens mod och hans kungörelser mot Svenskarna voro fulla af skymfande bitterhet. »Till friden,» skrifver Oxenstjerna, »är nu mera »intet hopp. Kurfursten tager inga skäl; hans mot oss »utgångna öppna bref visa endast förbittring och ill»vilja. Han är förstockad, som Farao. Jag tror säker»ligen, han likaledes går sitt förderf till mötes [1].» Sedan förmanade Oxenstjerna rådet till manhaftighet. »Den, som söker frid,» skref han, »måste först och med

---

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 6 Mars 1636.

»kraft taga svärdet i handen. Hade salig konungen det »icke gjort, så hade Sverge ej stått, der det nu står. »Gören i likaledes, så behöfven i icke tvifla om en »god frid. Gören i annorlunda, så följer deraf hvad »redan följt, neml. förakt för oss, och dylika skamliga »förslag, som kurfursten af Saxen en sådan dryckesbult »och medelmåttig herre understått sig att tillbjuda vårt fäderneslande [1].»

Sedan alla förhoppningar till fred voro försvunna, mottog Oxenstjerna Frankrikes anbud och afslutade d. 1 Apr. med detta rike en närmare bestämning af det förra förbundet.

SEXTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTJERNAS HEMRESA.

Regeringen i Sverge hade länge kämpat mot åtskilliga oordningar, som ville intränga sig i förvaltningen och bland folket. Den hade derföre i känsla af rikskanslerens öfverlägsna förmåga länge bedt honom återvända till fäderneslandet. Han önskade det sjelf; men dels ofvanbemälde fredsunderhandlingar, dels andra vigtiga ärender hade hittills fordrat hans närvaro i Tyskland. Också var man i stor förlägenhet om duglig efterträdare. Johan Banér önskade som generalissimus högsta ledningen af alla Tyska ärenderna; men rikskansleren afrådde det; ty dels kunde ej Banérs tid räcka till att sköta allt, dels kunde han med »sitt stur»ska, sjelfkära och ärelystna hufvud allting förvirra. »Hans broder, Per Banér, vore den bästa, man kunde »föreslå; också derföre, att han som broder skulle lät-

---

1) Falk. A. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 29 Mars 1636.

»tare än någon annan med herr Johan förlikas; men »han var dock allt för sjuklig. Drotsen, marsken, »skattmästaren kunde ej tagas från sina kollegier. Klas »Fleming icke från hufvudstaden och flottan. Per »Brahe vore duglig, men hans fru nu dödssjuk; Svenska ståthållaren i Pommern, Sten Bjelke, för fet och »orörlig, men eljest genom förstånd, goda egenskaper »och en lagom ärelystnad mest passande.» Men, hvem man föreslog, mötte alltid det gemensamma hindret, att man fruktade, det Johan Banér, som med ovilja underkastat sig rikskanslerens förmanskap, skulle alldeles icke bry sig om att lyda någon annan. Regeringen och Oxenstjerna voro öfver denna angelägenhet uti långa och svåra bekymmer. Ändtligen skulle det heta, det rikskansleren reste hem endast på ett par månader, och att Tyska ärenderna skulle till hans återkomst skötas af Sten Bjelke och Salvius; på detta sätt ville man förakomma en häftig brytning med Banér. Då emellertid denne icke enligt sin önskan fick blifva generalissimus, begärde han afsked; men efter Oxenstjernas råd svarade regeringens höfligt, tackade för hans bevista tjenster, bad honom ej öfvergifva fäderneslandet och öfvertalade honom sålunda att stanna qvar [1].

Rikskansleren hade ämnat komma hem uti Maj eller i början af Juni, både till sin äldsta sons bröllop och före riksdagens slut. Men angelägna underhandlingar uppehöllo honom öfver tiden. Sonens bröllopp lät han såsom en blott enskild högtid i sin frånvaro fira; men bad deremot, att ständerna måtte afvakta hans hemkomst. Ändtligen d. 4 Juli afseglade han från Stralsund, och landsteg d. 14 samma månad vid Kalmar, sedan han uti nära tio år oupphörligt vistats utom sitt fädernesland.

Rege-

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna. Wismar d. 29 Mars 1636. Riksark. Rådsprot. d. 10 Febr., 16 Apr. 1636.

Regeringen och ständerna inväntade hans ankomst till Stockholm. Då han d. 15 Juli nalkades portarna, möttes han af utskickade från ständerna samt af en stor hop åskådare och blef med bifallstecken emottagen och högtidligen införd till staden. Dagen derpå gick han upp i rådet, der han efter eget förordnande intog en stol vid nedersta ändan af bordet och aflade en vidlyftig redogörelse för sitt värf. Dagen derpå var han åter uppe i rådet, då Jakob De la Gardie förklarade regeringens och rådets bifall till ofvannämnde rikskanslerens åtgerder, och uppmanade denne att intaga sin plats. Då framträdde Axel Oxenstjerna, intog rikskanslersstolen, och började i kraft af sitt ämbete leda leda rådets öfverläggningar. Hvad han på denna plats verkade och genomdref, skall längre fram blifva föremålet för vår berättelse. Nu måste vi för ordningens skull återvända till Tyska kriget.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM JOHAN BANÉR OCH KURFURSTEN AF SAXEN.

Ehuru ganska svag af de sår, han under slaget vid Nürnberg erhållit, hade dock Johan Banér blifvit af Gustaf Adolf förordnad att leda Svenska topparna uti Bäjern. Men uuderrättelsen om konungens död gjorde så djupt intryck på den alltid liflige, nu dertill af sjukdom försvagade Banér, att han begaf sig uppåt Tyskland för att med sin välgörares lik återvända till Sverge, och för alltid öfvergifva krigarebanan. Men Oxenstjerna, som under vägen träffades, såg ogerna, att en sådan man lemnade fäderneslandets tjenst. Han föreställde Banér, huru

det förnämligast ålåge Gustaf Adolfs vänner att rädda Gustaf Adolfs verk och tillika det nu i nöd varande fäderneslandet. Med dessa och dylika skäl förmådde han Banér att stanna qvar och åtaga sig ett nytt befäl. Dock var Banér ännu så svag, att han icke genast kunde träda i verksamhet. Sedan han derföre fällt afskedets tårar vid konungens lik, begaf han sig med maka och barn till Egeln vid Magdeburg, för att der uti lugn återvinna hälsan.

Efter Thurns redan omtalade nederlag vid Steinau [1]) kallade Oxenstjerna Banér åter till verksamhet och förordnade honom till anförare för den betydliga reservhär, som Sverge uti Öfver-Saxen uppsatte. Det var i spetsen för dessa troppar, som Banér hade det kinkiga med Saxarna gemensamma fälttåget 1634, hvilket vi redan förut berättat [2]).

Då efter slaget vid Nördlingen Banér blef i Böhmen öfvergifven af både Saxen och Brandenburg, tågade han till Thüringen. Han hade önskat vända sig åt Franken för att derifrån understödja hertig Bernhard; men vågade ej, ty Saxens och Brandenburgs tvetydiga uppförande hotade att stänga Svenskarna från Östersjön. Också började Brandenburg redan drifva hemliga stämplingar med Pomeranerna, och var på god väg att locka dem från Sverge, då Oxenstjerna och Banér ditsände tre regementen ryttteri, hvilka afskrämde dem från hela företaget.

Sedan mellan kejsaren och Kur-Saxen beredelse-friden uti Pirna blifvit afslutad, måste kurfursten draga sina troppar ur de kejserliga arfländerna. Han ville sedan icke med de samma belasta sina egna undersåtare. Uti Pirna var dessutom öfverenskommet, att kejsaren skulle åtaga sig Fransmännens, men kurfursten Svenskarnas fördrifvande. Mot slutet af år 1634 skref och begärde derföre den sednare, att Svenskarna

---

1) Se pag. 59. 2) Se pag. 86.

måtte lemna honom en del af Thüringen till vinterqvarter. Banér blef ganska brydd; om han nekade, kunde kurfursten förklara krig; om han jakade, blefve Svenska härens egen ställning ganska ofördelaktig. Men kurfursten afvaktade ej något svar, utan tågade rakt på Naumburg, och begärde ett samtal med Banér. Denne, som förutsåg det kinkiga ämnet, och ville i det längsta undvika att lemna afgörande svar, sände en annan i sitt ställe. Kurfursten förklarade då, att han ville hafva en del af Thüringen till vinterqvarter, och att han sjelf måste tala med Banér, om han också nödgades sjelf uppsöka honom; tillika började Saxiska tropparna att här och der tränga de Svenska ur vinterqvarteren. Banér, som ej längre kunde komma undan, mötte kurfursten uti Sandersleben d. 2 Januari 1635. Underhandlingen fördes dock i början genom Arnheim. Saxen begärde hela Thüringen till vinterqvarter; Banér sträfvade länge emot, måste dock i det mesta gifva efter af fruktan att eljest reta Saxen till öppet krig. Man öfverenskom derföre, att Banér skulle behålla Erfurt och några områden uti Thüringen, samt båda biskops-stiften Magdeburg och Halberstadt. Sedan man druckit på det lyckliga afslutandet af denna underhandling, framlades de renskrifna exemplaren för att undertecknas. Då märkte Banér, att orden voro tvärt emot öfverenskommelse så ställda, att Sverge skulle öfverlemna hela Thüringen och behålla biskops-stiften endast öfver nästa vinter; man hade förfalskat uppsatsen i hopp, att Banér efter gästabudet icke skulle märka bedrägeriet. Förtretad nekade han nu att skrifva under, och ville genast resa. Då infördes han uti inre rummet, der kurfursten sjelf jemnte furstarna af Anhalt afbidade utgången. Kurfursten utfor i bittra ord: »Banér skulle genast skrifva »under; ty kurfursten måste ändå hafva vinterqvarte»ren. Ville Banér ej med godo vika ur Thüringen, »skulle kurfursten med våld drifva honom både derifrån, och från båda stiften.» Banér svarade oför-

skräckt. »Det blifver ej lätt att drifva mig från Er»furt och Magdeburg; och den, som det försöker, ho»nom bränner jag på fingrarna.» — »Hvad!» ropade kurfursten, »vill ni bränna mig på fingrarna? Ni »Svenskar skolen endast laga er bort ifrån Tyskland, »eljest skall min fot hjelpa er på vägen.» — »Annor»lunda,» svarade Banér, »föllo orden, då vi först kom»mo till Tyskland. En sådan tacksägelse och ett så»dant afsked hafva ej Gustaf Adolf och Svenskarna af »Saxen förtjenat.» Kurfursten saktade sig. Man stannade vid det mundteliga beslutet, utan att något skrifteligt uppfattande deraf kom i fråga, och skildes slutligen efter utseendet såsom vänner; Banér måste utrymma största delen af Thüringen och betydligen inskränka sina vinterqvarter.

Uti April månad röjdes ett mordförsök mot Banér, hvilkens utmärkta anseende och duglighet af Sverges fiender mycket fruktades. Stallman, fordom Svensk soldtagare och kansler i Magdeburg, men derifrån af Banér afsatt, och Öfverste Capo från Rügen, hvilken ansåg sina tjenster icke vara nog belönade, ingingo ett förförbund att döda Banér; som de sade, för att åt Tyskland förskaffa det lugn, som Banér nu mera ensam hindrade. De värfvade flere anhängare, ibland andra Capos bröder, eller som de vanligen, kallades Kapunerna. Slutligen vände de sig också till en öfverste Plato, som var personlig fiende till Banér. Men denne afskydde och anmälde brottet. De sammansvurne flydde och dogo sedermera alla i elände.

Den svåra och besynnerliga ställning, hvari Sverge hade kommit till sina förra bundsförvandter, och i allmänhet till hela Tyskland, födde mycken oro bland det högre befälet i Banérs här. De egennyttigare fruktade, att Sverge skulle genom en drägelig frid draga sig ur spelet, och lemna det främmande krigsfolket obelönt, obetaldt, ett föremål för fiendernas förföljelser. Många bland de bättre sågo med ovilja det krig, som hotade utbrista mellan Svenska

kronan, och deras egna tros- och bundsförvandter, Saxarna. Oaktadt Banér sökte förekomma de vådliga rörelser, som af dessa tänkesätt kunde förorsakas, sammanträdde dock uti Maj månad 1635 de flesta generaler och öfverstar, samt fordrade af Oxenstjerna och Banér redogörelse, huru hären skulle soldas och den allmänna friden beredas. Den gången lyckades det väl att lugna och förmå dem till att afgifva ny trohetsförbindelse. Men kurfursten af Saxen lemnade icke denna sinnesstämning obegagnad. Genom lönnbud lät han i Svenska lägret, serdeles till befälet, utdela bref, hvari han försäkrade, »att det medelst friden uti »Prag vore sörjdt för Svenska härens säkerhet, betal»ning, ja till och med belöning; om den endast ställ»de sig samma frid till efterrättelse och lemnade Tysk»land i ro.» På samma sätt lät kurfursten här och der inom Svenska lägret uppslå en kejsarens kungörelse, hvarigenom denne uppmanade alla Tyskar »att öf»vergifva Svenska fanorna; och förklarade, att de, »som vägrade efterkomma denna uppmaning, skulle »som fiender till Tysklands lugn och välfärd, blifva »med hårdt straff ansedda.» — Samma uppmaningar kommo äfven i enskild väg. Tyska befälet uti Banérs här hade nemligen uti den Saxiska många slägtingar, och sedan de gemensamma fälttågen förtrogna vänner. Dessa skrefvo till Banérs officerare bref på bref, och uppmanade dem »att ej längre understödja främlingar»nas företag mot det gemensamma fäderneslandet.» I synnerhet var den mot Svenskarna högt förbittrade, nu mera Saxiska fältherren Baudis ifrig uti dylika underhandlingar. Bland gemenskapen och det lägre befälet hade dock dessa uppmaningar ingen serdeles verkan; icke heller bland de Tyskar, som voro öfverlöpare eller landsflyktiga från Böhmen, Österrike eller Bäjern. Men bland de andra Tyskarna blef oron så mycket allmännare; och hvad som var betänkligast, de i sjelfva verket bästa och anseddaste bland högre befälet, generalerna Sperreuter, Lohusen, Wedel,

Winckel, likaså bland öfverstarna voro, de mest oroliga. Kurfursten inbillade dem, att det var Oxenstjerna och Banér, som egennyttigt och illvilligt hindrade friden, tvärtemot Sverges väl och Svenska regeringens önskan. Att bevisa detta sednare lät han i hemlighet uppvisa bref af just sådant innehåll, hvilka skrifvelser verkligen af Oxenstjernas fiender i Stockholm blifvit afsända. Tyska generalerna blefvo häraf än mera oroade. »De ville ej längre, till tjenst för några främ»mande personers egennytta och ärelystnad, sönderslita »sitt eget fädernesland; de ville ej längre strida mot »egna landsmän, mindst mot Saxarne, som voro deras »både slägtingar och trosförvandter; häldre ville de »taga afsked.» Oxenstjerna och Banér kunde ej få dem ur denna öfvertygelse. Kurfursten deremot begagnade tillfället, och med sin nyss förstärkta här tågade han rakt på Hall, som Svenskarna innehade, men som befälhafvaren icke vågade försvara utan straxt öfvergaf. Derifrån trängde kurfursten de Svenska inqvarteringarna ytterligare undan, och intog deras platser ända upp till Bernburg. Banér kokade af vrede, men ehuru till och med öfverlägsen, vågade han ej göra motstånd, för att ej förspilla den sista möjligheten till frid. Än mer; hans Tyska generaler påstodo, att Svenskarna borde »frivilligt draga sig tillbaka ända till »Magdeburg, för att förekomma den anledning till »fiendtlighet, som af det nära grannskapet med Saxiska »hären kunde uppstå.» Banér och Oxenstjerna måste äfven till detta lemna sitt bifall; men knappt hade de d. 4 Sept. 1635 dragit sig till Magdeburg, förrän kurfursten tågade efter och besatte de lediga qvarteren, så att grannskapet blef lika nära som förut. Des utom sträckte han sina troppar norr om Magdeburg ända upp mot Havelberg, likasom för att afskära Svenskarna från Östersjön.

I Magdeburg började Banérs Tyska befäl att offentligt och på egen hand underhandla med kurfursten. Snart var det icke mer fråga om Sverges, utan om

härens tillfredsställande. Fåfängt sträfvade Oxenstjerna emot. En gång, då Banér var borta, förklarade de missnöjda rikskansleren för sin fånge, tills han från Sverge anskaffade deras innestående sold. Oxenstjerna, som mägtade leda riken, ständer, rådsherrar och furstar, förmådde ej tygla soldaterna. Nu hemkom Banér. Med honom samt med Skottarna Lesslie och Ruthwen höll Oxenstjerna en vigtig öfverläggning. Man ansåg orätt, att Oxenstjerna och Banér, på hvilka Sverges öde i Tyskland helt och hållet berodde, skulle vistas tillhopa på ett så vådligt ställe; der, om de båda blefve fångna, allt vore förloradt. Äfven började de kejserliga att genom Schlesien tåga mot Pommern, der alltså någon behöfdes för att ordna försvaret. Det häraf föranledda beslutet togs och utfördes genast. Midt i natten till d. 19 Sept. förde Banér Oxenstjerna utur Magdeburg, och lät några sqvadroner ledsaga honom på vägen till Pommern. Hären knotade högt öfver rikskanslerens flykt. Då sammankallade Banér först det missnöjda öfverbefälet och skrämde ihop dem, så godt han förmådde; sedan berättas det, att han uppställde hela hären och höll till densamma ett tal, hvari han lifligt framställde »nesan af Pragerfriden; det trolösa och skamliga i Kur-»Saxens uppförande, och hoppet att snart hämnas.» Slutligen ropade han: »Den, som är hedern, Sverge »och den Evangeliska läran trogen, följe mig!» och hären blef honom trogen.

Det lugn, som sålunda tillvägabragtes, var dock ingalunda pålitligt. Derföre, och emedan i de trånga qvarteren alla förråder snart voro förstörda, och för att komma från det förledande grannskapet med Saxiska hären, drog sig Banér d. 22 Sept. åt vester och inqvarterade sig uti Neder-Saxen, icke utan häftigt motprutande af dervarande furstar och myndigheter. Men äfven här fortgingo oroligheterna inom hären; dock tyckes det, som flere af generalerna menat ärligt med Sverge, och nu börjat skåda Kur Saxens

uppförande uti dess rätta ljus. Banér sökte emedlertid förekomma fridsbrott och skref flere gånger höfligt och undfallande till kurfursten. Men denne, som trodde Svenska hären nu mera nästan upplöst och sig sjelf viss om segern, beslöt att följa kejserliga sändebudets enträgna föreställningar, och skrida till öppen fiendtlighet. Uti Aschersleben utfärdade han de förut omtalade Blodsorderna, hvarigenom det nästan afstannade kriget ånyo tändes för att denna gången brinna uti nära tretton år.

ADERTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1635.

Så snart kurfursten utfärdat ofvannämnde Blodsorder, tågade han utan någon vidare krigsförklaring mot Banér. Uti Egeln blefvo 30 Svenskar redan d. 8 Okt. nedhuggna, och två sqvadroner, hvilka ej väntade någon fiendtlighet, blefvo i nejden deromkring öfverraskade och förstörda; på lika sätt eröfrades Werben. Kurfurstens ena syftemål var att afskära Banér i Braunschweig från Ruthwen i Altemark. Det misslyckades. Duwall, Slange och Ruthwen drogo sig hastigt tillhopa och förenades med Banér söder om Lauenburg. Kurfurstens andra syftemål var att afskära hela Svenska hären från återgången öfver Elben; derföre hade han redan i förväg sändt sina troppar ned åt Werben; också derföre blef nu Baudis med ena delen af hären afsänd utefter norra stranden af Elben, under det andra delen följde södra sidan och påskyndade dervid tåget så ifrigt, att på två dagar tillryggalades 14 mil. Men Banér var ännu snabbare och före dem vid Lauenburg, der en bro ledde öfver floden. Några af de förföljande Saxarna, som blefvo alltför

närgångna, slog Pfuel vid Blekede tillbaka, så att de förlorade 150 man. Straxt derefter kom hela Saxiska härens förtraf. Sjutton sqvadroner deraf utskickades att undersöka Banérs ställning. Denne mötte, angrep och slog dem genast, så att de förlorade 70 fångar, 3 fanor, och deribland en af de förnämsta, hvilken Banér tog med egen hand. Den 22 Oktober drog sig Svenska hären utan att oroas tillbaka öfver Elben.

Emellertid hade kurfursten skickat Baudis att intaga den lilla staden Dömitz; Banér å sin sida hade skickat Ruthwen att undsätta den. Baudis, i hopp om föga motstånd, hade ej medtagit några kanoner och dessutom bortskickat rytteriet att uppåt Meklenburg förfölja några Svenska ströftroppar. Han hade således endast fotfolk, men deraf icke mindre än 7000 man. Med dessa låg han i förstaden utanför Dömitz och sökte storma; men Svenska besättningen der innanför gjorde tappert motstånd. Då Ruthwen kom och såg förhållandet, beslöt han genast angripa. Också besättningen, som märkte Ruthwens ankomst, gjorde utfall, itände förstaden och tvingade sålunda Baudis ut på fältet. Der blef denne oförtöfvadt af Ruthwen angripen. Westgöta rytteri var i spetsen för Svenskarna. Utan hästfolk och kanoner kunde Saxarna icke göra betydligt motstånd. 2,500 blefvo fångna, nästan alla de andra nedhuggna. Flere af Saxiska befälet föllo eller fångades. En af Svenskarna hade fått Baudis sjelf fast uti bältet; men denne lossade spännet och lemnade både bälte och svärd. Blott hans ovanligt raska springare kunde simmande öfver floden rädda sin herre. Denna betydliga framgång, det är det så kallade slaget vid Dömitz, ingaf Svenskarna nytt mod; och de sade, »att man tydligen kunde se Guds straff »öfver de trolösa Saxarna.»

Banér begagnade segerfarten. Vid Lentzen sökte Saxarna göra en bro, för att gå öfver Elben och angripa Banér. Denne skyndade sjelf dit, körde Saxarna tillbaka och sköt ned bron. Straxt der ofvanför vid

ett vad hade kurfursten sändt några sqvadroner öfver floden och stod sjelf färdig att med en betydlig del af hären följa efter. Banér skickade Erik Slange dit; Saxiska ryttarne blefvo dels nedhuggna, dels fångna, dels jagade i strömmen, så att de drunknade. Straxt derefter kom Banér sjelf och skrämde kurfursten från alla ytterligare försök.

Allt detta hade tilldragit sig inom föga mer än två veckor efter fiendtligheternas utbrott. Banérs här var ganska ringa; ty de opålitliga regementerna hade han redan från Braunschweig skickat åt Westfalen. Efter så många strider och utomordentliga ansträngningar voro derföre de få närvarande tropparna alldeles uttröttade. Dels för att skaffa dem hvila, dels för att förena sig med de från Preussen kommande regementerna, gick derföre Banér uppåt Malchin vid gränsen af För-Pommern.

Sedan nemligen det tjugusexåriga stilleståndet med Polen blifvit afslutadt, skickades större delen af dervarande Svenska krigsstyrka till Tyskland under befäl af Torstensson och Axel Lilje. Vid ankomsten till Wollin, blefvo de af kejserliga generalen Marazini angripna; men Torstensson dref anfallet kraftigt tillbaka; hvarefter tropparna, som tågat hela landvägen från Danzig, fingo någon tid hvila ut. Detta gaf anledning till missnöje bland Banérs soldater, der den förra oroligbetsandan började vakna. Man påstod, att tropparna från Preussen, hvilka voro infödda Svenskar, gynnades af Oxenstjerna och Banér; att de hade rika qvarter i Hinter-Pommern, medan Banérska hären lemnades åt mödor, fattigdom och faror; att Oxenstjerna och Banér ämnade med de infödda Svenskarna rymma tillbaka öfver Östersjön, och lemna de värfvade till pris åt fienden m. m. Förgäfves sökte man öfvertyga dem om motsatsen. Det var ingen annan råd, än att till förekommande af alla misstankar oförtöfvadt kalla Torstenssonska tropparna till Meklenburg; ehuru Marazini derigenom erhöll fritt fält uti hela Hinter-Pommern, der de missnöjda Stettinarne

beredde sig att genom förräderi lemna honom deras vigtiga fästning. Omkring den 25 Nov. förenade sig Banér och Torstensson vid Grubenhagen.

Harmsen öfver de oväntade motgångarna, hade kurfursten gripit sig an och fullständigat de undertaliga regementerna, samt tågade nu i medlet af November åter öfver Elbefloden rakt emot Svenskarna. Han gjorde det så oförsigtigt, att Banér och Ruthwen återigen lätteligen kunnat förstöra en afskild betydlig del af hans troppar; men det var under ofvannämnde oroligheetstid, och regementerna vägrade lyda sitt befäl. Kurfursten hann rätta felet och lade sig sedan framför Svenskarna uti Södra Meklenburg.

Sedan Banér och Torstensson blifvit förenade, uppstod fråga, hvad man borde företaga. Med undantag af några spridda, föga pålitliga regementer, utgjorde denna här det enda och sista stöd, som Sverge hade att i Tyskland påräkna. Det var derföre allt skäl att så litet som möjligt sätta den på spel. Men man förutsåg, att snart skulle alla tre härarna, den kejserliga, den Saxiska och den Svenska, blifva sammanträngda uti Pommern, der den sistnämnde skulle antingen svälta ihjel, eller nödgas strida. Man beslöt derföre att gripa till svärdet, häldre frivilligt än tvunget.

Den 28 Nov. anföll Banér sjelf en hop fiendtligt rytteri, hvaraf många nedhöggos och trehundrade jemnte trossen blefvo tagna. Derifrån tågade han rakt till Parchim, dit kurfursten anländt för att förena sig med Marazini, hvilken gått öfver Oder. Kurfursten vågade ej invänta Banér, utan vek undan till Havelberg, men sände åtta hästregementer att verkställa föreningen med de kejserliga. Torstensson med fyra regementer rytteri hastade efter och upphann d. 7 Dec. vid Kiritz de åtta Saxiska, slog dem i grund, tog 10 fanor, nästan all trossen och tvåtusen fångar. Åt Marazini var vid Fehrbellin tillagad samma lek, men han blef varnad och drog sig tillbaka. Banér sjelf skyndade till Ha-

velberg, jagade kurfursten öfver floden, tog den 9 Dec. staden samt 1200 fångar och många kanoner. Derifrån sände han King och Torstensson, hvilka den 15 Dec. skrämde befälhafvarne i Werben att uppgifva staden. I samma dagar blef Fehrbellin intaget af Axel Lilje, Butzow af Slange och Zedemich af Karl Gustaf Wrangel. Kurfursten hade emedlertid förenat sig med Marazini och de gingo sjelfva juldagen än en gång framåt och återtogo Fehrbellin. Men tredje-dagen blefvo de ånyo af Banér bortjagade. Denne hotade nu sjelfva Berlin; men Saxiska hären skyndade till dess försvar, och i denna ställning slutade året.

TROPPARNA I WESTFALEN.

Då Banér, som förbemält är [1]), tågade från Magdeburg åt Braunschweig, nyttjade han den försigtigheten, att lägga de pålitliga regementerna närmast åt Saxen till, de andra deremot längre bort åt vester för att ej utsätta dem för frestelsen. När han sedan måste skynda uppåt Elben för att icke af kurfursten blifva afskuren, hann han icke medtaga dessa sistnämnda regementerna. De fingo ej heller sedermera tillfälle att med honom förena sig, utan drefvos omkring uti Westfalen, helt och hållet lemnade åt sig sjelfva. Sperreuter, den förnämste bland dess befälhafvare, öppnade hemliga underhandlingar med fienden och lofvade öfvertala alla regementerna till kejsarens tjenst. Men det misslyckades; äfven med hans eget, der Hans Kristofer Königsmark var öfverste-löjtnant och troget bevakade Sveriges bästa. Sperreuter gick året derpå öfver till kejsaren; men blef dervid nästan ensam. Dock vacklade tropparna; ett regemente upplöste sig helt och hållet; somliga underhandlade med Kur-Saxen; andra med hertig Georg af Lüneburg; men flere mot Sverge trogna befälhafvare, i synnerhet nämnde Kö-

1) Pag. 135.

nigsmark, bearbetade saken så, att de flesta tropparna stannade under Sverges fana, äfven i denna frestande villervalla.

Den i flera berättelser omtalade general Kniphausen hade för något missförstånd lemnat Svenska tjensten. Nu kom han till Oxenstjerna och erböd sig att taga befälet öfver de i Westfalen varande Svenska regementerna. Rikskanslern mottog anbudet. Kniphausen begaf sig mot slutet af året 1635 till Westfalen och ordnade Svenska tropparna. Men sjelfva nyårsdagen 1636 blef han på ett tåg angripen af de kejserliga. Redan i början af striden fick han en kula genom hufvudet. Svenskarna, genom hans död uppbragta men icke förvirrade, ordnade sig under närmsta öfversten och slogo de kejserliga på flykten, så att desse förlorade 4 kanoner, 500 fångar och 1300 slagna på fältet.

NITTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1636 OCH SLAGET VID WITTSTOCK.

Uti det förbund, som Oxenstjerna med Frankrike ingått, hade han lofvat, att Sverge skulle för sina underhållspenningar uppsätta tre härar i Tyskland. Detta ordnade han sålunda: att hufvudhären skulle beherrska Elben, ena sidohären Weser och den andra Oderströmmen. Denna indelning blef sedermera under hela den återstående tiden näston beständigt bibehållen.

För öfrigt antog kriget från denna tidpunkt en helt olika anda mot förut. Sverge hade nn mera, med undantag af Hessiska landtgrefven, ingen enda bundsförvandt i hela Tyskland. Detta var väl i många hänseenden svårt. Men i andra lättade det krigets förande; ty, numera helt och hållet oberoende af an-

dras tycken och råd, kunde Svenska fältherrarne obehindradt företaga, hvad dem syntes nyttigast; och då nästan hela Tyskland var deras förklarade fiende, kunde de som i fiendeland öfverallt framtåga och sjelfva taga sina behof. Derföre, och då Sverge saknade medel att underhålla den kostsamma hären, befallde regeringen Banér att låta kriget underhålla sig sjelft. Dock skulle han med skonsamhet behandla protestanterna; undantagande kurfursten af Saxen, hvilkens öfvermod och förräderi borde straffas.

Också i ett annat hänseende ändrade Sverige sin grundsats för krigets förande. Hertig Bernhards och flere andra furstars sjelfrådiga och egennyttiga planer samt det Tyska öfverbefälets opålitlighet hade ofta laggt stora hinder i vägen för Sverges framgång. Regeringen beslöt derföre att hädanefter aldrig i tjenst antaga någon främmande furste, och att uti hären aldrig utan nödfall låta någon icke Svensk stiga högre än till öfverstegraden.

Efter dessa anmärkningar om kriget i allmänhet, skola vi följa de serskilda Svenska härarna.

HUFVUDHÄREN.

Kurfursten af Saxen och kejserliga generalen Marazini hoppades, att Banér skulle gå i vinterqvarter och derigenom lemna både sig och dem någon hvila. Men redan den 11 Januari mönstrade han sina troppar uti Ratenau, och tågade sedan förbi de fiendtliga härarna rakt ned åt Kur-Saxen tog efter fem stormar in Barby och öfversvämmade Thüringen. Kurfursten hastade öfver Wittenberg till Meissen; men Banér lät dels rifva, dels noga bevaka alla bryggor öfver Saalefloden, så att kurfursten nödgades stanna i sitt eget land och kunde alldeles icke komma åt Svenskarna i Thüringen. Dessa huserade der obehindradt och våldsamt, serdeles i de orter, som hörde till Kur-Saxen.

Hvarje stad, hvarje by blef hårdt brandskattad och dock ofta plundrad. Vid ankomsten till Naumburg tillkännagaf Banér, att, om staden mot honom aflossade ett enda skott, skulle den brännas och ingen menniska lemnas vid lif. De skrämda innevånarne öppnade portarna. Svenskarna tågade in, utkräfde 15,000 R:dr i brandskatt, röfvade det oaktadt kyrkornas dyrbarheter, sönderslogo deras prydnader, våldförde qvinnorna och plundrade hvarje hus. Ingen af stadens råd fick ens tala med Banér. Detta skedde i samma Naumburg, der tre år förut, straxt innan slaget vid Lützen Svenskarna blefvo mottagna som befriande englar, och stadsfolket i hänryckning kysste fållarna af den Svenska konungens kläder.

Vid denna tiden insjuknade Banérs första gemål ganska häftigt. Banér skyndade till Magdeburg, der hon vistades, och öfverlemnade under tiden befälet åt Torstensson. Denne följde samma plan som Banér, och mötade lyckligt och kraftfullt kurfursten, hvarhäldst denne sökte tränga öfver Saalen. Så gick det under vexlande, men för Svenskarna ofta lyckliga skärmytslingar uti hela Februari månad, under hvilken tid största delen af Svenska hären fick i ro uppfriska sig uti tämligen ymniga vinterqvarter. Men till kurfurstens hjelp nalkades framuti Mars månad kejserliga generalen Hatzfeld med betydliga troppar. Han kom från vestra sidan, så att Svenskarna mot honom ej längre vore skyddade af Saale-floden. Den återkomne Banér öfvergaf derföre Thüringen och Saalestranden samt tågade åt norr och ställde sig bakom den eljest obetydliga, men nu af vinterregn svällda Bodeelfven, hvars alla bryggor han ref eller bevakade. Nu i slutet af Mars slapp ändteligen kurfursten öfver Saale och förenade sig med Hatzfeld uti Thüringen, hvarest de härjade lika om ej värre än Svenskarna. Men att skada dessa sednare förmådde de ej. Likasom förut bakom Saale mot kurfursten, på samma sätt försvarade sig Banér nu bakom Bodeströmmen mot båda sina fiender. Så

förgick en del af April. Men genom då inträffande torr väderlek föll Bode-strömmen och kunde snart hvar som hälst öfvervadas, hvarförutan munförråd började tryta. Banér drog derföre längre ned emot Magdeburg. Med en stark besättning i denna stad, tågade han under tre veckors tid fram och tillbaka kring densamma, skärmytslade med sina fiender, uttröttade och lockade dem fram och åter i det förrådslösa landet. Slutligen kunde han ej längre underhålla sina egna troppar. Han lade under öfverste Drake en besättning af två regementer uti Magdeburg, och tågade sjelf till Werben för att skaffa hären förfriskning och hvila.

Men der utbröt återigen myteri. Öfverstarna önskade, att en viss summa af Fransyska underhållspenningarna skulle utdelas på hvart regemente, och de gingo till Banér för att framställa denna sin begäran. Han visste förut afsigten och lät dem derföre ingen gång få ordet, utan började sjelf dugtigt banna upp dem »för den dåliga ordningen bland tropparna, öfver »hvilkas plundringar och rysliga öfvervåld beständiga »klagomål inkommo. Men nu,» sade han, »nu skall »jag låta uppfånga dessa vanartingar och sedan straffa »både dem och deras anförare, som ej hålla dem i bät»tre ordning.» Derpå, utan att afvakta något svar, gick han ifrån dem in i sitt inre rum; men inkallade efter sig öfverste Krokow, hvilken var sjelfva hufvudmannen i sammansvärjningen. Denne bannade han i än skarpare ordalag »för deras närvarande olagliga och »oförståndiga förehafvande. Edert företag,» sade han, »kan jag icke anse för något annat än en sammansvärj»ning, och nu ämnar jag icke som i fjor tiga och tå»la, utan genast taga upphofsmännen för hufvudet. »Lagen er derför, hvar och en till edra regementer, »och hållen de sjelfsvåldiga soldaterna i ordning. Och »ni, öfverste Krokow, tågar straxt ut med 200 ryttare »att fasttaga våra plundrare.» Krokow började ursäkta sig: »öfverstarne hade blott velat framställa sina

»önsk-

»önskningar, icke vara sitt befäl olydiga» m. m. För att visa denne sin hörsamhet aftågade han genast och återkom inom kort med fyra gripna syndare. Dessa blefvo afstraffade och sammansvärjningen bördes ej mera utaf.

Emedlertid hade Baudis och Hatzfeld angripit Magdeburg. Staden försvarades i början tappert och den förstnämnde blef dervid så illa sårad, att han nödgades taga afsked, hvarefter kurfursten anförtrodde sitt öfverbefäl åt hertig Frans Albert af Lauenburg. Banér beräknade som säkert, att Magdeburg skulle försvara sig ännu någon tid och låg derföre stilla uppe vid Werben. Men oförmodadt öfverlemnade Drake staden d. 5 Juli uti fiendens våld.

Harmen och skadan för Svenskarna var ganska stor. De hade numera söder om Stettin ingen enda betydlig fästning till stöd, och deras här måste derföre flyta omkring utan fast fot. Emedan nu kurfursten och Hatzfeld förstärkte sina troppar, och dessutom åter förenade sig med Marazini, ansåg Banér sin styrka för svag. Den 2 Augusti tågade han derföre från Werben uppåt Lüneburg, förenade sig med den från Westfalen ditkallade general Lesslie och dess troppar; och emedan de kejserliga under tiden intagit nästan alla fästen utefter Elben, drog sig Banér inåt Mecklenburg, der han förenade sig med 4000 man under Witzthum, hvilka Herman Wrangel från Pommern skickat honom till förstärkning, så att Banér nu ägde 16,000 eller efter andra uppgifter 22,000 man under sitt befäl.

Oaktadt denna styrka var han dock i fara att blifva nedträngd till hafsstranden och der uthungrad. Framför honom stod vid Perleberg den förenade hären, vid pass 30,000 man stark. Dertill väntade kurfursten hvarje dag betydliga förstärkningar, dels under kejserliga generalen Götz, dels från hertig Georg af Lüneburg, hvilken nu öppet förklarat sig för Sverges fi-

ende. Om dessa förstärkningar hunnit ankomma, skulle Svenskarna varit alldeles förlorade. De syntes redan nu vara det. Förråderna började tryta, soldaterna rymma, befälet knota; och Götz och Lüneburgarne nalkades. Då beslöt Banér att våga det yttersta, och angripa den öfverlägsna fienden. Han uppbröt från Parchim och tågade rakt på Perleberg, der Hatzfeld stod i ett fördelaktigt och väl förskansadt läger. Två dagar å rad ställde sig Banér i slagtordning framför fienden, men denne låg orörlig; och det hade varit en orimlighet att angripa honom. Banér gjorde derföre en sidorörelse och tog Havelberg. Då uppbröt Hatzfeld och gick åt Meklenburg för att lättare kunna förgna sig med Lüneburgarna, hvilka stodo närmare Pommern. Banér skyndade efter och hann fienden utanför Wittstock. Vid underrättelsen om Banérs annalkande, stannade Hatzfeld på Schreckenberg, en betydlig sandhöjd, söder om nämnde stad, uppkastade i hast några jordvallar och ställde mellan dem trossvagnarna så, att de bildade en slags förskansning. Det var hans fulla afsigt att här likasom vid Perleberg undvika striden.

SLAGET VID WITTSTOCK.

Men det var också Banérs fulla afsigt att drifva saken till afgörande slut. Vid middagstiden kom han inemot Schreckenberg, såg fiendens fördelaktiga ställning och beslöt att det oaktadt genast angripa. Anordningen gjordes ofördröjligen. Generalmajorerna Stålhandske och King togo venstra flygelns rytteri och gjorde dermed en lång omväg för att från vester komma upp på höjden och taga fienden i ryggen. Banér och Torstensson med högra flygelns rytteri gingo upp på en ås straxt öster om Schreckenberg, i afsigt att draga fienden ditåt och ifrån förskansningarna, bakom hvilka han var oangriplig. Midten, som bestod af

fotfolk, fördes af Alexander Lesslie; och ett långt stycke bakom stod Witzthum med reserven.

Utgången var hufvudsekligen beräknad på båda flyglarnas anfall; först på den högra. Klockan tre eftermiddagen ryckte Banér och Torstensson upp på höjden och började striden. De vunno en del af deras afsigt, ty mängden af fiendtliga hären vände sig från förskansningarna ditåt. Men härigenom blef också Banér utsatt för en allt för stor öfvermagt. Striden blef långvarig och het. Den ena gången efter den andra fördes Svenskarna i elden; men blefvo med förlust slagna tillbaka. Banér gjorde allt för att uppehålla deras mod och fäktade sjelf än till häst, än till fots, och Torstensson understödde honom med lika mannamod. Ryttrarna voro sina anförare värdiga, serdeles Liffländingarna och Finnarna. Det fanns ingen squadron, som ej fördes sex, somliga ända till tio gånger i elden. Slutligen blefvo de likväl trötta. Men just i samma vefva gingo från Schreckenberg fyra brigader fiendtligt fotfolk för att taga de kämpande Svenskarna i sidan. Dessa tycktes förlorade. Fienden trodde, att Banér fallit, och uppgaf höga segerrop. Men Lesslie, som undertiden enligt befallning stått stilla, skyndade nu fram med fem brigader och dref tillbaka det fotfolket, som ämnade sig åt Banér, hvars rytteri derigenom fick någon hvila. Lesslie sjelf blef deremot af fiendens både häst- och fotfolk anfallen och illa handterad; så att två af hans brigader mistade sina fanor och blefvo alldeles förstörda. Han sände till Witsthum och begärde hjelp från reserven och Banér hade redan med samma befallning ditskickat flere bud. Men Witzthum stod orörlig: »Jag vet nog, när jag »skall komma,» svarade han ilbuden. Till sina officerare sade han: »Här kommer det att gå som vid Nörd»lingen, jag har det redan länge förutsagt.»

Sådan tycktes äfven slagets utgång blifva. Det led mot aftonen; Stålhandske och King sågos icke till; Lesslies troppar voro nära uppgifna; Witzthum höll

sig undan, och sjelf blef Banér ånyo häftigt anfallen af öfvermagten. Han trodde sig förrådd och slaget förloradt; men kämpade ännu med förtviflans sista mod. Ändteligen mot skymningen efter flere oförmodade hinder kommo King och Stålhandske fram till fiendens högra sida, nu mera oväntade för både vänner och fiender. Salvor och höga rop tillkännagåfvo, huru de, brinnande af stridslust, föllo fienden uti ryggen. I reserven hade också öfverste Berghoff, otålig öfver Witzthums dröjsmål och utan hans befallning ryckt fram, hvarpå Witzthum sjelf följde efter till Lesslies hjelp. Nu vände sig på en gång bladet [1]. Fienden, oroad öfver reservens framryckande och alldeles förbryllad öfver Stålhandskes oförmodade men ytterst häftiga anfall, förlorade modet och grep till flykten, rytteriet främst. Fotfolket lemnades utan all hjelp; det Saxiska led mycket; det kejserliga blef nästan förstördt, så att mellan fyra eller fem tusen lågo på valplatsen. Svenskarna togo allt fiendens skytteri, bestående af trettiotre kanoner och två mörsare med stora förråder, all trossen och deribland kejserliga generalernas och sjelfva kurfurstens rika bordsilfver, samt slutligen 151 fanor och standarer, hvilka Banér åt öfverlemnarna betalte med 10, ja ända till 30 dukater för stycket, allt efter deras värde. Svenskarne hade förlorat i sårade 2,200 och i döda 1,100, deribland också öfverste Berghoff, som först förde fram reserven.

Under natten höll Hatzfeld med rytteribefälet en öfverläggning, antingen man borde förnya striden eller draga tillbaka. Det sednare ansågs för rådligast, och verkställdes. Men tidigt morgonen derpå sände Banér Stålhandske och King att med rytteriet förfölja de flyende. Dessa verkställde uppdraget och återkommo ej förr än d. 29 September. De hade under tiden nedhuggit många hundrade af flyktingarna och medförde nu 35 fanor, tvåtusen fångar, och bland annat en af

1) Riksark. Rådsprotok. d. 16 och 21 Aug. 1638.

kurfurstens praktvagnar, hvilken Stålhandske förärade åt Banér. Kurfursten sjelf stannade på sin flykt icke förr än i Leipzig.

Denna afgörande seger väckte uti hela Europa den största uppmärksamhet; hos vännerna högljudd glädje, hos fienderna oro och harm; hos alla förvåning öfver Svenskarnas ihärdighet, lycka och kraft. Den bidrog också att befria Sverge från en ny fiende. Under sken af overksamhet hade nemligen general Arnheim nu i två år legat på sitt slott Boitzenburg norr om Berlin. Men under denna tid hade han sökt bilda ett tredje parti, bestående af Polen, Danmark, Lüneburg, Meklenburg och Lauenburg. Detta var nära färdigt att träda i verksamhet, då det genom slaget vid Wittstock gjordes om intet. När Kristian den fjerde i Rendsburg fick underrättelse om denna Svenskarnas seger, slog han förtretad hatten i bordet och utbröt uti bittra ord. Men Banérs namn började att åtföljdt af beundran gå kring hela Europa. Konung Ludvig den trettonde i Frankrike förklarade honom skriftligen sitt välbehag, lofvade bistånd, lät öfverlemna honom en äreskänk af 12,000 riksdaler, samt kallade honom Mon Cousin, en tittel, hvarmed under hela trettioåra kriget Frankrikes konungar funno för godt att hedra de store Svenskarna Oxenstjerna, Horn, Banér, Torstensson och Wrangel.

Banér hade velat utan dröjsmål förfölja den slagna fienden och tränga djupare in uti Tyskland. Det var omöjligt. Genom de många ansträngningarna var hären uttröttad och behöfde hvila. Framför honom lågo efter hvarandra länderna Brandenburg och Magdeburg, båda alldeles uttömda. Städerna kring Haveln och Elben hade inom 6 veckor blifvit plundrade två gånger af Svenskarna och en gång af de kejserliga; de voro nu nästan öde. Likaså landet. Ehuru skörden, om någon blifvit qvarlemnad, borde just nu finnas att tillgå, så ansågs likväl landet för en sådan ödemark, att det för en större här var omöjligt tåga derigenom

utan att medföra stora munförråder. Sådana saknade Banér, äfven dragare. Han stannade derföre vid Werben och lät krigshären hvila. Sina sårade sände han upp till Meklenburg, att der inqvarteras och vårdas; men fursten, i hemlighet Svenskarnas ovän, befallde sina undersåtare att icke ens för betalning taga emot Svenskarna; och undersåtarne, sjelfva af samma tänkesätt, lydde dessa befallningar. En stor mängd sårade dogo af hunger, frost och vanvård. Utanför porten till hertigens hufvudstad, Schwerin, ihjelfröso på en enda natt 13 sårade Svenskar. Det var denna Meklenburgska hertigen, som, af Wallenstein fördrifven och afsatt, hade i Sverge funnit först beskydd, sedan den hjelp, hvarigenom han åter kommit till besittning af sitt fädernesland.

Efter fjorton dagars hvila och nu medelst öfverlöpare förstärkt till 30,000 man, drog Banér genom Altmark nedåt Thüringen, Brandenburg och Hessen samt utdref ur dessa länder Hatzfeld och äfven Götz, som kommit den förre till hjelp. Sedan nalkades han Hessen och uppmuntrade landtgrefven och innevånarna, hvilka före slaget vid Wittstock voro nära att i förtviflan sluta frid med kejsaren. Derpå sände han Lesslie med några trupper åt Westfalen och gick sjelf till Thüringen samt lyckades att bekomma den vigtiga fästningen Erfurt. Men som detta land var alldeles utplundradt af både Svenskar, Saxare och kejserlige, vände han sig till Meissen, för att derstädes hos kurfursten taga vinterqvarter.

Efter slaget vid Wittstock hade denne sednare af hela sin krigshär kunnat rädda och tillsammanshålla endast 2000 man. Banér ansåg sig derföre obehindradt råda öfver hela landet. Juldagen utfärdade han till dess innevånare en kungörelse af innehåll; »att, oansedt »han efter vanligt krigsbruk ägde rättighet att behand»la dem helt och hållet som fiender och råda öfver »både deras ägodelar och personer; ville han dock »vidmagthålla ordning och rättvisa, om Saxarna (den

»ordentliga krigshären undantagen) bemötte honom stil»la och fredligt.» Derpå tågade han in i landet. Han ville bemägtiga sig Torgau för att öfver dess brygga hafva säkert återtåg, om så skulle behöfvas. Den 3 Januari tågade han derföre från Leipzig, öfverraskade och förstörde vid Eulenburg 6 der nyligen sammanskrifna hästregementer, eröfrade Torgau och tog två fotregementer till fånga, hvilka nästan helt och hållet öfvergingo till Sverges tjenst. Sedan Torgau fått tillräcklig besättning, återvände han till Leipzig.

VESTRA SIDOHÄREN.

Efter Kniphausens död ledo Svenskarna någon tid afbräck uti Westfalen. Ändtligen öfvertalade Oxenstjerna Alexander Lesslie att uti Februari 1636 derstädes öfvertaga befälet. Nu började det gå bättre. Svenskarna intogo Minden genom ett förräderi, som redan af Kniphausen var uppgjordt med en hans i fästningen varande slägtinge. Lesslie lockade till sig mycket af Lüneburgs troppar. Hessarna efter långt betänkande förenade sig med Svenskarna i Maj. 1 Juni undsattes Jakob Ramsay i Hanau, hvarom mera framdeles. Dock ledo äfven Svenskarna uti flere skärmytslingar. Uti Augusti blef Lesslie och hela hans styrka, som förut är berättadt, kallad till Banér, då de kejserliga fingo i Westfalen fritt spel och nästan helt och hållet qväfde Hessarna. Efter slaget vid Wittstock kom Lesslie tillbaka; men kunde endast med möda till årets slut försvara sig mot den kejserliga generalen Götz och mot dess talrika troppar.

ÖSTRA SIDOHÄREN

blef först detta året bildad och bestod dels af nykommet folk ifrån Sverge, dels af troppar, som blifvit ditskickade från Preussen. Den anfördes af gamla fältmarskalken Herman Wrangel, segraren vid Gorzno;

och hufvudbestämmelsen var, att uppefter Oder intränga i Schlesien, gifva dervarande protestanter luft, och skydda Banérs venstra sida. Mot Wrangel stod kejserliga generalen Marazini, båda för svaga att företaga något hufvudsakligt, och än mera försvagade genom beständiga hjelpsändningar till hufvudhärarna. Efter slaget vid Wittstock ryckte dock Wrangel fram, eröfrade Gartz och tågade till och med in i Berlin, der han utkräfde en dryg brandskatt, dock mest i varor till härens behof. Sedan trängde han fram till Frankfurt; men då en fiendtlig styrka nalkades, drog han sig uti December tillbaka till Stettin, och gick i vinterqvarter.

TJUGONDE KAPTILET.

FÄLTTÅGET 1637.

HUFVUDHÄREN.

I stället för att söka vinterqvarter, började Banêr att genast i Januari månad belägra Leipzig. Han dref detta företag med yttersta ansträngning i afsigt att begagna den vigtiga staden till vapenplats. Redan hade han fört belägringen ganska långt, stora murbrott voro nedskjutna, och han påskyndade arbetet så mycket ifrigare, som en stark kejserlig här under Götz och Hatzfeld från Westfalen nalkades till undsättning. Lesslie hade för deras öfvermagt nödgats vika tillbaka till Banér. Han befalldes nu att jemnte Pfuel och Stålhandske hindra fienden från att framtränga öfver den svällda floden Unstruth. Pfuel och Stålhandske förvillade sig på vägarna; Lesslie trodde sig ensam för svag, och vek undan; fienden, det var ännu blott förtropparna, bemägtigade sig obehindrad alla öfver-

gångarna öfver floden. Banér, högeligen uppbragt, skickade återigen Lesslie och Stålhandske med en stor del af sin här till Saalen, och befallde dem strängeligen att åtminstone vid denna flod hindra fienden. Men det gick på samma sätt. Ett rykte, att de kejserliga nalkades, 30,000 man starka, skrämde bort Svenskarna; och fienden gick öfver Saalen icke långt från Leipzig.

Vid sistnämnde stad var emedlertid Banér nära att vinna sin afsigt. Den 6 Februari om aftonen hade ett murbrott af 24 alnars längd blifvit nedskjutet. Banér gick uppmuntrande omkring bland tropparna. »Lustigt bröder!» sade han, »i morgon skall Leipzig »blifva vårt.» Natten och morgonen tillbragtes under förberedelser till stormning; men just en timma, innan den skulle begynna, anlände ett ilbud med underrättelse, att de kejserliga kommit öfver Saale och nalkades. Utom sig af harm måste Banér lemna det nästan tagna rofvet och draga sig tillbaka.

Den återstående delen af Februari månad tillbragtes under växlande skärmytslingar samt fram och återtåg uti landet Meissen. Men emedan Svenskarne voro sin fiende redan från början underlägsna och denne likväl alltid undvek fältslag, men deremot nästan dageligen erhöll nya förstärkningar, så blef det slutligen för Banér omöjligt att bibehålla sig i fria fältet. Han beslöt derföre att använda det krigssätt, som redan med fördel blifvit af Gustaf Adolf begagnadt vid Schwedt, Werben och Nürnberg, och af Banér sjelf föregående året vid Magdeburg. Han sände King och Ruthwen med en hop troppar till Westfalen, att der återigen utbreda Svenska vapnen, medan Banér sjelf drog öfver sig och sysselsatte alla de fiendtliga härarna. För detta sistnämnde ändamål lät han så mycket som möjligt befästa Torgau och från kringliggande nejder ditföra så mycket munförråd, han kunde öfverkomma. Med denna fästning till stöd försvarade sig Banér mot vida öfverlägsna fiender; neml.:

Saxiska tropparna, de kejserliga härarna från Pommern under Marazini, från Schlesien under Mansfeld, och från Westfalen under Hatzfeld, och dessutom mot de uppretade bönderna i nejden. Oaktadt denna sin öfverlägsenhet, mägtade dock icke fienden stänga Banér inne. Svenska tropparna ströfvade på ömse sidor Elben ända till Leipzig, Dresden och Schlesiska gränsen, under växlande skärmytslingar och härjningar. Landet led förskräckligt, ty det behandlades lika illa af vänner och fiender. Serdeles ryktbar blef Wurtzens förstöring, hvilken skedde af Svenskarna. Den lilla staden betalade först en dryg brandskatt, blef det oaktadt sedermera under hela påskveckan på det ohyggligaste sätt plundrad, innevånarne misshandlade, mördade och staden slutligen uppbränd. En flygskrift, kallad Wurtzens kors och plågovecka spridde kring hela Europa underrättelsen om denna illbragd, hvilken förtjenade rum bredvid Pasewalks och Magdeburgs förstöringar.

För att skaffa sig mera utrymme, hade Banér befallt Herman Wrangel att från Pommern göra en rörelse mot Schlesien. Detta lyckades så till vida, att Marazini och Mansfeld nödgades öfvergifva Banér och vände sig mot Wrangel. Men i deras ställe nalkades från Thüringen Gallas och från Böhmen Schwarzenberg med vida betydligare troppar än de, som afgått. Banér sökte att före deras ankomst lemna de kejserliga ett fältslag, men förgäfves. Det sågs tydeligt, att fienden valt den i dess tanke säkrare utvägen att genom öfvermagten qväfva Banér. Denne hade nu under hela Mars, April och Maj månader försvarat sin ställning; sjelf visserligen lidit förluster, men tillfogat fienden vida större. Dock, fiendens blefvo ersatta, Banérs icke. Nu i slutet af Maj kommo Gallas och Gleen från Thüringen och Isolani med Schwarzenberg från Böhmen. Svenskarna blefvo drifna från Wittenberg, från Eulenburg; de kejserliga gingo vid Wittenberg och Dresden öfver Elben, innestängde Torgau från begge si-

dorna, samt började att både ofvan och nedan om denna stad slå skeppsbryggor öfver floden, för att kunna tränga Banér ännu närmare på lifvet. Det var nu, som han ändteligen beslöt anträda sitt återtåg.

Detta försök var dock ganska vådligt. Banér sjelf hade endast 11,000 man; de fiendtliga härarna omkring honom utgjorde enligt sägen 60,000. Af dessa stod Gleen med en betydlig styrka norr om Banér vid Wittenberg, och Marazini samt Mansfeld ändå längre bort vid gränsen af Pommern; båda vid den väg, på hvilken Banér skulle anträda återtåget. Dessutom var landet öde, så att munförråd måste medföras, hvilket jemnte de många floderna otvifvelagtigt skulle göra tåget både långsamt och vådligt. Oaktadt alla dessa svårigheter, måste det dock försökas.

Ännu återstodo uti Torgau betydliga munförråd och 2000 åmar vin. Häraf lät Banér under flere dagar förpläga sina soldater för att gifva dem krafter och mod; det bästa återstående lades på trossvagnar. Staden ransakades noga och alla dyrbarheter borttogos; eljest skedde intet öfvervåld, utom att Elbqvarnarna med tillhörande hus och brygga nedbrändes, för att hindra fienden från att denna väg förfölja. Den 18 Juni om aftonen uttågade ändteligen Banér med hela sin här ifrån Torgau. Afsigten var att öfver Oder och Warta utefter Polska gränsen, den enda möjliga vägen, framtränga till Pommern för att der förena sig med Herman Wrangel. Fiendens afsigt blef deremot att genskjuta och komma före honom till någon af floderna och der hindra återtåget. Nu började derföre en kapplöpning. Fienden, genast underrättad om Banérs aftåg, uppbröt tidigt den 19 Juni från Pretsch; och sände serskildt ett tusen Kroater, som skulle angripa Banérs eftertroppar och hindra tåget. Denna dag kommo Svenskarna till Hertzberg, de kejserlige till Jessen, båda vid Svarta Elsterfloden. Den 20 kommo Svenskarna till Lucka, fienden till Jüterbock. Den 21 kommo Svenskarna under svåra skärmytslin-

gar med de förstärkta Kroaterna endast till Lubberass, fienden till Barut. Den 22 blefvo Svenskarna åter igen af skärmytslingar uppehållna och kommo blott något närmare Odern; de kejserliga deremot till Furstenwalde. Den 23 gick Banér vid Furstenberg utan förlust öfver Odern; fienden, som redan vunnit behöfligt försprång, hvilade ut, för att hämta krafter. Den 24 Juni kommo Svenskarna till Drossen; de kejserliga tågade på vestra sidan Oder till Küstrin; och Marazini, som förut varit i Küstrin, skyndade till Landsberg. Den 25 Juni hunno Svenskarna halfväges från Drossen till Landsberg; Gleen deremot gick från Küstrin till att förstärka Marazini. Den 26 kom Banér till Landsberg. Han hade ämnat att i denna stad, som ännu innehade Svensk besättning, gå öfver Wartafloden, och sedan på vinst och förlust slå sig igenom Marazinis troppar. Men han fann för sig icke blott Marazini utan äfven Gleen, således en nära dubbelt så stark fiende, i hvars åsyn det var alldeles omöjligt att gå öfver den mångreniga, träskomgifna Warta. Banérs ställning var förtviflad; framför honom Warta med öfverlägsen fiende; till höger Polen, Sverges halffiende, som troligen skulle begagna ett sjelftaget genomtåg till krigsanledning, och som deremot gerna skulle öppna sitt land för de kejserliga, hvilka således der likaså lätt som vid Landsberg kunde stänga öfvergången öfver Warta. Till venster var Oderströmmen, och der bakom de öfriga kejserliga tropparna under Isolani och Buchheim. Omkring Banér uti det hörn, der han stod, ingen fast ort till försvar, intet förråd till underhåll, ej ens för ett par dagar. »Nu,» skrefvo de kejserliga härförarne till Wien, »nu »hafva vi ändtligen fått Banér in uti säcken.»

Banér var utom sig af ängslan och harm. Denna sista känsla gaf han i synnerhet luft emot Beauregard, ett ombud, som Richelieu underhöll uti Svenska lägret. Banér påstod nämligen, att hela hans olycka kom deraf, att Frankrike drog så länge i betänkande

att gå öfver Rhen och taga verksam del uti kriget, genom hvilket dröjsmål kejsarn fått tillfälle att använda alla sina troppar mot Svenskarna. »Om,» sade han hotande, »om jag och de kejserlige någon gång »skulle gemensamt fäkta mot Frankrike, så skall jag i »sanning icke göra så många omständigheter vid att »gå öfver Rhen.» Men ett beslut måste fattas. Den 27, 28 och 29 Juni hade Banér stått vid Landsberg och öfver floden vexlat kanonkulor med Gleen och Marazini under åtskilliga misslyckade försök att komma öfver. Den sista dagen eller den 29 Juni förklarade ändteligen Banér, att han beslutat göra återtåget genom Polen. All den sämre trossen brändes för att ej vara till hinder; Banérs gemål med qvinnorna sändes under tillräcklig betäckning i förväg åt Polska sidan. Banér sjelf sammankallade det högre befälet, tillkännagaf sin afsigt och förmanade strängeligen att under tåget genom Polen förekomma alla plundringar, på det man måtte gifva Polska regeringen så liten anledning till missnöje som möjligt. Dessa åtgärder blefvo snart bekanta hos de kejserliga, hvilka på sin sida också sände en hop troppar in åt Polen för att äfven der hindra öfvergången.

Men den 30 Juni, tvärt emot föregifven afsigt, återkallade Banér de åt öster sända qvinnorna, och skyndade uti jagadt tåg vester ut mot Odern, hvilken han fann af fienden obesatt. Vid Göritz, straxt söder om Küstrin, vadade han åter och äfven denna gången utan förlust öfver nämnde flod, öfverraskade och tog 100 kejserliga vagnar med välkommet munförråd. Den 1 Juli gick det ännu i sträcktåg ända bortom Brietze. Den 2 Juli med mera säkerhet och lugn blott till Frienwalde; ty nu mera kunde ingen hindra honom att d. 3 Juli komma till Schwedt och i der varande fasta läger förena sig med Herman Wrangel. Hären var räddad och det utan betydlig förlust. Man berättade för Banér, hvad de kejserliga generalerna skrif-

vit om hans belägenhet. »Ja!» sade han, »de hade »mig fången; men de glömde att knyta för säcken.»

Banérs vid detta tillfälle visade beslutsamhet, kraft och lycka, väckte mycken uppmärksamhet, och Återtåget från Torgau har blifvit ganska ryktbart i krigshistorien. Jemnte Banér utmärkte sig under detsamma Erik Slange, Karl Gustaf Wrangel och Adam Pfuel.

Det tyckes, som fienderna sjelfva blifvit så förvånade, öfver Banérs lyckliga räddning, att de i början icke visste, hvad de skulle företaga; ty Svenskarna lemnades flere veckor i ro, ehuru de också efter föreningen voro sina fiender helt och hållet underlägsna. Men mot slutet af Augusti närmade sig Gallas, hvilken nu tagit befälet öfver alla de förenade härarna. Då lemnade Banér Stettin åt Torstensson och Hinter Pommern åt Adam Pfuel att försvaras. Emedan fienden tycktes rikta sitt anfall förnämligast mot För-Pommern skyndade Banér och Herman Wrangel sjelfva dit, och ställde sig den förre bakom Trebel-floden vid Triebsees, den sednare bakom Peenefloden vid Loitz, för att, förskansade vid dessa vattendrag, skydda Sverges sista Tyska besittning, det bakom liggande hörnet af Pommern. Det var alldeles samma ställning, hvari Gustaf Adolf första gången hejdade Tillys anfall. I tre veckor motstodo också Svenskarna hvarje Gallas bemödande, så att han för brist på munförråd måste den 11 September draga baklänges åt Neder Saxen. — Men sedan hans soldater blifvit derstädes uppfriskade, kom han tillbaka mot Svenska tropparna bakom Trebel. Dessa voro uti en belägenhet, mer ömkansvärd än någonsin under hela kriget. Allt vunnet byte hade under det jagade återtåget måst öfvergifvas, då äfven befälets och större delen af rytteriets hästar blifvit borttagne för att rädda kanonerna. Befälet hade inga pengar, soldaterna trasiga kläder och inga skor; på krigs och munförråd var den största brist. Men hären anfördes af Banér, Herman Wrangel, och den nu

ditkomne Leonhard Torstensson, de lägre att förtiga. Också blef Gallas för andra gången kastad tillbaka in åt Meklenburg. Emedlertid hotades Svenskarna af hungersnöd. För att undvika denna och om möjligt åter draga de kejserliga från sjökanten, tog Banér det förtviflade beslutet att ännu en gång störta sig in bland fienderna. Han tågade verkligen nedåt Schwedt och derifrån åt Hinter-Pommern; men hans styrka var så obetydlig, att Gallas ej brydde sig om att förfölja den, utan lemnade detta åt Marazini, och lät sjelf sina troppar under tiden hvila ut.

Ty också den kejserliga hären hade lidit utomordentligt, så väl genom hunger som genom beständiga fram och återtåg uti de öde nejderna Brandenburg, Meklenburg och Pommern. På landet voro nemligen nästan alla hus uppbrända, så att soldaterna också under denna sena årstid nödgades frysa nätterna igenom under bar himmel. Inga lifsmedel, inga menniskor, annat än döda, hvilka öfverallt lågo vid vägarna, blandade med hästar, båda dels skjutna dels hungrade ihjel. Sedan Gallas gjort flere fåfänga försök att intaga Anclam och der öfver Peene intränga i Pommern, samt äfven, såsom vi förut omnämnt, tvenne serskilda gånger blifvit tillbakaslagen vid Trebelfloden, misströstade han att detta år kunna någonting vidare uträtta, och ämnade derföre leda sin här till mindre förödda länder och der taga vinterqvarter. Herman Wrangel, som trodde, att Gallas förföljde Banér och öfvergifvit sina anslag vid Trebelfloden, reste till Greifswald för att med den nyss från Sverge öfverkomna Lesslie rådgöra, huru försvaret vidare skulle föras. Under tiden lemnade han åt Witzthum högsta befälet öfver tropparna vid Trebel.

Men emedlertid hade en Pommersk adelsman, vid namn Kussow, kommit till Gallas och erbudit sig att visa en säker och obevakad väg öfver Trebelfloden. Gallas antog förslaget och öfverhopade Kursow med löften. Till denne sednare sällade sig en annan Pom-

mersk adelsman, Georg Behr, från hvilken Svenskarna tagit några spann hästar och som derföre var uppbragt. Under ledning af dessa båda män, gingo de kejserliga åt Triebsees till och medförde på vagnar tvenne båtar från Malchin. Ett stycke söder om Triebsees var den anvista platsen. Båtarna drogos en fjerdingsväg öfver omgifvande träsk ända till floden, hvarpå 100 soldater natten mellan den 23 och 24 Oct. rodde öfver, intogo genom öfverraskning fästet vid Tribsees och insläppte öfver dervarande vindbrygga den utanför väntande kejserliga hären. Nu var gärdet uppgifvet, det enda lilla, som Svenskarna ännu innehade af Tysklands jord. Hela För-Pommern öfversvämmades och Svenskarna inneslängdes uti Stralsund, Anclam och Greifswald, de enda städer, som der kunde försvaras. I Hinter-Pommern skärmytslade Banér med fienden, men var i det hela underlägsen, så att äfven detta land för det mesta öfversvämmades af de kejserliga; Usedom och Wallin förlorades äfven, och det var endast sen årstid och tryckande förrådsbrist, som hindrade Gallas att bemägtiga sig det oförsvarade Rügen.

Aldrig under hela trettioåra kriget var Svenskarnas ställning så förtviflad, som nu. Men Banér, alltid störst i olyckan, var det äfven denna gången och for oupphörligt omkring, kämpade med fienden och uppmuntrade sina egna.

De kejserligas belägenhet var ej heller afundsvärd. Uti det förhärjade Pommern funno soldaterna icke ett bröd, hästarna icke ett strå. Bakom låg det utätna Meklenburg, det alldeles ödelaggda Brandenburg och Saxen; hvarföre också alla förråder måste föras långväga från Öfra Tyskland. Af denna orsak, och emedan Gallas i allmänhet var föga skicklig förrådskaffare, började de kejserliga snart att lida brist, ja nästan hungersnöd, hvarjemute pestartade sjukdomar uppkommo. Gallas kunde ej längre bibehålla sig i Pommern.

mern. Med en af elände nästan förstörd här, som det säges, från 60,000, förminskad till 15,000 man, drog han sig den 25 Dec. tillbaka, och tog vinterqvarter uti Meklenburg, Lüneburg och en del af Holstein. Det var efter detta fälttåg, som man började gifva honom tillnamnet Härförstöraren.

Witzthum begaf sig genast efter fälttågets slut till Sverge, emedan han blifvit anklagad för sitt uppförande både vid Wittstock, Tribsees och annorstädes. Men då han i allmänhet ansågs vara långsam och vankelmodig, men dock egenkär och envis, frikände regeringen honom från beskyllningen för förräderi och lät honom, dock afskedad återvända till Tyskland [1]).

Detta år d. 15 Februari afled kejsar Ferdinand den andre, förnämsta anledningen till det krig, som nu i nitton år härjat hans fädernesland. Han dog under lifliga försäkringar, att, hvad han gjort, hade skett i öfvertygelse att dermed befordra Guds rike på jorden, och att han ännu i dödsstunden hyste samma fasta tro. — Hans son och efterträdare, kejsar Ferdinand den tredje, var i mycket sin fader lik, dock ej så kraftfull och bestämd. Han behöll samma rådgifvare och samma åsigter som fadern.

VESTRA SIDOHÄREN.

I början af året blef Lesslie med Svenska tropparna jagad ur Westfalen, då han vid Leipzig förenade sig med Banér. Sedan, när svältkriget vid Torgau begynte, skickades Ruthwen och King med några Svenska regementer tillbaka åt vester. Dels i förening med Hessarna, dels på egen hand försvarade sig Svenskarna uti dessa trakter till årets slut; kanske mest derföre, att fienden använde alla sina krafter mot Banér, i den beräkning, att sedan denne med hufvudhären blif-

1) Riksark. Rådsprotok, d. 16 Jan.; 11, 16, 21 Augusti 1638.

vit förintad, skulle det vara lätt att göra slut på både Ruthwen och King.

För öfrigt började nu i dessa nejder visa sig några män, hvilka sedermera blefvo mycket ryktbara. Den ene var Hessiska generalen Melander, en duglig man, men hårdsinnad, egennyttig, hämndlysten. Den andre var Herman Booth, Meklenburgisk adelsman, utmärkt icke så mycket för någon skicklighet, som icke mera för en osläcklig illvilja mot Sverge. Denne förehade en hop stämplingar med Arnheim, med kungen i Danmark m. fl. för att samla troppar mot Sverge. Men Salvius fick uti Hamburg snart väder af saken, och gaf en vink derom åt King, som straxt öfverraskade och tillfångatog Booth och dermed afbröt hela företaget. Den tredje var Hans Kristoffer Königsmarck, hvilkens trohet vid Sperreuters affall räddade åt Sverge icke blott dennes utan genom exemplet också flere andra regementer. Till belöning utnämndes han till öfverste för det fordna Sperreuterska regementet och började redan i detta fälttåg utmärka sig för en ovanlig skicklighet i det så kallade lilla kriget.

Den 24 September detta år dog Sverges nu varande enda bundsförvandt i Tyskland, landtgrefven Wilhelm af Hessen. Ryktet talade om gift, men troligen utan skäl. Under barnens minderårighet fördes styrelsen af enkan, den hjeltemodiga Amalia Elisabeth, hvilken följde sin aflidne makes åsigter och qvarblef på Svenskarnas sida.

ÖSTRA SIDOHÄREN.

Denna här stod också i år under Herman Wrangels befäl, och skärmytslade hela vintern och våren mot de kejserliga uti Brandenburg, dock ofta med förlust. I Maj gjorde Wrangel en rörelse mot Schlesien för att underlätta Banér, men blef snart af Marazini och Mansfeld drifven tillbaka. Efter återtåget från

Torgau förenade sig och sammansmälte Banérs och Wrangels troppar och delade sedermera samma olycksöden under de sista månaderna af fälttåget.

För öfrigt tilldrog sig på denna sidan åtskilligt annat minnesvärdt.

I förra kapitlet hafva vi nemligen omtalat det förbund, som Arnheim stiftade mellan Danmark, Meklenburg, Lauenburg och Polen, för att med väpnad hand uppträda uti Tyskland; men hvilket afbröts genom segern vid Wittstock. Någon tid derefter upptogs underhandlingen å nyo, och det var i sammanhang dermed, som ofvannämnde Booth anställde sina värfningar. Det var Salvius, som upptäckte och angaf dessa dolda anläggningar. Svenska regeringen beslöt att förekomma utbrottet. Booth blef, som förbemäldt är, tillfångatagen. Salvius utfäste en belöning åt den, som lyckades att lura ut och döda den fruktade Arnheim. Då detta skändliga förslag ej lyckades, försökte man ett annat. I Mars 1637 kom befallning till Svenska styresmannen öfver Pommern, Sten Bjelke, att bemägtiga sig Arnheim. Denne sednare vistades på sitt slott Boitzenburg norr om Berlin, utan att vara i någon synlig tjenst. Oförmodadt blef han af en Svensk ströftropp öfverfallen, förd till Stettin och derifrån sjöledes till Sverge, och med hans försvinnande upplöstes hela det ifrågavarande förbundet. — Från flere hof kommo nu till Stockholm medlande bref för Arnheim; men regeringen var oböjlig och lät strängt bevaka honom. Han ansågs som en farlig »practikant» och skulle föras till Kastelholm; men då denna ort icke syntes nog säker mot en öfverraskning från Dantzig, skulle han i stället till Örebro. Likväl fick han tills vidare stanna i Stockholm; men om befrielse eller utväxling kunde man icke komma öfverens. Arnheim beslöt då att sjelf söka befria sig. Mot hösten 1638 började han klaga öfver sjuklighet och begärde att få flytta från slottet till varmare rum ned i staden. Det bifölls; men snart klagade han ånyo öfver köld, och

fick derföre tillstånd att öfverdraga väggarna med kläde. Sedan utverkade han pass åt en sin tjenare, som enligt föregifvande skulle i enskilda ärender resa till Tyskland. Nr började Arnheim låtsa en svårare sjukdom och det så naturligt, att han bedrog både läkare och vakt; den förra uppskref läkemedel, hvilka Arnheim hvar natt kastade ut genom fönstret; den sednare underlät ofta att ransaka rummet hos den förmente sjuklingen. Denne hade emedlertid filat af fönstergallret samt sönderskurit klädet och deraf gjort ett tåg. När nu en gång Axel Oxenstjerna och regeringen voro ur Stockholm, iakttog Arnheim tillfället af en mörk höstnatt och hissade sig ned från fönstret, samt lyckades att med betjentens pass komma undan till kusten, och derifrån på ett segelfärdigt fartyg till Tyskland [1]).

Uti Mars månad detta år dog hertig Bogislaus i Pommern, den siste af sin ätt. Brandenburg hade nu lagliga anspråk på detta land; men som kurfursten var i krig med Sverge, behöllo Banér och Bjelke så mycket, som de kunde, af hertigdömet. På deras begäran uppgjorde Pommeranerna sjelfva en egen regering, hvilken i skydd af och förbund med Sverge skulle besörja landets styrelse. Kurfursten af Brandenburg, för att härvid icke genom tystnad försitta sina rättigheter till Pommern, ditskickade en offentlig skrifvelse, genom hvilken han förklarade, »det landet efter »hertig Bogislai död vore i följe af öfverenskommelse »och lag nu mera förenadt med Brandenburg. Kur»fursten förböd derföre den nyss tillsatta med Sverge »i förbund varande styrelsen öfver Pommern att som »sådan fortfara. Kurfursten och ingen annan vore lan»dets lagliga regent.» Pommerska ämbetsmännen blefvo villrådiga. Af fruktan för Sverge och det närvarande vågade de icke lyda Brandenburg; af fruktan för Brandenburg och det tillkommande vågade de icke ly-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 och 24 Maj 1637, d. 10 Oct, och 19 Nov. 1638.

da Sverge. Slutligen lade de alla ned sina ämbeten och landet blef styrelselöst. Axel Oxenstjerna rådde då, »att genast iakttaga tillfället, föreställa Pommeraner»na vådan af regeringslöst tillstånd, och för att före»komma ett sådant, tillförordna en Svensk styrelse. På »det sättet finge man god anledning att draga hela »landets regering till Sverge, och att förvandla Pom»mern sjelft till en Sverges provins i stället för en »dess bundsförvandt, som det förut varit.» Förslaget blef af rådet gilladt [1]) och straxt af Banér under det lyckligare fälttåget 1638 verkställdt; och det var sedan omöjligt att tränga Svenskarna från denna deras vunna fördel.

TJUGUFÖRSTA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1638.

Erfurt inuti landet och några få städer vid Östersjökusten var allt, som återstod af Sverges eröfringar uti Tyskland; några tusen halfnakna, uthungrade soldater det enda, som åsterstod af dess härar. Enhvar väntade, att det fattiga, svaga landet skulle fälla modet och fly en fortsatt strid. Man bedrog sig. Johan Banér misströstade ej att med understöd hemifrån kunna åter upphjelpa saken [2]). Regeringen i Sverge, anförd af Axel Oxenstjerna, misströstade ej att med understöd af Svenska fosterlandskärleken kunna anskaffa behöflig hjelp. Rådet beslöt att icke låta det hittills så ärorikt förda kriget sluta på ett så nesligt och ofördelaktigt sätt; man ville häldre med all magt rusta till ett nytt fälttåg [3]). Ständerna tillfrå-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 3 och 5 Apr 1638.
2) Riksark. Rådsprot. d. 31 Jan. 1638.
3) S. st. d. 17 Jan. 1638.

gades, om de ville åtaga sig nya gerder för att återupprätta sista årets förlust. Prester och borgare förklarade sig genast villiga. Några bland ridderskapet, anförda af Åke Tott och Axel Banér, ville som vederlag för de nya gerderna utsträcka adelns handelsrätt på bekostnad af borgrarnas; men de blefvo afvista af Jakob Dela Gardie, bröderna Oxenstjerna samt af Johan Skytte [1]). Bönderna, under anförande af en Måns Davidsson från Småland, voro i början ogena; men blefvo slutligen öfvertalade. Alla stånden åtogo sig dryga bevillningar, och lofvade dessutom att uppmuntra sina hemmavarande till tålamod och villighet under de bördor, som fäderneslandets ära och räddning fordrade. Frågan om krig och fred öfverlemnades som förut till regeringens afgörande, »hvilken med sin närmare kän»nedom af omständigheterna kunde fäderneslandets fördel »bäst bevaka.» Försedd med denna fullmagt, fattade regeringen med all ifver i saken; utskrifningar skedde; förråd anskaffades och flottan hölls i beredskap. Sändebud skickades att mot Österrike uppreta Siebenburgska fursten Betlen Gabor. Det af Oxenstjerna med Frankrike år 1636 afslutade förbundet blef ytterligare stadfästadt och dervid bestämdt, att Frankrike skulle utbetala en Sverges fordran på 400,000 riksdaler och sedan lika mycket årligen uti underhållspenningar, samt sjelf förklara kejsaren krig; hvarefter sedermera ingendera magten skulle sluta fred utan den andras deltagande. I följe af allt detta uppträdde Sverge återigen som en fruktansvärd fiende. Men det var svårt att fortsätta den gjorda ansträngningen. Oaktadt alla de goda löftena under riksdagen, yppades dock fram på sommaren mycket missnöje öfver de nya skatterna, och flerestädes utbrast uppror. Rådet fruktade att på denna väg icke kunna erhålla de nödiga medlen. Det var derföre nu, som man frampå hösten beslöt sälja kronogods för

---

1) S. st. 22 Febr. 1638.

200,000 riksdaler, hvilka medel skulle användas till statens underhållande.

HUFVUDHÄREN.

Under hela förra hälften af året 1638 stannade Banér uti Pommern, hvilade sina uttröttade soldater, samt inväntade förstärkning.

Uthungrad och förstörd, hade öfverlefvan af kejserliga hären tagit vinterqvarter i Neder-Saxen och till och med i Holstein, ehuru mot Kristian den fjerdes vilja. Denne vredgades och hotade; men för att ej blifva Sverges medhjelpare mot kejsaren, måste han foga sig uti att betala 160,000 R:dr i brandskatt, hvarpå Gallas lemnade Holstein och stannade sedan overksam uti Neder-Saxen hela våren. Detta har blifvit tadladt. Man har påstått, att Gallas bort med yttersta ansträngning skaffa medel och förråd samt iakttaga tillfället att angripa och alldeles förjaga de nu helt och hållet underlägsna Svenskarna.

Sådant skedde likväl icke. I Juni kom Svenska förstärkningen och Banér mönstrade en här af 21,000 man, med hvilken han i början af Juli ryckte mot fienden. Under Juli, Augusti och största delen af September lågo båda härarna midt mot hvarandra, Banér norr och Gallas söder om Peenefloden. Banér hade ondt om munförråd, men kunde dock berga sig genom tillförsel från sjösidan, och låg derföre qvar; ty Gallas med förödda länder bakom sig led af ännu större brist och förlorade dagligen en mängd folk dels af hunger, dels af sjukdom. Likväl envisades han att ligga stilla. I slutet af September började nöden att trycka äfven Banérs läger, hvarföre han framtågade emot Gallas. Denne vågade ej med sina försvagade troppar göra motstånd, utan flydde med förlust af 3000 man. Banér ville förfölja honom, men kunde ej; ty vägen låg genom det förödda Brandenburg, och bakom detsamma stod Gallas tryggad af Elben och med lättare tillför-

sel. Banér kunde ej komma genom ödemarken utan att för tåget medföra stora förråd. Sådana saknades och skulle, om de också funnits, likväl icke kunnat medföras. Uti Svenska hären hade neml. en smittosam sjukdom dels dödat, dels försvagat hästarna. Många kanoner drogos af soldater, och man såg ryttrarna sjelfva bära sadel och skabrak på egen rygg och vid betslet leda efter sig de magtlösa hästarna. Det sades, att Tyska soldathustrurna gifvit kreaturen förgift, för att dermed hämma krigsrörelserna och tvinga till fred. Banér måste derföre ännu någon tid låta sina troppar stanna i Meklenburg.

Uti November gingo Gallas och Banér åter emot hvarandra och möttes vid Perleberg. Banér öfverraskade och tillintetgjorde flere af Gallas troppafdelningar, hvarföre denne snart drog sig tillbaka till Magdeburg, svälte en tid på tropparna, och måste slutligen taga vinterqvarter uti de kejserliga arflanden.

Banér stannade öfver vintern uti Meklenburg för att derstädes sjövägen erhålla någon tillförsel. Mellan honom och Gallas låg hela norra Tyskland som en ödemark, hvarest icke någon krigshär, knappt de ringa qvarlefvorna af befolkningen kunde finna en torftig lifsnäring.

VESTRA SIDOHÄREN.

General King efterträdde i Westfalen sin landsman Alexander Lesslie som anförare för Svenska tropparna, med hvilka den nya kurfursten af Pfalz förenade sin styrka. Königsmarck utmärkte sig som vanligt; men Svenskarna voro för svaga att uträtta något hufvudsakligt, och Gallas sysselsatte sig uteslutande med Banér, så att äfven han skickade blott en mindre styrka åt vester. Kriget fortgick derföre på denna sida med växlande lycka, och utan afgörande följd.

Hessarna voro genom det långa kriget alldeles uttröttade, dertill modlösa genom Svenskarnas förlu-

ster. De ropade efter förlikning med kejsaren. Landtgrefvinnan Amalia afslutade också uti April detta år en sådan beredelsefrid; men kejsaren, som hoppades att snart och fullständigt besegra Svenskarna, ville ej stadfästa afhandlingen, utan fordrade ännu fördelagtigare villkor. Hessarna blefvo uppretade, och fingo rådrum att besinna sig. Under tiden erhöll Banér ofvannämnde förstärkning och vågskålen började luta till fördel för Sverge. Hessen öfvergaf fridsunderhandlingen och förnyade sitt förbund med Sverge och blef dervid beståndande allt intill krigets slut.

Bland de många Skottar, som under konung Gustaf Adolfs tid ingått i Sverges tjenst, hade en Jakob Ramsay serdeles utmärkt sig och slutligen stigit till värdighet af general-major. Då efter slaget vid Nördlingen Svenskarna förjagades ur hela södra Tyskland, var nämnde Ramsay Svensk befälhafvare uti Hanau, hvilken fästning han beslöt att i det yttersta försvara. Detta beslut utförde han på ett sätt, som gjorde Jakob Ramsay och Hanaus belägring serdeles ryktbara på dessa tider. Från hela södra och medlersta Tyskland blefvo, som förbemäldt är, Svenskarna fördrifna redan under året 1634. Men länge och på alla sidor omgifven af fiender, och dertill af fiendtliga borgare inom sjelfva staden, försvarade sig Ramsay lyckligt och oafbrutet uti nära fyra års tid. Blott en enda gång neml. om sommaren 1636 fick han någon undsättning af Lesslie med Vestra Sidohären. Eljest var han alltid öfverlemnad åt egna krafter. Men dessa visste han förträffligt begagna för att hålla borgrarna i styr, göra lyckliga utfall, bortkapa fiendens förråder och afslå dess angrepp. Han hade säkert ännu längre kunnat försvara sig; men uti Februari detta år lyckades det fienden att genom hemligt förstånd med stadsfolket intränga i fästningen. Ramsay blef efter ett envist försvar fången. Han dog några dagar derefter af sår och vanvård.

ÖSTRA SIDOHÄREN

var under hela detta år sammansmält med hufvudhären. Dess förra anförare, gamla Herman Wrangel, blef hemskickad som mindre användbar dels för ålder dels för yppad oenighet med Johan Banér.

TJUGUANDRA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1639.

HUFVUDHÄREN.

Ehuru Banérs troppar utgjorde numera endast 12,000 man, kunde han dock icke öfver vintern lifnära dem i det uthungrade Meklenburg. Trakterna rundtomkring voro än mera förödda och omöjliga att genomtåga; utom Lüneburg och Braunschweig, hvilka nu i några år mindre lidit af kriget. Men hertig Georg af Lüneburg och konungen af Danmark hotade med krig, om Banér vände sig deråt. Nöden dref honom dock att våga försöket. Redan i Januari gick han vid Lauenburg öfver Elben. Hertigen af Lüneburg, då han såg, att Svenskarna icke läto skrämma sig, föll till föga och begärde neutralitet. Banér skyndade emellertid för att rädda Erfurt, der Svenska besättningen var bragt till det yttersta. I Halberstadt lemnade han fotfolk och skytteri under Torstensson, hastade sedan sjelf med rytteriet och undsatte Erfurt, samt skickade derifrån Pfuel, hvilken vid Oelsnitz slog kejserliga generalen Salis, tog honom sjelf och en myckenhet folk och jagade resten åt Böhmen. Sjelf dref Banér Saxarna ned emot Freiberg; och Stålhandske förföljde en annan tropp ända till murarna af Dresden. Allt detta var gjordt inom Januari och Februari månader. Det var en bland de märkvärdiga ansatser, som stundom

kommo öfver Banér, då både han och hans här gjorde underverk.

Medan nu Svenskarna belägrade det tappert försvarade Freiberg, samlade sig till dess befriande en styrka af öfver sjutusen man under Marazini. Tillika spordes, att en större kejserlig här under Hatzfeld vore i antågande. Banér beslöt derföre att angripa Marazini, förrän Hatzfeld hunne fram. För detta ändamål kallade han till sig Torstensson och tågade rakt mot Marazini. Denne ville undvika striden och drog sig tillbaka; men Banér följde så tätt i spåren, att Marazini måste vid Chemnitz stanna och försvara sig. Den 4 April stod träffningen. Den förenade Saxiskt-kejserliga hären hade valt en fördelagtig ställning; men Svenskarna under Banér, Torstensson, Wachtmeister och Wittenberg angrepo med en oemotståndlig kraft. Fiendtliga rytteriet blef jagadt på flykten och förföljdt; fotfolket, som ville draga sig undan åt Erzbergen, blef af Slange och Stålhandske genskjutet och nästan till intet gjordt. Marazini förlorade 8 kanoner, 63 fanor, all trossen och 1500 fångar; hvarförutan nejden på en mil deromkring låg beströdd med lik. Banér förlorade ej mer än 300 man.

Efter denna betydliga seger utbredde sig Svenskarna enrådande öfver hela Meissen och Lausitz, brandskattade, plundrade och härjade både städer och land. Sedan vände sig Banér åt Böhmen. Karl Gustaf Wrangel med förtroppen tog Teschen d. 20 April; sedan kom Stålhandske och tog Aussig och Leutmeritz; slutligen Banér med hufvudhären och framträngde mot Prag. För att skydda denna hufvudstad ställde sig kejserliga generalerna Hofkirchen och Montecuculi med en betydlig styrka bakom Elben. Banér beslöt att vid Melnitz gå öfver floden för att komma åt Prag. Men för att verkställa och på samma gång dölja denna afsigt, tågade han med hela hären längre åt söder till Alt Bundzlau. De kejserliga följde och lägrade sig på stranden midt emot. Banér började öfver floden be-

skjuta dem och laga till öfvergång; men under samma tid lät han föra en hop båtar till Melnitz och gömma dem bakom en skogig ö. Sedan lemnade han ett par regementer för sken skull qvar vid Alt Bunzlau och gick med den öfriga hären obemärkt tillbaka till Melnitz och der lyckligt öfver Elben. Hofkirchen märkte för sent, hvad som förehades. Han skyndade dit för att drifva Banér tillbaka; men blef sjelf i dess ställe jemnte Montecuculi efter en kort strid tagen tillfånga, och alla hans troppar jagade på flykten med förlust af ett tusen man.

Nu stod vägen till Prag öppen, och Banér skyndade dit. Men dagen efter ofvannämnde strid hade också Hatzfeld med en betydlig styrka ankommit och inryckt i staden. Banér ställde sig utanför i slagtordning, skickade några kulor öfver murarna och utmanade Hatzfeld till strid; men fåfängt, ehuru han väntade hela dagen. Då gick han derifrån och inqvarterade sina troppar vidt och bredt omkring uti nordöstra Böhmen, och nu började i dessa nejder ett afskyvärdt lefverne med härjande, plundring, mordbrand och alla slags våldsamheter. Banérs svåger, Adam Pfuel, skröt öfver att ensam hafva uppbränt 800 byar och småstäder. Någon frågade, »huru Banér ville en»gång ansvara för alla dessa rysligheter.» Han genmälte: »För dem få de ansvara, som gifvit mig befall»ning derom.» Det var honom nemligen ålaggdt att låta kejserliga arfländerna känna krigets tyngd för att förmå kejsaren till fred. Österrikrarna sjelfva plundrade detta sitt eget land med samma hårdhet som Svenskarna, dock icke med samma lycka. Af sitt tagna rof sålde Svenska soldaterna i hemlighet allehanda förråder åt de utblottade kejserliga.

Uti September gick Hatzfeld till Meissen för att fördrifva dervarande Svenska besättningar, och på samma gång draga Banèr ur Böhmen. Banér måste följa. Hans tåg gick förbi det lilla fästet Prix. Banér skickade dit och fordrade brandskatt. Innevånarne

svarade blott: Prix giebt Nichts [1]. Banér återsvarade: Prix wird zu Nichts [2]; staden stormades och lades i aska.

Uti Meissen kunde Hatzfeld icke hålla stånd mot Svenskarna, utan måste draga sig undan och lemna dem fritt fält. Banér vände sig då emot Pirna. Denna lilla ort hade ett svårt öde. Den bestod af en befästad stad och ett derinom beläget än starkare befästadt slott. Efter den misslyckade belägringen för Freiberg kom Banér redan i April månad detta år till Pirna, angrep, stormade och intog stadsmurarna. Saxiska besättningen drog sig till slottet. Svenskarna inrusade på gatorna under rop af: staden är vår! mord! rof! plundring! och nu följde alla de vid sådana tillfällen vanliga rysligheterna. Detta varade uti två hela dagar; först på den tredje böd Banér slut på plundringen. Sedan öfverlemnade han befälet i staden åt Kinnimundt, en vildsinnt Skotte, hvilken obarmhertigt plågade och misshandlade innevånarne, tills han slutligen i ett anfall af raseri sköt sig sjelf. Beständigt ansatta af Saxarna, dels från Pirna slott, dels från det närbelägna Dresden, kunde dock Svenskarna, ehuru med möda, bibehålla sig i Pirna stad; men dennes innevånare ledo dervid mycket både af Svenska besättningens uppförande och af Saxarnas skjutande från slottet. För att genom Pirna kunna hålla Dresden i tygel, hade Banér på dess eröfrande uppoffrat mycken tid och nära tretusen man, men förgäfves. Vid återkomsten från Böhmen var han derföre ganska uppretad och förklarade, att han skulle uppbränna staden, efter kurfursten icke ville åt honom afstå slottet. Borgerskapets ombud öfverlemnade en skriftlig ansökan om förskoning. Banér mottog, genomläste och bortkastade den. »När,» sade han, »eder egen kurfurste icke sko»nar er, så kan jag som fiende än mindre göra det.

---

1) Prix gifver intet!
2) Prix blifver till intet!

»Gån bort, och fogen er i edert öde.» I staden omgåfvo de honom ånyo, föllo på knä och bådo, »att han »måtte förskona dem från brand.» — »Om,» svarade han, »om ni ej med hustrur och barn inom två tim»mar lemnat staden, så blifven i också sjelfve plun»drade och brända.» Ännu en gång upprepade de sina böner. »Packa er ur staden,» svarade Banér, »och lem»na mig i fred; eljest skall jag nog sätta fötter un»der er.» En prest utbröt då: »Om vi ej få barmher»tighet här, så lefver det en Gud i himmelen, som en »gång skall straffa alla tyranner.» Banér hotade åt honom med käppen; men det blef dervid. Allt folket vandrade ut. Murarna refvos, husen genomplundrades ännu en gång; men, just då de skulle antändas, kom en skriftlig förbön för staden, utskickad från kurfurstinnan uti Dresden. Banér, alltid artig mot könet, lät nu beveka sig och staden blef skonad. Straxt derefter utkom en lång, vidlyftig skrift, hvilken förvarat minnet af de många lidanden, som Pirna under en tid af nära ett halft år af Svenskarna utstått.

Emedan Hatzfeld hade från Meissen gått till Franken, återvände Banér till Böhmen, och stod redan d. 11 Oktober ännu en gång framför Prag, intog några utanverk och besköt staden, så att kulorna flögo genom det lusthus, der erkehertig Leopold Wilhelm då uppehöll sig. De blefvo dock icke obesvarade, ty uti Banérs eget tält föllo två öfverstar för kanonkulorna från Prag. Staden kunde likväl icke eröfras; deremot härjades landet vidt och bredt ända nedåt Tabor och Pilsen.

Hatzfeld skyndade tillbaka för att försvara Böhmen; på sitt ändamålslösa tåg genom Meissen och Franken, hade han förlorat 3000 man. Men Piccolomini från Belgien och en mängd Österrikiska troppar väntades och kommo jemnte Hatzfeld till Böhmen; dock så sent, att ingenting kunde uträttas. Äfven Banér förlade sina troppar i vinterqvarter, sedan han

skickat Stålhandske till Schlesien och Königsmarck till Franken.

VESTRA SIDOHÄREN.

Den gamle, trogne, men föga ansedde general King måste nu för ålderdomssvaghet taga afsked. Med förbigående af några äldre, utnämndes Königsmarck till efterträdare och visade sig förtjent af detta förtroende; ty han upprätthöll med mycken lycka Svenska vapnens anseende. Likväl blef ingenting hufvudsakligt uträttadt, dels af samma skäl som förra året, dels emedan Königsmarcks egentliga styrka låg i det så kallade lilla kriget, hvilket icke lemnar så i ögat fallande följder.

Hertig Bernhard af Weimar, om hvilken vi sedan 1634 ingenting talat, hade under hela denna tid varit i Frankrikes tjenst. Men innan Sverge stadfästat förbundet med nämnde land, ville Richelieu icke göra några uppoffringar på Tyska kriget; hvarföre Bernhard af Weimar blef under åren 1635, 1636 och 1637 föga understödd, och kunde alltså föga uträtta. Detta var också orsaken till Svenskarnas många olyckor under samma år; ty de kejserliga fingo tillfälle att mot Banér vända hela sin magt, odelad; men efter förbundets förnyande 1638 blef hertig Bernhard bättre utrustad, och följderna svarade deremot, ty under loppet af samma år slog han de kejserliga flera gånger uti Elsas och intog slutligen fästningen Breisach, hvilken beherrskar samma land. Dessa framgångar väckte ånyo hertigens ärelystnad och egennytta samt andras misstankar och afund. Det taltes om ett tillämnadt äktanskap mellan hertigen och enkelandtgrefvinnan Amalia af Hessen, på hvilken förbindelse skulle grundas ett af främlingar oberoende Tyskt-protestantiskt förbund med hertigen till anförare. Detta frieri är dock en blott gissning. Säkrare är, att redan Gustaf Adolf tänkte på att förmäla hertigen med

sin systerdotter, Kristina Magdalena och att denna förbindelse nu tycktes ånyo komma i fråga, samt att hertigen åter närmade sig Sverge. Alldeles säkert är, att missnöje rådde mellan honom och Richelieu; att hertigen i Paris försakade flere äktenskapsbud, deribland ett med Richelieus systerdotter; att Frankrike fordrade, men hertigen behöll Breisach, och lät slå mynt med Saxiska och Breisachska vapnen; med mera dylikt, som tillkännagaf hans af Frankrike oberoende tänkesätt. Säkert är ock, att han af Frankrike begärde för sin räkning Elsas och Burgund samt vägrade att öfverlemna sin af Franska penningar besoldade här. Hans planer, hvilka de än voro, blefvo afbrutna, då han under loppet af 1639 oförmodadt afled; han sjelf och ryktet sade af förgift, och man nämnde Richelieu som upphofsman, en Genevare som handtlangare. Sednare forskningar hafva gjort det sannolikare, att sjukdomen blifvit förorsakad, dels af hertigens omåttlighet, dels af hans förargelse öfver de hinder, Richelieu lade i vägen för hans äregiriga företag. Hertig Bernhard af Weimar var, sade Hugo Grotius, den ende då lefvande Tyska furste, som genom duglighet och kraft var värd furstenamn.

Den icke obetydliga här, som följt hertigen, stod nu utan befäl, utan att egentligen tillhöra någon magt. Frankrike, Österrike, Sverge och Pfalz täflade om att draga den till sig. Soldaterna hade mesta benägenheten för Sverge; men det var fattigt och kunde ej gifva stor sold. Kejsaren var hatad. Frankrike mutade de förnämsta generalerna, isynnerhet Erlach, och lyckades slutligen att draga till sig hela hären. Oxenstjerna höll god min i elakt spel; och var nöjd, att tropparna kommo åtminstone en Sverges bundsförvandt till godo.

ÖSTRA

stod i början af året under Liljehök och rensade Pommern från de qvarvarande kejserliga besättningarna. Sedan skickades den ned åt Schlesien och ställdes under befäl af Stålhandske, hvilken Banér ditsändt med några regementer från hufvudhären. Mot honom stodo de kejserliga under Mansfeld; men ingendera kunde göra några betydliga framsteg.

TJUGUTREDJE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1640.

De kejserliga hade nu under fyra år vunnit den bestämda erfarenhet, att hvarken Gallas, Hatzfeld, Marazini, eller någon af deras vanliga härförare var anér vuxen. Oaktadt de kejserligas stora öfverlägsenhet uti manskap och medel, hade dock Banér drifvit dem undan och från Pommerska stranden flyttat kriget tillbaka till Österrikiska arfländerna. Som nu kejsaren genom hertig Bernhards död hade på vestra sidan blifvit befriad från en farlig fiende, beslöt han att ännu en gång söka genom en kraftig ansträngning krossa Svenskarna. Såsom befälhafvare bredvid erkehertig Leopold Wilhelm tillkallades derföre Piccolomini, hvilken nu någon tid anfört Spanska tropparna i Nederland och ansågs för den skickligaste krigshöfding på katolska sidan. Han kom och medförde äfven flera af de ryktbara Wallonska regementerna. Banér, för att motstå den sålunda förstärkta fienden, tillkallade Königsmarck med hela vestra sidohären; men fann sig ändå för svag. Sedan norra Böhmen blifvit genom för-

nyade härjningar alldeles uttömdt, gick derföre Banér d. 14 Mars åt Meissen. Piccolomini följde efter; täta skärmytslingar föreföllo. Königsmarck segrade vid Leipzig, Slange i Erzbergen; men Wittenberg blef slagen vid Plauen. Svenska styrkan ensam var dock alltför svag; Richelieu tillät derföre, att förra Weimarska hären, nu stående under Longueville och Guebriant, skulle förenas med Banér; likaså landgrefvinnan af Hessen för hennes troppar, ehuru sjelfva anföraren, general Melander, ifrigt arbetade emot; han ansågs vara mutad af kejsaren. Efter några underhandlingar gick äfven hertig Georg af Lüneburg öfver på Svenska sidan och skickade till Banér sina troppar under anförande af Klizing, hvilken var hemligt besoldad af Sverge. Således samlades uti Erfurt en här, af 36,000 man, den största protestantiska, som man på länge uti Tyskland sett; men den bestod af fyra serskilda delar, Svenskar, Weimarianer, Lüneburgare och Hessare, hvar under eget oberoende befäl. De tågade mot Piccolomini, som redan förut med 40,000 man lägrat sig vid Saalfeld. De förenade kommo den 8 Maj dit och slogo läger straxt bredvid; båda härarna befästade sig; ingendera vågade angripa den andre, och sålunda började ett svältkrig, som inom kort förde nöd, hunger och sjukdomar in uti båda lägren. Piccolomini trodde sig engång kunna med fördel anfalla Banér, men en gammal furst Stadion, af kejsaren med stor myndighet skickad till lägret, fruktade Svenskarnas segervana och ville ej tillåta, att kejsarens hela styrka vågades i några timmars strid. Å andra sidan ville både Longueville, Melander och Klitzing anfalla Piccolominis läger, men Banér ansåg det farligt; han trodde sig kunna med hunger tillfoga fienden större skada. Också var nöden hos Piccolomini så svår, att ett stycke bröd, stort som en knytnäfve, kostade en dukat. Men det var hos Banér sjelf föga bättre, och dessutom hotade oordning att insmyga sig; soldaterna ville ej lyda befälet, befälet icke öfverbefälet, och öf-

verbefälet var oenigt. Longueville hade förnämsta platsen; men den dugligare Banér ledde besluten. Detta skulle dock någorlunda burit sig, ty Longueville, en klok och tillika eftergifvande herre, lemnade Banér gerna fri hand; men icke så det närmsta Franska öfverbefälet; än mindre Melander, som beständigt krånglade. Deremot hade Banér stöd af Klitzing; men då snart ett rykte förkunnade, att denne var Svensk soldtagare, måste han ofta för sken skull motarbeta Banér. Melander dref slutligen sitt spel så långt, att han blef af landgrefvinnan afsatt; men emedlertid hade månget gynnande tillfälle gått förloradt. Då sedermera Banér var borta för att i Magdeburg begrafva sin aflidna andra gemål, passade Piccolomini på tillfället, drog sig d. 8 Juni ur det svåra läget, och gick genom Franken åt Hessen; Longueville och Klitzing kunde ej hindra honom undkomma. Jemnt en månad hade svältkriget varat. Det ansågs hafva kostat lika mycket folk, som tvänne fältslag.

Efter åtskilliga fram och återtåg samt ömsesidigt misslyckade försök att öfverlista hvarandra, stannade härarne åter i tvänne närbelägna väl befästade läger, Piccolomini i Fritzlar, Banér i Wildungen, i hvilka läger de under ömsesidiga skärmytslingar och stor brist lågo öfver en hel månad neml. från d. 7 Augusti till d. 18 September. Men äfven denna gången hade Banér valt fördelagtigaste läget och träffat bästa förrådsanstalterna. Piccolomini var den, som först af hungern drefs ut på fältet. För att på en gång få goda qvarter, straffa en trolös vän och draga fienden från södra Tyskland, skyndade Piccolomini oförsedt och hastigt åt Westfalen; han ville vid Höxter gå öfver Weserfloden och infalla uti den till Svenskarna öfvergångne hertig Georg af Lüneburgs länder. Banér insåg genast afsigten och huru nödvändigt det var att densamma med skyndsamhet förekomma och han lyckades äfven deri. De kejsarliga måste återgå till Hessen.

Efter detta fruktlösa försök och några obetydliga fram och återtåg sökte tropparna vinterlägen; Piccolomini i södra Tyskland, Hessare och Lüneburgare hemma, Svenskar och Weimarianer i Thüringen.

Då den förenade hären skulle skiljas åt, höllo alla befälhafvarne ett sammanträde uti Hildesheim den 28 Oct. Det var för att rådgöra om vinterläge, följande fälttåg m. m.; och slutades med omåttligt drickande. Ett par af dem, som deltagit i utsväfningen, sjuknade och afledo inom kort; ett halft år derefter dogo äfven Banér och hertig Georg. Af dessa händelsevis sammanträffade dödsfall uppkom ett rykte, att de aflidne blifvit af katolikerna under nämnde gästabud förgiftade; man ville till och med veta, att det var en Fransysk munk, som blandat giftet; och gästabudet uti Hildesheim blef länge ett allmänt samtalsämne i Tyskland.

Banér har aldrig misstänkt eller klagat öfver något sådant. Deremot yttrade han ofta stor förtrytelse öfver alla de tvister och obehag, som han genom det delade befälet fått erfara. Detta jemnte den farlige motståndare Piccolomini var, gjorde, att Banér ansåg år 1640 som det svåraste och obehagligaste fälttåg, han under hela sin lefnad haft.

VESTRA SIDOHÄREN.

Denna afdelning hade redan i Januari blifvit kallad till hufvudhären, och följde densamma sedermera under hela fälttåget; i synnerhet som Banér sjelf större delen af året uppehöll sig i vestra Tyskland, hvilket and eljest tillkommit Königsmarcks troppar att skydda.

ÖSTRA SIDOHÄREN.

Stålhandske försvarade mot Mansfeld under hela detta år sin ställning uti Schlesien. Ingendera hade någon afgörande framgång. Vid årets slut tog Stålhand-

ske vinterläge i Lausitz, Mansfeld i södra Schlesien. — Hinter-Pommern försvarades af Liljehök och För-Pommern af Axel Lilje.

TJUGUFJERDE KAPITLET.

BANÉRS VINTERTÅG 1641.

Mot nyåret 1641 inträffade en så ovanligt stark vinter, att nästan alla Tysklands floder betäcktes af is. Banér beslöt derföre att söka öfverraska kejsaren och alla ombuden vid den riksdag, som nu var församlad uti Regensburg. Han hoppades att ytterligare öfver den tillfrusna Donau kunna intränga i Bäjern och göra fienden mycken afbräck. Guebriant, den Weimarska härens nuvarande anförare, lofvade att med sina troppar understödja företaget, och Taupadel, som var undergeneral i samma här, bedyrade, att han ville följa Banér i lif och död. Den 2 Januari inbröto derföre Svenska och Weimarska härarna uti Öfver-Pfalz. Königsmarck med förtrafvet slog fienden vid Amberg. Banér följde med hufvudstyrkan och ankom d. 17 Januari till Regenstauf, hvarifrån han med största delen af rytteriet, samt tusen fotknektar och några kanoner nalkades Regensburg så nära, att en talandes ord kunde höras öfver strömmen.

Uti denna stad rådde i början mycken häpnad och villervalla. Kejsaren, en mängd furstar och ombud, alla med stora sällskap, hade för riksdagens skull blifvit derstädes församlade. Om Banér kunde gå öfver den frusna floden och stänga tillförseln från södra så väl som norra sidan, så skulle inom ett par veckor hungersnöd otvifvelaktigt uppkomma i den öfverbefolkade staden. Men kejsarens ståndaktighet lugnade sinnena. Han förklarade, att han skulle stanna qvar och försvara Regensburg till sista blodsdroppan;

tillika gjordes alla möjliga anstalter mot fienden. De behöfdes ej. Samma dag, som Banér kommit till Regensburg, förvandlades vintern till töväder, och isen på Donau bröt genast upp. Sexhundrade Svenska ryttare hade redan vid Werth öfver densamme infallit och plundrat i Bäjern, och kommit lyckligt tillbaka. Men detta var allt. Det blef sedan en omöjlighet att på detta sätt komma öfver; äfven att slå någon brygga, ty den med floden drifvande isen hindrade hvarje sådant försök.

Banér ämnade dock icke släppa fienden så lätt. Men nu vägrade Weimarska tropparna att deltaga i ett längre fortsatt vintertåg, utan fordrade goda och rymliga qvarter. Banér sökte öfvertala dem att blifva tillsammans; han framställde vådan af att skiljas just i detta ögonblick, då fienden sannolikt skulle framrycka med alla sina krafter. Han föreslog att sjelf med Svenskarna taga vinterläge i södra Böhmen och lemna Öfver Pfalz åt Weimarianerna; dock så nära, att de kunde understödja hvarandra. Men allt förgäfves. Några påstå, att Guebriant önskade skilsmessan, emedan Banér hemligen försökte locka Weimarianerna från Frankrikes tillbaka till Sverges tjenst. Antingen nu detta eller något annat förhållande var orsaken, så blef dock den ömsesidiga bitterheten så stor, att Banér och Taupadel, oaktadt deras förut så högt omtalade tillgifvenhet, nästan råkade i slagsmål, och redan d. 21 Januari gingo Weimarianerna bort och drogo sig till Franken. Banér stannade qvar uti Öfver Pfalz, der hans här under Januari och Februari månader förplägade sig bättre, än den på många år gjort.

Kejsaren och hans höfdingar voro ganska uppbragta öfver detta Banérs djerfva anfall. De beslöto en blodig hämnd, men gingo dervid med yttersta försigtighet till väga. De utspridde öfver allt, att katolikerna voro för utmattade att under vintern något företaga; att de ville afbida våren, nya utskrifningar o. s. v. Men under tiden samlade de med största if-

ver, men också i största hemlighet, troppar från Bäjern, Österrike och Böhmen. Erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini, samt under dem Gleen och Mercy skulle föra befälet. Chamb uti Öfver Pfalz och den 9 Mars utsattes till ort och dag för mötet. Saken hölls ganska hemlig. Broarna, som Piccolomini lät göra öfver Donau, sades ämnade för kejsarens återresa till Wien; och Regensburgs portar höllos tre dagar stängda, på det ingen hemlig Svenskvän skulle röja företaget. Troligen hade Svenska hären blifvit öfverraskad och helt och hållet förstörd, om ej Gleen, som tillkallades från Böhmen, hade vid tåget till mötesplatsen gått så nära Banér, att denne skrämdes upp, hörde sig före och märkte genast oråd. Han fann sig alldeles för svag till motstånd; enda räddningen var att skynda undan till Böhmen. Utan att förlora en enda dag, anträdde han sjelf detta återtåg, och gaf befallning derom åt alla sina höfdingar. En bland desse, neml. öfverste Erik Slange, hvilken låg närmast fienden, hann icke i rätter tid draga sig tillbaka, utan blef uti Neuburg omringad. Denna lilla stad hade dåliga försvarsverk, och Slange blott 2000 ryttare, föga fotfolk, inga kanoner. Likväl beslöt han göra motstånd. Han försvarade sig d. 8, 9 och 10:de Mars. Erkehertigen sände en underhandlare, som föreställde omöjligheten af längre motstånd och erböd dagtingan. Slange genmälte, »att han skulle försvara sig, så länge »han hade högra armen qvar,» (den venstra hade han mistat i lägret vid Saalfeld) och han tillade, »att nä»sta budbärare skulle till svar erhålla endast en kula »genom hufvudet.» Erkehertigen sände dock en trumslagare med nya förslag; men Slange höll ord, och trumslagaren föll. Erkehertigen lät skjuta ett stort murbrott; Slange lät timra en ny förskansning innanför. Erkehertigen nedsköt murarna å nyo, och tillika sjelfva husen, så att man kunde utifrån se ända in på torget i den lilla staden. Slange, som på slutet endast haft stenar att försvara sig med, begärde nu änd-

teligen dagtingan, men också fritt aftåg för befälet. Det vägrades. Ännu försvarade sig Svenskarna några timmar, men måste slutligen gifva sig till fånga. Det skedde d. 11 Mars, d. v. s. efter nära fyra dagars strid. Det är med anledning af detta försvar som Slange erhållit tillnamnet, den Svenske Leonidas.

Det var också detta försvar, som räddade Svenska hufvudhären. Om Slange ej gjort så långvarigt motstånd, eller om erkehertigen lemnat honom oantastad och skyndat åt Chamb, så hade Banér troligen blifvit genskjuten. Nu kommo Svenskarna genom Waldmünchen öfver till Böhmen, dock derunder lifligt förföljda af Gleen, hvars förtraf beständigt skärmytslade med Banérs eftertroppar. Men äfven uti Böhmen var Banér icke på långt när räddad. Han hade uti detta land ingen enda fästning till stöd för sin underlägsna här. Enda räddningen var att öfver Erzbergen komma till Saxen och der förena sig med Guebriant, hvilken genom ifriga budskickningar blifvit från Franken ditkallad. Genaste vägen till Saxen låg genom Pressnitz, ett pass uti Erzbergen, hvilket ställe också blef gemensamma målet för Banérs och Piccolominis kapplöpning. Banér hade vid Kaden gått öfver Eger; Piccolomini, sednare kommen men bättre underrättad, tog en betydlig genväg öfver Schlackenwalde och var ganska nära att hinna före Svenskarna. Blott en half timme förut kom Banér till det afgörande stället och hade jemnt och nätt hunnit föra sin här öfver bron, då Piccolominis förtraf visade sig. Så snart öfvergången var verkställd, intog Banér sjelf med några kanoner och lätta troppar en höjd norr om passet, och försvarade det mot den efterträngande Piccolomini från middagen in till sena qvällen, under hvilken tid den öfriga hären kom undan. Den 20 Mars förenade han sig vid Zwickau med Weimarianerna under Guebriant, hvilken nu betygade sin ånger öfver den förhastade skilsmessan. — Utom Slanges troppar hade Banér icke

lidit någon betydligare förlust, och detta hans återtåg blef nästan lika så ryktbart, som det ifrån Torgau.

Kurfursten af Saxen hade ansett Svenska hären förlorad och höll just på att i glädje deröfver hålla en tacksägelsefest. Tre timmar sedan öfverhofpredikanten, den ryktbare Hohenegg, kommit ned af predikstolen, visade sig utanför Dresden plundrande ströftroppar af den lyckligt räddade Svenska hären.

TJUGUFEMTE KAPITLET.

OM JOHAN BANÉR.

Uti föregående berättelse hafva vi redan talat om Johan Banérs ungdom och uppkomst [1]) likasom i denna berättelsen om hans sednare öden. Han var nu uti sin bästa ålder, 44 år gammal, då han redan hade utfört alla här ofvan omtalade bragder. Han var snarlik konung Gustaf Adolf till anletsdrag, och ännu mera till gestalt; till och med så, att de stundom förväxlades.

Af samtiden ansågs Banér vara en utmärkt härförare, outtröttlig i farans stund, rättvis mot underhafvande, serdeles skicklig att bedömma ett slagtfält, att samla skingrade troppar, och i synnerhet att reda sig från omringande fiender. Återtågen från Torgau och från Öfver Pfalz hafva alltid blifvit beundrade som mästerstycken. Belägringar voro icke hans starka sida; också använde han ingen synnerlig möda derpå; utan lemnade snart fienden i fästet för att uppsöka fienden på fältet. Och der blef Banér aldrig besegrad. Han ägde icke blott mod utan ock, då det behöfdes, deremot svarande omtanka och försigtighet. Han berömde sig

---

1) Sjette delen p. 146.

öfver, att icke någonsin utan noga beräkning hafva inlåtit sig i strid, och han var i allmänhet ganska rädd om sina soldaters blod. Icke så om fiendens. Han förstörde en Kur-Saxisk här under Baudis, och trenne kejserliga, nemligen två under Gallas och en under Piccolomini. Det beräknas, att 30,000 Saxare och 60,000 kejserliga fallit för hans svärd, och att han som segertecken hemskickat 600 från Sverges fiender tagna fanor. — I krigsyrket införde han åtskilliga förändringar, såsom det lägre befälets tillsättande efter tjenstålder, och högre magt åt öfverstarna inom deras regementen. En bland hans grundsatser var »att haf»va gamla generaler i fästningar, unga i fält:» en annan, att uti sitt läger alldeles icke emottaga några furstesöner, och så litet som möjligt söner af högadeln; »de hade för stora anspråk; togo sig friheter, som man »måste för slägtens skull öfverse, men som genom »exemplet skämde bort de andra.» Och dock var Banér mindre än någon annan fallen för sådana biafseenden. I sin här tålde han ingen motsägelse, ingen magt utom sin. »Hvarföre,» sade han till en förtrogen vän; »hvarföre går det alltid så illa med Gallas och Picco»lomini? Jo de måste rätta sig efter krigsrådet i »Wien, som icke förstår krig, då jag deremot är en»väldig i min här.»

Banér var hvarken girig eller slösare. Han, som härjat så många länder, kunde såsom en Tott, Wrangel, Königsmarck, Lilje, m. fl. hafva derunder samlat omätlig förmögenhet; men han lärer vid sin död hafva lemnat endast 200,000 R:dr. Orsaken var ej afsky för plundringar, ty i detta afseende var han icke serdeles finkänslig, utan liknöjdhet för rikedom och uppoffringar för fäderneslandet. Man finner stundom, att han af egna medel lemnat kronan betydliga förskotter.

Hans trohet mot Sverge var orubbelig. Två serskilda gånger frestades den. Första gången under fälttåget 1639, då Banér inträngde uti kejserliga arfländerna. En grefve Schlitt, president i Prag och släg-

tinge till Banérs andra fru, lät i hemlighet fråga, om ej Banér ville medla enskild fred mellan Sverge och Österrike, och på detta och annat sätt främja kejsarens bästa. Som belöning lofvades de fordna Wallensteinska förläningarna Glogau och Sagan med riksfurstevärdighet. Försöket var fåfängt. Det förnyades dock sista vintern, Banér lefde. Man lofvade då riksfurstendöme, öfverbefälet öfver hela Österrikiska hären mot Turkarna, samt en dryg årlig aflöning. Man hoppades, att detta allt skulle verka; man trodde Banérs afslag vara låtsadt. »Låt honom prata,» sade Osterrikiska ministern Trautmansdorff, »låt honom prata, det är »endast halmeld. Ett årligt underhåll af 40,000 du»kater kan nog förblända en menniska [1].» Men Johan Banér lät icke förblända sig af guldets glans, utan dog sitt fädernesland trogen.

»Jag bekänner, att Gud gifvit herr Johan stora »egenskaper, men också stora fel derjemnte, så att jag »icke rätt vet, hvilketdera öfverväger. Man kan ej tro, »hvilket underligt hufvud han är [2].» Detta Oxenstjernas yttrande, ehuru måhända något partiskt mot Banér, hans då varande ovän, var dock i många hänseenden grundadt. Oxenstjerna m. fl. klagade ofta och mycket öfver Banérs »sturska och sjelfkära väsende [3].» Detta fel, som var förenadt, kanske föranledt af en utomordentlig kraft, blef dock det medel, hvarmed Banér tyglade och sammanhöll den förvildade hären. Lycka för Banér, att hans underbefäl bestod af Stålhandske och Wittenberg, som icke voro honom på något sätt vuxna, af Karl Gustaf Wrangel och Königsmarck, som voro för unga, och af Adam Pfuel, som

---

1) München. Hof- und Stadts-Bibliotek. Corresponz. Fol. N:o 204.

2) Falk. A. Oxenstjerna till Gabr. G:son Oxenstjerna Wismar d. 29 Mars 1636.

3) Falk. Se ofvan, samt Spens till Gabriel Oxenstjerna Werben d. 13 Aug. 1631.

var hans svåger. Ändå större lycka, att Leonhard Torstensson, hvilken näst Banér hade högsta befälet, var en man, som aldrig gaf anledning till missnöje, och som alltid visste med lugn och eftergifvenhet undvika hvarje tvist med sin hetlefrade förman. Det var på detta sätt, som de båda tillsammans utförde sina stora bragder till Sverges och egen ära. Deremot med den gamla och styfsinnte Herman Wrangel, som en tid förde östra sidohären, kom Banér snart i sådan oenighet, att Wrangel måste resa hem. Med Axel Oxenstjerna var förhållandet ej det bästa; Banér lydde honom ogerna, stundom alls icke. Efter Oxenstjernas hemresa måste den beqvämlige Sten Bjelke i Stettin helt och hållet dansa efter Banérs pipa; och med Salvius uti Hamburg låg han uti beständiga tvister.

Svårare är förebråelsen för grymhet. Det var under Banérs befäl, som Svenska härens plundringar ådrogo sig Tysklands förbannelser. Härjandet i Saxen och Böhmen var afskyvärdt. Det kan icke ursäktas genom Sverges nödställda belägenhet, eller föreskrifterna från Stockholm. Banérs råa och häftiga lynne gjorde honom till en passande verkställare af sådana blodsdomar. Efter honom återtog Svenska hären ett mildare krigssätt.

Outtröttlig uti mödan, öfverlemnade sig Banér dessemellan med lika ytterlighet åt nöjen och vällust. Qvinnor voro hans svaga sida, stundom med åsidosättande af äktenskaplig trohet. Vid bordet och glaset var han, i likhet med tidens sed, så omåttlig, att man derifrån härledde hans försvagade hälsa och förtidiga död. Fransyska skriftställare påstå, att han för dessa nöjen stundom försummade sina pligter; ja, att man någon gång icke på flere dagar kunde träffa honom redig.

Johan Banér var tre gånger gift, först med Katarina Elisabet Pfuel, en fröken, som från Brandenburg kommit in till Sverge med drottning Maria Eleonora. Hon dog 1636 på Egeln vid Magdeburg. Banér fick af riksförmyndarne tjenstledighet för att fara till Sver-

ge och besörja hennes begrafning. Det var vid samma tid, som äfven rikskanslern skulle lemna Tyskland. Denne sednare blef förtörnad och bannade rätt allvarsamt upp regeringen för dess »efterlåtenhet att på en gång »bevilja tjenstledighet åt både Oxenstjerna och Banér, »och således lemna hela Tyska väsendet hufvudlöst, »isynnerhet vid en så svår tidepunkt. Orsaken, en be-»grafning, vore lumpen. De döda kunde begrafva sina »döda; och fosterlandets väl borde ej för sådant sättas »i fara.» Det gick efter Oxenstjernas vilja. Liket sändes till Sverge. Banér stannade i Tyskland [1]).

Under sin sista och långa sjukdom blef denna hans fru med mycken ömhet vårdad af en enkegrefvinna Löwenstein, född Elisabet Juliana af Erpach. Den döende makan bad derföre på sitt yttersta Johan Banér och nämnde enkegrefvinna att efter det snart förestående dödsfallet äkta hvarandra och ömt vårda de efterlefvande barnen. Hennes önskan gick i fullbordan, och ännu samma år förmälde sig Banér för andra gången. Fru Juliana var utmärkt genom förstånd, mildhet och duglighet. Hon var Banérs goda engel, och ledde honom så mycket som möjligt till skonsamhet och lugn. Hären vördade henne som en moder. År 1640 under svältkriget vid Saalfeld sjuknade hon häftigt och dog. Hennes lik fördes med stor prakt till Sverge och bisattes uti Banérs grafkor.

Denne var i början otröstelig; men enligt sitt lynne ej länge. På tåget åt Hessen straxt derefter tyckte sig några vaktsoldater flere nätter å rad höra en röst, som ropade: »Kom, Banér, kom, nu är det tid!» De ville igenkänna den aflidna fruns stämma och förespådde Banérs snara död. Denne skrattade åt ryktet. »Man ropar mig till kommande segrar,» sade han, och gjorde sig lustig vid glaset, lät gifva en salva med

---

1) Falk. Axel Oxenstjerna till E. Oxenstjerna. Stralsund d. 26 Apr. 1636.

artilleriet, och önskade, att de kejserliga snart ville möta konom i fältet.

Under svältkriget vid Fritzlar samma år, icke fullt fyra månader efter fru Julianas död fick Banér på slottet Arolsen se den sextonåriga vackra markgrefvinnan Johanna af Baden-Durlach och blef straxt betagen af en häftig kärlek. Fransmännen påstodo, att han försummade lägret för att göra täta och långa besök på Arolsen. Snart anmälde han sig som friare, men erhöll icke genast bestämdt svar. Några dagar derefter hände sig, att innevånarne uti de kringliggande Hessiska städerna, till och med uti Cassel, fingo höra ett ovanligt häftigt skjutande i trakten af Svenska lägret. Alla trodde, att Banér och Piccolomini voro med hvarandra komna till ett afgörande fältslag, och folket stormade till kyrkorna för att bedja för Protestanternas vapen. Snart fick man veta rätta orsaken. Banér hade ändtligen från Arolsen fått det efterlängtade Ja-ordet, och lät i glädjen aflossa alla lägrets kanoner gång på gång. Bröllopet firades d. 6 September; men just som presten slutat vigseln, kom underrättelse, att Piccolomini anträdt det förut omtalade för Svenskarna vådliga tåget uppåt Braunschweig. Nästan utan att taga afsked, öfvergaf Banér både bröllopp och brud, kastade sig till häst och skyndade till lägret. Några dagar derefter sedan fiendens anslag var omintetgjordt och allting åter tryggadt, hämtade han sin unga brud, och mottog henne framför den uppställda hären under salvor af hela lägrets artilleri.

TJUGUSJETTE KAPITLET.

OM BANÉRS DÖD.

Redan år 1636 ville Johan Banér lemna sitt befäl och resa hem. Denna önskan föranleddes till en del af hans vacklande hälsa, till en del af sorg öfver den första gemålens död; kanske äfven till en del af hans då varande oenighet med rikskansleren. Enligt denne sednares föreskrift svarade rådet förbindligt och smickrande, samt bad fältmarskalken ej öfvergifva fäderneslandets försvar. Då han likväl envisades, lemnade regeringen honom Norrby gård i förläning, tills drottningen blefve myndig. Nu gaf han sig för någon tid åter tillfreds.

Det svåra fälttåget 1640, en försliten hälsa och sorg öfver den andra gemålens död vände åter hans tankar åt hemmet. Genom brodern, Axel Banér, lät han i rådet anhålla om afsked. Axel Oxenstjerna talade vidlyftigt deremot. »Svenska magten i Tyskland »hade genomgått två ganska svåra brytningar, konun»gens död och nederlaget vid Nördlingen; Banérs bort»gång skulle blifva den tredje. Många gamla, goda »härförare skulle icke låta sig af någon annan befallas. »Också kunde ingen fylla Banérs rum, häldst Tortens»son vore lika om ej mer sjuklig. Banér kunde från »sängen styra tropparna bättre, än de andra från häst»ryggen. Visst vore hans syssla deruti mycket tung, »men sådan är ofta fäderneslandets tjenst; och likväl »måste alla mot detsamma uppfylla sin pligt, tills dö»den derifrån förlossar. Man hoppas, att Hr Johan är »så ädelmodig, och tänker på samma sätt [1]. Af dessa skäl blef Banérs begäran afslagen. Den förnyades flere

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 8, 26 Mars, 11, 30 Juni och 20 Aug. 1640.

gånger under hösten och understöddes af Banérs båda bröder och af hans svåger riksskattmästaren; men beständigt sträfvade rikskansleren deremot. Per Banér blef sjuk af harm, och uti December samma år uppstod uti rådet mellan honom och rikskansleren en så häftig ordväxling, att ljudet, till och med orden, hördes af vaktmästrarna i yttre rummet. Men Oxenstjerna dref igenom sin sats: »Sverge behöfde Johan Ba»nérs tjenst; derföre måste Johan Banér tjena.»

Och Banér tjenade, och gjorde ytterligare det förut omtalade lysande anfallet mot Regensburg. Men under det brådstörsta återtåget led hans hälsa af harm öfver Weimarianerne, af oro för hären och af brist på hvila, då han knappt dag eller natt kom ur sadeln. Detta försvagade krafterna. Träffningen vid Pressnitz, då han mot Piccolomini skyddade Svenska hären, var sista gången, som Banér kämpade för sitt fädernesland. Vid inträdet i Meissen kände han sig illamående. Uti lltenburg blef sjukdomen svårare och öfvergick i slutet af Mars från hvardags- till tredjedagsfrossa. Af ifver i tjensten lät dock Banér kringföra sig än i hängbår, än i vagn; men sjukdomen förvärrades, och han måste snart hålla sig inne. Emellertid nalkades de kejserliga allt mer och mer; och Svenskarna, ehuru förenade med Weimarianerna, förmådde ej göra motstånd. Banér måste lemna Altenburg d. 6 Apr. Han hade sista veckan hållit sig inne och derunder hämtat krafter, så att man första dagsresan med glädje såg honom sitta upprätt i vagnen. Men skakningen och kylan retade sjukdomen. Andra dagen d. 7 Apr. mellan Zeitz och Weissenfels fördes han åter i hängbår. Också här ingen hvila, ty de kejserliga följde i hälarne. Den 8 ämnade han sig till Merseburg, men tålte ej skakningen af en påskyndad resa. Han kom fram först d. 9 April, försvagad, affallen, så att han knappt kunde igenkännas. Läkare förklarade, att en fortsatt resa skulle ofelbart medföra döden. Af detta likasom af verkliga

krigs-

krigsskäl beslöto höfdingarna, att söka försvara sig på vestra sidan om Saale, och hindra Piccolomini från att öfvergå samma flod. Så skedde, och Banér återhämtade sig något, dels genom stillheten, dels genom god behandling; ty de bästa läkare från kringliggande städer hade skyndat till hans hjelp. Men olyckan var, att han beständigt oroades af förfrågningar från befälhafvare, främmande sändebud m. fl., och att hans egen verksamma själ icke tillät honom vägra sitt deltagande. Ett angeläget krigsråd skulle i slutet af April hållas i lägret. Banér lät bära sig dit, men bars tillbaka halfdöd; dock äfven denna gång segrade hans starka natur och han började snart åter gå uppe i rummet; men läkaren förklarade bestämdt, att han borde i sex veckors tid noga afhålla sig från rörelse och kall luft; eljest kunde han ej mer räddas.

Emellertid hade Piccolomini dragit till sig än flere troppar och angrep Svenskarna, just med den beräkning, att de, i saknad af Banérs ledning, skulle lättare öfvervinnas. Weimarianerna, hvilka ångrade och ville godtgöra sitt förra fel, voro nu som förut Svenskarnas eftertropp, och Taupadel afslog lyckligt ett de kejserligas försök att komma öfver floden. Men d. 1 Maj trängde sig ändtligen Piccolomini igenom, och svärmade nu uppåt Merseburg; Bruay, hans undergeneral, öfverrumplade den 3 Maj en af portarna, inbröt i staden och var nära att tillfångataga Banér sjelf; men blef dock af den tappra besättningen åter fördrifven. Emellertid framträngde de kejserliga öfverallt; Svenskar och Weimarianer måste vika undan, och snart var Banér med sin lilla tropp nära omgifven af fiender, och det uti en stad, illa befästad, omöjlig att försvara. Fångenskap hotade, om han stannade; döden om han reste. Han reste. Den 6 Maj bars han till Eisleben, den 7 till Quedlinburg, den 8, beständigt jagad af fienderna, till Halberstadt. Sjukdomen förvärrades, öfver-

gick till den så kallade svarta gulsoten, och började åtföljas af ryckningar och vilda feberdrömmar, hvarjemnte blod och var upphostades. Emellanåt var han redig och lugn och tillkännagaf sin önskan, att Torstensson, hvilken nu var i Sverge, skulle blifva hans efterträdare. Tills denne hunnit anlända, borde befälet gemensamt föras af de tre förnämsta generalerna Pfuel, Wittenberg och Karl Gustaf Wrangel, hvilka han kallade till sin dödssäng och förmanade till enighet. Med Guebriant ingick han fullkomlig försoning, och erhöll som bevis derpå dennes dyrbara befälsvärja. Efter nattvardens begående och svåra plågor afled han d. 10 Apr. kl. mellan 4 och 5 på förmiddagen.

Banérs döda kropp åtföljde Svenska hären ända till den 4 Juni, då den under dubbla salvor af skytteriet fördes från Altmark upp till Wismar. Här mötte Ture Bjelke med ett örlogsfartyg, som till likets hemförande blifvit utrustadt af regeringen, hvilken för samma ändamål dessutom anslagit 6000 riksdaler [1]. I slutet af Augusti kom den till Sverge och d. 9 Sept. firades högtidligen begrafningen. Tvåtusen man voro uppställda, alla kanonerna i staden aflossades, de många tagna segertecknen buros före liket; drottningen sjelf deltog i sorgetåget.

Likasom sin store välgörare, lärare och konung, hade Banér åt sig låtit uppföra ett grafkor uti Riddarholmskyrkan. Här nedsattes den store mannens lemningar. Griften vanvårdades af sonen, den så kallade Dulle Banéren, likasom sedermera af slägten. Riksrådet Höpken lät 1758 af vördnad för det ärorika minnet pryda grafkoret samt förfärdiga och dit insätta en marmorkista, i hvilken Banérs förut i grafkällaren undangömda stoft uppflyttades.

Då i sednare tider det gamla Banérska stamgodset Djursholm bortgick från slägten, såldes äfven dervaran-

---

1) Riksark. Acta Salviana T. III. Sv. Regeringen till Salvius. Stockh. d. 8 Juli 1641.

de rustkammare, för det mesta bestående af vapen, hvilka tillhört slägtens förfäder. Då inropades en präktig den store fältherren fordom tillhörig rustning, och tillika det harnesk, hvari Peder Axelson Banér blef 1565 skjuten i slaget vid Bornholm [1]. Båda skänktes till Riddarholms kyrkan, der de jemnte segerfanorna från åren 1631 till 1641 pryda Johan Banérs minne och graf.

TJUGUSJUNDE KAPITLET.

SVENSKARNA UTAN FÄLTHERRE.

Pfuel, Wittenberg och Wrangel öfvertogo efter Banérs död och enligt hans förordnande öfverbefälet. De sammankallade hären, tillkännagåfvo fältmarskalkens frånfälle och förmanade till trohet mot Sverge. Men det sista serdeles svåra återtåget hade uttröttat folket; några månaders sold var obetald; och med menniskornas vanliga egenkärlek och egennytta hade öfverstarna länge tyckt, att de icke haft det inflytande på härens ledning, ej heller erhållit de belöningar, som de ansågo sin erfarenhet och sina bragder hafva förtjenat. Fruktan och undseende för Banérs person hade hittills hållit deras klagomål tillbaka. Nu utbrast det. De förklarade enhälligt, att de ämnade vara Sverge trogna; men fordrade deremot den innestående soldens erläggande, belöning för sina mödor, rättighet att deltaga i och inverka på alla beslut angående hären, slutligen att befordringar skulle ske icke efter fältherrens godtycke utan genom lottning. De tre generalerna måste, ehuru ogerna, bifalla de flesta af dessa fordringar; äfven den,

---

1) Se Berättelser ur Sv. Historien Del. 3 p. 2:4, 257.

att öfverstarna skickade till Stockholm tvänne ombud att der föra deras talan, och slutligen, att de sins emellan ingingo en förbindelse, icke olika den, som öfverstarna år 1633 i Donauwerth uppgjorde mot Oxenstjerna och Gustaf Horn. En bland punkterna säges hafva varit, att af Svenska regeringen begära en fältherre af Tysk härkomst; eller sedermera, att icke mottaga en Svensk, såframt han icke åtföljdes af full betalning.

Dessa rörelser tycktes lofva framgång åt Piccolomini, hvarföre denne beslöt nyttja tillfället. Han uppbådade sina af förra jagten utmattade troppar och tågade mot Svenskarna, icke utan lycka i åtskilliga smärre strider. Slutligen träffade han den förenade Svenska, Weimarska och Lüneburgska hären, sysselsatt med Wolfenbüttels belägring. Kanske med beräkning af ofvannämnde upproriska rörelser angrep han just den flygel, som bestod af Svenskar. Men ännu hade icke lydnad och enighet helt och hållet försvunnit. Anfallet träffade isynnerhet Karl Gustaf Wrangel, som med fotfolket låg i halffärdiga förskansningar på ett skogigt berg. Wrangel försvarade sig med yttersta hårdnackenhet. Blåa regementet, uppställdt i en liten förskansning långt framför de andra, uthärdade och afslog angreppen af tre kejserliga brigader. Fienden sökte med sitt rytteri taga Svenskarna i ryggen; men Königsmarck mötte och slog honom tillbaka. Efter tre, andra säga fem, timmars häftig strid måste Piccolomini vända ryggen till. Svenskarnas förlust var ringa; de kejserligas mellan tre och fyra tusen man. Den hade blifvit större, om bundsförvandterna gjort sin skyldighet. Men nu blefvo Svenskarna öfverlemnade åt sig sjelfva; Lüneburgare och Weimarianer stodo sysslolösa, utom att Taupadel med några sqvadroner ryckte fram och understödde Königsmarck.

Genom denna betydliga seger blef visserligen hären för någon tid tryggad mot fienden; men det inre tillståndet förvärrades, äfven mellan befälet. Pfuel, som

äldst, hade i början haft platsen före Wrangel och Wittenberg; sedan började dessa, som infödda Svenskar, tillvälla sig mera magt; och äfven dessutom yppades någon missämja mellan Pfuel och Wrangel. Weimarianerna med högre sold blefvo just i dessa dagar af Franska regeringen betalda, och började kläda upp sig och lefva kräsligt. Svenskarna fingo ännu vänta, svälta och gå i trasor. Danska konungen, i hemlig förening med Kur-Saxen och kejsaren, sökte bortlocka alla Tyskar ur den Svenska hären. En viss Swichard kom dit, föreställde under hemliga samtal, »huru illa »de Tyskar gjorde, som understödde främlingarna; hu»ru enhvar af dessa sednare sökte blott egen vinst, »Sverge, Pommern, Frankrike, Elsas; huru ingendera »brydde sig om Tyskland och Tyskarna; huru kejsaren »vore benägen att under Danska kungens bemedling »sluta en billig fred, blott främlingarna icke hindra»de o. s. v.» Dessa skäl gjorde många tvifvelaktiga. Från Sverge kommo inga pengar; de skulle anlända med Torstensson, för att göra honom så mycket välkomnare; men hans vanliga fotgikt fördröjde afresan. Sinnena förbittrades mer och mer, och allt tycktes gå öfver ända. Men Richelieu, som fruktade en sådan sina bundsförvandters olycka, befallde Frankrikes både befäl och sändebud att på allt sätt förmana Svenska hären till trohet och enighet. Salvius i Hamburg, kom också genom sina utliggare underfund med Swichards förehafvande och skickade äfven från sin sida hemliga underhandlare, hvilka i motsatt anda talade med befäl och soldater, varnade för Swichard och Danska konungen, och till och med föreviste bref till Salvius af innehåll, att kejsaren hade intet allvar med sina fredsförslag, utan blott önskade bortlocka Svenska hären för att sedan enväldigt kufva hela Tyskland under sitt ok. När slutligen nöden hos Svenskarna blef allt för stor, anskaffade Salvius på eget namn 60,000 riksdaler och sände dessa penningar till de mest tryckande behofvens afhjelpande. Slutligen kom-

mo från Sverge härens ombud tillbaka. De hade i Stockholm blifvit utmärkt väl emottagna. Flere af deras fordringar hade visserligen blifvit afslagna; men de sjelfva liksom hären prisade för hittills visad tapperhet och trohet. Sjelfva rikt begåfvade, och med rika löften åt hären, återvände de uti bästa sinnesförfattning, och meddelade den äfven åt sina kamrater. På detta sätt lyckades det att sammanhålla tropparna, tills den nya befälhafvaren anlände.

TJUGUÅTTONDE KAPITLET

UNDERHANDLINGAR 1641.

Innan vi begynna raden af Leonhard Torstenssons fälttåg, vilja vi anföra de flere vigtiga tilldragelser, som under detta år timade.

Efter sin fångenskap i Stockholm, blef Arnheim mer än förut upptänd af ett lågande hat mot Sverge, och han sökte på allt sätt hämnas. Han for omkring till Köpenhamn, Berlin, Warschau och Dresden, och arbetade öfverallt på ett förbund mot Sverge. Första afsigten tyckes hafva varit att bilda ett tredje parti; men då sådant medförde många svårigheter, vände man sig slutligen till kejsaren. Lik en ny Wallenstein, lofvade Arnheim uppsätta en här af 16,000 man, och blef i förväg af kejsaren och Kur-Saxen utnämnd till generalissimus öfver samma troppar. Till honom sällade sig alla Sverges bittraste fiender; mest befälhafvare, som öfvergifvit dess tjenst; hertig Frans Albert af Lauenburg, som skulle blifva fältmarskalk; Mitzlaff, upprorsmakaren mot Horn 1633; Krokow, upprorsmakaren mot Banér 1635; och slutligen den ytterliga Svenskfienden, Meklenburgaren Herman Booth, hvilken

1638 såsom en obetydlig man släpptes ur sitt fängelse i Sverge [3]), men genast åter började sina stämplingar. Arnheims förehafvande var nära sin mognad, då han om våren 1641 till Sverges lycka hastigt fick anfall af slag och dog. Hertig Frans Albert skulle efterträda; men hade ej nog anseende att sammanhålla verket. Troppar och befäl skingrades. Booth värfvade soldater kring Hamburg och ämnade sig dermed till Polen för att i spetsen för en hop kossacker för kejsarens räkning och med Polens bifall göra ett infall i Liffland. Salvius uppvädrade företaget, mutade och bortlockade en hop af Booths underbefäl, och ställde så till, att denne sjelf blef för någon tid fängslad; genom hvilket allt stormen för den gången gick Sverge förbi.

Uti November 1640 dog kurfursten Georg Wilhelm af Brandenburg, hvilken af sin förste minister Schwartzenberg blifvit ledd i nära öfverensstämmelse med kejsarens afsigter. Efterträdaren, Fredrik Wilhelm, han, som sedan erhöll namnet den store kurfursten, följde andra grundsatser. Schwartzenberg lemnade Berlin och dog ungefär vid samma tid som Arnheim. Nu drog sig Brandenburg genom neutralitet ur kriget. Det öfverlemnade åt Sverge fem fästningar, betalade åt besättningarna 140,000 riksdaler och åt hären årligen 1000 tunnor spannmål. Svenska regeringen tvekade dock länge, om det ej vore fördelaktigare att hafva Brandenburgarn till fiende och således få fritt och obehindradt plundra hans land. Slutligen bekräftades dock fördraget.

På den nu samlade Tyska riksdagen gjorde kejsaren åtskilliga försök att inbördes försona och till ett förbund mot utlänningarna förena de skilda Tyska staterna. Frankrike och Sverge fruktade, att det skulle lyckas; och att kejsaren skulle på sådant vis kunna bereda sig tillfälle att i framtiden utvidga sin magt

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 24 Maj 1638.

öfver Tyska riket och sammansmälta det till en enda stat. I största hemlighet lät derföre Axel Oxenstjerna en i Sverges tjenst varande författare vid namn Chemnitz uppsätta och under falskt namn utgifva en flygskrift med tittel: »Om Statsförfattningen i vårt »Tyska kejsaredöme[1]),» hvilken genast trycktes och utspriddes. Den varnade och uppskrämde de enskilda staterna för kejsarens magt; »de borde akta sin frihet; »de borde icke gifva sig till slafvar under någon en- »våldsherre; icke kejsaren utan ständerna borde äga »rätt att besluta om rikets bästa o. s. v.» Boken väl skrifven blef allmänt läst, omtyckt och berömd, samt gjorde sin verkan. Hvarje stat blef ytterst angelägen om att försvara sin sjelfständighet och att motarbeta hvarje försök till sammansmältning. Tänkesättet vid riksdagen vändes mot kejsaren; hans försök misslyckades och Tyskland fortfor att vara främlingarnas rof.

Kejsaren gjorde detta år ett försök att sluta enskild fred med Sverge. Han erböd Rügen, Förpommern och fyra millioner riksdaler; om förslaget ej antoges, hotade han med en Siciliansk aftonsång. Salvius lyssnade till anbudet; men på Oxenstjernas råd beslöt regeringen i Stockholm, att icke mot gifvet löfte sluta frid utan sin bundsförvandt. Det uppenbarades straxt efteråt, att kejsarens anbud varit blott ett försök, att stifta misstroende mellan Sverge och Frankrike.

Mellan dessa tvänne magter skulle nytt förbund vid denna tiden ingås, hvarom i Svenska rådet uppstodo långa öfverläggningar. Richelieu erböd 480,000 riksdaler i årliga underhållspenningar, samt förbund till krigets gemensamma slut. Axel Oxenstjerna med största delen af rådet tillstyrkte förslagets antagande. Per Banér talade lika ifrigt deremot: »det vore nesligt »att för 400,000 riksdaler sälja Sverges ungdom till »slagtbänken, och dess krona till Frankrikes sköld.»

---

1) "De ratione status in imperio nostro Germanico."

Klas Fleming »visste ej, hur kriget skulle utan dessa »Franska medel kunna föras.» Per Banér svarade: »att »förut hade Sverges egna krafter varit nog; man borde förtrösta på dem och på Guds bjelp. Israel blef »fordom genom sina förbund olyckligt.» Axel Oxenstjerna svarade, »att Guds bjelp icke får väntas omedelbart, utan genom förståndiga medel.» — Banér invände, »att Fransosen låter Svensken utslita sig, och »tager sedan sjelf lönen.» »Ja,» svarade Oxenstjerna, »salig konungen fick ofta för deras falskhet stort hufvudbry; men hvad ville han göra. Nödvändigheten »är ett stort skäl. Det var honom icke angenämt taga Frankrikes sold; men, sade han, för en klump »guld måste man stundom låta reputationen falla. Vi »böra besinna, att förbundet med Frankrike ökar vårt »anseende i Tyskland. Pengarna från Frankrike äro »oundgängliga för att underhålla vår här, och skola »eljest användas att tubba bort våra troppar.» Sjelfva Johan Skytte, och flere andra eljest Oxenstjernas vanliga motståndare, understödde dock denna hans mening, äfven Axel Banér. Slutligen gick också Per Banér öfver och man beslöt, »att en ärlig för alla »bundsförvandterna gemensam fred vore bäst; tills den »vunnes, skulle förbundet med Frankrike förnyas [1].»

Den hemkomne Oxenstjernas kraftiga och välgörande styrelse samt stoltheten öfver Banérs segrar hade emedlertid upplifvat sjelfva Svenska folket, så att flere år efter hvarandra riksdagarna aflupo tämligen lätt, och ständerna utan svårighet beviljade allt, som för krigets fortsättande erfordrades.

Banérs härjande besök i kejserliga arfländerna, Arnheims död, Brandenburgs neutralitet, det misslyckade riksdagsförsöket i Regensburg, Portugals lyckade uppror mot Spanien, det fortsatta inbördes kriget i Katalonien, Turkarnes hotelser, det förnyade förbun-

---

1) Riksark. Rådsprotok. d. 8 Maj, 19 Jun., 20 Nov. 1640, d. 15 Mars och 16 April 1641.

det mellan Sverge och Frankrike, och slutligen Svenska ständernas mod och beredvillighet; detta allt sammanlaggdt började nedslå kejserliga partiets förut öfverdrifna sjelfförtröstan. Det var derföre i slutet af år 1641, som det slutligen beqvämade sig att låna örat till formliga fridsunderhandlingar, hvilka vid den tiden började i Hamburg.

TJUGUNIONDE KAPITLET.

LEONHARD TORSTENSSONS FÄLTTÅG 1641.

Då underrättelsen om Banérs hotande sjukdom anlände till Stockholm, började rådet genast tänka på efterträdare; men beslöt, att Johan Liljehök skulle emedlertid i egenskap af fälttygmästare skynda till Tyskland och näst Banér under dennes sjukdom föra befälet. Innan detta hann verkställas, kom bref om Banérs död. Valet af efterträdare blef så mycket mer angeläget och brådskande. Man såg sig omkring. Jakob De la Gardie och Herman Wrangel voro för gamsa, Karl Gustaf Wrangel och Liljehök för unga, den sednare dessutom i hären föga känd; Pfuel utlänning; Kagg genom sina sår för sjuklig. Allas blickar stannade på Lennart Torstensson. De hade länge varit på honom fästade. Redan Gustaf Adolf ansåg honom för sitt bästa fältherreämne; Johan Banér önskade honom till efterträdare, likaså sjelfva hären. Äfven rådet delade dessa tänkesätt och hade redan förut länge sökt öfvertala honom att af »kärlighet till fädernesl»andet qvarstanna hos Banér.» Men i hög grad besvärad af en plågsam fotgikt, hade Torstensson hösten 1640 utverkat sig afsked och våren 1641 återkommit till Sverge, der han ämnade i lugn vårda sin hälsa. Detta lugn blef ej långvarigt. Några veckor

efter. Lans hemkomst anlände brefvet om Banérs död; och samma dag uppstod Oxenstjerna och bad i hela rådets namn, »att herr Lennart ville se mera till fä»derneslandets nöd än sin egen sjuklighet, och åtaga »sig det lediga öfverbefälet. Regeringen skulle gerna »bevilja alla hans dervid bifogade önskningar. Blefve »hans hälsotillstånd allt för svårt, så kunde han få re»sa hem igen, så snart han ordnat verket och beredt »vägen för en ny efterträdare.» Efter tre dagars betänketid jakade Torstensson. Han blef fältmarskalk med 17,000 riksdalers lön; dessutom styresman öfver Pommern med 12,000 riksdaler. Till hans hjelp förordnades i stats och förvaltningsärender Lars Grubbe, och i krigssaker fälttygmästaren Liljehök, hvilken regeringen ville draga fram till hans efterträdare.

Pfuel, Wrangel och Wittenberg hade ogerna bifallit de upproriska öfverstarnas begäran att deltaga i generalernas krigsråd. Nu begärde de sjelfva »att den »nya fältherren icke måtte tilläggas så enväldig magt, »som Banér haft; utan att hädanefter generalerna bor»de höras, innan fältherren fattade något vigtigare be»slut» Detta afslogs. Torstensson blef enrådande vid hären; han fick till och med rättighet att af och tillsätta öfversteplatserna. Dessutom försågs han med en hop friska troppar och med rika förråder af skor, stöflor, kläde, samt med 235,000 riksdaler att vid sin ankomst dela ut bland tropparna. Så utrustade Svenska regeringen den man, som skulle föra Sverges sak mot dess fiender.

Denna utrustning var färdig omkring midsommarstiden, men ett svårt och långvarigt anfall af fotgikt hindrade Torstensson att afsegla förrän fram i September. Under tre veckors tid kastades han af storm omkring på Östersjön, innan han d. 4 October, än mera försvagad, landsteg vid Stralsund.

Vid underrättelsen, att Liljehök blifvit förordnad till närmsta befälhafvare under Torstensson, blef Adam Pfuel missnöjd, emedan han såsom äldste generalma-

jorn hade anspråk på denna plats. Han begärde afsked. Svenska regeringen hade svårt att längre qvarhålla honom i tjenst utan att framdeles gifva honom än högre befäl, hvilket man icke ville, emedan han ej var infödd Svensk. Å andra sidan befarades, att han, afskedad, skulle gå öfver till kejsaren, der han som en duglig man kunde tillfoga Sverge skada. Han erhöll derföre sitt afsked, men på ett så smickrande sätt och med så betydlig årspenning, att han icke mer lockades att öfvergå till fienden[1]).

Torstensson fick efter den långa och svåra sjöresan ett nytt anfall af fotgikt. Först i början af November anlände han till hären, hvilken låg vid Winsen i Lüneburg. Han hade ämnat genast angripa fienden; men Weimarianerna öfvergåfvo honom och tågade på Richelieus befallning åt vester. Det hette, »att »Frankrike behöfde dem; att Svenskarna kunde numera hjelpa sig sjelfva.» Sålunda försvagad, och emedan årstiden var långt framskriden, gick Torstensson i vinterqvarter norrom Allerfloden; Piccolomini längre åt sydost uti Anhalt och Halberstadt.

VESTRA SIDOHÄREN

var under hela detta år förenad med hufvudhären och deltog i dess rörelser och strider.

ÖSTRA SIDOHÄREN

stod under Torsten Stålhandske hela året igenom i Schlesien. Mot honom kämpade först Götz, sedan hertig Frans Albert. I slutet af året blef Stålhandske tvungen att draga sig tillbaka ur Schlesien och taga vinterläge i Neu-Mark. Orsaken ansågs vara, dels de

---

1) Riksark. Rådspr. d. 24 Mars 1642; d. 25 Oct. 1643.

kejserligas öfverlägsenhet, dels att Stålhandske, ehuru en tapper krigare och lycklig partigängare, var mindre skicklig att på egen hand leda större företag[1]).

TRETTIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1642.

Emedan Svenskarne i sina vinterqvarter ledo brist på förråder, bröt Torstensson redan d. 2 Jan. 1642 upp derifrån och tågade till Altmark. Här blef han åter anfallen af gikt i både händer och fötter, så att han icke kunde skrifva, icke färdas på annat sätt än i hängbår. Han stannade derföre och valde bakom Wechte floden en ganska förmånlig ställning. Då yppade sig förräderi inom Svenska lägret. Bristen, och det föga lysande sätt, hvarpå Torstenssons fältherrebana öppnades, hade väckt missnöje. En fången kejserlig öfverste, som på hedersord gick ledig i lägret, upphetsade sinnena med föreställningar »om kejsarens »benägenhet för frid; om Svenskarnas egennytta, om »Tyskarnas pligt att vara enhälliga mot främlingarna,» o. s. v. Många lyssnade härtill, isynnerhet Tyska öfversten Seckendorf. Denne började hemliga underhandlingar med fienden; icke ensam utan i spetsen för flere liktänkande. En trumpetare förde brefven. Han tappade dem i ett stall; och okunnig om deras betydenhet gjorde han sig icke mödan att åter uppsöka dem. Några dagar efteråt hände sig, att en kattunge krafsade dem fram ur smutsen och började leka med papperen. De blefvo upptagna, lästa och till Torsten-

---

1) Riksark. Acta Salviana. Joh. Oxenstjernas och Salvii brefväxling.

son framlemnade. Denne tillsatte genast en krigsrätt, bestående af blott Tyskar. Bevisen voro klara. Seckendorf dömdes till döden och afrättades. Torstensson förböd alla vidare efterspaningar; han ville ej känna de andra medbrottsliga.

Med anledning af Svenskarnas orörlighet, eller kanske af Seckendorfs sammansvärjning, utbredde sig bland de kejserliga ett rykte, att Torstensson var död. Piccolomini tågade fram för att angripa den hufvudlösa hären; men hufvudet lefde och hade åt hären valt en så god plats, att Piccolomini icke vågade angripa. Denne vände sig sedermera mot Meklenburg, mot Mittel-Mark, men mötte öfverallt hunger och ödemarker, så att han måste draga sig tillbaka till Meissen och Thüringen. Bäjrarne, som förut följt honom, tågade nu bort för att undsätta sin landsherres broder, kurfursten af Köln.

Detta sednare hade Torstensson förutsett och väntat. Nu var han jemnstark med fienden och fram i Mars begynte giktplågorna minskas. Han beslöt derföre sätta hären i verksamhet. Tre vägar stodo öppna. Först åt vester; men der skulle snart Bäjrarna åter förenas med Piccolomini, och om Weimarianerna också förentes med Svenskarna, skulle dock sjelfsvåldet och den högre solden hos de förra, inverka ofördelaktigt på de sednare. Dessutom lemnades då Pommern öppet för hertig Frans Albert, som redan jagat Stålhandske ur Schlesien. Andra vägen var rakt fram mot fienden, men ledde genom de öde Halberstadtska och Magdeburgska landen, samt mot Piccolomini, som med bättre förråder innehade en förträfflig ställning bakom Saale och Unstruth. Tredje vägen gick åt Schlesien, visserligen också genom öde länder, men den skyddade Pommern, räddade Stålhandske och förde kriget in i kejsarens egna länder, hvilket var så väl Svenska regeringens som i synnerhet Torstenssons önskan. Denna väg valdes. Åt Westfalen till upprättades magasi-

ner, och Königsmarck sändes några dagsläg ditåt, hvarigenom fienden missleddes om verkliga afsigten.

Den 17 Mars uppbröt Torstensson från Salzwedel, tågade öfver Elben och Haveln, gick sedermera mellan Berlin och kejserliga hären öfver Jüterbock och Lucka samt förenade sig d. 17 April vid Sorau med Stålhandske. Tåget genom det öde landet kostade mycket; bland annat, enligt sägen, 10,000 hästar [1]. Hären var efter föreningen med Stålhandske 9000 till fot, 7000 till häst och 3000 ryttare utan hästar.

Denna styrka tågade genast mot Glogau, norra Schlesiens förnämsta fästning. Hertig Frans Albert skyndade till dess undsättning. För att förekomma honom och en tryckande hungersnöd stormade Torstensson genast och tog fästningen i första anfallet. Svenskarna fingo der 26 kanoner, 500 centner krut, 8000 tunnor mjöl, 3000 sadlade hästar och fast fot i Schlesien. De kejserliga förlorade dessutom 800 döda, 600 fångar. Detta skedde den 24 April. Nu öfversvämmade Svenskarna Norra Schlesien och hertig Frans Albert, som var underlägsen, lade sig vid Breslau för att invänta Piccolomini. Men när Svenskarna drogo sig åt Schweidnitz, fruktade hertigen, att också denna fästning skulle på samma sätt som Glogau blifva eröfrad, hvarföre han beslöt sjelf kasta sig in i den samma. Genom fångar upptäckte Torstensson afsigten, påskyndade derföre sitt tåg och hann stänga de kejserliga från staden. Hertigen, förekommen, ville draga sig tillbaka; men Torstensson skickade efter honom Königsmarck med rytteriet. Denne upphann och angrep hertigen och uppehöll honom, tills Torstensson med hela hären anlände till stället. Nu blef den underlägsna hertigen helt och hållet slagen; mistade 4 kanoner, 14 fanor, 3000 ryttare och sitt eget lif. Sårad i högra armen, blef han neml. tagen af en Kö-

---

1) Riksark. Acta Historica Selectiora 1633—1644. Salvius till rådet. Hamburg d. 15 Oct. 1642.

nigsmarcks ryttmästare; men ville hvarken gifva sig fången eller omtala sitt namn. Då sköt ryttmästaren honom genom länderna [1]. Han föll, sade sitt namn och dog efter några dagar under plågor och jemmerrop. Af hans funna papper visade sig de vidlyftiga, för Sverge vådeliga planer, som han med Arnheim förehaft. Denna träffning stod vid Zobtenberg d. 21 Maj.

Hertigens här var helt och hållet upplöst. Piccolomini, nu mera Svenskarna underlägsen, vågade ej angripa utan gick nedåt Mähren för att der förena sig med de flyende lemningarna af hertigens här och invänta nya förstärkningar. Hela det öppna landet af Schlesien blef af de kejserliga öfvergifvet.

Schweidnitz öppnade genast portarna, och derefter utbredde sig Svenska hären öfver hela Schlesien, jagade de slagna tropparna framför sig, intog de flesta borgarna, lemnade några de svårare bakom sig; och redan d. 31 Maj gick Torstensson med Helmut Wrangel i spetsen öfver Sudeterna och inbröt uti Mähren, det var Svenskarnas första besök i detta land. Infallet skedde så hastigt och oförmodadt, att när de Svenska ströftropparna började plundra förstäderna af Olmütz, trodde innevånarne, att det var kejserliga flyktingar och hotade med öfverhetens straff. Snart fingo de veta, att hela Svenska hären nalkades och alla rikare personer flydde åt söder; men Torstensson lät Helmut Wrangel jaga efter, och denne upphann och tog många flyktingar och stort byte. Torstensson sjelf belägrade Olmütz. Befälhafvaren, Miniati, hade nästan liten besättning, och skrämdes att på fjerde dagen uppgifva fästningen; det kostade sedan uti Wien hans hufvud. I Olmütz fick Torstensson 4000 centner bly, 1800 centner krut, 50 kanoner, 5000 drägter åt fotfolk, 3000 åt ryttare, 3000 musköter, 300,000 riksdaler

1) Riksark. Acta Salviana. Joh. Oxenstjerna till Salvius. Stettin d. 2 Juni 1642.

daler i brandskatt, vin och spannemål öfverflödigt, samt slutligen fast fot i Mähren. Till borghöfding utnämndes Georg Paikull, en sträng, kraftfull och allvarsam herre. Denne lät afbränna förstäderna, hvarefter 2000 soldater dagligen arbetade på fästningsverken, tills de kommo i ett förträffligt stånd. Borgrarna måste med ed lofva att icke inlåta sig i några hemliga underhandlingar med Österrikarne; och då likväl någon tid derefter en sådan stämpling upptäcktes, lät han halshugga 24 de förnämsta deltagarne, och anföraren sjelf blef som menedare af fyra hästar sönderslifen. Denna stränghet, förenad i öfrigt med duglighet, krigstakt och ordning verkade lydnad för framtiden. Först under Paikull, sedan under en öfverste Winter bibehöll sig till krigets slut den Svenska besättningen i Olmütz, en tygel på landet, och ett törne i hälen på de kejserliga tropparna.

Piccolomini hade icke hunnit så fort till Brünn, som Torstensson till Olmütz. Hela Mähren låg derföre öppet för Svenskarna, hvilka öfverallt tågade plundrande omkring. Serdeles utmärkte sig Helmut Wrangel, hvilken med sina lätta troppar ströfvade ända till grannskapet af Wien, och utspridde så mycken oro, att kejsaren lät sin omvårdnad för mera trygghets skull flytta undan ned åt Grätz.

Emedlertid hade Piccolomini hunnit till Brünn och börjat samla förstärkningar. Svenskarnas ställning var mindre säker, emedan de ifrån Olmütz icke hade någon pålitlig fästning förr än i Schweidnitz. Att framtränga till Wien och der tvinga kejsaren till fred var beständigt Torstenssons afsigt; och för att trygga vägen ditåt behöfdes en kedja af starka fästningar. De voro Stralsund, Stettin, Glogau, Schweidnitz, Brieg, Olmütz och Brünn. Af dessa voro nu alla utom Brieg och Brünn i Svenskarnas våld. Torstensson beslöt med all magt angripa den förstnämnde och tågade dit. Men

här träffades ett oväntadt och tappert motstånd, icke så mycket af besättningen, som icke mer af befolkningen. Lifvad af stadens hertigar och af de kejserliga befälhafrarna gjorde innevånarne täta och lyckliga utfall. Torstensson deremot var försvagad genom många qvarlemnade besättningar under flere de dugligaste höfdingarna. Soldaterna, bortskämda af lycka och plundring, ville också häldre ströfva kring nejden än förrätta det hårda belägringsarbetet. I anseende till ställets vigt var dock Torstensson ganska envis i sitt företag. Från d. 16 Juni till d. 17 Juli låg han utanför staden och förlorade der flere tusen man. Men nu nalkades till undsättning Piccolomini med vida öfverlägsen styrka. Torstensson bröt upp, dref framför sig 200 vagnar, lastade med byte och, som det påstås, 10,000 röfvade kreatur, och stannade ej förr än vid gränsen af Pommern. Härifrån skickade han Königsmarck med en flygtropp åt Saxen och inväntade sjelf förstärkningar från Sverge; men begärde tillika sitt afsked, emedan han fruktade, att den förlamande fotgikten skulle med höstkylan återkomma.

De kejserliga under erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini följde efter åt Schlesien och belägrade Glogau. Men här gick det för dem icke lyckligare än för Tortensson vid Brieg. Helmut Wrangel var borghöfding, och försvarade sig med orubblig ståndaktighet, samt gjorde utfall på utfall och tröttade derigenom de belägrade så, att erkehertigen måste muta sina soldater till att fortfara med arbetet. Emellertid skulle dock Helmut Wrangel hafva blifvit tvungen att gifva sig för öfvermagten, om ej undsättning i tid ankommit.

Karl Gustaf Wrangel hade varit hemma i Sverge för att mönstra och utföra den lofvade hjelpsändningen. Den 17 Juli landsteg han i Pommern med 4000 til fot och 300 till häst. I Greiffenhagen skulle han invänta än mera efterföljande troppar; men Glogaus nöd och Torstenssons bref påskyndade uppbrottet. Den 26 Aug. förenades han med Torstensson, hvarpå de tågade

mot Glogau och erbödo Piccolomini strid. Men denne, lägrad på förskansade höjder mellan Svenskarna och staden, undvek hvarje träffning. Torstensson kom hvarken åt att angripa honom eller att undsätta staden. Han behöfde komma öfver till östra sidan af Oder; men visste hvarken bro eller vad. Tillfälligtvis upptäcktes ett ställe, der floden samlat så mycket sand, att under natten till d. 30 Aug. hela Svenska hären med fotfolk, tross och skytteri tågade på 5 timmar öfver densamma, oskadade och af fienden obemärkta. En timma derefter ändrade floden sitt lopp och sköljde undan sanden, så att icke ens en ryttare mer kunde komma öfver. Från östra sidan nalkades nu Torstensson obehindradt till Glogau. Piccolomini upplöste belägringen efter en förlust af 1,200 man.

Straxt härefter kom Axel Lilje med den öfriga hjelpsändningen från Sverge, och derigenom blefvo båda härarna ungefär lika starka. Nu begyntes ett fram- och återtågande, hvarunder de båda fältherrarna sökte öfverlista hvarandra; men förgäfves. Torstenssons afsigt var att ur det ödelaggda Schlesien intränga i Böhmen, eller att tvinga Piccolomini till en afgörande drabbning. Under hela September tågade han i sådan afsigt fram och åter; men Piccolomini höll sig alltid framför honom på höjderna af Riesengebirge, hvarigenom han skyddade Böhmen. Alla Torstenssons försök misslyckades och Svenska hären började lida brist. För att undvika denna sista olycka, och tillika framtvinga Piccolomini, uppbröt Torstensson d. 7 Okt. från Lausitz, gick in åt Saxen, tillkallade Königsmarck och började belägra Leipzig. Stadens vigt och kurfurstens nödrop kallade Piccolomini genast ditåt, Torstensson ville ej stå emellan Leipzig och den antågande fienden, utan gick till Breitenfeld. De kejserliga trodde det vara räddhåga och gingo efter. Här på samma plats, som under Gustaf Adolf år 1631, stod nu de andra slaget vid Breitenfeld, eller som det vanligen kallas slaget vid Leipzig.

Den 23 Oktober om morgonen möttes härarna. Svenskarnas högra flygel fördes af Wittenberg i första och Stålhandske i andra linien; mot dem stodo Buchheim och Borneval. Midten fördes af Liljehök, Karl Gustaf Wrangel och Mortaigne i första linien, reserven bakom af Axel Lilje. Mot dem stodo Fernamond och Camillo Gonzaga. Svenska venstra flygeln fördes af Slange i första, Königsmarck i andra linien; mot dem stodo Hannibal Gonzaga och Bruay. Ofverbefälet fördes af Torstensson på Svenska, af erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini på kejserliga sidan. Svenskarna innehade ungefär samma ställning som Tilly, och Piccolomini samma som Gustaf Adolf år 1631 innehaft.

Kanonerna öppnade striden. En af de första kejserliga kulorna gjorde ovanligt stor förödelse och hotade med än större. Hon träffade först Torstenssons häst, dödade den och afslet fältherrens rockskört, sårade sedan pfalzgrefven Karl Gustafs häst, dödade ryttmästare Rabenaus häst, afslet statssekreteraren Grubb midt på, och stannade slutligen i låret på en fältskrifvare. Redan i början, då härarna nalkades och kommo till handgemäng, blef Slange skjuten. Hans flygel (Svenskarnas venstra) råkade dervid i oordning, det närmaste fotregementet rubbades och dess öfverste blef tillfångatagen. Men Königsmarck och pfalzgrefven Karl Gustaf gjorde sitt yttersta att ånyo ordna tropparna och förmå dem att hålla stånd. Det lyckades, och der samt i midten uppstod en hårdnackad strid.

På andra flygeln gick det på annat sätt. Innan ännu de kejserliga hunnit ordna sig, störtade Wittenberg öfver dem, då Ungrare och Kroater genast togo flykten. Några Österrikiska regementer gjorde väl motstånd, men blott till en tid. Erkehertigen skyndade dit, sökte återhålla de flyende och uppmuntra de stridande. Han bad, besvor, hotade, slog, men förgäfves. Folket flydde och kom ioke mer tillbaka.

Svenska flygeln förföljde dem icke, ty den fruktade att för mycket aflägsna sig från den öfriga hären.

Genom denna flykt blef venstra sidan af kejserliga fotfolket blottad. Liljehök märkte det och förde Douglas med fyra regementer från reserven samt tog fienderna i sidan. Desse sökte draga sig tillbaka inåt en liten skogsdunge. Liljehök ilade med ett par squadroner att genskjuta och hindra dem. Men erkehertig Leopold Wilhelm, som insåg faran, hade ditsändt sitt lifgarde, hvilket så mottog Svenskarna, att Liljehök stupade. »Barn!» sade han till soldaterna, »jag dör »gerna, ty nu har jag visat er vägen; men bären mig »blott undan in i buskarna!» Pfalzgrefven Karl Gustaf, som nu befann sig på denna flygeln, lät efterkomma hans begäran; men skyndade sjelf genast tillbaka till stridsbullret, ledde Svenskarna till nytt anfall, hvarvid erkehertigens lifregemente måste vika.

På andra flygeln och i midten hade emellertid striden rasat med oafbruten häftighet. Erkehertigen fägtade som simpel soldat. En Svensk ryttare satte en gång sin pistol mot hans lår och tryckte af, men skottet brann ej löst; och två gånger var det endast hästens snabbhet, som räddade honom från omgifvande fiender. Piccolomini på samma sätt; sex gånger ledde han sitt lifregemente till anfall mot Königsmarck, men förgäfves. Slutligen efter en å ömse sidor med ovanlig tapperhet utförd strid, och då de kejserliga sågo sig anfallna i ryggen, grepo de till flykt. Rytteriet kom undan, fotfolket drog sig till skogsdungen. Men Torstensson kanonerade dem så, att de nödgades än en gång fram på fältet. Här blefvo de genast af Svenska rytteriet tagna eller nedhuggna.

De kejserliga förlorade 5000 döda och 4,500 fångar, 190 fanor, 46 kanoner, all trossen, erkehertigens bordsilfver m. m. Orsaken till slagets förlust för de kejserliga var Buchheims försummelse att ordna sin fly-

gel, samt Ungrares och Kroaters feghet. De blefvo derföre af hertigen hårdt bestraffade.

Svenskarna förlorade 2000 man i döda och sårade. Hos dem, liksom hos de kejserliga, hade öfverbefälet lidit mycket. Stålhandske, Gustaf Otto Stenbock, och Gustaf Lewenhaupt voro sårade. Förlusten i döda var än mera känbar. Grubbe, en utmärkt duglig och pålitlig man; Slange, den Svenske Leonidas, och slutligen Liljehök, hvilken nu mera redan i hög grad vunnit härens tillgifvenhet och förtroende. Så snart hetaste striden var förbi, skyndade pfalzgrefven Karl Gustaf till det ställe, der han hade laggt den döende Liljehök. Denne lefde ännu. Han frågade om slagets utgång och gladde sig åt Svenskarnas seger. Sedan anbefallde han maka och barn i pfalzgrefvens beskydd, och: »Gud välsigne er, och genom er mitt »fädernesland !» tillade han betydelsefullt och dog.

I Leipzig firades samma dag en tacksägelsefest för befrielsen från Svenska belägringen. Då folket kom ur kyrkan, mötte dem en hop sårade, hvilka från slagtfältet fördes till sjukhusen. Litet derefter var allt afgjordt; och en Svensk trumpetare kom och uppfordrade staden. Den uppgafs en månad derefter och betalade 150,000 riksdaler i brandskatt. Slanges lik blef begrafvet i förnämsta kyrkan.

Brist på mynt och förråder, den sena årstiden, härens fullkomliga uttröttning efter ett så långt och verksamt fälttåg, allt detta sammanlaggdt hindrade Torstensson att begagna denna seger, såsom han önskat. De sista dagarna af December började han dock att belägra Freiberg.

ÖSTRA OCH VESTRA SIDOHÄRARNA

voro nästan hela året förenade med hufvudhären. Men på vestra sidan vunno Fransoser och Hessare flere betydliga fördelar, hvarigenom icke allenast Bäjrarne blefvo tvungna att öfvergifva Österrike, utan äfven

detta måste dela sina krafter. Genom och från detta lyckliga fälttåg var de förenade Svenskarnas och Fransmännens öfvervigt gifven, och de bibehöllo den nästan orubbad till krigets slut.

Det beständigt förhärjade Kur-Saxen hade lidit mycket. Nu började så väl landet som hofvet, serdeles prinsarna att förtvifla om möjligheten att krossa Sverges magt. De önskade neutralitet, och underhandlingar öppnades. Men Österrike retade kurfurstens gamla afund och utfäste sig till all möjlig hjelp. Underhandlingarna med Sverge blefvo afbrutna och Kur-Saxen å sin sida lofvade kejsaren trohet in till sista man.

TRETTIOFÖRSTA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1643.

HUFVUDHÄREN.

Den af Torstensson under förra året påbegynta belägringen af Freiberg gick olyckligt. Fältherren sjelf led hela Januari månad af fotgikt och kunde derföre icke i egen person drifva på arbetet, hvilket dessutom hindrades af beständigt regn. Staden försvarades af öfverste Schweinitz, en tapper och ihärdig man, och så väl besättning, som stadsboar och inflyttade landtmän grepo ifrigt till vapen. Kunniga i ortens bergshandtering, gjorde de äfven å sin sida minor och hindrade derigenom Svenskarna. Genom en lång underjordisk väg skickade äfven kurfursten den ena gången efter den andra uppmuntrande bud. Oaktadt dessa hinder hade Svenskarna redan eröfrat ett af tornen, nedskjutit ett betydligt murbrott och voro färdiga att löpa till storms, då erkehertigen och Piccolomini enligt kurfurstens

trägna böner nalkades. Den 17 Februari måste Torstensson bryta upp och draga norrut till Elben. Han hade för Freiberg förlorat nära 2000 man.

Den befriade stadens glädje och stolthet var stor. Den yfdes att genom sitt tappra motstånd hafva uppehållit och hejdat segraren från de besegrades förföljande. Torstensson deremot påstod, att hans uttröttade här i alla fall icke kunnat förfölja de flyende; men att han genom belägringen tillfogat de kejserliga stor skada, emedan de blifvit tvungna att midt i vintern uppbryta ur sina qvarter och ända ned ifrån Österrike tåga till Freibergs undsättning.

Vid denna tiden uppkom något missförstånd mellan erkehertig Leopold Wilhelm och kejserliga ministern Trautmansdorff, i anledning hvaraf den förra lemnade hären. Äfven Piccolomini behöfdes och skickades att i Nederländerna kämpa mot Frankrike. I deras ställe blef Gallas åter befälhafvare för de kejserliga till icke ringa glädje för Svenskarna. Kejsaren hade dock ålaggt honom att undvika drabbning, och blott skydda arfländerna.

Brist på munförråder samt Torstenssons sjuklighet hindrade till någon tid Svenskarnas företag; men i Mars gingo de ur sina vinterqvarter och tågade till Lausitz. Gallas lade sig vid Küninginngrätz för att kunna bevaka både Schlesiska och Böhmiska vägen till Mähren, dit man visste, att Svenskarna ämnade sig. Torstensson gick då åt vester och vid Melnitz öfver Elben. Gallas gick efter och lade sig vid Brandeis för att skydda både Prag och vägen till södra Böhmen. En dag, det var den 21 Maj, då Gallas hade större delen af sitt rytteri långt borta på skaffning, bröt Torstensson upp, gick, hvad Gallas ej trodde att han skulle våga, midt emellan Prag och kejserliga lägret, derifrån sedan i sträcktåg öfver Kuttenberg, Chrudim och Zwittau in i Mähren. Gallas, med rytteriet borta, kunde ej hindra, ej förfölja, förr än det var försent.

I Mähren tog Torstensson en mängd småstäder och ej ringa byte. Gallas kom efter. Torstensson, underlägsen, men med öfvade soldater, erböd flere gånger strid. Gallas med många men nyss utskrifna regementer, undvek. De stannade midt emot hvarandra i två befästade läger, Svenskarna i Dobitschau, Österrikarna i Koyetin, och ett svältkrig begynte. Båda lägren voro sidländta, ohälsosamma. Torstensson flyttade sig till Prerow, en sund och ymnig nejd. Härifrån svärmade han på alla sidor kring Gallas; plundrade förstäderna till Brünn, flyttade sig sedan närmare denna stad och ströfvade nedåt Österrike. Gallas drog sig efter till Brünn, men undvek strid. Han väntade en så stor förstärkning, att Svenskarna skulle derigenom alldeles förkrossas. Kejsaren hade nämligen uppbådat Ungrarna; och det hette, att 30,000 man skulle komma. Ferdinand reste verkligen sjelf till Niclasburg för att möta dem. Men till lycka för Svenskarna innehöll Ungerska grundlagen den föreskrift, att Ungrarna icke vore förbundna till krigstjenst utom fäderneslandet; hvilket lagrum af regeringens motparti gjordes gällande. Torstensson försummade ej heller sin fördel. Underrättad om allt, sände han till Ungrarna de högtidligaste försäkringar, att han förde krig endast med deras kejsare, ej med dem; och att han icke skulle taga ett enda steg inom deras gränsor. Detta allt verkade. I stället för 30,000 kommo knappt 3000. Kejsaren, misslynt, reste tillbaka till Wien och var nära att på vägen blifva bortsnappad af Svenska ströfvare.

Torstensson väntade Königsmarck med förstärkning för att sedan intränga uti Österrike. Men denne uteblef af sedermera sig yppande orsaker. Torstensson ville derföre ej för långt aflägsna sig från Olmütz utan gick till dess grannskap, der han eröfrade slottet Eylenberg, hvarest Svenskarna fingo ett rof af omkring en million riksdaler. Här och i slutet af September träffade honom det af Svenska regeringen utsända ilbudet, Jakob Törnsköld, med andra och oväntade upp-

drag, hvilkas innehåll skall blifva föremålet för ett sednare kapitel.

VESTRA SIDOHÄREN.

Uti Schwaben voro Fransoserna mindre lyckliga. Guebriant blef skjuten; Turenne kom likväl i stället. Men uti medlersta och nordvestra Tyskland huserade Königsmarck fram och tillbaka genom Meissen, Franken, Hessen, Thüringen och Neder-Saxen, tills han slutligen kallades till Pommern.

ÖSTRA SIDOHÄREN

hade hela tiden varit förenad med hufvudhären. I Augusti skickade Gallas den ur Sverges tjenst förlupna öfverste Krokow att genom ett infall i Pommern draga Torstensson ditåt. Anfallet skedde och det genom Polen, som, oaktadt sin neutralitet, gynnade och tillät Krokows rörelse. Königsmarck skyndade till Pommern, och efter ett häftigt motstånd tvingades Krokow att vika. Han räddade sig samma väg, som han kommit, nemligen genom Polen.

TRETTIOANDRA KAPITLET.

OM SVERGE OCH DANMARK.

Minnet af många och blodiga krig, samt obehaget af ännu fortfarande tvister, underhöll mellan Sverge och Danmark känslorna af misstroende och ovilja. Detta sjelfva folkens tänkesätt delades af regenterna Gustaf Adolf och Kristian den fjerde, båda utmärkta, båda fruktande hvarandra. Hos Kristian herrskade i början

en känsla af öfverlägsenhet, hvilken dock förvandlades till afund, serdeles efter Rigas eröfring 1621 och än mera under Svenskarnas stigande lycka i Preussiska och Tyska krigen. Svenska konungens afsigter på Bremen och Pommern blefvo snart kända, åtminstone anade. Genom eröfringen af dessa länder skulle Sverge vinna betydlig öfverlägsenhet, samt ett serdeles gynnande tillfälle att när som häldst falla Danmark i ryggen. Kristian den fjerde insåg förhållandet mer än väl och sökte derföre på allt sätt att hindra nämnde planer. Då han af kärlek till freden erböd sig att öppna och leda underhandlingarna mellan trettioåra krigets partier, åsyftade han derjemnte att på samma gång kunna motarbeta hvarje Sverges försök till Tyska landvinningar; och med denna föreskrift voro de Danska till Westfaliska freden komna sändebuden försedda. Men under allt detta var Kristians ställning ganska kinkig; ty i följe af Danmarks belägenhet fruktade han nästan lika mycket kejsarens öfverlägsenhet, som Sverges. Sålunda, när han skulle medla mellan båda, blef han af båda misstänkt och ogerna sedd. Det var också derföre, som han den ena gången efter den andra sökte bilda ett tredje parti, än med Polen, än med Brandenburg, oftast med det beslägtade Kur-Saxen. Att detta Kristians bemödande misslyckades, dertill låg orsaken i Tysklands oenighet och afmattning, i Oxenstjernas och Salvii klokhet och slutligen i tillståndet inom sjelfva Danmark. Konungens magt var nemligen i hög grad inskränkt; landets styrelse och mesta jordegendom nästan uteslutande i rådsherrarnas och högadelns händer. Dessa sjelfva och med dem hela folket hade under trettio års fred nedsjunkit i vällefnad och slapphet. Med undantag af flottan, hvilken konungen af egna medel byggt och underhållit, var hela den öfriga krigsmagten så godt som upplöst, utan öfning, utan dugliga befälhafvare, utan förråder, utan underhållna fästningar. Då konungen för dessa ändamål begärde medel, hade rådet alltid svarat, det landet ej mägtade

utlägga några större skatter. Det gällde nemligen deras egen pung, ty rådet sjelft med sina släglingar ägde större delen af landet. Man befarade också, att konungen, genom ett lyckligt krig skulle vinna än mera anseende bland folket och sedan med tillhjelp af de ofrälse stånden utvidga sin magt och öfverändakasta den aristokratiskt republikanska statsförfattningen. Af dessa skäl var högadeln obenägen för krig. Flere gånger gjorde Kristian sina riksråder uppmärksamma på Sverges vådliga planer; huru det var nära att bemägtiga sig Östersjöns kuster och handel; att tränga i ryggen på Danmark; att nästan omgifva detta land. År 1636 då Banér ensam och med oviss framgång kämpade mot kejsaren och Kur-Saxen, ville Kristian infalla i Tyskland, påskynda Svenskarnas förjagande och för alltid afbryta deras ärelystna planer. År 1642, då Torstenssons segrar ökade Sveriges magt och derföre också Danmarks fara, förnyade Kristian sina föreställningar och begärde rådets biträde, »samt förklarade, att han för sin »person och för sina efterkommande ville vara und»skyllad, för hvad i framtiden kunde inträffa.» Men båda gångerna fick han vägrande svar: »Danska riket »kunde ej bära de pålagor, som fordrades för att be»gynna och fullfölja krig mot Sverge. Undersåtarne »skulle genom ett sådant företag störtas i både sorg »och fara» o. s. v.

Svenska statsmännerna genomskådade lätt så väl Kristians som Danska rådets syftemål. Men dels varnade af fordna motgångar, dels hindrade af Tyska kriget, ville de så länge som möjligt undvika öppen fejd mot Danmark. Efter Gustaf Adolfs död, den första knuten, bedrog Kristian sig sjelf med hopp om förmälning mellan sin son och drottning Kristina, en sak, hvilken Svenska rådet aldrig ämnade bifalla. Efter slaget vid Nördlingen, den andra knuten, öfverlemnade man åt Danmark erkebiskopsstiftet Bremen. Under hela tiden sökte man genom undfallande afböja hvarje anledning till krig. Med noga kännedom om förhål-

landet mellan konungen och rådet i Danmark, skref Svenska regeringen till det sednare flere bref med försäkringar om sina fredliga tänkesätt o. s. v. för att derigenom locka till ytterligare motstånd mot konung Kristians krigiska afsigter. De hinder, nämnde konung laggt i vägen för Sverges Tyska planer, och kännedomen af, hvad han ytterligare i denna väg velat, fast ej kunnat utföra, alstrade dock hos Svenska regeringen ovilja och ett fast beslut att vid framtida tillfälle hämnas. I synnerhet ville man till hvad pris som häldst slippa konungen som medlare i Tyska fridsunderhandlingen, ty man förutsåg, att han skulle ifrigt motarbeta Sverges afsigter på Pommern.

Utom dessa vigtiga skäl till inbördes ovilja, förekommo äfven flera andra, ehuru mindre.

Åt konung Kristian hade för en fordran hos hertigarna af Meklenburg några dervarande gods blifvit förpantade. Han begärde, att dessa skulle af Svenskarna skonas från alla krigsbördor. De skonades hvarken af de kejserliga eller af Svenskarna, hvaröfver konungen knotade högt.

Det var en Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas uppfinning att skaffa staten penningar genom tullarna vid Dantzig, Königsberg och Memel. Efter Gustaf Adolfs död ville Kristian befria sina undersåtares handel från denna pålaga, och hotade med våld. Svenska regeringen gaf denna gången icke vika. Men år 1635 afträddes land och tullar till Polen, och tvistämnet försvann.

Lärd af exemplet, lade Kristian sjelf ett par vaktskepp vid den lilla Pommerska ön Ruden och utkräfde tull af alla, som seglade på Stralsund och Greifswald, samt lemnade stundom hjelp åt kejserliga besättningarna vid kusten. Sverges klagomål kunde ej afskaffa missbruket.

Svenskarna hade besatt Warnemünde skans vid inloppet till Rostock och utkräfde tull af alla, som

der drefvo handel; äfven af Danskarna, oaktadt alla Kristians insagor och klagomål.

Med den fria riksstaden Hamburg hade konung Kristian åtskilliga tvister. Stundom sökte konungen att i egenskap af hertig i Holstein tillvälla sig något slags herravälde öfver staden; flere gånger ville han genom tullar på Elben, serdeles vid Glückstadt skaffa sig en god inkomst, Hamburgs handel till betydligt förfång. Oenigheten gick stundom ända till öppen fiendtlighet. Sverge hade genom Salvius sin hand med i spelet, och retade Hamburg till motstånd, naturligtvis för att hindra Danmarks tillväxt. Detta kunde oaktadt allt bemödande icke ske så hemligen, att ju konung Kristian icke kom under fund dermed.

Sverge hade tullfrihet uti Sundet. Danmark klagade, och som det synes med skäl, att under Svenska pass gingo en mängd utländska både varor och skepp, hvarigenom konung Kristian led en betydlig och orättvis förminskning i tullen.

Dessa och flere smärre oenigheter voro icke så mycket anledningar till krig, som icke mer följder af den inre oviljan mellan båda staterna. Det ämne, som slutligen och hufvudsakligast bragte kriget till utbrott, vilja vi här nedanföre i ett serskildt kapitel behandla.

TRETTIOTREDJE KAPITLET.

TVISTERNA OM ÖRESUNDS-TULLEN.

Uti äldre tider och innan folkrättens lagar blefvo gällande, var det vanligt, att strandboarna vid segelbara strömmar eller sund kräfde tull af dem, som på sådana vatten drefvo handel. Denna afgift betraktades dels såsom vederbörlig skatt åt den, som ägde vatten-

draget; dels och ännu oftare som en lösepenning att derigenom befria sig från furstens eller strandboarnas plundringar. Af denna dubbla anledning hade äfven från äldre tider genomfarten af Öresund varit belaggd med en sådan tull; och emedan Seland städse var Danska magtens hufvudsäte, och dessutom bästa segelleden går utefter denna kust, så betalades afgiften åt Selands konung. Huru saken förhöll sig i äldre tider är nu mera icke så noga kändt; men afgiften lärer hafva varit blott en rosenobel för hvarje köl, lasten deri inberäknad. Segelfarten på Öresund var också den tiden ganska obetydlig; ty Östersjöhandeln drefs af Dantzig, Stralsund, och hufvudsakligen af Lybeck, som på landvägen från och till Hamburg hämtade Söderns och utförde Nordens varor. Kristian den andre och hans efterträdare uppmuntrade Holländarnes Östersjöhandel; förnämligast för att derigenom bryta Hansestädernas. Det lyckades fullkomligt. Nu blef Sundska tullen betydlig och väckte uppmärksamhet och tvister. Kejsar Karl den femte, som då beherrskade Holland, och konung Kristian den tredje i Danmark ingingo derföre 1544 uti Spejer en öfverenskommelse, hvilken under namn af Spejerska eller Burgundiska fördraget är den första skriftliga urkund för Sundska tullen. Uti den samma bestämdes, att för hvarje köl skulle betalas den hittills vanliga tullen. Nu påstodo Holländarna, att denna tull aldrig varit mer än en rosenobel. Kristian den fjerde deremot, att främmande stater icke hade rättighet inskränka hans magt öfver Danmarks strömmar; ty som sådana ville han betrakta Sundet och Bälten. De handlande deremot ville anse dem såsom allmänna segelleder på samma sätt som kanalen och Gibraltars-sund.

Obetydligheten af Sverges handel gjorde, att detta ämne icke på länge väckte någon oenighet. Det synes, som Sverge af ålder åtnjutit tullfrihet uti Sundet. Men det dröjde länge, innan dit hörande frågor blefvo närmare bestämde. I Stettinska fördraget 1570

beviljade båda grannstaterna hvarandra tullfri handel äfven genom Öresund, »såsom af ålder brukligt »var.» Detta allmänna stadgande kunde likväl icke förebygga flera tvister, hvilka gåfvo anledning till ett möte i Flacksjöbäck 1580, hvilket synes hafva aflupit fruktlöst. Vid ett nytt möte på samma ställe år 1591 stadgades ömsesidigt tullfri handel med egna varor, äfven genom Sundet. Men för främmande gods och drycker skulle dock betalas tull såväl i Sundet till Danmark, som ömsesidigt i hamnarna till landsherren. Sålunda sammanblandades ännu Sundska med den vanliga ut- och införseltullen. Närmare bestämningar härom skedde först efter 1611 års krig. Medan denna fejd varade, hade Kristian den fjerde till Hollands stora harm fördubblat tullen [1]). För Gustaf Adolf, som åsyftade Svenska handelns upphjelpande, blef det derföre angeläget att beskydda sitt folk mot denna beskattning. Svenska seglatsen var, som sagdt är, ännu så obetydlig, att Kristian utan olägenhet kunde bifalla. Genom freden i Knäröd 1613 medgafs åt Svenskarna tullfrihet, utom för dryckesvaror, för hvilka de borde erlägga lika afgift som Danskarna sjelfva. Härvid förblef det, tills Gustaf Adolf genom Lifflands och Rigas eröfring väckte Kristians farhågor. Redan 1622 förböd denne sednare att föra soldater eller krigsförråd genom Sundet. Förbudet gällde alla stater; men träffade förnämligast Sverge, som den tiden ännu hämtade sina krigsförnödenheter från Holland. Man klagade, men fåfängt. Året derpå blef det än värre, ty nu började Kristian, att tvärt mot fördraget fordra tull af Svenskarna. Han trodde, att Gustaf Adolf, djupt inveckad i Polska kriget, skulle gifva efter; men han bedrog sig. Häftiga tvister uppkommo; och Sverge gjorde stora rustningar. Kristian hade velat göra detsamma; men Danska rådet vägrade medel. Gustaf Adolf kom

1) Riksark. Rådsprot. d. 7 Dec. 1639.

kom sjelf hotande till gränsen och Kristian måste gifva efter. Svenskarnas tullfrihet förnyades, äfven för krigsförråder, dock skulle dessa sednare hos Danska konungen hvarje gång anmälas. Kristian klagade, »att »om rådet följt hans förmaning och i tid rustat, hade »saken fått annat slut.»

Härefter fortgingo några år i stillhet. Men 1635 klagade Svenskarna ånyo öfver intrång, Danskarna öfver falska sjöpass [1]; och 1637, då Svenskarna voro i Tyskland som hårdast ansatta, ja i nästan förtviflad belägenhet, började konung Kristian att förbjuda krigsvarors förande genom sundet, och att fordra, det Svenska skepp skulle för Kroneborgs slott stryka flagga. Förbudet mot krigsvaror syftade egentligen mot Sverges handel. Genom förmyndare-regeringens omsorger och Ludvig De Géers duglighet hade neml. Svenska slöjderna stigit till en förut okänd höjd. Krut, harnesk, värjor, kanoner, gevär m. m., hvilka man förut måste köpa, tillverkades nu inom landet, och det icke blott till eget behof utan till betydlig försäljning. Kristian den fjerde, som ehuru med mindre framgång sökt upphjelpa Danmarks handel, såg med afund Sverges växande rörelse och med farhåga de krafter, som deraf alstrades. Han beslöt att öka tullen och genom allehanda olägenheter skada Svenska handeln. Han skulle på detta sätt vinna flere afsigter. Tullen ökade hans inkomster betydligt, och var så mycket kärkomnare, som den tillföll hans enskilda kungliga kassa och ej stod under rådets uppsigt. Det på sådant sätt utöfvade väldet öfver Sundet ökade äfven hans kungliga herrskare-anseende. Genom den tilltagande tullen kunde han hindra eller kanske tillintetgöra Sverges växande välstånd, och sålunda från den sidan trygga Danmark utan att behöfva inlåta sig i ett

1) Riksark. Rådsprot. d. 22 Aug., 12 Sept. 1635.

vådligt krig, och utan att med sina motsträfviga råder nödgas underhandla om krigsgerder.

År 1638 gjordes än vigtigare förslag. Danmark ingick i nära förbund med Spanien och England. Meningen å Danmarks sida var, att från Holländarne rycka till sig den lönande handeln mellan Spanien och dess nybyggen å ena sidan samt Östersjöstaterna å den andra. Spanien åter ville genom denna flyttning af handelsvägen skada de upproriska Holländarna. Till ändamålets genomdrifvande utrustade Spanien en betydlig flotta och Kristian började en värfning, som skulle stiga till 20,000 man. Men konungen i England blef genom inhemska oroligheter tillräckligen sysselsatt och Spanska flottan uti kanalen af Holländarne besegrad, hvarefter hela förslaget förföll.

Så mycket ifrigare omfattade Kristian sina tullplaner. Han förböd Holländarne att fiska vid Spitsbergen, påstående, att dessa öar hörde till Grönland, som lydde under Danmark. Han fordrade tull af de Holländska fartyg, som ofvan Nordkap seglade på Ryssland, likasom Ishafvet också varit ett under hans välde liggande vattudrag[1]). År 1639 höjde han åter igen tullen och det till i medeltal 30 procent af varornas värde. Holländarne försäkrade, att de under samma år betalat 6,000,000 riksdaler i tull. På några Svenska skepp, som ej ströko flagga, lät han från Helsingör skjuta skarpt. Emedan Kristian förbudit fri utförsel af krut, började Svenskarna utföra salpetter i stället. Nu förböd han äfven denna vara. Fartygen undersöktes i Helsingör, och blefvo af ringa stundom af ingen anledning återförda till Köpenhamn, der så väl de tillåtna som de egenmägtigt förbudna varorna måste urlastas, handelsmännen blefvo huttlade, och om de frikändes och släpptes, skedde det stundom ej förr, än hela Svenska handelsflottan afgått, då skeppet sedermera af fruktan för kapare icke vågade ensamt ut

---

1) Riksark. Rådspr. d. 24 Juli 1640.

på hafvet[1]). I spetsen för tulluppsyningen uti Helsingör hade Kristian förordnat en bankrutterad köpman från Göteborg, en förrymd borgmästare från Westervik, och främst en Kock, f. d. uppsyningsman vid Svenska tullen utanför Dantzig, men derifrån rymd för försnillning; allt män, hvilka noga kände Svenska handelsvägarna, hatade Sverge och iakttogo tillfället att visa sin ovilja. Den, som vädjade från dessas domslut, blef hänvisad till öfvertullrätten i Köpenhamn, hvars ordförande var konungens måg, Corfitz Ulfeld, en öfvermodig, hetsig och mot Sverge fiendtlig man. Holländarne klagade, och åberopade Spejerska fördraget. Kristian gaf icke efter; och hvad Spejerska fördraget angick, påstod han, att det var afslutadt med kejsaren, hvarföre Holländarne icke numera kunde under detsamma inbegripas, sedan de skilt sig från sin förra herre och blifvit en egen stat. Holland erböd Sverge att genom väpnadt förbund afvärja sådant öfvervåld. Men Svenska regeringen vägrade. »För några tusende riksdaler kunde man ej störta fäderneslandet i ett nytt och vådeligt krig.» Man beslöt »att i höfliga ordalag begära grannsämja, samt att uti Sverge bemöta alla Danskar utmärkt väl, och icke gifva dem någon anledning till missnöje; och att för öfrigt tiga och tåla både skada och skymf, så framt det ej ginge fäderneslandet allt för nära[2]).» Holland grep sig nu sjelft an. Det värfvade 10,000 man och förböd för år 1640 sina undersåtare all handel på Östersjön för att således genom den uteblifna tullen skada Danmark. Men Kristian skrämdes hvarken af hotelser eller förlust, och Svenska regeringen uppmanade köpmännerna i Stockholm att begagna Holländarnes overksamhet såsom ett tillfälle att tränga sig in i den rörligare handeln.

---

1) Riksark. Rådsprotok. d. 15 Maj, 2 Aug. 1639.

2) Riksark. Rådsprot. d. 17 Jan, d. 15 Maj och d. 2 Aug. 1639.

År 1640 höjde Kristian återigen tullen, så att t. ex. för en centner salpetter, som kostade 16 Rdr, betalades 14 Rdr i tull. Holländarne, för att ej trängas ur handelsbanan, skickade sina fartyg till Östersjön; men redan förut beslöto de att till Stockholm affärda en högtidlig beskickning för att ingå förbund till handelns skyddande. Nu blef konung Kristian orolig, och sökte med löften om lindring förekomma beskickningen. Men det var försent; och i Juli månad anlände Holländska sändebuden till Stockholm. I Sverge hade det fortfarande och alltjemnt ökade prejeriet i hög grad retat sinnena; hvilka än mera uppbragtes genom enkedrottning Maria Eleonoras vid samma tid och med Danmarks råd och hjelp företagna flykt. Gamla Jakob De la Gardie knotade: »att Danus sätter sig på vår »näsa.» Axel Oxenstjerna, »att Danmark handterade »Svenskarna som skolpojkar; att det ville genom tul»len suga Hollands och Sverges must, för att seder»mera, då Danmark blifvit stärkt och Sverge försva»gadt, angripa det sednare.» Han yttrade: »att man »borde möta dem i förstugan, innan de komme in i »huset; att man borde klappa dem med stålhand»skarna o. s. v[1].» Holländarne blefvo derföre i Stockholm väl emottagna, rådet beslöt ingå det föreslagna förbundet, och till underhandlare valdes Axel och sonen Johan Oxenstjerna, Johan Skytte och Klas Fleming. Förbundet afslutades och innehöll löften om ömsesidigt understöd mot Danmark. Men hela denna underhandling hölls serdeles hemlig. Då saken blef i rådet föredragen, utvisades sekterarne, och icke ens alla rådsherrarna kände hela innehållet. Axel Oxenstjerna förde alltid med egen hand protokollet och tog det sedan hem till sig, der det under hans ögon blef omskrifvet. Rådets af Danmark mutade skrifvare, Nils Tungel, kunde alltså denna gången icke lemna

1) Riksark. Rådsprot. d. 23, 24 Jul. 1640, d. 4 Jan. 1641.

någon upplysning. Danska ministern Peder Wibe vände sig derföre till Oxenstjernas kända motståndare, Johan Skytte, i hopp att hos honom kunna något uppleta eller ock uppreta. Skytten, som i sjelfva verket hade ifrigt talat för Holländska förbundet, visade för Dansken mycket missnöje dermed, tadlade Oxens'jerna, och förde så sändebudet bakom ljuset. Dock anade denne oråd och varnade sitt hof. För att stifta ondt mellan Sverges regering och folk och derigenom förlama båda, hade Danmark redan förut understödt Maria Eleonoras flykt. För att än mera rc a sinnena utmålades denna drottning såsom helt och hållet oskyldig, såsom förföljd af förmyndare regeringens och i synnerhet af Oxenstjernas elakhet, hvarförutan Danska sändebudet rådde sitt hof att till Svenska pres'erna, adelns vanliga motståndare, och i synnerhet till biskop Rudbeck sända öppna försäkringar om fredliga tänkesätt, så skulle nog detta stånd på riksdagen hindra alla krigiska förslag, om regeringen också ville några sådana genomdrifva. Men allt detta misslyckades. Oxenstjerna bjöd biskop Rudbeck ut till sig på Tidön, och vann honom för sitt förslag; på riksdagen blef Holländska förbundet gilladt, och uti hela landet visade sig allmänna tänkesättet vida mer på regeringens än på den förrymda enkedrottningens sida [1]).

Emedan krut och salpetter voro bland Sverges förnämsta utförsvaror, men tillika uti Sundet hårdast beskattade, började man år 1640 att föra dessa och sedermera äfven andra varor landvägen till Göteborg, der de af Holländarne afhämtades. Dessa sednare kommo på den tankan, att man från Göteborg öfver Göta elf, Wennern och de andra Svenska insjöarna kunde draga en kanal, och sedan på densamma drifva Sverges handel, befriad från både Sundska tullen och

---

1) Riksark. Rådsprot. Jul. — Dec. 1640.
Geheim. arkivet i Köpenhamn. Danska ministern Wibes missiver år 1640

den svåra seglatsen i Kattegat. Förslaget mötte i Sverge föga deltagande, uti Danmark bittert åtlöje, såsom en alldeles orimlig sak.

År 1641 gick det på samma sätt. Holländarne klagade och begärde nedsättning till 1637 års tull. Kristian vägrade. Svenskarna voro väl berättigade till tullfrihet, men Kristian började nu att tungt beskatta handelsfartygen från Estland och Liffland, under föregifvande, att dessa inkräktade landskap icke egentligen hörde till Sverge, och således icke vore berättigade till dess tullfrihet. Sverge klagade, men fick afslag. Det klagade öfver förnyadt våld och prejeri i sundet. Kristian förklarade sig okunnig derom. Sverge måste ännu tiga och tåla.

År 1642 växte olägenheterna. Tullen på trädvarorna steg till halfva värdet. Ulfeld och Kock med kamrater huttlade Svenska handeln på ett odrägligt sätt. Skepp, som redan vid Helsingör betalt tull och fått fribref, fördes tillbaka till Köpenhamn, tvungos att återigen lasta ur, hvarvid kistor uppbrötos, varor kringkastades och borttogos stundom utan, stundom med ringa anledning, såsom då för Ludvig de Geer en hop kanoner qvarhöllos, emedan måttet af kulloppet icke jemnt svarade mot uppgiften i passet. De Geer, såsom den der ägde största rörelsen, var också förnämsta föremålet för dessa åtgerder. Men hela Sverges uppblomstrande handels- och slöjdväsende började skakas och lida, dels af osäkerheten, dels af de omåttliga afgifter, som uti Sundet måste erläggas. Svenska regeringens tålamod led till slut. Axel Oxenstjerna tillstyrkte, »att nära förbinda sig med Frankrike; att »utefter Danska gränsen i tysthet upprätta magasiner, »och i ståndsätta fästningarna; att under förebärande af tropparnas trötthet hemkalla några regementer. »Emellertid borde man tåla den skymfliga behandlingen, erlägga den fordrade tullen och likväl här hemma lemna Danskens varor fria och honom sjelf oantastad. Men också sedan, när tillfälle kommer, slå

»till honom med långlinan, så att han vänder benen »vädret [1].»

Året 1643 ingick. Dryckesvaror, hvilka sedan fördraget 1624 varit fria, blefvo nu uti sundet belaggda med tull. Sverge beslöt ännu en gång »att tiga »och lida; men draga ihop sig som en igelkott. Man »skulle inspara krafter och medel för att sedan på all»var taga ihop med Danmark [2].

Då emellertid villervallan inom Svenska handeln blef fram på våren allt mer och mer betänklig, väcktes uti regeringen fråga om att genast börja kriget. Emedan saken var i sig sjelf både vigtig och vådelig, ville rådet, att den snart myndiga drottningen skulle sjelf bevista öfverläggningarna, för att både nu och i framtiden kunna rätt bedömma saken [3], och den 12 Maj 1643 uppträdde Kristina för första gången i Svenska rådet, dock blott för att afhöra, icke deltaga i dess förhandlingar.

Man talade först om farorna af det ifrågavarande kriget. Danmark ansågs i sig sjelft icke fruktansvärdt. Konung Kristian, den utmärktaste man i landet, var gammal; hans magt inskränkt af det egennyttiga och afundsjuka rådet; folket under adelns förtryck och många års frid nedsjunket i dvala; tropparna oöfvade och få, fästningarna förfallna, härförarne inga.

Men till Danmarks hjelp kunde komma Polen med den unga, dugliga Uladislaus i spetsen; då sväfvade Liffland och Estland i stor fara. Man hoppadea dock att genom Svenska och Fransyska sändebunden kunna i hemlighet så bearbeta sinnesstämningen hos Polska ständerna, att de skulle vägra Uladislaus både penningar och folk.

Ryssland växte i enighet och tystnad. Det hade kuunat blifva farligt; men var nu uttröttadt genom ett

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Jan. 1643.
2) S. st. d. 27 Febr. 20 Mars 1643.
3) S. st. d. 12 Maj 1643.

mot Polen fördt olyckligt krig, och fruktade Svenska svärdet alltsedan Jakok De la Gardies tid. Regeringen i Stockholm beslöt detta oaktadt att till Moskau affärda en ståtelig beskickning för att uppvärma vänskapen.

Engelska och Danska hofven voro i nära förbund. Men inom England var en betydlig statsomhvälfning i full gång. Det kunde ej sköta sig sjelft, än mindre hjelpa andra.

Spanien var aflägset och af Holländska flottan stängdt från Norden; samt kämpade dessutom med det upproriska Katalonien och nyss frigjorda Portugal.

Ytterligare anmärktes, att Sverges krafter skulle måhända icke förslå till både Tyska och Danska krigen på engång. Ifall det förra blefve försummadt, kunde man gå miste om de fördelar, man i Tyskland redan tillkämpat sig, nemligen hoppet om Pommern. Rådet ansåg likväl Sverges förhållande till Danmark vida vigtigare än det till kejsaren. Pommern vore väl godt att hafva, för att derifrån kunna falla Danmark eller Polen i sidan; men det skulle blifva dyrt att underhålla samt inveckla Sverge i många strider. Att vinna ett af Danmarks för Sverge välbelägna landskap vore vida bättre. Således häldre än att ytterligare tåla tullprejningarna borde man i afseende på Tyska friden lemna hoppet om landvinning och nöja sig med penningar; summan utsattes till mindst 13,000,000 riksdaler.

Efter dessa förberedande öfverläggningar uppstod fråga om krig eller fred. Axel Oxenstjerna och Per Banér voro de enda i hela rådet, som framställde några betänkligheter. Alla de andra, anförde af Per Brahe, voro ifriga på krig. Johan Skytte rådde till »kraftiga »beslut, deraf skrämmes ofta Juten.» Gyllenhjelm ville »angripa Dansken, innan denne tappat blodet af »oss så, att vi sedermera ingenting förmå.» Den gamle, nära blinde Jakob De la Gardie framkom med sitt

i sådana fall vanliga råd. »Man skall först med allo »magt söka en kristlig frid. Kan den, såsom nu, icke »vinnas, då måste man öppna på pungen och rusta sig »till; och sedan tro Gud om godt och gå rakt på fi- »enden. Så gjorde jag med Moskoviten.» Oxenstjerna prutade länge emot. Han satte i fråga, huruvida man hade fulla skäl till fridsbrott; samt föreställde faran att förlora, hvad man redan i Tyskland tillkämpat sig. Slutligen gick han öfver på de andras sida. »Tull- prejerierna,» sade han, »äro redan »ett hemligt krig, »men ett krig, hvaraf Sverge ensamt lider, och Dan- »mark utan kostnad och fara växer till. Danmark har »passat sin tid och plågat oss, medan vi voro af andra »fiender sysselsatta. Nu skola också vi, fast på annat »sätt, passa vår tid.» Kriget blef enhälligt beslutadt.

Andra frågan var, huru kriget borde föras. Axel Oxenstjerna ville ej inom Sverge »invänta fienden, »utan häldre binda våra hästar vid hans gärdesgård.» Det blef också beslutet. Mot Norge skulle ingen syn- nerlig styrka användas; ty dels var detta land för krig oländigt, dels skulle hofvet i Köpenhamn icke stort bevekas, om äfven hela Norrge blefve öfversvämmadt. Sverge följde nu, likasom med få undantag både förut och efteråt den grundsatsen, att icke gerna vända sin förnämsta styrka mot Norrge och genom krig och härj- ningar förbittra dess innevånare; utan snarare genom skonsamhet och hemliga underhandlingar vinna deras välvilja [1]), reta dem mot Danmark och göra förenings- bandet med detta land så löst som möjligt, för att se- dan lättare kunna rycka Norrge till sig, eller åtmin- stone skilja det från Danmark, och sedan lättare an- gripa än den ena, än den andra staden. I Skåne der- emot ville regeringen använda en betydlig styrka. Sjelfva hufvudangrepet borde dock ske öfver Holstein

1) Riks rk. Rådsprot. d. 19 Jan, 1644.

och Jutland, och sedan vintertiden in på öarna; »ett »infall på Sedand vore att gripa Danmark om hjertat.»

I afseende på krigets utbrott beslöt man att gå tillväga på följande sätt. Sverge skulle tåligt lida oförrätterna i tullen; visserligen någon gång klaga deröfver, men i undfallande ordalag för att sålunda göra Danmark säkert. Tillika skulle man i största hemlighet samla troppar och förråder samt låta Torstensson under allehanda förevändningar draga sig åt Norra Tyskland, och sedan framemot vintern utan krigsförklaring bryta in uti Holstein och Jutland. Misslyckades detta inbrott, kunde Svenska regeringen förneka all del uti detsamma och bibehålla freden. Om det lyckades, skulle en betydlig Svensk här infalla i Skåne och sålunda krossa det försvarslösa Danmark.

I öfverensstämmelse med dessa beslut uppsatte Axel Oxenstjerna förhållningsbrefvet till Torstensson. Med då för tiden vanligt förtroende till den valde verkställaren, lemnades dock åt Torstensson mycken frihet, ända derhän, att han, om god lägenhet visade sig mot kejsaren, kunde uppskjuta anfallet till nästa år. Detta bref sattes först i teckenskrift, för att med ilbudet Jakob Törnsköld sändas till Torstensson; men man ansåg icke ens denna utväg rätt säker, ty äfven ett sådent bref skulle väcka misstankar, om det fölle i andras händer. Man lät derföre Törnsköld lära sig hela förhållningsbrefvet noga och väl utantill; hvarefter han begaf sig på resan.

Detta bref afsändes i medlet af Juni. Öfverläggningarna höllos i medlet af Maj; de höllos inför den sjuttonåriga drottningen, uti ett råd af stundom nära 20 personer; fram på sommaren meddelades innehållet åt en och annan af krigshöfdingarna; mot hösten sammankallades ständerna, med hvilkas hemliga utskott regeringen rådgjorde om ett krig mot Danmark i allmänhet. Under allt detta hade Danmark som sändebud i Stockholm den skarpsinnige Peder Wibe, och denne i sin sold en sekterare i rådet (den omförmälte

Tungel) och en handskrifvare hos Jakob De la Gardie. Detta oaktadt hölls dock saken så hemlig, att på flere månader hade Danmark ingen aning derom. Bundsförvandterna Frankrike och Holland, till och med Svenska fredsombuden Johan Oxenstjerna och Adler Salvius voro derom lika okunniga. Sådan var andan och samhälligheten inom styrelsen. »Sverge,» sade en gång rikskansleren, »kan ingå många förbund; »men intet förbund är för våra fiender farligare, än det »enighetsförbund, som är mellan oss här vid rådsbor- »det, och sedan mellan oss och ständerna.»

Danska sändebudet kunde väl ingenting bestämdt uppgifva, men misstänkte åtskilligt, och varnade hofvet i Köpenhamn. Corfitz Ulfeld skrattade deråt och gjorde narr af både Wibe och Svenskarna.

I Stockholm öfverlade regeringen, huruvida man borde än en gång hos Danska styrelsen anföra klagomål öfver de nya prejningarna. Några ville det ej, ty konung Kristian kunde derigenom i förtid varnas. Men Axel Oxenstjerna rådde att skrifva; »ty det vore ärha- »ra folkslags sed att klaga, innan de slå till. Har man »klagat, så är man urskuldad.» Ett bref i sådan anda skickades till Danska rådet, hvars fredliga tänkesätt man kände. Svar kom genast, det var blott från trenne Kristians gunstlingar och innehöll tomma undflykter. Nu ville Per Brahe, Per Banér och Klas Fleming »icke längre skrifva utan slås.» Men rikskansleren och med honom det öfriga rådet beslöt motsatsen; »man kunde genom fortsatt underhandling måhän- »da få det onda afhjelpt, och således undvika krig. »Om deremot klagomålen ej medförde någon förändring, »kunde man sedermera genom brefvens kungörande re- »ta Danskarna mot deras konung, och rättfärdiga sig »sjelf inför både egna ständer och det öfriga Europa. »Man borde för dessa ändamål skrifva allvarsamt.» Den 19 Aug. afgick ett sådant bref; men för att icke härigenom uppskrämma Danmark, affärdades på samma gång till Svenska sändebudet i Köpenhamn befallning

att under låtsad räddhåga tala höfligt med Danskarna, afråda Svenska köpmännen från klagomål, beskydda dem lamt, äfven mot påtagliga orättvisor o. s. v. Äfven Salvius fick tillsägelse att väl i yttersta hemlighet hädanefter som hittills reta Hamburg mot Danmark; men att med skenbar ifver söka bilägga alla stridigheter mellan staden och nämnde rike. Dessa konstgrepp verkade. Danska rådet trodde sig säkert och svarade undvikande och kallt. Med afseende på hotelserna i Svenska rådets sista bref, yttrade Corfitz Ulfeld, »att »han sett, det Svenskarna förklarat sig ej längre kunna »lida Danska åtgerderna i sundet. Han ansåg det»ta som en krigshotelse och bad Svenskarna va»ra välkomna. Danskarna skulle möta dem på halfva »vägen.»

Uti Oktober samlades Svenska ständerna. Adeln gick i spetsen och lofvade i händelse af rikets behof öka sina skatter, om de andra stånden ville göra så med. Efter något, men obetydligt prutande åtogo sig alla ständerna icke blott de gamla skatterna, utan ock någon förhöjning. Hemliga utskottet (med undantag af Bengt Skytte, som här första gången visar sig och sin motsägelseanda) röstade alla för krig emot Danmark, så framt ej Sverges rättvisa anspråk bifölles. Vid riksdagens upplösning tackade Oxenstjerna »ständer och utskott för deras beredvillighet och hjelp, »hvarigenom fäderneslandet nu står upprätt, och äfven »kan för framtiden hoppas på Guds hjelp [1].»

Hela sommaren väntade Svenska regeringen på svar ifrån Torstensson, men fåfängt; ju längre det dröjde, desto oroligare blef man. Ändtligen fram på Hösten kom från andra håll underrättelse, att Torstensson dragit sig åt norden. Rådet förstod nu, att deras befallning kommit fram och att han ämnade densamma verkställa. Sedan återkom äfven Törnsköld och be-

---

1) Riksark. Rådsprot. Maj—Nov. 1643.

kräftade deras gissning. Under ytterst hemliga krigsberedelser, afvaktade Svenska regeringen tyst och uppmärksam, hvad vidare skulle inträffa.

TRETTIOFJERDE KAPITLET.

TORSTENSSONS INFALL I JUTLAND.

Då ilbudet Jakob Törnsköld kom inåt Tyskland, fann han bergstrakterna mellan Schlesien och Mähren så fulla af kejserliga ströfvare, att han icke vågade resa derigenom, utan stannade någon tid hos Svenska besättningarna i södra Schlesien. Deraf uppkom det för regeringen i Stockholm så oroande dröjsmålet. Ändteligen när Torstensson återkom till norra Mähren och intog det just i samma bergstrakter liggande slottet Eulenberg, veko de Österrikiska ströfrarna undan, och Törnsköld kom fram. Han blef välkommen. Torstensson kunde i dessa nejder ingenting mer uträtta mot sina mycket öfverlägsna och likväl försigtiga fiender. Han beslöt derföre att genast verkställa befallningen, och begynte förse sina Mähriska fästningar med både folk och förråder. Under tiden utspridde han det rykte, att Krokows infall uti Pommern påkallade Svenska hufvudhärens dervaro; hvarefter han d. 3 Oktober bröt upp och tågade från Mähren in uti Schlesien. Gallas följde efter. Torstensson, ehuru underlägsen, erböd fältslag. Gallas undvek det, höll sig försigtigt på höjderna ut efter Riesengebirge dels för att skydda Böhmen, dels för att icke kunna tvingas till strid. För att trygga sig under det blifvande tåget och enligt Svenska regeringens befallning föreslog nu Torstensson en vapenhvila af några veckor. Han hade fullmagt att i nödfall för densammas erhållande afstå alla af Sverge

innehafda fästen i Mähren och södra Schlesien; så stor vigt fästades vid Danska kriget. Gallas lyssnade till detta förslag; men afgörandet i Wien drog på tiden, och Torstensson kunde ej längre dröja. Under många och besynnerliga fram- och återtåg drog han sig slutligen till Schlesiens norra ända, allt under föregifvande att det gällde Krokow uti Pommern; Gallas följde med, men på försigtigt afstånd och utefter Böhmiska gränsen.

Emedlertid hade bemälte Krokow redan af andra Svenska troppar blifvit ur Pommern utjagad, så att han och hans företag icke mer kunde af Torstensson begagnas till förevändning. Nu skulle således tåget mot Danmark begynnas. Torstensson afskickade Törnsköld till Stockholm med hälsning, »att han hoppades, det »Svenska hären skulle om några veckor stå uti Hol- »stein.» Sjelf lemnade han Helmut Wrangel i Glogau, och tågade åt vester genom Lausitz till Jüterbock. Här hvilade han några dagar och gjorde anstalt om en brygga vid Torgau; det hette, att han ämnade sig åt Meissen för att sedan taga vinterqvarter i Öfra Pfalz. Gallas skyndade till Lausitz för att äfven från denna sida skydda Böhmen, och kurfursten af Bäjern började rusta och utskrifva folk. Men när Torstensson uppbröt ånyo, vände han sig i dess ställe till Zerbst; och det hette nu, att han skulle vid Barby gå öfver Elben. Plötsligen tågade han ändå längre norrut till Tangermünde och Sandau, samt började arbeta på en brygga vid förstnämnde ställe för att der, som han sade, gå öfver Elben och taga vinterqvarter i nejden kring Halberstadt. Gallas hade skickat Kroater efter honom. Dessa återkommo snart och afmålade det ödsliga tillståndet i norra Tyskland sådant, att Gallas ej vågade ditföra sina troppar. Han nöjde sig med att intaga några fästen i Lausitz, hvarefter hans af pest och iltåg mycket förminskade här återfördes till vinterqvarter i de kejserliga arfländerna.

Torstensson deremot ämnade innan fälttågets slut utföra många bragder. Han lemnade obegagnad den vid Tangermünde öfver Elben slagna bryggan och tågade i ställe till Havelberg. Nu kunde afsigten ej längre döljas för öfverbefälet, hvilket jemnte hela Tyskland icke litet undrat öfver detta, som dem syntes, ändamålslösa och skadliga återtåg. Också behöfdes hädanefter en skyndsamhet, så utomordentlig, att den ej utan befälets nitiska bidragande kunde åstadkommas. Likväl ville Torstensson ännu icke röja, det man åsyftade ett verkligt krig mot Danmark. Det skulle heta, att han blott ämnade uppfriska tropparna genom vinterqvarter i det rika, orörda Holstein. Han sammankallade derföre större delen af sina högre officerare och talade om »härens och befälets trogna och trägna tjenst. »Han hade varit vittne dertill och ingen ting högre »önskat, än att tropparna måtte efter så stora brag»der erhålla belöning och vederqvickelse. Nu kunde »detta hopp snart gå i fullbordan, och hären bekom»ma vinterqvarter uti det bördiga af kriget orörda »Holstein. Men ännu kräfdes en uppoffring. För att »kunna öfverraska och fullkomligt inkräkta bemälte »land fordrades att med yttersta skyndsamhet ila dit, »och likväl medföra kanoner. Detta vore dock svårt; »ty skytteriets hästar voro döda eller uttröttade, och i »nejden inga andra att få. Enda medlet vore att be»fälet öfvergåfve sitt byte samt lemnade alla enskilda »derigenom lediga hästar åt skytteriet, som är en krigs»härs dyrbaraste tillbehör. Fältherren lofvade på he»dersord, att förlusten skulle rikligen ersättas.» Efter en kort öfverläggning aflemnade befälet lätt och med glädje mer än 500 hästar, samt uppbrände största delen af sitt hittills medförda byte.

Nu, den 6 Dec., gick hären äfver Haveln och sedan i tre afdelningar, under Torstensson, Wittenberg och Karl Gustaf Wrangel åt Holstein. Redan d. 12 Dec. inträffade alla tropparna på den utsatta mö-

tesplatsen i Ratzeburg; och dagen derpå inföllo de i Holstein.

Detta land väntade ingen fiende och var alldeles försvarslöst. Ständerna, så väl de under konungen, som under hertigen, hade vägrat alla medel till fästningarnas iståndsättande, hvarföre dessa, med undantag af Glückstadt, voro alldeles förfallna. Följden visade sig. Redan den 14 togo Svenskarna Oldeslohe; sedan delade de sig och inom en vecka tog Mortaigne genom öfverraskning det gamla Rantzowska stamslottet Bredeberg, Karl Gustaf Wrangel Rendsburg, och Torstensson sjelf landets hufvudstad Kiel, dit han förlade sitt högqvarter, och hvarifrån han straxt derpå eröfrade fästningen Kristianspris. På alla ställena erhölls rikt byte. Efter en kort underhandling köpte sig hertig Fredrik af Holstein neutralitet. Han lemnade sina fästen och betalade 100,000 riksdaler. Emedlertid framträngde Svenskarna öfverallt. Med undantag af fästningarna Glückstadt och Krempe blef hela landskapet eröfradt; och så slutades 1643 års fälttåg.

TRETTIOFEMTE KAPITLET.

DANMARKS RUSTNINGAR.

På Fredriksborgs slott satt konung Kristian omgifven af barn och hof för att i lugn och glädje fira julen, då han erhöll det oförväntade budskapet om Svenskarnas infall i Jutland. Bestörtning och vrede växlade i konungens själ. Han skyndade till Köpenhamn för att närmare underrätta sig om förhållandet och foga anstalter till försvar.

Re-

Redan d. 26 Dec. hade det i Jutland varande Danska riksrådet Anders Bille frågat Torstensson om orsaken till infallet. Denne teg först i två veckor; sedan svarade han enligt Svenska rådets hemliga föreskrift; »att nöd och hunger drifvit honom till Hol»stein för att med goda vinterqvarter uppfriska sitt »folk. Han kunde nu göra det med samma rätt, som »Gallas gjorde det vintern mellan 1637 och 1638.» Samma svar erhölls af Svenska fredsombuden i Osnabrück. Konung Kristian frågade genom sin i Stockholm varande beskickning, »om Torstenssons infall skett »på regeringens befallning eller ej.» Det svarades: »att »emedan Danska konungen under sista veckorna qvar»hållit Öresundsposten, kunde Svenska regeringen icke »så noga veta, hvad Torstensson sig företagit, och hu»ruvida det öfverensstämde med föreskrifterna från »Stockholm.» Men sedan Svenska regeringen fått säker underrättelse, att Torstenssons uppdrag blifvit lyckligen utfördt, ansågs ytterligare förställning onödig. Den 16 Januari utfärdade man, icke någon krigsförklaring, ty en sådan skulle nu hafva kommit för sent, utan en kungörelse, hvari uppräknades alla anledningarna till kriget. I detta hänseende kunde Svenska regeringen utan svårighet rättfärdiga sitt företag; men när det blef fråga om att försvara sättet för sjelfva anfallet, var och förblef det svårare. Med nämnde kungörelse, sådan den var, afsändes till Danmark en härold, hvilken dock genast och med förakt blef återvisad; man ville der ej mottaga någon slags krigsförklaring, emedan Sverge redan förut börjat kriget. Men kort derefter utgaf Danska konungen en kungörelse som svar på den från Stockholm. Det var och blef honom svårt att vederlägga Svenskarnas påstående, att han genom öfvervåld, prejerier, och åtgerder stridande mot ord och förbund hade sjelf föranledt kriget. Med så mycket mera framgång och fart utbredde

han sig öfver det baksluga uti Svenskarnas anfall. Han lät öfver dessa förhållanden slå en skådepenning med öfverskrift: »Justus Jehovah Judex [1]).

Sjelf svag och oberedd, måste Kristian söka bundsförvandter. Ryssland hade mot Sverge förlorat både härar och landskap; det var Sverges naturliga fiende och borde således anlitas. Kristian, redan förut böjd för krig mot Sverge, hade till Ryssland afskickat sin naturliga son, grefve Waldemar, dels af sådan anledning, dels för att söka förmälning med någon af storfurstens döttrar. Men en tvist om deras olika trosbekännelser hindrade förslaget. Ryssland hade dessutom helt nyligen slutat ett olyckligt krig mot Polen; det fruktade både denna granne och Tartarerna, och dessutom af gammalt Jakob De la Gardie och Svenskarna. Dessa tänkesätt visste regeringen i Stockholm att underhålla. Den lät i Liffland och Estland den ena gången efter den andra hålla högtidliga tacksägelser för stora mot Danskarna vunna segrar; afsigten var, att ryktet derom skulle spridas till Ryssland och afskräcka dess regering och folk från krig mot Sverge. Det berättas till och med, att Gustaf Horn från Skåne uppskickat trenne tillfångatagna herrar, hvilka i Stockholm blifvit tvungna att utgifva sig för Danska sändebud och i Rysska beskickningens närvaro hos Svenska rådet bönfalla om fred; genom hvilket konstgrepp man ville än mera afskrämma Ryssarna [2]). Äfven hotade Frankrike att reta Tartarerna till anfall, i händelse Ryssland rörde Sverge. Allt detta verkade. Ryssland blef en sysslolös åskådare af striden [3]).

Dernäst kom Polen. Konung Uladislaus var ännu i sina bästa år och hade med framgång krigat mot

---

1) Gud, en rättvis domare.

2) Lunds Ak. Bibl. Acta Publica. Vertraulich Gespräch.

3) Hugo Grotii brefväxling.

Ryssar, Turkar och Tartarer; han brann af begär att angripa Svenskarna, återtaga Liffland, kanske äfven Estland och utkräfva hämnd för Polens och sin faders många nederlag. Men ju större lycka konungen haft, desto större var ständernas misstänksamhet. De fruktade, att han genom ännu ett segrande fälttåg skulle, dels hos folket, dels hos krigrarna vinna så mycket anseende, att han kunde utvidga sin makt och störta deras frihet. Härtill obenägenheten för gerder och utskrifningar, samt den tanken, att Polackarna kunde lefva lika lyckliga utan som med Liffland; de borde ej för vinnandet af detta landskap störta sig i omkostnader, faror och blodsutgjutelse. Uladislaus förutsåg, att Svenska regeringen ämnade vid den blifvande riksdagen i Warschau bearbeta och begagna dessa tänkesätt. Att förekomma sådant förvisade han Svenska sändebudet ur Polen [1]). Men Oxenstjerna hade skaffat sig en i Dantzig boende pålitlig kunskapare, hvilken lemnade underrättelse om alla Polska statsförhandlingar [2]). Också lät man i Riga utsprida, att Danska rådsherrarnas förlikningsförslag vore en bön om fred, hvilket rykte jemnte ofvannämnda i Liffländska kyrkorna hållna tacksägelser skulle afskrämma Polackarna från att börja ett krig, hvars tyngd de snart ensamma kunde få bära [3]), dessutom skref man de rundligaste försäkringar om Sverges fredliga tänkesätt emot Polen, men man skickade dem till ständerna, icke till konungen, allt i afsigt att vinna de förra för Sverge och för freden [4]). På Sverges begäran affärdade också Frankrike sitt sändebud baron D'Avaugour till Warschau. Denne hade redan engång förut varit Fransyskt sände-

1) Geheim. Ark. i Wien. Acta Danica. Plettenbergs missiver från Köpenhamn.

2) Riksark. Rådsprot. d. 27 Mars 1645.

3) S. st. d. 16 Febr. 1644.

4) S. st. d. 3 Febr. och 11 April 1644 m. fl.

bud i nämnde stad, och der motarbetat hvarje Uladislai försök att angripa det i Tyska kriget invecklade Sverge. Nu hade han i uppdrag att göra detsamma i afseende på Danska kriget, och han lyckades. Också dog just nu Uladislai första gemål, en Österrikisk erkehertiginna, hvarigenom det krigiska partiet inom Polen än mera försvagades. Riksdagen vägrade penningar och folk; och Uladislaus stod der med tomma händer [1]). Svenska regeringen hade förutsett denna utgång. Då Torstensson i början af fälttåget yttrade farhåga för Polen, svarade honom rådet: »Vi skola nog »laga så, att Ryssen och Polacken sitta stilla, medan vi »plocka fjedrarna af Dansken [2]).

Uladislaus ville dock ej så lätt släppa det gynnande tillfället. Svenskhataren Baudis for mäklande fram och tillbaka mellan honom och Kristian. Det var fråga om, att 2000 kossacker skulle år 1645 genom norra Tyskland under anförande af Baudis tåga Danmark till hjelp [3]); en annan gång, att på Ösel skulle samlas 6000 man och derifrån under Hubald eller Ebbe Ulfeld angripa Liffland. Penningar dertill, 200,000 R:dr skulle Uladislaus förskjuta och Kristian hade redan skickat deremot svarande skuldsedlar till Dantzig. Men det blef ingenting utaf. Uladislaus saknade så ynt som magt. Ännu gjorde han ett försök. Det var på en ny riksdag i Warschau vintern mellan 1644 och 1645. Han och landtmarskalken förestållde tillfällets vigt, faran af dess försummande, och af Sver-

1) Riksark. Rådsprot. d. 27 Aug. 1642, d. 1 Maj 1643. Acta Salviana J. Oxenstjerna till Adl. Salvius d. 16 Febr. 1643. Jennför Slange och Rudawski.

2) Köpenhamn. Geheim. Archivet. Fol. N:o 123, p. 180. Svenska regeringens bref till Leonhard Torstensson d. 27 Maj 1644.

3) Kön. Kejserl Staats, Reich und Hausarchiv i Wien. Acta Danica. Plettenbergs missiv. Köpenhamn d. 22 Oct. 1644.

ges växande magt och begärde medel att densamma hejda. Men två Svenska ombud deribland en slägtinge till Axel Oxenstjerna, den blifvande kanslipresidenten grefve Bengt infunno sig i Warschau. Deras uppdrag sades vara hemligt, men hade troligen sammanhang med detta ämne. Polska ständerna besvarade också konungens förslag med »Nej!» samt upplöste sjelfva och egenmägtigt riksdagen. Då yttrade landtmarskalken i afskedet dessa ord: »Jag har gjort, hvad jag kun»nat. Den sena efterverlden skall döma derom, och dess »dom skall straffa dem, som stiftat all denna oro uti »vårt fädernesland [1].» »Det var,» skrifver en samtidig häfdatecknare [2]) »Polackarna sjelfva, som hindrade Ula»dislaus att taga Liffland från Sverge. Deras högmod, »lättja, afund och oenighet skola snart bereda Polens »undergång.»

Hos sin slägtinge Karl den förste i England gjorde konung Kristian icke många försök. Det lönade e heller mödan. Landet var i fullt uppror; och för att sysselsätta England inom eget hus underblåste Sverge flamman och retade de förut uppbragta Skottarna än mera [3]). Från denna sida fick Danmark icke den minsta hjelp.

Tyska furstarna, serdeles uti norra delen af landet, borde vara Danmarks naturliga bundsförvandter mot Sverges växande öfvermagt. Men de skrämdes af Torstenssons ovanliga lycka och blefvo dessutom medelst löfte om neutralitet lockade till overksamhet; detta kallades i Sverge »att behandla Tyska furstar på »Tyskt manér [4]). Brauschweig-Lüneburgska huset våga-

---

1) Riksark. Acta Historica 1645—1660. Ankarhjelm till Sv. reger. d. 30 Maj 1645 samt ett anonymt bref från Dantzig d. 7 Apr. 1645.

2) Rudawski.

3) Riksark. Rådsprot. d. 20 Jan. 1644.

4) Geheime arch. i Köpenhamn. Regeringens bref till Torstenson. Stockholm d. 9 Dec. 1643.

de föra djerfvare språk, och begärde genom ett sändebud att befrias från alla krigsgerder. Torstensson satt länge tyst, kastade näsduken som en boll upp och ned, och sade slutligen: »Det kan icke beviljas.» Sändebudet fällde några ord, som liknade en hotelse och begynte tala om sin furstes magt. Torstensson fortfor att leka med näsduken och sade slutligen helt likgilltigt: »En furste, som ej mägtar uppställa mer än »4000 man, kan icke föreskrifva mig några lagar;» eller enligt annan sägen: »En sådan der liten furste »kan jag, om jag vill, kasta utför trapporna [1].» Både denna och de andra furstarna höllo sig stilla.

Kejsaren och Danmark, med nu mera samma fiende, borde i följe deraf blifva pålitliga bundsförvandter. Underhandling derom öppnades också genast, men fördes med Österrikes vanliga långsamhet. Plettenberg, dess sändebud i Köpenhamn, hade i början icke tillräcklig fullmagt. Den blef i Wien utfärdad först den 2 Maj 1644. Äfven ömsesidig och vid detta tillfälle ganska olycklig afundsjuka kom emellan. Kristian ville åt sin son Fredrik bibehålla, kejsaren åt sin bror Leopold Wilhelm vinna ärkestiftet Brehmen. Ännu i Juli 1644 hade man ej hunnit komma öfverens om villkoren, och det synes, som förbundet aldrig blifvit formligen afslutadt [2].

På sådant sätt blef konung Kristian nästan öfvergifven af alla främmande magter och helt och hållet återvisad till sitt egét rikes krafter. Dessa voro, ehuru efter lång frid, svaga. Man saknade fästningar, förråder, öfning och anförare. Dugliga främlingar ville ej heller låta värfva sig, utan sökte häldre Sverges och Torstenssons segersälla fanor. Danska flottan var det enda, som befanns i godt stånd. Sjelfva Danska folket

1) Wien. Kön. Kejs. Staats-, Reichs und Hausarchiv. Acta Danica 1644. Plettenberg till hofvet i Wien, Köpenhamn d. 15 Febr. 1644.

2) Wien. Kön. Kejs. Staats-, Reichs- und Hausarch. Acta Danica 1644. Plettenbergs till hofvet i Wien skrifna bref hela året 1644.

visade sig villigt att med uppoffringar understödja konungen, isynnerhet Köpenhamns borgare, hvilkas handel det också förnämligast gällde; äfven Isländska kompagniet erböd flere sina skepp [1]. Men de ofrälse stånden ägde hvarken magt eller medel. Båda delarna funnos hos högadeln och rådet; men af förut anförda skäl arbetade detta parti på allt sätt emot kriget. Rådet värfvade väl på enskild bekostnad några troppar, men det tycktes hafva varit mer sken än verklighet. »Det synes tydligen,» skref Österrikiska sändebudet, »att rådet mindre fruktar fienden, än sin egen »konung i vapen. Det vill häldre af fienden förtrampas, än af sin egen konung bringas till ordning [2]. Konungen blef verkligen både illa och ovilligt understödd.

Också inom eget hus och hof möttes Kristian af besvär och obehag. Hans äkta och många oäkta barn voro oeniga sins emellan och med hans sista frilla. Ingen bland dem alla kunde vara honom till någon betydlig hjelp. Den dugligaste var andra sonen i ordningen, prins Fredrik, hvilken som erkebiskop i Bremen sattes till anförare för Danmarks i Tyskland värfvade troppar. Kronprinsen var sjuklig och föga användbar; dock missnöjd öfver att ej oftare användas [3].

Sålunda blef Kristian slutligen hänvisad nästan endast på sig sjelf och sin egen förmåga. Och denna var ännu förvånande stor. Den osedliga lefnad, med hvars efterdöme han föregått och förslappat sin omgifning, hade dock ej mägtat försvaga hans egen kraftfulla natur, och ännu vid 67 års ålder visade han utmärkt lifligbet. Genast efter första underrättelsen om Svenskarnas infall, skickade han troppar åt Jutland, samt hastade sjelf till Fyen för att foga anstalter mot öfvergången öfver Lilla Bält. Derpå ilade han åter till Köpenhamn. Nu hade ändtligen Sverge öppet förklarat sig. Den gamle konungen, ytterst uppretad, drog

1) S. st.
2) S. st.
3) S. st.

värjan och sade: »Med denna skall jag bana mig vä-»gen till Stockholm.» Uti Norge gafs öfverbefälet åt Hannibal Sehested, i Skåne åt Ebbe Ulfeldt, på Fyen åt Anders Bille. Till Dantzig skickades Nils Kock efter krut och hjelp från Skåne. Sjelf var kungen outtröttlig och öfverallt. »Der jag sjelf icke är med,» sade han, »der blir ingenting uträttadt.» På flottan, sitt eget verk, och för närvarande rikets enda stöd, såg man honom ofta från morgon till afton sjelf styra och drifva på arbetet [1]. Derjemnte de många underhandlingarna med främmande, nästan alla aflöpande olyckligt; dock konungen alltid med oförminskad ifver. Alla beundrade honom, äfven fienderna. »Dan-»mark var,» säger en Svensk författare, »alldeles obe-»redt. Det styrktes af ingenting så mycket som af sin »ojemnförliga konungs tapperhet och mod. För att »rädda sitt fädernesland gick han ännu uti sin gråa »ålderdom som en soldat ut i faran. Genom sina ger-»ningar, sina råd, och isynnerhet genom sin utmärkta »ihärdighet var det han, som, så mycket möjligt var, »räddade Danmark från den öfverhängande faran.»

TRETTIOSJETTE KAPITLET.

SVERGES RUSTNINGAR TILL KRIGET.

Vi hafva redan uti föregående kapitel omtalat Svenska regeringens åtgerder så väl vid krigsförklaringens afkunnande, som hos de främmande magter, hvilka ansågos kunna blifva Danmarks bundsförvandter. Med egna vänner blef saken lätt uppgjord.

Prinsen af Oranien var visserligen Svenskarna obenägen och Holländarne kunde ej förmås till öppet krig mot Danmark; men så mycket mera nitiskt understödde de i enskild väg Svenskarnas företag.

Franska regeringen misstyckte, att Sverge, densamma oåtspord, inlåtit sig i ett så betydligt företag. Den klagade, »att Frankrike lemnades ensamt mot kejsaren;

1) S. st.

»det ville derföre icke längre betala underhållspennin-»gar o. s. v.» Sverge svarade, »att då Frankrike stän-»digt krigat vid sina egna gränsor, hade Sverge nu i »många år fört vapnen djupt in i kejsarens eget land; »det hade der ännu talrika besättningar; det ämnade »icke öfvergifva Tyska kriget; ty det Danska vore en »derifrån helt och hållet afskild sak,» o. s. v. [1]. Ville Frankrike ej nöjas med detta svar, beslöt man, helt enkelt, att, »om Frankrike indroge sina under-»hållspenningar, skulle Sverge genast sluta en enskild »fred med kejsaren» [2]. Frankrike måste gifva sig här-med till tåls, och sökte blott att så snart som möjligt stifta frid mellan Danmark och Sverge, för att få det sednares krafter odelade ut mot kejsaren.

Det neutrala Brandenburg hade kunnat som fiende blifva ganska farligt, serdeles i anseende till Pommern. Derföre, dels gaf man det några fästningar tillbaka, dels synes Svenska regeringen återigen hafva lockat den unge kurfursten genom förhoppningar om giftermål med drottning Kristina [3]. Han förblef overksam.

Sålunda tryggad i afseende på främmande magter, ansträngde Svenska regeringen alla sina krafter för att genom stora rustningar bereda en snar och lycklig utgång på kriget. Flere regementer uti Liffland, Estland och Finnland, jemnte de derstädes sist gjorda utskrifningarna hade blifvit qvarlemnade i landet i fall af behof mot Ryssen eller Polen. Uti sjelfva Sverge höllos äfven flere regementer hemma; de på sista riksdagen beslutade utskrifningarna verkställdes med all ifver; och adeln måste rusta för sina skärgårdshemman, hvilket förut ej skett [4]. Genom dessa och dylika ansträng-

1) Köpenhamn. Geheim. Archiv. Acta zum Kriege zwischen Danmark undt Schweden. A:o 1644 gehörig. Fol. N:o 123. Sv. regeringen till Johan Oxenstjerna d. 9 Sept. 1644,
2) Riksark. Rådsprot. d. 3 Jan. 1644.
3) Wien. Kön. Kajs. Staats-, Reichs-, und Haus-Archiv. Acta Danica 1644. Plettenberg till hofvet i Wien. Köpenhamn d. 27 Aug. 1644.
4) Riksark. Rådsprot. d. 9 Febr. 1644.

ningar samlade man nere uti Småland en icke obetydlig här, hvilken under Gustaf Horn och Lars Kagg skulle infalla i Skåne. Smålandsryttrarnas gamla öfverste, Fredrik Stenbock, sattes till anförare för en hop utskrifna Smålänningar, med uppdrag mot Halland. Till Westergötland och Wermland förordnades blott en mindre styrka för att gå försvarsvis till väga. Från Dalarna skickades beväpnade bönder under presten Buschovius åt Norrska gränsen; och några troppar under Henrik Fleming skulle angripa Jemtland.

På den stora flottans utrustande arbetades med högsta ifver. Klas Fleming stod i spetsen och, emedan man i förväg beredt sig på kriget, blef flottan snart färdig och så stark, att den kunde mäta sig med den då för tiden högst betydliga Danska.

Förmyndareregeringen nöjde sig icke med dessa rustningar. Man hade länge velat utom sin egen anskaffa också en Holländsk flotta och i tysthet beredt sig dertill. Så snart underrättelse kom, att Torstensson inryckt uti Holstein, fattades genast det afgörande beslutet. Ludvig de Geer fick i uppdrag att resa till Holland, och om han ej kunde förmå sjelfva staten till krig mot Danmark, borde han åtminstone förhyra och till örlogsskepp utrusta och bemanna en hop Holländska fartyg, hvilka sedan skulle användas i Danska kriget. Medel härtill skulle han dels taga af Holländska underhållspenningarna, dels sjelf förskjuta. För att anskaffa de i början nödigaste summorna sammansköt rådet, några af de mindre betydande undantagna, genast femtiotusen riksdaler, hvilka skulle sedermera med 8 procents ränta genom gods i de eröfrade provinserna betalas. Redan i Januari 1644 reste de Geer med dessa uppdrag till Holland. En tredje flotta, bestående af 60 lådjor, d. v. s. smärre fartyg, samlades i Kalmar under Henrik Hanssons befäl; och skeppsmajor Blum fick i uppdrag att samla en dylik uti Wismar, hvilken sålunda blef den fjerde.

Planen för användandet af alla dess krafter var följande. Mot Norge och Halland skulle man med undantag af infallen i Särnadalen och i Jemtland gå endast försvarsvis till väga. Gustaf Horn skulle med Småländska hären eröfra hela Skåne och sedan med tillhjelp af stora flottan och lådjorna från Kalmar angripa Seland. Klas Fleming med stora flottan skulle hålla den Danska sysselsatt, oroa Seländska kusten och om möjligt hjelpa Horn öfver Sundet. Detta från norr. Från södra sidan borde Torstensson söka öfver de frusna Bälterna intränga på Fyen och Seland; om det ej lyckades skulle De Geers flotta och Blums lådjor sedermera föra honom öfver. Så, med två flottor för hvardera af krigshärarna, Horns och Torstenssons, och dessutom med väntad isbrygga för den sistnämndes, hoppades man, att icke blott Jutland och Skåne utan ock öarna skulle blifva öfversvämmade; och att båda fältherrarna skulle snart från hvar sin sida möta hvarandra utanför Köpenhamn. »Om,» sade Axel Oxenstjerna, »om konung Kristian så länge och »ifrigt, åstundat krig, emot oss, så skall han nu ock»så få det, och det med besked.»

Sverges enighet och kraft väckte hos fienderna beundran, hos vännnerna hänryckning. Hugo Grotius, ehuru mindre nöjd med det sätt, hvarpå kriget började, var alldeles förtjust öfver det sätt, hvarpå det fördes, och kunde ej nog upphöja Sverge och Svenskarna. Rådsprotokollerna för dessa åren innehålla en mängd efterdömen af oegennytta, mod och fosterlandskärlek. Gamla Jakob De la Gardie utmärkte sig särdeles. Nära blind, och förut ofta frånvarande, kom han under denna brytning nästan alltid tillstädes, samt uppmuntrade till mod och uppoffring. Stundom rådde han, »att i Småland lägga skansar vid vägarna, »såsom han gjort mot Moscoviten;» en annan gång, »att ej spilla krafterna mot Norrge utan tåga mot Kö»penhamn och sålunda gripa Dansken om hjertat;»

oftast helt enkelt, »att gå flux på fienden[1].» Då fram på sommaren Svenska flottan led betydliga förluster, och regeringen behöfde mynt, yrkade han, att alla stånd borde betala en krigsgerd af 1 eller 2 procent af hela sin förmögenhet. Sjelf ville han gerna föregå med eget exempel. Gyllenhjelm, hans gamla kamrat på Wolmars murar, instämde i förslaget; men det kunde ej följas, ty man fruktade, att presterna skulle blifva för missnöjda och reta allmogen till uppror[2]. Ledaren i hela företaget var Axel Oxenstjerna. Han behöfde ej, som Kristian den fjerde, sjelf fara omkring och bestyra om allt. Han satt stilla i rådet eller i sitt rum. Men sålunda sjelf orörlig, rörde han med sin hand hela Sverge och utfärdade sina befallningar åt Fleming på stora, åt Thiessen på lilla flottan, åt Torstensson i Jutland, Horn i Skåne och Stenbock i Halland; och han hade valt sådana män, åt hvilka han med förtröstan kunde lemna utförandet. Rådet ledde han nästan utan motsägelse. Alla beräkningar, underhandlingar, förhållningsbref uppsatte han med egen hand. Stundom igenkänner man i dessa skrifter en viss skadeglädje att på Danmark få hämnas de förödmjukelser, som Sverge åren 1613, 1624 och nu sist vid tullprejerierna måst underkasta sig. Detta jemnte fosterlandskärleken och hoppet om framgång uppehöll hans krafter, »Jag har,» skrifver han, »icke »på lång tid varit med svårare arbete belastad. Men »hvad hjelper det att klaga. Jag har med arbete lef»vat, måste väl också med arbete dö.»

En känsla af kraft och mod genomströmmade hela Sverge, stundom nära nog till öfvermod. Folket gick gladt och villigt till Danska fejden utan att misströsta om utgången. Regeringen ämnade genom sitt kraftfulla angrepp öfverraska Danmark, skräm-

1) Riksark. Rådsprot. d. 9 Febr., d. 30 Maj och 21 Aug. 1644, och hela året.

2) S. st. d. 26 Aug. 1644.

ma rådet och konungen till frid, innan dessa ännu hunnit sätta sig i försvarsstånd. Man hoppades att efter ett halft års krig, kunna tilltvinga sig en förmånlig frid. Den första framgången ingaf än djerfvare förhoppningar. Svenska rådet öfverlade verkeligen: »huruvida det vore fördelagtigt eller ej att intaga hela »Danmark; om man i sådan händelse borde flytta »hufvudstaden till Norrköping eller Vadstena, o. s. v. »Man beslöt dock att nöja sig med Sundet till gräns, »eller i händelse af motgång med Halland, Blekingen »och Bohuslän [1].»

Bland Sverges många fiender och afundsmän gaf detta krig och i synnerhet sättet, hvarpå det började, anledning till bittra anmärkningar. Uti en serskild till främmande folk ställd skrifvelse klagade Danmark öfver Sverges trolöshet och krigslystnad. Boken fann bifall och trycktes fyra serskilda gånger. En annan dylik kallades Danmarks Pinos Historia, i hvilken på detta rike användes, hvad som är sagdt om frälsaren; och Sverge, Axel Oxenstjerna, Gustaf Horn, Fleming, Torstensson m. fl. få öfvertaga Pilati, Herodis, Judas Ischarioth m. fl. personer. Oxenstjernas »namn förvrängdes som vanligt till »Tjurskallen, hvil»ken nu satte sina båda Horn, Horn och Torstensson, »i Danmarks båda sidor.» Torstensson kallades än »det hårda lejonet» af Leonhard; än »son af törsten »efter penningar och ära,» en annan gång »Trotsets »Son, allt förvrängningar af Torstensson. Tyskland ropade högt öfver Sverges rofgirighet. »Svenskarna,» skref man, »äro ledsna vid sina strömmingar och kom»ma som de gamla rofgiriga Göterna hit ut för att »fylla magen och pungen.» Man tadlade deras förbund med Siebenbürgen och förvände den gamla psalmen och sjöng: »Behåll oss Herre vid ditt ord, Förhindra »Svenskens och Turkens mord! o. s. v.»

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 22 Mars Mars 1644.

TRETTIOÅTTONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1644.

Detta märkvärdiga fälttåg fördes på flere serskilda ställen, till lands ända upp från Lappska gränsen längst ned uti södra Tyskland, och till sjöss både uti Östersjön, Kattegatt och Nordsjön. Det är tillika ett bland de vigtigaste, som Sverge någonsin fört. Till att reda och lätta öfversigten vilja vi, började från Norden, framställa fälttåget uti de afdelningar, som belägenhet och sammanhang föranleda.

FÄLTTÅGET I JEMTLAND.

Hannibal Sehestedt, gift med en af Kristian den fjerdes oäkta döttrar, var vid denna tiden ståthållare öfver Norrge, och bland Danmarks dåvarande höfdingar den ende, som med eftertryck understödde sin konung. Han bemödade sig nemligen med yttersta ifver att icke blott sätta Norrge i försvarstånd, utan äfven att kunna mot Sverge gå anfallsvis till väga. Detta hans personliga ingripande uti kriget gaf också åt detsamma hans eget namn. Det kallades Hannibalsfejden, eller enligt allmogens förkortade uttal Balsefejden; under hvilket namn det länge omtalades utefter hela gränsen.

Redan i Februari månad affärdade Svenska regeringen till Jemtläningarna en föreställning, »huru dessa »liksom alla Norrges innevånare varit Danmarks trälar. »Nu uppmanades de att förena sig med Sverge, och »njuta af dess frihet [1].» I början af Mars ryckte Henrik Fleming med några hundrade man från Medelpad in i Jemtland. Vid Räfsund mötte honom Jakob Ulfeld med en skara uppbådade bönder. Men denna

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Febr. 1644.

fann sig för svag att motstå den välrustade Svenska styrkan, och drog sig derföre småningom tillbaka inom gamla Norrska gränsen, åtföljd af de fleste landets prester. Nu öfversvämmade Fleming hela orten; en krigsgerd af 8 R:dr lades på hvarje hemman; nya prester införskrefvos från Sverge, och innevånarne svuro drottning Kristina trohetsed. Efter sålunda slutad förrättning reste Fleming åt Stockholm. Han anklagades sedermera för att hafva egennyttigt försnillat brandskatten, och att af oförsigtighet hafva låtit Jemtlandsbönderna behålla deras skjutgevär.

Under hans frånvaro förde Johan Strijk befälet. Frampå sommaren återkommo Danskarna under anförande af Kristofer Rasmusson, en för sin tapperhet ryktbar Norrman. Med honom förenade sig alla Jemtlänningarna, hvarefter de 3 eller 4000 man starka omringade och belägrade Frösön, der Strijk hade sitt högqvarter [1]. En kapten Lars Persson samlade väl några Helsingar för att befria Strijk, men blef vid Gilbosund af den öfverlägsna fienden tillbakadrifven. Efter lång belägring och då genom en härjande farsot ej mer än 40 man af besättningen voro tjenstbara, måste ändteligen Strijk dagtinga. Han hade då försvarat hela Frösön uti fyra, och sedermera Frösö skans i sju veckor. Nu återföll Jemtland uti Danmarks våld. Svenskarna upprättade och bemannade skansar vid Bergsjö till Medelpads och vid Kårböle till Helsingelands försvar. Och dermed slutade Jemtländska fälttåget.

FÄLTTÅGET I DALARNA.

Svenska regeringen ålade landshöfdingen i Falun att mana Dalkarlarna till ett infall i Norrge; »de skulle »dermed på en gång trygga sig sjelfva och visa sig haf»va ärft förfädernas mod och fosterlandskärlek.» Lands-

1) Riksark. Rådsprot. d. 21 Aug. 1644.

höfdingen for uppåt Mora och efter öfverläggning med proston öfver Österdalarna beslöts att angripa öfversta ändan af samma landskap, bestående af Särna, Idre och Hede bygdelag, hvilka, ehuru de nu lydde under Danmark, likväl genom sitt läge voro mera passande för en förening med Dalarna och med Sverge. Allmogen sammankallades till Mora; den var icke ovillig, men tyckte ej om någon af de anförare, som landshöfdingen föreslog. Han frågade slutligen, hvilken de sjelfva önskade. Dalkarlarna svarade och ropade: »Få »vi vårom Daniel, så farom vi gladom åstad.» Denne man var Daniel Buschovius, då varande kaplan uti Elfdalen.

Hans slägt var i landet af gammalt känd och högaktad. Farfadern var den första lutherska kyrkoherde i Mora, af Gustaf Wasa tillsatt, och honom under de många Dalupproren städse trogen [1]). Fadern var kyrkoherde uti Efdalen och hade i konung Gustaf Adolfs tid genom fintlighet och mod lyckats att qväfva ett då bland Dalkarlarna anstiftadt uppror. Den nu ifrågavarande Daniel var en glad och frimodig man, hade lätt för att tala med allmogen och var derföre af densamma från sin barndom känd och älskad. Landshöfdingen biföll Dalkarlarnas förslag och Daniel efterskickades. Denne ursäktade sig: »det vore mot hans »ämbete att föra lekamliga vapen.» Men landshöfdingen på drottningens och prosten på biskopens vägnar befallde honom att åtaga sig befälet, och han lydde. Till biträde förordnades länsmannen i orten; och för båda utfärdades öppen fullmagt att åt folket i Särnadalen »erbjuda Gudstjenst, lag och rätt lika med Sver»ges andra innevånare; men om detta ej antoges, att »hemsöka dem med eld och svärd.» På kallelse infunno sig nu 200 Morakarlar , beväpnade med spjut, bågar,

1) Engertv. Acta om Christina T. 2. 4:o. — Prostvisitations-protokoll i Särna d. 2 Juli 1674.

bågar, jagtbössor m. m. Just som tåget skulle begynna, hände sig att, under det länsmannen utdelade krut åt allmogen, kom eld i en del deraf, hvarvid länsmannen blef så uppbränd, att han icke kunde följa tåget. Daniel Buschovius blef derföre ensam anförare. Han utrustade sig efter lägenheten, och i Westerås förvaras tvänne stora träddosor, hvilka han, fyllda af krut, bar på sig under tåget. Som adjutanter hade han å ena sidan en gammal soldat med en väldig muskött och å den andra sin klockare med handbok och sockenbudstyg. Hela hären var försedd med skidor. Den 18 Mars begaf den sig åstad. Efter fyra dagars tåg öfver den obebyggda skogen kommo de den 22 ned till Särna, alldeles oväntade. Innevånarne i byn blefvo omringade. Mäster Daniel hopkallade dem, framträdde i midten, uppläste sin fullmagt, och talade sedan det bästa, han förmådde. Folket, som i denna aflägsna del sällan haft Gudstjenst, såg med glädje bland sig en prest, som lofvade dem att ordentligt få tillgodonjuta ordet och sakramenterna. De gåfvo sig utan motstånd under Sverges krona och icke den ringaste blodsutgjutelse skedde.

Till söndagen derpå, d. 25 Mars, lät mäster Daniel utlysa Gudstjenst. Folket från de trenne bygdelagen fröjdade sig mycket åt den sällsynta högtiden, och infunno sig talrikt. Daniel predikade, vigde, döpte och gaf hela menigheten nattvarden. Några bland de till dop framförda barnen voro så gamla, att de under döpelsen fattade i handboken och sönderrefvo flere blad. Dagen derpå vände Daniel tillbaka och medförde från hvarje bygdelag ombud, hvilka på hela Särnadalens vägnar inför landshöfdingen svuro Sverges krona tro och huldhetsed. Och denna dal har sedermera beständigt varit med Sverges rike förenad.

Daniel Buschovius utnämndes sedan till kyrkoherde i Kumla pastorat i Westmanland, hvarest af-

komlingarna i flere slägtleder blefvo hans efterträdare.

FÄLTTÅGET I WERMLAND.

Utefter gränsen af Wermland ämnade Svenska regeringen att så mycket som möjligt hålla sig vid försvaret. Man hoppades också, att det af sjöar och berg brutna landet skulle försvåra hvarje försök af fienden. Endast ett ringa antal troppar ditskickades, och med dessa jemnte uppbådade bönder skulle landshöfdingen Olof Stake skydda gränsen [1]).

Redan d. 11 Januari uppkom i Gilberga socken ett rykte, att fienden inbrutit. Det spridde sig hastigt till Karlstad med tillägg, att fienden redan vore i de närmsta socknarna. Klockor och trummor rördes; de vapenföra samlades; de räddhågade flydde. Ryktet gick före dem åt Kristinehamn och Nerkessidan, alltid med tillägg, att fienden var i närmaste socken. Slutligen var alltsammans ett tomt rykte. Fienden hade ing gång varit öfver gränsen.

Han tycktes ej heller vara till anfall sinnad. Norrmännen, vana vid lång fred, knotade öfver kriget, och öfver konung Kristian, som gifvit anledning dertill. Som ofta händer i landskap, aflägsna från sin regering, voro Norrmännen vana vid motspänstighet och olydnad, samt lätt lockade af falska rykten. Sådana utspriddes; nemligen att »det alldeles icke var något »krig mellan Sverge och Danmark;» eller »att det snart »skulle biläggas.» Norrmännen knotade; »de hade icke »något att göra med konung Kristians tvister, då han »ådrog sig flera fiender, än han kunde sköta. De ville »derföre hällre sitta i ro, än börja strid med gran»narna.» — Ledd af denna anda, ville allmogen icke hörsamma Schestedts uppmaningar till beväpning; och

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 Januari och d. 21 Mars 1644.

den till och med nedref de vårdkasar, som för krigets skull voro uppresta.

Ändtligen frampå vintern hade Schestedt hunnit öfvertyga Norrmännen om verkligheten af kriget, och samlat en styrka af 2,000 man, hvilka vid Magnorabro inföllo i Wermland. Men Olof Stake mötte dem genast. Han hade enligt Svenska uppgifter blott en, enligt Danska 3 sqvadroner ryttare; men han skiftade den lilla styrkan uti tre serskilda delar, och lät dem från olika håll men på en gång angripa Danskarna. Desse, förblindade, dels af ett starkt solsken, som låg dem i ögonen, dels af den myckna krutröken, trodde sig angripna af tre regementer, och gingo hastigt tillbaka. Svenskarna anlade och besatte skansen Morast. Danskarna deremot tvänne dylika vid Emterud och Magnorabro. Mot höstsidan trängde Svenskarna längre fram, och eröfrade Emteruds och sedan Magnoraskans. För att hämnas, samlade Bredow en hop krigare och inbröt åter i Wermland. Olof Stake hade nu farit nedåt Dal för att der möta fienden; och en löjtnant Göransson förde på hans vägnar befälet uti Morast. Den 18 Nov. blef denne af Bredow anfallen. Bönderna i skansen förlorade straxt modet och kastade sina vapen; soldaterna voro för få, löjtnanten sjelf råd- och modlös; bönderna påstodo sedan, att han varit förtrollad. I ångesten uppgaf han fästet.

Svenskarna, under en kapten Lorentz, fattade åter stånd mellan Hugn och Bysjön, och höggo tvärt öfver den sistnämnde en bred vak för att icke från den sidan blifva af fienden kringgångna. Den 22 December angrepos de af Danskarna. Striden blef skarp och varade hela dagen. Svenskarna med fördelen af vind och ställning försvarade sig lyckligt. Mot aftonen begynte dock kulor felas; bonddrängarna skuro då ur sina tröjor tennknapparna och sköto med dem. Men nu föll kapten Lorentz. Svenskarna, utan ledning, skingrades. De påstodo, att de sjelfve blott förlorat 30, men Danskarna säga 300 man. Huru härmed

må förhålla sig, så var dock denna dagslånga strid den betydligaste, som under hela kriget föreföll utefter Wermländska gränsen, och den slutades till Danskarnas fördel. Ty efter densamma utbredde sig deras skaror öfver Nordmarks och en del af Jösse och Gillbergs härader under sköfling och brand. Sehestedt berättade till Köpenhamn, att vägen stod honom öppen till Karlstad, och att mellan denna stad och Stockholm icke funnos några troppar till försvar. På ryktet om denna skrifvelse berättades i Köpenhamns salar, huru Sehestedt redan intagit och plundrat Karlstad, och på Köpenhamns gator, huru Sehestedt redan ströfvade inemot Stockholm [1].

FÄLTTÅGET I WESTERGÖTLAND.

Mot Dalsland begagnade Sehestedt icke vapen utan bref, i hvilka han sökte locka innevånarne till affall, men förgäfves. Efter fåfänga försök mot Göteborg, och mot Gamla Lödöse, gick han till det nyss anlagga Wennersborg. Befälhafvaren sökte hvarken försvara sig, eller att invänta den förstärkning, som nalkades under Olof Stake, utan uppgaf genast staden, hvilken blef af Danskarna bränd. Stake kom med undsättningen för sent. Han vände sig i dess ställe till det då Danska landskapet Bohuslän, samt intog och brände Uddewalla; men måste sedan skynda upp åt Wermland igen.

På detta sätt lemnades Westergötland öppet för fienden. Svenska regeringen, som icke väntat så stora ansträngningar af Sehestedt, måste äfven å sin sida gripa sig an. Lars Kagg fick befallning att med några troppar gå ned till Westergötland för att skydda det-

1) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica 1643—1645. Walter v. Plettenbergs bref till hofvet i Wien. Köpenhamn d. 7 och 17 Jan. 1645.

ta Sverges ädlaste landskap [1]. Den 1 Augusti inföll han på Hisingen, slog fienden vid Lundby och Tingstadby samt tog 4 kanoner. En af dessa kallades Bohus. Den hade någon tid förut blifvit från fästningen af samma namn förd nedåt Hisingen för att användas mot Göteborg; hvarvid Sehestedt yttrade: »Nu går Bohus ned för att taga Göteborg in.» Kagg skickade den nu eröfrade kanonen in till staden. Göteborgrarna ställde den på sitt torg, och sade:

Nu hafver staden Göteborg
Tagit Bohus och satt på sitt torg 2).

Kagg sjuknade något härefter, då Per Brahe öfvertog befälet och rensade trakten kring Göteborg, hvarefter Westergötland fick under den återstående delen af året vara i ro.

KRIGSRÖRELSERNA VID GÖTEBORG.

Ofvannämnde krigsrörelser i Jemtland, Dalarna, Wermland och Westergötland hafva vi med mera noggrannhet beskrifvit endast derföre, att de timat inom fäderneslandet, och alltså förtjena närmare uppmärksamhet. I afseende på det hela och äfven i sig sjelfva voro de för öfrigt af föga betydenhet. Men vi nalkas nu de ställen, der största ansträngningarne gjordes och den mångsidiga striden förnämligast utkämpades.

Alltsedan 1613, det vill säga under 20 års orubbadt lugn och under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas för handeln gynnande styrelse hade Göteborg år för år tillväxt. Äfven prejerierna i Sundet bidrogo att vända mycket af handeln till denna stad. Man begynte tala om slussar vid Trollhättan, om kanaler genom hela ri-

---

1) Köpenh. Geh. Arch. N:o 123. Reg. till Kagg d. 5 Juli 1644.
2) Palmsk. 4:o XVIII p. 923.

ket. Allt väckte Danmarks gamla afund, och förstörandet af Göteborg blef det första mål, som konung Kristian sökte, äfven med åsidosättande af försvaret mot den öfver hufvudet hängande faran. Genom utomordentlig ansträngning hade konungen fått större delen af sin flotta färdig till första dagarna af April månad. Oaktadt alla afrådare steg han sjelf ombord derpå [1]) och seglade genast åt Göteborg.

Svenska regeringen hade väntat något sådant. Staden var väl befästad och försedd. Borghöfdingen Nils Asarsson Mannersköld var en gammal bepröfvad krigsman, hvilken förut i elfva år såsom befälhafvare uti Dorpt vaktat Liffländska gränsen. Tillika fick De Geers flotta befallning att vid förbifarten befria Göteborg från de faror, som möjligen kunde från sjösidan hota.

Vid afseglingen till Göteborg hade konung Kristian befallt Sehestedt från Norrge, och Ebbe Ulfeld från Halland att landvägen möta vid nämnde stad, samt medföra så många troppar, de kunde samla. Han hoppades att genom både öfverraskning och öfvermagt betvinga staden, innan hjelp hunnit ankomma. I fall det misslyckades, trodde han sig åtminstone genom anfallet på denna vigtiga stad kunna draga Gustaf Horn ifrån Skåne.

Kristians medförda flotta utgjorde elfva örlogsfartyg. Vid Elfsborg visade den Holländsk flagga, på det Mannersköld skulle tro, att det var De Geers skepp, och släppa den obehindrad fram ttll staden. Men då denna krigslist icke lyckades, lät konungen hissa Dannebrogsflaggan och lade sig på ett kanonskotts afstånd från fästningen. Sedan landsteg han på Hisingen och besökte Bohus. Dagen derpå gick han upp på Ramberget och betraktade länge och uppmärksamt det gent emot liggande Göteborg. Mannersköld såg betraktaren och anade, hvem det var. Han lät framföra två grof-

---

1) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica. Plettenbergs bref d. 20 Apr. 1644.

va kanoner, riktade och afsköt dem. En af kulorna slog ned straxt bredvid konungen.

Straxt efter Kristians ankomst inföll d. 12 Apr., som var hans 68:de födelsedag. Han firade den med mönstring af hela sin styrka. Midt under högtidligheten visade sig tvänne fartyg uti inloppet; de voro Holländare och hörde till De Geers utrustning. Vid åsynen af Danska flottan vände det mindre fartyget, en liten galeas, genast om och sökte öppna hafvet. Men det större, benämnd Sankt Matthias, hissade Dansk flagga i förn, men Svensk öfverst på stormasten och seglade så med strykande vind midt igenom Danska flottan. Af densamma liksom från stranden häftigt beskjutet, kom det likväl med föga skada förbi fienden och lade sig under Elfsborgs kanoner. Det hade gått endast ett par alnar från Danska amiralskeppet; men innan folket derstädes hunnit rusta sig och fartyg ordning, var Holländaren redan i säkerhet. Han hade likväl sjelf med sina väl riktade skott tillfogat Danskarna en förlust af 18 man. Konung Kristians fest slutades med harm och skada [1]).

Efter tre dagar vågade den lilla Holländska galeasen att, gynnad af nattens mörker, komma tillbaka. Han märkte, att på hvarje af de Danska fartygen brann en skeppslykta. Detta tjenade honom till ledning. Tyst och försigtig smög han genom hela flottan, och när det dagades, sågo Danskarna honom ligga helt trygg bredvid sin kamrat Sankt Matthias inne i Göteborgs hamn. Konungen blef ganska förbittrad. Fem sjövakter blefvo för visad försumlighet hängda.

Emedlertid hade konungen uppfordrat staden. Mannersköld svarade med att öfversända Svenska krigskungörelsen. Då tillskref honom Kristian om igen, kallade »kungörelsen lögnaktig;» och sade, »att Sverges »ständer ogillade det krig, hvarigenom regeringen nu »stört rikets handel och vandel; Göteborg borde om dessa

1) S. st. Plettenbergs bref d. 30 Apr. 1644.

»angelägenheter med konung ristian öfverlägga. Sta»den borde ej heller förlita sig på den väntade frälsa»ren, Ludvig De Geer; ty, om Göteborg icke sjelfmant »inginge en billig öfverenskommelse, ämnade konungen »försänka inloppet, så att hvarken Ludvig De Geer eller »ens några slags fartyg skola komma derin.» Dessutom sökte konungen att genom kringspridda bref i samma anda väcka oro och om möjligt oenighet och missnöje så väl i staden som på kringliggande landsbygd.

På detta bref svarade Mannersköld med en skrifvelse af följande innehåll: »Eders kongl. majestäts bref »är mig i dag tillhandakommet. Hvad Svenska rege»ringens kungörelse angår, så behöfver den intet för»svar. Skulle något dervid förändras, så vore det att »uppräkna ännu långt flere tilltag, hvarmed eders ma»jestät hafver vår kongl. regerings tålamod i långliga »tider pröfvat. — Oss hotas nu, att inloppet till Gö»teborg skall försänkas. Det kan så möjligen ske. Men »jag hafver ofta sett, att hvad menniskohänder gjort, »det kunna ock menniskohänder åter förstöra, och om »det ej kan förstöras, så hoppas jag, att hvarje Svensk »undersåtare älskar fäderneslandet mera än sin kö»penskap. — Eders majestät kallar Ludvig De Geer »vår frälsare. Men jag vet, att han, likasom vi, sta»dens innebyggare, håller Gud allena för den rätte »frälsaren och att De Geer, likasom vi, ej åstundar »högre namn, än att vara hennes kongl. maj:ts Sverges »utkorade drottnings trogna undersåtare. — Det eders »majestät säger, att Svenska regeringen mot ständernas »vilja börjat detta krig, så är det en sak, hvilken det »icke tillkommer mig att undersöka; men jag beklagar »den kongliga regeringen, som för sin stora möda och »omsorg måste vara sådana omdömen underkastad. — »Hvad slutligen uppmaningen till dagtingan beträffar, »så beder jag eders Majestät ej mer göra mig så skymfe»liga förslag, utan anse mig för en man, den der i »alla sina lifsdagar burit ett ärligt namn och mot sin »öfverhet ett trofast hjerta, hvilket allt jag också vill

»lemna mina efterkommande i arf. — Den oenighet, »fruktan och nedslagenhet, som eders majestät vill »med sina bref hos den enfaldiga hopen kringsprida, »den skall jag med den mig allernådigst gifna magt och »myndighet så veta afböja, att eders majestät af slika »sina försök ingenting vinna skall.»

Detta svar erhöll konungen d. 20 April. Dagen derpå kom underrättelse, att De Geers flotta skulle afsegla från Holland. Han måste skynda till dess möte. Tåget mot Göteborg var förfeladt. Staden kunde ej eröfras. Horn lät ej heller locka sig från de södra orterna. Icke ens någon försänkning hann göras. Den första Maj måste konungen skyndsamt segla derifrån.

Fem Danska fartyg stannade för att stänga Göteborgs inlopp och handel. Frampå sommaren kom De Geers flotta och dref dem bort. De återkommo ännu en gång; men frampå hösten återkom också för andra gången De Geerska flottan och befriade staden, hvarefter den under återstående delen af året fick åtnjuta lugn.

Krigsrörelserna uti Halland voro obetydliga. De fördes af Fredrik Stenbock på Svenska och Ebbe Ulfeld på Danska sidan, hvilka båda voro allt för svaga att företaga något annat än ömsesidiga ströftåg.

FÄLTTÅGET I SKÅNE
ELLER
GUSTAF HORNS KRIG.

Redan d. 8 Februari mönstrade Gustaf Horn vid Wernamo en styrka af omkring 8,000 man. Dagen derpå gick han till Markaryd och sedan öfver gränsen. Två vägar ledde inåt Skåne; den ena till Lund förbi Wittsjö skans, der Ebbe Ulfeld med några soldater och flere bondhopar lägrat sig; den andra till Helsingborg öfver Tranarp, hvarest bron var besatt af några Danska troppar och ditvägarna genom Fagerhult och

Örkelljunga socknar stängda medelst bråtar, som bevakades af bönder. Horn valde den sistnämnda vägen. Bråtarna genombrötos och bönderna förjagades lätt, hvarefter Rönne å öfvergicks vid Sönnerslöf i stället för vid Tranarps bro. Den 17 Februari intågade Horn utan motstånd uti Helsingborg, och derefter på samma sätt i Lund, hvarest han tog sitt högqvarter.

Konung Kristian måste använda sin förnämsta styrka mot Torstensson, och hade således föga troppar att ställa mot Gustaf Horn. Han kunde blott förstärka besättningarna uti Malmö och Kristianstad, och sända något befäl att uppreta och leda Skånska allmogen till deltagande i kriget. Detta lyckades lätt. Uti äldre tider hade nemligen krigen mellan Sverge och Danmark förnämligast bestått uti omenskliga härjningar, hvilka förvildade och ömsesidigt retade grannarna. Så hade å Svenska sidan Småland och Westergötland, å den Danska Halland, Blekingen och Skåne blifvit flere gånger förhärjade, hvarföre också på ömse sidor brann ett bittert hat. Konung Kristian grep till den förtviflade utvägen att uppägga och begagna denna sinnesstämning. Ebbe Ulfeld talte med allmogen, gaf dem några Danska officerare och soldater till ledning, och anvisade gången af det hela. De sålunda upprättade krigshoparna, man begynte snart kalla dem Snapphanar, gjorde sällan öppet motstånd; men samlades bakom Svenskarnas rygg, afbröto förbindelserna, uppsnappade förstärkningar och förråder, nedgjorde smärre troppar och förorsakade mycken skada. Horn sökte först att genom mildare åtgerder afväpna dem, men fåfängt. Deras förnämsta anförare voro Ebbe Ulfeld sjelf och en bonde vid namn Bengt Månsson från Fagerhult. Denne sednare gjorde till och med ett ströftåg inåt Markaryd, der han bortjagade Svenska vakten och plundrade både kyrkan och förrådshusen. Dessa företag blefvo dock icke ohämnade. Horn utsände starka ryttaretroppar, hvilka på

många ställen öfverraskade eller upphunno bönderna, som då, ovana vid en ordentlig strid, blefvo till flere hundradetal nedhuggna.

På de trånga vintervägarna hade Horn icke kunnat medföra gröfre kanoner. Nu behöfdes dock sådana för belägring af Landskrona eller Malmö. Han sände derföre Klingsporre med 800 ryttare att hämta belägringsskytteriet från Jönköping, och tillika att tukta de oroliga bönderna. Uppdraget verkställdes. På återvägen kom det till en häftig strid, många bönder föllo och deribland Bengt Månsson sjelf, hvarefter Klingsporre med sina kanoner kom segrande till Lund. Bönderna gåfvo sig ändå icke till freds. För att hålla stora vägen fri måste Horn låta på båda sidor om den samma fälla och afbränna skogen till ett muskötthålls bredd.

Sedan kanonerna numera framkommit, skyndade Horn mot Landskrona. Fästningen var stark, men besättningen blott 26 soldater och 274 bönder. Staden blef genast intagen, sedermera af Horn än starkare befästad och försedd med en besättning af 1000 man. Landskrona med fästning och hamn blef Svenskarnas stjödjepunkt i Skåne under hela detta krig.

Sedermera sändes Hans Wachtmeister på ströftåg till Ystad och Horn sjelf förföljde Ulfeld åt Kristianstad. Redan förut hade han fått underrättelse om konung Kristians anfall mot Göteborg, men också på samma gång Svenska regeringens stränga befallning att icke lemna Landskrona, förr än det var intaget; och i allmänhet att endast af Göteborgs yttersta nöd låta locka sig från Skåne. Från Kristianstad drog han sig dock åt vester, intog Laholms slott och beság Halmstad. Men då Kristian lemnade Göteborg, återvände Horn till Skåne och Landskrona.

Nu öfverlades, om man med tillhjelp af den lilla från Kalmar ankomna lådjeflottan, borde försöka en landstigning på Seland, eller om man skulle belägra Malmö. Svenska stora flottan var nemligen af den Dan-

ska instängd i Kieler fjord; De Geers flotta hade blifvit tvungen att återvända till Amsterdam, och Torstensson skulle snart få fullt göra med den antågande Gallas. Horn ansåg derföre vådligt att ensam med sin lilla styrka och med fästningen Malmö och hela det fiendtliga Skåne bakom sig företaga en landstigning på Seland. Också Svenska regeringen rådde honom att hällre angripa Malmö, »på det man om möjligt måtte »kunna fatta tag i Skåne med hela handen, och ej som »nu hålla deri med spetsadt finger [1]). Den 18 Juni kom Horn till staden; men det fasta läget, de nylagade vallarna, en besättning af 3000 man och dessutom beständig tillförsel, hjelp och uppmuntran från det gent öfver liggande Köpenhamn gjorde hvarje försök fåfängt. Tiden användes deremot att eröfra och brandskatta kringliggande herresäten.

I slutet af Augusti kommo från Köpenhamn 6000 krigare till Malmö, och straxt derefter den gamla konungen sjelf. Danskarna, nu nästan öfverlägsna, ryckte ut ur staden och lägrade sig gent mot Svenskarna, hvarefter flere skärmytslingar med skiftande lycka föreföllo. Skånska bönderna blefvo nu än djerfvare; de oroade Svenskarna beständigt och gåfvo dem ingen, Danskarna öfverflödig tillförsel. Så, och af den sena årstiden uppkommo sjukdomar i Horns läger. Han gick i slutet af September till Lund. Kristian följde efter. Hela October förgick under ömsesidiga fruktlösa försök. Sedan återvände Kristian till Köpenhamn, och hans troppar till Malmö. Horn tog vinterqvarter i och kring Ystad, hvilken nejd hittills minst lidit af kriget, och derföre lofvade de bästa förråder.

Så slutades detta fälttåg. Med undantag af Malmö och Kristianstad hade Svenskarna eröfrat hela

---

1) Geheim-arch. i Köpenhamn. Acta maistentheils zum Krieg zwischen Danmarck undt Schweden a. o. 1644 gehörig. Reger. i Stockholm till Torstensson d. 27 Maj 1644.

Skåne. Kristian hade länge fruktat ett sådant anfall och derföre också föreslagit att i stånd sätta de andra fästningarna. Men Skånska adeln hade vägrat skatter dertill; den byggde häldre på sina egna praktfulla herresäten. Nu blefvo likväl dessa nästan alla af Svenskarna intagna och plundrade.

Detta krig, som efter en tjuguårig fred härjade hela landet, och som genom böndernas indragande deri blef mer förstörande än eljest, lemnade långvarigt minne hos folket. Det kallades Gustaf Horns krig, och ännu hundrade år derefter beräknade allmogen från denna tidepunkt de märkligaste tilldragelserna i sin och sina fäders lefnad.

OM DE GEERS FLOTTA.

Den till Holland affärdade Ludvig De Geer sökte derstädes förmå Nederländska staterna till krig mot Danmark; men förgäfves. Samma utgång fick äfven samma försök, först med staten Holland och sedan med staden Amsterdam enskildt. Nu återstod blott den sista utvägen, den nemligen att på egen kassa, anseende och namn hyra och utrusta en krigsflotta och detta lyckades. Inom 3 månader voro 32 fartyg hyrda, utrustade och bemannade med 3000 man. De anfördes af Martin Thiessen, en Zeeländare, eller Zeeouw, som de sjövana innebyggarna i detta Holländska landskap vanligen kallades. Näst honom förde Henrik Gerdtsson befälet. Flottan bestod för det mesta af handelsskepp och handelsmatroser, icke egentligen ämnade eller förut använda till örlogsstrider; men man hoppades, att sjövana, snabbsegling och mod skulle ersätta bristerna.

Den 3 Maj seglade Henrik Gerdtsson med 14 och straxt efteråt Thiessen med 18 skepp från Holland och anlände till Schleswigs vestra kust. Här mötte Torstensson, skickade om bord några hundra man till förstärkning, och befallde amiralerna segla

kring Skagen till Aarhus för att der sätta Svenska hären öfver till Fyen. Faran var stor för de värnlösa öarna. Men vid första underrättelsen om Thiessens tillämnade utsegling lemnade konung Kristian, som förbemäldt är, Göteborg, och kom sjelf med nie de snabbaste sina fartyg ut i Nordsjön. Han mötte Thiessen utanför Schleswig och angrep genast. Konungen måste först vika undan för öfvermagten; men då Thiessen med sitt eget skepp ifrigt följde efter, blef han öfvergifven af de flesta sina sjökaptener, hvilka, ovana vid strid och örlogsfartyg, icke vågade med sina små ytterligare angripa de stora Danska krigsskeppen. Thiessen kunde med möda draga sig tillbaka, hvarefter han lade sin flotta uti Listers djup, ett inlopp mellan öarna Sylt och Rom. Konungen, förstärkt först till 13 sedan till 17 fartyg, lade sig derutanför på vakt; ty i anseende till det grunda farvattnet kunde han icke med sina djupgående skepp angripa; i synnerhet som Torstensson till De Geerska flottans försvar lät på stranden uppföra och bestycka tvänne skansar.

Men Torstensson, hvilken fruktade att förlora den dyrbara tiden, befallde Thiessen segla ut och angripa konungen. Segrade Thiessen, skulle han efter förra förslaget skynda till Aarhus; blefve han slagen, skulle han återvända till Holland. Thiessen lydde. Den 24 och 25 Maj besköto båda flottorna hvarandra; men svåra och ihärdiga stormar hindrade ett afgörande slut. Thiessen, som behöfde laga fartygen och skaffa nya förråd, återvände till Holland.

Här utbrast ett svårt uppror bland de hemkomna matroserna. De beskrefvo för sina hustrur krigets alla fasor och faror, i synnerhet de vidunderligt stora skepp, mot hvilka de kämpat. De ropade ve och förbannelse öfver Ludvig De Geer, som narrat dem till så vådligt företag; de trängde hotande in i hans hus och föröfvade allehanda våldsverkan. Styrelsen i Amsterdam lät gripa de oroligaste; men öfverlade tillika om att

sälja De Geers der varande hus för att tillfredsställa de bullrande matroserna.

Men nu utvecklade Ludvig de Geer en förvånande kraft och ihärdighet. Långt ifrån att genom motgången afskräckas, fördubblade han sin förra verksamhet. Penningar anskaffades, matroserna dels blidkades, dels afskedades, och nya hyrdes. Några sjökaptener, som i striderna vid Listersdjup visat oduglighet eller feghet, blefvo af Thiessen entledigade; och d. 1 Juli, d. v. s. blott en månad efter hemkomsten gick flottan åter åt Norden 22 skepp stark. En under nästa hela Juli månad fortfarande motvind qvarhöll den länge i Nordsjön. Uti Augusti anlände den slutligen till Göteborg, befriade denna stad från de Danska vaktskeppen; seglade sedan med hissad Svensk flagga genom Öresund midt under kanonskotten från Kroneborg. Vid Saltholmen lågo stora Danska kanonpråmar, som besköto farleden, och Thiessen fick ej en enda lots. Men Holländska styresmännerna visade nu en noga kännedom af farvattnet. Djerft men lyckligt seglade de genom den så kallade Flintrännan förbi pråmarna. Derutanför mötte dem Kristian med 10 Danska örlogsfartyg, hvilka dock snart drefvos undan. Längre ned vid Mön kom han åter efter dem, och nu förstärkt till 30 skepp, men de snabba Holländarne seglade lyckligt undan. Så kom Thiessen till Kielerfjord, der han hoppades finna den stora Svenska flottan. Men denna hade redan hemvändt till Stockholm, och Torstensson lemnat Jutland. Thiessen seglade då till Kalmar, för att der inhämta ytterligare befallningar.

STORA FLOTTANS FÖRSTA FÄLTTÅG.

Danmarks flotta var dess förnämsta styrka. För att blifva densamma jemngod om icke öfverlägsen ansträngde Sverge alla sina krafter. Om Ludvig de Geers flotta hafva vi redan talat. Båda lådjeflottorna äro också i korthet nämnda.

Mesta kostnaden användes på den stora flottan. Den bragtes upp till ett antal af 46 fartyg, en styrka, som Sverge sedan Gustaf Wasas och Erik den fjortondes tider icke haft under segel. Till öfveramiral nämndes Klas Fleming och näst honom Klas Bjelkenstjerna och Åke Ulfsparre. De gingo d. 22 Maj från Stockholm till Elfsnabben. Den unga drottningen, större delen af rådet, hofvet och en myckenhet Stockholmsboar reste dit för att åskåda och önska lycka, då flottan den 1 Juni seglade ut åt Östersjön [1].

Efter fyra dagar hade den uppnått Tyska vallen. Som konung Kristian med Danska flottan ännu ej återkommit från Nordsjön, gjorde Fleming ett försök mot Köpenhamn. Den 16 Juni anlände han utanför Dragör; men hamnen var försvarad af kanonpråmar och några qvarlemnade skepp, stranden af väpnadt folk under Danska kronprinsen. Dagen derpå gick Fleming i samma afsigt till Kjöge, men äfven der mötte en betydligare styrka [2], hvarföre han seglade ned till Holsteinska kusten, rådslog med Torstensson och eröfrade tillsammans med honom ön Femern, hvarefter de började förbereda en landstigning på Fyen, då hastigt underrättelse ankom, det Danska konungen med sin flotta nalkades.

Den 22 Juni kom denne tillbaka till Köpenhamn, sjelf uppmuntrad genom sin framgång mot Thiessen, och af folket med glädje emottagen; han hade också från deras öar aflägsnat en af de många hotande farorna. Han skyndade nu att möta de öfriga och först Flemingen med Sverges stora flotta. Man afrådde honom från öfverdrifna ansträngningar, men han svarade: »Då jag är af ålder stel och ovig för landtkriget, »så skall jag följa med flottan, på det hela efterverl-

»den

---

1) D'Albed. Oxenstjernska slägtboken.

2) Wien. K. K. Reichs-, Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica 1644. Plettenbergs bref till Wien.

»den må finna, att jag menat ärligt med mitt fädernesland.» Oaktadt det var sjelfva midsommarstiden, arbetades dock från morgon till qväll på de hemkomna fartygens iståndsättande; och om fyra dagar voro 40 skepp återigen färdiga att utlöpa. Tidigt om morgonen, det var den 26 Juni[1]), tillkallade konung Kristian kronprinsen jemnte sina förnämsta rådgifvare och höfdingar. Han förkunnade sin afsigt »att i den blifvande striden, segra eller dö; och i händelse af det »sista, lemnade han nu åt kronprinsen såsom efterträdare sin krona.» Sedan reste han ut till Fredriksborg, tillbragte der några timmar i enslighet och begick nattvarden, hvarefter han på eftermiddagen for tillbaka till Köpenhamn och steg kl. 6 på aftonen ombord. Mot morgonen d. 27 Juni uppkom gynnande vind, och konungen med hela flottan seglade af inåt Östersjön[2]).

Den 1 Juli möttes båda flottorna på Colberger Heide, en hafsbugt vester om ön Femern. Konungen hade vinden för sig. Genom en djerf vändning lyckades det för Svenska amiralen att vinna denna fördel tillbaka och nu öppnades striden. Den blef långvarig, blodig. Fyra serskilda gånger drabbade flottorna tillsammans. Konung Kristian och Flemingen utmärkte sig både genom mod och ihärdighet. En Svensk kula var nära att afgöra hela striden. Den träffade en kanonlavett bredvid konungen, krossade den och krossades tillika sjelf, så att skärfvor af jern och träd flögo vidt omkring. Många personer sårades, några, deribland tvänne Ulfeldar, dödades. Konungen sjelf fick ej mindre än 23 större eller mindre sår, de svåraste deribland en jernbit, som fastnade i pannbenet och en annan, som utslog högra ögat. Konungen föll till

1) Slange p. 1242 säger d. 30 Jun:
2) Wien. Plettenbergs bref.

däcket, men sprang genast upp igen och bad folket icke förlora modet. Man ville föra honom undan. Han nekade. »Jag vill,» sade han, »dö, eller segra »fullkomligt;» och med blodet strömmande öfver ansigtet stannade han qvar på däcket, och uppmuntrade sitt folk [1]).

Fleming hade emedlertid hårdt angripit Danska amiralen Göran Wind, hvarvid denne sednare blef skjuten, och dess skepp så illa tilltygadt, att det måste draga sig undan. Häraf och genom konungens sår uppstod någon villervalla inom Danska flottan. Fleming märkte det, befallte alla sina fartyg »att följa »honom och genombryta den fiendtliga flottan.» Han seglade sjelf främst, och sedan Bjelkenstjerna med tre andra skepp. De öfriga blefvo efter; Ulfsparre uteblef alldeles. Fleming sålunda utsatt för en öfverlägsen fiende, blef illa handterad och kunde med möda komma tillbaka. Då han detta oaktadt började fjerde anfallet, inbröt natten och skilde de stridande åt. Det säges, att Fleming förlorade 2 skepp.

Morgonen derpå infann sig Svenska flottan på valplatsen; den Danska fanns der icke mer. Derföre tillvällade sig Svenskarna segern och läto anställa fröjdebetygelser. Dock hade deras flotta blifvit skingrad, måhända redan under slaget, somliga till Sverge, andra till Wismar. De flesta under Flemingen sjelf gingo dagen efter slaget till Kielerfjord för att bota sina lidna skador.

Straxt derefter kom konung Kristian och lade sig utanför inloppet till denna hamn, hvarigenom, och i följe af fortfarande motvind Svenska flottan blef derstädes under flere veckors tid innestängd och overksam. Af denna anledning, och af Svenska flottans förlust under slaget och förskingring efter det samma tillvällade sig Kristian segern och lät öfverallt i sitt rike deröfver anställa fröjdebetygelser.

---

1) S. st.

Konungen var emedlertid öfver bröst och axlar alldeles svartblå af de många sår och slag, som han vid det för honom olyckliga kanonskottet erhållit. Jernskärfvan blef visserligen genast ur ögat uttagen, men den andra satt ännu flere dagar efteråt qvar i pannan. Man ville föra honom till Köpenhamn för att blifva bättre vårdad. Han vägrade. »Jag vill ej »lefva längre,» sade han, »om jag ej får hämnas på »Svenskarna.» Och en annan gång: »Denna flotta har »jag till större delen byggt, icke på rikets utan min »egen bekostnad, och jag vill på densamma hämnas »eller dö [1].» Först nära tre veckor derefter, och då utom ett sysslolöst vaktande ingenting var att göra, reste han tillbaka till Köpenhamn, och lemnade sin flotta qvar under den 70 åriga amiralen Peder Galte.

Fleming hade laggt Svenska flottan längst in uti Kieler-fjorden. Om Gallas med kejserliga hären vid detta tillfälle kommit dit, hade Svenska flottan troligen blifvit tillintetgjord. Han nalkades äfven; Torstensson måste gå honom till möte och nödgades derföre lemna Svenska flottan från landsidan obetäckt. Konung Kristian begagnade tillfället af Torstenssons bortovaro. Från Fyen skickades 1200 man, hvilka med kanoner landsattes i Holstein. Desse uppkastade vid Neumöhlen en skans och började derifrån d. 26 Juli beskjuta Svenska flottan. Afståndet var för långt; blott en enda kula gjorde någon betydlig skada. Denna studsade mot vattnet och flög in genom akterfönstret på Svenska amiralskeppet. Det var kl. 6 om morgonen. Fleming stod och tvättade sina händer, då kulan kom, krossade hans vänstra lår och dödade tjenaren, som höll handfatet. Enhvar såg, att amiralen sjelf snart skulle aflida och allmän bestörtning uppstod. Men Fleming tillkallade höfdingarna, utnämnde den af Torstensson ditskickade Karl Gustaf Wrangel till flottans befälhafvare, samt tog löfte af underamiralerna,

1) S. st.

att vara den nya anföraren lydiga. Tillika förordnade han, att hans lik skulle stanna på flottan, tills den återvände till Stockholm. Sonen Herman stod bredvid den döende. Det berättas, att Klas Fleming till honom yttrat: »Gråt icke, min son! Jag dör »Danmarks fiende. Låt se, att du gör på samma sätt!»

Den förut beständigt hinderliga nordanvinden kastade samma dag om till vestan. Torstensson inne i Holstein märkte det och skyndade genast till Kiel för att med landskansar skydda flottan vid utlöpandet. På vägen fick han underrättelse om Flemings död. Hämndlystnad, sorg och oro för flottans öde påskyndade tåget. Han gaf sig icke tid att till Neumöhlens eröfrande invänta fotfolket. Öfverste Sack med 300 Södermanlandsryttare ditskickades i förväg. De angrepo så häftigt, att Danskarna icke hunno gifva mer än en enda salva, förrän Södermanlänningarna bröto in och nedhöggo utan barmhertighet hela besättningen, hvilken utgjorde 200 man. Nu erhöll Sack förstärkning af ett helt regemente rytteri, och kastade sig sedan öfver 1300 fiender, som stodo på fältet bredvid. De blefvo genast upprifna; tvåhundrade Tyskar tillfångatagna, elfvahundrade Danskar nedhuggna på slagfältet utom de tvåhundrade förut i skansen, allt försoningsoffer åt Klas Flemings skugga. — Härefter gjorde Torstensson ett besök på flottan, mönstrade den, bekräftade Karl Gustaf Wrangel i öfverbefälet, och uppmanade, »att efter nu Gud gifvit »passande vind, skulle också amiralerna sjelfva fatta »det beslut, som vore Sverge nyttigt och alla Svenskar hedrande, nemligen att i Jesu namn gå till sjöss »emot fienden. Försummas denna vind, kan det aldrig »hvarken för Gud eller menniskor försvaras.»

Wrangel och de andra amiralerna efterkommo rådet. Flottan hade beständigt legat färdig, hvarföre de

också samma dag eller den 28 Juli seglade ut mot fjordens mynning. Amiral Galte med Danska flottan vek tillbaka åt öppna sjön för att, som han sade, lättare kunna angripa Svenskarna. Så kom Wrangel ur det trånga sundet. Det säges, att han erbudit Galte strid, men att denne undvikit. Allt nog, Svenskarna kommo utan förlust till hafs igen; och amiral Galte förlorade derföre sitt hufvud. Men Svenska flottan, skadad och utmattad af brist, sjukdomar och strid, anlände i början vf Augusti åter till Elfsnabben.

STORA FLOTTANS ANDRA TÅG.

Vid denna tiden hade kriget mot all förväntan tagit en för Sverge mindre gynnande vändning. De Geers flotta var hemjagad till Holland, der i fullt uppror, och väntades ej mer tillbaka. Stora flottan skingrad, skadad, innestängd, ändtligen hemkommen, men utblottad på allt. I landet brist på medel och nästan på mod till ett nytt försök. Skåne var väl öfversvämmadt; men Malmö och Kristianstad försvarades ännu, och konung Kristian beredde sig att, såsom vi förut berättat, med samlad styrka gå dit och fördrifva Horn, likasom han förut fördrifvit båda flottorna. Mot Torstensson kom slutligen Gallas med kejserliga hären. »Om,» sade man i Köpenhamn, »om Gallas någorlunda »fullgör sin pligt, så skall väl Svenskarnas öfvermod »blifva tämligen qväst [1].»

Svenska regeringen hade icke efter så stora och väl beräknade ansträngningar väntat denna utgång. Den öfverlade ej längre, huruvida man borde förena Dan-

1) Wien. K. K. Reichs- und Staats- und Haus-Archiv. Acta Danica. 1644. Plettenbergs bref.

mark med Sverge eller ej. Den hade svårare bekymmer. Medel till krigets fortsättande saknades; man förmådde ej nyrusta flottan, knappt en del deraf. Oxenstjerna, Gyllenhjelm, De la Gardie föreslogo allehanda uppoffringar; men intet beslut fattades. Man var också villrådig om ny amiral. Axel Oxenstjerna erböd sig att med en god medhjelpare sjelf gå ombord på flottan. Den 70 åriga riksamiralen Gyllenhjelm ville deremot nödvändigt i egen person göra sin tjenst. Både regeringen och rådet afstyrkte, ja vägrade; men gubben var envis och rustade till afresa, hvilken dock ej fick komma till verkställighet [1]).

Hvad som i denna kinkiga belägenhet uppbjelpte Sverge, var Ludvig De Geers ihärdighet samt Lennart Torstenssons utomordentliga skicklighet och mod.

Det är nemligen förut omtaladt, huru De Geer mot förmodan lyckades att återbringa sin flotta under segel, och huru Thiessen, oaktadt den beständiga nordanblåsten och hindren i Öresund, slutligen arbetade henne in i Östersjön. Vid första underrättelsen om hennes ankomst började Svenska styrelsen återigen resa på hufvudet, och beslöt att af stora flottan utrusta 14 skepp. Thiessen och Henrik Gerdtsson kommo till Stockholm för att öfverlägga om kriget. Ju mindre de voro väntade, desto mer blefvo de välkomna. De fingo heders-guldkedjor och Thiessen dessutom årligt underhåll af 500 riksdaler, samt adelskap med namnet Ankarhjelm, hvarpå han sändes tillbaka till sin flotta vid Kalmar. Inom tvänne veckor voro de fjorton Svenska örlogsskeppen i ordning. Ehuru Wrangel icke egentligen var sjöman, valdes han dock till befälhafvare med Blum som medhjelpare. De afseglade d. 14 September från Dalarön; förenade sig d. 5 Oktober med De Geers flotta vid Kalmar, och gingo åt söder. Den 1 October vid Femern, just der förra slaget stått, ngo de sigte på Danska flottan, 17 fartyg stark.

---

1) Riksark. Rådsprot. i Juli och Aug. 1644.

I Köpenhamn hade man tagit för afgjordt, att Svenska flottan låge i Stockholms hamn, aftacklad för att i år ej vidare utlöpa, minst under så sen årstid. Derföre voro endast ofvannämnde 17 fartyg utrustade för att hålla De Geers flotta i tygeln. Af försummelse, eller som andra säga, af sparsamhet hade man icke utskickat några spejarefartyg. Konung Kristian blef derföre högeligen bestört, när han från Kalmarsidan fick veta, att en så betydlig del af Svenska flottan åter var utlupen. Han anade ondt; men det var för sent att detsamma förekomma.

Danska flottan låg för ankar och hade en betydlig del af sin besättning i land, när den Svenska nalkades. Men samma och följande dag uppstod en så häftig storm, att hvarje fartyg hade nog sysselsättning med att sköta sig sjelft. Den 13 October blef det åter lugnt. Svenskarna ordnade sig ofördröjligen och angrepo; det var klockan 10 på förmiddagen. Danska flottan skingrade sig genast. Tre de största örlogsskeppen under amiralerna sjelfva höllo stånd, och blefvo af Svenskarna angripna. Alla de öfriga ämnade fly och, emedan de icke voro alldeles så djupgående som de trenne amiralerna, så hoppades hvarje kapten att utefter de grunda stränderna komma undan. Denna feghet blef orsak till än större förlust. De flyende blefvo nemligen förföljda af de än plattare och mer snabbseglande Holländska skeppen. Ankarhjelm anställde en förfärlig jagt. Af de åt denna sidan flyende Danska fartygen blef ett uppbrändt; fyra upphunna och tagna; fyra jagade på grund och tagna, sedan besättningen rymt i land; tre andra jagade på grund, der de dock genom landskansar försvarades; bott två undkommo. Så stor var, enligt sägen, förskräckelsen bland de flyende, att ett Holländskt tog två Danska fartyg, och att när Thiessen ej hann förfölja alla, sände han sin lilla brefjagt, åt hvilken ett Danskt skepp med 28 kanoner gaf sig fånget.

Men Danska amiralerna, i strid mot den öfverlägsna Svenska magten, försvarade sin och sin flottas heder med yttersta ihärdighet; så att Svenskarna i början trodde, att gamle kung Kristian sjelf var med i slaget. Vice-amiralen Jasmundt, angripen af flere Svenska fartyg, blef omsider tagen. Lindormen, förd af vice-amiral Grabow, försvarade sig länge. Slutligen kom der elden lös, så att Grabow med roderstången i hand måste från den brinnande akterstäfven hoppa i hafvet; han blef straxt af Svenskarna upptagen och fången. Mot Danska öfver-amiralen Pros Mundt på Patientia styrde genast i början af slaget Svenska öfver-amiralen Karl Gustaf Wrangel med Småländska Lejonet. Striden blef långvarig och ytterst äftig. Wrangel, van vid handgemäng till lands, ville nödvändigt äntra; men tågvirket blef sönderskjutet och hindrade hans rörelse. Slutligen måste han vika undan. Tvänne andra Svenskar lade sig nu på hvar sin sida om Danska amiralen. Efter ett förtvifladt motstånd föll Pros Mundt och hans oigenkända lik blef jemnte en hop andra i hafvet nedkastadt af Svenskarna. Ty dessa trängde nu från alla sidor in på däcket och eröfrade ändteligen det länge försvarade skeppet.

Striden hade varat fem timmar. Svenskarna hade förlorat 1 Holländskt fartyg, som öfverseglades. Danskarna förlorade 2000 man i döda och sårade, deribland en amiral, samt 1000 man fångna, deribland två amiraler; 10 deras skepp med öfver 300 kanoner blefvo tagna, 2 brändes, 3 drefvos på grund. Af 17 fartyg undsluppo blott 2, hvilka skyndade till Köpenhamn att berätta olyckan.

Efter segern gick Wrangel till Kiel för att bota skadorna och aflemna de tagna fartygen. Danska amiralskeppet Patientia skickades uti triumf till Stockholm.

Wrangel hade befallning att på något sätt anpripa Danska öarna; men brist, sjukdomar, och sen årstid hindrade. Han seglade dock upp emot Köpenhamn,

för att skrämma konung Kristian från Skåne och skaffa Gustaf Horn friare utrymme. Konungen hade dock redan förut återvändt till Köpenhamn och försvarskriget. Wrangel sände då några sina fartyg till Stockholm, och gick sjelf med de öfriga till Wismar att der öfvervintra.

De Geers flotta kostade för detta år enligt räkning mellan 4 och 500,000 riksdaler; men den hade gjort skäl derför, ty det var onekligen den, som gaf sjökriget en för Sverge så afgjordt gynnande utgång. Namnen Ankarhjelm, Ankarstjerna, Sjöhjelm vittna på Svenska riddarhuset, att sådant af regeringen förr eller sednare erkändes.

Efter slaget vid Femern seglade Ankarhjelm hem igen. Han fick veta, att Danska amiralen Owe Gedda med några fartyg åter stängt inloppet till Göteborg. Ankarhjelm skyndade dit; men Gedda, varnad, drog sig tillbaka under Marstrands kanoner. Ankarhjelm ville nu gå till Christiania för att förstöra en hop fartyg, hvilka der lastades med sten i afsigt att försänka Göteborgs inlopp. Men Holländska matroserna vägrade, knotade och längtade hem. Ankarhjelm ville då qvarlemna otta fartyg i Göteborg för att skydda inloppet mot den eljest snart återvändande Owe Gedda. Fyra fartyg öfvertalades mot ökad och i förväg betald sold att stanna qvar. De öfriga voro obevekliga. Flottan afseglade och anlände till Holland, dock efter att hafva lidit ganska mycket af de rasande vinterstormarna.

De Geer frågade, om Svenska regeringen önskade hans flotta för nästa år. Man tackade, men fann den för dyrköpt [1]), häldst segern vid Femern och Torstenssonska fälttåget gåfvo hopp om en snar och fördelagtig frid. Dock beslöt man sedermera att äfven för det följande året en del af samma flotta borde användas.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Dec 1644.

FÄLTTÅGET I JUTLAND.

Under första farten af det lyckliga infallet i Holstein trängde Svenskarna redan i Januari 1644 uppåt Jutland. Danska fältherren Anders Bille kom från Fyen med en icke obetydlig styrka, för att göra motstånd; men när Torstensson angrep honom, flydde Bille med sina bästa troppar tillbaka; de öfriga vid pass 4,500 blefvo tillfångatagna. Derefter skickades Helmut Wrangel uppåt Wendsyssel, der han nedgjorde några samlade bondhopar och underkufvade hela landet ända upp till Skagen. Detta allt var fullbordadt i Januari månad. Nu gick Svenska hären i vinterqvarter; Torstensson sjelf i Hadersleben med afsigt att, så snart Lilla Bält hunnit tillfrysa, gå öfver till Fyen.

Vintern 1644 blef i allmänhet ganska mild, och Bälterna för det mesta isfria, hvarförutan konung Kristian kom sjelf till Fyen och ordnade vid stranden isvakar, skansar och fältvakter för att hindra Svenskarnas öfvergång. Torstensson fick aldrig anledning att ens våga försöket.

Här under denna tid började först att visa sig Snapphanar och deras namn. Det var i Holstein, som konung Kristian begynte, hvad han sedermera Norrge och Skåne fortsatte, neml. att i brist på soldater locka bönderna till resning mot fienden. I Holstein leddes företaget af amtmannen Jesper v. Buchwald och dess fogde v. Harten, hvilka redan första veckorna af detta år uppreste och beväpnade allmogen, serdeles uti Ditmarschen. Från denna sida skall namnet Snapphanar först hafva kommit [1]. Dessa krigare uppförde sig vanligtvis med mycken vildhet

---

1) Köpenhamn. Kgl. Bibliotek. Acta Publica. Kurzer und wahrhaffter Bericht, wer der Schnaphanen, Strassenräuber und Land-Diebe orden in Holstein a:o 1644 gestifftet, von Abrah. Reinhard. — Dedicerad till Helmut Wrangel.

och omensklighet. Flere gånger, då de lyckats öfverraska och nedgöra Svenska soldater, roade de sig med att afskära näsorna och på annat sätt stympa liken. De tillfogade Svenskarna stora förluster, men sig sjelfva ändå större, ty deras land blef härjadt och brändt, de sjelfva i stor mängd nedhuggna, och slutligen af Helmut Wrangel i November månad tvungna att nedlägga vapnen.

Sedan den milda vintern hindrat Torstenssons förslag att på isen komma öfver till Fyen, kallade han till Aarhus amiral Blum med de Tyska lådjorna för att på dem sätta sig öfver Bälten. De voro dock för få. Han väntade för samma ändamål också De Geers flotta; men vi hafva redan berättat, huru denna blef från Listersdjup af konung Kristian jagad tillbaka till Holland. Han väntade ytterligare stora flottan under Klas Fleming; men vi hafva också berättat, huru denna blef af konung Kristian innestängd i Kielerfjord. Torstensson kunde dock ej i overksamhet se midt framför sig den lockande Fyenska kusten. I Juni gjorde han med tillhjelp af Blums lådjor två serskilda landstigningar på Fyen, men blef med förlust tillbakadrifven. Sedan var det fråga om ett tredje försök; men det blef afbrutet genom ankomsten af den kejserliga hären.

Då Torstensson år 1643 plötsligen inbröt uti Holstein, affärdade konung Kristian täta budskickningar till kejsaren och begärde hjelp, samt erböd förbund. Tillfället tycktes lockande; man hoppades att möjligtvis kunna på Jutland innestänga och utsvälta hela den Svenska hären. Men när Torstensson förra året lemnade Österrikiska arfländerna och gick åt norden, var det likasom kejsaren, dess höfdingar, härar och stater, befriade från en tung börda, hvilat sig och hämtat andan. De syntes alla angelägnare om att begagna den gifna ledigheten till egen vederqvickelse, än till Danmarks hjelp. Derföre, och af orsaker, som vi redan förut omtalat, gick det ganska trögt med förbundets afslutande; och hjelpen dröjde i det längsta. Kejsaren

ville också, att Österrikiska tropparna under Gallas skulle gemensamt med de Bäjerska under Hatzfeld angripa Svenskarna. Men den ena gången sades, att kurfursten Maximilian af fruktan för Fransmännen icke vågade aflägsna sina troppar. En annan gång, att Hatzfeld fick försent beklädnadspengar; slutligen hviskades, att denne sistnämnde ej ville stå under befäl af Gallas, o. s. v. [1]). Ändteligen efter fåfäng väntan måste de kejserliga tåga ensamma uppåt Norden. Men Gallas fördröjdes ytterligare genom en tvist med konung Kristian sjelf. Gallas yrkade neml., att de kejserlige tropparna skulle vid detta tillfälle underhållas på Danmarks bekostnad, och Glückstadt stå dem öppet som stödjepunkt; till hvilka båda fordringar Kristian deremot vägrade. Genom dessa och dylika tvistefrågor spilldes tid och enighet. I Mars hade Gallas enligt löfte bort komma; först den 19 Juli kom han in uti Holstein [2]). Han hade då kunnat genast vända sig mot Kiel, och bidraga till förstörandet af der instängda Svenska flotta; men han stadnade i nejden af Oldeslohe, och underhandlade med Danskarna om villkoren för deras förening. Omkring d. 1 Aug. hade ändteligen tvisten hunnit afgöras, hvarefter de förenade gingo mot Kiel; den 28 Juli hade Svenska flottan, såsom förbemäldt är, lyckligt sluppit ur trängseln.

Såsom vanligt hade Gallas icke åt sina troppar anskaffat tillräckliga förråder, hvarföre nöd, sjukdomar och missnöjen snart yppades, derjemnte en stark rymning och vilda plundringar, så att Holstein led mer af dessa sina så kallade vänner än af sina fiender Svenskarna. Å andra sidan hade konung Kristian enligt kejserliga uppgifter lofvat åt Gallas 12,000 soldater och 9000 stridbara bönder. Också hade Gallas om-

---

1) München. Kön. Universit. Bibl. Mscrpt.

2) Wien. Kön. Kejs. Staats-, Reichs- und Haus-archiv. Acta Danica. 1644.

talat huru han skulle med dessa förenade stridskrafter innestänga och förstöra Torstensson. Men nu hade han sjelf endast vid pass 10,000 man, och de Danskar, som förenade sig med honom, utgjorde tillsammans blott 4000. Torstensson drog till sig de flesta Svenska besättningarna, hvarigenom han fick omkring 15,000 man, det vill säga en större här än Gallas. Med det utlofvade innestängandet tillgick på efterföljande sätt. Gallas låg vid Neumünster. Torstensson gick dit med hela Svenska hären, ställde sig d. 9 Aug. framför fienden och erböd strid. Gallas låg orörlig, men också oangriplig uti ett läger, skyddadt af småskog och träsk. Då gick Torstensson öfver Bornhöfd och Segeberg till Oldeslohe. Gallas följde genast efter. Torstensson stannade och erböd ånyo strid. Gallas undvek den ånyo. Nu gick Torstensson till Ratzeburg och var således åter fri och ledig ute på Tysklands slätter igen. Gallas kom efter och tågade till Möllen. Danskarna klagade högt öfver den ringa hjelp, de af hans troppar erhållit; och uti Hamburg blef till minne af krigståget slagen en skådepenning. På ena sidan stod: »Hvad Gallas »hafver uträttat i Holstein, finnes på andra sidan.» På andra sidan fanns ingenting.

Hvad mellan Torstensson och Gallas ytterligare föreföll, skall framdeles under Tyska fälttåget förtäljas. Vi vända våra blickar tillbaka till Jutland.

När Torstensson gick inåt Tyskland, sände han Helmut Wrangel med 5000 man tillbaka upp åt Danska staterna, hvarest denne befriade Svenska besättningen i Pinneberg från en svår belägring, samt åter eröfrade Kiel. Förstärkt med en hop Svenska soldater från den nu efter segern vid Femern återvändande De Geerska flottan gick han ytterligare åt norr samt intog Hadersleben och Ripen. Men nu kommo Danska fältmarskalken Anders Bille och Danska prinsen Fredrik med betydligare troppar. Wrangel, underlägsen, måste vika och hade lätt blifvit innestängd, om ej den vanliga oenigheten mellan Danska rådet och Danska konunga-

huset äfven här visat sig. Efter någon ordväxling om de åtgerder, som borde vidtagas, gick Bille missnöjd tillbaka till Fyen och medförde de honom tillhöriga rytteritropparna. Prinsen kunde ensam icke göra tillräckligt motstånd. Under sista månaderna på året svärmade Helmut Wrangel obehindrad omkring, kufvade Snapphanarna och utplundrade hela Holstein.

VESTRA SIDOHÄREN I TYSKLAND

stod under Königsmarck. Danska prinsen Fredrik, hvilken, som förbemäldt är, innehade erkestiftet Bremen, tog öppet och kraftfullt sin faders parti, samt värfvade troppar och förde dem i fält. Men han blef af Königsmarck snart slagen och jagad från Bremen åt Jutland till. För öfrigt svärmade Königsmarck hela året fram och tillbaka mellan Saxen och Westfalen, under nästan beständigt lyckliga krigsbragder. Än rensade han Bremen från Danska soldater; än gick han in i Holstein och skadade den kejserliga härens eftertroppar; än försvarade han de Svenska besättningarna i Meissen mot kejsarens anfall; i September förenade han sig slutligen med hufvudhären under Torstensson.

ÖSTRA SIDOHÄREN I TYSKLAND.

Som föreningsband mellan båda sidohärarna låg Axel Lilje med stark besättning i Leipzig. Douglas skulle försvara Pommern och anföra östra sidohären. Men denna bestod blott af ett par flygande troppar, samt af några besättningar. Långt bort mot Polska gränsen försvarade sig Svenskarna i Glogau, ändå längre bort uti Olmütz hela året ut.

HUFVUDHÄREN I TYSKLAND.

Kejsaren, missnöjd med Danmark så väl i afseende på härens underhåll som de lofvade tropparna, hade

gifvit Gallas tillåtelse att från Holstein draga sig närmare de kejserliga arfländerna. Denne ämnade dock stanna uti Möllen och bevaka Torstensson; men de Danska tropparna ville ej utan sin konungs befallning lemna Holstein. Gallas var ej synnerligen ledsen öfver deras bortgång. De voro nu ej mer än 700 man. Af intet blir intet, sade han. Det kom till ömsesidiga tvister, bittra förebråelser och öppen ovänskap. Danskarna beslöto att öfvergifva Gallas; denne, å sin sida att öfvergifva Danmark och han gick derföre vid Lauenburg öfver Elben och derifrån ytterligare åt söder. Af fruktan för Torstensson vågade Danskarna icke att från Möllen gå raka vägen tillbaka till Holstein, utan följde den hatade Gallas öfver Elben till Hardevik, hvarifrån de tågade söder om Hamburg och sedan gent emot Glückstadt åter öfver Elben, hem i sitt land igen. Gallas deremot skyndade deremot ned åt Saxen och stannade ändteligen vid Bernburg, der han upprättade ett befästadt läger och tyckte sig hafva valt en god lägenhet att på Saale och Elbefloderna erhålla tillförsel från kringliggande nejder.

Svenska regeringen hade ålaggt Torstensson att icke utan högsta nöd lemna Jutland; »han skulle,» hette det i förhållningsbrefvet, »hafva ett öga på kej»saren, men två på Danmark.» Häremot talade dock flere skäl. På den nu mera tömda Jutska halfön var det nästan omöjligt att längre underhålla hela Svenska hären; Konung Kristian skulle också efter slutadt fälttåg i Skåne, troligen komma med alla Danska tropparna öfver till Jutland; då torde ock Gallas med förstärkningen återvända, och Svenskarna duka under för dubbla fiender. Deremot kunde man hoppas betydliga fördelar genom att förfölja den oskickliga och nu mera äfven underlägsna Gallas. Paikull, i Olmütz hårdt ansatt, ropade äfven på hjelp; likaså bundsförvandten Ragotzki i Siebenbürgen; slutligen bestormades Torstensson af Franska klagomål, det Sverge icke i Tyska kriget gjorde skäl för sina underhållspenningar.

Af dessa orsaker beslöt Torstensson att tvärtemot Svenska regeringens föreskrift lemna Jutland och följa Gallas i spåren. Detta hans företag blef också genast af regeringen gilladt och sedermera af utgången rättfärdigadt.

I följe af ofvannämnde beslut gick Torstensson åt söder och öfver Elben. Från Blekede skickade han, som förbemäldt är, Helmut Wrangel tillbaka till Holstein, och skyndade sjelf efter Gallas, förenade sig i Halberstadt med Königsmarck och dess troppar, anlände den 16 Sept, till Saale, gick dagen derpå öfver samma flod vid Alsleben och hade således afstängt Gallas från Österrike och Kur-Saxen. Torstensson beslöt vidare att med sin ständigt växande här söka innestänga och uthungra den underlägsne Gallas. För sådant ändamål befästade han bryggan vid Alsleben, och intog d. 18 Sept. slottet Bernburg, som gent mot staden låg öster om Saalefloden på ett högt berg, och på hvilket slott Gallas hade laggt en alldeles otillräcklig besättning. Derifrån gick Torstensson åt norr, slog vid Münch Neuburg en ny brygga öfver Saalen, befästade densamma och lade Svenska hären uti ett starkt förskansadt läger straxt bredvid, men på östra sidan floden. Öfver båda bryggorna vid Alsleben och vid Münch-Neuburg sände han ytterligare starka afdelningar af sitt rytteri, hvilka besatte Münch Neuburg, Kalbe, Halberstadt, Ascania och Mansfeld. Nu var Gallas omgifven liksom af ett nät. Svenska lägret och besättningen i Bernburgs slott afskuro all hjelp och tillförsel från öster; bryggorna vid Alsleben och Münch-Neuburg hindrade likaledes all tillförsel på floden, vare sig från söder eller norr. De förrådsskaffare, som Gallas skickade åt vester, den enda öppna sidan, blefvo beständigt oroade af ofvannämnde Svenska rytteri-besättningar. Inom tre dagar hade Tosstensson allt detta i ordning. Gallas låg undertiden nästan orörlig.

Nu började återigen ett svältkrig, men denna gången härjade hungern endast på kejserliga sidan, ty Svenskarna hade ymnig tillförsel. Äfven i andra hänseenden var deras ställning bättre vald. Från höjderna af Bernburgs slott och från Svenska lägret oroade deras kanoner de kejserliga så, att Gallas tvänne gånger måste ymsa plats för sitt läger. Ändå envisades han att ligga qvar, befästade sig ånyo, inväntade förstärkningar och undvek sorgfälligt hvarje öppen strid. Men snart förspordes brist och hans skaffare återkommo oftast tomhändta, ofta slagna; det sednare äfven fast talrika betäckningar följde. En sådan utskickad tropp blef den 4 October af Königsmarck öfverfallen och så slagen, att af 1500 man endast 300 undkommo, och dessa icke en gång till kejserliga lägret utan skingrade ned åt Thüringersidan. Straxt efter denna olycka fick Gallas förstärkning af två kejserliga och flere Kur-Saxiska regementer under Enkeforth; men äfven Torstensson tillkallade från kringliggande besättningar så mycket folk, han kunde, och erhöll löfte om snar förstärkning från Hessen.

Emedlertid steg nöden uti kejserliga lägret till högsta elände. Gallas önskade nu att kunna draga sig ur den svåra belägenheten; men så hade Torstensson besatt alla vägar och stigar, att det syntes ingen möjlighet bryta sig igenom. Hela Europas blickar riktades på de Bernburgska lägren, och Danskarna sade gäckande, »att Gallas, som lofvat innestänga Svenskar»na på Jutska halfön, var nu sjelf af Svenskarna inne»stängd och det midt på Tyska slätterna.»

Den enda tillflyktsort, som för Gallas återstod, var Magdeburg, hvilken stad innehades af Kur-Saxen; och det enda sätt att komma dit var en hemlig flykt. Dels af hunger, och dels för att lätta en sådan flykt, blefvo derföre uti kejserliga lägret alla åsnor, hundar och höns slagtade, på det de icke genom oljud skulle

under det tillämnade hemliga återtåget detsamma förråda, hvarjemnte också alla andra förberedelser vidtogos. Torstensson förstod, att något sådant skulle komma i fråga, och lät derföre vid Aken slå en brygga öfver Elben, samt besätta Zerbst, så att i händelse Gallas undkomme till Magdeburg, Svenskarna skulle öfver samma bro kunna hastigt gå till östra sidan och derifrån samt med stöd af Zerbst instänga Magdeburg, liksom förut Bernburg.

Den 11 Nov. hade Gallas under en betäckning af 1,500 man utskickat sina skaffare, för att ifrån Eisleben inbringa förråder. Königsmarck var frånvarande. Torstensson satte sig derföre sjelf i spetsen för en skara ryttare och skyndade efter. Det blef en mulen höstnatt. Gallas iakttog tillfället af mörkter och de båda Svenska höfdingarnas frånvaro, samt bröt upp och tågade till Magdeburg med så stor skyndsamhet, att en mängd trossvagnar och sjuka lemnades i lägret samt två kanoner på vägen. Svenskarna märkte redan samma natt fiendernas bortgång och fyrade af tvänne kanonskott. Torstensson hörde det öfverenskomna tecknet och skyndade genast tillbaka; men Gallas hade fått för stort försprång och Svenska ryttarne voro af tåget åt Eisleben så uttröttade, att Torstensson icke ens böd till att förfölja. Medan Svenskarna höllo på att plundra det öfvergifna lägret, kommo de kejserliga skaffarna med deras betäckning tillbaka från Eisleben. Okunniga om, hvad som förefallit, blefvo de lätt af Svenskarna öfverraskade och omkring 1,200 deribland tillfångatagna.

Nu tågade Torstensson öfver bryggan vid Aken, slog vid Schönbeck staxt söder om Magdeburg en ny förskansad brygga öfver Elben, och skyndade sedan norr om Magdeburg samt bemägtigade sig Burg med dervarande brygga öfver samma flod. Svenska rytteriskarorna på vestra sidan flyttade sig också något mera åt norr, och sålunda var inom några dagar Gallas och Magdeburg i alldeles samma belägenhet, som förut Gal-

las och Bernburg; samma hunger, samma fiender, alldeles samma innestängda ställning; här så mycket svårare, som Saxiska besättningen i Magdeburg visade Österrikarne mycken ovilja.

För att undvika den också nu hotande hungersnöden, tågade allt det kejserliga rytteriet, under anförande af Bruay och Enkeforth, hemligt från Magdeburg, och ämnade skynda undan till Dresden eller Schlesien. Torstensson fick genast underrättelse om företaget och gissade dess afsigt. Han lemnade åt Königsmarck befälet kring Magdeburg, satte sig sjelf i spetsen för rytteriet och skyndade öfver Zerbst åt Nimeck, för att genskjuta de kejserliga. Svenskarna gingo med all skyndsamhet och tysthet, utan eld, skott eller rop. Natten till d. 23 Nov. nära Nimeck fingo de se fiendens vakteldar. Tysta smögo Svenskarna närmare, och när i dagningen fienden (det var Bruay och hans afdelning) fortsatte sin väg, skickade Torstensson några ströftroppar att taga honom i ryggen och fördröja tåget. Det lyckades. Bruay stannade och började försvara sig. Snart kom från ena sidan Enkeforth, från andra sidan hela Torstenssons styrka. Den sednare vände sig mot Enkeforth, hvilken försvarade sig tappert; Bruay deremot, när han såg alla de anryckande Svenskarna, förlorade modet och grep till flykten. Enkeforth sjelf blef nu tagen, hans troppar slagna, och jemnte Bruays förföljda hela vägen från Nimeck till Jüterbock. I trängseln vid sistnämnde stad blefvo stora hopar upphunna och nedsablade, så att en af gatorna till minne af nederlaget ännu bibehåller namnet Blodsgatan. Inemot staden Lucka i Lausitz förföljdes qvarlefvorna. De voro till slut ganska obetydliga. Rytteriet var alldeles förstördt. Svenskarna togo 18 fanor, 3,500 hästar, 1,500 ryttare, en general, två öfverstar, en mängd befäl. De döda blefvo oräknade, ty de lågo spridda utefter hela vägen från Nimeck genom Jüterbock och inemot Lucka. Sven-

skarnas förlust var nästan ingen. Denna träffning var det så kallade slaget vid Jüterbock.

Straxt derefter kom den af Torstensson begärda Hessiska förstärkningen, hvilken jemnte en del af Svenska hären ställdes under Königsmarcks befäl att ytterligare bevaka och belägra Magdeburg.

Med qvarlefvorna af sin förra här, nu mera knappt 2000 man, qvarstannade Gallas ännu i sistnämnde fästning; ty af fruktan för Svenskarna vågade han icke ut på fältet. Königsmarck bevakade så noggrannt alla vägar, att ingen tillförsel skedde. Stadsfolket och den Kur-Saxiska besättningen visade ovilja; det förra hade inga förråder, de sednare endast små och ville af dessa icke meddela åt Gallas ett enda bröd. Hans soldater började lida förskräcklig hungersnöd. Snart voro alla hästar förtärda; ordningen kom till hundar och kattor. Det säges, att soldaterna i förtviflan sökt genom en mina spränga Gallas i luften och sålunda på honom hämna allt sitt lidande. Han sjelf uti harm och förtviflan sökte att i ett två dagars rus dränka alla sina sorger.

Ändtligen inbröt vintern. Stora isstycken började simma Elben utefter och förstöra broarna vid Aken. Schönbeck och Burg, samt hindra deras återställande. Härigenom blef Svenska hufvudstyrkan, hvilken nu befann sig på vestra sidan Elben, hindrad från att komma öfver till den östra. Gallas begagnade tillfället att slippa undan. Likväl vågade han icke på engång föra ut hela sin lilla styrka. Den bortskickades uti smärre hopar med befallning att smyga sig genom fienden och sedan mötas på bestämd plats i Böhmen. Dagen före julaftonen gick Gallas sjelf med sista styrkan, ungefär 1000 man, från Magdeburg, och skyndade åt Wittenberg. De få Svenska tropparna öster om Elben förföljde både honom och hans ofvannämnde ströhopar, och togo eller slogo vid pass hälften. 1000 man

var allt, som Gallas hade qvar, när han inemot nyåret ändtligen lyckades rädda sig inom Böhmiska gränsen.

Efter träffningen vid Jüterbock vände sig Torstensson nedåt Meissen, eröfrade flere städer och brandskattade landet. Otaliga öfverlöpare strömmade till hans segerrika fanor. Hans här var nära fördubblad och välförsedd med alla förnödenheter, när han inemot nyåret framträngde till Böhmiska bergen, bemägtigade sig flere af passen och endast afvaktade vägarnas hopfrysande för att åter infalla i de kejserliga arflanden.

Så fördes och slutades det märkvärdiga fälttåget 1644, kanske det mest ärorika Sverge någonsin fört, med segrarna vid Femern och Jüterbock på samma blad. Undantagande några socknar i vestra Wermland, fanns på Sverges då varande jord icke en enda fiende. Svenska troppar deremot innehade Herjedalen, Särnadalen, Bohuslän, Halland, Skåne, Jutland, Holstein, Bremen, Pommern, Brandenburg och Kur-Saxen; samt fästningar ända ned uti Mähren. Danmarks landttroppar voro försvagade, dess flotta till hälften förstörd; kejserliga hären alldeles tillintetgjord; Sverges härar och flotta deremot starkare än någonsin. — Det var i dessa förhållanden, som riksförmyndarne lemnade Sverges styrelse uti den nu myndiga drottning Kristinas händer.

Vi kunde derföre här afbryta vår berättelse om riksförmyndarnes regering; men för sammanhangets skull vilja vi förut berätta allt, som rörer Danska och Tyska krigen intill deras slut

---

TRETTIONIONDE KAPITLET.

RUSTNINGAR TILL FÄLTTÅGET 1645.

Den för Danmark olyckliga utgången af 1644 års fälttåg smärtade konung Kristian högeligen; serdeles förlusten af flottan, Danmarks förnämsta försvar och tillika hans eget verk. Sedan underrättelsen om denna olycka kommit till Köpenhamn, såg man den gamla, fordom glada och rörliga konungen sitta ensam och tyst under de långa höstaftnarna [1]). Också hade han hvarken inom rådet eller sitt eget hus någon, som med deltagande eller hjelp kunde lindra hans bekymmer.

Efter någon tid hämtade han dock ännu en gång mod och började med drift bereda sig till nästa fälttåg.

Med Ryssland fortfor missförståndet i anseende till prins Waldemars misslyckade frieri; derifrån kunde ingen hjelp erhållas.

Konungen Uladislai bemödanden och deras olyckliga utgång hafva vi förut omtalat; från Polen kom ej heller någon hjelp.

Kejsaren missnöjd med Danmark, hade ingen serdeles benägenhet att understödja detta rike, ej heller magt dertill. Han hade nog göra med att efter slaget vid Jankovitz försvara sig mot den till hjertat af Österrike framträngande Torstensson.

Furstarna i norra Tyskland tordes nu mindre än förr någonting företaga mot det segrande Sverge. Till och med kurfursten af Saxen, konung Kristians vän och anförvandt, och Svenskarnes bittraste afundsman, såg sig tvungen att med dem sluta stillestånd.

---

1) Wien. Kön. Kajs. Staats-, Reichs-, und Haus-Archiv. Acta Danica. Kejserliga ministern Plettenbergs relationer från Köpenhamn.

Kristian sökte skilja Holland från förbundet med Sverge; men fåfängt. Holland låtsade neutralitet. Det erböd Danmark tillåtelse att i Amsterdam värfva skepp och sjöfolk, liksom Sverge gjort. Holländarne visste mer än väl, att Kristian saknade alla dertill nödiga medel.

Uti England växte de inre oroligheterna. Derifrån var ej heller någon hjelp att hoppas.

Således återigen, och nu mer än förra året, var Kristian inskränkt endast till sina egna krafter. Dessa voro mycket försvagade; de få tillgångarna medtagna och halfva flottan förstörd. Det värsta var, att rådet och högadeln af förut nämnde skäl undandrogo sig alla bidrag till fäderneslandets försvar. Flere gånger under vintern anmodade dem konungen att med gerder bispringa riket. De ursäktade sig, åberopade sina friheter och landets fattigdom samt rådde till frid. Uti April intogs kronprinsen uti rådet, hvarest han uppmanade till manligt försvar. För att dertill skaffa medel erböd han att sjelf jemnte gemål sälja alla sina juveler och öfriga klenoder; men han ville, att riksråderna och alla andra undersåtare skulle också med motsvarande uppoffringar bispringa fäderneslandet. Detta förslag väckte i rådet motstånd och en liflig ordväxling serdeles mellan prinsen och Kristian Lindenau, en man af föga duglighet, men gift med en af konungens oäkta döttrar. Prinsen synes hafva något förhetsat sig. Då svarade Lindenau: »Jag beder Eders Hög»het betänka, att jag såsom en af rådet, är också en »af dem, som vid nästa tronledighet skapa en konung »åt Danmark.» Prinsen måste tåla och tiga och hvarje försök att förmå rådet till krigsgerder misslyckades. »Jag fruktar,» skref Österrikiska sändebudet, »att Gud »kommer att utsträcka ett straffande ris öfver Dan»skarna, emedan de ej redligt velat understödja sitt »fäderneslan d.» Det taltes om, att konungen borde ändra regeringsformen och utvidga sin magt; men man vågade ej försöket af fruktan, att hög-

högadeln skulle i sådant fall kasta sig och på samma gång riket i Svenskarnas armar. Det taltes äfven om, att konungen, alldeles utledsen vid förhållandet i Danmark, ämnade med flottan öfvergifva detta rike och nedsätta sig i Norrge; men i sistnämnde land herrskade bland allmogen nära nog samma obenägenhet för uppoffringar, som i Danmark bland högadeln; och konungen öfvergaf snart alla tankar på detta förslag[1].

Han gjorde emedlertid, hvad han med sina inskränkta tillgångar, förmådde. Man såg honom hvarje dag vid Amager sjelf drifva på flottans utrustande. För att få penningar, föreslogs att bortpanta Island; och all adeln samt prester och borgare sammankallades. Dessa förklarade sin önskan, »att, om kriget »skulle fortsättas, det måtte ske med manliga råd, så »som Svenskarna göra. Dock öfverlemna ständerna af»görandet åt konungen och rådet. Och rådet,» tillägger den samtida berättaren, »önskade fred på hvad »villkor som hälst[2].»

Uti Sverge gick det annorlunda till. Ständerna sammankallades i slutet af året 1644, då drottning Kristina förklarades myndig och tillträdde styrelsen. I anseende till det fortfarande och nu dubbla kriget begärde regeringen, och ständerna biföllo enhälligt, att »efter yttersta förmåga komma hennes majestät och »fäderneslandet till undsättning.» Man beviljade en icke obetydlig förhöjning af de förra dryga skatterna, och detta icke blott för 1645 utan äfven för 1646, om ej frid innan dess kunde erhållas. »Gudi vare lof, »för den endrägt och villighet, vi allestädes finna,» skrifver rikskansleren. Med de sålunda förhanden blifvande medlen rustade sig Sverge med all drift till det kommande fälttåget.

---

1) S. st. brefven d. 19 Nov. 1644, d. 4 Febr. 29 Apr, 8 Jul 1645 m. fl.

2) S. st.

FYRATIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET MOT DANMARK 1645.

Vi vilja här uti vår berättelse följa samma ordning, som för fälttåget 1644, och begynna således från Norden.

Uti Jemtland skedde blott obetydliga och i Särnadalen alldeles inga krigsrörelser under detta år. Det förra landskapet förblef i Danskarnas, det sednare i Svenskarnas våld.

Uti slutet af 1644 hade, såsom vi förut berättat, Sehestedt öfversvämmat och brandskattat en del af vestra Wermland. I början af 1645 tågade han derifrån ned åt Dal, slog Ivar Bagge vid Åmål och Johan Wrangel vid Köpmannabro, öfversvämmade landet samt belägrade och stormade tre serskilda gånger Wennersborg, som dock tappert och lyckligt försvarades af Per Lilje. Då en betydligare Svensk styrka under Gustaf Otto Stenbock nalkades, gick Sehestedt mot slutet af Februari tillbaka inom Norrska gränsen. Svenska tropparna under nämnde Stenbock rensade först hela Dal och Vestra Wermland från fiender och angrepo sedan Morast. Men i början och under hela Mars månad utgjordes Stenbocks belägringstroppar för det mesta af sammanrafsade bönder, hvarföre hans försök misslyckades. I Maj fick han förstärkning. Nu uppgåfvo Danskarna Morast. Derifrån gick Stenbock längre fram mot fienden. Vid hans annalkande brände Danskarna skansen vid Magnora-bro och flydde. På samma sätt gick det fästena vid Magnor, och vid Medskog. Antändandet af sistnämnde fästning skedde så förhastadt, att 30 dervarande sjuka soldater jemnte en skildtvakt blefvo uppbrända. Danskarna stannade först bakom Glommen. Här upphörde också Svenskarnas framträngande; Stenbock saknade tillräckligt folk

och nejdens oländighet försvårade alla framsteg; hvarförutan en Norrsk prost, vid namn Kield Stub, hvilken redan under förra fälttåget utmärkt sig för drift och tapperhet, förde här befälet öfver en hop beväpnade bönder och tillfogade Svenskarna mycken skada. Sålunda hade Stenbock rensat Wermland och Dal från fiender och i farten af ett enda infall tagit 4 serskilda fästen och ett betydligt antal fångar. Dessa kunde han icke med sin ringa styrka bevaka. Derföre lät han dem på hedersord, »att ej mer tjena mot »Sverge,» återvända hem. För att så mycket som möjligt skilja Norrmännen från Danmark tillade han, att »man visade fångarna denna skonsamhet, emedan de »icke voro Danskar, Sverges fiender, utan Norrmän, »Sverges grannar och vänner.» Efter denna rörelse föreföll utefter Wermländska gränsen ingenting minnesvärdt under det öfriga fälttåget.

Uti Westergötland tilldrog sig ej heller något hufvudsakligt, sedan Sehestedt i Mars månad blifvit från Wennersborg tillbakadrifven till Norrge. Redan nalkades fredsslutet och Kristina hade befallt sina höfdingar att ej mer gå anfallsvis tillväga; då den nitiske Sehestedt med en samlad styrka af 9000 man i början af Juli åter företog ett plundrande ströftåg nedåt Göteborg. Svenska styrkan under Lars Kagg och Harald Stake skyndade dit, dref Sehestedt tillbaka, härjade Bohuslän och brände Kungelf. Norrmännen klagade högt, att Sehestedt genom sitt onödiga tåg lockat fienden in i deras land. Men innan Kagg hann längre framtränga, ankom underrättelse om fredens afslutande.

Mot Göteborg riktade konung Kristian detta likasom föregående året en betydlig styrka. Ehuru med otrolig möda lyckades det honom dock att öka och utrusta sin flotta till ett antal af 26 skepp, hvilka under anförande af Owe Gedda redan i Maj månad anlände utanför Göteborg. Men på skyddandet af denna stad hade också Svenska regeringen användt syn-

nerlig uppmärksamhet. Såsom förbemäldt är, hade Ankarhjelm vid hemresan hösten 1644 derstädes qvarlemnat några af De Geerska skeppen. Redan tidigt på våren hade han åter från Holland tillbakakommit, åtföljd af sex nyrustade fartyg, med hvilka han oroade förbindelsen mellan Norrge och Danska öarna. Vid Owe Geddas ankomst gick Ankarhjelm till Göteborg, och lade sina fartyg inom udden Billingen. Danska amiralen måste stanna utanför, och kunde ingenting annat företaga än söka stänga inloppet medelst sänkande af några med sten lastade skutor, hvilka för sådant ändamål blifvit i Marstrand hållna i beredskap. Men snart blef hans flotta öfverfallen af en svår storm; flere fartyg förgingos, deribland sjelfva amiralskeppet Sofia, som sjönk med hela sin utrustning och deribland 64 kanoner. När amiral Gedda vid samma tillfälle skulle springa ned i sin slup, bröt han ena benet af. Ett bland skeppen blef också af Svenskarna öfverraskadt och taget. Vid samma tid kom befallning från Köpenhamn, att med alla Danska fartygen återvända till försvar af samma stad. Owe Gedda lydde och Göteborg var återigen befriadt.

Från Marstrand och derstädes till försänkning samlade stenskutor hotade ny fara. Ankarhjelm stannade derföre med sina skepp hela tiden i dessa farvatten, dels för att skydda Göteborg, dels för att oroa Danska skeppsfarten [1]).

Tredje faran hotade Göteborg från Bohus fästning. Under vintern mellan 1644 och 1645 lät dervarande borghöfding straxt nedanför fästningen göra betydliga försänkningar uti den egentliga Götaelf. Afsigten var att leda vattendraget derifrån till Nordre Elf och sålunda tillintetgöra Göteborgs inrikes handelsförbindelse och om möjligt förvandla elfven till ett ofarbart träsk.

---

1) Köpenhamn. Geheime-Arkivet. Acta om kriget 1645. Fol. N:o 124. Kristina till K. G. Wrangel d. 6 Mars, till E. Ryning d. 31 Maj 1645.

Men det myckna arbetet kunde ej medhinnas och frampå sommaren befallte Kristian detsamma afbrytas, för att ej ytterligare reta Svenskarna och derigenom hindra freden. Det skulle nu heta, att försänkningen var gjord för att vid Bohus erhålla vattenfall till några qvarnar åt fästningen.

Så slutades fälttåget mot Norrge. Hannibal Sehestedt hade derunder visat utmärkt nit och verksamhet. Om han blifvit bättre understödd, så hade Sverge kunnat genom anfall från denna sidan betydligen hindras uti sina många öfriga företag, och kriget hade måhända fått annan utgång.

I södra Skåne låg Gustaf Horn vintern öfver i goda qvarter. Meningen var, att sedermera angripa Malmö; men ett sådant företag var svårt, så framt det icke af flottan understöddes. Horn hade således på vårsidan ingenting vigtigt att företaga, utan lät tropparna hvila ut ända tills fram uti Maj. Då bröt han upp och tågade åt norr, underkufvade Blekingen, tömde landet och belägrade Kristianstad. Vid underrättelsen, att Svenska flottan ändteligen kommit ut i Östersjön, qvarlemnade han Gustaf Adolf Lewenhaupt att hålla Blekingsboarna i ordning, och skyndade sjelf med hufvudstyrkan åt söder för att angripa Malmö. Men amiralerna på Svenska flottan ansågo det svårt, kanske ogörligt, att stanna i sundet och från sjösidan stänga nämnde stad; »vattnet vore för grundt; farleden okänd, af Danska försänkningar afbruten, af Danska kanonpråmar oroad; dessutom saknades munförråd.» Horn beslöt, att äfven utan tillhjelp af flottan belägra Malmö, emedan han visste, att staden var illa försvarad och illa försedd. Just som han för sådan afsigt begynt uppkasta de första skansarna, ankom drottning Kristinas befallning, att i anseende till den nära förestående freden, endast instänga men icke belägra Malmö. Efter någon tid kom fredsbudet.

De Geerska flottans företag under detta fälttåg hafva vi redan bland krigsrörelserna kring Göteborg berättat.

Wrangels flotta kallades den afdelning, som efter sjösegern vid Femern hade under Karl Gustaf Wrangels befäl tagit vinterläge i Wismar. Den utgjordes af 21 fartyg och blef under vintern åter iståndsatt. Man upptäckte ett försök att i hamnen förstöra densamma genom mordbrand. En Pommeranare, Hans Græff benämnd, hade af en, som han sade, okänd person, blifvit i Lybeck för 1000 riksdaler lejd till att tända flottan, och sökte i denna afsigt föra tvänne med eldfängda saker fyllda kistor ombord på densamma. Han uppgaf sig hafva mutat flera matroser; men dessa nekade och kunde ej öfverbevisas. Græff upphängdes i sakta eld och brändes till döds. I Maj gick Wrangel med sina fartyg ut i Östersjön i afsigt att förenas stora flottan. Men då denna efter långvarigt sökande icke kunde finnas, angrep han Bornholm, dels för att icke vara sysslolös, dels också för att från öns närbelägna hamn kunna lättare oroa Danmark. Försöket lyckades. Den 9 Juni landsteg han vid Nexö. Inom 8 dagar var hela ön med fästningen Hammerhus intagen och drottning Kristina öfverallt hyllad. Men dagarna derefter blef han öfverraskad af en så svår storm, att många fartyg skadades och ett blef alldeles förgånget.

Stora flottan utrustades i Stockholm. Den bestod af 22 eller, efter andra underrättelser, 36 skepp, hade 3,300 matroser och 2,200 soldater ombord och anfördes af Erik Ryning. I början af Maj var den färdig att löpa ut. Den skulle förena sig med Wrangels och Ankarbjelms afdelningar och sedan under Rynings öfverbefäl understödja belägringen af Malmö, göra landstigning på Seland, samt stänga och om möjligt förstöra Danska flottan i Köpenhamn. Den sålunda förenade Svenska flottan skulle utgöra 57 eller, efter andra uppgifter 72 skepp. Mot denna öfverlägsna styr-

ka hade det nu alldeles hjelplösa Danmark svårligen kunnat försvara sig. Det fick ett opåräknadt försvar. En stark och ihållande motvind, och sedermera samma storm, som skadade Wrangels fartyg, qvarhöll bland Stockholmsskären den Svenska stora flottan i 8 veckors tid. Tjuguen serskilda gånger löpte den ut, men måste för den starka motvindens skull vända tillbaka inom Landsort. Först efter midsommar kom den i öppna sjön, tog i förbifarten Wisby och förenade sig den 5 Juli med Wrangels afdelning. Men denna var af stormen skadad, och båda behöfde skaffa sig nya munförråder, ty de i Maj inlastade voro redan förtärda. Sedan de i sådant ändamål besökt Tyska kusten, seglade flottorna uppåt Sundet, men tilltrodde sig ej att belägra Malmö. Innan någonting annat hann företagas, inträffade underrättelsen om freden.

Äfven Holländarne skickade detta året en stor örlogsflotta till Sundet. Den företog väl ingenting fiendtligt mot Danmark; men det nära förbundet mellan Sverge och Holland gjorde flottans ankomst för konung Kristian högst misstänkt och oroande.

I Jutland blef Helmut Wrangel under början af året angripen af fienden; men lyckades att med djerfva och oförmodade anfall den ena gången efter den andra öfverraska och slå sina motståndare, tills han under Januari och Februari månader åter fördrifvit dem ur nästan hela Holstein. Utmattad genom dessa företag, erhöll han i Maj månad 2000 mans förstärkning från Königsmarck. Med dessa började han belägra Rendsburg, dock under dermed förenade täta ströftåg uppåt Jutland. Härmed fortfor han till fredens afslutande.

Uti Bremen sökte prins Fredrik försvara sig mot Königsmarck; men fåfängt. Inom de första månaderna af året blef landet af Svenskarna öfversvämmadt.

Under hela detta fälttåg visade sig tydligt Danmarks hjelplösa tillstånd och Sverges stora öfverlägsenhet. Likväl blef ingenting hufvudsakligt af Sven-

skarna uträttadt. Orsaken var förnämligast de vidriga stormar, som fördröjde och skadade flottorna; men också till en del den omständighet, att Kristina, helt olika sina förmyndare, antingen förlamade eller åtminstone icke pådref krigsrörelserna; hvilket förhållande vi i nästa kapitel utförligare skola berätta.

FYRATIOFÖRSTA KAPITLET.

FREDEN I BRÖMSEBRO.

Danmark önskade fred; Sverge likaså, och Frankrike var om båda de nordiska magternas förlikning högst angeläget, på det Sverge måtte vända sina vapen odelade mot kejsaren. Ett möte utsattes. Underhandlare på Svenska sidan voro Axel Oxenstjerna, Johan Skytte och tvänne andra riksråd; å den Danska rikshofmästaren Corfitz Ulfeld, rikskansleren Kristian Sehestedt också biträdda af tvänne riksråd: medlare några Holländska sändebud, anförda af Jakob de Witt, samt Fransmannen La Thuillerie. De möttes i Februari vid gränsen mellan Småland och Blekingen; Danska, Fransyska och några af de Holländska sändebuden stannade i Kristianopel; Svenska och den Holländska de Witt i Söderåkra. Brömsebro, just på gränsen, skulle blifva det egentliga underhandligsstället.

Emedan ömsesidiga sinnesstämningen mellan de båda stridande var högligen uppretad, föreslog La Thuillerie, att fredsombuden borde undvika personliga sammankomster, hvilka lätteligen kunde föranleda ordväxling, bitterhet och slutligen fredsverkets upplösning. De krigförande borde i stället genom sina medlare skriftligen underhandla. Detta antogs ömsesidigt.

Frågan om Sundska tullen var den första, som väcktes. Oxenstjerna fordrade »fullkomlig tullfrihet för »alla Sverges landskap, och alla Svenska varor,» samt talade äfven »om obilligheten af tullen i allmänhet.» Danskarna deremot försvarade »sin konungs höghet och »rätt öfver Sundet; han rådde deröfver med lika »magt, som öfver dess stränder.» Men äfven för skriftliga meddelanden voro sinnena alltför upphetsade. Svar och gensvar angående ifrågavarande ämne blefvo snart så bittra, att La Thuillerie äfven med detta underhandlingssätt befarade fredsmötets upplösning. Han föreslog derföre, att ombuden skulle icke ens skriftväxla, utan enhvar tillkännagifva sin mening för medlarna, hvilka sedan ägde med passande ord framställa den för motparten. Äfven detta förslag antogs.

Svenskarna ville hafva sin tullfrihet afgjord, innan något annat mål bragtes å bana. Kristian hade deremot strängeligen befallt sina ombud att först begära skadeersättning och de eröfrade landskapen tillbaka. Således uppstod en häftig tvist redan om ordningen, hvari punkterna skulle förekomma. Enligt medlarnes begäran bådo Danska ombuden flere gånger, att Kristian skulle gifva efter, men han vägrade beständigt. Emellertid kommo underrättelser, huru Königsmarck intagit hela Bremen; huru Helmut Wrangel besegrat sina motståndare i Holstein; och slutligen huru Torstensson vunnit vid Jankowitz en afgörande seger öfver de kejserliga. Detta allt ökade Sverges och nedslog Danmarks mod. Dessutom började Oxenstjerna förställa Holländarne, »huru angeläget det vore för »dem sjelfva, att understödja Sverges insaga mot Dan»marks höghet öfver Sundet; ty samma anspråk, som »vid detta tillfälle gjordes mot Svenska fartyg, skulle, »om det nu blefve gilladt, framdeles också göras mot »de Holländska.» Efter denna vink började Holländarna att i tullfrågan än mera nitiskt understödja Svenskarna och Oxenstjerna, stolt öfver de ankommande segerbuden,

den, höjde sin stämma än mer. Han talade »om alla »nationers rätt till tullfrihet i Sundet,» och likasom uppmanade enhvar att denna sin rättighet bevaka. Då Holländarne sedermera föreslogo att sjelfva betala tullen efter Spejerska fördraget, vredgades Oxenstjerna öfver deras eftergifvenhet. »Jag lofvar» sade han, »att Dan»mark kan och skall tvingas att afsäga sig all Öresunds»tull, så väl af Holländarne, som af alla andra folk.» Danska fredsombuden, oroliga öfver dessa svåra förhållanden, skrefvo ytterligare och bådo Kristian gifva efter. De skrefvo i samma anda till Danska rådsherrarna. Dessa samlade sig, gingo upp till kungen och utverkade ändteligen hans eftergift. Sverge »er»höll åt sig och underlydande landskap tullfrihet uti »Sundet för alla slags varor, och det både vid in- och »utförseln.» Först den 26 Mars blef denna fråga afgjord.

Och först sedan denna fråga var afgjord, ville Oxenstjerna inlåta sig i vidare underhandling. Konung Kristian hade begärt sina länder tillbaka samt skadeersättning. Sverge deremot påstod, att konung Kristian, som genom sina tullåtgerder tvingat till krig, var också den, som borde gifva skadeersättning; och Oxenstjerna fordrade som sådan följande landskap: Bremen, Pinneberg i Holstein, Wendsyssel i Jutland, Skåne, Halland och Blekingen. Medlarne studsade; Danskarna häpnade; å ömse sidor begärde man från sina hof nya föreskrifter. Undertiden blef Sehestedt fördrifven ur Wermland, Ove Gedda från Göteborg, Svenska flottorna väntades dageligen till Köpenhamn, och det vigtigaste af allt var, att Holland befallde sina ombud icke längre underhandla i egenskap af medlare, utan som Sverges bundsförvandter, hvarjemnte och till stöd för dessa underhandlingar den stora Holländska flottan skulle komma till Sundet. Danskarna vågade ej längre tala om fordringar, utan måste i dess ställe göra Svenskarna anbud. Den 7 Maj erböds »Jemtland;»

Oxenstjerna nöjde sig icke med detta »af klippor och »träsk fyllda landskap.» Den 2 Juni lades »Ösel» dertill; det var ej nog. Den 7 Juni tillades ytterligare Halmstads län. Oxenstjerna vägrade; men föreslog i stället Bohuslän. Men härtill nekade Danskarna, ty de påstodo, »att sistnämnde landskap vore så godt, som »halfva Norrge.» Den 12 Juni erböds »Gottland» i stället för Halmstads län. Oxenstjerna fordrade ändå mer. Den 16 Juni tillades »Halland på ungefär 25 år.» Svenskarna fordrade ändå Blekingen dertill; men lofvade slutligen att i stället nöja sig med Herjedalen. Under allt detta förde Danskarna högljudda och bittra klagomål öfver Svenskarnas hårda fordringar, öfver sin egen olycka o. s. v. »Jag tror nog, att det faller dem »surt,» sade Oxenstjerna; »men de få nu smaka på, »hvad godt jag hade, då jag fordom i Knäröd måste »taga emot deras villkor. Sedan den tiden har bladet »vändt sig; och det är denna gången Sverge, som af»gör punkterna [1].»

Men då konung Kristian blef underrättad om alla de uppoffringar, med hvilka freden skulle köpas, uppblossade hos honom återigen det gamla modet. I afsigt att genom en förtviflad ansträngning rädda sig och sitt rike från denna både skamliga och skadliga fred, sammankallade han ständerna och frågade, »om de ej »hällre ville strida, än mottaga så förnedrande villkor.» Prester och borgare, svarade någorlunda efter konungens sinne; men adeln rådde till fred, »hurudan också »Gud ville den förläna.» Rådets tänkesätt hafva vi förut omtalat. Det styrkte också till fred på hvad villkor, som hälst [2]. Man påstod till och med, att det var enligt hemlig öfverenskommelse med rådet, som Danska fridsombuden lagat så, att Sundstullen, Gottland

1) K. K. Staats-, Reichs und Haus-Archiv. Acta Danica 1644. Plettenberg till Kejsaren. Köpenhamn d. 29 Apr. 1645.

2) S. st. d 2 och 9 Sept. 1645.

och Ösel först afstodos. Inkomsten af dessa trenne punkter skulle nemligen hafva tillfallit icke statens utan konungens enskilda kassa, hvars förminskande partiet ej ogerna såg [1]). Denna adelns motsträfvighet och då alla ansträngningar nu mera kommo för sent, kufvade Kristians stolta sinne, och han måste foga sig efter nödvändigheten.

Under sådana förhållanden skulle Oxenstjerna kunnat tvinga Danmark till än större uppoffringar, och måhända hade Sundet redan nu blifvit Sverges gräns, om ej inom styrelsen i Stockholm förändrade grundsatser gjort sig gällande. Kristina hade såsom myndig tillträdt regeringen. I afseende på Danska kriget röjde hon ett besynnerligt vankelmod. Den 12 April skref hon till rikskanslern om nödvändigheten att begagna tillfället och af fienden utpressa så goda villkor som möjligt, och att man i sådan afsigt borde draga underhandlingen på längden, och lita på Gud och sina vapen. Tre dagar derefter talade hon i rådet om behof af frid, om faran att spänna bågen för högt [2]). Den 20 Juni skref hon till Oxenstjerna i tvekande ordalag: »Sverges fordringar borde nedsättas; flertalet »bland rådet önskade fred; allmänna omdömet skulle »beskylla Sverge för eröfringslystnad, om det drefve »sina anspråk längre; Kristina sjelf skulle i händelse af »motgång få skuld för olyckan, i medgång åter ingen »del af äran; denna sednare skulle tilläggas andra» o. s. v. Den 24 Juni befallte hon Oxenstjerna »nöja sig »med, hvad då redan budit var» d. v. s. med Jemtland, Ösel och Gottland. Den 30 Juni, då underrättelse kommit, att Oxenstjerna tilltvingat sig också Halland på en längre tid, yttrade drottningen, »att hon »aldrig kunnat hoppas sådana fördelar; men lyckan växlade lätt; det vore oförsvarligt, om de nu erbudna »villkoren förkastades» o. s. v. I början af Juli beslöt

1) S. st.
2) Riksark. Rådsprotok.

Kristina, att Svenska härarna skulle gå endast försvarsvis tillväga, för att ej utsätta dem för olyckor, ej reta fienden till förtviflan och på något af dessa sätt aflägsna freden. Denna drottningens mening motsades dock af Jakob De la Gardie, hvilken yrkade, att Sverges nu med stor kostnad i ordning varande härar och flottor borde med all kraft användas; det skulle än bättre främja freden. »Man borde,» sade han, »lägga »flottorna utanför Köpenhamn midtför näsan på Dan»sken och sålunda visa honom riset [1].» Drottningens mening segrade i rådet, och befallning om dess verkställande afgick. Sverges rustade härar blefvo overksamma och det försvarslösa Danmark oangripet. Litet derefter samlades ett utskott af de tre högre stånden. Prester och borgare röstade med drottningen för fred på billiga villkor. Adeln, anförd af Per Brahe och Jakob De la Gardie, rådde att begagna tillfället och från fienden taga så mycket man kunde få o. s. v. [2]). Drottningen följde vid verkställigheten sin egen öfvertygelse.

Detta Kristinas uppförande, af hvilka orsaker det också föranleddes, inverkade ofördelaktigt både på krigets och underhandlingens gång; äfven så mycket, som möjligt var, på Oxenstjerna. Denne lät dock icke serdeles bekomma sig, utan beslöt att icke så lätt, som den unga drottningen, släppa fäderneslandets fördel ur händerna. Hon hade föreskrifvit honom att sluta fred äfven utan Blekingen eller Herjedalen; men Oxenstjerna dolde detta såväl som flere andra förhållningsbref och uppsatte med egen hand de vigtigaste handlingarna, så att ingen, hvarken fiende eller medlare, kunde få reda på något af deras innehåll. Så lyckades det honom, att utöfver och till och med i strid mot drottningens föreskrift pruta sig till Herjedalen likasom förut Halland; det skedde d. 21 Juli. Ännu återstod tvisten om Bremen, hvilket land konung Kristian gerna ön-

1) S. st. d. 1 Juli 1645.
2) S. st. d. 21 Juli 1645.

skade åt sin andra son; men hvilket äfven Sverge eftertraktade såsom godt i sig sjelft och dessutom ett törne i hälen på Danmark [1]. La Thuillerie, som ville i något göra Kristian till viljes, och Holländarne, som ej tyckte om att genom Bremen få Sverge till granne, understödde Danmark. Fransmannen föreslog, att prins Fredrik skulle genom ett ombud hos Kristina begära och erhålla Bremen under länsrätt; dock med villkor, att Sverge under Tyska kriget innehade landets fästen. På detta förslag ingick Kristina och befallde Oxenstjerna, att icke låta Bremen blifva något hinder för freden. Men Oxenstjerna var ej heller denna gången så släpphändt. Han förteg Kristinas svar, och Danmark måste afstå från sina anspråk äfven på detta land. Den 8 Aug. voro ändtligen alla frågor afgjorda och den 13 i samma månad möttes sändebuden på den lilla holmen uti Brömsebäcken, utvexlade de ömsesidigt underskrifna fridsbrefven, och hälsade och samtalade med hvarandra; alla tacksamt erkännande den stora möda, den myckna skicklighet, den varma fridskärlek, som La Thuillerie vid detta tillfälle ådagalaggt, utan hvilken tvisterna troligen icke så snart kunnat biläggas.

Villkoren för den ingångna freden voro i korthet följande: »Sverge erhöll för alla sina undersåtare fullkomlig frihet från Helsingörstullen i Öresund och från »Glückstadtska tullen på Elben. Danska tullen vid ön »Ruden nedlades helt och hållet. Hvarje stat behöll »de kanoner, skepp och förråder, som den eröfrat. »Danmark afträdde till Sverge Jemtland med Herjedalen »intill Norrska fjällen; Gottland och Ösel, båda med »tillhörande små-öar; samt till säkerhet, att löftet »om tullfrihet iakttages, Halland som pant uti trettio år; »med villkor, att då samma trettio år äro förlidna, »skall åt Sverge till framtida säkerhet öfverlemnas antingen samma Halland, eller något annat land, som »Sverge kan finna deremot svarande.» Att Danmark

1) S. st. d. 22 Juli 1645.

ej vidare skulle uppträda som medlare i Tyska fredsunderhandlingarna, var visserligen icke upptaget bland villkoren; men blef en följd af förhållandet, och en icke obetydlig ej heller opåräknad vinst för Sverge.

Särnadalen, mäster Daniels eröfring, blef vid fredslutet bortglömd. Men Svenskarna hade landet i handom och behöllo det. Om hösten samma år gaf Kristina folket nedsättning i pålagor. Året derpå sände konung Kristian fogdar dit, kräfde skatt och ville göra sin gamla rätt gällande; men folket svarade, att de lydde och ville lyda under Sverge. Underhandlingar uppstodo. Sverge påstod nu, att ifrågavarande bygd hörde till Svegs kyrka i Herjedalen öster om Norrska fjället och således blifvit till Sverge afträdd. Danmark åter mente, att den hörde till Aggerhus stift och Elfverums prestgäll. Det segrande Sverge behöll, hvad det hade, och tvisten afstannade [1]).

Denna fred väckte i Danmark olika känslor. Konungen klagade bittert öfver krigets utgång och rådets egennytta. Rådet och högadeln tröstade sig med den anmärkningen, »att, hvad Sverge nu vunnit, var nästan »ingenting annat, än hvad Danmark förut tagit från »Sverge.» Men sjelfva Danska folket harmades och sörjde med sin konung. Då tacksägelsen för freden hölls, sade en prest högljudt från predikstolen: »Det är befallt »tacka för freden, ja, som några säga, för en skön fred. »Men jag säger: Freden är stor, freden är god, emedan »det nu kommit så långt, att fienden endast behöfver »utsträcka armarna för att lägga oss under oket» [2]).

---

1) Köpenh. Konferentzrådet Engelstofts samling. Acta mellem Danmark och Sverrig, fra 1637—1669. Kristina till Danska rådet d. 16 Febr. 1648. Jemnf. Riksark. Rådsprot. d. 17 Jan. 1646, d. 23 Jan. 1647, d. 23 Juli 1649.

2) Wien. K. K. Staats-, Reichs- und Haus-Archiv. Acta Danica Plettenberg till kejsaren. Köpenhamn d. 2 och 9 Sept. 1645.

Detta krig med derpå följande fred utgör i många fall vändningspunkten af förhållandet mellan Danmark och Sverge, samt begynnelsen till ett nytt tidehvarf.

Sedan de stora Waldemarernes tid hade hos Danska folket länge bibehållit sig de under då varande strider framkallade egenskaperna af kraft, mod och duglighet, hvilken sinnesstämning under unionstiden än mera utvecklades genom ansträngningarna att kufva Sverge. Dessa egenskaper, jemnte enighet och högre bildning, gåfvo en bestämd öfvervigt öfver Svenskarna, hvilka under och efter Folkungatiden försvagade sig genom egennytta och inbördes tvister. Också efter Unionens upphäfvande fortforo af gammal vana dessa känslor. Sverge ansåg det mycket vunnet att under Sturarna och Gustaf Wasa hafva befriat sig från Danmarks ok; och Danmark smickrade sig med drömmar om återställandet af sitt fordna öfvervälde. Till och med Gustaf Adolf delade denna gamla fördom och tyckes hafva fruktat Danmark mer än någon annan af sina fiender. Men Danmark hade länge upphört att vara fruktansvärdt. Konungen och rådet, sins emellan oeniga och afundsjuka, rycktes om den delade magten, i stället för att använda den mot fiender. — Rådet och högadeln med landets egendom i sina händer, ville deraf till landets underhåll och försvar föga eller ingenting gifva, utan förtärde i lättja och öfverflöd sina stora inkomster, samt uppfostrade barnen i okunnighet, egennytta, olydnad mot och odughghet i regeringen, samt ovana vid krig och uppoffringar. Af denna adel beherrskades landet och de ofrälse stånden; och med undantag af det, som närmast stod under den kraftfulle konungen, hade allt sjunkit i lägervall. Svenskarna deremot hade under stora furstar och svåra krig blifvit uppfostrade till enighet, kraft och uppoffrande fosterlandskärlek. Det var Kristinas förmyndare, som först insågo och begagnade dessa ändrade förhållanden och utgången rättvisade deras förmodan. Från Magnus Smek intill 1643, ett tidehvarf af omkring 300

år, hade Danmark en nästan oafbruten öfverlägsenhet öfver Sverge. Efter 1643 följde ett tidehvarf af motsatt beskaffenhet.

Sverges konung och dess förnämsta folkstam bodde kring Mälaren och dervarande kuster af Östersjön. Derföre hade också Svenskarna i äldre tider för det mesta vändt sin styrka mot Öster. Åt den aflägsna vestern egnades mindre uppmärksamhet. Danmark hade genom Bohuslän och Halland stängt Svenskarna nästan helt och hållet från Vesterhafvet; dock ägde de från uråldriga tider vid Götaelfs utlopp, likasom ett andhål, en port till gemenskap med samma haf. I äldre tider och medan handeln isynnerhet på vestra sidan var obetydlig, fästades härvid mindre uppmärksamhet. Erik den fjortonde började ana och Karl den nionde insåg vigten af en stad vid Göta elfs mynning, och huru mycket Sverge hittills förlorat derigenom, att innevånarne i Småland, Westergötland och Dalsland drifvit sin handel uti Danska städerna i Halland eller Bohuslän. Att förekomma sådant och qvarhålla handelsvinsten inom riket, blef Göteborg anlaggdt; men också från samma stund ett föremål för Danmarks ovilja. I de trenne krigen af 1563, 1611 och 1644 var förstöringen af Elfsborg, Lödöse eller Göteborg ett bland Danskarnas förnämsta syftemål. I de tvänne första segrade Danmark och Sverge fick två gånger med dryg Elfsborgslösen återköpa den dyrbara platsen. Tredje gången segrade Sverge och tryggade Göteborg, samt eröfrade i Halland fem nya städer vid Westerhafvet. Först från denna tiden kunde Sverge drifva en större och sjelfständigare handel åt nämnde sida.

Under alla föregående krig hade Sverges anfall varit riktade dels men blott sällan mot det oländiga och ofruktbara Norrge, der alla framsteg voro svåra att göra, och, om de gjordes, ingenting inverkade på regeringen i Köpenhamn; dels och oftare mot Skåne, som väl öfversvämmades, men der Sundet skyd-

dade Köpenhamn och hjertat af Danmark. Det var under Tyska kriget, som Gustaf Adolf föll på den tanken att från Holstein falla Danmark i ryggen. Förslaget verkställdes af Oxenstjerna och Torstensson, hvilka på detta sätt åt Sverge vunno Jemtland, Herjedalen, Gottland, Ösel och Halland; samt anvisade den väg, hvarpå Sverge sedermera 1658 tog Bohuslän, Skåne och Blekingen och 1814 hela Norrge.

Grunden till Sverges långvariga förbindelse med Holstein lades under detta krig. Hertigarne af Holstein Gottorp härstammade från konung Kristian den tredjes broder Adolf, och hade ofta med konungarne af Danmark lifliga tvister om sin länsrättighet. Oxenstjerna började inse, huru nyttigt det vore för Sverge, om Holstein kunde hållas oberoende af Danmark, och således med vanlig afund mellan grannar blifva en för Sverge alltid påräknad och naturlig bundsförvandt. Konung Kristian kunde antingen icke förutse eller icke hindra denna afsigt. I fredsafhandlingen blef derföre äfven hertigen af Holstein Gottorp intagen, samt ehuru i allmänna ordalag, dock med en slags borgen af Sverge försäkrad om sin hertigliga höghet och rätt. Redan 1647 begärde han i följe häraf Sverges beskydd mot Danmark, hvilket också på Oxenstjernas råd beviljades [1]). Den gifna anvisningen följdes sedermera i nära hundrade år. Giftermåls-förbindelser ingingos mellan Svenska och Holstein-Gottorpska hofven; och vid hvarje Danmarks försök att med det öfriga riket sammansmälta Holstein, var Sverge alltid en säker försvarare af nämnde hertigdöme och dess sjelfständighet.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 24 Juli 1647.

Slut på första Afdelningen.

Rättelser:

sid.	rad.	står:	läs:
10	14	död	död och
22	4	Cronstadt	Arnstadt
—	8	Wien	Ulm.
30	27	egna	egen.
34	28	direktör	direktor.
—	36	blef	blefvo.
45	12	der han dog	hvarifrån han dock sedan rymde.
51	34	Sagau	Sagan
58	26	Svenska	Saxiska
62	20	redan	för
64	24	Sågan	Sagan
77	13	fram till	från
102	29	infall	med infall
109	38	1636	1635
111	37	Nimburg	Nienburg
116	39	Dippe	Dieppe
123	5	Herreskyllare	Herrehyllare
160	20	Wallin	Wollin
191	26	deruti	derute
214	37	Österrike	Österrikrarna
228	34	omskrifvet	renskrifvet
233	33	staden	staten
234	2	Sedand	Seland
255	28	Bergsjö	Borgsjö
271	20	styresmännen	styrmännen

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

ÅTTONDE DELEN,

DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

ANDRA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1838.

INNEHÅLL.

FÖRSTA KAPITLET.

TYSKA FÄLTTÅGET 1645.

HUFVUDHÄREN.

Sedan Österrikiska krigshären under Gallas blifvit mot slutet af år 1644 alldeles förstörd, beslöt Torstensson att återigen infalla i de kejserliga arflanden. Den 9 Januari mönstrade han sin här. Den bestod af 9000 man till häst, 6,500 till fot, alla väl rustade och öfvade, samt genom ständiga segrar vid godt mod. Dels öfver Leutmeritz, dels genom Pressnitzer-passet inbröt han i Böhmen och samlade sina troppar vid Kaden. Afsigten synes hafva varit att tåga till Osterrike ofvan Ens, dit han var af de protestantiska bönderna inbuden med löfte om resning vid Svenskarnas ankomst.

Kejsaren genom förlusten af hela den förra hären alldeles värnlös, ansträngde sina yttersta krafter för att göra den hotande fienden motstånd. Till Bäjern skrefvos jemmerklagande bref, så att kurfursten, medan Fransoserna lågo i vinterqvarter, måste skicka till Böhmen tretusen man under Johan De Werth, dock med villkor att snart få dem tillbaka. Äfven påfven och flere Italienska furstar understödde med mynt eller troppar. Från Ungern tillkallades flere regementer, och i sjelfva Österrike värfvades starkt. På detta sätt sammanbringades inom kort tid 16,000 man. Dessa troppar ville kejsaren icke öfverlemna åt Gallas, hvilkens anseende ge-

nom det sista olyckliga fälttåget blifvit alldeles tillintetgjordt. Hatzfeld skulle nu blifva fältherre. För att lifva tropparnas mod, for kejsaren sjelf med erkehertig Leopold Wilhelm uppåt Prag. I anseende till Svenskarnas segervana hade han under sista fälttågen förbjudit Gallas att i drabbningar på en gång äfventyra hela sin här; men samma här hade i dess ställe gång efter annan blifvit småningom, men likväl alldeles i grund förstörd. Nu ville kejsaren försöka motsatsen, och befallte Hatzfeld att med svärdet i hand möta fienden; han försäkrade derjemnte, att jungfru Maria i en dröm uppmanat honom till strid och lofvat seger. För att genom nit för den katolska kyrkan visa sig värdig en sådan ynnest, utfärdade han i Prag flere mot protestanterna ganska stränga förordningar.

Torstensson blef under några veckor dels af vinter, dels af sjuklighet hindrad från uppbrott. Ändtetigen d. 8 Februari efter hållen bönedag gick han öfver Egerfloden och tågade åt söder, alltid i full slagtordning, ty fienden var ej långt borta; Torstensson vid Glattau och Hatzfeld vid Grünberg stodo knappt några timmars väg från hvarandra. Hatzfeld anade Torstenssons afsigt på Österrike ofvan Ens och skyndade derföre så fort som möjligt åt söder, gick vid Horatziewitz öfver den lilla Ottawaelfven och stannade på södra sidan. Torstensson kom straxt efter. Från båda stränderna besköto härarna hvarandra och Torstensson erböd fältslag; men då Hatzfeld icke ville lemna sin fördelagtiga ställning, kunde Torstensson ej angripa. Han gick derföre österut längsefter Ottawa och sökte att på något annat ställe komma öfver nämnde elf för att sedan falla in i Österrike; men Hatzfeld följde med yttersta uppmärksamhet motsatta stranden, så att Torstensson ingenstädes kunde vinna sin afsigt. Denne ändrade då plan. En ovanligt hård vinter hade genomkälat marken. Med begagnande af denna tillfällighet uppbröt Torstensson d. 19 Februari från Strakonitz och gick på en eljest till och med för vanliga bond-

vagnar ofarbar väg norrut till Suickow, och derstädes d. 20 Febr. öfver Muldaelfven, skytteri och hästfolk genom ett vad, fotfolket på isen; sedermera rakt åt öster för att inbryta i Mähren, befria Olmütz och förena sig med Ragotzki.

Men Hatzfeld ville förekomma äfven denna afsigt. Skyndsamt gick han vid Tein öfver Mulda; sände trossen åt Budweiss och ilade således än mera lättfotad att genskjuta Torstensson. Det lyckades. Då Svenskarna den 23 Febr. om aftonen nalkades Jankow, eller som det ofta kallas Jankowitz, funno de kejserliga hären framför sig och vägen åt öster afskuren, likasom förut åt söder.

SLAGET VID JANKOWITZ.

Båda fältherrarna beslöto genast att våga ett afgörande slag; Torstensson, emedan Svenskarna i främmande land under stark köld, och ständigt följda af en öfverlägsen fiende, ledo mycket; Hatzfeld, emedan kejsaren befallt och egen öfverlägsenhet tillstyrkte strid; också derföre, att Bäjerska hjelptropparna skulle om några dagar hem igen. Ännu samma qväll red Torstensson ut och beság nejden. Den var uppfylld af kullar, skogsdungar och bäckar, således till ordentligt fältslag ganska otjenlig. Torstensson beslöt dock angripa. Venstra flygeln ställdes under Douglas, der unga Ascheberg, som ryttmästare stod ytterst; midten under Mortaigne; venstra flygeln under Wittenberg och Goldstein. Lösen var Hjelp Jesus.

Äfven Hatzfeld tog samma afton nejden i ögnasigte och var derunder nära att af Svenskarna blifva tillfångatagen. Han ordnade sedermera venstra flygeln under Götz, midten under Suys, högra flygeln, som mest bestod af Bäjerska hjelptroppar, under Johan De Werth. Lösen var katolikernas vanliga: Jesus Maria.

Härarna voro först uppställda med långsidorna från norr till söder, Svenskarna på vestra sidan vid

Jankow, de kejserliga på den östra vid Wotitz. Men tidigt om morgonen den 24 Febr. skickade Torstensson sin högra flygel att intaga en åt söder belägen höjd. Han följde sjelf med hela den öfriga hären efter; afsigten var att draga fienden från dess förut intagna fördelagtiga ställning. Götz, som blifvit ålaggd, men försummat bevaka ifrågavarande höjd, såg nu och ville förekomma Svenskarnas afsigt. Hans väg var kortare, men obanad, trång, skogig. Svenskarna hunno före honom upp och började med sina kanoner spela på hans i den trånga dalen hoppackade rytteri. Götz gick då något tillbaka och ville fatta stånd i en skogsdunge, men Svenskarna angrepo honom genast. I början af denna strid blef Götz skjuten, hvarefter hans folk råkade i oordning och började fly. Emellertid skyndade Hatzfeld med de öfriga kejserliga tropparna till hjelp, och nu hade ställningen ändrat sig så, att härarna stodo i sträckning från vester till öster, Svenskarna på södra sidan, de kejserliga mellan Jankow och Wotitz på den norra. Hatzfeld kunde emellertid icke vederbörligen ordna sitt folk, dels för den oländiga marken, dels för den villervalla, som Götz's flyende ryttare förorsakade. Efter en häftig skärmytsling drog han sig derföre tillbaka. Tvänne Svenska regementer, som allt för nära eftersatte honom, blefvo med förlust återjagade, hvarefter han bakom en höjd ånyo fattade stånd och ordnade sina troppar. Detta var förmiddagsträffningen. Den hade medfört en betydlig förlust för de kejserliga; och allmänt ansågs Götz hafva genom sin olydnad och försumlighet föranledt olyckan. Det blef sedan ett i Böhmen länge brukligt ordspråk: Bära sig åt som Götz vid Jankowitz. Detta var samma Götz, om hvilken vi första gången hafva talat uti berättelsen om Pasewalks förstöring.

Genom de kejserligas återtåg hade vägen till Olmütz blifvit för Torstensson öppnad. Denne ämnade också i början att nöja sig med den redan vunna fördelen och att utan vidare strid fortsätta sitt tåg åt

öster. Men straxt på eftermiddagen erhöll han underrättelse, att mycken oordning rådde bland de fiendtliga tropparna, serdeles bland något fotfolk, som besatt närmsta skogshöjd. Torstensson, i hopp att kunna tillfoga fienden än mera skada, hastade sjelf dit med en hop fotfolk och 10 småkanoner. Men förhållandet befanns helt annorlunda än uppgifvet var. Så väl den kejserliga förtroppen på höjden, som hela den öfriga hären der bakom stod i slagtordning. Torstensson blef tillbakadrifven och mistade alla sina kanoner. Han kallade några regementer till hjelp. De kejserliga trodde, att striden icke längre kunde undvikas, tågade derföre med alla tropparna upp på höjden och störtade sig derifrån ned mot Svenskarna med ovanlig häftighet. Det var Johan De Werth, som sålunda ryckte hären med sig, och tvingade till en ny strid. Den börjades vid pass kl. 2 e. m., och blef utefter hela linien ytterst hårdnackad. På Svenskarnas venstra flygel, som nu stod bredvid Jankow, fäktade Douglas och De Werth med brinnande häftighet; unga Ascheberg förde sin sqvadron 9 serskilda gånger i elden och De Werth var två, andra säga tre hvarf fången, men slet sig ånyo lös. Flere gånger lyckades det Svenskarna att skingra de Bäjerska ryttareskarorna; men dessa hade ibland sig ute på flygeln en hel brigad fotfolk, bakom hvilken de funno skydd och åter kunde ordna sig. Slutligen förenade Douglas tre sqvadroner till en enda och störtade med denna öfver fotbrigaden, hvilken nu ändteligen blef upprifven och huggen i stycken. Derefter råkade hela denna kejserliga flygels rytteri i oordning och flydde med stor förlust.

På Svenskarnas högra sida nära Wotitz hade Wittenberg efter striden mot Götz ännu icke hunnit ordna sina troppar, när de kejserliga började anfallet. Striden blef derföre en lång stund ganska tvifvelagtig. Det var på denna flygel, hertig Karl Gustaf stod som öfverste för Kurlänningarna. Nästan alla officerare vid hans regemente blefvo skjutna. Han sjelf var nära

deran. En kula genomborrade hans hatt, en annan rocken, en tredje till och med skjortan, en fjerde afryckte på högra sidan hans efter tidens sed långa hår. Han sjelf blef dock oskadad. Efter en lång och svår strid lyckades det äfven för denna flygel att drifva fiendtliga rytteriet på flykten. Klockan var fyra på eftermiddagen när ungefär på en gång båda de kejserliga flyglarna blefvo förjagade.

Ännu återstod midten. Der fäktade Hatzfeld och fotfolket med okufvad ihärdighet. Men sedan de kejserliga flyglarna blifvit förjagade, drog sig hela Svenska hären likasom i en halfmåne kring den kejserliga midten. Blott en half timme kunde denna, sålunda lemnad åt sig sjelf, motstå det allsidiga anfallet. Större delen af fotfolket blef nedhugget eller taget till fånga. Hatzfeld sjelf trängde okänd igenom Svenska lederna och höll på att smyga sig undan. Slutligen kom en Svensk korporal, som med pistolen för pannan tvang honom att stanna och gifva sig fången. Hatzfeld var dock nära att efter undergången plundring återigen slippa lös; men då korporalen fann i hans fickor 100 dukater, misstänkte han sin fånges betydenhet och förde honom just vid slutet af slaget till Torstensson, der han genast blef igenkänd.

Under sjelfva striden hade Svenskarnas högra flygel blifvit kringgången af några sqvadroner kejserligt rytteri. Om dessa då genast angripit ryggen af Svenska tropparna, så hade det måhända ledt till motsatt utgång af slaget. De kastade sig i dess ställe öfver Svenska trossen, började plundra den och hade till och med tagit Torstenssons grefvinna till fånga; men hon blef snart befriad och de kejserliga ströfrarna förjagade. Fem sqvadroner af dessa ryttare kommo sedermera just mot slutet af striden fram bakom Svenska midten, men blefvo nu lätt öfverväldigade och nedhuggna.

Vid Tabor sökte De Werth samla det flyende rytteriet till anfall mot Svenskarna, hvilka han nu trodde af segern berusade och i oordning; men det var omöj-

ligt att leda de slagna till något nytt företag. Han måste sjelf dela deras flykt, och gick med sina troppar tillbaka till Bäjern.

Svenskarnas seger var allmän och fullkomlig. De kejserliga förlorade i döda en fältmarskalk, två öfverstar och så mycket man på det vidsträckta slagtfältet kunde räkna, 4000 man; i fångar deremot öfverbefälhafvaren fältmarskalken grefve Hatzfeld, fem generaler, deribland Bruay och Mercy, åtta öfverstar, 14 öfverstelöjtnanter, femtiosex kaptener och ryttmästare, etthundrade sextiotre löjtnanter, fändrickar och kornetter, 4000 soldater och underbefäl, fyratioåtta standarer, trettiofyra fanor, tjugusex kanoner, samt all sin medförda tross. Den häftiga striden aflopp icke utan förlust för Svenskarna; de saknade i döda två öfverstar, en hop af befälet och två tusen man.

Denna seger var den mest lysande, som alltsedan slaget vid Nördlingen blifvit under trettioåra kriget vunnen. Orsakerna till dess utgång voro flere; förnämligast oordning och brist på lydnad och sammanhang i kejserliga hären; så förstörde Götz förmiddagsträffningen, och uti eftermiddagsslaget störtade sig De Werth utan befallning mot Svenskarna. En olycka för de kejserliga var ock, att nästan allt deras skytteri i förmiddagsträffningen förlorades, hvarföre Torstenssons kanoner uti sjelfva slaget obehindrade spridde död och oordning. Man har äfven anmärkt som en serdeles lycka för Svenskarna, att före slaget voro vägarna af den starka kölden så sammanfrusna, att Torstensson med tämlig lätthet kunde föra sin här och sina kanoner, hvart han ville; likaledes att han sjelf var vid så god hälsa, att han under hela slaget kunde sitta till häst samt obehindradt rida omkring och leda rörelserna. Straxt efter slaget kom tö; vägarna blötnade upp och Torstenssons giktplågor började ånyo, så att han måste föras i den vanliga hängbåren.

FORTSÄTTNING AF FÄLTTÅGET 1645.

Dånet af kanonerna vid Jankowitz hördes till Prag med en styrka och långvarighet, som tillkännagaf ett afgörande slag. Kejsaren for derföre omkring i alla kyrkorna för att bedja om framgång för sina vapen. När olycksbådet kom, beslöt han att genast ila till Wien. Närmaste vägen kunde han af fruktan för Svenskarna icke taga. Han for öfver Pilsen till Regensburg och derifrån till Wien.

Här rådde ångest och villervalla. Vägarna i Mähren och norra Österrike hvimlade af flyktingar, dels kejserliga soldater, dels landtboar, hvilka alla dagligen inströmmade till hufvudstaden. Kejsarens mor och barn samt en mängd Wienerboar flydde till Grätz, andra till Salzburg, många ville ända till Venedig; men kejsaren förböd att öfvergifva fäderneslandet.

Ferdinand den tredje visade nu samma oböjliga ihärdighet, som utmärkte fadren. Han syntes nära förlorad. Inom fem månader hade Torstensson förstört tvänne kejserliga hufvudhärar, den ena under Gallas vid Bernburg, den andra under Hatzfeld vid Jankowitz; nu återstod knappt ett enda fullständigt regemente. Från de förra bundsförvandterna föga hjelp; Bäjern sysselsatt af Frankrike; Kur-Saxen, uttröttadt, sökande efter stillestånd. Deremot nalkades med hotande härar Svenskarna från Mähren och deras bundsförvandt Ragotzki från Ungern. Kejsaren förlorade dock icke modet. Jemnte sin gemål qvarstannade han i Wien för att hålla dess innevånare vid godt mod. Från Spanien och Italien begärdes och erhölls betydlig hjelp. I arfländerna blefvo starka utskrifningar påbudna, i Böhmen hvar tionde, i Österrike hvar femte man. I Wien beväpnades 4000 gesäller, och emedan nästan allt skytteriet gått förloradt, hämtades från Magdeburg de kanoner, som Gallas vid slutet af förra året derstädes qvarlemnat. Denne härförare blef sjelf

åter tagen till nåder och fick i uppdrag att samla de i Böhmen qvarblifna lemningarna af hären. Erkehertig Leopold Wilhelm skulle försvara Donau och tillika som fältherre anföra alla de kejserliga tropparna. Oordningen var dock så stor, att erkehertigen sjelf blef en gång såsom okänd angripen och misshandlad af kejserliga ströfvare, och Gallas var en annan gång nära att lida samma öde.

Men långt innan dessa anstalter hunnit vidtagas, hade Torstensson inträngt i det värnlösa landet. Efter en dags hvila vid slagtfältet, ilade han raka vägen åt Mähren och tog d. 3 Mars Iglau, som måste betala 60,000 R:dr i brandskatt. Härstädes några dagar fördröjd af giktplågor, sände han undertiden och befriade Olmütz från belägringen. Snart gick han åter framåt, tog d. 9 Mars Znaien; kom den 14 till Krems vid Donau, tog samma stad d. 19 och skickade ströftroppar, som på södra sidan af floden, indrefvo brandskatter. Af brist på fartyg kunde den öfriga hären icke följa efter. Derföre och för att uppmuntra Ragotzki, gick Torstensson åt öster, tog Korn-Neuburg d. 30 Mars, eröfrade vid Wien ena broskansen öfver Donau, slog några till hjelp framilande Ungerska troppar, och inqvarterade slutligen Svenskarna i och omkring Mistelbach för att rasta ut efter det påskyndade vintertåget.

Efter åtta dagars hvila uppbröt Torstensson åter igen, samt intog nästan alla kringliggande slott och städer; och då Ragotzki ännu icke syntes till, och det var omöjligt att komma öfver Donau, började han att d. 24 Apr. belägra Brünn, för att genom denna stad få fulländad den kedja af fästningar, som Svenskarna innehade från Östersjön ända ned mot Wien.

Brünn var serdeles väl beläget, befästadt och försedt; borghöfding öfverste de Souches. Denne hade förut varit i Svensk tjenst, då han för några ohöfliga skrifvelser blef af Stålhandske satt på högvakten, hvarifrån han rymde och öfvergick till kejsaren. Han var

således mot Svenskarna förbittrad och fruktade tillika såsom öfverlöpare deras hämnd; hvarföre han också ledde försvaret med all möjlig kraft.

För att kunna vända sina vapen odelade mot Svenskarna, hade kejsaren åt Ragotzki erbudit fred med alla de villkor, som denne sjelf fordrat. Underhandlingen var nära afslutad, då till Ragotzki kom underrättelse om Torstenssons framsteg, och tillika en Fransysk underhandlare, som böd penningar. Ragotzki afbröt då fredsverket och sände sin underhöfding med 7000 ryttare till Brünn. I början af Juni nalkades han sjelf med en här af 8000 till fot, 17,000 till häst samt 40 kanoner. Med denna styrka hade mycket kunnat göras; men Ungerska tropparna voro otuktade och oordentliga, samt rymde ofta och hoptals till hembygden. Ragotzkis förnämsta rådgifvare var af kejsaren mutad; Ragotzki sjelf obeslutsam. Han och Torstensson hade olika afsigter och kunde ej förena dem. I början af Augusti slöt han frid med kejsaren och återvände till Siebenbürgen utan att hafva med sina troppar något hufvudsakligt uträttat; men under denna tid voro Svenskarna inne öfver Ungerska gränsen, eröfrade några fästen, och gjorde äfven i detta land sina segerrika vapen kända.

Belägringen af Brünn fortsattes ifrigt, men med mindre framgång; emedan Torstenssons styrka serdeles i fotfolk var genom många strider och besättningar försvagad. Han tillät sig derföre att i spetsen för stormningarna framdrifva en hop främlingar, ena gången Ragotzkis soldat r, andra gången en mängd sammanfösta Mähriska bönder, allt för att spara Svenskarna. Men hans bemödanden strandade mot det ihärdiga försvaret; och då krut begynte felas i fästningen, lyckades det de Souches att insmuggla flere lass deraf. Å ena sidan blefvo nu Svenskarna öfvergifna af Ragotzki, och å den andra voro deras bundsförvandter Fransmännen fullt sysselsatta af Bäjrarna. De kejserliga samlade tropparna och nalkades. Torstenssons sjuk-

lighet tilltog, så att han under en hel månads tid icke kunde sjelf leda belägringsarbetet. Han misströstade derföre om framgång. Efter nära fyra månaders tid och betydlig förlust nödgades han upphäfva belägringen. Befrielsedagen firades af Brünnerboarna ännu hundrade år derefter; kejsaren gaf dem till belöning tullfri införsel af vin och öl; och de Souches blef sedermera vid sin död förd till Brünn och derstädes under en vacker minnesvård begrafven.

Torstensson tågade ännu en gång mot Donau och Wien. Södra stränderna af denna flod voro också nu så starkt försvarade, att icke mer något öfvergångsförsök kunde göras. Norra Österrike var deremot utan skydd lemnadt i Svenskarnas hand, och blef i grund utsuget. Tillika lät Torstensson på det starkaste befästa Korn-Neuburg och der under öfverste Copys befäl inlägga en besättning af 900 man jemnte stora förråder. Meningen var att få denna fästning till stödjepunkt i stället för Brünn.

Vid Svenskarnas sistnämnde tåg, hade de för andra gången nalkats och intagit broskansen vid Wien. Erhehertig Leopold Wilhelm deltog sjelf uti försvaret. En gång, just då han i sitt tält på Wolfsaue gjorde bön, flög en Svenosk kula genom väfven. Detta skedde på St. Britas dag. Till minne häraf, och som en gerd af tacksamhet för sin räddning, byggde erkehertigen dersammastädes ett kapell åt St. Brita; och fältet hette sedermera och ännu i dag Brigittiner-aue.

Med Ungrarna hade emedlertid pesten kommit in i landet, äfven bland Svenska tropparna. De af de sednare, som undsluppo denna farsot, ådrogo sig andra och svåra sjukdomar, isynnerhet genom omåttligt förtärande af äpplen och vindrufvor, hvilka frukter voro för nordboarna en ovanlig förplägning. Hela landet blef förgiftadt af dessa smittor, och två Svenska regementer dogo nästan helt och hållet ut. Munförråder började felas; alla sådana hade blifvit medtagna af de under hela sommaren genomtågande Svenska, Ungerska

och Österrikiska tropparna. Terstensson beslöt derföre söka bättre vinterqvarter. Men först lät han af alla städer och slott utkräfva dryga brandskatter; och tågade derpå åt Böhmen. Här uppfriskade sig hären på några i östra landet liggande gods, hvilka tillhörde kejserliga fältherrarn och derföre hittills af dem blifvit, så mycket som möjligt, från krigsbördan förskonade.

Emedlertid förvärrades Torstenssons giktplågor stundeligen; han kunde ej fragta sig mer än två mil om dagen; snart tålde han icke ens hängbåren, och gikten började flytta sig uppåt. Ledsen öfver de många tillfällen, som sålunda förlorades, och i afsigt att genom ordentlig läkarevård återvinna hälsan, lemnade Torstensson i början af December hären och begaf sig till Leipzig. Tills den utsedda efterträdaren, Karl Gustaf Wrangel, hunnit ankomma, skulle Wittenberg föra tropparna. Men genast derefter anlände Wrangel med betydliga förstärkningar. Svenskarna gingo till vestra Böhmen och togo der vinterqvarter.

VESTRA SIDOHÄREN.

Såsom i berättelsen om Danska kriget redan är anfördt, inkräktade Königsmarck under första månaderna af detta år hela Bremen. Han blef derifrån kallad till Torstenssons bistånd i Böhmen; men landtgrefvinnan af Hessen, angripen af de segrande Bäjrarna, fordrade understöd och hotade att sluta fred med kejsaren, om hon lemnades hjelplös. Königsmarck gjordo således först ett tåg nedåt Darmstadt och Heidelberg. Sedan Hessare och Fransmän hunnit i dessa trakter tillräckligen förstärka sig, gick han derifrån, brandskattade Franken, och sedan tillhopa med Axel Lilje Saxen, tills kurfursten afslöt stillestånd. Derpå gick Königsmarck nedåt Böhmen och Mähren för att understödja Torstensson. Här försedde han Olmütz

och dess sidofästen Neustadt och Eulenberg med rika förråder; intog och brandskattade en hop städer i Schlesien; gick sedan genom Böhmen inåt Meissen, dit han mot slutet af hösten anlände, sedan han på detta år genomtågat nästan hela Tyskland.

ÖSTRA SIDOHÄREN

var beständigt förenad med hufvudhären; så framt man ej ville anse den i Leipzig förlaggda starka Svenska besättningen under Axel Lilje såsom en serskild afdelning.

För öfrigt märkes, att Svvnskarnas bittraste fiende och afundsman, kurfursten Johan Georg af Saxen, nu ändtligen tvingades till fredliga tänkesätt. Redan efter slaget vid Leipzig 1642 hade kurprinsarna ofta rådt till fred; men kurfursten ville ej höra talas derom; han bibehöll sin gamla ovilja mot Sverge, och en af hans förnämsta rådgifvare var mutad af kejsaren. Men Österrikarnas nederlag vid Jüterbock och Jankowitz ökade Saxens fruktan för Svenskarna, och begär efter fred. Kurprinsarna likasom Saxarna sjelfva bådo kurfursten enträget att likasom Brandenburg sluta stillestånd med Sverge och derigenom rädda sitt land från krigets förödelser. Ännu var dock Johan Georg envis och kejsaren lockade honom med smicker och med löfte om Schweidnitz åt den tredje bland kurprinsarna. Då befalldes Lilje och Königsmarck att förhärja hela Meissen ända till Dresdens portar. De gjorde så, och med eftertryck. Äfven dog vid denna tid den bekanta öfverhofpredikanten doktor Hohenegg. Kurfursten gaf nu ändteligen vika och afslöt d. 26 Aug. med Svenskarna ett stillestånd på sex månader. Han måste lemna dem Leipzig, rättighet att tåga genom landet, och 11000 riksdaler månadteligen. Stilleståndet blef sedan förlängdt till krigets slut.

Det var efter Torstenssons första infall i kejserliga arfländerna 1642, som Österrike började visa nå-

gon tydligare benägenhet för fred. Efter fälttåget 1645 och Torstenssons tredje och svåraste infall blef kejsaren ännu mera försonligt sinnad.

ANDRA KAPITLET.

OM LEONHARD TORSTENSSON.

Torstenssonska slägten härstammar från Westergötland. Ättfadern var Hans i Todene, en mägtig man i början af fjortonhundratalet. En bland ättlingarna fick genom giftermål Forstena gård, hvilken sedan blef stamgods. Slägten hade stort anseende. Under Erik den fjortondes tid var en Leonhard Torstensson öfverste för Westgötarna och föll i kriget mot Danmark. Sonen, Anders Lennartsson, Karl den niondes vän och trognä härförare är i dessa berättelser ofta omtalad; äfven andra sonen, Torsten Lennartson Sigismunds anhängare och den ifrågavarande Lennarts' far. Längre än någon annan bibehöll denna slägt den gamla seden att blott benämnas efter fadern och godset. Den hade ej något ättnamn, utan kallades i samtida skrifter vanligen Forstenaslägten. Men efter den store fältmarskalken antogo och bibehöllo hans efterkommande som ättnamn det genom honom verldskunniga fädernenamnet Torstensson.

Om Leonhard Torstenssons ungdom hafva vi uti föregående berättelse talat; äfvenledes huru han i striden vid Nürnberg 1632 blef tagen till fånga.

Denna olycka var nära att för alltid afbryta hans krigarebana. Han blef nämligen förd till Ingolstadt och der instängd uti ett kallt och fuktigt fängelse, hvars murar voro öfvervittrade med saltpetter. Efter anmälda klagomål härom, befallte kurfursten Maximi-

han, att borghöfdingen, öfverste Snetter, skulle lemna Torstensson frisk luft och rörelse samt alla de förplägningar, som han ville bekosta. Men, när vintern inbröt, måste Torstensson hos kurfursten anföra nya klagomål, innan han fick sitt fängelse eldadt. Under denna tid blef hans hälsa förstörd. Saltpettersfukten föranledde en gikt, som sedermera aldrig kunde öfvervinnas [1]).

Kurfursten ville emedlertid draga all möjlig nytta af sin fånge. Han begärde 12,000 dukater i lösepenning, och då Gustaf Adolf inbröt i Bäjern, befallde han Torstensson att hos konungen utverka landets mildare medfart; motsatsen skulle eljest på honom sjelf hämnas [2]). Slutligen år 1633 blef Torstensson utvexlad mot Wallensteins svåger Harrach.

Hemkommen, förordnades han till rikstygmästare, och åtföljde till Preussen den här, som 1635 utrustades mot Polen. Efter stilleståndets förlängning förde han samma här till Tyskland, der han, såsom närmsta mannen under Johan Banér, deltog uti alla dennes fälttåg. Hans hemresa för sjukdom och hans utresa efter Banérs död hafva vi omtalat, likaså hans fältherrebragder från år 1642 till och med 1645; hvilka utgjort innehållet af många kapitel. Få härförare uti verldshistorien kunna uppte en sådan rad af lysande och ärorika fälttåg, bland Svenska fältherrar knappt någon enda.

Leonhard Torstensson var af ett mildt och skämtande lynne, samt älskade godt bord och godt glas, dock ingendera till vana eller öfverdrift. Han var hvarken hård eller hämndlysten. Han gaf länge understöd åt enkan och barnen efter den Seckendorff, som mot honom stämplat lönnmord. Kriget antog under Tor-

---

1) München. Reichsarkiv. Acta des dreysigjährigen Krieges. V. 199 Maximilian till Öfverste Snetter. d. 13 Sept., 9 Okt., 23 Dec. 1632, och den 17 Mars 1633.

2) S. st.

stensson ett mildare lynne. Han utpressade väl dryga brandskatter, hvilka till härens allmänna bästa användes; men han förböd och straffade plundringar. Öfver hans minne hvilar intet Magdeburg, intet Würzen, inga härjningar sådana som 1637 i Meissen, 1639 i Böhmen. Detta jemnte den föga del, han för sin sjuklighets skull kunde taga i fältlefnaden, var kanske orsaken, hvarföre han icke lyckades vinna någon serdeles tillgifvenhet hos de sedan Banérs tid förvildade soldaterna.

Han var utmärkt så till minne som förstånd; hans ärlighet öfver alla tvifvelsmål. Redan 1639 vid tillfälle af ett mutningsförslag, sade hertigen Georg af Braunschweig Lüneburg: »Jag känner Torstensson och »säger eder, att det är förgäfves.» Han behöll samma anseende allt framgent. Egennytta var icke hans svaga sida, ej heller lemnade han stor rikedom efter sig. Det är väl sannt, från Holstein hemskickade han ett, som det sades, med byte lastadt fartyg, hvilket dock uppbringades till Köpenhamn. Men med sin stora aflöning, och med öppet tillfälle att plundra det förut orörda Österrike och Mähren, hade Torstensson lätt nog kunnat tillrycka sig flere sådana skutlaster. — Men från girighet likasom från andra brott hindrades han af en varm och lefvande Gudsfruktan. Ofta, och serdeles före afgörande strider upplifvade han sin förtröstan genom Ordets läsning; i synnerhet brukade han vid sådana tillfällen upprepa Davids språk: »Du »uppehåller mig vid din högra hand. Du leder mig »efter ditt råd och upptager mig på ändalycktone med »äran. När jag hafver dig, så frågar jag efter himmel »och jord intet;» och i plågans stunder tillade han: »om mig än kropp och själ försmäktade, så är du »dock Gud alltid mitt hjertas tröst och min del.» Detta sista språk förordnade han också till ämne för den en gång efter honom blifvande likpredikningen.

Som

Som fältherre var han ovanligt skicklig, och det i nästan alla afseenden. I synnerhet beundrade man snabbheten i hans rörelser, och kallade honom derföre Blixten. Denna egenskap förtjente så mycket större uppmärksamhet, som han en stor del af tiden låg till sängs. Uti hären och lägret höll han en förträfflig ordning, hvilken sedermera efterföljdes af konung Karl den tionde och af Franska fältherren Turenne, hvilka båda erkände, att de af Torstensson lärt, den förre allt, den sednare mycket. Skytteriet var Torstenssons förnämsta vapen, och i hans hand serdeles verksamt; fienden ansåg honom derföre ensam så god som 10,000 man. Vid belägringar hade han mindre lycka, än skicklighet. Från Freyberg drefs han 1643 af vintern och annalkande fiender; från Brieg samma år af kejserliga öfvermagten; från Brünn 1645 af Ragotzkis affall och egen sjuklighet; alla tre gångerna med stor förlust. Det var derföre ett bland de kejserliga gängse ordspråk:

"Freyberg und Brieg und Brünne
"Machen dem Schweden das Heer dünne 1)."

Men nämnde missöden öfvervägdes af än större vunna fördelar. Torstensson hade mottagit blott en enda Svensk här, och den svag, samt drifven inemot Östersjön. Han efterlemnade tre härar; deraf den ena vinterlägrad uti kejserliga arfländerna, med fästen och besättningar nästan till portarna af Wien.

Länge hade Torstensson i anseende till sin stora sjuklighet anhållit om afsked; men regeringen var ej rätt ense om efterträdare, ville äfven i det längsta begagna Torstenssons lycka och skicklighet, samt öfver-

1) Freyberg, Brieg och Brünn
Göra Svenska hären tunn.

talade honom derföre år fran år att stanna qvar. Men under återtåget från Österrike år 1645 blef sjukdomen så häftig, att Torstensson måste öfvergifva hären, till och med innan den utnämnde nya fältherren hunnit fram. Efter dennes ankomst ålades Torstensson att en längre tid stanna i Tyskland för att gå Wrangel till handa med sina råd, och, om så behöfdes, med sitt anseende; äfven för att återtaga krigsledningen, i händelse den för Wrangel skulle aflöpa mindre lyckligt. Först om hösten 1646 kom han åter till Sverge. Här hastade alla att erkänna den utmärkte mannens förtjenst. Då gikten hindrade honom från att uppvakta på hofvet, kom drottning Kristina sjelf till honom på besök. Så väl mundtligt som skriftligt erkände hon de vigtiga tjenster, han gjort fäderneslandet, de stora och underbara framsteg han i Tyskland haft. På en dag upphöjdes han till både friherre och grefve; grefskapet blef Ortala med Lyhundrad härad i Roslagen. Sedermera fick han ytterligare många gods i Westergötland.

Torstenssons uppförande vid Kristinas hof och hans sista öden skola vi framdeles berätta.

TREDJE KAPITLET.

OM KARL GUSTAF WRANGEL.

En utmärkande egenskap hos Svenska förmyndareregeringen var dess oupphörliga bemödande att hafva i beredskap skickliga ämnen för de högre ämbetsplatsernas beklädande. Så snart lofvande anlag upptäcktes, finner man, huru regeringen sökte draga dem fram, gifva dem tillfälle att visa sig, att göra sig förtjenta af fäderneslandets allmänna tacksamhet, för att sålunda få skäl att till de högsta platserna framdraga

dem före äldre, ofta väl förtjenta, men af naturen icke så rikt utrustade medtäflare. Så infördes unga hoppfulla adelsmän att först afhöra sedan deltaga i rådets förhandlingar. Så framdrogos ofrälsemännen Salvius, Nicodemi, Terserus, m. fl. Så under Gustaf Horns tjenstetid qvarhölls Johan Banér uti Tyskland, för framtida möjligtvis inträffande behof. Under Banérs fältherretid var Torstensson ämnad till efterträdare; och då denne sednare för tilltagande sjuklighet måste resa hem, stannade enligt Banérs och Torstenssons förslag valet på Johan Liljehök. Men innan nödiga anstalter hunno vidtagas, dog Banér. Liljehök var ännu icke mogen; Torstensson måste ut, dock, som det först hette, blott på en kort tid, och Liljehök följde med för att blifva i hären känd; hvarjemnte han utnämndes till rikstygmästare för att sålunda redan på förhand sättas framföre de andra generalerna. Men 1642 blef Liljehök skjuten. Nu råkade regeringen i nytt och svårt bryderi. Rådet frågade Torstensson, huruvida Stålhandske kunde framdeles till en så hög plats användas [1]). Svaret lärer hafva utfallit nekande; och man har mot Stålhandske anmärkt förmycken kärlek till glaset och att han, ehuru tapper och skicklig som öfverste, likväl icke kunde som fältherre på egen hand reda sig [2]); hvilket ock sedermera af erfarenheten bekräftades. Arvid Wittenberg kom också i fråga; men, ehuru regeringen erkände honom för »en »god ryttare,» troddes han »dock icke hafva hjerna »nog, att så stort verk förestå;» var dessutom icke rätt ense med Torstensson, ej heller älskad af fotfolket [3]). Königsmarck var utmärkt i det lilla kriget;

1) Köpenhamn. Geheim. arkiv. Acta Svecica N:o 123. Fol. Regeringens memorial till L. Torstensson d. 21 Jan. 1643.

2) Brah. Brefväxl. T. XIII. Fol. Herman Wrangel till Karl Gustaf Wrangel. Stockholm d. 23 Jan. 1643.

3) Riksark. Rådsprot. d. 25 Jul. 1645.

men utan erfarenhet i ledningen af en större här; dessutom af ett egennyttigt och öfvermodigt lynne. Han låg just nu uti skriftväxling med Svenska regeringen, visade derunder en stötande stolthet och yttrade bland annat, det han ej ville låta befalla sig af någon annan än af drottningen eller af Torstensson o. s. v.[1] detta som generalmajor; hvad skulle han ej göra på fältherreplatsen? Slutligen var han en utlänning, hvilken när som häldst kunde öfvergifva Sverge, och med lynne af Wallenstein eller hertig Bernhard använda hären till egna förslag. Utom dessa trenne fanns ingen, som kunde komma i fråga, mer än Karl Gustaf Wrangel. Men denne var vid Liljehöks frånfälle endast 29 år gammal. Likväl befinnes, att Torstensson redan år 1644 gifvit rådet förslag på den unge mannen såsom mest skicklig till öfverbefälet, och att rådet fästade uppmärksamhet vid detta förslag[2]. Den lysande sjösegern vid Femern gaf just i detsamma ännu mera anseende åt Wrangel. Regeringen och Torstensson stödde under. De gåfvo honom det ena tillfället efter det andra att visa sig, samt utnämnde honom 1645 till rikstygmästare, en plats, som vanligen ansågs som förberedande steget till fältherrevärdigheten. Man ämnade låta honom komma med förstärkningar från Sverige 1645 till hären och sedan under Torstenssons öfverbefäl följa densamma året 1646 för att sålunda genom vanan blifva till fältherrevärdigheten införd, och icke inköpt, som man 1641 måste göra med Torstensson[3]. Men denne sednares sjukdom kom för hastigt uppå, så att han måste lemna hären, innan Wrangel hann från Sverge dit ankomma. I Eulenberg möttes båda fältherrarna, då befälet formligen åt Wrangel öfverlemnades. Dock, såsom förbe-

1) Riksark. Rådsprot. Maj månad 1645.

2) Köpenhamn. Geheim. ark. Acta Svecica. Fol. 123. Sv. Regeringen till Torstensson d. 26 Oct. 1644.

3) Riksark. Rådsprotok. d. 27 Mars 1645.

mäldt är, måste Torstensson för alla händelser stanna qvar uti Tyskland. Först frampå sommaren 1646, och sedan fälttåget tagit en gynnsammare vändning, utnämndes Wrangel till fältmarskalk, hvarefter det tilläts Torstensson att återvända till Sverge.

Denne Karl Gustaf Wrangel var äldsta sonen af segraren vid Gorzno [1]), Herman Wrangel, hvilken under Karl den niondes tid inkom i Sverge [2]). Modren hette Margareta Grip, en bland de sista ättlingarna af den fordom mägtiga riksdrotsen Bo Jonsson.

Slägten Wrangel är så gammal, att man ej bestämdt kan uppgifva, hvar den först tagit adeligt namn och sköldemärke. Den anses härstamma från Westfalen, hvarifrån flere grenar inflyttade till Danmark. Sedermera följde några Wranglar den Danska konungen Waldemar Seger på dess eröfringståg till Liflland. En och annan stannade i sistnämnde land qvar, och lemnade der talrika afkomlingar, hvarje gren benämnd efter sitt stamgods; Wranglar till Elstfehr, till Adinal, till Sausis, till Sag och till Fall, hvilka den ena efter den andra blifvit intagna på Svenska riddarhuset. Under sjuttonde århundradet ökades slägten så, att uti slaget vid Pultava stupade ej mindre än 22 Wranglar. De många grenarna hafva icke kunnat redogöra för sin gemensamma slägtförbindelse; men anses dock af en och samma ätt, eller som det kallas, sköldslägtingar, emedan de föra ett och samma sköldemärke. Detta utvisar en svart kransmur i hvitt fält. I anledning häraf anses namnet vara sammandraget af Wehrangel, d. v. s. Skydds-mur.

Herman Wrangel hade af Karl den nionde fått Sko-kloster, beläget nära Ekoln, en af Mälarens vackraste fjerdar. På denna egendom föddes Karl Gustaf Wrangel d. 13 Dec. 1613. Här tillbragte han sin första ungdom, redan då utmärkt för kraft och allvarlig

---

1) Se Berättelsen om Gustaf Adolf, kap. 23 och 28.
2) Se Berättelsen om Karl den nionde, kap. 1.

verksamhet. Att segla ut på Mälarens fjerdar var ett bland hans käraste nöjen, likasom ett förebud till framtida sjöbragder. Från tio till tretton år undervisades han i Skyttianska kollegiet i Uppsala; men följde sedan fadren till Preussiska fälttåget 1627. Han var ännu för ung till ordentlig krigstjenst; men fadren ovetande deltog han ofta i skärmytslingar och ströftåg. Gustaf Adolf, som fick veta det, varnade fadern, och bad honom efterse, det den hoppfulla gossen icke genom otidig hetta måtte bringa sig om halsen.

Efter stilleståndet vid Stumsdorf begaf han sig på utländska resor och stannade ett helt år uti Holland, der han uppmärksamt studerade skeppsbyggeriet och sjöfarten. Sedan for han till Paris; men blef liksom andra resande Svenskar af konungen återkallad för att deltaga i Tyska kriget. Nu blef han genast kammarjunkare och vid nitton års ålder ryttmästare vid lifregementet. Såsom sådan hade han tillfälle att nära följa konungen och blifva bemärkt. Vid öfvergången af Lech 1632 var Wrangel en af de första, som framstörtade öfver bryggan. I slaget vid Lützen följde han konungen. Denne uppdrog honom att med en befallning rida öfver till venstra flygeln. Wrangel bönföll om tillåtelse att få stanna qvar, emedan konungen hade endast få personer omkring sig. På förnyad befallning måste han dock rida. Vid återkomsten var konungen fallen.

Sedermera tjenade Wrangel under Banér och utmärkte sig vid alla tillfällen, serdeles under svältkriget vid Torgau 1637, då han en gång blef sårad, lamslagen, fångad och till hälften afklädd och plundrad, innan han af de sina återtogs. Uti det svåra fälttåget i Pommern samma höst var han outtröttelig och deltog sedan i alla krigsrörelserna 1638, 1639, 1640 och 1641. Såsom vi förut berättat, uppstod mellan Banér och gamla Herman Wrangel, bägge stolta och korta om hufvudet, ett missförstånd, som slutligen växte så högt, att gamla Wrangel måste lemna sitt befäl och

resa tillbaka till Sverge. Detta hindrade likväl icke Banér från att erkänna sonens, Karl Gustafs, förtjenster. Denne blef 1635 öfverstelöjtnant, 1636 öfverste, 1638 d. v. s. vid 25 års ålder general-major; med Dalkarlarna till regemente.

Efter Banérs död var han en af de tre generaler, som gemensamt styrde Svenska hären; och tillika den, som uti striden vid Wolfenbüttel 1641 uthärdade och afslog Piccolominis anfall och förnämligast bidrog till segern. Åren 1642 och 1643 tjenade han under Torstensson och blef ofta och med framgång använd. Hans segerrika sjötåg åren 1644 och 1645 hafva vi nyligen berättat.

Karl Gustaf Wrangel hade reslig växt, lifliga ögon; välljudande röst och angenämt umgänge, blandadt med en viss ridderlighet. Uti tornerspel och andra idrotter öfverträffades han af få. Han hade ganska goda kunskaper i historia, matematik, krigskonst både till lands och sjöss, samt i flere språk. Till lynnet var han klok, driftig, oförskräckt, men derjemnte egensinnig och öfvermodig, serdeles i yngre åren, derföre af befälet icke älskad; men så mycket mer af soldaterna, hvilka han lemnade friare tyglar än Torstensson gjort. Han älskade prakt och vällefnad; men var derjemnte god hushållare. Fadren bad honom att »under »kriget taga för sig som de andra; ty den, som tar nå»got, han har något.» Karl Gustaf Wrangel tog också för sig så rikligen, att han deraf uppbyggde och prydde Skog-klosters slott, den dyrbaraste boning, som någon enskild man i Sverge låtit uppföra.

Under Tyska kriget fattade han kärlek till fröken Anna Margareta von Haugwitz, från Magdeburgska området. Det säges, att gamla Herman Wrangel varit dermed missnöjd, ty han önskade åt sin hoppfulla son en mer lysande förbindelse än med denna fattiga fröken. Men fadrens stolthet måste vika för sonens kärlek och 1640 firades förmälningen. Vid första barn-

dopet året derpå hade dåvarande generalmajor Wrangel till faddrar åt sitt barn landgrefvinnan af Hessen och två hertigar af Braunschweig.

FJERDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1646.

Alltsedan det obehagliga fälttåget 1640 och under Torstenssons hela befälstid, hade Svenska och Fransyska härarna varit åtskilda. Båda men hvar för sig sökte framtränga till Österrike, den förra genom Böhmen, den sednare genom Bäjern. Österrike och Bäjern ordnade i följe deraf sin krigsstyrka sålunda. Om sommaren lemnades i Österrikiska arfländerna endast ett mindre antal troppar med uppdrag att mot Svenskarna gå blott försvarsvis till väga; under det Österrikare och Bäjrare förenade kämpade mot Frankrike. Men om vintern, och medan de ömtåligare Fransoserna hvilade, vände sig samma förenade här mot Svenskarna, då dessa blefvo af öfvermagten drifna ur de om sommaren vunna fördelarna, och dessutom i sin vinterhvila oroade. Torstensson insåg svårigheten häraf, och rådde derföre Wrangel att antaga ett nu af Frankrike gjordt förslag om härarnas förening för att sedan med gemensamma krafter angripa den gemensamma fienden. Wrangel följde rådet och underhandlingar i sådan afsigt blefvo genast öppnade.

Med de af Wrangel öfverförda tropparna utgjorde den Svenska i Böhmen vinterlägrade hären 15,000 man till häst och 8000 till fot; utan att räkna Königsmarcks flygande tropp och alla besättningar. Denna starka och välrustade här väckte hos de kejserliga mycken farhåga. Men det gick, som förra åren. Erkehertig Leopold skyndade till München och utverkade

Bäjerska härens förening med den Österriska. Sålunda vida öfverlägsen, tågade han mot Wrangel, som måste lemna sitt vinterläge uti Böhmen. Genom passet vid Pressnitz drog han sig öfver Meissen till Thüringen. Erkehertigen följde vid sidan och gick in i Franken. Emedlertid var med Turenne öfverenskommelse slutad om Svenska och Fransyska härarnas förening. Wrangel skickade derföre Wittenberg till Schlesien att bevaka Tysklands östra sida; men tågade sjelf uti April åt Westfalen, intog Höxter och Paderborn, gick sedan Maj till trakten af Wetzlar, förenade sig med Hessarna och i början af Juni med Königsmarck.

Nu väntade han efter öfverenskommelse den Fransyska hären, och Turenne hade redan slagit brygga för att gå öfver Rhen; men i detsamma fick denne sednare från Paris befallning att tåga mot Luxemburg, der hans troppar vore mera behöfliga. Detta för Svenskarna vådliga löftesbrott sökte Mazarin ursäkta dermed, att om Frankrike öfvergåfve Svenskarna, skulle Bäjern öfvergifva Österrikarna. Men så skedde ej. Bäjrarna förenades med erkehertigen, och nu kastade sig den öfverlägsna hären, 30,000 man stark, öfver Wrangel. Denne kom i svårt betryck. Mot Torstenssons råd och skälig anledning ville han ej våga fältslag mot den starkare fienden. Han drog sig tillbaka, intog vid Amoeneburg nära Marburg ett befästadt läger, hvarest han hade god tillförsel och kunde någorlunda skydda Hessen. Erkehertigen kom efter, och då Svenskarna icke läto tvinga sig till fältslag, lade han kejserliga hären uti befästadt läger straxt bredvid, och ett svältkrig uppstod, som räckte vid pass fjorton dagar. Detta var vid midsommarstiden. De kejserliga ledo mest. Efter en förlust af 4000 man gingo de till stranden af Nidda elfven. Wrangel följde efter och stannade nära Giessen.

Emellertid klagade Svenska både hofvet och fältherrarna högt öfver Frankrikes uppförande. Äfven Turenne förklarade sitt missnöje öfver den ändra-

de befallningen, och föreställde Mazarin, huru mycket som kunnat uträttas af de förenade Svenska och Fransyska härarna. Detta verkade. Från Paris kom tillåtelse att förena sig med Wrangel, hvilket också den 31 Juli nära Giessen verkställdes. Man öfverenskom, att under ena veckan skulle Wrangel, under den andra Turenne utdela befallningarna; men att alla vigtigare företag borde mundtligen och gemensamt afgöras. Det länder Wrangel och Turenne till ära, att detta delade öfverbefäl aflopp utan några vådliga tvister.

Det var vid denna tiden, som Torstensson fick resa hem, och Wrangel utnämndes till fältmarskalk med 17,000 R:drs lön. Tillika kom från Stockholm befallning »att gå rakt på Bäjern; icke spilla tid med be»lägringar, utan att om möjligt öfvertala Fransmännen »att strida så väl vinter som sommar.» Drottning Kristina skref dessutom enskildt och uppmanade Wrangel, »att visa sig företrädaren värdig.»

Erkehertigen hade uti sitt läger vid Friedberg och Nidda-elfven ganska rik tillförsel; de förenade vid Giessen stodo i utätet land De beslöto derföre bana sig väg åt Bäjern, och innan erkehertigen hann förekomma det, gingo de vid Bonnameis öfver Nidda-ån. Båda härarna på hvar sin sida om den smala men högstrandade elfven besköto hvarandra i några dagar, men ville ingendera angripa. Erkehertigen gick sedan åt norr i tanka att locka de förenade efter sig. Men dessa skyndade i dess ställe åt söder förbi Hanau, Aschaffenburg, Heilbronn, i slutet af Augusti öfver Donau vid Donauwerth, i början af September öfver Lech vid Oberndorf. De till båda strömmarnas försvar sammanraffade Bäjerska bönderna blefvo slagna, lätt och med ringa förlust för Svenskarna. Bland de sårade nämnes här för första gången öfverste Grundel, sedan bekant under namnet Helmfeldt.

Förskräckelsen i Bäjern blef stor. Kurfursten flydde till Braunau och befallde rifva alla broar i det

strömskurna landet. Tillika klagade han bittert öfver, att erkehertigen lemnat honom försvarslös. Denne sednare skyndade genom öfra Pfalz tillbaka till Bäjern, och kom just i rättan tid för att befria Augsburg från en belägring af de förenade bärarna. Dessa måste draga sig tillbaka till Schwaben, erkehertigen följde efter, men framträngde oförsigtigt nog ända öfver Iller-floden och blottade sålunda Bäjern. De förenade, som dragit sig åt norr, begagnade tillfället, kastade bakom honom hela sin här öfver Lech in i Bäjern igen, och sände ströfvare, som härjade landet ända till München. Sjelfva den förenade hären stannade på östra sidan af Lech och utstängde i nära fjorton dagars tid erkehertigen ifrån Bäjern, medan detta land af Svenska och Franska ströfvare härjades. Ändtligen d. 7 Nov. lyckades det för erkehertigen att vid Thierhaupten tränga sig öfver floden in i Bäjern igen. Men nu delade sig hans här. Erkehertigen sjelf med Österrikarna gick hemåt; Bäjrarna lemnades att nästan ensamma försvara sitt land.

Det hade nemligen uppkommit missförstånd mellan dessa hittills under hela kriget troget förenade bundsförvandter. Kurfursten Maximilian hade nu liksom alltid uppoffrat ganska mycket för utrustning och underhåll af sina troppar. Också hade dessa ej sällan segrat, Österrikrarna nästan aldrig; likväl gällde hos kejsaren Trautmansdorff och Schlick mer än kurfursten; och denne sednare såg nu sitt land under ett fälttåg två gånger blottställdt för fienden, ehuru erkehertigen hade en så betydlig styrka under sitt befäl. Maximilian klagade derföre öfver kejsarens otacksamhet, öfver trötthet vid kriget, öfver landets utarmade tillstånd, och tillkännagaf sin önskan att sluta enskildt stillestånd, måhända fred. Detta var just, hvad Franska hofvet önskade, nemligen att skilja Bäjern från Österrike, och att bibehålla det förstnämnde tillräckligen starkt, för att i framtiden kunna blifva en motvigt mot det sednare. Tillika var man afundsjuk öf-

ver Sverges framsteg. Af dessa skäl kom från Paris befallning till Turenne att icke inbryta i Bäjern, utan lemna dess kurfurste stillestånd. Wrangel, som såg hela landet öppet och efter erkehertigens bortgång nästan utan försvar, hade ämnat öfversvämma detsamma ända till Inn och derstädes taga vinterqvarter. Då derföre Turenne vägrade att följa, blef Wrangel högeligen uppbragt; han hotade, han föreställde, han bad; men allt fåfängt. Turenne sjelf ogillade Franska hofvets befallning och skref till Paris, »huru sällsynt det »tillfälle vore, som nu försummades; huru Svenskarnas »öfvermagt icke kunde egentligen blifva så fruktansvärd.» Det hjelpte ej. Han maste lemna Bäjern och taga vinterqvarter i Schwaben kring Donau. Svenskarna vcro tvungna att följa. De stannade vid Bodensjön.

Medan underhandlingarna om stilleståndet fortsattes, beslöt Wrangel att icke låta tiden och vintern gå onyttigt förbi. Det var kändt, att under alla de fälttåg, som förhärjat Schwaben, hade folket från kringliggande landskap fört sina sina dyrbarbeter till Bregenz, en liten vid Bodensjön belägen stad, hvilken genom aflägsenhet och serdeles trånga och bergiga tillvägar ansågs skyddad mot fiendtliga anfall. Wrangel vågade försöket. Några mutade bönder ledde tropparna öfver bergen. Hopar af landtfolk visade sig och gjorde tappert motstånd, men blefvo nedskjutna. Sjelfva juldagen togo Svenskarna staden och på samma gång ett byte, som värderades till 40 tunnor guld, det ville då för tiden säga 4,000,000 R:dr. Det säges, att Wrangel behöfde 500 vagnar till dess bortförande. Der samlades grundplåtarna till Skoklosters präktiga slott.

Schweitzarne, som oroades och började rusta, blefvo genom fredsförsäkringar lugnade. Wrangel angrep sedermera staden Lindau; men måste efter betydlig förlust af tid och folk upphäfva belägringen, hvarpå han tog vinterqvarter i södra Schwaben.

VESTRA SIDOHÄREN

under Königsmarck var i början af året på egen hand uti Westfalen. Sedan början af Juni månad följde han hufvudhären.

ÖSTRA SIDOHÄREN

nära 5000 man stark, blef under Arvid Wittenberg i April afsänd till Schlesien. Der mötte Montecuculi med lika styrka och lycka. Men fram på sommaren fick Wittenberg från Sverge 3000 man till förstärkning. Nu måste Montecuculi efter en förlorad träffning vika undan åt Mähren, hvarefter Wittenberg gjorde ett hastigt infall i Böhmen, samt undsatte Svenskarna i Olmütz, Neustadt och Eulenberg. Krems och Korn-Neuburg hade redan blifvit af de kejserliga tvungna till dagtingen. Wittenberg gick derföre tillbaka till Schlesien, hvilket land han vid fälttågets slut till större delen innehade.

FEMTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1647.

Den i förra kapitlet omtalade underhandlingen om stillestånd med Bäjern fortsattes under början af året 1647. Kejsaren sökte på allt sätt motarbeta den. För att stifta misstroende erböd han Sverge enskild fred. Till hela Bäjerska hofvet skref han afstyrkande, varnande bref, men allt var förgäfves. I början af Mars afslutades stilleståndet. Det omfattade å ena sidan Sverge, Frankrike, Hessen och kurfursten af Trier; å den andra bröderna, kurfurstarna af Bäjern och Köln. Villkoren voro, »att Köln och det egentliga Bäjern skulle

»befrias från fiender; men Öfra Pfalz stå öppet för ge»nomtågande; kurfurstarna skulle iakttaga fullkomlig »neutralitet, och vid afskedande af sina troppar icke »visa någon slags väld genom att öfverlemna dem åt en »ller annan af de krigförande magterna; stilleståndet skulle »inom 5 månader å ömse sidor stadfästas, och »borde till den allmänna freden förlängas.»

Kejsarens ställning syntes nu ganska betänklig. Den ene efter den andre af hans bundsförvandter blef tvungen att med fienderna ingå stillestånd. Brandenburg 1640, Kur-Saxen 1645, Bäjern, och straxt derefter Maintz 1647. Han stod ensam mot sina fiender; mot samma fiender, som förut varit både honom och hans bundsförvandter tillhopa öfvermägtiga.

Men denna betydliga framgång alstrade å andra sidan oenighet. Frankrike ville förekomma en alltför stor öfvervigt hos Svenskarna, likasom hos kejsaren; de ifriga katolikerna började också tala högt om gudlösheten af att hjelpa en kättersk, och helt och hållet stjelpa en rättrogen furste; hvarförutan försvaret mot Spanska Nederländerna fordrade folk. Af sådana orsaker fick Turenne genast efter stilleståndets afslutande befallning att öfvergifva Wrangel. Han lydde, fast ogerna; och tvang i förbitågande kurfursten af Maintz att äfven ingå neutralitet.

Sverge och Österrike stodo således hvar för sig, stat emot stat. Sverge blef den anfallande. Königsmarck var redan i Februari skickad uppåt Westfalen för att der hålla stången mot hertigen af Lothringen. Wrangel sjelf gick i medlet af Mars från Schwaben, förenade sig vid Nördlingen med Gustaf Adolf Lewenhaupt, hvilken medförde friska troppar från Sverge, tågade sedan åt Franken, eröfrade efter 14 dagars belägring Schweinfurth; derifrån åt Böhmen, der han förenade sig med Wittenberg och började belägra den vigtiga, väl försvarade staden Eger.

Kejsaren hade återigen fast med ökad svåriget uppsatt en betydlig här. Men det var än svårare att skaffa en duglig härförare. Gallas dog just i samma dagar; hade dessutom förlorat allt anseende; likaså den ur fångenskapen hemkomne Hatzfeld. Erkehertig Leopold hade under förra fälttåget visserligen varit mindre olycklig än de båda förstnämnde, dock långt ifrån lycklig; var derföre också vid kriget ledsen. Piccolomini behöfdes i Nederländerna; Montecuculi var för ung; de andre för obetydliga. Slutligen antog kejsaren i sin tjenst den från Hessen öfvergångne Melander. Så högt hade nöden stigit, att kejserliga härarna i striden för katolska lärans utbredande anfördes af en öfverlöpare, hvilken dessutom bekände sig till reformerta läran.

Men genom denna utnämning tycktes en bättre anda komma öfver Österrikiska tropparna. Melander vägrade, att som Gallas, Hatzfeld m. fl. ställa sig under Wienska krigsrådets ledning. Han fordrade och erhöll oberoende fullmagt öfver hären. Denna skötte och vårdade han med kraft och framgång. Snart blefvo regementerna fullsatta, väl försedda, ordnade och uppmuntrade till verksamhet och sjelfförtroende. Kejsaren, glad öfver denna början, utnämnde Melander tiil grefve af Holzapfel. Detta ord betyder Skogsäpple. Soldaterna, i sin beundran för Melander, brukade med afseende på detta namn säga: »den som skall »taga riksäpplet från kejsaren, får först ett suräpple »att bita i.»

Den välrustade hären skyndade åt Böhmen för att befria Eger. Kejsaren sjelf, full af glada förhoppningar, följde tåget och tillika flere hans ministrar. Genaste vägen till Eger gick öfver några gods, som tillhörde grefve Schlick, hvilken var ordförande i Wienska krigsrådet samt kejsarens gunstling och följeslagare på resan. För att skona sina egendomar utverkade denne mägtiga man, att hären för deras kringgående måste göra en omväg, som fordrade två dagars tid.

Ändtligen d. 7 Juli nalkades tropparna till Eger. Tre timmar förut hade staden efter ett hjeltemodigt försvar nödgats öppna sina portar för Svenskarna, hvilka derstädes funno betydliga förråder, förstärkning för sin här och slutligen en fast plats uti Böhmen. Likasom Torstensson för sitt ändamål sökte bilda en kedja af Svenska fästningar från Stralsund till Wien; så tycktes Wrangel tillämna en dylik från vester till öster, för att tjena till samband mellan honom och Frankrike. Schweinfurth och Eger voro första länkarna deraf.

Att återtaga nämnde vigtiga fästning blef nu kejsarens hufvudsakliga syfte; men det var nästan omöjligt i närvaro af Wrangels hela styrka. Båda härarna stannade, sida vid sida, och började skjuta och svälta på hvarandra. Så lågo de först vid Eger; sedan vid Triebel, ett litet slott norr om Pilsen; slutligen vid Tepla eller Töppel [1]). Skärmytslingar föreföllo. Vid Eger gjorde Helmut Wrangel ett nattligt infall i kejserliga lägret och spridde der mycken villervalla. Några Svenskar framträngde ända till trappan af kejsarens boning, der de kommo i handgemäng med lifvakten, så att kejsaren i blotta nattkläderna måste taga flykten åt andra sidan. I lägret vid Triebel blefvo Svenskarna af De Werth och Montecuculi öfverraskade och ledo en förlust af flere hundrade man, deribland också den ryktbare Helmut Wrangel. I lägren vid Töppel lågo båda härarna tätt bredvid hvarandra på jemna fältet, utan någon slags skilnad emellan sig, mer än förskansningarna. Enhvar väntade fältslag hvar dag och timma. Men fåfängt. Ifrån d. 7 Juli till d. 8 Sept. hade härarna sålunda mera med hunger än med svärd trängt hvarandra fram och tillbaka på en liten rymd mellan Eger och Pilsen. Men nu inträffade en händelse, som förändrade krigets gång.

Det

---

1) En ort äfven i Pilsens krets.

Det stillestånd, som kurfursten Maximilian med Sverge afslutat, väckte också inom Bäjern mycket missnöje. De ifriga katolikerna harmades. Krigsbefäl och soldater, vana vid plundringar, trifdes ej med overksamhet och nedsatt sold. I allmänhet föreföll det besynnerligt, att Maximilian i sista stunden öfvergaf sin kejsare, slägtinge och gamle bundsförvandt. Bäjerska generalen Gleen blef missnöjd och tog afsked. Hans kamrater, Sporck och den namnkunnige De Werth, gingo än längre. De sökte locka större delen af Bäjerska tropparna till kejsaren. Det misslyckades, och generalerna måste ensamme fly till Österrike; hvarvid ett ändå allvarsammare missförstånd tycktes uppkomma mellan båda staterna. Men å andra sidan lågo jesuiterna öfver Maximilian och sökte förlika honom med Österrike. Polen och Spanien arbetade till samma mål; och man lyckades. Kristinas stadfästelsebref på stilleståndet var redan kommet, då Bäjern på grund af några svepskäl icke blott vägrade att å sin sida bekräfta underhandlingen, utan också slöt nytt förbund med kejsaren och lät sina troppar tåga till denne sednares hjelp.

Sedan det svåra året 1637 hade Svenskarna uti Tyskland aldrig sväfvat uti så stor fara. Deras bundsförvandt Frankrike var fjerran och i overksamhet. Bakom hären lågo Kur-Saxen och Brandenburg, längtande efter tillfälle att jaga bort de förhatliga främlingarna; framföre hären kommo kejserliga och Bäjerska tropparna, efter föreningen nära tre gånger så starka som de Svenska. Enda, men aflägsna hjelpen var förening med Königsmarck och Hessarne, samt möjligtvis med återvändande Fransmän. I afsigt att söka denna hjelp, gick Wrangel genom passet vid Pressnitz in uti Meissen, skyndade hastigt och skonsamt genom detta land för att ej reta dess kurfurste, sände Wittenberg till Schlesien att skydda Pommern och fästningarna i Mäh-

ren och tågade sjelf åt Westfalen. Melander följde efter. Svenskarna ansågos förlorade, och det var så mycket vådligare, som oenighet uppstod mellan Wrangel och Königsmarck, och denne sednare under allehanda skäl tväremot Wrangels befallning stannade sjelf qvar vid Rhen och sände blott några få regementer hufvudhären till hjelp. Men först lemnade Melander sina troppar tvänne veckors rastetid uti Kur-Saxen; redan detta gaf Svenskarna något försprång; sedermera förföljde han icke Wrangel norråt Westfalen, utan angrep i dess ställe Hessen. Han uppgaf som orsak härtill, att Bäjerska hjelptropparna icke ville längre aflägsnas från sitt land. Andra och de flesta säga, att Melander sjelf ville genom ett infall i Hessen tillfredsställa sitt hat och sin hämndlystnad mot landgrefvinnan. Men i detta utätna och bergiga land ledo hans troppar mycket så väl genom brist, som genom de Hessiska böndernas sjelfförsvar. När Melander ändtligen efter vilda härjningar lemnade nejden, var hans här mycket försvagad, och årstiden för sen till större företag. Svenskarna voro räddade. Wrangel hade nemligen fått tid att ordna och förstärka sig; slutligen också genom Königsmarcks ankomst. Äfven Fransmännen skyndade Svenskarna till hjelp. Melander måste derföre tänka på hvila och förstärkningar. Bäjrarna togo vinterqvarter i Franken; de kejserliga kring södra gränsorna af Hessen, hvilket land Melander i det yttersta ville plundra; Svenskarna stannade i trakten kring Halberstadt och Hildesheim.

VESTRA SIDOHÄREN.

I Februari månad detta år blef Königsmarck med en hop troppar skickad från Schwaben till Westfalen för att skydda Hessen och bibehålla förbindelsen med NordTyskland. Här tillbragte han hela våren och sommaren under en i det hela fördelaktig strid mot de kejserliga och mot kurfursten af Köln, hvil-

ken ej antog det för honom på samma gång som för Bäjern afslutade stilleståndet. Det var under denna strid, som Königsmack erhöll Wrangels befallning att skynda till hufvudhärens förstärkning mot de förenade kejserliga och Bäjerska tropparna. Oaktadt fältherrens befallning och härens vådliga belägenhet, sände Königsmarck blott några få regementer, och stannade sjelf med de flesta qvar i Westfalen för att, som han sade, ej derstädes lemna fienden fritt fält. Wrangel harmades öfver denna olydnad och klagade hos regeringen. Äfven Kristina blef missnöjd, men vågade ej stöta Königsmarck för hufvudet. Hon beslöt dölja sin ovilja, och bad Wrangel göra detsamma. I November förenade sig ändtligen Königsmarck med hufvudhären.

Hertig Bernhards efterlemnade här bestod hufvudsakligen af Tyskar, hvilka, ehuru nu i många år under Fransyskt öfverbefäl och tillsammans med Franska troppar, dock alltid höllo sig tätt tillhopa och utgjorde likasom en för sig sjelf bestående afdelning. Deras förnämsta ledare efter Bernhards död voro i början Erlach och Taupadel, i sednare år Reinhold von Rosen. Af flere anledningar voro dessa troppar missnöjda med Frankrike och med Turenne. Detta missnöje öfvergick till uppror, när de i början af året skulle föras åt Belgien. Turenne kunde hvarken med ondo eller godo förmå dem att längre stanna i Frankrikes tjenst. Tillsammans utgörande elfva regementer, bröto de upp och öfvergåfvo Fransmännen samt förklarade, att de ämnade återgå i tjenst hos Sverge, hvilken magt de ursprungligen tillhört, och som fortfor att på Tysklands jord kämpa för Tysklands både borgerliga och andeliga frihet. Häldst ville de komma under Königsmarck. Men hvarken Sverge[1]) eller Königsmarck var serdeles angelägen om deras mottagande, dels för att ej stöta Frankrike, dels på det ej Weimarianernas sjelfsvåld, stora anspråk och uppstudsig-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 6 Aug. 1647.

het skulle smitta Svenskarna. Å drottning Kristinas vägnar sökte man derföre genom allvarliga föreställningar öfvertala dem att stanna i Frankrikes sold; men när de, otåliga deröfver, hotade att gå till kejsaren, kommo Frankrike och Sverge öfverens om, att tropparna skulle mottagas af Königsmarck, hvilket ock skedde. Men af ofvannämnde skäl sökte denna general att så mycket som möjligt hålla dem skilda från sitt öfriga manskap.

ÖSTRA SIDOHÄREN

stod i Schlesien under Wittenberg. Den kämpade i början af året emot de kejserlige under Montecuculi. I Maj kallades båda med sina troppar, den ene till Wrangels, den andre till Melanders hjelp och följde dem under sommaren. Uti Schlesien förehades under tiden endast några smärre rörelser. Frampå hösten kom Wittenberg med sina troppar tillbaka till nämnde landsort; och gick åt söder för att undsätta det hårdt belägrade Iglau. Men på vägen mötte underrättelse, att staden blifvit af de kejserliga eröfrad; hvarföre Wittenberg lade sina troppar i vinterqvarter i Norra Schlesien.

SJETTE KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1648.

Bäjern sökte att hos Frankrike ursäkta det gjorda stilleståndsbrottet genom den invändningen, att det gällde blott Sverge, men icke Frankrike; hvilket sednare land således borde å sin sida lemna Bäjern i fred. Det tycktes, som Frankrike i början godkänt skälet; men från Stockholm kommo så allvarsamma bref, och

saken var i sig sjelf så betänklig, att Turenne snart fick befallning uppsäga stilleståndet med Bäjern och understödja Wrangel. Deras förening skedde i Januari i trakten kring Frankfurt am Mayn. Wrangel med Königsmarck hade 17,000, Turenne 7000 man. Melander, ännu ej tillfrisknad efter ett svårt sår, och med en af mödor uttröttad och förminskad här, jagades ur sina vinterqvarter nedåt Schwaben, förföljd af de förenade. Under vägen gjorde Königsmarck en utflykt åt Böhmen samt undsatte det belägrade Eger, hvarefter han skyndade till Wrangel igen.

I Schwaben togo alla härarna några veckors hvila. Men d. 1 Maj bröto Wrangel och Turenne återigen upp och gingo mot Günzburg, der fienden låg. Melander inväntade ej ankomsten. Han drog sig tillbaka på vägen åt Augsburg för att mot denna fästning stödja sin underlägsna här. De förstnämnde fältherrarna ville vid underrättelsen om detta återtåg göra jagt på fienden, hvarföre Turenne med tre och Wrangel med sex regementer hästfolk skyndade efter. När de om aftonen d. 6 Maj nalkades Zurmarshausen, en liten stad vid Zusambäcken, sågo de på afstånd Melanders hela här, lägrad på en höjd. Wrangel och Turenne voro för svaga att angripa. De drogo sig derföre hastigt tillbaka för att ej blifva bemärkta; men skickade också genast befallning till den öfriga hären att, så fort som möjligt, skynda till stället. Så skedde. Trossen lemnades efter, och alla tropparna uppbröto från Lauingen, gingo i sträcktåg hela natten igenom samt anlände kl. 2 på morgonen inemot Zusmarshausen.

I dagningen gick hela hären rakt emot fienden; Wrangel och Turenne med rytteriet i spetsen. Melander, ehuru okunnig om sina motståndares företag, hade likväl brutit upp för att fortsätta återtåget. Bäjerska tropparna voro redan afgångna och de kejserliga stodo färdiga att följa, då Wrangel och Turenne kommo till stället, och utan att afvakta understöd af

sitt fotfolk började angripa. Det var Gustaf Kurck med 800 valda ryttare, som ledde anfallet. Men 1400 man af kejserliga fotfolket under Montecuculi, stående mellan skog och träsk, försvarade sig både tappert och länge. Först, sedan Königsmarck började att kringgå sidan, veko de något tillbaka, men fattade ånyo stånd, och kunde ej fördrifvas, förr än flere Svenska och Fransyska fotregementer tillkommit. Just som Montecuculi för andra gången nödgades draga sig tillbaka, kom Melander från förtropparna med betydlig förstärkning [1]). De kejserliga stannade för tredje gången, och begynte försvara sig. Men genast i början af denna tredje skärmytsling fick Melander en kula genom högra skuldran. Han kunde ej mer sitta till häst; men ehuru matt och öfverhöljd af blod lät han på fyra korslaggda pikar bära sig till de farligaste punkterna. Då några soldater började vika, ropade han häftigt: »soldater! kamrater!» mer hann han icke säga, ty en kula genomborrade i det samma bröstet. Hans död spridde förvirring och Montecuculi måste för tredje gången vika tillbaka. Dennes förnyade och kraftiga försvar hade likväl räddat hären från fullkomlig förstöring. De Bäjerska tropparna, hvilka förut afgått från Zusmarshausen, hade nu hunnit till Heinhofen på östra sidan Schmutterbäcken. Här fattade de stånd, besatte passet, och skyddade samt upptogo de efterkommande Österrikarna. Hertig Ulrik af Würtenberg på kejserliga sidan stod med sina ryttare vid passet och skyddade bron, orörlig, fastän midt i kulregnet från de Svenska kanonerna, orubbelig, fastän fem hästar blefvo under honom skjutna. Hans köld räddade hären för andra gången. Svenska och Fransyska fotfolket hade ännu icke hunnit till passet. Derföre och emedan aftonen inbröt, ville Wrangel och

---

1) Berättelserna äro olika; somliga säga, att Melander deltog i striden från dess början.

Turenne icke med blotta rytteriet angripa så fördelagtigt ställda fiender. Dessa åter ville ej afbida ett anfall dagen derpå, utan drogo sig under nattens mörker till det en mil derifrån belägna Augsburg. De hade förlorat nio kanoner, nästan all trossen och 2000 döda, deribland fältherren Melander sjelf. Denna träffning är det, som ofta omtalas under namn af »slaget »vid Zusmarshausen.»

Weimarianerna voro oaktadt den ingångna öfverenskommelsen ett beständigt trätofrö mellan Svenskar och Fransmän. Derföre blef genast efter träffningen Königsmarck med de Weimarska och en hop andra troppar afskickad till Böhmen, dit äfven Wittenberg borde skynda från Schlesien. Tillsammans skulle de hindra kejserliga utskrifningar och tillika ditdraga en del af de i Bäjern varande Österrikiska tropparna.

Sjelf gick Wrangel rakt mot Lech, just till det ställe, der Gustaf Adolf för mer än sexton år sedan verkställde sin öfvergång, hvarvid Wrangel sjelf, en nittonårig ryttmästare, var en bland de första, som öfver bryggan skyndade fram mot Tilly och dess Walloner. Nu blef öfvergången ej så vådlig. Gronsfeld, hvilken efter Melander tagit öfverbefälet, stod på andra sidan, men vågade icke göra motstånd. Svenskar och Fransmän utbredde sig obehindradt öster om Lech. Bäjrarna ämnade först försvara sig bakom Iser; men öfvergåfvo försöket och drogo sig tillbaka ända till Inn. Så lemnades hela landet öppet. Den sjuttioåttaåriga kurfursten måste ånyo fly från sin hufvudstad, först till Wasserburg, sedan Inn utföre till Braunau, slutligen ända till Salzburg. Borgare och till och med bönder följde exemplet och rymde till skogarna och bergen. Byarna stodo öde och man såg mångenstädes ovaktad boskap ströfva kring landet. Fransmän och Svenskar mötte intet motstånd utom af det nybefästade München. De härjade vildt, serdeles Fransoser-

na [1]. Fältherrarna hade önskat att öfver Inn tränga fram till Österrike ofvan Ens, der protestantiska bönder väntade deras ankomst för att göra uppror; men sommaren blef ovanligt regnig och vägarna derigenom för kanoner obrukbara. Alla genom Bäjern från Alperna nedströmmande floder växte till så ovanlig höjd, att krigsrörelserna också deraf betydligen försvårades. I nöden hade äfven Piccolomini blifvit af kejsaren tillkallad och stora rustningar förehades. Af alla dessa skäl var det omöjligt eller åtminstone vådligt att intränga i Österrike. Sedan Bäjern blifvit alldeles uttömdt, måste de förenade härarna draga sig derifrån, hvarunder Wrangel var nära att på ett jagtparti blifva af De Werth öfverraskad och tillfångatagen. Turenne ville ej gå åt Öfra Pfalz, hvarföre Wrangel måste följa honom genom Schwaben åt Franken till. Här träffade dem underrättelsen, att friden ändteligen var afslutad.

VESTRA SIDOHÄREN

bestod förnämligast af Weimarianerna, i spetsen för hvilka Königsmarck blef efter träffningen vid Zusmarshausen skickad åt öster, neml. åt Böhmen. På ditvägen gjordes honom förslag om Prags intagande genom öfverraskning. En man, benämnd Ernst Odowalsky, af ringa börd och ingen förmögenhet, hade allt från sin ungdom tjenat i kejserliga hären och från soldat stigit till öfverstelöjtnant; då under fälttåget 1639 en kanonkula borttog högra armen och derigenom gjorde Odowalsky till krigstjenst oduglig. De följande åren lefde han derföre i stillhet på en liten egendom i Böh-

1) München. Reich· Archiv. Acta des dreysigjährigen Krieges. I nästan alla special-beskrifningar om krigshändelserna åren 1646 och 1648 berättas, huru Svenskarna visade mera menskligbet, ordhållighet och oegennytta än Fransmännen.

men. Men år 1647 blef gården af Svenskarna utplundrad och så förstörd, att Odowalsky fann sig med hustru och barn bragt till tiggarstafven. Han for till Wien, fick af kejsaren mundtligt löfte om penningar och ny tjenstebefattning; men kunde i krigshofrådet icke bekomma någondera, ehuru han uti nära ett halft år härom beständigt uppvaktade. Slutligen hotade han, att söka främmande tjenst. Af liknöjdhet eller kanske tvungna af bristen gaf man honom blott ett par hundrade riksdaler och lät honom gå; och han gick till Svenskarna, och gaf förslag om Prags öfverraskning. Königsmarck fäste sig dervid, lemnade Odowalsky underhåll, och begärde från Wrangel mera fotfolk till företagets utförande. Wrangel kunde ej efterkomma denna begäran. Königsmarck beslöt att våga företaget med den styrka, han hade; visserligen ett betydligt rytteri, men af fotfolk blott 500 man. Förslaget kändes blott af Königsmarck och Odowalsky. Alla andra fördes bakom ljuset. Det hette först, att man ämnade angripa Ellenbogen; sedan Pilsen; men från nejden af sistnämnde stad gick Königsmarck d. 14 Juli till Rackonitz och lät noga besätta alla derifrån till Prag ledande vägar för att hindra hvarje underrättelse. Den 15 Juli gick han i sträcktåg till en liten skog, belägen två Svenska mil från Prag. Här stannade han, meddelade åt befäl och soldater sitt beslut, samt underrättelse, om hvad hvar och en skulle göra; lösen blef Gud med oss; fälttecknet, en grön qvist uti hatten.

Prag är anlaggdt på båda stränderna af Muldafloden; på östra sidan ligger den så kallade gamla eller stora staden; på vestra sidan kejserliga slottet, flere rika kloster och de förnämares byggnader; denna delen kallades Lilla Sidan och var den, som skulle bestormas.

Klockan tolf, natten mellan d. 15 och 16 Juli, anlände Königsmarck till det så kallade hvita berget vester om staden. Genast vid ankomsten hörde han

rörelse och rop från murarna, och trodde sig förrådd; men Odowalsky påstod, att bullret endast förorsakades af det vanliga vaktombytet. Detta var också händelsen. Straxt derefter hördes klosterklockorna ringa till ottbön; men sedan afstannade rörelsen, och hela staden låg försjunken i tystnad och sömn. Nu framgick Odowalsky, åtföljd af fotfolket. Hundrade man deraf förde han till en courtine, på hvilken de klättrade upp. En skildtvakt märkte försöket och började ropa; men försent, ty han blef genast kastad utföre vallen. Odowalsky skyndade till närmsta port, der vakten blef nedhuggen, dörrarna uppbrutna och vindbryggan fälld, hvaröfver först det öfriga fotfolket och litet derefter Königsmarck med allt rytteriet skyndade in. Bryggan till gamla staden blef genast besatt, på det ej från denna folkrikare del hjelp skulle komma; och i och med det samma var eröfringen af Lilla Sidan i Prag fullbordad. Den hade kostat Svenskarna en död och två sårade.

Bytet blef det största, som under trettioåra kriget någonsin vanns. Alltsedan slaget på hvita berget 1620 hade Prag varit af fienden ofta hotadt, men aldrig intaget; det ansågs nästan ointagligt. Till Prag hade derföre alla förmögnare i vidt kringliggande landskap räddat penningar och dyrbarheter, och på Lilla Sidan bodde just de förmögnaste. Nu gafs allt till spillo för tre dagars plundring. Königsmarck hade dervid föreskrifvit, att kejserliga skattkammaren skulle lemnas orörd för Svenska kronans räkning; tillika hade han åt hvar och en af sina höfdingar anslagit något visst af de förnämsta husen till plundring och egendom. Men den lössläppta soldaten aktade föga dessa förbud; flere af de utmärkta husen blefvo af knektarna plundrade; äfven den kejserliga skattkammaren uppbröts och genomströfvades, till dess Königsmarck kom i egen person och tog det återstående i beskydd.

Bland detta återstående var en boksamling som fyllde 30 lårar, en stor mängd dyrbara taflor, skåde-

penningar, konstsaker, sällsynta handskrifter, m. m. allt högeligen välkommet för den bok- och konstälskande drottning Kristina. Uti redbart mynt, samt i guld och silfver blef hennes lott icke så betydlig, ty soldaterna hade förstått att genast uppsöka och bortsnappa allt sådant. Åttatio metall- och en oräknad mängd jernkanoner blefvo tagna, jemnte stora krigsförråder. Helt nyligen hade kejsaren derifrån bortfört Böhmiska konungakronan; eljest hade äfven den blifvit segrarens rof.

Königsmarck sjelf fick ovanligt stort byte. Hvad han under plundringen tog, vet ingen; men han var en man, som kunde taga för sig, och det berättas, att han från Prag sände fem med guld och silfver lastade vagnar åt Westfalen. Drottningen lemnade honom rättighet att behålla lösepenningen för alla de tillfångatagna verldsliga herrarna. Deremot befallde hon, att den likaledes tillfångatagna kardinal Harrach skulle, såsom icke varande krigare, utan lösen frigifvas. Königsmarck hade väntat något sådant, och derföre redan förut lössläppt kardinalen mot en måttlig afgift. Man känner ej dess belopp. Men det påstås, att Königsmarck i lösepenningar vid detta tillfälle uppburit omkring 80,000 riksdaler.

Odowalsky blef adlad med namnet von Streitberg, fick af Svenska styrelsen ett regemente och af Königsmarck serskildt 6000 R:dr af de åt denne öfverlemnade lösepenningarna.

Soldaterna togo, man vet ej huru mycket; men man såg dem utstyrda i de grannaste Ungerska och Österrikiska drägter, med ädelstenar till knappar och fickorna fyllda af klingande mynt. Det säges, att de i ett kloster ensamt funno en grefve Schlick tillhörig skatt, belöpande sig till 100,000 riksdaler. En soldat hade kommit öfver en ring, som infattade en ovanligt dyrbar rubin. Han sålde den till en ryttare för fem riksdaler; denne till en officer för tjugu riksdaler; denne till Königsmarck för tusen riksdaler och en

ridhäst; Königsmarck förärade den slutligen till drottningen. Den ansågs vara värd 6000 riksdaler. Allt rofvet skattades till 7 eller af några till 12 millioner riksdaler och många prydnader på så väl konungsliga som adeliga slott uti Sverge härleda sig från eröfringen af Prag.

Det var en lycka för Königsmarck, att allt krigsförrådet i Prag var förvaradt på Lilla Sidan och således kom i Svenskarnas våld; eljest hade hans ringa styrka snart och lätt blifvit fördrifven; ty i gamla staden funnos 10,000 vapenföra borgare. Königsmarck insåg dock omöjligheten att med så ringa manskap försvara den vidlyftiga fästningen. Wittenberg blef derföre genast efterskickad och kom. Man gjorde ett försök mot stora staden, men mötte mångdubbel styrka; ty också Österrikiska generalen Buchheim hade med sina troppar blifvit ditkallad. Wittenberg började derföre ströfva kring landet. Han eröfrade den starka fästningen Tabor med ovanligt stort byte. Sedermera öfverraskade och tillfångatog han Buchheim sjelf, jemnte flere af fiendtliga befälet. Detta skedde vid Budweiss på samma tid, som Wrangel och Turenne huserade uti Bäjern. Båda Svenska härarna vuro nära att räcka hvarandra händerna och gemensamt inbryta i Österrike. Det var, som vi förut anmärkt, blott det ovanligt ymniga regnet, som hindrade denna deras afsigt.

Uti Stockholm hade emedlertid unga pfalzgrefven Karl Gustaf blifvit utnämnd till generalissimus öfver Sverges i Tyskland varande härar. Många orsaker omtalades; t. ex. att Wrangel icke hade nog lycka, icke nog anseende öfver jemnåriga eller äldre generaler; att han ej heller förstod att göra sig af dem älskad. Af dessa anledningar väcktes redan under det svåra fälttåget 1647 flere gånger den frågan, om man ej borde förmå Torstensson att återtaga befälet [1]. I följande

---

1) Riksark. Rådsprot.

berättelse skola vi anföra de verkliga orsakerna, hvarföre pfalzgrefven Karl Gustaf valdes. Man ville likväl icke stöta Wrangel, utan smickrade honom på allt sätt, och det finnes ej heller spår, att han visat något missnöje öfver den skedda utnämningen.

Med en förstärkning af 000 man afseglade pfalzgrefven från Sverge, och ankom till Prag d. 24 September. Genast började anfallet mot gamla staden. Svenskarna lades i tre läger, det första under Magnus Gabriel De la Gardie, Gustaf Adolf Lewenhaupt och Paikull; det andra under Königsmarck, det tredje under Wittenberg. Man hoppades framgång, ty staden hade få kanoner och svag besättning; men vid stormningarna mötte hårdt motstånd. Borghöfdingen, grefve Rudolf Colloredo, försvarade sig med kraft. På presternas lifliga uppmaningar grep borgerskapet mangrannt till vapen; likaså studenterna. Under anförande af den tappre jesuiten Placki, utmärkte sig de sednare ganska mycket. En student, vid namn Wunsch, försvarade under en af stormarna Moldauerbryggan mot, som det säges, 18 Svenska soldater. Äfven prester och munkar togo ifrig del i striden och många sådana finnas i förteckningarna öfver döda och sårade. På detta sätt växte försvararnas antal till tre gånger så stort, som de angripandes; och dessa försvarare voro eldade af mod och ifver att mot främlingar skydda sin fädernestad.

Svenskarna, öfverlägsna i vapen och vana, skulle dock slutligen hafva segrat öfver mängden. Redan voro murarna på en sträcka af 600 fot nedskjutna, och Svenskarna hade fått fast fot i vallarna, ja inom sjelfva staden, då kejserliga hjelptroppar till ett antal af 8000 man nalkades; så att pfalzgrefven måste upphäfva belägringen. Han tågade ned åt Budweiss för att understödja Wrangel, då underrättelse kom, det freden var afslutad.

under Wittenberg, kämpade i början af året emot Buchheim. Ingenting serdeles föreföll. Efter eröfringen af Prag blef Wittenberg ditkallad, och följde sedan Königsmarcks troppar till fälttågets slut.

SJUNDE KAPITLET.

OM KRIGSHÖFDINGARNA UTI KEJSERLIGA HÄRARNA.

Bland Tysklands furstar uppstod under denna tiderymd ingen märkligare man. Hertig Bernhard dog; kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg var för ung, Maximilian af Bäjern för gammal; hela den öfriga fursteskaran obetydlig. De öfverträffades alla af Hessiska landtgrefvinnan Amalia Elisabeth, om hvilken vi i det föregående ofta talat.

Sedan Tilly, Pappenheim, Altringer och Wallenstein inom kort tid lemnat skådebanan, framstod Matthias Gallas som den förnämsta kejserliga krigshöfdingen. Han var af Italiensk börd, född 1589. Under Italienska, Tyska och Nederländska fälttåg utmärkte han sig fördelaktigt och steg till värdigheten af general. Efter Wallensteins död blef han jemnte kejsarens äldste son satt i spetsen för Österrikiska hären; och vann i sådan egenskap den stora segern vid Nördlingen; dock mindre genom egen förtjenst än genom Piccolominis hjelp och hertig Bernhards förhastande. Nämnde seger var dock i ett hänseende olycklig både för Gallas och för kejsaren; ty man fick derigenom en så hög tanka om denna krigare, att man envisades qvarhålla honom vid befälet, oaktadt flere sedermera

kommande olyckor. Detta kostade kejsaren många krigshärar, och Gallas fick den ena gången efter den andra till egen förödmjukelse sjelf erfara och för andra tydligen ådagalägga, att han icke var verket vuxen. Han saknade drift och beslutsamhet; men var i dess ställe envis och egensinnig. Till slut började han i glaset söka tröst öfver sina många motgångar. Man kan väl icke egentligen säga, att Gallas någonsin blef slagen uti en större drabbning; men sådant kom deraf, att han efter segern vid Nördlingen aldrig blottställde sina vunna lagrar, utan sökte genom fram- och återtåg samt svältkrig förstöra sin fiende. Men detta var just det farligaste för Gallas sjelf; ty han visste aldrig bereda sina troppar goda qvarter och riklig tillförsel, och slutade derföre vanligtvis med att förstöra sin egen här. Soldaterna sade derföre, att han var icke en härförare, utan en härförstörare. Han gjorde skäl för detta namn första gången vid Rhen emot hertig Bernhard 1636; sedan mot Banér 1637 och 1638, hvarför han också 1639 fick afsked och blef ordförande i krigshofrådet i Wien. Men kejsarens gunstling, Trautmansdorff, bibehöll dock en fördelaktig tanke om Gallas. Derföre, då Piccolomini 1642 blef af Torstensson vid Leipzig besegrad, togs Gallas åter till nåder och fick öfverbefälet. År 1644, efter den ömkliga utgången af tåget till Holstein och svältkriget vid Bernburg, blef han för andra gången afskedad; men efter slaget vid Jankowitz för tredje gången kejserlig fältherre igen. Genast derefter insjuknade han af gikt, och dog samma vinter.

Hans medtäflare Hatzfeld synes hafva varit till och med Gallas underlägsen. Slagen af Banér vid Wittstock, af Torstensson vid Jankowitz, förlorade han både befäl och anseende.

Mer än båda dessa fältherrar var kejsarens broder erkehertig Leopold Wilhelm både lycklig och skicklig; likväl ingendera tillräckligt för att besegra Svenskarna.

Slägten Piccolomini, med anor från åttonde århundradet, härstammande från Rom. Den räknar bland sina medlemmar många utmärkta män, två påfvar, två kardinaler, en jesuitergeneral, flere utmärkta prelater, vettenskapsmän och krigare. En bland dessa sednare blef gift med en Arragonisk konungadotter på sidolinien, och fick derföre tillstånd att bära Arragoniens vapen i sin sköld, och dess namn vid sitt eget. Från denna gren, Piccolomini af Arragonien, härstammade den i föregående berättelser ofta omtalade Octavio Piccolomini [1]. Han var född 1599, tjente först bland Spanska tropparna uti Italien, kom sedan som öfverste åt Tyskland, der han, ehuru utlänning, steg till befälet öfver hela kejserliga hären. Såsom sådan var han Svenskarnas farligaste motståndare. Under 1640 års fälttåg kunde Banér mot honom ingenting vinna. År 1641 jagade han Banér ur Öfra Pfalz, och man kan tillägga, ur lifvet. År 1642 trängde han genom kloka tåg Torstensson ur kejserliga arfländerna tillbaka till Saxen; och i nödens stund 1648 blef han åter tillkallad för att rädda Österrike och Bäjern. Att Piccolomini var ganska skicklig, erkändes af alla; men han var deremot icke lycklig. Svenska höfdingarna gladde sig dock alltid, så snart Piccolomini kallades till Nederländerna; och Gallas eller Hatzfeld kom uti hans ställe. Octavio Piccolomini var en utmärkt skön man, med lifliga ögon, gladt lynne, stark hälsa och en kropp, så vig och kraftfull, att han kunde fullrustad springa i sadeln utan att vidröra stigbyglarna. På sin tapperhet gaf han mångfaldiga bevis; ansågs derjemnte vara en klok och rättsinnad man. Kejsaren utnämnde honom till riksfurste, och konungen af Spanien till hertig af Amalfi; en besittning, som några hans förfäder innehaft. Efter kri-

gets

1) Enligt andra underrättelser härstammade han från en annan gren af ätten.

gets slut gifte han sig med en furstinna af Saxen-Lauenburg; men afled utan barn.

Bäjerska generalen Johan de Werth, son af en Nederländsk bonde, hade utan uppfostran, börd eller penningar, blott genom mod och duglighet bragt sig upp. Han var känd som den skickligaste partigängare på katolska sidan; en motståndare mot Königsmarck och Taupadel på den evangeliska. Men härjemnte förenades ett våldsamt och rått sinnelag; hans ryttare utmärkte sig för vildhet och härjningar; han sjelf kallades af folket Den svarta grefven. Han råkade slutligen i missförstånd med kurfursten af Bäjern, och dog straxt efter krigets slut.

Dessa voro de förnämsta härförare på katolska sidan. De voro icke många, och med undantag af Piccolomini och De Werth ej heller utmärkta. Då man granskar förhållandet, finner man, att endast erkehertigen och Hatzfeld voro infödda Tyskar; De Werth Nederländare; Gallas och Piccolomini Italienare. Äfven flere härförare af andra ordningen voro utlänningar t. ex. Montecuculi, De Souches, Gonzaga, Bruay, Isolani, Maradas, m. fl. Det är märkvärdigt, att, ehuru nästan hela Tyska folkmassan stod under vapen, kunde den likväl icke frambringa en enda fältherre, som förmådde mäta sig med främlingarna; Banér, Torstensson och Wrangel från Sverge; Condé och Turenne från Frankrike; Piccolomini från Italien. Icke i afseende på mängden, men på godheten var det i Tyskland en fullkomlig missväxt på både furstar, krigare, stats- och vettenskapsmän. Så hämnade sig Tyskland på det slägte, som i inbördes split sönderslet sitt eget fädernesland och inkallade främlingar att detsamma än värre förhärja.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM KRIGETS HÄRJNINGAR.

Ofvanbeskrifna trettioåra krig var en bland de vildaste fejder, som i sednare tider härjat Europa. Dertill bidrog förnämligast den bitterhet, som utmärker så väl borgerliga som troskrig; och detta var från början båda delarna. Sedermera innästlade sig deri flere utländska magter, hvilka hyste föga eller intet deltagande för Tysklands lidanden; och slutligen uppväxte under den långa fejden ett förvildadt slägte, som icke ägde begrepp om lagbunden sammanlefnad, icke en gång om Skriftens allmännaste sedebud. I början bestodo härarna ännu till det mesta af soldater, uppfostrade uti ordentliga samhällen och vanda vid tukt och sedlighet. Det var den tiden endast oordentliga partigängare samt kroaterna och dylika half- eller helvilda krigare, som tilläto sig de omenskliga härjningarna. Men när Wallenstein i stort utförde den tanken, att låta hären föda sig sjelf, då upphöjde han på samma gång plundring till rättmätigt skaffande och antog den satsen, att landet var till för härens skull och icke tvärtom. Mer eller mindre följdes hans exempel af de flesta sednare härförare.

Det är också från Wallensteins tid, och den derpå följande, som de bittraste klagomålen öfver våld och plundringar förskrifva sig. Officerarna borttogo alla dyrbarheter eller tvungo förmögna personer, hela byar och städer att utbetala stora lösepenningar för frihet från plundring, mord och brand. Så samlade mången stor förmögenhet och Altringer hade sammanskrapat omätliga skatter, hvilka han nedsatt i Genuas och Venedigs banker. För andra, för de flesta, gick penningen, som han kom, med brådska och brott, i spel, dryckenskap och liderlighet, samt qvarlemnade blott fördubblad törst efter nya byten till medel för

nya utsväfningar. Dessa befälets exempel följdes gerna och snart af soldathopen, som fröjdade sig åt friheten från strängare tukt. Snart började krigarne anse som sin egendom allt, hvad landets innevånare ägde, och togo oförsynt kläder, föda, penningar. Då slutligen folket antingen icke ägde något qvar, eller gömde det undan, började soldaterna med pinliga medel framtvinga de dolda förråden. De använde tumskrufvar, stucko svafvel under nagelrötterna och antände det, framtvingade tungan och drogo hårstrå derigenom upp och ned, skuro remmar ur rygghuden, sågade sönder skenbenen, refvo allt köttet undan fotsålarna och strödde salt i såren o. s. v. Ett uti hertig Bernhards krigshär uppfunnet och ofta användt plågomedel bestod deri, att bakbinda sitt offer, med en kafle spärra upp dess mun och sedan dithälla gödselvatten i den mängd, att magen svällde till onaturlig höjd, hvarefter soldaterna hoppade upp och ned derpå, tills vattnet på sådant sätt åter utpressades ur munnen. Detta kallades, den Svenska drycken, antingen derföre, att den först användes af den i Svensk sold stående Weimarska hären, eller af hat till Svenskarna[1]).

Brott födde brott. Snart var det icke mer af egennytta utan af blott skadeglädje, som soldaterna använde dessa plågomedel, och än värre. Landtfolket jagades som vilda djur, ögon utstuckos, öron och näsor afskuros; man band menniskorna tillsammans och utställde dem till målskjutning; barn kastades handlöst mot murarna i gatan, stundom i elden. Kroaterna till och med stucko lefvande menniskor in i upphettade bakugnar till stekning. Stundom gjorde de alldeles rent hus och nedhöggo innevånarne af alla åldrar, stånd och kön.

Qvinnorna ledo dubbel misshandling. Från intagna byar eller städer blefvo de skocktals drifna till lägren, tvungna att nakna dansa om med soldaterna,

1) Stenzels Preussis. Gesch. p. 522.

och sedan öfverlemnade åt dessas vilda begär. Den make eller far, som bjöd till att skydda dem, blef genast nedhuggen. Mången ädel qvinna måste, för att rädda föräldrar och barn, öfverlemna sig åt de fräcka brottslingarna. Man såg sådana, efter långt och fåfängt motstånd, med vansinnigt hånlöje kasta sig uti soldaternas armar, och sedan vid första tillfälle i dödens. Andra qvarstannade i lägren, den enda plats, som gaf någon slags säkerhet. Så var ofta den åtföljande skaran af qvinnor och barn mångdubbelt talrikare än sjelfva troppen. År 1648 uppgaf Bäjerska generalen sjelf, att med den förenade katolska hären af 40,000 man följde 140,000 qvinnor, barn och annat löst folk.

Hvar häldst en sådan svärm framtågade, blef allting innan kort så förtärdt, att blott en öken återstod. Soldaterna till och med roade sig med att ödelägga landet, förderfva planteringar, nedtrampa säd, genombryta fördämningar, uppbränna byar och städer; så att på några dagar förstördes, hvad arbetsamma förfäder behöft och efterkommande behöfde århundraden att uppföra. Banérs härjningar i Böhmen hafva vi redan berättat. Så och än värre huserade hertig Bernhard kring Rhen, Turenne i Bäjern. Under fälttåget 1647 lät Melander blott i Hessen uppbränna sjutton städer, 30 slott och 300 större byar.

Detta förstörande af sjelfva landet jemnte osäkerheten gjorde, att slutligen nästan ingen vårdade sig att idka studier, handel, handtverk eller jordbruk. Studenten, skrifvaren, gesällen, bonddrängen, alla ville häldre taga svärdet och plundra, än arbeta och plundras. Så uppkom brist, och af bristen sjukdomar och hungersnöd. Redan 1630 bakades nödbröd af ekollon, hampfrö, och allahanda rötter. Längre fram funnos menniskor döda med hö, med jord i munnen. Man såg dem bleka och affallna söka onaturlig näring, stundom på afrättsplatser. Vid kyrkogårdar måste man hålla vakt för att skydda de aflidnas halfmultnade kroppar. Stundom såg man menniskorna springa ef-

ter hundar för att döda och förtära dem; stundom såg man uthungrade hundar angripa och förtära menniskor. På andra ställen nästade vargar i de öde husen och öfverföllo den oförsigtige vandraren. Tropparna sjelfva, då de måste tåga genom dylika ödemarker, ledo ofta den förfärligaste hungersnöd. Då uppkommo härjande farsoter, och inom kort voro hela regementer, hela stadsbefolkningar likasom bortblåsta från jorden. Hungersnöden dref till uppträden af den rysligaste art. I häktena såg man fångar kasta sig öfver sina döda kamraters lik och med tänderna slita dem sönder. Man såg brodern äta upp sin döda syster, dottern sin mor. Man såg föräldrar i hungrens raseri slagta och förtära sina egna barn, och sedan i ånger och vansinne döda sig sjelfva. I Franken hade en hop bönder och förrymda soldater sammanrotat sig till menniskojagt. De drefvo länge sin näring i trakten af Forchheim, men blefvo slutligen öfverraskade. De funnos då sittande kring en kokande kittel, fylld af menniskolemmar.

Det långvariga krigstillståndet vände upp och ned på begreppen om godt och ondt. Soldaterna förvildades och kallade sina vederstyggliga brott för goda gerningar. Gudsfruktan och menskligbet deremot var Satans tjenst. Prester blefvo framför alla andra med raseri förföljda och plågade. Många krigare ville aldrig deltaga i Gudstjensten; de uppläste gäckande hela abcd, och sade, att deri innehölles alla böner; Gud kunde deraf sammansätta hvilka ord, han häldst åstundade. Andra mente, att en god morgonöppning vore den bästa morgonvälsignelse. De redlige, de rättsinnade häpnade öfver hädelserna och brotten. »Om »det funnes någon Gud, skulle hans straffande ljung»eld krossa de förhärdade.» Så trodde de, och vid brottslingarnas strafflöshet förtviflade mången om Gud, dygd och evighet, samt öfverlemnade sig snart åt de förut afskydda lasterna.

Svenskarna voro visserligen ansedda som de minst våldsamma bland dessa vilda skaror, dock äfven de bedrefvo rysliga illgerningar, hvilka fästa tårar, blod och förbannelser vid de vunna lagrarna. Mångenstädes visar man ännu i skogar och berg de gömställen, der landets olyckliga innevånare stucko sig undan för Svenskarna; och länge bibehöll sig det bruket, att skrämma olydiga barn för Svenskarna, likasom annorstädes för Busen. Ännu sjunges i synnerhet uti Böhmen en visa, hvilken har afseende härpå, och hvaraf de vanligaste verserna lyda sålunda:

Der Schwede ist gekommen,
Hat alles weggenommen;
Die Fenster eingeschlagen;
Das Vieh davon getragen.
Buh! Buh! Buh! Der Schwede 1)!

Före krigets utbrott var Tyskland måhända det lyckligaste land i Europa, med handel, handtverk och åkerbruk i blomstring. Men kriget förstörde innan kort allt. Första fälttågen gingo någorlunda skonsamt öfver, men de härjningar, som Mansfeld och hertigen af Braunschweig i norra och vestra Tyskland anställde, voro ett prof af det, som komma skulle. Ty Wallenstein kom, och norra Tyskland och Böhmen blef alldetes utsuget. Efter den frejdade krigarens exempel blygdes man ej mer för att plundra. Banér, Gallas och Hatzfeld gemensamt gjorde under fälttågen från år 1636 till 1641 hela nordöstra Tyskland till en sådan ödemark, att der intet krig sedermera kunde föras. Under samma tid blef vestra Tyskland på samma sätt behandladt af Bäjrare, Fransmän och Weimarianer. Under fälttågen från 1642 till 1646 hvälfdes kriget till-

1) Svensken har kommit och borttagit allt, sönderslagit fönsterna och bortdrifvit boskapen. Buh! Buh! Buh! Svensken!

baka öfver Schlesien, Böhmen, Mähren och norra Österrike, hvilka länder alldeles utplundrades. Åren 1646 och 1648 blef också Bäjern i grund förstördt. Det lilla hörn af Österrike, som afstänges genom Donau och Innfloderna, var af hela Tyskland det enda, som återstod orördt; det öfriga en ödemark. Städerna hade ej en fjerdedel qvar af sin förra befolkning, och de tomma husen nedrefvos till bränsle. I den lilla staten Würtemberg funnos nära 58,000 hushåll mindre än vid krigets början. Egendomar såldes till en tjugondedel af förra värdet. Åkrarna stodo för det mesta osådda, beväxta med ogräs och träd. Bönderna måste draga plogen sjelfva; handtverkare och konstnärer hade försvunnit; alla skolor voro förstörda; de få öfverlefvande presterna lifnärde sig som skomakare, spelmän o. s. v. Osäkerheten var allmän, dels för krigare, dels för röfvare, dels för vargar, hvilka med erhållen smak på menniskokött ströko mordgiriga kring landet.

Så hade Tyskland blifvit tilltygadt, på ena sidan af Svenskar, Skottar, Nederländare, Fransmän och Weimarianer, hvilka alla gemensamt kallade sig Tysklands beskyddare mot kejsarens förtryck eller mot påfvens irrläror; å andra sidan af Österrikare med Ungrare, Kroater, Bäjrare, Italienare och Spaniorer, hvilka kallade sig Tysklands beskyddare mot utländskt våld och gudlöst kätteri. Tyskarna sjelfva hjelpte båda partierna uti det gemensamma fäderneslandets förstörande.

Några klokare män insågo likväl och beklagade djupt sitt fäderneslands förvillelse och förnedring. Äfven en och annan ädelsinnad författare sökte upplysa det förvillade tänkesättet. Serdeles utmärkte sig häfdatecknaren Wassenberg. Uti sin uppmaning till Tyskarna talar han sålunda: »Fransoser och Svenskar skry»ta högljudt, att Tyskland är af dem underkufvadt; »och i Paris och Stockholm visa de offentligt våra fa»nor, dem likväl vi sjelfva ryckt ifrån hvarandra, vi

»dåraktiga tjenare åt en främmande ärelystnad. Konun»gar, som fordom måste hörsamma vår kejsares kal»lelse, de besluta nu midt i Tyskland om Tysklands »öde; de sammankalla riksmöten, sitta till doms öfver »oss och hafva genom vår oenighet blifvit våra herrar. »De ropa och vi komma, de tala och vi lyssna, de »lofva och vi tro, de hota och vi darra som slafvar. »Framför våra ögon och midt i Tyskland sätta de sig »ned och afgöra, huru mycket de skola taga ifrån oss, »och huru mycket de skola lemna oss qvar.»

»Redan Gustaf Adolf fordrade sträng undergifven»het; han var dock en konung, och en stor konung. »Men hvad skall man väl säga derom, att Tyska fur»star, prelater, kurfurstar uppassa en främmande adels»man, frambära åt honom kappa, mat, tvättvatten, och »mottaga af honom tillrättavisningar, ja förakt. Uti »det från sin kejsare afvikna Tyskland herrskar han »enväldigt, ända derhän, att han sjelf vämjes vid vår »ödmjukhet; såsom då han vid förläningen af ett Tyskt »land åt en Tysk furste sade: »denna förläning må va»ra ett minne af den Tyska furstens bön och den Sven»ska adelsmannens bifall; ty båda delarna skola för »efterverlden synas otroliga.» »

»Med Judaskyssar nalkas dessa våra sig så kal»lande befriare. De räcka oss i smyckade bägare ett »välsmakande, långsamt verkande gift. De söka skilja oss »från kejsaren, kejsaren från oss. De uppväcka bland oss »mer än en Masinissa, genom hvilken de hoppas split»tra och sedan kufva Tyskland. Från Rhen, Nordsjön »och Östersjön speja de efter hvarje strid, som antin»gen på deras tillställning eller af vår dårskap oss »emellan uppstår, och straxt äro de, liksom for»dom Romarne bland Grekerna, tillreds att blanda »sig deri, först som vänskapliga rådgifvare, sedan do»mare, sist herrar.»

»O Tyskland, Tyskland, vakna upp, tänk på dig »sjelf och stå upp från denna dödskamp! Tyskland kan »blott af Tyskland räddas och genom den gudomliga

»nådens sol, likasom en Fenix stå upp ur sin aska. »Ej böra vi hindras genom egenskaperna af katoliker »och protestanter, eller af påfviska och lutheraner, »allt namn, som äro våra arglistiga fiender välkomna. »Såsom medlemmar af en kropp, af en stat, ja som brö»der, måste alla Tyskar i kärlek omfatta hvarandra, »och med alla krafter och dygder eftersträfva det sto»ra målet. Ty att bevara och skydda fäderneslandet, »dertill är enhvar, dertill äro alla pligtiga. Men att »halta på båda sidorna, att kasta sina blickar än åt »Stockholm, än åt Paris, att bortgifva landskap, att »köpa sig frihet, — vid Gud, sådant är och var aldrig »Tyskt. Från den stund, som vi vilja och våga, hvad »rätt är, försvinna de få främlingarnas hela magt. En »ärofull frid skall sluta det förstörande kriget, och dub»belörnens hufvuden skola bekransas, det ena med »lagern, det andra med oliven.»

Dessa och dylika uppmaningar verkade mycket, och allt mer, ju längre freden fördröjdes. Sverge och Frankrike hyste också mycken fruktan, att Tysklands furstar och folk skulle med vaknad kärlek till det gemensamma fäderneslandet försonas och resa sig mot utlänningarna. Detta inträffade dock icke. En anda af sjelfviskhet, split och ofördragsamhet hade bemägtigat så höga som låga. De förnämsta furstarna, kejsaren, kurfurstarna af Bäjern, Saxen och Brandenburg, hertig Georg af Lüneburg m. fl. drefvos en hvar af uteslutande egennytta, utan afseende på hvarandra, eller på det hela. Detta hindrade dem från enighet sins emellan, och det gjorde äfven, att Tyska folket icke med förtroende omfattade någon af dessa furstar. Kejsaren var visserligen den, kring hvilken staterna bort sluta sig; men genom ofördragsamhet i trossaker, och genom det egennyttiga och djerfva sätt, hvarpå han serdeles under de tolf första krigsåren våldförde rikets lagar, hade han så aflägsnat från sig de andra furstarnas, folkens och isynnerhet protestanternas tillgifvenhet och förtroende, att de i det längsta ville hällre

bära krigets elänđen, än sluta sig till honom. — Äfven hos de smärre staterna, hos riksstäderna, ja hos sjelfva folkmassorna röjde sig samma sjelfviska sinne, samma bemödande att främja blott enskild fördel, om ock på bekostnad af det hela. Tysklands tvänne utmärktaste fältherrar voro Wallenstein och hertig Bernhard; men de, framför alla andra, drefvos af samma egennytta; ty icke nog, att de ej hade hjerta för det gemensamma fäderneslandet, de hyste icke ens trohet mot de furstar, i hvilkas tjenst, de stodo; utan sökte, lika forntidens äfventyrare, att åt sig sjelfva med svärdet eröfra konungadömen och väldigheter.

Visserligen omtalas några bemödanden att bilda ett tredje så kalladt Tyskt parti, hvilket, fiendtligt mot de båda andra, skulle rädda Tyskland från så väl kejsarens som utlänningarnas förstörande afsigter. Vi hafva förut omtalat sådana försök af kurfursten Johan Georg, Arnheim, Krokow, Both, Sperreuter m. fl, De misslyckades, dels emedan anförarne saknade antingen yttre magt eller personlig förmåga, dels emedan flere af dem med skäl ansågos drifna mer af enskild vinnings- eller ärelystnad, än af kärlek till det allmänna. De misslyckades äfven och förnämligast derföre, att tiden var för sådana försök ännu icke mogen. Den då gällande allmänna tidsandan lade nemligen yttersta vigt på hvarje af troslärans punkter. På deras innehåll ansågs hvarje menniskas värde i lifvet och salighet efter döden till en stor del bero. En hvar höll sin lära för den enda rätta och alla olika tänkande för kättare, hvilka både för deras egen och för det allmänna bästas skull borde med eld och svärd tvingas till den enda saliggörande tron. Att vid en sådan omvändelse alla samhällen, all bestående ordning öfverändakastades, att hvälfningen åtföljdes af härjningar, blodsutgjutelser och de gröfsta brott; allt detta aktades föga mot den föreställningen, att möjligtvis kunna rädda verlden och menniskornas själar från hvad hvarje parti kallade en för tid och evighet olycksbringande villfarelse. Till och

med furstarna sjelfva voro intagna af en sådan blind ifver för trosbekännelsen på papperet. Hertig Bernhard, som lät sina soldater utöfva de rysligaste härjningar, läste dock regelbundet hvarje dag ett kapitel i bibeln, och mente sig vara en rättrogen och gudfruktig lutheran. Kurfursten af Saxen ansåg sig af samvetet förbunden att motarbeta och skada de reformerta endast derföre, att dessa i några trospunkter skilde sig från lutherka bekännelsen. Kurfursten af Bäjern, kanske den, som genom envishet och vinningslystnad mest bidrog till förlängandet af krigets eländen, fastade och gisslade sig ofta; och då Fransoser och Svenskar 1646 och 1648 ödelade Bäjern, tröstade han sig genom medvetandet att hafva kämpat, för hvad han ansåg vara Guds sak; medvetandet att icke hafva en enda kättare bland sina undersåtare. Hufvudskålarna af några helgon fördes på samma tid till München, och syntes honom vara ersättning för otaliga förluster. Likaledes kejsar Ferdinand den andre. Då kurfursten af Saxen år 1634 afslöt den för Österrike fördelagtiga beredelsefriden i Pirna, tvekade kejsaren länge, om han borde ingå någon slags förlikning med den lutherska kurfursten; och det var först efter långa öfverläggningar med sina biktfäder, som han bekräftade freden. Med undantag af Oxenstjerna, Richelieu, Trautmansdorff och några deras likar, delade äfven sjelfva statsmännerna samma åsigter, och vid fredsmötet i Westfalen blefvo de få bland ombuden, som talade om fördragsamhet och försoning, af båda de stridande partierna hårdt angripna och ledo mest. Man kan häraf dömma till tänkesättet hos folkmassan. Der herrskade en af enfaldiga eller ofördragsamma predikanter beständigt underhållen bitterhet, hvilken icke tillät någon försoning, och hvilken var förnämsta orsaken, hvarföre alla försök att bilda ett tredje parti misslyckades. Det skedde nemligen ej blott af brist på mynt, utan ock af brist på folk, som ville af verklig öfvertygelse ställa sig under dess fanor. Det var först såsom en följd af det långa

och blodiga kriget, som man började allmännare insе, att sjelfva troslärans innehåll ej uteslutande bestämmer menniskans värde; samt att Gudsfruktan och sedlighet kunna finnas äfven hos olika bekännare.

NIONDE KAPITLET.

OM WESTFALISKA FREDEN.

Det elände, som kriget utbredde, väckte ett allmänt och mer och mer lifligt begär efter fred; och en hvar af de krigande magterna sökte eller låtsade söka snart slut på blodsutgjutelsen. Mången gång var likväl föga allvar dervid. Freden hindrades af förbittring mellan olika trosbekännare; af vinningslystnad och öfvermod i medgången; af stoltbet och ihärdighet i motgången. Så bidrogo menskliga lidelser och öden, äfven de mest motsatta, likväl gemensamt till förlängande af mensklighetens olyckor.

Kejsaren, så fadren Ferdinand den andre som sonen Ferdinand den tredje, hoppades i det längsta att genom ihärdighet vinna sitt från början åsyftade ändamål; nemligen påfvelärans och isynnerhet Österrikes envälde öfver Tyskland. Det var Banérs segrar, som först tvingade kejsaren till någon eftergift. Svenska vapnens fortfarande framgång och krigsförödelsens inträngande inom Österrikiska arfländerna, nästan alla bundsförvandternas affall, samt slutligen en fullkomlig utmattning; allt detta fordrades, innan kejserliga partiet kunde förmås att helt och hållet uppgifva sina planer.

Spanien kämpade mot uppror i Katalonien, i Portugal, i Nederländerna; det kämpade olyckligt, men med tillhjelp af Amerikas guld envist. Det kun-

de ej en gång förmås att vid Westfaliska freden bilägga sina tvister mot Frankrike.

Kurfursten af Bäjern längtade visserligen att slippa Svenskarnas och Fransmännens härjningar; men han ville för ingen del återgifva, hvad han redan inkräktat, nemligen Öfra Pfalz, och kurfurstevärdigheten.

Frankrike var utmattadt genom kostnaderna för ett lysande hof, genom många och långvariga krig, och betydliga åt Sverge lemnade underhållspenningar. Landet behöfde och önskade fred; likväl icke dess styrelse, hvilken ansåg af högsta vigt att en gång för alla bryta kejsarens hotande öfvermagt, och kanhända äfven sökte genom yttre krig vända folkets uppmärksamhet från missbruken i det inre. Mången trodde, att Frankrike skulle vid Richelieus länge väntade frånfälle sluta fred. Kejsaren ville i hopp derom draga på tiden; ty så snart Frankrike toge sin hand från protestanterna, trodde han sig lätt kunna besegra dem. Men han bedrog sig. Mazarin följde i det längsta Richelieus grundsatser. Fattigdom, eländen och upproriska rörelser tvungo honom likväl att förr, än man väntat, söka fred. Han bemödade sig dock så mycket som möjligt att äfven medelst krigets förlängande åt Frankrike vinna alla möjliga fördelar.

Holland, Frankrikes och Sverges bundsförvandt, försvarade sin sjelfständighet mot Spanien. Det råkade likväl mot slutet af denna tid i missförstånd med Frankrike; emedan detta land befanns eftersträfva Spanska Nederländerna och skulle då blifva en farlig granne för Holland. Äfven med Sverge, emedan Holland af Danmark förpaktade Sundska tullen och derigenom fick åtskilligt obytt med Svenskarna. Holland drog sig af dessa orsaker tidigare ur spelet och slutade enskild fred.

Tysklands furstar, städer och stater voro alla i största behof af fred; men bland dem rådde en förbistring och tillika en vanmagt, som hindrade dem bå-

de att fatta ett gemensamt beslut och att göra något sådant gällande.

Sverge var bland alla de krigförande staterna den, som näst Holland minst led och mest vann af den fortfarande striden. Tysklands byten och Frankrikes underhållspenningar betäckte en stor del af krigskostnaden. En hop folk skickades väl årligen till Tyska slagtfälten; men dertill utskrefvos förnämligast vanartade drängar och gesäller, afsigkomne köp- eller ämbetsmän. Gifta välartade bönder och handtverkare lemnades deremot qvar till rikets förkofran. Handel och slöjder uppblomstrade, märkbart nog, under sjelfva kriget. Så voro Sverges förluster jemnförelsevis ringa; men ära och byten af de många segrarna, båda i rikt mått, strömmade tillbaka öfver landet. Äfven andra bevekelsegrunder omnämnas, t. ex. att regeringen önskade att beständigt hafva en öfvad här till hands för att derigenom injaga fruktan hos de illa tilltygade grannarna, Ryssland, Polen och Danmark; att det unga befälet önskade krig för att hastigt göra lycka; adeln för att få gods i Pommern och Tyskland, liksom förut i Estland och Liffland; också för att vid utskrifningarna kunna tvinga och skrämma sina underlydande bönder [1]. Man påstod äfven, att regeringen icke ogerna såg krigets fortfarande, emedan alla de lifliga, men orodliga män, som genom oordentlighet och laster råkat i obestånd och, hvilka eljest vanligtvis stifta missnöje, oro och villervalla inom landet, blefvo nu utskickade till Tyskland och således icke blott oskadliga, utan till och med nyttiga, emedan just sådana af naturlig vildhet i lynnet och förtviflan öfver sin svåra belägenhet djerfvast störtade sig i farorna. — Dessa skäl kunna visserligen hafva inverkat på en eller annan; de voro dock ej de afgörande. Rätta orsaken till Sverges likgilltighet för fred var den, att det icke ville nedlägga

---

1) Rålambs saml. på Ströö. Fol. 100. Danska ministern P. Wibes relation om tillståndet i Sverge 1642.

vapnen utan de fördelar, hvartill det ansåg sig genom så många lyckliga fälttåg berättigadt. Säkert är, att efter Banérs framgång åren 1638 och 1639 hvarken förmyndareregeringen eller ständerna visade någon brinnande längtan efter fred; ehuru man å andra sidan ej kan förebrå dem att hafva lemnat något skäligt anbud obegagnadt. Medlidande med Tyskland och dess olyckliga tillstånd befinnes dock aldrig hafva inverkat på Svenska förmyndareregeringens handlingssätt. Detta åsyftade uteslutande att åt Sverge vinna så mycket som möjligt, äfven om krigets eländen skulle derigenom ett eller annat år förlängas. — Sedan Kristina blef myndig, ändrades förhållandet till någon del. Redan af ålder och kön var hon benägen för fred; äfven för att derigenom slippa de många göromål, och det beroende, serdeles af Axel Oxenstjerna, hvilket genom krigets fortfarande förorsakades. Dels på allvar, dels för att bemantla ofvannämnde personliga driffjedrar, anförde hon farhåga för lyckans omkastning, för upproren i Frankrike, för Hollands affall från förbundet, för Tyskarnas slutliga förtviflan o. s. v. Öppet, och mången gång i strid mot hela sitt råd visade hon mycken benägenhet att för fredens erhållande nedsätta sina fordringar, ehuru Svenskarnas beständigt växande framgång berättigade till motsatsen.

Redan när Frankrike och Sverge år 1638 förnyade sitt förbund, talades om behofvet af fred, och man bestämde, att underhandlingar derom skulle öppnas af Frankrike i Köln, af Sverge i Hamburg. Till fredsombud valdes Per Banér, hvilken gladde sig åt den ära, som på sådant sätt skulle förenas med Banérska namnet; då den ene brodern, Johan, förde kriget och den andre brodern, Per, fredsunderhandlingen. Rum voro redan i Lybeck åt honom beställda, då kejsarens motsträfvighet gjorde företaget om intet [1].

1) Riksark. Rådsprot. d. 12 Juni 1638.

Under åren 1639 och 1640 utkommo i Tyskland många flygskrifter, hvilka uttalade en liflig längtan efter fred; och på riksdagen i Regensburg 1641 blef kejsaren af alla ständerna öfverhopad med böner att snart sätta mål för krigets härjningar. Äfven påfven Urban den åttonde, som mer fruktade kejsarens öfvervälde än protestanternas framsteg, förde samma språk. Spanien, från hvilket land kejsaren hittills erhållit betydliga understöd, blef nu helt och hållet sysselsatt genom upproret i Portugal. Detta jemnte Banérs segrar stämde Ferdinand till fredligare tänkesätt. Han sände år 1640 till Hamburg en underhandlare vid namn Lützow, hvilken efter mycken möda lyckades att den 15 Dec. 1641 med de flesta magternas ombud träffa öfverenskommelse om ett blifvande fredsmöte. Det utsattes till d. 1 Juli 1643. För att undvika högsätestvister och göromålens sammanblandande skulle Svenskarna stanna i Osnabrück, Fransmännen i Münster. Medlare skulle blifva staten Venedig, i Europa nästan den enda, som icke var mer eller mindre inblandad i striden. Äfven Danmark uppträdde som medlare, men var af Sverge dertill hvarken inbjudet eller erkändt. Också påfven ditskickade ett ombud, dels som medlare, men blott mellan de katolska magterna, dels för att bevaka sin kyrkas fördel.

Sverge stadfästade genast öfverenskommelsen om detta sammanträde och utsåg till ombud Johan Oxenstjerna, rikskanslerens äldsta son och hofkansleren Adler Salvius. Olika lynnen och förhållanden alstrade emellan dessa tvänne herrar en bitter ovilja, hvilken mycket inverkade på ärendernas gång. Denna märkvärdiga tvist är dock så nära förenad med drottning Kristinas person, att vi måste till nästa del uppskjuta berättelsen derom.

Först i början af 1643 blef nämnde Lützowska öfverenskommelse af samtlige magterna stadfästad. Kejsaren dröjde längst. Han påstod i början, att Lützow

gått

gått för långt, och skilde denne derföre från all vidare befattning med underhandlingen. Han vägrade stadfästa Lützows förbindelser; han erböd Sverge enskild fred, m. m. Slutligen måste han dock beqväma sig att gilla öfverenskommelsen.

Det kejserliga sändebudet anlände till fredsmötet först den 30 Juli, d. v. s. en hel månad efter utsatt dag. Det var ändå det första på stället. Spanska ombudet kom först i October, Venetianaren d. 16 November, Adler Salvius d. 17 i samma månad. Franska ena sändebudet d. 17 Mars följande år, Johan Oxenstjerna d. 27 Mars, och den andra Fransmannen först fram uti Maj. Så föga angelägna om fred visade sig de valde fredsombuden.

Sjelfva underhandlingarna gingo trögt. Man sysselsatte sig för det mesta med fullmagter, tittlar, högsätestvister och mera dylikt. Ibland annat föranleddes en lång och häftig träta om Excellens-titteln. »Om,» skrifver Brandenburgska sändebudet, »Om detta »fördömda excellenskapet icke varit, så hade vi ändå »kunnat uträtta något godt.» Sverges anfall mot Danmark gjorde äfven uppehåll i underhandlingen. En hvar ville nemligen se, hvad utgång detta nya uppslag af saken kunde medföra. Danska medlareombuden blefvo också vid detta tillfälle hemkallade, till icke ringa hugnad för Svenskarna.

Först i slutet af år 1644 hade alla dessa förberedande åtgerder hunnit afgöras och med år 1645 begyntes den egentliga underhandlingen. I medlet af samma år framställde Sverge och Frankrike sina första anspråk, men ofullständigt; hvarefter allt tycktes afstadna. Slutligen i November 1645 anlände som nytt ombud från Österrike kejsarens gunstling, grefve von Trautmansdorff. Denne var en allmänt aktad och älskad man, så väl för öfverlägsen klokhet som redligt och fridsälskande sinnelag. Han var enligt allas er-

kännande den utmärktaste bland fredsombuden, och blef snart den, som hufvudsakligen ledde ärenderna, och som ledde dem med drift, måtta och ömsesidig välmening. Men i anseende till denna hans oväld lyckades det för det strängt katolska partiet att i slutet af underhandlingen aflägsna honom derifrån, såsom den der vore mot protestanterna allt för eftergifven.

Uti dessa fredsunderhandlingar deltogo ombud från Sverge, Holland, Frankrike, Spanien, Venedig, påfven och dessutom från hvarenda furste och riksstad uti hela Tyskland. Det är alltså lätt att förstå, hvilken otalig mängd af tvister, konstgrepp, plundringar och dylikt, som der skulle förekomma. De, som voro ense i ett, voro oense i annat; hvarförutan den växlande krigslyckan ofta förändrade ombudens språk. Det hörde också till tidens statskonst att gå tillväga med all möjlig bakslughet. Utförliga historien om de fem års långa underhandlingarna utgör 6 stora folio band. Vi kunna här endast i korthet anföra det för Sverge vigtigaste.

Första och förberedande frågan var, om kejsaren ensam skulle föra Tysklands talan, eller om enhvar af de många Tyska staterna skulle skicka eget sändebud till fredsmötet. Kejsaren påstod det förra; ty han fruktade småstaternas afund och ville i egenskapen af Tysklands sakförare hafva ännu en anledning att anses som Tysklands beherrskare. Sverge och Frankrike arbetade emot; ty de ville ej åt kejsaren inrymma en sådan öfvervigt; och räknade dessutom på bistånd af de smärre Tyska staterna. Dessa höllo med främlingarna och kejsaren måste på den svåra riksdagen 1640 gifva i detta hänseende vika. Han sökte sedermera hjelp från annat håll, neml. från Danmark, och föreslog, att freden mellan detta rike och Sverge skulle afslutas tillsammans med den allmänna. Dertill nekade Sverge; ty Danmark hörde ej till Tyskland, och kriget mellan Danmark och Sverge hade intet sammanhang med det trettioåriga. Nu sökte kejsaren vinna de Tyska om-

buden, genom att reta dem mot utlänningarna. Det lyckades med några, misslyckades med de mesta. Den af Oxenstjerna föranstaltade skriften, Om Tyska statsförfattningen, lästes under fredsmötet flitigt och med påräknad följd, neml. att väcka hat och misstroende mot Österrike. Sverge och Frankrike ville i början, att också kejsarens upproriska undersåtare uti Böhmen, Schlesien och Österrike ofvan Ens skulle skicka ombud; men detta afslogs helt och hållet.

Tyskarna yttrade nu, att biläggandet af deras egna tvistigheter skulle blifva första föremålet för underhandlingen. Men Sverge och Frankrike befarade att, i händelse Tysklands stater blifvit sins emellan förlikta, skulle utlänningarna sedermera hafva svårt att få sina enskilda önskningar uppfyllda. De lagade derföre så, att Sverges och Frankrikes ersättning afgjordes före eller tillsammans med de öfriga frågorna. Det skulle blifva allt för långt att berätta gången af de vidlyftiga underhandlingarna härom; till och med att anföra, hvad hvarje stat förlorade eller vann. Vi nämna blott det hufvudsakligaste.

Freden blef afslutad och undertecknad först den 10 October 1648. Förnämsta punkterna voro följande:

1:o. Ömsesidig förlåtelse beviljades åt alla de sins emellan krigande Tyska staterna.

2:o. Bäjern fick behålla det från Pfalziska huset tagna Öfverpfalz jemnte Chamb. För Pfalziska huset med återstående besittningar vid Rhen inrättades den åttonde kurfurstevärdigheten.

3:o. De andeliga lägenheterna skulle af en hvar behållas så, som de innehades den 1 Januari 1624.

4:o. Religionsfreden uti Augsburg blef stadfästad och utsträckt äfven till reformerta lärans bekännare.

5:o. Att förekomma kejsarens envälde öfver Tyskland var så väl Sverges som Frankrikes oaflåtliga bemödande, så under kriget som fredsunderhandlingen.

Svenska regeringen förmanade sina ombud, »att fram»för allt sätta Tyska ständerna i deras förra frihet, »om man äfven mot deras vilja måste draga dem der»till [1].» I freden blef också hvarje stats så kallade Landshöghet erkänd, och kejsarens öfverherrskap betydligen inskränkt.

6:o. Frankrike vann Österrikiska andelen af Elsass, fullt herravälde öfver Metz, Toul, Verdun och Pignerol, samt rättighet att hålla besättning i Filipsburg. Deremot skulle det betala 3 millioner livres åt erkehertig Ferdinand Karl, hvilken förut hade stora besittningar i Elsass.

7:o. Hessen-Cassel erhöll, hufvudsakligen för sin trohet mot Sverge och genom dess förord, Hirschfeld, fyra amt och 600,000 riksdaler.

8:o. I stället för För-Pommern fick Brandenburg Halberstadt, Magdeburg, Minden och Cammin.

Berättelsen om Sverges ersättning spara vi till ett serskildt kapitel.

TIONDE KAPITLET.

OM SVERGES VINST UTI WESTFALISKA FREDEN.

År 1643, då Sverge väntade det afgörande kriget med Danmark, hade förmyndareregeringen i afseende på den blifvande Tyska freden beslutat nöja sig med en rundelig penningesumma, och att deremot afstå från alla förhoppningar på så väl Pommern som andra Tyska besittninger [2]. Men de båda utmärkt lyckliga fälttågen 1644 och 1645, samt den med Danmark af-

1) Riksark. Acta Salviana Fol. T. III. Svenska regeringen till fredskommissarierna d. 9 Sept. 1644.

2) Riksark. Rådsprot. d. 16 Maj, 3 och 6 Oct. 1643.

slutade Brömsebrofreden ökade Sverges mod och anspråk. Den 28 Dec. 1645 framställdes dessa sednare för första gången formeligen. De voro Schlesien, hela Pommern, Wismar, Warnemünde, Bremen och Verden samt 20 millioner riksdaler. »Hvad tänken i på?» utropade Trautmansdorff. »Sådana fordringar passade, »om kejsaren sutte fången i Stockholm!» Den mindre lyckliga början af fälttåget 1646, Brandenburgs envishet mot Pommerns afstående, Tyskarnas allmänna ovilja, Hollands benägenhet för enskild fred, m. m., allt af Salvius lifligt framställdt, bevekte Kristina att nedsätta Sverges anspråk. Den 19 September fattade hon sista beslutet. Hon begärde hela Pommern, Wismar, Bremen och Verden samt 14,000,000 riksdaler åt hären och Osnabrück åt unga Wasaborg. I nödfall skulle Hinter-Pommern afstås, och i yttersta nödfall Stettin, Cammin och Gartz samt någon del af penningsumman [1]. Sådana voro villkoren i det hemliga förhållningsbref, som Kristina till sina ombud affärdade. Beslutet derom var fattadt i strid mot Axel Oxenstjerna och flere af rådet, hvilka yrkade, att man hällre borde tvinga sig till hela Pommern, än nöjas med de föreslagna styckade besittningarna.

För redighetens skull vilje vi serskildt berätta underhandlingarna om hvarje punkt.

POMMERN

var förnämsta tvisteämnet. Sedan tvåhundrade år tillbaka hade Brandenburgska huset till nämnde land arfsrätt efter den der regerande hertigliga slägtens utgång. Detta förhållande hade af alla kejsare blifvit stadfästadt och hvarje gång Pommerska ständerna hyllat en ny hertig, hade de äfven hyllat Kur-Brandenburgska lineen såsom framtida arftagare. Landet var dessutom för nämnde slägt af den mest gynnande belä-

1) Riksark. Rådsprot. d. 17 Sept. 1646.

genhet, likasom en föreningslänk mellan dess bägge besittningar, Brandenburg och Preussen. Kurfurstens anspråk på Pommern understöddes af flere Tyska stater, äfven af Hessen-Cassel, hvilka alla fruktade Sverges grannskap. Brandenburg, på sådant sätt understödd, stretade derföre af alla krafter emot. Redan år 1633 sade kurfursten åt Gabriel Oxenstjerna: »I Svenskar skolen aldrig inbilla er att komma åt Pommern [1];» och då uti Osnabrück allt tycktes luta derhän, att Sverge skulle få hela hertigdömet sig tillerkändt, sade Brandenburgska ombudet Wittgenstein öppet åt Svenskarna: »Om ni också denna gången trugar er till Pommern, så skola vi aldrig låta er få behålla det i fred.» Denna hotelse verkställdes redan då. En Brandenburgsk utliggare, Filip Horn, sökte under året 1646 på allt sätt att mot Sverge uppvigla innevånarne i Pommern [2].

Bland de landvinningar, som Sverge kunde i Tyskland erhålla, var Pommern utan tvifvel den mest passande så väl i anseende till läge, som till ledighet efter den sista barnlösa innehafvarens död; äfven derföre, att kejsaren såg med misstroende den stora tillväxt, som Brandenburg skulle genom Pommern erhålla; och var sålunda icke serdeles obenägen att åt Sverge afstå detta land. Förmyndareregeringen hyste dock allahanda betänkligheter. Man insåg visserligen fördelen af att äga fast fot i Tyskland och kunna der motarbeta kejsarens envåldsförsök, samt att från Pommern kunna taga Danmark eller Polen i sidan [3]. Man fruktade dock, att kostnaden för landets bibehållande skulle öfverstiga nyttan deraf. Man önskade utbyta det mot Ost-Preussen, hvilket låg nära Liffland och Sverges andra öfversjöländer, och 1634 beslöt ständerna att söka nämnde landskap och deremot låta alla

1) Riksark. Rådsprotok. d. 29 Oct. 1633.
2) S. st d. 15 Jul. 1646.
3) S. st. d. 16 Febr. 1641.

Tyska besittningar fara. Men när Preussen icke kunde erhållas, sökte rådet flere gånger att uttänka någon annan mera passande landvinning. Då ingen sådan kunde föreslås, stannade man vid Pommern.

Redan i April 1646 erbjöd Trautmansdorff på kejsarens vägnar hela Pommern åt Svenskarna. Den unga kurfursten af Brandenburg vägrade bestämdt sitt bifall dertill; de öfrige fredsombuden tycktes likväl icke serdeles bry sig om dess insaga. Men vi hafva förut berättat, huru och af hvilka skäl drottning Kristina om hösten samma år beslöt nedsätta sina anspråk. Detta skulle dock hållas hemligt. Men Frankrike önskade naturligtvis att så litet som möjligt nedpruta sina egna fordringar, och ville derföre, att Sverge skulle göra det med sina i stället. Chanut, dess nuvarande sändebud i Stockholm, var en kunnig, behaglig och förståndig man, samt för sitt fäderneslånd en trogen och outtröttelig tjenare. Genom sina personliga egenskaper hade han vunnit drottningens förtroende i hög grad. Han förstod öka hennes utom dess lifliga åstundan efter fred, samt tillika väcka misstroende mot Oxenstjerna och de af rådet, som motsade nedsättningen af Sverges anspråk. Den oerfarna drottningen lockades i snaran; hon trodde Chanut, och ingick ofta med honom i långa statssamtal, då han oförmärkt ledde henne till åsigter, fördelaktiga för Frankrike, samt lockade från henne utlåtelser, hvaraf han kunde sluta till Svenska regeringens tänkesätt. Då det förut omnämnda hemliga beslutet om Sverges fordringar hade blifvit taget, var Chanut angelägen att få veta innehållet. Han begärde samtal med rikskansleren. Denne var sträf och omöjlig samt påstod, att »Sverge borde hafva hela Pommern. För-Pommern vore en obetydlighet; kunde knappt underhålla en liten hertigs bord. »Oxenstjerna ville häldre dö, än råda sin drottning »att nöjas med sådana styckade besittningar som För-Pommern, Wissmar och Bremen m. m.» Då Chanut icke kunde komma någon väg med den gamla mini-

stern, vände han sig till den unga drottningen. Denna lemnade uppmärksamhet åt hans framställningar och gaf allmänna samt vacklande svar. Chanut, derigenom uppmuntrad, bad i de försigtigaste, men mest bevekande ordalag, »att hennes majestät ville gifva honom »ett mera afgörande svar.» Kristina yttrade då, »det »hon vore om Franska regeringens tillgifvenhet så fullt »och fast öfvertygad, att hon ej tvifiade, det nämnde »hof skulle på allt sätt understödja hennes fordringar. »Men att i värsta fall Svenska fredsombuden hade be»fallning att hälldre eftergifva något af fordringarna, än »afbryta fredsunderhandlingen [1].» Häraf drog Chanut den slutsatsen, att Sverge ämnade i nödfall afstå Hinter-Pommern; och Franska fredsombuden gjorde sig från denna stund ingen serdeles möda att understödja Sverges anspråk på hela hertigdömet odeladt.

Ofvannämnde samtal föreföll i slutet af October 1646. Svenska och Fransyska härarnas lyckliga framträngande till södra gränsen af Tyskland i slutet af samma år ökade Sverges mod. Rådet, och till en del äfven drottning Kristina sjelf, tycktes ångra den gifna tillåtelsen att afstå Hinter-Pommern. Kristina tillkännagaf i rådet, «det hon misstänkte, att Chanut anat »innehållet af det till Svenska fredsombuden utfärda»de förhållningsbrefvet.» Regeringen skref derföre genast till ombuden »och befallte dem envist hålla sig till »hela Pommern, äfven om Brandenburg, dertill vägra»de bifall [2]), »och drottningen ville nu mera i sina samtal med Chanut icke höra talas om mindre än hela hertigdömet.

Brefvet om detta nya beslut framkom för sent. Ombuden hade måst gifva vika för Brandenburgs envishet. Den 8 Februari 1647 lofvade de afstå från Hin-

1) Drottning Kristina har sedermera nekat till sanningen af denna Chanuts berättelse. Dock tyckes den grundad; se nedanstående citat.
2) Riksark. Rådsprot. d. 9 Jan 1647.

ter-Pommern. Då underrättelsen härom anlände till Sverge, visade Kristina mycken tillfredsställelse öfver att detta hinder för freden var undanröjdt. Men Oxenstjernska partiet klagade högt, att fredsombuden spillt fäderneslandets fördel. Oxenstjerna sjelf sade öppet: »om jag varit der, så hade jag aldrig afstått en enda »tum af Pommern; ty Brandenburg förtjenar ingen nåd »och kejsaren är så försvagad, att han ingenting för»mår uträtta. Men,» tillade han, »efter saken är be»slutad i Osnabrück och gillad här i Stockholm, så »får man den samma fördraga.»

WISMAR.

Sverge begärde Wismar med närliggande amten Poel och Neukloster. Kejsaren föreslog och Sverge antog det villkor dervid, att stadens besättning borde, ehuru egentligen lydande under Sverge, likväl bindas med någon slags hyllning till hertigen af Meklenburg. Men denne sednare vägrade envist och länge att åt Sverge lemna något slags välde öfver Wismar. Då beslöt fredsmötet att gifva Wismar åt Svenskarna utan någon slags inskränkning. Hertigen ångrade sig nu, och ville gerna antaga det förra förslaget om gemensamt herravälde. Anbudet kom för sent. Wismar tillerkändes åt Sverge, ehuru Meklenburgska ombudet i det yttersta ropade deremot, till och med i sjelfva den stund, då det färdiga fredsbrefvet för alla ombuden upplästes och antogs. Hans inlaga blef af ingen aktad; hans herre fick dock någon ersättning.

BREMEN OCH VERDEN.

Vid frågan om Bremen ville prins Fredrik af Danmark göra sina rättigheter gällande, såsom förut varande innehafvare af bemälde erkebiskopsstift. Förnämligast Sverge och äfven de andra staterna ville ej lemna det åt Danmark, hvilket derigenom kommit i till-

fälle att förr eller sednare tvinga riksstäderna Bremen och Hamburg, samt måhända äfven Lübeck till undergifvenhet, hvarigenom Danmark fått en för grannarna vådlig förstärkning. Prinsens anspråk blefvo derföre af alla partier ogillade. Erkebiskopsstiftet Bremen och det bredvid liggande biskopsstiftet Verden förklarades för hertigdömen och tillerkändes åt Sverge. En annan fråga uppstod om amtet Wilshausen, på hvilket både Münster och Bremen gjorde anspråk. Det måste dock lemnas åt Bremen och således tillika åt Sverge, som sedan förlänte det åt Gustaf Wasaborg. En tredje fråga var, antingen sjelfva staden Bremen skulle enligt sin önskan blifva fri riksstad, eller lika med det öfriga landet lagd under Sverge. Kejsaren, Tyska staterna och slutligen fruktan för ett förbund mellan Bremen och Holland besegrade Svenskarnas motstånd. Bremen förblef en fri riksstad, hvaraf i framtiden många obehagliga tvister föranleddes. Åt Sverge tillerkändes ingen annan rättighet deröfver än den, som fordna erkebiskoparna haft öfver stadens domkyrka och andeliga angelägenheter. En fjerde fråga var om styrelsen öfver Hamburgs kyrkoväsende och rättigheten till dess domkyrka med prebender, hvilket allt förut tillhört erkebiskopen af Bremen, och hvilket Svenskarna såsom dess efterträdare nu åt sig fordrade. Hamburgarne stretade mot och ville gerna bestå sig ett eget domkapitel. Hertigen af Holstein sökte också tillvälla sig nämnde öfverinseende. Dessa insagor hjelpte ej. Drottning Kristina, såsom innehafvare af Bremen, fick genom Westfaliska freden sig formligen tillerkänd den fordna erkebiskopliga myndigheten öfver Hamburgs kyrkoväsende och äganderätten till dervarande fordna erkebiskopliga kyrkolägenheter.

OSNABRÜCK.

Kristina begärde biskopsstiftet Osnabrück för att lemna det åt Gustaf Wasaborg; och hon var ganska

envis i denna fordran; ehuru med allmänt motstånd. Man gissade, att orsaken till hennes enträgenhet var följande. Unga Wasaborg stod detta året i så mycken ynnest hos drottning Kristina, att den andra gunstlingen, Magnus Gabriel De la Gardie, började frukta hans inflytande; häldst Wasaborg ansågs höra till Oxenstjernska partiet. Man trodde derföre, att De la Gardie önskade genom besittningen af Osnabrück få Wasaborg ur landet. De la Gardie var verkligen ganska ifrig för Wasaborgs anspråk, och Svenska fredsombuden hade derom stränga föreskrifter. Men enligt befallning från Paris gick Chanut till drottningen och bad henne »i detta hänseende gifva efter. Hon skulle derigenom »visa sin kärlek för freden.» Drottningen afbröt honom och sade: »att han borde vara tillräckligen öfvertygad »om hennes benägenhet för freden, då hon alltid den»samma yrkat, äfven mot sina förnämsta ministrars råd. »Dessa hade nyligen visat mycket missnöje deröfver, att »hon påskyndat underhandlingen. Då hon sålunda i »sjelfva hufvudsaken efterkom Frankrikes önskan, borde »också Frankrike i småsaker hjelpa henne mot hennes »egna undersåtare och ej blottställa henne för den före»bråelsen, att för Frankrikes skull hafva blindt efter»gifvit allt, och det tvärt emot sina ministrars råd. »Hon bad derföre Chanut att icke så ofta sätta henne »i strid mot Svenska rådet, och föreslog nu i afseende »på Osnabrück en medelväg.» Då Chanut icke ville gå in derpå, syntes hon ledsen; men sade slutligen: »Jag hoppas dock, att Franska regeringen skall fästa »något afseende vid min person.» — Längre fram afstod hon från Osnabrück, och Wasaborg fick i dess ställe 80,000 riksdaler och amtet Wilshausen.

BENFELDEN.

Det var med undantag af Wasaborg blott en Svensk, åt hvilken Kristina sökte vid fredens afslutande utverka egna besittningar i Tyskland. Denne var hvarken

Axel Oxenstjerna, Gustaf Horn, Wrangel, Torstensson eller någon af dem, hvilka Sverge hade att tacka för den lyckliga utgången af kriget. Det var åt gunstlingen Magnus Gabriel De la Gardie. Kristina uppmanade sina fredsombud att söka åt nämnde herre förskaffa besittningen af Benfelden, en befästad stad med område nära vid Strasburg. Förslaget kunde ej drifvas igenom; men de på stället varande kanoner tillerkändes åt De la Gardie, och Franska regeringen, som tog Benfelden jemnte det öfriga Elsass, måste för desamma betala honom 26,000 riksdaler.

MINDEN.

Sverge gjorde äfven anspråk på Minden i Westfalen. Det säges, att Salvius låtit förstå, det saken kunde hjelpas med penningar, och att man derföre gifvit Salvius 20,000 och Johan Oxenstjerna 25,000 R:dr., hvarefter de afstodo från denna Sverges fordran.

PENNINGAR.

År 1645 funnos under Svenskarnas fanor uti Tyskland vid pass 70,000 man, större delen främlingar. Genom löfte om belöning hade Sverge hållit dessa troppar tillsammans, och det fordrade nu, att »Tyskland, »som genom samma soldater blifvit befriadt från både »andelig och verldslig träldom, skulle utbetala medlen »till deras belöning.» Detta var en punkt, som Sverge vid alla underhandlingar enträget yrkat och derigenom bibehållit härens välvilja och förtroende. Den 4 Aug. 1647 framlades fordringarna i detta hänseende. Tropparna skulle då enligt uppgift utgöra 56 regementer vanligt rytteri, 6 regementer dragoner, 63 regementer fotfolk. Deras besoldning och underhåll ansågs stiga till 2 millioner R:dr i månaden. Till soldaternas ofvannämnde belöning fordrades nu sold och underhåll för tio månader; det vill säga tjugu millioner riksdaler.

Vid denna fordran harmades hela Tyskland. Man påstod, »att bland de uppräknade regementerna voro några, af hvilka knappt befälet och en och annan soldat »funnos i verkligheten; de andra blott på papperet. Och »om de också funnes, så vore det nog, att de redan »utplundrat landet. Skulle de nu också belönas derför? Med lika skäl kunde kejsaren, Bäjern, Hessen, »Frankrike fordra belöning åt sina troppar. Alla Tyskar borde förenas med sin kejsare och jaga bort utlänningarna, lika tomhändta, som de kommit» o. s. v. Svenska regeringen hade emellertid sökt att från sig hvälfva det förhatliga af detta förslag. Erskine, en dess underhandlare, framställde den ifrågavarande fordringen, icke på Svenska kronans utan på Svenska härens vägnar; och då Tyska fredsombuden vägrade, hotade han dem med tropparna, som måhända kunde företaga sig att sjelfva utkräfva belöningen, hvilket blefve än svårare. Sinnenas förbittring var emellertid så stor, att saken måste på någon tid uppskjutas. — — Franska sändebudet Chanut yrkade emellertid ofta och ifrigt, att Kristina skulle nedsätta ofvannämnde för de utarmade Tyskarna högst besvärande fordringar. Vid ett förtroligt samtal härom uti November 1647, gaf hon honom att förstå, »det summan af härens belöning icke »skulle göra så mycken svårighet, som man tänkte. Hon »ämnade nog jemnka dermed; men ville ej i förtid röja sitt beslut.» Chanut förstod nu förhållandet. Kort derefter ankom till fredsombuden Kristinas befallning att steg för steg nedsätta summan ända till 5 millioner riksdaler. Dock skedde denna nedsättning icke genast, emedan Tyskarna ej bjödo fullt 2 millioner riksdaler; och Sverge fruktade att genom för hastig eftergift reta hären, hvilken ej ville nöjas med mindre än 10 millioner. Men fram på våren 1648, då Wrangel och Turenne segrande öfversvämmade Bäjern och hotade Österrike, började Tyskarna gifva med sig. Underhandling och prutning kom på båda sidor i gång. Det lönade ej heller mödan för Johan Oxenstjerna att längre

göra motstånd; ty Salvius hade nu röjt hemligheten af deras förhållningsbref. Den 29 Maj 1648 gjorde derföre Oxenstjerna sitt slutpåstående om 5 millioner riksdaler; den 3 Juni blef det af Tyska sändebuden antaget. Penningarna skulle utbetalas af de sju kretsarna, den Schwabiska, Frankiska, Westfaliska, de båda Rhenska och de båda Saxiska, hvilka ansågos vara de länder, för hvilkas andeliga och verldsliga frihet Svenskarna fäktat.

Vi vilja nu i korthet sammanföra allt, hvad Sverge i följe af detta märkvärdiga krig och derpå följande fred erhöll;

1:o För-Pommern med öarna Rügen, Usedom och Wollin samt Oderflodens trenne utlopp; samt af dåvarande Hinter-Pommern, Stettin, Gartz, Golnau och Damm; och dessutom arfsrätt till den öfriga delen af Pommern i händelse af Brandenburgska husets utslocknande.

2:o Wismar med tillhörande amten Poel och Neukloster.

3:o Erkebiskopsstiftet Bremen med amtet Wilshausen och biskopsstiftet Verden, förvandlade till hertigdömen, samt derjemnte den fordna erkebiskopens besittningsrätt till domkyrkorna i Bremen och Hamburg med tillhörande prebenden, samt förmanskap öfver båda städernas kyrkoväsende.

4:o Ofvanstående besittningar lemnades åt Sverge som län under Tyska riket. Sverge fick för de samma på Tyska riksdagarna tre röster.

5:o I stället för Osnabrück betalades åt Sverge 80,000 riksdaler.

6:o Till Svenska krigshärens belöning skulle Tyskland utbetala fem millioner riksdaler.

Detta var, hvad Sverge fick efter aderton års oafbrutet krig, fördt med en lycka, tapperhet och ansträngning, som hvar för sig nästan saknar exempel. En blick på kartan visar de nya landvinningarnas spridda och blottställda läge. De tycktes af fienderna be-

räknade på att framdeles kunna med lätthet blifva från Sverge plockvis bortryckta; och de hafva så blifvit. Denna mindre fördelaktiga utgång orsakades förnämligast af Kristinas häftiga längtan efter fred, samt af hennes ovilja mot båda Oxenstjernorna; hvilka förhållanden med yttersta skicklighet begagnades ej blott af Sverges fiender, utan äfven af Franska statsmän, samt af Salvius m. fl. rikskanslerens ovänner, för att hvar och en på sitt sätt deraf draga fördel. Oxenstjernska partiet, deribland nu också Per Brahe, de fleste härförarna, ja sjelfva pfalzgrefven Karl Gustaf, alla klagade, att Kristina genom sin otålighet försummat Sverges fördelar och ett tillfälle, som sent eller aldrig skulle återkomma. Med kännedom om rikskanslerens uppförande vid stilleståndet med Polen och vid Brömsebrofredens afslutande, kan man lätteligen dömma till hans känslor, då han såg frukterna af sina och den store Gustaf Adolfs ansträngningsr samt af Sverges sällsynta lycka på ofvannämde sätt förskingras. Han var dock för ädel att offentligt uttala dessa sina tänkesätt och derigenom än mera reta sinnena inom Sverge; han ville ej öka fäderneslandets olycka genom att störta det äfven i oenighet. I rådet hade han länge och bestämdt yrkat på hela Pommern, och det så, att han föll i onåd. Sedan saken ej mer kunde ändras, drog han sig från hofvet, och teg. I förtroliga bref framskymta dock tankarna. »Jag vill» skref han till sin son, »ej fälla något omdöme om detta fredsslut. Men »nog vet jag, hvad man kunnat hoppas, samt hur Sver»ges rådslag förr i verlden drifna blifvit.»

Det var dock Frid; frid efter ett långvarigt dyrt, menniskomördande krig. Det var den första gången, Sverge på alla sidor haft fred, ända sedan 1561; det vill säga på 87 år. Allmänna glädjen var stor och hos de flesta uppriktig; högtidligheter, skådepenningar och belöningar i oräknelig mängd. Ilbudet med första underrättelsen om fredens afslutande erhöll en guldkedja om 600 dukater. Legationssekre-

teraren, som medförde sjelfva fredsbrefvet, adlades med namnet Taubenfelt; sköldemärket var kronor genomflätade af palmqvistar, samt deröfver fridens dufva. Först Salvius sedan flere härförare och underhandlare upphöjdes till rådsvärdigheten. Svenska exemplaret af fredsbrefvet blef prydligen skrifvet på pergament, bundet i siden, och sigillet förvaradt i en kupa af guld, vägande 128 dukater. Kejserliga fredsbrefvet var lika siradt, utom att kupan var förfärdigad af svart träd.

ELFTE KAPITLET.

OM FREDENS VERKSTÄLLANDE.

Ehuru freden sålunda blifvit till sina hufvudpunkter afslutad, så återstodo likväl oafgjorde en mängd smärre frågor; i synnerhet angående den åt Sverge tillerkända penningesummans fördelning och utbetalande, samt fästningarnas utrymmande och tropparnas afsked. Att vid fredsmötet med alla der varande dyrlejda sändebud afgöra dessa frågor, hade blifvit för kostsamt, kanske också för långsamt. Derföre utsatte man för sådant ändamål ett nytt möte, som följande vår borde sammanträda i Nürnberg. På kejserliga sidan skulle Octavio Piccolomini, på den Svenska pfalzgrefven Karl Gustaf föra ordet. Denne sednare ville, men fick ej undandraga sig befattningen. Han erhöll till biträde dervid unga Bengt Oxenstjerna, den sedermera blifvande kanslipresidenten.

I April 1649 kom pfalzgrefven till Nürnberg och underhandlingarna öppnades. De gingo efter vanligheten ganska långsamt. Många och stora gästabud förspillde ock tiden. Pfalzgrefven Karl Gustaf anställde

d. 25

d. 25 Sept. 1649 åt Piccolomini och de andra ombuden en så ovanligt stor bjudning, att tryckta beskrifningar och kopparstick hafva deröfver utkommit. Fredsverkets fullkomliga afslutande fördröjdes också deraf, att kejsaren i början icke visade någon serdeles ifver att påskynda saken. Men de Svenska ännu ej afskedade tropparna kostade emedlertid Tyskland stora summor; man säger 120,000 riksdaler dagligen. Tyskarna blefvo derföre otåliga öfver kejsarens dröjsmål, och en dag samlades flere tusen menniskor utanför Österrikiska ombudens boning, samt hotade att storma och plundra den [1]). Äfven drottning Kristina, dels drifven af eget begär efter fred, dels äggad af Chanut och af Salvius, påskyndade underhandlingen; och när den ej gick så fort, som hon önskade, måste sjelfva Karl Gustaf i bref på bref hålla till godo ganska skarpa föreställningar; hvilka föga minskades af alla hans försök att visa, det sakerna icke kunde med Sverges ära och säkerhet fortare medhinnas. Ändteligen uti Juni månad 1650 blefvo de förnämsta punkterna bestämda. Piccolomini gjorde ett gästabud, svarande mot Karl Gustafs, och d. 13 Juli reste denne sednare från Nürnberg. Ännu voro dock ej alla ärenderna tillfullo afgjorda. Bengt Oxenstjerna måste qvarstanna tills i Februari månad 1651; gränsbestämningen i Pommern slutades ej förr än 1653. Sålunda kan man räkna, att fredsunderhandlingarna varade i tretton år, eller från 1640 till 1653, då de sista punkterna af den invecklade tvisten afgjordes.

Svenska tropparna i Tyskland utgjorde år 1648 enligt uppgift från Stockholm 104,000 man, anförda af 14 i tjenst varande generaler. De innehade etthundradenitton större eller mindre fästningar. Bland dessa troppar voro 84,000 infödda Tyskar, hvilka alla

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 28 Sept. 1649.

blefvo afskedade; de 20,000 Svenskarna återvände till fäderneslandet, större delen om hösten 1649. Tropparnas entledigande och fästningarnas utrymning skedde uti tre terminer; dock icke utan orolighet. Soldaterna, hvilka bekommo mindre penningar, än de önskat och väntat, gjorde här och der uppror, samt togo sina anförare till fånga. Men Karl Gustaf hade i förväg så skingrat dem, att hvarje oroligt regemente, skildt från de andra, lätt tvingades till ordning. Både drottningen och pfalzgrefven sökte förmå de afskedade tropparna att antaga Fransysk tjenst, men fåfängt.

Med den stora åt Sverge tillerkända penningesumman, gick det på ett besynnerligt sätt. Kristina efterskänkte vid olika tillfällen, än den ena, än den andra delen deraf. Den nya kurfursten af Pfalz fick 1653 efterskänkt vid pass 66,000 riksdaler. Likaså större eller mindre summor åt Hessen Cassel, Mayntz, m. fl. stater. Emedan i Uppsala den lärde Freinshemius på drottningens födelsedag hållit öfver henne ett snillrikt loftal, och för öfrigt såsom lärd vunnit hennes ynnest, fick hans fädernestad Ulm eftergift på större delen af sin andel uti betalningen utgörande 120,000 floriner. Det beräknas, att hon på sådant sätt dels eftergifvit dels icke utkräft tillsammans två millioner riksdaler.

Nära tre millioner blefvo till Sverges ombud utbetaldta. Häraf åtgingo stora summor till skulder samt åt tropparna, ehuru dessas antal visserligen icke på långt när var så stort, som det uppgafs. Hvar ryttare fick 40; hvar soldat 12 riksdaler; de inhemska 3 månaders sold med löfte om lika mycket framdeles; ett löfte, som aldrig lärer hafva blifvit uppfylldt. Mycket utdelades äfven åt härförarna. Så fick t. ex. pfalzgrefven Karl Gustaf 60,000 riksdaler, Gustaf Horn, Leonhard Torstensson och Karl Gustaf Wrangel hvardera 30,000. Den aflidne Johan Banérs numera af ingen mägtig man understödda barn blott 12,000 riksdaler; Königsmarck 12,000, Wittenberg och Axel Lilje

hvardera 15,000, och Magnus Gabriel De la Gardie, som blott ett half år deltagit i kriget, 22,000 riksdaler, utom lösen för kanonerna på fästningen Benfelden.

TOLFTE KAPITLET.

KRIGETS FÖLJDER FÖR SVERGE.

Såväl sjelfva kriget, som den derigenom erhållna landvinningen medförde i flera hänseenden vigtiga följder för Sverge.

Under föregående tidehvarf hade fäderneslandet varit i föga beröring med medlersta, än mindre med södra Europa, och nästan utan inflytande på verldsdelens allmänna angelägenheter. Nu blef det inom kort en bland de vigtigaste magterna. Dess förbund söktes, dess ovänskap fruktades af alla Europas folk. Dess röst gällde vid de allmänna underhandlingarna mycket; stundom afgörande. Genom Pommern och Bremen kom det också för framtiden i tillfälle och stundom i nödvändighet att blanda sig uti de allmänna Europeiska angelägenheterna.

Detta tidehvarf var för Svenska folket måhända det mest ärorika, som dess historia kan uppvisa. Väl var det ett verk af Gustaf Adolfs och af Axel Oxenstjernas öfverlägsna egenskaper; men det var tillika en sjelfva folkets blomstringstid, under hvilken alla krafter utvecklade sig; ansträngningen gaf framgång; framgången uppmuntrade till nya ansträngningar. Sverge framalstrade samtidigt en rad af fältherrar och statsmän, hvars like sällan eller aldrig finnes. Dessa arbetade gemensamt till Sverges väl med sällsynt klokhet, ihärdighet, kraft och tapperhet; med ännu sällsyntare redlighet och oegennytta; och med en enighet nästan utan like. Folket sjelft, fattadt af samma anda, un-

derstödde sin regering. Så blefvo Sverges krafter tillräckliga i striden mot stater med vida större tillgångar. Så blef och Svenska namnet ett föremål för afund, beundran, vördnad. Svenska statsmän och fältherrar innehade främsta platserna bland alla samtida; och man förehade i Tyskland ett förslag att under namn af Das Schwedische Heldenbuch [1]) utgifva de ryktbaraste Svenskars ansigts- och lefnadsmålningar; men döden bortryckte ledaren af företaget. Denna lycka och ära, samt känslan af att i många hänseenden hafva densamma förtjenat ingöt hos Svenskarna en hög grad af sjelfförtroende och stolthet; en känsla, som i framtiden förde dem till uppoffringar och storverk; men stundom äfven till öfvermod och deraf följande olyckor.

Sverge, i sig sjelft fattigt på folk och tillgångar, hade, ehuru under ledning af sina många utmärkta män, likväl aldrig kunnat vinna och bibehålla detta stora inflytande utan öfverspänning af sina krafter. I nödens stund måste det tillgripa medel, hvilka väl för ögonblicket afhjelpte behofven, men för framtiden alstrade missnöjen, villervalla och ökade behof. Ett sådant medel var kronogodsens försäljning, hvarom mera framdeles.

Men äfven med tillhjelp af sådana medel voro Sverges krafter otillräckliga för den tunga och långvariga krigsbördan. Det begynte derföre taga underhållspenningar. Det var Gustaf Adolf, som först inledde Sverge på denna bana; Axel Oxenstjerna fortsatte den. Följderna blefvo skadliga. Så väl regering som folk vande sig att åt utlänningen sälja Sverges blod och krigiska anseende. Svenska styrelsen vandes vid främmande underhållspengar utöfver landets vanliga tillgångar, och löner och statsbehof växte i förhållande derefter. Icke nu, men framdeles slöt man förbund, ej mer med afseende på statens fördelar i det

---

1) Den Svenska Hjelteboken.

hela; utan på de underhållspenningar, som lofvades. Sverges vänskap och Sverges härar stodo den mestbjudande till tjenst. De köptes, och föraktades. Denna statens förnedring besmittade sedermera också dess enskida innevånare, hvilka började, först rådsherrarna i rådet, sedan riksdagsmännen vid riksdagarne, att åt utländningen sälja sin vänskap och sitt biträde, på samma sätt, som staten sjelf lät betala sig.

En annan följd af trettioåra kriget var, att Svenska folket uteslutande riktade sin håg på krigiska sysselsättningar. Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna sökte ifrigt och med framgång att väcka håg för handel, slöjder och näringar. Men de beständiga krigen, hvilka minskade näringsidkarens behållning; och det allmänna anseende, den hastiga lycka, den stora rikedom, som fältlifvet ofta medförde, lockade alla unga, lifliga och ärelystna sinnen från de välgörande, men obemärkta näringarna. Folket sjelft vande sig att beundra segraren, omgifven af byten och blod, af öde fält och förstörda städer; men att deremot förbise odlaren, skaparen af nya skördar och näringar. Då sedermera genom slöserier det vunna bytet blifvit förtärdt, kände både regeringen, hären och till en del äfven folket större benägenhet att under nya krig fylla statens pung genom underhållspenningar och den enskildes genom byten, än att göra det genom långsamt och ihärdigt arbete, sparsamhet och klok beräkning. Det var en lemning och tillika ett upplifvande af den gamla vikingaandan.

Sederna blefvo mycket förändrade. Många tusende krigare, vanda vid plundringar och oregelbunden fältlefnad, hemkommo samt medförde och utbredde en äfventyrareanda, en vana att lefva för dagen, att våga allt för att vinna allt; dertill en obenägenhet, till och med förakt för laglig ordning och fredliga sysselsättningar, samt slutligen råa fältseder och dryckenskap i hög grad. Öfverflöd och praktlystnad inkommo på samma gång. Svenska råds- och fältherrar, hvilka

i Tyskland enväldigt herskat öfver furstar och hertigar, ville här hemma sjelfve lysa som sådana. Ekolsund, Skogkloster, Tidön, Stjernarp, Löfstad, och många af praktbyggnaderna i Stockholm uppfördes vid denna tid, och öfverträffade i prakt mången Tysk fursteborg.

Genom det långvariga kriget blef Tyska tungomålet allmänt kändt; men emedan detta språk ännu saknade goda skrifställare, så inverkade det föga på bildningen, och led snart mycket intrång af den tidigare fullväxta Fransyskan.

TRETTONDE KAPTILET.

OM AXEL OXENSTJERNA.

Axel Oxenstjerna var under riksförmyndaretiden Sverges konung, icke till namnet, men till magten och gagnet. Han förtjenar äfven nu uti fulla styrkan af sin mannaålder ett serskildt kapitel.

Axel Oxenstjerna hade reslig gestalt och vördnadsbjudande hållning; ansigte och växt fylliga; håret brunt, kort och bakåt kammadt; pipskägget krusigt, bredt och tvärklippt, likasom håret tidigt grånande; pannan hög med djupa jemnlöpande fåror; ögonen mörkblå, stora, djupt liggande, med uttryck af klokhet och välvilja, men derjemnte allvar och befallande öfverlägsenhet. Munnen doldes af läpp- och pipskägget. Kinderna blomstrade ännu på gamla dagar. Hälsan var tämligen god, dock plågades han af ros i benen, och måste derföre hvarje vår och längre fram äfven om höstarna undergå sträng läkarevård.

Axel Oxenstjernas boning i Stockholm var en oansenlig byggnad öfverst på norra sidan af Storkyrkobrinken, midt emot det dåvarande kungliga slottet.

Han ämnade sedermera på samma ställe uppföra ett större palats. Blott ena flygeln deraf blef färdig, och igenkännes ännu af riksäplet, kanslersämbetets sinnebild, hvilket som prydnad finnes anbragt öfver fönsterna. Huset kallades sedermera gamla banken, emedan det en längre tid var till detta ämbetsverk uthyrdt. Rikskanslerens förnämsta landtegendom var Tidön, hvilket han ärft med sin hustru. Belägenheten är söder om Westerås på en i Mälaren liggande halfö, omgifven af lundar, vikar och bergsuddar. Det var fordom af mägtiga vikingar bebodt. På en bland de högsta bergskullarna finnes ännu, en af gråstenar utan murbruk uppförd ringmur, med märken efter portar och murade portvärn; allt tillsammans en tämligen väl bibehållen lemning af en hednisk vikingaborg. Ej långt derifrån ligger ett yngre slott, uppfördt af murbruk och till en del af tegelsten, med hög grundmur, små fönster, och liten borggård. Den är ett prof på adeliga boningar under katolska tiden. Axel Oxenstjerna lät på höjden bredvid uppföra ett tredje och större slott, hvilket ännu står qvar, som ett minne af Svenska herresäten under det ärorika sjuttonde århundradet. Detta slott inredde han för egen räkning, och lät dit föra sin boksamling jemnte många och dyrbara handskrifter. Här trifdes han bäst, och så snart någon ledighet från regeringsärenderna lemnades, drog han sig undan till Tidön, sysselsatte sig med ordnandet af bref- och boksamlingarna, samt af sin enskilda hushållning; ty äfven hufvudsakliga ledningen af denna angelägenhet besörjde han sjelf. Här och i sitt enskilda hvardagslif var han tarflig och enkel; till och med hans byggnader i hufvudstaden och på Tidön kunna ej jemnföras med Bondeska, Torstensonska och Wrangelska [1]) husen i Stockholm, ej heller med Ekolsund, Skogkloster och flere på landet under samma

---

1) Numera rådstugan, prins Karls palats och Statskontoret.

tid uppförda slott. I Södermanland ägde han säteriet Fiholm, hvilket ämnades åt äldsta sonen Johan Oxenstjerna. Under dennes frånvaro vid fridsmötet lät fadern uppföra flyglarna till det blifvande slottet. Det är en sägen, att efter sonens hemkomst reste båda dit, och fadern visade det gjorda arbetet. Johan tyckte allt vara för smått tilltaget, och yttrade om flyglarna, »att »de kunde vara passande nog till stall.» Gamla Axel blef förtörnad och utbrast: »Om detta skall blifva »stallet, så kan du sjelf uppbygga fähuset;» syftande dermed på hufvudbyggningen. Dock lär ingen sådan hafva blifvit uppförd. Johan Oxenstjerna och ställets sednare ägare hafva funnit rum uti de af rikskansleren byggda flyglarna.

Såsom vi förut nämnt, hade Axel Oxenstjerna åtnjutit en ovanligt vårdad uppfostran, och ägde redan från den tiden många och djupa kunskaper. Dessa ökade han allt framgent medelst läsning af det bästa, som utkom, till hvilken sysselsättning han midt under de hopade göromålen visste skaffa sig tid. Häldst tog han dock bibeln i hand, eller G-ekiska och Romerska författare. Terentius läste han gerna och i så väl hans bref som andra uppsatser finner man efter Tacitus, Syrach och Salomo både tankar och talesätt, i sällsam förening blandade med hvarandra och med kraftfulla och träffande ordalag ur enkla hvardags Svenskan. Sålunda sjelf lärd gynnade Oxenstjerna både lärdom och de lärda. Westerås gymnasiihus blef till en del på hans bekostnad uppbyggdt. Vid Uppsala underhöll han vanligen sex till tio behöfvande, men välartade studenter, ofta af ofrälse börd. Många i framtiden lysande namn, Björnklo, Terserus, Salvius m. fl. åtnjöto af honom skydd eller understöd. Han var kansler för Erfurts och Uppsala högskolor. I denna sednare befattning uppoffrade han mycken tid, och var understundom sjelf närvarande vid förhören. Han understödde inrättningen af högskolan i Åbo, och af gymnasierna i Stockholm samt i landsorterna. Knappt

någon styrelse i Sverge har gjort så mycket för undervisningsverken som drottning Kristinas förmyndare, och dessa leddes af Axel Oxenstjerna. Han ville göra än mer; och ifrade ofta för inrättandet af en arkivskola i hufvudstaden. »De af adel, hvilka med beröm »slutat lärobanan i Uppsala, ja äfven de ofrälseynglin»gar, som visat goda anlag, borde sättas uti nämnde »skola att der noga studera de handlingar, som röra »fosterlandet, dess lagar och förvaltning. Sedan bor»de till högre ämbetsplatser ingen befordras, som ej »genomgått samma skola.» Detta hans förslag likasom många dylika hindrades af kriget [1]).

I ungdomen hade Oxenstjerna förnämligast studerat teologi, och han var deri så kunnig, att presterskapet vid några tillfällen ansåg sig böra inhämta hans mening om dithörande ämnen. I början gynnade han bemödandet att sammansmälta lutherska och reformerta lärorna; men i sednare år afböjde han allt sådant, ja i allmänhet hvarje äfven det minsta försök att åstadkomma någon rubbning uti den antagna trosläran. Tvärtom sökte han så mycket som möjligt stadga och befästa den mot alla förändringar och mot intrång af främmande bekännelser. Man hörde honom och hans vänner flere gånger efter en resande främling upprepa det infallet: »att största beviset för Svenskarnas andeliga »och lekamliga hälsa var, att uti hela riket fanns blott »en troslära och en läkare.»

Man har påstått, det Axel Oxenstjerna med egennytta och hårdhet handterade sina underhafvande bönder. Man har till stöd för detta påstående likväl icke kunnat anföra mer än ett gammalt yttrande: »det »gref Axel lefde bland sina underhafvande i förskräck»ligt minne.» Detta har man lämpat på rikskansleren; men med orätt. Det finnes ej ett enda exempel, att nämnde herre i den tidens handlingar benämnes grefve Axel. Han blef så sent grefve, först i slutet af 1645,

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 17 och 26 Aug. 1636.

att han äfven sedermera fick behålla qvar sin gamla benämning rik.kansleren; hvarförutan man i anseende till det växande antalet af grefvar, började bortlägga de förut brukliga benämningarna grefve Per, grefve Nils o. s. v. Med grefve Axel mentes i alla den tidens handlingar och säkert äfven på detta ställe Axel Lejonhufvud, hvilken var allmänt känd och är redan i dessa berättelser omtalad för sitt egennyttiga och våldsamma sinnelag. — Hvad Axel Oxenstjerna beträffar, så var han en förståndig och sparsam hushållare, men girighet eller hårdhet har icke kunnat honom bevisas. Sednare undersökningar och mångfaldiga ännu i behåll varande bref ådagalägga, att han med godhet och rättvisa behandlade sina underhafvande; ehuru han på samma gång höll dem till ordning och arbetsamhet. Af staten tog han sin fulla lön; denna var stor, men i förhållande mindre än många andras då för tiden. Under förmyndare styrelsen utdelades en mängd gods, men intet åt Oxenstjerna. Af Gustaf Adolf hade han fått Kimito och Wenden; under sin egen förvaltning tog hvarken han eller söner eller bröder en enda förläning; det var Kristina fullmyndig, som sjelf gaf honom Södermöre grefskap, och hans söner de förläningar, som de innehaft. Han var delägare i kopparkompagniet, och likväl den, som hejdade dess försök att rikta sig på kronans bekostnad. Uti rikshufvudböckerna finner man, det han i nödens stund lemnade staten betydliga lån, nästan alltid utan ränta, och det inträffade ej sällan, att hans löner lemnades länge obetalda. Han också var långt ifrån att söka utvidga adelns friheter för att sjelf deraf draga vinst. Han var tvärtom den, som i rådet ifrigast försvarade kronans och ofrälseståndens rätt, och talade mot alla, men i synnerhet mot adelns öfverdrifna anspråk; en omständighet, hvarpå vi redan i föregående berättelse anfört, och skola framdeles anföra ytterligare exempel [1]).

---

1) Se nästa kapitel.

Man har äfven påstått, det Oxenstjerna riktade sig af Tysklands rof; men då man ej kunnat framdraga ett enda bevis derpå, har man gissat och utspridt, att de enligt sådan förutsättning hopskrapade skatterna blifvit vid Sandhammaren förlorade jemnte det skepp, som år 1634 skulle till Sverge öfverföra åtskilliga Oxenstjernas tillhörigheter. Denna sägen har hos många blifvit antagen som sanning. Af en händelse finnes ännu qvar det bref, som rikskansleren vid underrättelsen om nämnde skeppsbrott skref till sin son Johan. »Jag har,» säger han, »hört omtalas det skeppsbrott, hvarigenom »alla mina och dina saker, jemnte kansliböckerna, för»lorades. Det var för oss en märkelig skada, som lik»väl måste dragas. Kan du få något igen, så vore det »godt, hvarom icke så må det blifva derhän; hvad »som bergas, är troligen också af vatten förderfvadt. »Mig oroa mest brefven och kanslipapperen. Illa om »de äro borta; än värre om de fallit i Danskarnas hän»der. Hade jag dem i behåll, eller åtminstone visste »dem icke i fiendens händer, så skulle jag det andra »föga akta» [1]. Så hade ej Oxensjterna skrifvit, om någon serdeles skatt vid detta tillfälle gått för honom förlorad. En sådan hade ej heller kunnat blifva af vatten förderfvad. Det förtjenar också att anmärkas, det Oxenstjerna icke efterlemnade större förmögenhet, än hvad hans ärfda tillgångar, lagliga löner samt goda hushållning väl kunna förklara.

Man har tadlat Axel Oxenstjerna, såsom den der sökt hindra freden, den Preussiska, den Westfaliska och den i Brömsebro. Hans afsigt skulle hafva varit, att genom krigets förlängande upprätthålla adelns magt, göra sig sjelf oumbärlig och hindra hälsosamma förändringars införande uti den inre styrelsen. Det är sannt, att Oxenstjerna ville så väl i Osnabrück som i Stumsdorff och Brömsebro vinna åt sitt fädernesland så många

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Joh. Oxenstjerna. Metz d. 10 Jan. 1635.

fördelar som möjligt, och han drog dervid icke i betänkande att förlänga kriget några månader, kanske år. Det kan ej heller nekas, att efter slaget vid Nördlingen hade Sverge utan Axel Oxenstjerna troligen låtit nöja sig med de villkor, som då erbödos. Men att hindra freden, och att fordra för densamma billiga villkor, äro tvänne olika ting. Man finner, att Oxenstjerna ofta varit fredens förespråkare. Då efter segern vid Wittstock några i rådet ville öka Sverges fordringar, talade Oxenstjerna deremot, »ville nöjas, med hvad for»ut blifvit föreslaget; ty nu kunde man med ära ned»lägga vapen [1]). Westfaliska freden ville han ej hindra, blott dervid skaffa åt Sverge hela Pommern, hvilket också alla fredsombuden utom Brandenburg redan bifallit; och som säkerligen med någon ihärdighet på Svenska sidan kunnat erhållas. År 1648 blef i rådet flere gånger föreslaget att angripa Polen, »som var i »dålig författning, och ej kunde försvara sig.» Oxenstjerna afrådde förslaget; »ty ett sådant anfall vore o»rättvist; och Sverge behöfde dessutom fred för att »ordna sitt kammarverk» [2]). År 1649 ville drottning Kristina, hon, som året förut talade så mycket för freden, med väpnad hand understödja konungen i Frankrike mot Pariser-upproren; men äfven nu talade Oxenstjerna för lugnets bibehållande [3]). Uti de många hundrade bref, som han under Westfaliska fredsmötet skref till sin dervarande son, och hvilka ännu äro i behåll, finnas många uppmaningar till försigtighet, till iakttagande af Sverges fördelar; men intet enda uttryck, som kan tydas såsom ett bemödande att hindra freden.

Om Oxenstjernas aristokratiska åsigter hafve vi redan talat [4]), samt huru han ansåg adeln vara ensam berättigad till rikets styrelse och förvaltning. Hans

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 15 Okt. 1636.
2) S. st. d. 4 Aug. 1648.
3) S. st. d. 9 Mars 1649.
4) 6 Del. pag. 126.

bref till riksråden visa dessa tänkesätt tydligt; han talar om riket, dess inkomster och tillhörigheter, nära nog som vore det adelns enskilda arf och egendom. Ordalagen vårt rike, våra tullar, våra skulder m. m., hvilka der ofta förekomma, hafva i brefskrifvarnes anda ej den nu vanliga bemärkelsen af alla ständernas gemensamma fädernesland, tullar, skatter, utan betyda snarare de mägtiga slägternas gemensamma tillhörighet, föremålet för deras gemensamma omsorger och vård. De andra, de lägre stånden deremot betraktades nästan som adelns underhafvande eller som dess myndlingar. För nu gängse begrepp äro dessa åsigter motbjudande, orimliga; de mötte äfven då ovilja; dock ännu icke så serdeles, ty de lågo närmare tidsandan och vanan. Men det för alla tider orätta i grundsatsen mildrades, ja nästan helt och hållet försvann i utförandet; ty Oxenstjerna och hans vänner ville i allmänhet behandla dessa de lägre stånden visserligen som omyndiga, men dock som älskade bröder, hvilka det ålåg den äldre brodren, adeln, att bemöta med godhet, förstånd och rättvisa [1]. Det var kanske just medvetandet af dessa ädla tänkesätt, som gjorde, att Oxenstjerna sedermera så förifrades, när de ofrälse stånden uppreste sig mot denna adelns uteslutande företrädesrätt.

Af många yttranden visar sig, att Axel Oxenstjerna hyste benägenhet för republikanska statsförfattningar, och han förklarade öppet, »det han var högst »begärlig efter frihet.» En republik på stark aristokratisk grund, sådan som Rom eller Venedig, uti dessa staters vackra dagar, synes hafva varit förebilden för hans önskningar. Ej sällan finner man honom försvara Engelska parlamentet och Danska riksrådet i dessas bemödanden att inskränka sina konungars magt; och det är nästan med uttrycket af klagan, som han anmärker, »att Sverge icke var passande till republik.»

---

1) Se innehållet af nästa kapitel,

Hos rådet ville han lägga stor magt. Det skulle såsom i ständernas ställe »äga både rättighet och skyldighet »att af egen drift samt också utan att påkallas fram»ställa inför konungen sina tankar och anmärknin»gar» [1]. Han var ej road af riksdagar, men ville ej heller tillstyrka deras afskaffande; »ty de hörde till fol»kets rätt och frihet, samt tjenade att upplysa allmän»heten och att sammanbinda den med regeringen» [2].

Dessa Oxenstjernas republikanska tänkesätt kommo någon gång i strid dels med hans benägenhet för en kraftfull regering, dels med de känslor af tillgifvenhet, som han hyste för Gustaf Adolf och derföre äfven för dottern Kristina, och hvilka känslor befallde honom att arbeta äfven för konungahuset och på befästandet af dess rätt och myndighet. Striden bilades dock lätt; ty hvarken i stats- eller troslära ansåg Oxenstjerna folkets väl uteslutande fästadt vid någon viss form af författning eller af trosbekännelse. Han arbetade således icke på verkliggörandet af sin republik, lika litet som för någon annan dylik tankebild. Han var deremot en man för det verkliga lifvet; och hans förnämsta bemödande gick ut på att ädelt och kraftfullt begagna samt förbättra de bestående statsformerna.

Med ofvannämnde frihetssinne förenade Oxenstjerna mycken benägenhet för en kraftfull styrelse. »Regeringen,» sade han, »borde sjelf samvetsgrannt uttänka och sedan »låta verkställa hvad, som vore för landet bäst; och »dervid icke akta på de andras hvarken glädjesånger »eller klagovisor» [3]. Han yrkade också flere gånger att, innan riksdag sammanträdde, borde regeringen hafva inom sig bestämdt och i ordning uppgjordt allt, som skulle föreslås och genomdrifvas [4], ty man kunde ej öfverlemna sådant åt ständerna; »det vore att »taga råd af dem, som saken intet förstå;» och dess-

1) Riksark. Rådsprot. d. 7 Febr, 1642.
2) S. st. 15 Aug. 1639, d. 23 Sept. 1641.
3) S. st. d. 27 Jan. 1641.
4) S. st. d. 12 Jul. 1644.

utom: »quod multi faciunt multi negligunt» [1]. Ännu finnas hans egenhändiga utkast till nästan alla riksdagspropositioner från 1637 till 1646. Han ansåg äfven bäst, »att icke ständerna utan regeringen »ensam ägde att föreslå de ämnen, som borde på riks»dagar förekomma; ty, om vid ett möte af många hun»drade män, hvilka alla tycka sig äga lika frihet, magt »och förstånd, enhvar finge framkomma med det, hans »hjerna hopspunnit, då skulle ingen ända blifva på för»slag, trätor och partier; och riksvårdande saker skulle »af enskilda ärender undanträngas.» Derföre, frånvarande eller närvarande, uppmanade han regeringen att föra styrelsen med mod och kraft. Så förde han den sjelf. Det är nu för tiden nästan otroligt, huru stor myndighet han visste taga och bibehålla. Att han kallade upp till sig och som en fader tillrättavisade yngre tjenstemän af alla klasser och stånd, icke blott för fel i tjensten, utan äfven för enskild oordentlig lefnad, sådant var dock mindre att undra öfver. Men han behandlade på samma sätt äfven äldre ämbetsmän, också sådana, som stodo under någon annnan af riksförmyndarnas närmaste ledning. Från krigskollegium under De la Gardie, flottan under Gyllenhjelm, kammaren under Gabriel Oxenstjerna, blefvo ämbetsmän af rikskansleren, såsom af en deras högsta gemensamma förman, uppkallade och tillrättavisade eller bannade, utan att någon vågade sätta sig deremot. Då under riksdagar något stånd blef oense med regeringen, lät han uppkalla det i rådssalen, ingick med det samma i vidlyftiga undersökningar om deras klagopunkter, lät dem anföra deras grunder, gillade det skäliga, vederlade det oriktiga, skrapade och med kraftig hand det obilliga, och släppte dem vanligtvis ej förr, än de togo skäl och gåfvo goda ord. Landshöfdingar, biskopar, generaler, som kommo med djerfva för riket skadliga påståenden, fingo genast af rikskansleren så kraftfulla och

---

1) "Många försätta, det många förrätta."

på saken gående svar, att både de sjelfva och andra tego. Rådsherrar och adel, som tillbragte sin tid i overksamhet, blefvo kraftigt uppmanade att »tänka och »arbeta på förbättring af rikets handel och handtver»kerier och icke som hittills ligga på landet, röka »tobak, dricka öl, och tänka enhvar blott på sin egen »gård» [1]. Till och med hans kamrater, riksförmyndarne, blefvo allvarsamt efterhållna. De ville stundom taga tjenstledighet och begagna andra rådsherrar som ställföreträdare i regeringen; men sådant tillät han sällan, aldrig utan allvarliga föreställningar om deras pligt emot fäderneslandet [2]. Också i andra mål sparade han ej heller sanningen, hvarpå rådsprotokollen bära mångfaldiga bevis. Tagna beslut verkställdes med kraft. En kamrer, Jost Hansson, hade förstått vinna både Oxenstjernas och regeringens gunst i så hög grad, att han upphöjdes till adeligt stånd. Konrad Falkenberg upptäckte och framdrog sedermera efter samma Jost flere grofva bedrägerier, försnillningar af kronans medel, utraderingar i räkenskaperna m. m. Jost erböd sig skaffa kronan 300 gårdar, om han skonades till lifvet, och han hade lyckats vinna mägtiga förespråkare, bland andra riksdrotsen Per Brahe och sjelfva den nu sextonåriga drottningen. Men i rådet genomdref Oxenstjerna lagens bokstaf, att bedragaren skulle dö. Ännu en gång företog sig drottningen att bedja om mildring. Men Oxenstjerna vägrade och domen gick i verkställighet [3]. Ständernas förböner aktade han i sådana fall lika litet som hofvets. En hofjunkare vid namn Stjernsköld hade bortrymt med en hoffröken, som var med annan man förlofvad. Saken väckte mycken förargelse så väl i hufvudstaden som lands-

1) Riksark. Rådsprot. 23 Juli 1640.
2) S. st. d. 10 Aug. 1636. Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabr. Oxenstjerna d. 20 Okt. 1635.
3) S. st. d. 30 Sept. 1640; d. 4 Mars, 25 och 27 Maj, 7, 10, 14 och 17 Juni.

landsorterna. Stjernsköld dömdes efter lagens bokstaf. Många förebedjare kommo; äfven de just då församlade ständerna. Rikskansleren blef förtörnad. »Om stän»derna förstode sitt bästa,» sade han, »så skulle de »häldre rycka regeringen i kappan och påminna om »dess pligt, att med allvar och kraft vidmagthålla ord»ning och tukt i landet.» Det blef åtminstone icke på ännu ett år någon benådning utaf för den förrymde hofjunkaren [1]).

Att Axel Oxenstjerna mägtade vinna och bibehålla en så afgörande myndighet och det bland sådana män, som Jakob De la Gardie, Gyllenhjelm, Per Brahe, Klas Fleming, Banérerna, Torstensson m. fl., detta bevisar å ena sidan den ovanliga öfverlägsenheten hos Oxenstjerna sjelf; men å andra sidan de lika om ej ännmera ovanliga egenskaperna af klokhet, försakelse och ädelmod hos nämnde herrar; hvilka, ehuru sjelfva stora och utmärkta, icke begagnade dessa sina egenskaper till att under tvister och envishet göra sig enskildt gällande, utan tvärtom i frivillig undergifvenhet använde dem att stödja den ändå större rikskansleren och sålunda gifva enhet och kraft åt det hela. I detta hänseende tillkommer en odödlig ära åt den älskvärde Axel Banér, den folkkäre Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, den store öfverståthållaren Klas Fleming och främst åt Moskovitbesegraren Jakob De la Gardie. Under rådsöfverläggningarna finner man, att dessa fyra nästan beständigt understödde Axel Oxenstjerna; och då han var frånvarande, drogo de icke i betänkande att uppskjuta vigtigare mål för att, som de öppet erkände, inhämta hans upplystare omdöme.

Axel Oxenstjerna hade många och bittra fiender och han måste hafva det i anseende till sin plats, och

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 27 Jan. 1641 och d. 5 Mars 1642.

ännu mer i anseende till sin oförfärade verksamhet. Derföre kringspriddes och finnes ännu om honom en stor mängd nidskrifter och vanrykten. Stundom tog han de förra med sig i rådet och uppläste dem derstädes högt till sin och de andras förlustelse. Men anmärkas bör, att ingen enda anseddare man uppträdde bland hans fiender. Dessa, hvilka de voro, dolde sig bakom namnlöshetens slöja och begagnade nid- och flygskrifter till vapen. Af de bättre sina samtida åtnjöt Oxenstjerna alltid det högsta anseende. En stor mängd vettenskaps- och ämbetsmän samt krigare så inrikes som utrikes visade honom i skrift och gerning den största vördnad och det äfven, sedan han kommit i hofvets onåd. Den »Svenske Atlas,» eller den »Svenske Salomo» äro benämningar, som ofta på honom användas. Hugo Grotius kallade honom den största man på sin tid. Richelieu sade, »att Oxenstjerna var en »outtömlig källa på goda råd;» och Mazarin yttrade: »att, om alla Europas statsmän vore tillsammans på ett »fartyg, så borde man öfverlemna rodret åt Oxenstjer- »na.» Polska storkansleren Lubomirski författade öfver honom en grafskrift, der han kallades »prest utan »prestvigning, konung utan konunganamn; ty han var »större än alla namn. Måttligheten gaf honom ett »sundt, sundheten ett långt, Gudsfruktan ett evigt lif.

Lika vördnadsvärd som i det allmänna visar sig äfven Axel Oxenstjerna i sitt enskilda lif. Man har ännu qvar en mängd af hans bref till sönerna. De andas faderlig kärlek och faderligt allvar, båda delarna utan flärd, utan öfverdrift. Tillika framlyser der öfver allt en genomträngande klokhet och derjemnte en beundransvärd kärlek till billighet, sanning och rättvisa. Till dessa dygder uppmanar han städse sina söner. Då Johan i en och annan svår ställning begärde råd, kom vanligen det svar »att hålla sig till det, som är »rätt och ärligt, ty det hafver dock längst bestånd;» eller ock heter det: »Gå, du min son, rakt fram på »saken, det är bäst; dock» tillägger han stundom,

»klif ej derföre fram, såsom en bonde kommer fram-»plumpande i ett par becksömsstöflar.» Sällan och blott i fäderneslandets nöd råder han till list och förställning; men städse med tillägg att aldrig i det enskilda lifvet dylika använda. Till sin son Erik skrifver han sålunda: »Verlden består af förställning och falsk-»het. Detta måste man se och besinna, för att deraf »ej bedragas; men icke för att detsamma efterfölja. För-»tröstan på Gud, flit uti sitt kall, rättrådigt uppföran-»de, styrkt af en ärlig försigtighet, äro de bästa medel att denna verlden väl genomgå.

FJORTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTJERNA I SVENSKA RÅDET.

Man kan ej lära känna Axel Oxenstjernas och Svenska förmyndareregeringens tänkesätt bättre än vid genomgående af de protokoller, som i rådet under ifrågavarande tid fördes. Vi vilja i utdrag anföra några sådana, hvilka kunna tillika tjena till upplysning om tidens tänkesätt och samhällsförhållanden.

De för riket tryckande företrädesrättigheter, som Gustaf Adolf vid anträdet till regeringen nödgades bevilja adeln, hade sedermera genom konungens stora personlighet blifvit inskränkta, dock mer i utöfning, än i bokstaf. Nu kom en förmyndareregering, bestående af adelsmän, alla med stora egenskaper samt derföre så mycket större förmåga att drifva igenom, hvad den önskade. Förmyndareregeringen skulle blifva långvarig, hade således godt tillfälle att också genom vanan göra sina åsigter gällande. Den blifvande regenten var slutligen en qvinna, hvilken borde lätt kunna förmås att stadfästa, hvad förmyndarne beslutat. Alla dessa förhållanden voro tillsammans ett för adeln ganska loc-

kande tillfälle att göra sina skrifna företrädes-rättigheter åter gällande samt än mera utvidga dem. Också röjde sig genast ett parti, som syftade deråt. Det anfördes af Per Brahe och bestod af Per Banér, Åke Tott, Åke Natt och Dag, m. fl. stundom, besynnerligt nog, understödde af Johan Skytte och Gyllenhjelm. Mot dessa anspråk kämpade sjelfva förmyndareregeringen med Axel Oxenstjerna i spetsen. Hans vänner, eller det så kallade Oxenstjernska partiet, utgjordes af Jakob De la Gardie, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, Klas Fleming, Gustaf Horn, Axel Banér m. fl. Detta parti, det egentligen herrskande, bemödade sig att försvara det allmänna bästa mot anfallen af olika samhällsklasser. Hårdaste striden var likväl mot adeln. Vi vilja ur densamma anföra några af de märkligaste uppträdena.

Angående adelns skyldighet att kraftigare än hittills bidraga till rikets underhåll uppstodo många tvister. Per Brahe gjorde flere gånger starka insagor mot de skatter, som förmyndareregeringen lade på frälseståndet och, understödd af Per Banér, ville han, »att adeln skulle befrias från mantalspenningarna, »hvilka liknade träldom [1].» Axel Oxenstjerna deremot påminte, »huru Danska adeln under kriget mot kejsa- »ren måste erlägga dryga bevillningar; huru Sven- »ska adeln fick under Johan den tredjes tid betala »krigsgerder och dertill åtaga sig tungan af borgläger. »Äfven nu borde adeln betala, ty på bonden kan in- »genting mer läggas [2]. Under riksdagen 1642 var ett utskott af ridderskapet, deribland flere landshöfdingar uppe i rådet, för att utverka ostördt bibehållande af åtskilliga adelns friheter, serdeles vid utskrifningen. Ordförande för utskottet var landshöfdingen Gustaf Oxenstjerna, en rikskanslerens frände. Ordförande för

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Oct. 1636.
2) S. st. d. 17 Oct. 1636.

regeringen var rikskansleren sjelf. Han bannade allvarsamt upp både adeln och sin slägtinge. »Tror du,» sade han till den sednare »att du kan sitta i välstånd »och trefnad, när det allmänna bästa sålunda genom »din och dina likars undantagsfriheter störtas öfver ända? »Och,» tillägger han vidare, »orsaken till de många »tvisterna mellan vår adel och våra konungar har städse »varit den, att adeln velat till statens underhåll ingenting gifva[1].» Sina åsigter af saken i allmänhet uttalade han sålunda: »Vi Svenskar, af alla stånd, må»ste föresätta oss att vara eniga och hålla fäderneslan»det uppe. Adeln skall afstå några sina fri- och rät»tigheter, och presterskapet erbjuda en skälig gerd; »borgaren löse på pungen och bonden drage med sin »häst, eller gifve penningar[2].

Vid riksdagen 1633 begärde adeln stadfästelse på sina af Gustaf Adolf gifna privilegier. Men regeringen vägrade och uppsköt målet till drottningens myndiga år[3]. När dessa nalkades, föreslog rikskansleren och de fleste, att de adelsprivilegier, som till Kristinas bekräftande skulle föreslås, borde vara något inskränktare än dem, som Gustaf Adolf gifvit[4].

Sedan äldre tider bibehölls friskjuts för kronans ämbetsmän, hvilken rättighet ofta till landets förtryck missbrukades så af dessa, som af adelsmännen, hvilka betraktade sig som offentliga personer. Regeringen sökte afskaffa dessa oordningar. Men Per Brahe ville åt adeln »bibehålla fri skjuts åtminstone till och från »riksdagarna.» Axel Oxenstjerna kämpade mot[5]. Han klagade bittert, att landshöfdingarna missbrukade deras friskjuts till enskilda körslor[6], och han ville till före-

1) S. st. d. 18 Jan. 1642.
2) S. st. d. 19 Jan. 1641.
3) S. st. d. 19 Febr. 1633.
4) S st d. 25 Oct. 1643.
5) S. st. d. 2 Mars 1642.
6) S. st. d. 19 Oct. 1636.

kommande af allt sådant, att ingen utom drottningen skulle äga rätt till fria hästar [1]; hvilket också några år derefter stadgades.

Ett annat skadligt missbruk var vid denna tiden allmänt gängse, nemligen: att några af adeln köpte gårdar, lade dem under sitt rå och rör och ville sedan hafva dem med frälserätt befriade från skatten. Häröfver klagade Åke Tott och Axel Banér, den sednare med tillägg, »att saken vore ett hett jern att vid»röra.» Gabriel Gustafsson Oxenstjerna trodde, att i Westergötland, der han var lagman, hade mången adelsman sålunda slagit under sig och olagligen frikallat stundom 30 till 40 hemman. Kronan, mente han, hade på sådant sätt förlorat kanske 6000 gårdar. Per Brahe anmärkte, »att bönderna snilla från kronan »mycket mer skatt, än adeln gör.» Åke Natt och Dag ville, »att adeln borde hafva rättighet att hvar »som häldst bygga sätesgårdar och derunder frikalla »kringliggande hemman.» Axel Oxenstjerna invände, »att på sådant sätt skulle snart kronan komma i fat»tigdom och landet i uppror.» Han understödde Banérs och Totts förslag och regeringen beslöt afskaffa alla olagliga rå och rörshemman [2].

Uti Tyskland och än mer i Ingermanland och Estland hade Svenskarna på nära håll sett och lärt känna lifegenskapen. Några bland herrarna hogfälldes efter så oinskränkt magt öfver sina underhafvande. Man försökte ett och annat syftande ditåt. Några frälsejords egare förbödo de drängar och pigor, som voro födda på godset, att utom detsamma antaga tjenst. Saken kom för rådet. Jakob De la Gardie, Per Banér och Johan Skytte talade alla för bondens frihet, och ogillade de gjorda försöken [3]. Likväl blef något dylikt återigen bragt å bana. Någon föreslog i rådet,

1) S. st. d. 6 Febr. 1639.

2) S. st. d. 17, 18, 19 Oct. 1636.

3) S. st. d. 3 Nov. 1635.

»att kronobonde och dess barn icke böra tillåtas taga »tjenst hos frälse, ej heller tvärtom.» Axel Oxenstjerna satte sig bestämdt deremot. »I Sverge,» sade han, »är bonden fri, och en ära att vara bondeson. När »han i laglig tid tagit urlof, så har han ock laglig »rätt att söka tjenst, hvar han vill [1].» Förslaget hördes sedermera icke af.

Vid riksdagen 1635 begärde ridderskapet och adeln, att alla dess medlemmar skulle erhålla plats öfver biskoparna; men regeringen afslog denna önskan helt och hållet [2].

Utskrifning af soldater tillgick sålunda, att på krono- och skattehemman togs hvar tionde, på frälsehemman hvar tjugonde man; men på rå och rörs hemman och inom den så kallade frihetsmilen d. v. s. på en mils omkrets kring säterierna voro alla fria. Äfven prester, borgare och bergsmän hade i detta hänseende några företräden. Då under det brinnande kriget utskrifningar skedde år efter år, började folket draga sig från skatte- och kronogårdarna och söka skydd hos de husbönder, som sådant kunde gifva. Härmed skedde till kronans skada mycket underslef, och det bland alla stånd [3], men mest bland adeln. Bondedrängarna strömmade till frälsemännen för att blifva skrifna hälst inom frihetsmilen, der de voro från utskrifning trygga, eller åtminstone på frälsejord, der den blott träffade hälften så många som på krono- och skattejorden. Sådana kallades adelns försvarskarlar och för detta försvar erlade de till sin skyddsherre afgift eller tjenst. På sådant sätt hade adeln en lätt inkomst, och dess egendomar blefvo befolkade och uppodlade. Men på de sålunda allt mer obebodda skatte- och kronogårdarna föll tyngden år för år allt svårare, och antalet af soldater minskades. Miss-

1) S. st. d. 11 Jan. 1642.
2) S. st. d. 7 Nov. 1635.
3) S. st. d. 27 Jan. 1640.

bruket var allmänt. I sittande råd sade Oxenstjerna öppet, att till och med några af rådsherrarna tilläto sig detta bedrägeri[1]; han ville afskaffa det och understöddes lifligt af Axel Banér, Jakob De la Gardie och Gabriel Gustafsson Oxenstjerna. Denne sednare föreslog till och med att i fäderneslandets nöd låta alla adeliga privilegier i detta hänseende falla och utskrifningen gå öfver all frälsejord på samma sätt, som öfver skatte- och kronohemman[2]. Vid 1638 års riksdag lyckades det för regeringen att utverka adelns tillåtelse till utskrifning inom både frihetsmilen och rå- och rörshemman; adelns eget tjenstfolk skulle dock vara fritt. Men dermed bedrefs återigen mycket underslef. För att hindra allt sådant föreslog styrelsen, att utskrifning borde ske efter gårdtalet, i stället för mantalet; det vill säga, att ett visst större eller mindre antal gårdar, huru många invånare der också funnes, borde alltid underhålla en soldat. Förslaget väckte motstånd, serdeles hos adeln, som derigenom skulle förlora många sina försvarskarlar och af dem kommande fördelar. Oxenstjerna hade att strida mot flere inom sjelfva rådet. Slutligen invände Åke Natt och Dag, »att, om bönderna i följe af det gjorda för»slaget kunde taga så många drängar, de vilja, skulle »adeln förlora sitt tjenstefolk.» Oxenstjerna svarade: »adeln förlorar ej sina drängar, utan sina olagliga för»svarskarlar, dikare, tegelslagare och andra lösdrifva»re, hvilkas antagande är ett adelns påfund och under»slef till kronans stora förlust; och det är just sådant, »som vi nu vilja afskaffa. Blott den är dräng, som »har lön, och sitter vid adelsmannens disk och duk. »Det är mig tungt, att ensam försvara kronans rätt »och träta mot eder alla; men jag kan bevisa, att »mången har från utskrifning försvarat sjuttio, ja väl

---

1) S. st. d. 4 Aug. 1636.

2) S. st. 3 Aug. 1636.

»flere lösdrifvare[1].» Härvid tystnade alla motståndare och man beslöt, att hos ständerna föreslå utskrifning efter gårdtalet, hvilken också blef antagen.

En serskild afdelning af dessa försvarskarlar voro handtverkare. Adeln lät nemligen för någon ersättning i tjenst eller penningar hos sig skrifva personer, som skräddare, skomakare, sadelmakare, guldsmeder o. s. v. Som adelns handtverkare voro dessa fria från flere skatter. De nedsatte sig hoptals så i städerna som på landet samt undersålde och togo förtjensten från de ordentliga handtverkrarna, hvilka måste betala vanliga utlagor. I Stockholm funnos t. ex. elfva sådana adelsguldsmeder, hvilka voro fria från all borgerlig tunga[2]. Axel Oxenstjerna, understödd af Jakob De la Gardie, Per Banér och Klas Fleming talade ofta och skarpt mot dessa oordningar och visade, huru hinderliga de voro för städernas och borgerskapets uppkomst. Men han mötte ett häftigt motstånd af Per Brahe, Karl Gyllenhjelm m. fl., hvilka åberopade adelns privilegier, bondens vana att sjelf vara sin handtverkare o. s. v.[3] Missbruket synes ännu någon tid hafva fortfarit.

Många bland grefvarna och friherrarna ville gerna utvigda sina fördelar och få alla bönder inom gref- och friherrskaperna betraktade som frälsebönder; det allmänna till ej ringa förlust. Per Brahe ville också, att salpettergerden och byggnadshjelpen inom grefskapet skulle tillfalla grefven[4]. År 1642 begärde grefvar och griherrar formeligen, »att i gref- och fri»herrskapen boende krono- och skattebönder måtte i »fråga om skjutsning njuta samma frihet som frälse»bönder.» Härigenom skulle naturligtvis grefvar och

1) S. st. d. 7 Jul. 1640.

2) S. st. 26 Oct. 1636.

3) S. st. d. 12 Aug. 1636, d. 17 Nov. 1638; d. 6 Mars 1639, d. 28 Febr. 1642, d. 7 Aug. 1645.

4) S. st. 27 Oct. 1638.

friherrar vinna betydligt; och af båda slagen funnos i rådet många och mägtiga män. Bland sjelfva riksför-förmyndarne voro Per Brahe och Jakob De la Gardie grefvar, Axel Oxenstjerna och Gyllenhjelm friherrar. Oxenstjerna satte sig häftigt mot förslaget; »det vore »obilligt i sig sjelft. Dessutom kunde riksförmyndarne »ej sitta och gifva sig sjelfva privilegier.» Men Per Brahe mente, »att, då förmyndareregeringen kan sälja »kronogods till drottningens myndiga år, så kan den »äfven till samma tid gifva grefvar och friherrar de »begärda rättigheterna.» Johan Skytte, han var sjelf friherre, tillade: »om våra bönder skola skjutsa lika-»som andra, så kunna vi, deras herrar, icke af dem »hafva någon skjuts.» Oxenstjerna svarade: »Det »måste vi tåla, häldre än att sitta här och på kro-»nans bekostnad gifva oss privilegier.» Men,» sade Per Brahe, »vi böra då i dess ställe hafva af kronan »skjutspenningar likasom landshöfdingarna.» Oxenstjer-na nekade: »ty grefvar och friherrar hade nog fördel »derigenom, att vid utskrifningar alla deras bönder »njuta samma rätt, som frälsebönder,» neml. att blott hvar tjugonde tages. — Dagen derpå fortsattes med ökad ifver samma tvist; på ena sidan Axel Oxenstjerna och Per Banér, på den andra Per Brahe, Johan Skytte och Gyllenhjelm. Axel Banér, Klas Fleming, Gabriel Bengtsson Oxenstjerna tego; Jakob De la Gardie var frånvarande. Per Brahe sade: »fogdar få till sina re-»sor skjutsfärdspenningar, hvarföre då icke äfven jag, »som också är en offentlig person?» Oxenstjerna in-vände: »som grefve är du ingen offentlig person.» Brahe sade, »men som riksdrots är jag åtminstone en »offentlig person, och bör som sådan hafva skjutsfärds-»penningar lika väl som fogdar och landshöfdingar. »Nej,» sade Oxenstjerna, »ty då kunna med samma »skäl riksmarsken, riksamiralen och jag och många »andra komma och fordra skjutsfärdspenningar. »Ja,» inföll riksamiralen Gyllenhjelm, »det vore ej heller »obilligt. I synnerhet,» tillade Brahe, »som vi för vå-

»ra bönder hafva mindre friheter än vanliga frälsemän.» Oxenstjerna svarade: »det är ej sannt. Adeln har bort»gifvit det, som är dess lagliga privilegium; men gref»var och friherrar hafva ingen annan rätt öfver sina »bönder än kronans vanliga.» Brahe sade: »likväl har »jag i mitt grefskap förut åtnjutit halfva skjutsen mot »kronan.» Oxenstjerna svarade. »Det har icke varit »grundadt på något privilegium.» Brahe invände: »jag »hoppas, att staten är mot oss en moder och ej en »stjufmoder.» Gyllenhjelm tillade: »grefvar och friher»rar äro rikets prydnader och böra som sådana be»handlas.» Brahe sade. »Vi blifva eljest i grund för»störda.» Gyllenhjelm tillade: »Då förmyndareregerin»gen gör adel, slutar förbund, säljer kronogods, så »har den väl också magt till detta.» Oxenstjerna yttrade slutligen: »om också i detta och åtskilligt annat »några missbruk sig inrotat, så skola de väl derföre »icke i evighet fortfara [1].» Grefvarnas och friherrarnas fordran lärer icke blifvit beviljad; men det tyckes, som de ifrågavarande olagliga förhållandena länge fortfarit.

Ett annat lika skadligt, som allmänt missbruk var, att adeln i städerna ansåg det under sin värdighet och emot sina privilegier att åtaga sig den skatt och tunga, som andra stadsboar ålåg i afseende på brandordning, gatuläggning och renhållning m. m. Likaså att lyda de förordningar, som af borgmästare och råd utfärdades och i allmänhet att underkasta sig stadens borgerliga styrelse. Axel Oxenstjerna ogillade högt denna fördom, och angrep densamma i sittande råd. »Den, »som har gård i staden,» sade han »bör ock sjelf hafva »vård derom [2]. Men straxt derefter anmälde Per Banér missnöje deröfver, »att magistraten upphäft sig till »domare öfver adelsmän, och till lagens tolk.» Klas Fleming deremot försvarade »magistratens rättighet att

---

1) S. st. d. 31 Jan. och 1 Febr. 1642.
2) S. st. d. 27 Sept. 1636.

»tillämpa lagen på de brott, som i stad föröfvas,» hvari han understöddes af Axel Oxenstjerna. Johan Skytte var närvarande, men teg [1]. Några dagar derefter hölls om dessa ämnen långa och häftiga öfverläggningar. Oxenstjerna började dem. »Den som flyt»tar till stad,» sade han, »bör lyda under stadsrätt, »likasom på landet under landsrätt, och då adeln nyt»tjar stadens fördelar, så måste den ock rätta sig ef»ter stadens lag. Det är nog, att adelsmännen enligt »privilegierna äro till sina personer fria. De få ej der»före anse borgrarna som slafvar.» Flere talade för adelns frihet, och Per Brahe invände, »att städerna »förkofrat sig just derigenom, att adeln i dem njutit »sina friheter till godo.» Oxenstjerna svarade: »Det »har icke varit någon frihet utan oordning och sjelfs»våld; ty nu finnes här hvarken myndighet eller lyd»nad, och sådant är en stads förderf. Adeln måste i »staden bidraga till brandorduing, gatuläggning m. m. »likasom den på landet deltager i väghållning, och »kyrkobyggnad. Adeln i städerna vill ej lyda magistra»ten; jag frågar då, hvilken skall den lyda? Vill adeln »begagna stadslagens fördelar, så måste den ock vid»kännas dess skyldigheter.» Efter denna predikan föllo alla till föga. Sjelfva Åke Tott förklarade, »att ingen »kunde vara så obeskedlig och för sådant söka städer»nas förderf,» och man beslöt, att en ordning skulle i detta hänseende utgifvas. — Men redan fyra dagar derefter upprefs beslutet, och saken kom under ny och än häftigare öfverläggning. Flere påstodo, att adeln borde vara fri från brandordningen. Jakob De la Gardie svarade: »adelns hus hafva ju icke privilegium »på att vara fria från brand; alltså bör adeln ej heller »hafva privilegium på att vara fri från brandordning »och vaktens underhåll.» Per Brahe sade: »utrikes äro »dock professorerna fria från brandordning, och betala »blott den, som vid eldsvåda hjelper dem. Svenska

---

1) S st. d 27 Oct. 1636.

»adelns privilegium är att hafva fria hus.» Axel Oxenstjerna svarade: »Svenska adelns privilegium är att »hafva fria personer, men ej fria hus. I, som ären »rådsherrar, skolen tala för det allmänna bästa, och »icke ensidigt för adeln.» Per Banér svarade, »men »förra regeringar hafva dock skilt adel från borger»skap, och befriat de förre från lydnad under stadsla»gen.» Oxenstjerna invände: »Om ingen ordning blif»ver häruti hållen, så uppstå ju hela rader af adeliga »frihus. Hvem skall derutanför hålla gatan ren?» Åke Tott sade: »gatuläggning utanför sitt hus måste adels»man visserligen besörja. Men,» frågade Axel Oxenstjerna, »om nu adelsmannen lägger än för högt, än »för lågt, hvem skall rätta honom deri? »Det skall »öfverståthållaren,» sade Åke Tott. Per Brahe tillade: »allt, hvad adelsman i stad bryter, skall anklagas ej i »magistraten, utan hos öfverståthållaren, som är konun»gens man.» Axel Oxenstjerna sade: »Om adeln så »missbrukar sina friheter, så blifva de allesammans af»skaffade, så snart det kommer en konung, som har »kraft och anseende. Här sitten i och försvaren adelns »bästa; men ingen talar för kronans och de andra stän»dernas rätt; sådant är mot alla riktiga statsgrunder. »Det är,» inföll Per Brahe, »statsgrund nog, att adeln »bör vara fri från borgerlig tunga.» Per Banér tillade: »fordna konungar hafva ock befriat adeln från stadens »domsrätt.» Rikskansleren invände: »jag har ju sagt, »att denna frihet gäller edra personer, men ej edra »hus [1].» Tvisten fortsattes länge, men intet beslut blef fattadt. — Någon tid derefter klagar Oxenstjerna om igen »öfver oordningar i staden, emedan adelsmän»nen icke vilja lyda stadsstyrelsen; också att hoftjena»re och ämbetsmän begagna samma adeliga frihet [2];» han skulle uppsätta en förordning deremot [3]; men det

1) S. st. d. 31 Oct. och 3 Nov. 1636.
2) S. st. d. 17 Nov. 1638.
3) S. st. d. 17 Dec. s. å.

lyckades ej drifva något sådant igenom. — Uti Januari 1642 hände sig, att grefve Gustaf Lewenhaupts tjenare utan orsak angrepo stadsvakten. Det kom till slagsmål, grefven sjelf blandade sig deri och blef sårad. Han svor borgerskapet hämnd. Det säges, att Jakob De la Gardie [1]), hos hvilken magistraten klagade, tagit Lewenhaupts parti och sagt: »om grefvens sår är »dödligt, så låter jag hänga hela vakten.» Borgarevakten nedlade i vredesmod sina gevär och tillslöto stadsvakten. Om qvällen kommo adelns tjenare med pipor och trumpeter, uppbröto vakthuset, förstörde allt, hvad der fanns, och uppslogo der och på gatuhörnen smädeskrifter mot borgerskapet. Förbittringen var ganska stor och Klas Fleming befallte stadsvakten ladda skarpt och försvara sig mot alla våldsverkare. Vi vete ej, huru saken slutligen afgjordes; men som det ej var första gången sådant hände, så uppkallade Axel Oxenstjerna både grefve Gustaf och en hop andra ungherrar till kansliet, samt bannade dem strängt, och rådsprotokollerna för samma tid innehålla många hans klagomål öfver adelns sjelfsvåld, och derjemte ett rådets beslut, att »till stadsvaktens förstärkande borde »drabanter medskickas, och till fredsstörarnes varning »en galge på jerntorget uppresas [2]).» — I slutet af samma år fortfor tvisten ännu. Soop och Gyllenbjelm »ville för renhållningen betala i ett för allt, och ej »som borgerskapet serskildt för hvarje kärra.» Men Klas Fleming och Axel Oxenstjerna satte sig mot denna åtskilnad. »Då adel och borgare lefva tillhopa, må»ste de ock hafva lag och förordning tillhopa. Men,» tillade Oxenstjerna, »det är svårt, nästan omöjligt att »verkställa sådant, när i, som sitten vid detta bordet, »icke sjelfva viljen underkasta eder [3]).» — Några smärre åtgerder till oordningarnas förekommande tyckas hafva

---

1) Andra och med mera sannolikhet tro, att det var gamla Herman Wrangel.
2) S. st. d. 24 Jan 1642.
3) S. st. d. 5 Dec. 1642.

blifvit vidtagna; men ett afgörande slut på målet hann Oxenstjerna icke upplefva. Först 1661 utkom den förordning, som i dessa fall en gång för alla stadgade magistraternas myndighet.

En bland frälseståndets gamla rättigheter var också den, att tullfritt utföra allt, hvad adelsmannen från så väl arfvegods som förläningar kunde aflåta. Härmed drefs mycket underslef. Man utförde icke blott sina utan i sitt namn också andras tillhörigheter, samt införde med samma fartyg och som betalning för sina egna en mängd främmande varor, hvilka sedan genom allehanda slags landthandel spriddes kring riket. På detta sätt förlorade kronan både ut- och införseltull och uppkomsten af ordentlig stadshandel hindrades. Axel Oxenstjerna ifrade derföre redan från Tyskland mot denna adelns tullfrihet [1]) och understöddes af rådet [2]). Vid hemkomsten angrep han saken genast och föreslog, »att adeln skulle afstå sin tull»frihet.» Per Brahe nekade, »så framt ej adeln finnge någon annan frihet i ersättning, t. ex. frihet från »mantalspenningarna.» Åke Tott ville »alldeles icke af»stå den fria sjötullen,» och Per Banér anmärkte, »att »adeln ej ensam kan underhålla kronan.» Oxenstjerna svarade: »men, som nu de andra stånden ingenting »hafva, så måste väl adeln fram. De flesta af adeln »göra också kronan ringa eller ingen nytta. Många »hafva blifvit adlade utan någon synnerlig förtjenst; »andra med goda förfäder, hafva sjelfva blifvit odugliga. »Alla sådana må åtminstone med skattebidrag göra kro»nan något gagn för alla de fördelar, som de åtnjuta. »Ty gör adeln något, så har den ock stora företräden »framför de andra stånden.» Per Brahe klagade, »att »i intet land skattar adeln så mycket som i Sverge; »snart är det förbi med Svenska adelns frihet!» Oxenstjerna inföll: »i menen det vara frihet, då i ären frie

1) S. st. d. 23 Jan. 1634.
2) S. st. d. 7 Maj 1634.

»från alla bidrag till det allmännas bestånd. Men den »sanna friheten grundas på statens välfärd, och den är »rätt fri, som af kärlek till fäderneslandet gerna gif- »ver, hvad till dess bästa fordras. Jag bekänner öp- »pet, att jag älskar friheten högt, ja ganska högt; men »jag älskar fäderneslandet än mer. Den, som icke vill »skatta till dess skydd, må uppgifva något förslag, »huru verket skall på annat sätt uppehållas.» Per Brahe anmärkte, »att mantalspengar på adelns personer »liknade träldom; han ville i dess ställe hafva afgiften »på adelns hästar.» Axel Oxenstjerna vederlade dessa undflykter och utbrast slutligen: »Om i så undandragen »eder, hvad fädernrslandet fordrar, så skall jag sam- »mankalla ständerna och låta dem välja en riksföre- »ståndare eller ock andra råd att föra regeringen. Ty »skall riket gå under, så skall det icke ske genom mig, »ej heller så länge jag sitter vid detta bordet. Jag »vill förut afträda min plats.» Häruti instämde också Jakob De la Gardie. Men Åke Tott och Per Brahe prutade likväl emot. Axel Oxenstjerna utbrast: »Vill »ingen tala för fäderneslandet, så skall det snart falla »öfver ända! Tager det allmänna bästa för ögonen, »såsom rådsherrar anstår! Säger, om i veten några »andra medel, och hvarom icke nyttjen dem, vi nu fö- »reslagit.» — Slutligen beslöt regeringen, att vid nästa riksdag föreslå adeln att på fyra år afstå sin tullfrihet [1]).

Så kämpade Axel Oxenstjerna och förmyndare-regeringen kraftigt och med tämlig framgång mot adelns öfverdrifna anspråk. Vid närmare granskning finner man, att de flesta och hufvudsakligaste punkterna förekommo redan 1636 eller genast efter Oxenstjernas hemkomst från Tyskland. Det tyckes, som hans vänner just med afseende på denna väntade strid så ifrigt önskat hans hemkomst, för att, som de sade, »hjelpa

»till

1) S. st. d. 20 Oct. 1636.

»till att motarbeta de många oordningar, som vilja in-»smyga sig i riket.»

För öfrigt var det icke endast bland adeln, som egennytta och öfvermod visade sig. Äfven bland de andra stånden funnos ganska många, som lefde i sjelfsvåld och laglöshet, samt ville utvidga sina fördelar på medständernas eller häldst på den vanligtvis oförsvarade kronans bekostnad. Många spår af sådana bemödanden finnas, ehuru de ej blifvit för efterverlden så fullständigt upptecknade som adelns uti rådsprotokollen. Vi skola dock framdeles berätta några bland dessa försök och tillika, huru Axel Oxenstjerna och förmyndareregeringen äfven här sökte, så mycket möjligt var, bibehålla mått och billighet.

Angående rådet må för öfrigt anmärkas, att de fem riksförmyndarne icke såsom en serskild afdelning skötte styrelsen, utan alltid tillsammans med rådet, likasom konungen regerade med sitt råds råde. Så försigtigt leddes ärenderna, att man ej kan upptäcka det minsta spår till oenighet mellan rådet och riksförmyndarne. För öfrigt handterade man saken allvarsamt. Rådets sittningar blefvo sällan afbrutna. Vid jultiden tog man ledighet högst en vecka, ofta mindre. Den, som förfallolöst uteblef, skulle böta fem riksdaler och åtnöjas med de närvarandes beslut [1]; sedermera fördubblades plikten [2]. Då Axel Oxenstjerna om hösten 1636 på ofvannämnde allvarliga sätt angrep en hop af adelns missbruk och tryckande friheter, företogo sig några af rådet att uteblifva från öfverläggningarna, antingen för att derigenom undvika tvisten eller ock för att försvaga beslutens kraft. Likaså när några vigtiga mål förekommo, hvilka i framtiden kunde medföra ansvar, t. ex. då Kristina togs från enkedrottningen; då denna

1) Riksark. Rådsprot. d. 28 Juni 1634.
2) S. st d. 11 Mars 1636.

sednare sattes under förmynderskap; då försäljningen af kronogods beslöts o. s. v. I sådana fall ville några rådsherrar icke deltaga i underskrifvandet, för att ej heller deltaga i ansvaret, och höllo sig derföre frånvarande. Mot sådana genomdref Axel Oxenstjerna den lag, »att på regeringens kallelse måste rådet ovillkorligen in»finna sig. Den, som med eller utan laga förfall ute»blifver, är dock med de närvarande för beslutet lika »ansvarig, så framt han ej kan visa, att det strider mot »Guds och Sverges lag. Den som af klenmodighet eller »andra otillräckliga skäl drager sig undan, skall för»klaras rådsämbetet ovärdig.»

FEMTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTJERNAS SAMTIDA.

STURARNA.

Af Sureslägten lefde blott en qvinna, Anna Margareta, sonsons-dotter af Svante Sture och Märta Lejonhufvud och sjelf gift med Johan Oxenstjerna, rikskanslerens son. Hon var i sig sjelf af ingen märkvärdighet och dog 1646 barnlös. Hennes mor, fru Ebba Lejonhufvud, enka efter den sista Sture på manslinien, och öfverlefvande moder åt den sista Sture på qvinnolinien, ansåg sig härigenom kallad att vårda minnet af den slocknade ätten. Uti Uppsala domkyrka bekostade hon tvänne dyrbara grafvårdar af svart marmor; den ena öfver alla de förra Sturarna från och med Sten Sture den äldre ända och till och med hennes egen man; den andra åt sig sjelf och åt ofvannämnde sin dotter, den sista afkomlingen af den ryktbara Sture-ätten.

Bland Braherna märkes blott den förut omtalade Per Brahe eller som han vanligen kallas unga grefve Per. Hans duglighet och kunskaper hafva vi i sjette delen omtalat, likasom den mellan honom och Axel Oxenstjerna gryende täflingen om Gustaf Adolfs ynnest. Denna täflan fortfor äfven sedermera, ehuru på annat fält. I rådet var nemligen Per Brahe den enda, som vågade sätta sig i spetsen emot Axel Oxenstjerna, och den, kring hvilken dennes svagare motståndare slöto sig. Inre anledningen till många af striderna dem emellan var troligen täflan om högsta inflytandet; ämnet deremot för tvisterna vanligtvis frågor om adelns friheter. Per Brahe var nemligen aristokrat till grundsats och i dess strängaste bemärkelse. Adelns medborgerliga rättigheter satte han högt, högre än Axel Oxenstjerna gjorde. Han påstod i sittande råd, »att konungen ej borde gif»va adeln namn af undersåtare, ty sådant vore för dem »trälaktigt, och satte konungen sjelf i likhet med en »Tysk furste, som också har adel till undersåtare. »Svenska konungen, mente han, borde gifva adeln namn »af sina ständer, så som konungarne af Spanien, Por»tugal och Polen göra» [1]. Detta syftade åt den sedermera tydligt uttalade grundsatsen, att adeln ensam var kronans, men ofrälseständen adelns undersåtare. Med dessa begrepp om frälseståndets företräden var han tillika en serdeles god hushållare, hvilken ogerna afstod någon fördelaktig punkt i privilegierna. Af dessa orsaker uppkommo de täta och häftiga tvister, af hvilka vi förut anfört några de märkligaste.

Då Per Brahe 1631 hemförlofvades från Tyskland och skulle inträda i rådet, fordrade han i egenskap af grefve plats öfver alla de andra, äfven äldre rådsherrarna och näst sjelfva riksförmyndarna; likaså uti hofrätten, dit han serskildt hörde. Dessa anspråk mötte motstånd och konungen afböjde Brahes försök, och så-

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Nov. 1642.

ges hafva lofvat honom i dess ställe drotsämbetet, när farbrodern, gamla Magnus Brahe, en gång fölle undan. Förmodligen hade dock Per Brahe genom ofvannämnde fordringar retat de öfriga rådsherrarna, ty vid valet till riksdrots år 1634 fick han ingen enda röst. Rikskanslerens bror, Gabriel Gustafson, blef i stället dertill utsedd. Stillestånds-underhandlingen med Polen 1635 leddes främst af Per Brahe. Den blef, såsom förut är berättadt, högljudt och bittert tadlad af rikskansleren; hvilken också under densamma blef af Brahe försummad och förbigången. Det synes, som oviljan mellan de båda mägtiga männerna från denna tidepunkt stigit till sin höjd. Brahe uppträdde genast derefter som Oxenstjernas politiska motståndare i rådet. Att ingå i hofrätten och der emottaga den honom tillkommande rådsplatsen, dertill kunde han ej förmås. Man uppgaf som orsak, att han som grefve ej ville sitta under den äldre men blott adeliga rådsherren Matthias Soop [1]. Kanske ville han ej sitta som råd, der han hoppats sitta som ordförande och drots. Den verkliga drotsen, Gabriel Gustafson Oxenstjerna klagade häröfver. »Han, Oxenstjerna, måste sitta i förmyn«dareregeringen; bland de öfriga i hofrätten var grefve »Per den klokaste; denne borde alltså för ärender»nas skull tillhållas att gå dit och göra sin tjenst» [2]. Men Per Brahe gick ej dit från år 1635 till år 1641, då han der som drots och ordförande inträdde.

De oupphörliga tvisterna mellan Oxenstjerna och Brahe voro obehagliga för båda, menliga för fäderneslandet. Ett år efter den förres återkomst ifrån Tyskland beslöt man å ömse sidor, att grefve Per skulle som general-guvernör afgå till Finnland, hvarest han finge tillfälle verka på egen hand och efter eget hufvud. Uti Oktober 1637 afreste han till Åbo.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 4 Nov. 1635.
2) S. st. d. 14 Juni 1636.

Tillståndet i Finnland beskrifves såsom ohyggligt. »Jag har varit,» säger Oxenstjerna, »uti Wemo och »Masko härader. Der bo ej menniskor, utan bestier» [1]. Täta härjningar både under Ryska, och ännu mer under det inhemska klubbekriget, hade helt och hållet förstört landet och upplöst all ordning. Aflägsenheten från hufvudstaden och regeringen underhöll och ökade oredan, hvartill för närvarande serskildt bidrog, att landets tvänne högsta ämbetsmän, presidenten i hofrätten Jöns Kurck och landshöfdingen på stället, gamla Bror Andersson Rålamb, voro ovänner och motarbetade hvarandra. Serdeles beskylldes denne sednare för att vara ett envist och besynnerligt hufvud, och tycktes ej alldeles oförtjent af det hårda straff, som Gustaf Adolf lät honom för sonens förbrytelse undergå [2]. Af ofvannämnde orsaker var all ordning i landet upplöst. En hvar lefde, som han ville, adeln i våldsverkan och öfvermod; en Per Dufva, en Mauritz Horn m. fl. finnas i rådsprotokollerna bittert öfverklagade. Presterna utmärktes af okunnighet och laster. Den förra gick så långt, att många inom gränsen varande Grekiska prester icke kunde Fader Vår; och Brahe anmärkte som en märklig förkofran, att om vintern 1640 funnos kring Kexholm 15 Grekiska prester, som kunde trosartiklarna utantill. Tillståndet bland lutheranerna var sådant, att Brahe ansåg nödigt förbjuda antagandet af någon prest, som ej kunde katekesen [3]. Presterskapets laster kunde i anseende till afståndet och det frånskilda läget blifva af biskoparna sällan kända, än mindre straffade [4]. Biskop Rothovius i Åbo klagar i många bref, att han mot sin vilja flyttades till denna svåra befattning, och önskade och bad att få återkommn till sin förra lugna syssla som kyrkoherde i Nyköping. Lekmännen vo-

1) S. st. d. 25 Aug. 1640.
2) Se VI del. p. 369. Riksark. Finsk. handl. 1636—1638.
3) Riksark. Rådsprot. d. 18 Sept. och 25 Aug. 1640.
4) S. st. d. 17 Mars 1647.

ro ej bättre. Fogdarna utmärkte sig för fylleri och kronostöld, det sednare tillsammans och i förbund med prester och bönder. Kronans gårdar och inkomster plundrades af den, som lättast kom åt och bäst kunde dölja eller försvara rofvet. När ryttaren fallit eller dött, behöll ofta enkan med tillhjelp af vänner och grannar det underhållshemman, hennes man af kronan haft; De la Gardie trodde, att folket i Finnland på sådant sätt undansnillat 2 à 3000 gårdar. Bönderna bedrogo kronan på både skatter och folk. När utskrifning var pålyst i en by, befanns den någon gång alldeles öde, ehuru några dagar förut tätt befolkad. Stundom hände, att Finnarna vid sådana tillfällen brände upp alla sina pörten och flyttade boskap och bopålar till andra nejder i de stora, okända skogarna. Ännu var ingen fullständig jordbok öfver landet upprättad, och många gårdar hade der inga bestämda namn. Att ordna detta allt syntes svårt, om ej omöjligt; ty lydnad och samhällsordning, om den också förut hade funnits, var nu mera alldeles försvunnen [1]. Också hade allt sedan gamle Klas Flemings tid icke uti landet varit någon höfding med nog yttre anseende och inre kraft för att hämma oredan.

Nu kom en sådan man uti Per Brahe. Redan vintern mellan 1637 och 1638 gjorde han en resa till Wiborg, Kexholm, Nyslott och Nöteborg, samt tillbaka till Åbo. Sommaren samma år till Björneborg och norra Finnland. I början af 1639 återigen från Åbo till Kexholm, Wiborg och tillbaka. Sommaren samma år åter till Helsingfors, Tavastehus, Nyslott, sedan utefter Ryska gränsen till Kajana och Uleåträsk; derifrån elfven utföre till Uleå, och efter Botniska viken till Åbo igen. Hösten samma år besågs Åland. Vintern 1640 reste han åter till Wiborg, Nyenskans, Nyslott, Kuopio och sedan genom medlersta Finnland till Åbo igen.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 11 Febr., 8 Nov. 1636, d. 7 Juni 1637, 11 Okt 1638, d. 25 Aug., 18 Sept. 1640, d. 24 Mars 1642, d. 29 Apr. 1647.

Samma vår åter till Helsingfors och tillbaka. Dessa resor voro så mycket kinkigare, som vägarna voro inga eller högst dåliga, land och folk nästan vilda, och Brahe sjelf af svag hälsa, ehuru han lyckligt nog under denna tid slapp hvarje svårare sjukdom. Men dessa resor voro också för landet af oberäknelig nytta. Brahe var en man, som snart genomskådade alla förhållanden och så vidt möjligt afhjelpte felen. Han ägde tillräckligt anseende att å ena sidan i Finnland skaffa lydnad för lag och regering, och å andra sidan i Stockholm göra Finnlands rättvisa behof gällande. Från denna tiden, Finnarna kallade den Grefvens tid, räknar också landet sin uppkomst och förbättring. En mängd oordningar rättades, felaktiga ämbetsmän blefvo straffade och nyttiga författningar utgifna. Här likasom annorstädes arbetade Brahe förnämligast på främjandet af Gudsfruktan och kunskaper. Man började öfversättningen af en Finsk bibel. Flere stora socknar blefvo delade och nya kyrkor uppförda. Större barnskolor anlades i Tavastehus, Nyslott och Kexholm. Några lärda skolor dels inrättades, dels förnyades. Ett gymnasium anlades i Wiborg; och en ny akademi i Åbo. Detta sista hade också af Axel Oxenstjerna redan länge varit yrkadt [1]; men blef nu först af Per Brahe genomdrifvet; som det säges, icke utan ett slags motstånd af Oxenstjerna [2]. Den nya högskolan valde Per Brahe till sin första kansler, hvilket ämbete denne bibehöll och med sorgfällighet vårdade intill sin död. — Åbo blef befästadt och erhöll jemnte de öfriga städerna bättre styrelse. Soldatskrifningarna ställdes i ordning, Det var här och nu, som man återigen började utskrifva knektar efter gårdtalet, och Per Brahe har egentliga förtjensten af denna förbättring.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 18 Aug. 1636.
2) Brah. Fol. 13. M. v. Falkenberg till P. Brahe. Westerås d. 2 Juli 1639.

Oxenstjerna säges hafva yrkat, det Brahe borde ännu några år stanna qvar uti Finnland [1]; men denne reste det oaktadt hem och aflade i rådet berättelse om tillståndet i nämnde landsort, och om hvad der blifvit uträttadt. Det var vid sådana tillfällen vanligt, att den hemkomne blef af ordföranden, d. v. s. rikskansleren, å rådets vägnar tackad för sina gjorda tjenster. Men det finnes ej antecknadt, att Oxenstjerna sade Brahen ett enda sådant ord [1].

Det synes, som de båda medtäflarne ej heller denna gången kunnat trifvas bredvid hvarandra; och man ämnade derföre skicka Per Brahe som Sverges första fredsombud till Osnabrück. Han hade också beslutat antaga förslaget, ehuru mindre gerna; men just i det samma eller d. 27 Nov. 1640 dog riksdrotset Gabriel Gustafsson Oxenstjerna. Nu uppkommo tvänne partier. Det ena ville med allo magt hafva Per Brahe till riksdrots. Det andra, eller Oxenstjernska partiet, ville dertill upphöja riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstjerna. En sägen berättar, att båda partierna för att undvika striden förenat sig om en tredje; nemligen om unga pfalzgrefven Karl Gustaf, och erbudit åt drottningen valet, med enskildt tillkännagifvande, att de ej såge ogerna, om pfalzgrefven nämndes; men att drottningen hänskjutit saken till rådet. Då skulle nämnde förslag hafva förfallit; ty man beslöt, att alla när- eller frånvarande borde skrifteligt afgifva sina röster. Detta skedde d. 8 April, men emedan några ännu felades, blefvo sedlarna förseglade och först den 13 öppnade. Då befanns, att Axel Oxenstjerna och Klas Fleming erhållit hvar sin röst, samt Per Brahe och Gabriel Bengtsson Oxenstjerna hvardera 8 röster. Mellan dessa

---

1) Engestr. Acta om Kristina. 4:o. T. 2. "Copia literarum nobilis cujusdam Sueci et primarii viri" etc. 1645; en bland de bättre nidskrifterna mot rikskansleren; författad med slughet, men full af falska och halfsanna beskyllningar.

2) Riksark. Rådsprot. d. 25 Aug. 1640.

sista vägde således valet. Man beslöt, att Kristina skulle genom lottning bestämma utgången; i hvilken afsigt riksförmyndarne, åtföljde af Johan Skytte och Axel Banér, gingo upp till hofvet. Drottningen svarade, det hon redan dragit lott om saken, och att grefve Per blifvit riksdrots. Man invände, att lottdragningen för att vara formelig borde ske i närvaro af regeringens ombud; och drottningen öfvertalades att förnya densamma. Axel Banér framräckte i sin mössa båda lotterna, och drottningen framdrog också denna gången Per Brahes namn. Nu kunde inga invändningar ytterligare göras. Ombuden återvände till rådet, der Axel Oxenstjerna å allas vägnar lyckönskade Per Brahe till att vara Svea rikes drots. Samma dag, och omedelbart efter föregående mål, utnämndes rikskanslerens äldsta son, Johan Oxenstjerna, till Sverges första sändebud vid Westfaliska fredsmötet. Det var tydligen en slags skadeersättning, gifven åt Oxenstjernska partiet.

Striden mellan Per Brahe och Axel Oxenstjerna fortgick äfven under följande år. Småningom lade sig dock hettan. Brahe såsom drots och riksförmyndare kom i tillfälle och nödvändighet att mera se på rikets än adelns bästa. Man började också å ömse sidor erkänna hvarandras förtjenster. Oxenstjerna talade med beröm om Brahes verksamhet så väl i Finnland som i hofrätten, och yttrade, »att grefve Per älskade sitt »fädernesland högt.» Brahen å sin sida visade Oxenstjerna allt mer och mer uppmärksamhet, och när i hvad ämne som hälst, äfven uti lagväsendet, som var riksdrotsets egentliga förvaltningsgren, nya förordningar kommo i fråga, yrkade han ofta, att, innan afgörande beslut toges, borde man deröfver inhämta Oxenstjernas betänkande [1]). Genom giftermål mellan yngre medlemmar af slägterna, samt genom den myndiga drottningens nya regeringsgrunder blefvo snart de förra fienderna ledda till försoning och närmare vänskap.

---

1) S. st. se åren 1643, 1644 och flerestädes.

Per Brahe var förmäld med fröken Kristina Katrina Stenbock, sondotter af Erik Stenbock och Malin Sture.

JAKOB DE LA GARDIE

var näst rikskansleren den mest betydande man uti Sverge. Han var tapper, duglig, fritalig, icke högmodig, ehuru stolt, icke girig, ehuru rik och god hushållare. Han var en bland de förmögnaste herrar i Sverge. Leckö, hans grefskap utgjorde 242 mantal; Ekholmen, friherreskapet 52. Dessutom ägde han Runsa, Arnö, Axholm, Karlberg, Jakobsdal, Antis, Lyckås, Reberga, Flättjebo, Håtuna och Tibble, några socknar i Westmanland och Österbotten, samt i Liffland godsen Fellin, Helmet och Tarvest; hans grefvinna dessutom Kägleholm, Tullgarn och Sundholm. Häldst uppehöll han sig på det efter honom uppkallade Jakobsdal, nu mera Ulriksdal. Här hade han en då för tiden ovanligt vacker blomstergård med springbrunnar och andra prydnader. Slottets inredning svarade ej deremot. Främmande sändebud funno den högt ansedda riksmarsken, sittande på trädstol uti rum med nakna kalkväggar. I Stockholm hade han sitt hus på Södermalm. Det står ännu qvar och utgör kärnan af Schönborgska qvarteret. Jakob De la Gardies och Ebba Brahes vapensköldar och sammanslingade namn synas ännu öfver yttre och inre portarna. Sedermera fick han af drottningen en tomt utefter Norrström, der han uppförde en byggnad, som på sin tid var den praktfullaste i hufvudstaden och derföre kallades Makalös; det var den nu mera nedbrunna Arsenalen eller så kallade Lilla Operan. Sina egendomar förvaltade De la Gardie med ordning, allvar och välgörenhet. Han sökte befordra underhafvandes upplysning så väl genom anställandet af ordentligt presterskap, som inrättandet af skolor. Hvad han endast vid de Liffländska godsen för sådant ändamål bortgaf, utgör en lång lista. Uti Österbotniska förläningen, Pedersöre, anlade han Jakobsstad på den plats, som Gustaf Adolf utsett; och en mängd välgörenhets inrätt-

ningar i riket erhöllo af honom betydliga gåfvor. Som den för honom sjelf dyrbaraste gåfvan säges han under alla sina fälttåg hafva medfört den ryktbara boken Arndts sanna Kristendom?

Uti rådet var De la Gardie nästan alltid på rikskanslerens sida, ehuru närmare slägt med Per Brahe. Man säger, att det var riksdrotsen Gabriel Oxenstjerna, som sammanhöll å ena sidan sin bror, rikskansleren, och å den andra sin svåger, riksmarsken. Under Axel Oxenstjernas frånvaro hade De la Gardie förnämligast ledt ärenderna. När Oxenstjerna kom hem, uppstod något missnöje, kanske trängsel mellan de båda mägtiga, som voro vana att hvar för sig styra [1]. På ett gästabud hos Åke Tott lärer Axel Oxenstjerna kommit fram med sina vanliga klagomål öfver stilleståndet med Polen och öfver förlusten af de Preussiska tullarna. De la Gardie, som öfvervarit och gillat nämnde underhandling, tog eld, och tvist uppkom [2]. Det lyckades dock för Gabriel Oxenstjerna att till allas lycka åter och helt och hållet förlika dem. Af rådsprotokollerna från denna tiden synes tydligen, huru De la Gardie öfverlemnade hufvudledningen åt Oxenstjerna; dock icke så, att han sjelf drog sig undan göromålen. Tvärtom, han deltog sådant oaktadt i öfverläggningarna och använde sitt inflytande att också dermed stärka rikskanslerens. Så knöts mellan de båda stora männerna ett fast band af vänskap och ömsesidig högaktning. Då sedermera riksdrotsen Gabriel Oxenstjerna, föreningslänken mellan dem båda, föll undan, verkade det blott ett innerligare förtroende, likasom en gerd åt den gemensamma vännens minne. Detta förhållande fortfor orubbadt. Då partierna längre fram växte Axel Oxenstjerna öfver hufvudet, då han föll i onåd, då hans förnämsta motståndare var De la Gardies egen son; så förblef dock gamle Jakob alltid Oxenstjerna trogen, och

1) Riksark. Rådsprot. d. 10 och 13 Aug. 1636.
2) Engestr. Acta om drottning Kristina 4:o Tom. 2 nyssnämnde partiskrift.

var den, som inför både hof folk och egen omvårdnad tog den förtalade rikskanslerens försvar.

I statsfrågor hade De la Gardie samma tänkesätt som rikskansleren; samma öfvertygelse om adelns rätt att styra riket; samma ovilja mot adelns egennytta och inkräktningar på kronans eller medundersåtares rättigheter. Då Axel Oxenstjerna i långa tal utvecklat ämnet, kom Jakob De la Gardie med korta och träffande ord och satte likasom sigillet derunder. Sjelf föregick han med exemplet af fosterlandskärlek och oegennytta, samt lemnade ofta åt den nödställda staten betydliga och vanligtvis räntefria lån. I brydsamma angelägenheter visade han nästan mera djerfhet och beslutsamhet än sjelfva rikskansleren. Då hette det, att »ständerna må»ste skaffa penningar;» han sjelf »ville föregå med godt »exempel.» I krig var hans vanliga råd: »Man skall »tro Gud om godt och gå flugs på fienden. Så gjorde »jag med Moskoviten,» ett tillägg, hvarmed han ofta bekräftade sina råd om krigsrörelsernas ledning. Mot slutet af denna tidrymd blef han af ålder sjuklig, hvarjemnte synförmågan aftog nästan till blindhet. Han började derföre mera sällan infinna sig i rådskammaren; men år 1643 när öfverläggningarna om Danska fejden förekommo, likasom sedermera under sjelfva kriget, gick han åter, ehuru nästan blind, flitigt dit upp och röstade alltid för uppoffringar, och manliga beslut.

OXENSTJERNORNA.

Utom rikskansleren voro äfven några andra bland Oxenstjernorna märkvärdiga, främst Axels bror, riksförmyndaren och drotset Gabriel Gustafsson, en förståndig, ärlig, gladlynt och fritalig herre, älskad af höga och låga. Huru han alltid mer än någon annan var färdig till uppoffringar för fäderneslandet, derpå hafva vi anfört många bevis. Huru han sammanhöll Axel Oxenstjerna och Jakob De la Gardie, är också omtaladt. När tre män af sådana egenskaper, med sådant anseende, dertill såsom drots, marsk och

kansler stående på rikets tre vigtigaste platser, höllo tillhopa i vänskap och förtroende, så var det en gifven följd, att de skulle bemägtiga rikets styrelse.

Riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxensjerna, syskonebarn till de föregående, var bland riksförmyndarne den tredje af denna slägt. Han var en klok och i många hänseende duglig man; dock af allmänna rösten beskylld för egennytta, äfven på statens bekostnad. Han köpte kronogods för 28,000 riksdaler; hvarvid man påstod, att kronan blifvit lidande. Han hade på sitt landtgods uppfört en präktig byggnad; allmänheten talade ej det bästa om medlen. Han var ej heller utmärkt driftig att hålla sitt ämbetsverk i ordning. Det hände, att på många år ingen räkning affordrades proviantmästarne och att han i rådet fick af Jakob De la Gardie uppbära snäsor för långsamhet[1]). Då Jost Hanssons bedrägerier upptäcktes, var riksskattmästaren för sin försumlighet illa deran så väl inför rikskansleren, som för rådet, och höll sig någon tid undan på landet. Oxenstjernska partiet önskade honom till drots, enligt sägen för att skilja honom från penningeväsendet. Befordringsskälet var ej hedrande, hvarken för den gynnade eller för hans gynnare. Axel Oxenstjerna tyckte i sjelfva verket aldrig rätt om honom. Rikskanslerens son Erik tänkte på att fria till en af riksskattmästarens döttrar. Fadern afrådde det; »ty,» sade han, »skatt»mästaren är hvarken i ämbetet eller som enskild be»römvärd; girigheten förleder honom till mycket opas»sande, samt gifver anledning till förtal hos allmänhe»ten och trätor med grannar, samt ökas dagligen[2]).» Riksskattmästaren Oxenstjerna var gift med Anna Banér, en syster till de tre ryktbara bröderna. Hon

1) Riksark. Rådsprot. d. 16 Febr. 1636.

2) Falk. Axel Oxenstjerna till Erik Oxenstjerna d. 10 Maj och 5 Jul. 1647.

var dem lik, ett ganska aktningsvärdt fruntimmer, flere gånger på förslag att blifva den unga drottningens öfverhofmästarinna; men kunde icke tagas från sina egna ovanligt många barn.

Rikskanslerens son, Johan Oxenstjerna och hans deltagande uti Westfaliska freden hafva vi förut i korthet omtalat. Han var, likasom alla Axel Oxenstjernas barn, serdeles kunnig och väl uppfostrad. Fadern ledde hans bildning samt examinerade, ja stundom underviste sjelf. Sonen studerade först vid Uppsala, sedan i Paris, hvarest han blef magister. I Holland öfvade han sig i räkenskap och bokhålleri; allt enligt befallning af fadern, hvilken åsyftade, att Svenska adeln skulle icke blott sköta sina landtegendomar, utan som den i Venedig och Genua också öfvertaga handeln och dess ledning. Slutligen deltog Johan Oxenstjerna någon kort tid uti kriget, och tjente som öfverste under Gustaf Horn. Sedan började han vid tjugutre års ålder biträda i utrikes beskickningar. Med sådan uppfostran, erfarenhet och dertill rikskansleren till far kunde lyckan ej dröja. Redan 1636 föreslog man att inkalla den då tjugufemåriga ynglingen i rådet. Fadern afböjde det. »Jag ser,» skrifver han till sin bror, »jag ser visserligen icke många, som äro dertill dug»ligare än han; dock bör det ej ske, så länge jag lef»ver, åtminstone ej utan dess kraftigare skäl. Vi Oxen»stjernor äro redan förut belastade med nog afund »derföre, att så många af oss sitta i regeringen och rå»det. Dessutom skulle i följe af exemplet andra riks»råder sedermera vilja indraga äfven sina söner, fast »dessa ock saknade all annan förtjenst. När vi då »yttrade något deremot, skulle de stoppa oss detta ex»empel i munnen och sålunda hindra oss från att ta»la för det allmänna bästa [1].» Saken förföll. Johan Oxenstjerna fick åtskilliga andra uppdrag, och blef se-

1) Falk. Ax. Oxenstjerna till Gabriel Gustafsson Oxenstjerna. Wismar d. 29 Mars 1636.

dermera först år 1639 uti rådet intagen på förslag af Jakob De la Gardie, men mot rikskanslerens uttryckliga varning[1]). Två år derefter valdes han till ombud vid Westfaliska fridsslutet. Han yttrade tvekan om sin förmåga. Det var då, som fadren fällde det bekanta yttrandet; »An nescis, mi fili, qvantilla pru»dentia mundus regatur[2])?» Johan Oxenstjernas praktlystnad samt stolta och häftiga sinnelag ådrogo honom dock många ohehag och tillrättavisningar. Yngre sonen, Erik Oxenstjerna, ännu blott en yngling, lofvade att göra sin far mera glädje.

GUSTAF HORN.

Gustaf Horns bragder i så väl Tyska som Danska kriget hafva vi redan omtalat. Hans milda seder voro ej i soldaternas smak, lika litet hans stränghet mot plundringar och utsväfning. Han var derföre inom sin här icke serdeles älskad, hvadan det också lyckades för hertig Bernhard att både bland soldathopen och inom krigsrådet tillvinna sig ett öfvervägande inflytande. Men för öfrigt ägde Gustaf Horn både anseende och tillgifvenhet. I sin fångenskap blef han med mycken aktning behandlad, men länge qvarhållen. Orsaken till det sednare var dels, att fienderna af fruktan för Horns utmärkta skicklighet sökte i det längsta hålla honom overksam; dels, att Johan de Werth, mot hvilken han skulle utvexlas, var i Paris så fruktad, att Fransmännen ej ville släppa honom lös. År 1641 uti April var det bestämdt, att Horn skulle utvexlas, och han blef i sådan afsigt förd från sitt fängelse i Ingolstadt. Men i detsamma kom underrättelsen om Banérs död. Fienderna ville ej vid detta vigtiga tillfälle åt Sverge återgifva en så utmärkt kri-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 20 och 21 Aug. 1639.

2) "Vet du ej, min son, huru liten klokhet det behöfs för "att regera här i verlden?"

gare som Horn. Han fördes tillbaka till Bäjern, och qvarhölls till d. 30 Jan. 1642, då han ändteligen utväxlades. För Horn ensam fick fienden tillbaka tre generaler, neml. Hofkirchen, Buchheim och den ryktbare De Werth. Horn tog återresan genom Frankrike, besökte konung Ludvig i lägret vid Perpignan, blef likasom en furste mottagen med kanonsalvor och uppställd här och bekom till skänk en med juveler besatt värja. Af Richelieu, Turenne, Mazarin, Condé m. fl. likasom öfverallt, der han framreste, visades honom utmärkta hedersbetygelser. Ändteligen återkom han till Sverge efter tretton års frånvaro. Uti Aug. 1642 återtog han sin plats uti rådet[1]), der han understödde Axel Oxenstjerna och dess grundsatser.

De tre bröderna Banér äro i föregående berättelse omtalade. De ryktbaraste bland Stenbockarna voro Fredrik, den gamla öfversten för Smålands rytteri, samt yngre brodern Gustaf Otto, nu redan generalmajor, sedan riksamiral; båda sonsöner af Erik Stenbock och Malin Sture. Bland Wranglarna, de förut nämnda båda fältmarskalkarna, fadern Herman och sonen Karl Gustaf oberäknade, utmärkte sig Helmut Wrangel af en annan gren. Han var af ett serdeles häftigt och oförväget lynne, hvilket ådrog honom tillnamnet Dulle Wrangel, d. v. s. den galna Wrangel. För ett begånget dråp hade han flytt ur Svenska tjensten till Brandenburgska; men fick efter någon tid förlåtelse och vände tillbaka, samt utförde en mängd djerfva och lyckliga krigsbragder, bland hvilka vi här ofvan berättat några få, de märkvärdigaste.

Slägten Königsmarck, känd redan från tionde århundradet, härstammade från och innehade länge godset Königsmarck uti Brandenburg. Då konung Erik den tolftes gemål, Beatrix, flyttade till Sverge var

---

3) Riksark. Rådsprotok. d. 13 Aug. 1642.

var hennes resesällskap anfördt af en bland dessa Königsmarckar, hvilken stannade qvar och lemnade talrik afkomma, som dock efter 200 år inom Sverge utslocknade. En bland dem hade den föga hedrande utmärkelsen att vara gunstling hos konung Erik af Pommern. Den nu ifrågavarande Hans Kristofer v. Königsmarck var af Tyska grenen och född år 1600. Redan som gosse och hofsven hos åtskilliga furstar utmärkte han sig för allvar, arbetsamhet och tycke för krigslekar. Sedan gick han i tjenst hos kejsaren och steg snart till ryttmästare; men när Gustaf Adolf uppträdde i Tyskland, öfvergick Königsmarck till Svenskarna, ty han var uppfostrad i protestantiska läran och henne tillgifven. Vi hafva omtalat, huru han vid Sperreuters uppror utmärkte sig för trohet mot Sverge, samt huru han sedermera hastigt steg från den ena värdigheten till den andra. Han var den enda utlänning, som under sednare delen af trettioårakriget inom Svenska hären erhöll värdighet af general-löjtnant. Hans förtjenster tvungo honom fram. Bremens eröfring och bibehållande, samt öfverhufvud Svenska vapnens framgång i nordvestra Tyskland var helt och hållet Königsmarcks verk. Han ägde utomordentlig både skicklighet och lycka, och de exempel deraf, vi hunnit förtälja, äro blott en ringa del af hans många krigsbragder. Rytteritjensten var starkaste sidan, jemnte ströftåg och öfverraskningar. Tillika var han en ganska lycklig värfvare. Soldaterna älskade hans segerrika fanor; äfven honom sjelf, ty han var glad, tilltagsen, häftig, men snart förlåtande, och förde alltid sina troppar till seger och byte. Af det sistnämnde lät han andra taga och tog sjelf så, att det förslog. Det säges, att han vid sin död efterlemnade en förmögenhet, som gaf 139,000 riksdalers årlig afkastning. Königsmarcks stolthet samt tvister med regeringen och med Wrangel hafva vi förut berättat. De bilades

snart. Han beslöt efter freden flytta till Sverge, köpte der en mängd gods, blef intagen i Svenska rådet och riddarhuset, samt sedermera af drottning Kristina upphöjd från adeligt på engång till grefveligt stånd. Till grefskap erhöll han Westervik och Stegeholm, det samma som den då utdöda Stureätten innehaft. I det nya sköldemärket sattes tvänne lejon, förande i ramarna nycklar och kors, till minne af erkestiftet Bremens eröfring.

Klas Fleming har så väl i föregående som närvarande berättelse blifvit ofta nämnd. Han är ett bland de vackraste minnen, Sverge äger; redlig, oegennyttig, klok, verksam, driftig och dock lugn, derföre också ihärdig; alltid brinnande af kärlek till fäderneslandet. Få hafva också för detsamma verkat så mycket godt som han, och detta på så många olika vägar.

Sedan Klas Fleming några år bortåt tjenat som krigare till lands, blef han redan vid 27 års ålder af Gustaf Adolf utnämnd till underamiral. Sverges flotta vardt sålunda första kretsen för hans sjelfständiga verksamhet, likasom för hans sista. Den visade också spår deraf. Alltsedan Erik den fjortondes tid hade den småningom men oupphörligt sjunkit i förfall. Dess iståndsättande blef för Gustaf Adolf af högsta vigt, både för att motväga Danmarks under Kristian den fjerde växande flotta, och ännu mer i anseende till de beständiga öfversjökrigen. Det sålunda åsyftade ändamålet vanns förnämligast genom Klas Fleming. Under hans ledning blefvo många nya skepp byggda, de gamla, dels lagade, dels med vinst för kronan åt utlänningen sålda [1]. Också hade Gustaf Adolf redan vid öfvergången till Tyskland mer än trettio krigsskepp att begagna, och den flotta, som under fälttågen 1644 och 1645 täflade med och slutligen besegrade den Danska, var till större delen Klas Flemings verk.

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 1 Sept. 1635. d. 7 Apr. 1636.

Före hans tid hade Svenska örlogsflottan sitt egentliga läge vid Blasieholmen, hvilket likväl nu började blifva både trångt och i afseende på eldsvådor från den närbelägna staden mindre säkert. År 1634 flyttades derföre flottan och amiralitetet från Blasie- eller så kallade Gamla Skeppsholmen till Nya Skeppsholmen, der ändamålsenliga byggnader uppfördes och mera utrymme erhölls. Alla samtida vittnesbörd gifva Klas Fleming största och uteslutande hedern för dessa förbättringar.

Jemnte ofvannämnde syssla deltog han ganska mycket uti kammarärendernas förvaltning. Sedan 1622 hade riksskattmästaresysslan varit ledig. Göromålen vårdades af Johan Skytte till 1629; sedermera af några rikskammaråder, utan någon serskild styresman. År 1630 uppkom det redan förut omtalade missförståndet mellan Konungen och rådet [1]). Gustaf Adolf uppdrog då styrelsen af kammarärenderna åt sin svåger Johan Kasimir och näst under honom åt Klas Fleming. I denna befattning arbetade denne sednare ganska mycket, och det till både konungens och rikets gagn. Då år 1634 riksskattmästaresysslan skulle tillsättas, erhöllo Gabriel Bengtsson Oxenstjerna och Klas Fleming hvardera åtta röster dertill. Båda ursäktade sig. Men rådet beslöt, att Oxenstjerna skulle mottaga sysslan, ty »han vore äldst och hade rikskanslerens »röst; Klas Fleming kunde dessutom icke vid flottan »undvaras.» Flere rådsherrar försäkrade dock öppet, att, om det ej varit för flottans skull, hade också de röstat på Flemingen [2]). Oaktadt således denne sednare för Oxenstjernska partiets skull gick miste om en plats bland riksförmyndarne, så visar sig dock ingenstädes minsta spår till agg mellan honom och riks-

---

1) Föregående 6:te del, pag. 161.

2) Riksark. Rådsprot. d. 13 Juni 1634.

kansleren, utan tvärtom serdeles enighet, vänskap och förtroende.

Under ofvannämnde gemensamma tjenstgöring uti kammarverket grundlades mellan pfalzgrefven Johan Kasimir och Klas Fleming en närmare tillgifvenhet, hvilken också öfvergick på barnen. Man finner dock intet spår, att Klas Fleming deltagit i de stämplingar, som redan under drottning Kristinas tidigare regeringsår och sedan allt framgent obemärkt men oafbrutet förehades med afsigt att lyfta pfalziska huset på tronen.

Emedan göromålen allt för mycket ökades för kammarkollegium, beslöt regeringen år 1637, att alla berg- och handels-ärender skulle skiljas derifrån och öfverlemnas åt tvänne nya ämbetsverk, Bergsamtet och Kommerskollegium. För detta sednare sattes Klas Fleming till ordförande; och handeln befrämjades mycket af denna hans befattning, likasom af hans åtgerder såsom öfverståthållare i Stockholm.

Ty äfven denna syssla innehade han samtidigt med ordförandeplatsen i handelskollegium och sin befattning vid flottan, och det är i egenskap af öfverståthållare, som han blifvit mest märkvärdig. Förut hade styrelsen öfver hufvudstaden tillhört landshöfdingeämbetet i Uppland, och i anseende till ärendernas mängd ofta blifvit försummad. Enligt 1634 års regeringsform blef Stockholms styrelse anförtrodd åt en dertill ensamt egnad öfverståthållare. Klas Fleming valdes att bestrida denna syssla. Han undanbad sig, samt åberopade de många göromålen vid flottan; men rådet öfvertalade honom [1]), och han blef Stockholms förste öfverståthållare.

Här blef hans verksamhet på mångfaldiga sätt tagen i anspråk. Det föll enhvar genast i ögonen, att stadens inre delar voro trångt och illa bebyggda, med smala och krokiga gator; obehagliga att se, osun-

---

1) Riksark. Rådsp. d. 26 Sept. 1634.

da att bebo, och ganska hinderlige både för rörelsen och för släckning af infallande eldsvådor. Också hade vid flere sådana nyligen inträffade tillfällen betydliga delar af staden blifvit laggda i aska. — Båda malmarna åter voro slumpvis bebyggda utan någon slags plan eller ordning. Att afhjelpa dessa olägenheter blef ett bland Flemingens ifrigaste bemödanden. Från 1637 till 1640 höll han i beständig verksamhet en kommission, som refvade Norrmalm samt bestämde gatornas, gårdarnas och qvarterens lägen. Det anses hafva varit vid detta tillfälle, som Drottning- och Regeringsgatorna rätades och bragtes till deras nuvarande läge. Det var meningen, att Malmtorgsgatan skulle på samma sätt dragas rakt fram ända till Brunnsviken, hvilket dock efter Klas Flemings död lemnades ofullbordadt. Också på Södermalm blefvo gatorna rätade och vid Söderström den första ordentliga sluss uppförd. Uti staden besörjde Flemingen slottets återställande efter en 1642 öfvergången svår vådeld; och då riddarhuset uppfördes, blef Storkyrkobrinken genom rifningar utvidgad och rätad. Man tror äfven, att Stora och Lilla Nygatorna under denna tiderymd fått sin nu varande sträckning. Drottning Kristina utfärdade sedermera befallning om dylika förbättringar också i öfriga delar af staden; men Klas Fleming var död, och företaget afstannade. Hans verksamhet i detta afseende inskränktes ej inom hufvudstaden. Uti Uppsala, och som det tyckes, äfven i några andra städer, blefvo enligt rådets beslut qvarter och gator ordnade [1]) efter föreskrift af Klas Fleming. De många förändringar, som vid nämnde tillfällen måste ske, väckte förargelse och mot Klas Fleming många ovänner; ehuru regeringen anslog en summa penningar att dermed inköpa husen och tillfredsställa deras förra ägare [2]). Men det hjelpte ej. Borgrarne klaga-

1) Riksark. Rådspr. d. 28 Febr. 1643.
2) S. st. d. 5 Juli 1640.

de flere gånger inför regeringen. Då pesten 1639 härjade staden, påstods bland allmänheten, att den vore ett himmelens straff för det orättvisa och gudlösa nedrifvandet af husen. Fleming var enligt samtida vittnesbörd en tålmodig herre, och ej snar att reta till vrede. Han lät derföre folket ropa och gick dock orubbad till sitt mål. Fru Anna Trolle, en bland hans bekanta, hade i trakten af Jakobs kyrka ett hus, hvilket måste rifvas. Vid underrättelsen derom skref hon till öfverståthållaren ett bittert och förolämpande bref. Flemingen svarade med följande rim:

Ack hjertans syster hull!
Hvi gör i er så dull 1)
För en så ringa skull,
Som är dock rätt ett null?
Om ert hus vor' af gull,
Så skall det dock omkull,
Allt ned till mark och mull,
Och det för gatans skull,
Min gamla Anna Trull.

Staden och Norrmalm hade förut till ömsesidig skada och beständig oenighet varit tvänne serskilda städer med olika styrelse och privilegier. Under Klas Flemings tid blefvo de tillsammanslagna. Norrmalm hade nu omkring 1000 hus, men blott en kyrka; nemligen Klara. Klas Fleming lät fullända den sedan Johan den tredjes tid halffärdiga Jakobs kyrka. Han, en hans slägtinge, samt Jakob De la Gardie skänkte dertill de betydligaste bidragen. När kyrkan var färdig, delade öfverståthållaren Norrmalm uti tvänne församlingar, Klara och Jakob. — För öfrigt anlade han allmänna barnhuset; samt en stor repslagarebana, till-

---

1) Dull betyder i gammal Svenska galen.

räcklig för stadens och flottans behof. Klingsmidet blef också af honom infördt, så att riket ej mer behöfde köpa utan tvärtom kunde sälja denna vara. Nya brand- och skråordningar utfärdades; handelns fördelning infördes. Föreskrifter utfärdades för borgmästarne, för åldermän och gillen, för brokikare, för krögare och gästgifvare samt för tjäruhandeln. Främmande skeppare brukade förut att sjelfva i smått försälja sina varor, krämrarna till stor förlust; detta blef nu förbudet. — Men att göra nya inrättningar och förordningar är mindre svårt. Flemingen gjorde, hvad som är svårare; han höll ihärdigt och oafbrutet hand öfver efterlefnaden af så väl gamla och nyttiga lagar, som af de nya ordningarna; hvarigenom båda medförde påräknad nytta, och de sednare hunno inföılifva sig med folkets vana och öfvertygelse. För detta ändamål utstod han många och häftiga strider; ofta med borgrarna, hvilka, vana vid sjelfsvåld, icke ville underkasta sig en hälsosam ordning [1]); ännu oftare mot adeln, som af stolthet icke ville underkasta sig stadens lag och styrelse.

Intill denna tid hade Holländarna på många ställen uti Norrland egna utliggare, hvilka för deras räkning drefvo dervarande handel, och sedan drogo vinsten ur riket. Detta var i anseende till Holländarnes öfverflöd och Norrlänningarnas fattigdom på penningar svårt att förekomma. Uti Trosa, Norr- och Söder-Telje m. fl. drefs jemnte den lagliga äfven mycken förbuden handel och tullförsnillning, hvilket i anseende till den vidlyftiga skärgården var omöjligt att hindra. För att på engång afskära möjligheten för båda dessa missbruk samt för att upphjelpa Stockholm, genomdrefvo rikskansleren och Klas Fleming, att all utrikes handel blef både för de Norrländska och närmaste städerna förbuden. På sådant sätt blef tullen lättare att bevaka och kronans inkomster växte. Så stannade ock

1) S. st. 20 Nov. 1610.

hela handelsvinsten inom riket, och i Stockholm tilltog rörelsen så, att sjelfva anföraren för det med regeringen missnöjda partiet nödgades 1649 bekänna, att stadens handel och näringar hade betydligen tillväxt [1]).

Jemnte dessa sina många befattningar var Klas Fleming ganska trägen uti rådet, der han alltid försvarade sanning, billighet och fosterland.

Klas Fleming var förmäld i första giftet med Anna Sneckenborg; uti det andra med Helena Bjelke, enka efter riksdsdrotset Magnus Brahe. Jakob De la Gardie, som var gift med bemälte fru Helenas stjufdotter, Ebba Brahe, afrådde detta sin svärmors sednare giftermål; icke för Flemings skull, för hvilken han förklarade sig hysa mycken högaktning, utan för fru Helenas, hvilken såsom riksdrotsenka hittills varit näst konungahuset det förnämsta fruntimret i landet; men, som, gift med Klas Fleming, skulle nödgas stiga ned under alla grefvinnorna, äfven under sin egen stjufdotter. Fru Helena, Klas Fleming och Per Brahe, som äfven rådfrågades, ansågo dock icke detta förhållande af så betydlig vigt, och giftermålet gick derföre i fullbordan. Det tyckes ej heller, som De la Gardie sjelf fästat sig serdeles dervid; ty han och Flemingen fortforo att som förut i rådet understödja hvarandra. Det är likväl en sägen, att genom denna småsak lades mellan De la Gardieska och Flemingska ätterna första grunden till den fiendskap, som under sednare hälften af sjuttonde århundradet betydligt inverkade på både fäderneslandets och de bägge slägternas öden,

Klas Fleming blef begrafven i Wermdö kyrka; drottning Kristina och en stor del af rådet bevistade jordfästningen. En prydlig minnesvård utmärker hvilorummet.

Axel Lilje var en i anseende till mod och erfarenhet ryktbar krigare. Det var han, som år 1631

---

1) S st. d. 18 Febr, d. 17 Nov. 1636, d. 20 Mars 1649.

vid Mainz fick af en kanonkula det ena benet bortskjutet. Han nyttjade sedan trädben. Några år derefter hände sig, att en kula krossade trädbenet. Lilje såg helt kallt på kulan och sade: »det var väl det an»dra benet, du mente.» — Axel Lilje var en bland dem, som under kriget visste bäst taga för sig. Det sades, att han ensamt i Würtzburg kom öfver en summa af 80,000 riksdaler [1]). Det präktiga slottet Löfstad uti Östergöthland är af honom efter återkomsten från Tyska kriget uppbyggdt. På samma tid och med samma slags medel lät general Douglas uppföra Stjernarp vid stranden af Roxen. De sägas halva ämnat bygga slotten så höga, att båda krigskamraterna skulle från öfversta våningarna kunna se och hälsa på hvarandra. — Axel Lilje var icke utan flere goda egenskaper och visste förskaffa sig lydnad, hvarföre han ej sällan af regeringen användes. Men tillika måste han stundom mottaga allvarsamma föreställningar för häftighet, högmod och egensinne, genom hvilka fel han skadade fäderneslandets tjenst. I rådet var han en bland Oxenstjernas motståndare.

Torsten Stålhandske, icke af Finska utan af Westgöta-slägten, hade från simpel soldat arbetat sig upp till general öfver rytteriet. Det var i egenskap af öfverste för Finnarna, som han isynnerhet utmärkte sig. Nästan i alla de större träffningarna från 1630 till 1634 finner man Torsten Stålhandske med Finnarna ytterst på högra flygeln; oftast segrande. Mod och ihärdighet hade han i rikt mått; men förmåga att på egen hand leda en här icke så alldeles. Det försöktes några år i Schlesien, men utan framgång. Deremot visste han sörja för egen fördel och samlade betydliga rikedomar. Enkan köpte år 1647 sextio hela gårdar kronogods uti Åbo län [2]). Han skänkte till

---

1) Engestr. Hvarjehanda. Erik Andersson Oxes bref till Krister Ekeblad. Schweinfurt den 22 Okt. 1631.
2) D'Albed. Genealogica et Biographica. Fol. Tom. VI.

den nyss inrättade Åbo högskola en boksamling af nära 900 band, hvilken han troligen tagit uti Jutland. Stålhandske hade också i Tyskland namn för att vara hårdhändt; och då han under fälttåget i Holstein 1644 dog, berättade folket, huru en svart man kom till dödsbädden och bortförde den aflidnes själ.

Karl Gyllenhjelm, Karl den niondes son [1], lefde under hela denna tiderymd, och var riksamiral. Han synes likväl icke såsom sådan hafva något synnerligt uträttat. De flesta förbättringar vid flottan voro Klas Flemings verk. Måhända blef Gyllenhjelm af ålder mindre användbar. Han fick ej sällan föreställningar för sjelfrådiga och olagliga befallningar, och låg ofta i tvist med underlydande ämbetsmän [2]. I rådet vacklade han i sina åsigter. Stundom understödde han Johan Skytte mot Oxenstjerna och kämpade då för några folkväldets allmänna grundsatser. Men när det kom till enskilda fall, försvarade han stundom högadelns företrädesrättigheter lika ifrigt, och understödde då Per Brahe och aristokraterna [3], i hvilken anda han gjorde stora föräringar till riddarhuset. En annan gång åter visade han sig i bredd med Oxenstjernska partiet och erböd stora uppoffringar åt fäderneslandet [4]. Jemnte allt detta ansågs han vara konungahuset och längre fram isynnerhet Pfalziska grenen deraf enskildt och mycket tillgifven. För öfrigt var han en gladlynt, nedlåtande herre, sjelf lärd och gynnare af lärda. Han dog af andtäppa år 1650.

Johan Skytte, intager bland sina samtida ett utmärkt och för honom eget rum. Om hans ungdom, hans stora förtjenster som Gustaf Adolfs lärare, samt

1) Se 4:de del. p. 277, 6:de del p. 151.
2) Riksark. Rådsprot. d. 24 Nov. 1635, d. 10 Aug. 1636, d. 9 Mars 1640, Febr. 1641, d. 4 Aug. 1645, d. 10 och 24 Mars 1648.
3) Riksark. Rådsprot. d. 31 Jan., 1 och 28 Febr. 1642.
4) S. st. d. 26 Aug. 1644.

hans då varande täflan med Axel Oxenstjerna hafva vi redan förut talat [1]. Skytte hade åtnjutit en serdeles vårdad uppfostran, hvilken jemnte flit och ovanliga natursgåfvor gjorde honom till en af de lärdaste på sin tid. Uti latinet var han en mästare af Europeisk namnkunnighet; isynnerhet som talare. Det var också derföre, som han ofta af så väl Gustaf Adolf som af förmyndareregeringen användes till vigtigare utrikes beskickningar; hvarvid hans kunskaper och vältalighet vunno, om ej målet, dock alltid beundran. Konung Jakob i England, en kännare af gamla språken, fann stort behag uti Skyttens tal och slog honom till riddare. Också efterträdaren Karl den förste värderade Skytten så högt, att när dennes söner några år derefter kommo till London, blefvo de dubbade till riddare, och vid den då blott femtonåriga Bengt Skyttes riddareslag tillade konungen som en förklaring de orden: af kärlek till eder fader. — Äfven närvarande språk och tidsförhållanden voro Johan Skytte lika kända, ty efter slutad uppfostran hade han på Karl den niondes bekostnad under flere års resor besökt större delen af Europa, hvarefter han fick befattning i kungliga kansliet. Det var under dessa resor, som han fattade tycke för den Ramistiska filosofien, hvilken han uti Paris försvarade med en ungdomsifver, som var nära att ådraga honom förföljelse af de stränga katolikerna.

Hans första betydligare verksamhet var som lärare åt Gustaf Adolf; och det allvar, det förstånd, den flit, han dervid ådagalade, förvärfvade honom konungens och i alla tider hela Sverges tacksamhet.

Efter denna befattning anförtroddes honom Gustaf Adolfs hertigdöme, Westmanland; sedermera satt han flere år som ledamot i hofrätten, blef derpå flyttad till räknekammaren och dess ordförande från 1622 till 1629, under hvilken tid han hade det ingalunda lätta uppdraget, att skaffa medel till de beständiga och dy-

---

1) 5:te delen p. 45; 6:te delen pp, 3, 4, 153.

ra Polska krigen. År 1629 blef han som general-guvernör skickad till Riga, och år 1634 som president till den då inrättade Göta hofrätt, uti hvilken befattning han dog.

I början ägde Johan Skytte konungens förtroende i hög grad, hvarföre han upphöjdes till riksråd 1617 och till friherre 1624. I sednare år ändrades förhållandet. Skytten fick uppbära förebråelser för långsamhet, för tomma undflykter o. s. v.; det tyckes nästan som han slutligen mot konungens vilja lemnat kammarärenderna [1]; och som han, ehuru i allmänhet duglig, dock varit mera passande för talarens och tänkarens än för ämbetsmannens verksamhet. Flere gånger bad han att blifva befriad från sina besvärliga sysslor; och klagade att han rycktes från lugnet och från sitt älskade Grönsjö [2].

Skyttes vackraste verksamhet näst konungens uppfostran var som lärd och lärdomens gynnare. Han har sjelf författat åtskilligt, samt besörjt utgifvandet af den ryktbara konungastyrelsen. Gustaf Adolf anförtrodde i hans vård Lapparnas undervisning, hvilken hittills varit mycket eftersatt. Nu inrättades i Piteå en skola, som sedan flyttades till Lycksele, och hvilken till en början nästan helt och hållet grundlades på enskild bekostnad af konungen och af Johan Skytte samt genom medel, som denne sednare för sådant ändamål hos nitälskande samlat [3]. Skytten sjelf inköpte och ditskänkte 400 dalers ränta i Umeå socken. — Under det Skytten som general-guvernör förestod Liffland, var han äfven kansler och den förste i ordningen för den då inrättade Dorpts högskola. När konung Gustaf Adolf 1622 fann nödvändigt att förord-

---

1) Rålamb. N:o 18. J. Skytte till Ax. Oxenstjerna. Uppsala d. 22 Okt. 1619.

2) Rålamb. N:o 18. Flere bref från J. Skytte till Ax. Oxenstjerna 1629.

3) Riksark. Registrat. d. 5 Nov. 1634.

na en kansler öfver Uppsala, valdes Johan Skytte äfven till denna syssla, hvilken han förvaltade ända till sin död, och med synnerlig förkärlek. Han besökte lärosätet ofta och med granskning. Han gaf betydliga anslag till lön åt en professor, som skulle underhålla och uti politiska vettenskaperna undervisa fattiga adeliga ynglingar, hvilken läraresyssla jemnte tillhörande boställe ännu bär Skyttens namn. Det var också i början af Skyttens kanslerstid, som Gustaf Adolf till akademien skänkte de Gustavianska arfvegodsen, för hvilken gåfva man tror, att högskolan har till en del Skyttens gällande förord att tacka.

Mellan Axel Oxenstjerna och Johan Skytte var någon tid bortät en ganska stark spänning; orsaken oviss, antingen täflan om konungens ynnest eller olika politiska åsigter; troligen båda. Man berättar flere stickord dem emellan. En gång kom Skytten något sent upp i rådet. Oxenstjerna yttrade då: »I hafven »troligen varit uppehållen med att studera Machiavell.» Skytten svarade: »I kännen honom af naturen.» — Skyttens namnfader hette »Johan Skräddare.» På en i rådet af Skytten gjord anmärkning, svarade Oxenstjerna: rem acu tetigisti [1]), hvilket uttyddes, som en hänsyftning på skräddarebörden. — Skyttens ovilja mot de rådande herrarna var allmänt känd. När Oxenstjerna hemkom från Tyskland, besökte han under vägen Johan Skytte på Grönsjö. En bland de unga sönerna i huset pekade då på Oxenstjerna och frågade i barnsligt oförstånd helt högt: »Fader! är denne en af de der »småkungarna?» Skytten sökte tysta gossen och vända bort saken. Men Oxenstjerna, som hört frågan, svarade helt högt: »Så grymtar gris, som gammal galt» [2]). Fiendskapen tyckes hafva varit från längre tid tillbaka. Redan 1614 hade båda medtäflarna ingått en förlik-

1) Ett i latinet vanligt talesätt, som efter ordet betyder: du har med nålen träffat saken.

2) Brah. Fol. 117 p. 109.

ning [1]). Men omkring 1629 och 1632 var Oxenstjerna åter missnöjd, och Skytte bad om den fordna vänskapen [2]). Längre fram förloras spåren af denna personliga ovilja. Skyttens bref till Oxenstjerna från denna sednare tid innehålla beständigt uttryck af den högsta beundran och tacksamhet för rikskanslerens stora förtjenster. Oxenstjerna å sin sida, ehuru nästan enväldig i rådet, lät dock alltid, när serdeles vigtiga och svåra mål förekommo, Skytten väljas till en bland dem, som skulle lägga hand dervid. Oxenstjerna ville således, genom medtagande af sin kända motståndare, aflägsna hvarje sken af väld, och gifva motpartiet tillfälle att sjelf närmare undersöka alla förhållanden och föreslå bättre medel, om det kunde. Så invaldes Skytten i det utskott, som 1640 öfverlade om Holländska förbundet och förberedde Danska kriget. Så valdes han till ett bland fredsombuden i Brömsebro. Så tillkallades han år 1641, då beslutet om försäljandet af kronogods förnyades. Då rådet 1636 tog det vigtiga beslutet att skilja drottning Kristina från hennes moder, enkedrottningen, vägrade Skytten att skrifva under, förebärande, att han var frånvarande, när beslutet togs. Men Oxenstjerna gick honom på lifvet och fordrade, »att han skulle antingen uppgifva något bät»tre förslag, eller antaga rådets;» så att Skytten till slut måste formligen gilla det sednare [3]). Emedan enkedrottning Maria Eleonora ofta kom med obilliga och besynnerliga upptåg, och Skytten alltid var den, som mest tog henne i försvar, likasom också han jemnte Gyllenhjelm var den ende i rådet, för hvilken hon visade något förtroende, så uppdrog regeringen just åt honom att, nästan som en förmyndare, blifva hennes hjelp vid utredandet af räkenskaperna och ledningen af

1) Rålamb. N:o 18 J. Skytte till Ax. Oxenstjerna. Uppsala d. 22 Oct. 1629.

2) S. st. Jemnför. Falk. Ax. Oxenstjernas bref till Gabriel G:son Oxenstjerna.

3) Riksark. Rådsprot. d. 23 och 26 Aug. 1636.

hela hennes hof [1]. Skytte lärer icke hafva åtagit sig det kinkiga värfvet; men också finnes han ingen enda gång sedermera hafva försvarat hennes besynnerliga förehafvanden.

Det, som gjort Johan Skytte mest ryktbar, är hans politiska åsigter. Vi hafva redan i förra delen talat derom [2]. Dessa hans tänkesätt yttrade sig i tvåfaldigt hänseende. Först nemligen som ovilja mot högadeln, yttrad vid många tillfällen, dels uti stickord, dels genom yrkandet af Karl den niondes åsigter om nödvändigheten att nedsätta denna samhällsklass [3]. Härmed förhåller sig dock på ett eget sätt. Redan den omständigheten, att han uteslutande till adelns fördel inrättade den Skytteanska lärostolen i Uppsala, står icke rätt tillsammans med det bittra adelshat, som man vanligtvis tillskrifver honom. Uti rådsprotokollen visa sig hans tänkesätt om dessa ämnen än mindre sammanhängande. Då det gällde frågan i sin allmänhet försvarade han några gånger ofrälse ståndens rätt. Men när i rådet enskilda fall förekommo, och Axel Oxenstjerna med sina vänner kraftigt mot adeln försvarade än kronans, än ofrälseståndens rätt, då finner man, besynnerligt nog, att Skytten oftast teg; och då han talade, var det sällan för att understödja Oxenstjerna, men oftare till försvar för de adeliga anspråken och deras talare Per Brahe. Så yrkade han den satsen, att adeln, ehuru boende i stad, icke vore förpligtad till lydnad under stadens borgerliga styrelse [4]; en annan gång, att bönderna i gref- och friherrskaper skulle i skjutsning njuta samma friheter som frälsebönder. Också motarbetade han den för adeln menliga utskrifningen efter gårdtalet [5]. Förhållandet är

1) S. st. Mars och d. 5 Maj 1639.
2) Berätt. ur Sv. Hist. 6 del. p. 154.
3) Rål. 4:o N:o 161. Uttydning af ridderskapets och adelns undfångne privilegier.
4) Riksark. Rådsprotok. d. 3 Oct. 1636.
5) S. st. d. 31 Jan. 1642.

besynnerligt. Orsaken torde icke böra sökas i egennytta; ty Skytten offrade gerna åt fäderneslandet; snarare i det ärelystna bemödandet att störta den närvarande styrelsen, för hvilket ändamål olika partier stundom med grundsatsernas uppoffring förena sina krafter. Denna gången var det fåfängt. Oxenstjerna stod segrande qvar vid styret.

Skyttens politiska åsigter visade sig ytterligare som en benägenhet för republikanska statsförfattningar. Men äfven i detta hänseende finner man hos honom besynnerliga motsatser. Hos Gustaf Adolf tillstyrkte han konungamagtens höjande genom adelns fall. Man finner ock, att han velat sammankalla utskott i stället för de i sin fulltalighet stundom omedgörliga ständerna [1]. Deremot framträda ock andra syftemål, nemligen folkväldets införande. I denna afsigt yrkade han på regeringsformens tryckning och utdelande [2]; samt på ständernas rätt att förklara lagen [3]. Då stilleståndet med Polen 1635 var afslutadt, påstod Skytten, att det samma borde af alla ständerna stadfästas; ty konung eller regering ensamma ägde ej magt dertill [4]. Då rådet icke ville på detta vis nedsätta konungamagten, yrkade han, att rådets och ständernas eller åtminstone hela rådets stadfästelse skulle behöfvas [5]. Men emedan Polska regeringen förklarat sig nöjd med förmyndarnes stadfästelse, så beslöts, att densamma skulle för ifrågavarande händelse gälla; men för framtiden borde i slika fall ej blott regeringen utan ock hela rådet underskrifva stadfästelsen och det »för rådets större anseende skull [6]. Så framträder vid detta tillfälle som Skyttens egentliga syftemål bemödandet att förminska regeringens magt och

1) S st. d 29 Oct. 1635.
2) S. st. d. 26 Oct. 1635.
3) S. st. d. 13 Nov. 1635.
4) S. st. d 17 och 21 Oct. 1635.
5) S. st. d. 29 och 31 Oct. 1635.
6) S. st. d. 31 Oct. 1635.

och att så mycket möjligt draga den häldst till ständerna, eller åtminstone till rådet.

Vid betraktandet af alla ofvannämnde motsägelser frestas man nästantill den gissningen, att Johan Skytte med alla sina stora egenskaper dock varit af obestämda och vacklande grundsatser; antingen då detta kom af naturlig obeslutsamhet i lynnet, eller af bemödandet att under olika omständigheter göra sig genom olika åsigter gällande. Han är en bland de personer, som, ehuru mycket framstående, dock är för häfdatecknaren svår om ej omöjlig att fullt förklara.

LUDVIG DE GEER,

Svenska handelns och jernförädlingens fader och grundläggare, försvarar ärofullt sin plats bland Sverges hjeltar, stats- och vettenskapsmän.

Han var af gammal Brabantisk adel; stamfadern Florent de Hamal lefde vid pass 1170. En bland ättlingarna antog omkring 1280 namnet De Geer, efter ett sitt slott, beläget vid Lüttich. Ätten blomstrade länge, vann betydliga rikedomar och antog reformerta läran. När denna trosbekännelse blef af Spanska regeringen med yttersta häftighet förföljd, beslöt då varande slottsherren, Ludvig De Geer, att med hustru och barn fly samvetstvånget och bland trosförvandterna i Holland söka ett friare hem. Men det var Belgierna förbudet att begifva sig ur landet. I tysthet sålde han derföre alla sina egendomar och sände penningarna till Amsterdam. Sedan låtsade han en tillfällig resa till Maastricht och medförde dervid hustru, åtta sina barn och en trogen tjenare. I staden väntade en hyrd skeppare, som van'igen plägade föra torf utföre strömmen till Holland. Denna gången var torflasten laggd så, att inuti densamma fanns ett litet rum. Der gömde sig De Geer med omvårdnad, och

skutan fördes utföre Maasströmmen. De Spanska väktrarne lemnade henne fri väg. Ändteligen utropade skepparen: »Nu äro vi i Holland.» Då trädde gamla Ludvig De Geer med hustru, barn och tjenare fram, under den fria himlen och i det fria landet, hvarpå alla genast med böjda knän tackade Gud för räddningen. Sedermera bosatte sig De Geer uti Amsterdam, nedlade i enlighet med Holländarnes republikanska tänkesätt sitt adelskap samt idkade bankrörelse.

Dennes son, den ifrågavarande Ludvig De Geer, var född 1587, och således blott nio år, när han deltog uti ofvannämnde flykt. Det hemlighetsfulla, men högtidliga uppträdet, jemnte fadrens brinnande nit och sjelfuppoffring gjorde på gossen ett intryck, som varade för lifstiden. Kärlek till samvetsfrihet jemnte innerlig gudsfruktan blef ett hufvuddrag uti hans hela lefnad.

Ludvig De Geer följde fadrens yrke och bragte sin förmögenhet till ovanlig höjd. Då Gustaf Adolf år 1617 upptog ett stort lån, var De Geer en af de betydligaste delägrarna deri. Detta var början till hans förbindelse med Sverge. Han fick då höra omtalas, huru i nämnde land funnes ymnig tillgång på malm, skog och vattenfall; men att jernförädlingen genom brist på medel och erfarenhet vore försummad. Redan från barndomen hade De Geer kärlek för dessa yrken; emedan hans far i Wallonska landet ägt och med fördel drifvit åtskilliga jernverk. De Geer föll derföre på den tanken att genom uppdrifvande af Svenska jernets förädling och afsättning bidraga till både sin och landets förkofran. Skrifteligen bad han sin i Sverge varande landsman, Wilhelm De Besche, gifva förslag på något kronans jernbruk, som De Geer kunde med fördel köpa och förbättra. Denne föreslog Finspång, ett då för tiden obetydligt verk. De Geer fattade genast sitt beslut. Villkoren bestämdes. De Geer hade af konungen en betydlig fordran, löpande med 20 procent, en då för tiden hvarken olaglig el-

ler ovanlig räntefot. I pant för denna sin skuld öfverlät konungen Finspång samt kronans rätt af Finspånga län, hvilket bestod af sju närmast kringliggande socknar, en nejd då för tiden föga uppodlad, och hvarken för enskilda eller för det allmänna af någon serdeles nytta. År 1618 öfverlemnades verket åt De Geers ombud, förenämnde De Besche.

Från denna stund började för nejden ett nytt tidehvarf. Inom kort uppfördes vid Finspång en ny förbättrad masugn, tolf förbättrade härdar, en stålhammare, ett styckgjuteri med trenne borrvindar. Skyllbergs bruk inrättades till stångjernssmide. Jernverken i Godegård fördubblades, och bland allmogen i dervarande ofruktbara nejd infördes det Lüttichska handsmidet af söm, spik och hästskor. Bönderna ansågo i början det trägna arbetet som slafveri; men sedan som en nyttig binäring, hvilken ofta i hårdår skaffade dem ett eljest saknadt bröd. På alla dessa ställen använde De Geer förbättrade tillverkningssätt, mest derigenom, att han ditskickade en mängd Walloner, hvilka gerna flydde från sitt af katolikerna tvingade fädernesland och medförde större erfarenhet och vana vid jernets behandling. Från De Geers verk spridde sig de nya uppfinningarna till kringliggande bruk. Öfverallt ökades ja mångdubblades tillverkningen. Orten fick nytt lif. Riklig arbetsförtjenst spridde välmåga, handel och rörelse. Såsom en serskild följd häraf beslöt regeringen att till ortens lättnad anlägga staden Askersund. Det skedde 1640.

Men till förädling och afsättning af den sålunda frambragta varumängden behöfde De Geer en passande stapelstad. Härtill utsågs Norrköping. Platsen var lyckligt vald. Den hade på Bråviken fri segelled ut åt Östersjön och verldshafvet; på Motala ström båtled till det inre af landet; inom sjelfva staden många och starka forssar för anläggande af vattenverk, och slutligen den omgifvande rika Östgötabygden till visthus. Staden var förut obetydlig. Nu växte den fort. Re-

dan 1620 utverkades åt densamma nya privilegier med rätt till utrikes handel. År 1623 anlade De Geer ett harnesksmide, som dock, när sedermera dessa försvarsvapen kommo ur bruk, förvandlades till gevärsfaktori. År 1627 lät han genom De Besche dersammastädes anlägga ett messingsbruk, som blef föresyn för alla sednare inom riket, och steg till den betydenhet, att det 40 år derefter såldes för femtiotvå tusen riksdaler. Regeringen gaf tullfri utförsel på vapen, hvarefter handeln än mera tilltog. För de många utlänningarna inrättades Tyska kyrkan, hvars pastor sedan 1643 löntes ensamt af De Geer. För de reformerta hölls serskild gudstjenst i De Geers hus. År 1641 blef staden efter en ny plan betydligen utvidgad. År 1650 räknade den redan 5000 innevånare. I denna stad och midt bland alla de nya anläggningarna valde De Geer sin boning, då han år 1628 för första gången besökte Sverge och han blef sedan allt framgent dersammastädes boende.

Dannemora jern hade länge varit för sin godhet bekant. Grufvan jemnte bruken Löfsta, Österby och Gimo tillhörde kronan; men genom bedrägliga eller oskickliga förvaltare hade inkomsten deraf varit ringa. Grufvan jemnte Österby och Löfsta, samt förmodligen också Gimo arrenderades år 1626 åt De Geer och De Besche, samt från 1633 åt den förra ensam. År 1643 köpte han af kronan alla lägenheterna, hvarefter de mycket utvidgades och förbättrades genom införande af främmande arbetare och af Wallonsmidet, hvarigenom och i följe af malmens utmärkta godhet Dannemora tillverkning vann och ännu bibehåller anseende af det bästa jern, man känner. Äfven i denna ort likasom i Östergötland spriddes genom de många nya anläggningarna arbetsamhet, rörelse och välmåga.

Dessa egendomar voro i början endast genom panträtt i Ludvig De Geers hand. Sedan kronogodsens försäljning blifvit afgjord, beslöt De Geer att nämnde lägenheter helt och hållet inköpa. Men enligt förord-

ningen såldes gods åt inga andra, än åt frälsemän. Han måste derföre 1641 begära inträde på Svenska riddarhuset, och anhöll att dervid få behålla sitt gamla namn och sköldemärke. Rutorna i det sednare hade af en Frankrikes konung blifvit prydda med de trenne liljorna till belöning för den utmärkta tapperhet, hvarmed en De Geer hade uti många fältslag kämpat för Frankrike. Men Svenska adeln ville ej erkänna rättigheter från främmande land; och vid införandet på riddarhuset blef vapnet förändradt. Sedan Kristina uppnått myndiga år, klagade De Geer och återfick sitt gamla sköldemärke.

Sålunda blifven Svensk adelsman, inköpte han år 1641 Finspång med underlydande bruk och hela Dannemora socken, samt 1643 Löfsta, Österby och Gimo. För de sednare trenne betaldes 123,722 riksdaler, köpeskillingen uträknad efter den vanliga taxan. Betalningen skedde genom qvittning af De Geers förut åt kronan lemnade förskotter. När Kristina blef myndig, bekräftade hon 1646 för evärdeliga tider hela köpet, dock måste De Geer vid samma tillfälle öka på köpeskillingen med 62,459 riksdaler utöfver den förra. Vid stadfästelse-brefvets utfärdande yttrade drottningens ombud: »Herr De Geer! Ni lägger er till de »bästa egendomarna i riket.» De Geer svarade: »När »jag tog mot dem, voro de de sämsta.»

Äfven i många andra förhållanden var De Geer landet till mycken nytta. Efter Brömsebro freden utrustade han på egen bekostnad ett fartyg, som sökte handelsförbindelser med Afrika. Början var lofvande. På De Geers förslag inrättades 1649 Afrikanska handelskompaniet med nederlagskontor vid Capo Corso på Guineiska kusten. — Uti flere år förestod De Geer kopparkompaniet och förbättrade derunder bearbetningen af denna metall. — Det var också De Geer, som lärde regeringen att på flottan nyttja kanoner af jern

i stället för de förut brukliga af koppar, hvilka voro dyrare [1]. Man finner honom ganska ofta af regeringen i allmänna ärender använd eller rådfrågad. Jernförädlingen dref han framåt så, att Sverge i stället för att köpa kunde i betydlig mängd sälja kanoner och allehanda slags vapen. År 1654 beställde England från De Geerska verken på en gång 1500 kanoner.

Det mest ryktbara och ovanliga bland alla De Geers företag var utrustningen af hans flotta. Vi hafva redan talat om den samma och om den stora nytta, som den åt Sverge medförde. Vid krigets slut uppgaf De Geer sin fordran för densamma till 2,000,000 riksdaler och begärde Medelpad i pant [2]. Han fick i afbetalning gods i Halland för 50,000 riksdaler, samt derjemnte löfte om det öfriga vid bättre tider. Sådana kommo aldrig. Han påminte. Man svarade, att räkningen var för hög. De Geer nekade; men erböd sig frivilligt efterskänka kronan 950,000 riksdaler, om blott den återstående millionen erlades. Också denna blef obetald.

Ludvig De Geer var ej stor till växten, men stadigt byggd, något benägen för fetma; ansigtet med tycke af Axel Oxenstjerna genom kalotten, det breda pipskägget samt blickens allvar och klokhet. I sitt yrke visade han mycken redbarhet, men lät också väl betala sig. Hans arbetsamhet var outtröttelig. Många gånger for han mellan Holland och Sverge fram och åter, samt brefväxlade kring större delen af vestra Europa. I sitt umgänge var han något butter; men under ytan af tvärhet och sträng hushållning låg ovanlig välgörenhet. Redan vid 21 år gjorde han det löfte, att vid alla sina handelsföretag af vinsten afsätta en tiondedel åt kyrkan och de fattiga, och han höll denna sin föresats, ehuru gåfvorna framdeles stego till stora summor. Så gaf han betydliga medel åt Wal-

1) Riksark. Rådsprot. d. 4 Oct. 1644 och flerestädes

2) S. st. d. 17 Dec. 1644.

lonska barnhuset i Amsterdam, åt fördrifna trosförvandter, serdeles åren 1621 och 1622 åt flyktingarna från Pfalz. Mot sina underhafvande var han en både allvarsam och välgörande fader.

Hans gudsfruktan var innerlig, hans förtröstan orubbelig. Det är om honom med sanning sagdt, att han var en af dem, som göra våld på himmelriket; så offrade och kämpade han för sin salighet. Innehållet af hans dagbok visar en fast tro och lefvande gudsfruktan, på samma gång som uttryck och form ofta påminna om författarens yrke att gifva och draga vexlar.

Vi vilja ur denna dagbok anföra några utdrag:

»Norrköping d. 15 Nov. 1628. Emedan vi dag-»ligen med våra synder bryta mot Gud och förtjena »hans straff, så böra vi ock dagligen bedja om hans »nåd; likaledes att han måtte välsigna våra företag, på »det vi må kunna uppehålla vårt hus och stödja de »fattiga samt den tryckta församlingen. Ja, Gud böje »våra hjertan till sin kyrkas hjelp och till en fast för-»tröstan. Vi bedja också, att Gud måtte nådigt bevara »och till Amsterdam förhjelpa våra tvänne fartyg, och »i stället för sjöförsäkring utfästa vi oss att i sådan »händelse åt de fattiga betala ett tusen gyllen. Skep-»pare äro Jakob Adriansen och Jurgen Bruyn från Stral-»sund. Gud gifve dem en lycklig resa!»

En annan gång läses:

»På färden mellan Hamburg och Bremen var jag »tre gånger i lifsfara. Jag lofvade då åt de fattiga 1000 »riksdaler, om Gud befriade mig. — Ofvannämnde 1000 »riksdaler äro till de fattiga utbetalda. Se räkenskaps-»boken p. 81.»

»År 1640 d. 16 Maj led jag ganska häftiga sten-»plågor. Jag bad Gud på det innerligaste att göra slut »på min smärta, och utlofvade i sådant fall 1000 gyl-»len åt de fattiga. Följande dagen blef jag bättre. — »Gåfvan utbetaldes d. 21 samma månad.»

År 1619. »Emedan Gud välsignat mig icke blott »med egodelar utan ock med barn (han hade ej mindre »än fjorton), så beder jag, att Gud värdes med sin »Heliga Anda ledsaga dessa barn och lära dem framför »allt Guds kärlek och fruktan, så att de vandra hans »vägar och vinna hans salighet. Fördenskull lofvar »jag att för hvarje barn årligen åt de fattiga utbetala »200 gyllen.»

Samma dag. »Om gåfvor till de fattiga ej genast »utbetalas, utan gå i min rörelse, så skall jag deraf »betala ränta efter sex för hundrade. Men om någon »af mina slägtingar kommer i fattigdom och nöd, må »det vara mig obetaget att af dessa medel lemna ho»nom hjelp.»

År 1625. »Om Gud skulle ålägga mig det straf»fet att göra stora förluster på mina egna medel, så »skola gåfvorna till de fattiga likafullt betalas till yt»tersta skärfven. Men, om Gud för syndens skull »straffar mig än hårdare, då må jag ödmjuka mig inför »Gud och menniskor. Då och icke förr må det vara »mig tillåtet att af fattigmedlen taga något till egen »hjelp. Men allsvåldige Herre! Gif att jag vandrar på »dina vägar och genom sann ånger och rättskaffens »lefverne från mig afvänder dylika straffdomar. Amen, »Herre, Amen!»

För olyckliga protestantiska trosförvandter visade han verksamt deltagande och mot katolikerna brinnande nit. Uti Maasstricht upprättade han ett eget tryckeri, på det en af dåtidens lärda måtte derstädes kunna obehindrad utgifva sina mot påfveläran författade böcker. De Geer fick veta, att den Heliga Skrift icke var på Ungerska språket öfversatt, af hvilken orsak alla der varande folk saknade tillfälle till dess läsning. De Geer lät derföre på sin bekostnad författa och trycka en Slavonsk öfversättning af Bibeln, af hvilken flere tusen exemplar utspriddes bland nämnde folk. Sjelf medförde De Geer för sin enskilda gudstjenst en reformert prest; och åt Wallonerne vid Löfsta underhöll

han reformert både predikant och skolmästare. Detta väckte oro bland de stränga lutheranerna, och några afundsjuka borgare begagnade trosnitet som anledning att motarbeta henom. Men De Geers lugna och oväldiga uppförande afväpnade tadlet. Och med hvad skäl kunde lutherska presterskapet klaga, då De Geer åt sina Tyska lutherska arbetare i Norrköping öppnade i egen bonlng först en sal för deras gudstjenst, och sedan underhöll på sin enskilda bekostnad en kyrkoherde för deras uppbyggelse?

När Ludvig De Geer vid 20 års ålder gick på en af gatorna i Dortrecht, såg han en halfväxt flicka stående utanför ett hus. En ovanlig känsla likasom en aning uppstod hos De Geer. Han frågade: »Hvad he»ter du?» — »Adriana,» svarade flickan och rodnade. »Hvad heta dina föräldrar?» frågade De Geer vidare. »Min far heter Lorenz Gerard och min mor Ida de »la Fosse,» svarade flickan och sprang i detsamma in, slog porten i lås och ilade till föräldrarna, samt berättade, »huru en ung herre talat med henne på gatan;» och tillade hon, »jag vet ej, hvarföre jag blef så hä»pen, när han talade mig till.» — De Geer kände faderns namn och fyra år derefter ingick han i äktenskap med den då fullväxta flickan. Deras sammanlefnad blef lycklig tills år 1634, då Adriana dog efter att hafva framfödt sitt fjortonde barn, Benjamin De Geer.

Utom denna olycka pröfvades De Geer också af andra motgångar. År 1631 blef han inför Gustaf Adolf anklagad för oriktiga räkenskaper; men efter anställd undersökning frikänd och af konungen sedermera med serdeles ynnest omfattad. Uti sitt bemödande att upphjelpa Sverges handel och bergverk motarbetades han ifrigt af missunsamhet hos så väl Holländska köpmän som Belgiska jernverksägare, och hade från detta håll många ledsamheter. Mesta sorgen dock inom eget hus. Han gifte sin dotter Ida med Karl De Besche, sonen af hans oftanämnde bolagsman. Denne Karl De

Besche begärde och erhöll ofta och betydlig hjelp af svärfadern. Men när mågens fordringar blefvo för omåttliga, sade svärfadern Nej! Då uppträdde De Besche inför Axel Oxenstjerna och Per Brahe samt anklagade De Geer för falska räkenskapsböcker med bortskurna blad, oriktiga summor o. s. v. Saken väckte mycket uppseende. De Besche begärde, att nyssnämnde tvänne herrar skulle som skiljedomare undersöka och afgöra saken; de biföllo, och äfven De Geer sjelf. Men när dagen nalkades, rymde De Besche med hustru och barn och begaf sig till Holland. De Geer gick segrande äfven från denna anklagelse. — Hvad som mycket smärtade honom var, att kronan vägrade godtgöra hans fordran för flottans utrustning; och det just på samma tid, som drottning Kristina bortslösade stora summor på utländska lärda och skalder, samt på gunstlingar och hofnöjen. Han reste 1651 till Holland, der han året derpå dog under de svåraste stenplågor, dock med orubblig undergifvenhet.

De stora fördelar, som De Geer förstod att i Sverge tillvinna sig, torde visserligen hafva uppvägt de förluster, han på kronan lidit. De ursäkta dock ej det allmännas länge fortfarande otacksamhet. Något ämbete eller hedersvärdighet gafs honom aldrig; kronans kommissarius är den enda tittel, hvarmed han stundom nämnes. Oxenstjerna, Brahe och De la Gardie voro väl hans vänner och försvarare [1]; men Kristina försummade honom ofta. Hans stora fordran blef obetald, och det för alltid. Han nödgades åt Kristina erlägga ett öfverskott på betalningssumman, för att få bekräftelse på köpet af Roslagsbruken. Likväl voro de icke trygga. Vid Karl den elftes räfst blef det fråga om deras återtagning till kronan, och Finspångs redan då välbyggda slott var på förslag till öfverste-boställe vid ett af Östgöta-regementerna. Karl den elftes rättskänsla hindrade detta sednare; men De Geers arfvin-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 12 Nov. 1645.

gar nödgades 1687 att för bibehållandet af Roslagsbruken åtaga sig en årlig skatt af 4000 daler silfvermynt.

Ingen minnesvård har blifvit uppförd åt Ludvig De Geer, utom dem han sjelf rest, nemligen Sverges förbättrade jernverk och handel, Roslagens, Finspångatraktens och Norrköpingss tillväxt, samt den lyckliga utgången af fälttåget 1644. Dessa vårdar äro oförgängliga. Allt, hvad Oxenstjernas statskonst, allt hvad Banérs, Torstenssons och Wrangels svärd under blod och brand eröfrade från det förtryckta Tyskland, är redan återigen förloradt. Hvad Ludvig De Geer i gudsfruktan och flit, i ordning och fridsamhet åt Sverge vunnit, det har blifvit qvar och bär också åt den sednaste framtid sina välgörande frukter.

DE BESCHE.

Jemnte och bredvid De Geer visa sig äfven flere andra män, hvilka nitiskt arbetade på samma vägar. Den omnämnda Wilhelm De Besche hade med sin far och bror under Karl den niondes tid för det katolska förtryckets skull flytt från Belgien till Sverge. De genomförde flere nyttiga inrättningar, samt utvidgade och förbättrade Forsmarks bruk till ett af de förnämsta inom riket.

Kristofer och hans bror Karl Geijer, bördiga från Österrike, och gifta med två brorsdöttrar till Wilhelm De Besche, nedsatte sig i Wermland, der de och deras efterkommande uppodlade landet och förbättrade bruksrörelsen.

Som bevis, huru jernförädlingen under detta tidehvarf utvidgades, må anföras, att i hela Wermland funnos före 1628 endast 12 bruk; men från 1628 till och med 1644 anlades ensamt i detta landskap 21 nya jernverk.

Georg Grissbach, född i Braunschweig och uppfostrad bland Harzbergen, blef såsom en skicklig

minerare af Gustaf Adolf inkallad i riket och gjorde mycken nytta under Preussiska fälttågen. Ännu vigtigare blefvo hans arbeten inom riket såsom öfverbergmästare. Genom anläggningen af vattenkonster sparade han årligen för kronan i Falu grufva 7000 och i Sala 6000 riksdaler, samt genom en annan förbättring vid det sednare stället 20,000 riksdaler också årligen. Han dog 1651 som ägare till Salneck i Uppland.

Desse m. fl. arbetade träget uti fredens välgörande men icke lysande yrken. De voro alla utlänningar, inkallade af Gustaf Adolf och skyddade af Axel Oxenstjerna, ett bemödande att leda Svenskarna till fredliga sysselsättningar, till slöjder och handel; men hvilket genom folkets vanor och böjelser, samt genom sednare uteslutande krigiska styrelser motarbetades och blef slutligen helt och hållet tillintetgjordt.

JOHANNES RUDBECK,

den ryktbare biskopen i Westerås, härstammade från Holstein. Stamfadern Peder Oxesson till Rudebeck och Hoppendorf var konung Erik den trettondes råd. En af ättlingarna, Johan Pedersson Rudbeck, inflyttade under Karl den niondes tid till Sverge, fick der sitt gifte och dog som stadsskrifvare i Örebro. Denne hade tre söner, alla ryktbara för lärdom, mest likväl den medlersta, Johannes, född 1581. Sju år åtnjöt han undervisning i Örebro skola, sedan i Uppsala och slutligen i Wittenberg. På sistnämnde ställe blef han vid 22 års ålder magister och det med så mycket beröm, att han redan året förut hade både från Wittenberg och Würzburg anbud att vid dessa högskolor blifva professor. Han föredrog fäderneslandet och blef vid 23 års ålder professor i matematiken i Uppsala. Men undertiden vinnlade han sig om de teologiska kunskapsarterna och var 1608 en bland de farligaste motståndare, som kalvinisten Forbesius vid sin disputation ha-

de att bekämpa [1]. År 1610 blef han professor i Hebreiskan och 1611 i teologien. Det var under denna tid, som han råkade i den svåra och ryktbara tvisten med Messenius, hvarom mer i nästa berättelse. Gustaf Adolf afgjorde saken så, att Rudbeck kallades till hofpredikant och följde såsom sådan konungen i sju års tid, äfven under de svåra Lifländska fälttågen 1614 och 1615. Under denna tiden vann han i hög grad Gustaf Adolfs förtroende såsom en lärd, sanningsälskande och ovanligt driftig man. Han fick i uppdrag att tillsammans med Elof Terserus, Lenæus, Johannes Botvidi och några andra utarbeta en ny upplaga af Bibeln, sedan den första af 1541 var utgången. Arbetet föll på Rudbeck nästan ensam, och han bedref det med sådan ifver, att Bibeln inom tre år var färdig. Denna upplaga, den trycktes år 1618, var dock utarbetad med så mycken noggrannhet, att den lades till grund för de flesta sednare. År 1617 vid konungens kröning blef Rudbeck teologie doktor, en då nyss införd och sällsynt värdighet. År 1618, när några obehagliga uppträden förefõllo i Westerås stift, och den då varande gamla biskopen ej kunde reda målen, blef Rudbeck af konungen med sådant uppdrag ditsänd och utförde sitt värf så, att, när året derpå stiftet blef ledigt, han dertill erhöll både presterskapets och konungens kallelse och således blef biskop i Westerås vid 38 års ålder.

Det var i denna befattning, som Rudbeck inlade en serdeles lysande ära. Stiftet hade i lång tid varit utsatt för åtskilliga missöden. Biskop Ofeeg hade under Erik den fjortondes regering obehagliga tvister om nattvarden. Efterträdaren Erasmus Nicolai blef med biskopsstolen lockad att antaga liturgien och förlorade derigenom allt anseende. Efter en mellantid af åtta år kom Bellinus, också liturgist, derföre bland presterna illa anskrifven, sedan af Karl den nionde afsatt,

---

1) Se Berättelsen om Karl den nionde. Kap. 14.

men åter på förbön benådad. Han hade dock härvid förlorat allt anseende och myndighet. Slutligen blef han också af ålder och deraf följande svaghet oduglig; han uppnådde nemligen 103 år. — Under sådana styresmän hade i stiftet inritat sig en mängd oordningar och missbruk. Derjemnte var domkyrkan förfallen, undervisningsverk och fattigvård i fullkomlig lägervall, presterna okunniga, oordentliga, olydiga mot sina förmän, olydda af sina åhörare. Sådant var det stift, Johannes Rudbeck tillträdde.

Hans första omtanka var att skaffa medel till alla behöfliga förbättringar, och han talade med så mycken värma för saken, och föregick sjelf med så stora uppoffringar, att han för sina allmänna företag samlade betydliga gåfvor. Af konungen utverkade han dubbel kronotionde ur kyrkoherbergena samt flera från kyrkan till slottet tagna stadstomter, några vattenverk, flere skeppund koppar samt de böter, som Olof Stråle måste för Elfsborgs uppgifvande betala. Gustaf den förstes enkedrottning, Katrina Stenbock, hvilken då ännu lefde, skänkte betydliga bidrag; likaså Jakob De la Gardie, bröderna Axel och Gabriel Oxenstjerna, Per Banér, Klas Horn m. fl. Af presterskapet i stiftet erhöll han 2180, sjelf gaf han af egna medel 5300 daler kopparmynt. Då han på resor och visitationer erhöll skänker, mottog och uppskref han dem för de allmänna verkens räkning, och redovisade för deras likasom för de större gåfvornas användande.

Försedd med dessa medel, grep Rudbeck saken genast an. Domkyrkan blef till större delen med kopparplåtar omtäckt och försedd med ny inredning och prydnad; ett arbete, hvartill åtgick mycken tid och kostnad; bland annat 100 skeppund koppar.

Det gamla skolehuset var mörkt, trångt och förfallet. Redan året efter sin ankomst lät Rudbeck påbygga en ny våning och sedermera uppföra tvänne andra byggnader till lärosalar.

Hospitalet var förfallet och i oordning. Samma år, som gamla skolhuset blef iståndsatt, begyntes äfven nybyggnad af hospitalet, och efter tio år underhölls derstädes ett mot förut dubbelt antal fattiga.

Biskop Rudbeck nöjde sig icke med denna blott yttre verksamhet, utan grep på det kraftigaste in uti alla de ämnen, som hörde till hans förvaltning. En ny och färbättrad kyrkoordning utkom för stiftet. Vid sin död hade han tvänne gånger visiterat hvarje kyrka inom sitt vidsträckta område. Oförtrutet och oförskräckt arbetade han dervid på afskaffandet af en mängd oordningar, missbruk och gängse laster. Emedan de flesta församlingar voro för stora att af ensam kyrkoherde rätt skötas, tillsatte han nästan öfverallt kaplaner. Under samma visitationer införde han ock bruket af utförliga inventarier och ordentliga kyrkoböcker, och var den, som dermed föregick hela riket, länge med sitt stift ensam; ty ännu 1643 finner man, att regeringen öfvergaf som en omöjlig sak förslaget att påbjuda ordentliga förteckningar öfver födda, lefvande och döda i hvarje församling [1]. Under nämnde visitationer förde Rudbeck egenhändiga anteckningar icke blott öfver presternas uppförande och församlingarnas tillstånd i allmänhet, utan ock listor öfver så väl hårdnackade och obotfärdiga syndare, som öfver fattiga och nödlidande inom hvarje församling, i ändamål att omvända, varna eller tukta de förra och understödja de sednare. För att ännu närmare lära känna sitt stift, dels utarbetade han sjelf, dels lät han på sin bekostnad författa enskilda kartor öfver de flesta socknarna, hvilka kartor voro de första sådana inom detta landskap.

Presterskapet höll han i sträng ordning. Han tålde icke ens skenet af flärd och grannlåt. Presterna fingo ej nyttja kläder skurna, så som allmänna bruket fordrade, utan måste visa sig uti kasjackor, en

---

1) Riksark. Rådspr. d. 3 Oct. 1643.

då för tiden nästan allmänt aflaggd drägt, samt små skjortkragar, kort hår och låga hattar. Den, som bröt deremot, och råkade ut för biskopen, blef näpst, stundom pliktfälld. Likaså de, som gjorde för stora gästabud. En bland kyrkoherdarna hade för biskops-visitationen tillställt en kostbar bjudning. Rudbeck blef förtörnad öfver sådant slöseri och fällde honom att plikta 12 daler till fattighuset, samt utfärdade ett ämbetsmemorial, som föreskref, huru högt kostnaderna för ett visitations-gästabud finge sträcka sig. Prester, som visade försumlighet eller laster, blefvo varnade, straffade, stundom sattes de, som andra djeknar i proban; en annan gång måste de från predikstolen afbedja sina fel; icke sällan blefvo de afsatta. Då man i sådana fall ville vädja till hans deltagande för fordna ungdomsvänner, eller för deras barn, svarade han, »att ed och samvete vore vigtigare än »ungdomsvänskap och en hel församlings vård angelägnare än den brottsliga prestens omvårdnad.» Tvänne gånger hvart år höll han prestmöte, den ena gången med kaplanerna och det yngre presterskapet serskildt. Dessa sista möten varade stundom länge, en gång hela tre veckor. Disputationer och predikningar höllos derunder nästan hvarenda dag, men presterna fingo först kort förut veta de ämnen, öfver hvilka de skulle tala. Genom dessa öfningar underhöllos och spriddes kunskaper och läslust, och biskopen fick tillfälle att noga lära känna sina underlydande prestmän.

Vid Rudbecks tillträde utgjordes lärarestaten i Westerås af en lektor i teologien, samt en rektor med tre eller fyra medlärare; och samma förhållande var vid öfriga domkyrkoskolor. Detta befanns så mycket mer otillräckligt, som då för tiden många vigdes till prester, hvilka aldrig besökt något universitet eller åtnjutit annan undervisning än vid domkyrkoskola. Sådana prester kallades Gulnäbbar och ansågos för deras okunnighets skull med något förakt. Dels för

dessa

dessa prestämnen, dels för att uppdrifva hela undervisningen, utverkade Rudbeck år 1623 statsanslag till löner åt flere lektorer och lärare, så att 1630 funnos för gymnasium 9 lektorer och serskildt för skolan fem kolleger, utom att tvänne af lektorerna skulle äfven der undervisa. De äldsta gymnasisterna, hvilka förbereddes till andeliga ståndet, blefvo intagna uti en serskild afdelning, nästan som ett seminarium, der de fingo genomgå allehanda öfningar, som ansågos nyttiga för deras framtida bestämmelse. Tillika införde Rudbeck en serskild drägt, förutan hvilken djeknarna icke skulle få visa sig. Till ledning för hela verket uppsatte han en skolordning, hvilken förblef gällande tills år 1649 en ny och allmän vardt för hela riket antagen. Genom alla dessa förbättringar och deras långvariga handhafvande steg Westerås läroverk till ovanligt anseende. Det hände, att studenter från högskolan dit återvände för att bättre inhämta nödiga kunskaper; och Stjernhjelm, Stjernhök, Terserus och Columbus, under nästa tidehvarf de mest lysande namn i Sverges vittra och vettenskapliga häfder, voro alla bildade i Westerås skola och vid denna tid.

Westerås skola och gymnasium, så som de af Johannes Rudbeck ordnades, blefvo också förebilder för de undervisningsverk, som sedermera tid efter annan vid biskopssätena och annorstädes blifvit inrättade. De hade den tiden en riktning, att hvart och ett blifva en slags högskola i sitt landskap, hvarom också gymnasiernas form ännu påminner.

Rudbeck ifrade icke blott för gamla språk och teologiska kunskapsarter, hvilka ämnen eljest den tiden uteslutande sysselsatte skolorna och den lärda verlden. Han älskade sjelf och idkade matematik, naturkunskap och tonkonst. Han inköpte derföre en hop astronomiska instrumenter och anlade en botanisk trädgård, samt inrättade derjemnte ett musikaliskt biblio-

tek och lät från Tyskland införa en hop instrumenter, allt till ungdomens förkofran i dessa stycken. De astronomiska och botaniska föreläsningarna råkade efter Rudbecks död i förfall; tidsandan var för dessa kunskapsarter icke benägen. Men tonkonsten gjorde i Westerås betydliga framsteg, hvilka också, hofvet undantaget, voro nästande första inom riket. De leddes af en lektor Columbus, som Rudbeck kallat till Westerås, och hvilken sedan kom som professor till Uppsala och derifrån genom den studerande ungdomen spridde kännedom och håg för nämnde konst. Denne Columbus var fader till den ryktbare skalden af samma namn.

Läroverkets hela bokförråd bestod vid Rudbecks ankomst af 75 band. Under hans tid ökades det till 333, hvaraf biskopen ensam gifvit 102. Axel Oxenstjerna fick 1631 af Gustaf Adolf det stora erkebiskopliga biblioteket i Mainz, och skänkte det till Westerås, men fartyget, som skulle öfverföra detsamma, förgicks. För att emedlertid så vidt möjligt förekomma den dåvarande bristen på goda läroböcker, lät Rudbeck anlägga ett domkapitlet tillhörigt tryckeri, från hvilket sådana arbeten utgåfvos.

Äfven för kunskapernas spridning till de närande klasserna arbetade Rudbeck med ifver. Vid hans ankomst funnos skolor blott i fyra af stiftets städer, samt i en landsförsamling, nemligen i Tuna. Bland allmogen var knappt en enda, som kunde nödtorftigt stafva i bok. Rudbeck upprättade nya skolor i Linde, Nora, Säter, Sala och Avestad, hvarförutan Falu förra folkskola förvandlades till trivialskola. I landsförsamlingarna gick det trögare. Blott i två socknar kunde skolor för allmogen inrättas. För andra könet öppnade Rudbeck i Westerås en undervisningsanstalt, der äfven qvinnoslöjder lärdes; i afseende på tiden måhända den första flickskola i riket.

Fattigvården skötte biskop Rudbeck med ovanlig drift. Kringstrykande tiggeri sökte han såsom ganska

skadligt att på allt sätt förekomma, och inrättade derföre fattighus, hvar han kunde. För det i Westerås uppsatte han spis- och hushållsordning, granskade sjelf ofta dess matförråder, de fattigas uppförande, behandling o. s. v.

Så med ordning, drift och rättskänsla inverkade Rudbeck på allt, som hörde till hans befattning. Genom denna noggranna vård, i mer än 20 års tid oafbrutet fortsatt, blef Westerås stift alldeles omskapadt, och ett mönster för de andra. Sällan har någon ämbetsman inom sin krets åstadkommit en så fullkomlig och välgörande förändring.

Det sätt, hvarpå Rudbeck förvaltade stiftet, gjorde, att Gustaf Adolf år 1627 befallte honom visitera och ordna församlingarna i Estland och Ingermanland, hvarest mycken villervalla herrskade. Rudbeck fann förhållandet ohyggligt. Kyrkorna voro förfallna, boställen och löner af de mägtige i landet borttagne eller af folket bortprutade, så att presterna måste äta sina åhörares nådebröd, och derföre aldrig tordes angripa deras laster. Presterna sjelfva okunniga, ofta afskedade soldater, kunde ej ett enda ord latin, knappt sitt modersmål, och lefde i dryckenskap och uppenbara synder; en prest befanns hafva tvenne hustrur. Ingen ordning, ingen lydnad för förmän; derföre ingen möjlighet att få felen rättade. Med sådana lärare var folket, ehuru till namnet lutheraner, nära nog hedningar; adeln bytte sins emellan hustrur och gåfvo jagthundar emellan samt handterade sina bönder som djur; folket sjelft dyrkade i lundar och skogshus beläten och stoder, samt öfverlemnade sig öppet åt dryckenskap och lösaktighet; bonden hade vanligen flere hustrur, och ej sällan företog man sig att i kyrkan disputera mot presten på predikstolen. Då Rudbeck började röra vid allt detta elände, fick han det häftigaste motstånd, så af presterna och landtadeln, som i synnerhet af borgerskapet i Revel. Man påstod, att landets kyrkoförfattning var i så godt skick, att den ej behöfde för-

bättras; att Svenska regeringen ej hade rättighet att blanda sig i dessa deras enskilda angelägenheter o. s. v. Den kraftfulle Rudbeck, ehuru försedd med Gustaf Adolfs fullmagt, kunde mot detta förenade motstånd ingenting hufvudsakligt uträtta. Efter tre månader återvände han till fäderneslandet.

Jemnte dessa sina stora förtjenster hade Rudbeck också några fel. Den ihärdighet och kraft, hvarmed han dref igenom så mycket godt, urartade stundom till halsstarrighet och hårdhet. Hans stora förmåga och brinnande nit gjorde, hvad med dylika personer ofta händer, att han sökte stundom på andras bekostnad utvidga kretsen för sin verksamhet, hvilket föranledde obehagliga tvister med andra både myndigheter och enskilda. Sjelfrådighet, så mot underlydande som förmän, låg uti hans lynne; och denna egenskap i förening med minnet af biskoparnas förra magt tyckes icke hafva varit utan inflytande på hans åtgerder. Dessa synas också någon gång hafva varit stödde mera på stränga, kanske frånstötande rättsbegrepp, än på den kärlek, som älskar och älskas, äfven då den agar. Nämnde omständigheter voro troligen orsakerna till Rudbecks olyckor och beständiga tvister. Först till trätan med Messenius, hvari dock denne sednare får vidkännas största skulden; sedan till de många ovänner, dels enskilda dels allmänna, som Rudbeck ådrog sig i Westerås, och icke under sitt långa vistande derstädes kunde försona. Detta var äfven orsaken till hans tvist med regeringen, hvilket uppträde på den tiden förorsakade serdeles mycken oro.

Första början till nämnde oenighet lades under Gustaf Adolfs styrelse. Hvar och en biskop var vid denna tiden nästan enrådande i sitt stift, hvaraf mycken villervalla uppkom. Olika ordningar, hand- och psalmböcker följdes i olika stift. Då biskoparna voro unga, tilläto de sig en mängd sjelfrådga tilltag; då de blefvo gamla, lemnades en mängd sjelfsvåld och oordningar utan rättelse. Dessa olägenheter ansågos svåra

att häfva, så länge ingen gemensam öfverdomstol fanns mer än konungen. Gustaf Adolf beslöt inrätta en sådan, för att åt de skilda stifts-styrelserna gifva mera enhet och åt regeringen mer magt. Likasom de öfriga ämbetsmanna-klasserna hörde hvar under sitt kollegium, ville han inrätta ett dylikt äfven för presterskapet. Det skulle heta Consistorium generale och bestå af riksdrotset och erkebiskopen skiftevis ordförande, med sex verldsliga och sex andliga bisittare, bland de förra några riksråder. Detta förslag framlades först 1623. Det blef ej för biskoparna välkommet, troligen derföre, att deras egen magt skulle derigenom inskränkas och regeringens utvidgas; dessutom hade presterskapet i allmänhet sedan katolska tiden mycken ovilja mot hvarje förmanskap af lekmän. Ståndets svar blef derföre afrådande; »ty af bibeln syntes, att verldsliga »män icke böra i den andliga styrelsen deltaga»[1]. — År 1625 gjorde konungen ett nytt förslag, enligt hvilket flere prester borde ingå i domstolen; men som dessa således skulle komma att dömma öfver sina förmän, biskoparna, så afrådde presterskapet äfven denna gång. — Rudbeck var i spetsen för motståndet och beskyllde Oxenstjerna, förslagets upphofsman, »att ge»nom detsamma vilja vända upp och ned på staten.» Konungen vågade ej reta de hos folket allsmägtiga presterna och lät saken falla; men yttrade i vredesmod, »att, om biskoparna hädanefter försyndade sig, skulle »de till straff för sin motspänstighet i likhet med an»dra brottslingar dragas inför hofrätten»[2]. Axel Oxenstjerna harmades likaså, och yttrade öppet till Rudbeck, »att denne skulle inför Gud ansvara för det on»da han gjort, då han hindrat det gagneliga förslaget.» Men efter denna riksdagens slut började Rudbeck att i tysthet samla en mängd handlingar om de lärdas och preteståndets privilegier, om deras frihet från verlds-

---

1) Lund. Akad Bibliot Bibl. Msc. H c. fol. 13.
2) Riksark. Rådsprot d. 22 Jan. 1636

lig öfverdomstol, o. s. v. Då regeringsformen af 1634 var under öfverläggning, begärde några biskopar, att äfven för kyrkostyrelsen skulle upprättas ett serskildt kollegium, men bestående blott af andeliga. Detta sista villkor afslogs, och saken förföll; men från denna stund började Rudbeck att på sitt tryckeri i Westerås trycka ofvannämnde samlingar [1]).

Det finnes antecknadt, att Rudbecks grundsatser vid åtskilliga andra tillfällen väckt uppseende, och det redan under konungens tid. Likaså fortfor han under förmyndarestyrelsen. Vid alla riksdagar var han närvarande (inalles sjutton gånger) och vid de flesta visade han sig som anförare för det motstånd, som regeringen ofta mötte inom preståndet, och hvaraf vi redan i början af denna berättelse anfört åtskilliga exempel.

År 1636 utbröt den hufvudsakliga tvisten. Rudbeck blef i rådet anklagad för flere mål på en gång. Först, att han sökt från verldslig domstol fritaga en prest och anförvandt och draga dess tvistemål under domkapitlets afgörande. Biskopen sökte försvara sig; och fel synes hafva varit å ömse sidor. Andra klagopunkten var, att Rudbeck i ett böneformulär inryckt några ord af innehåll, det Tyska kriget måhända för egennyttiga afsigter förlängdes. Tredje punkten, att han i ett bref till sina prostar klagat öfver »ovanliga »skatter, öfver stora hus och höga babelstorn, som af »enskilda uppföras,» o. s. v. Detta sistnämnde bref hade, ehuru mot biskopens afsigt, blifvit från predikstolarna uppläst och gjort mycken ond blod uti landet. Fjerde och hufvudsakligaste punkten bestod i den förut omtalade brefsamlingen, hvilken nu var nästan färdigtryckt och hvaraf han meddelade exemplar åt drotset och Johan Skytte. Öfverskriften var: »De lärdas »m. m. privilegier, hvilka de i alla väl inrättade sta»ter, så annorstädes som i vårt kära fädernesland, ge-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 7 Juli 1645.

»nom Guds nåd och berömliga regenters mildhet, samt »genom lång vana hafva åtnjutit och ännu åtnjuta etc.» Under denna tittel införde biskopen också flere under katolska tiden för presterskapet utfärdade privilegier, likasom de ännu varit gällande. Deremot hade han uteslutit Westerås recess af 1527, genom hvilken samma katolska privilegier sedermera blifvit inskränkta. Boken var tillegnad rådet, och i sjelfva företalet yttrades åtskilligt, som hade utseende af en uppmaning till styrelsen »att ej glömma sin pligt mot kyr»kan och presterskapet; så framt den ej ville begå »mened, samt anses för visare än Gud och fromma »förfäder,» o. s. v. Boken, ehuru blott till få utlemnad, väckte liflig rörelse öfver allt, serdeles inom rådet. Man harmades öfver sidohuggen mot regeringen, och öfver bemödandet att åter framdraga katolska presterskapets företrädesrättigheter. Serdeles var Johan Skytte ifrig; han påstod, »att boken kullkastade flere »af rikets lagar och författningar, samt vore den far»ligaste skrift, som i Sverge inom hundra år ut»kommit.»

Sakens svårighet ökades än mera genom den omständigheten, att det i allmänhet och serdeles vid detta riksmöte rådde en stark spänning mellan regeringen och presterskapet. Den förra hade neml. i riksdagspropositionen åter väckt frågor, hvilka syftade till samma mål som Consistorium Generale. Det var vanligt, att hvarje stånd genom någon sin medlem mottog det sig tillhöriga exemplaret af propositionen och vid samma tillfälle yttrade några ord, likasom en hälsning till regeringen. Nu underläto presterna både det ena och andra och gingo bort utan att mottaga propositionen och utan att säga ett ord. Det blef illa ansedt. Biskoparna ursäktade sig; »de hade ej kommit sins emellan »öfverens, hvem som skulle under nu varande erkebi»skopsledighet föra ordet.» Till en del torde orsaken hafva varit denna, till en del också en hemlig täflan mellan biskoparna Paulinus i Strengnäs och Rudbeck i

Westerås. Det är dock troligt, att ovilja mot sjelfva propositionen också bidragit. Så togs det af regeringen och Per Banér hotade att sätta domprosten Wallius i Uppsala till talman öfver alla biskoparna. Presterna å sin sida voro ihärdiga i motståndet, och deras slutbetänkande innehöll, »att de ansågo en ny allmän »kyrkoordning öfverflödig; den gamla af 1572 vore god, »blott man stadfästade några tillägg, som kyrkans »förmän och samtelige presterskapet dervid »gjort.» I inledningen till detta betänkande gifva presterna genom anförande af några bibelställen tillkänna, »att det tillkommer dem att draga vård derom, att allt »skickeligen tillgår i församlingen; och att deras stånd »bäst bör veta, hvad dertill hörer» o. s. v. 1). Hela tvisten var tydligen en fortsättning af den gamla striden mellan andeliga och verldsliga magten.

Dessa förhållanden ökade den förlägenhet, hvari regeringen genom Rudbecks uppförande blifvit försatt. Att tiga och tåla vore skymfligt och kunde framlocka än svårare försök; att angripa Rudbeck vore vådligt, ty han var en förtjent man, dertill ihärdig och af det mod, att han icke kunde böjas. Man vände sig först till ett utskott af de andra presterna. Ett par bland de yngre ogillade Rudbeck. Men biskoparna och de äldre undandrogo sig att gifva något bestämdt utlåtande. Slutligen uppkallades Rudbeck sjelf. De la Gardie, Skytten, Banérerna m. fl. angrepo honom ifrigt; men han försvarade sig djerft. Derunder tillät han sig att till undvikande af ansvar förtyda sina egna ord och förneka deras mening. Så sade han, »att »de utgifna privilegierna voro anförda icke såsom gäl»lande utan blott berättelsevis;» ehuru titteln innehöll motsatsen. Så påstod han ock, »att de öfverklagade »uttrycken om pålagor, stora torn, fortsatta krig, eds»brott m. m. vore blotta varningar i allmänhet, utan »syfte på styrelsen;» detta, ehuru uttrycken påtagligen

1) Riksark. Riksdagshandl. för 1636.

voro skrifna och af allmänheten uttyddes såsom skottkolfvar mot regeringen och dess medlemmar. Med käck fyndighet begagnade han likväl dessa och flere försvarsskäl. Oaktadt ett långt samtal kunde rådet icke förmå honom att erkänna något fel. Han slutade med de orden: »Jag har som prest bort tala sanning. »Följer förargelse deraf, så är den tagen, ej gifven. »Ingenting finnes, som ej kan illa uttydas. Uti intet »stånd, kanske ej ens i regeringen går det alltid så »trådrätt till. Derföre måste jag säga sanningen och »skall göra det, så länge jag lefver.» Bland sina bekanta yttrade biskopen: »det han vore värd mista kap»pan, om han återkallade ett enda ord af sin bok.» Just nu kom Axel Oxenstjerna hem ifrån Tyskland.

Redan första gången, han deltog i rådets förhandlingar, kom Rudbecks sak under öfverläggning. Oxenstjerna ogillade högeligen så väl den tryckta boken, som de till prostarna utgångna brefven; han tillstyrkte: »att icke lätthändt umgås med biskopen; ty då »skulle denne snart åter komma med nya påhitt.» Biskoparna och presterskapet blefvo uppkallade att höra rådets och afgifva eget utlåtande. Oxenstjerna framställde: »huru regeringen alltid hållit och ämnat »hålla presterskapet i den vördnad och vid de förde»lar, som detsamma tillkommo. Han undrade derföre, »att biskopen utgifvit ifrågavarande bok och deri in»fört allehanda prestprivilegier sedan den påfviska ti»den, då biskoparna föga aktade sin predikstol, utan »gjorde sig till furstar i staten. Biskopen,» sade Oxenstjerna, »anför alltid påfviska företrädesrättigheter, »och synes mig, att han sjelf hafver en dryg flik af »St. Peders kjortel. Icke beskyller jag honom för att »vara en papist; men han lägger till påfvedömet den »trappa, på hvilken hans efterträdare sedan kunna upp»gå. Jag undrar, hvar hans vett var, när han denna »boken skref. Om författaren vore en skolefux, kun»de man derföre stryka huden af honom. Vore det »en yngling, kunde man ock saken föga akta; men att

»en man, som stigit till höga ämbeten skall sin myn-»dighet så missbruka, det finner jag helt underligt. — »I företalet till bönedagskungörelsen förbigår biskopen »de andra våndens synder; men öfverdrifver deremot »allt, som kan kasta skugga på regeringen, samt fram-»ställer skatterna i den förhatligaste dager, hvilket allt »låter ljufligt i gemene mans öron. Vi uti regeringen »bekänna öppet, att vi ofta synda af oförstånd, af för-»summelse, eller af menskliga lidelser. Det kan ock »hända, att vissa slags synder begås mer af regeringen »än af andra. Vi undandraga oss ej heller bestraffning »derför; men biskopen hade bort först enskildt varna »oss; ej heller uteslutande angripa regeringen, såsom »den der ensam eller förnämligast skulle synda; då jag »likväl utan någons förtal vågar säga, att både bisko-»pen och de andra undersåtarne äro lika så stora syn-»dare som vi. — Biskopen talar om stora och odräg-»liga skatter. Men, om i, vördige herrar, kände sta-»tens ställning såsom jag, så skulle ingen af eder vilja »sitta vid detta bordet. Nu går det någorlunda an, »ty jemnförelsevis hafva vi lugnväder; men stormiga »tider kunna snart komma. Ryssland tillväxer; Polen »har skaffat sig fast fot vid Östersjön; Danmark söker »lägga under sig Holstein. Mot alla dessa måste äfven »vi förkofra våra medel. Biskopen hade derföre bort »ursäkta och försvara, men ej svärta sin lagliga öfver-»het, än mindre mot henne uppreta undersåtarne. — — »Regeringen vet, att det öfriga presterskapet ogillar »biskopens förfarande och söker hålla allmogen till »lydnad och förtroende mot öfverheten. Vi bed-»ja derföre, att ståndet måtte oväldigt säga sin »tanka om saken, och huru den obehagliga tvisten kan »afslutas.»

Efter en kort öfverläggning svarade presterskapet nästan som förut: »de hade svårt att dömma öfver en »ämbetsbroder; kunde ej tro, att han haft någon ond »afsigt; hoppades för honom ursäkt, häldst han lärer »hafva erbjudit sig att undertrycka boken.»

Rikskansleren svarade: »I sägen det svårt att an-»gripa en medbroder. Mig synes, att i derföre bor-»den hålla honom så mycket strängare; så skulle jag »göra. Jag förmanar, att i utan afseende på medbro-»derskap endast söken sanningen; men jag fruktar, att »han öfverdyflar eder så, att i icke mot honom vågen »lyfta munnen. Men läser igenom boken, serdeles fö-»re- och eftertalet, och i skolen finna, huru illistigt »och bittert han griper oss an. Sedan skolen i gifva »oss tillkänna eder mening deröfver.» Härmed afskedades presterna.

Vid underrättelsen om denna allvarsamma vändning blef Rudbeck orolig och gick till den vanliga medlaren, riksdrotsen Gabriel Oxenstjerna, samt förklarade sin ledsnad öfver att hafva utgifvit boken, och erböd sig att inför rådet »ursäkta och afbedja de be-»gångna felen, samt försäkrade, att han icke velat svär-»ta regeringen, ej heller införa påfveläran.» Tillika begärde han att genom drotsens bemedling få företräde hos dess broder, rikskansleren.

Detta sista beviljades. Rudbeck »ursäktade och »erböd sig samla och förstöra alla exemplaren af bo-»ken, samt bad rådet icke göra honom någon nesa.» Oxenstjerna svarade skarpt, omtalde hans förra »stämp-»lingar mot Consistorium Generale och huru missnöjd »konungen deröfver varit. Jag ville gerna,» fortfor han, »rösta för mildare dom; men fruktar, att i då »snart kommen igen med än värre upptåg.» De skildes utan bestämd öfverenskommelse.

Den 21 Juli skulle rådet fatta sitt afgörande beslut. Rikskansleren framställde saken. »Å ena sidan »kunde man straffa biskopen. Nu hade man honom »fast, rätta hufvudmannen till allt motstånd. Prester-»skapet lärer ogillat hans bok och han sjelf bäfvar. »Nu kunna vi utan någons motsägelse på honom fast-»ställa ett exempel, både till hans straff och till »stadgande af regeringens anseende. Släppa vi honom »denna gången, så kommer han tilläfventyrs på ett fi-

»nare men värre sätt igen. — För mildare åtgerder tala »deremot andra skäl. Han har nu mistat sitt stora in»flytande och lärer ej mer reta folk mot oss, seende, »att det är hans eget förderf. Hans ålder och stora »förtjenster kräfva öfverseende. Man kunde ock på »sådant sätt vinna ståndets välvilja; ty mild regering »älskas.» Slutligen tillade Oxenstjerna: »den, som har »något att häruti påminna, han må göra det nu och »här i rådkammaren. Men sedan beslutet är taget, »måste vi derom alla tala med en mun.»

Beslutet blef, att, om presterskapet förklarade sitt ogillande af nämnde skrift och fällde förord för Rudbeck, skulle han få komma inför rådet och aflägga förklaring och afbön, samt erhålla förlåtelse; dock blef Rudbeck tillsagd, att i sin förklaring icke gifva regeringen nya anledningar till missnöje.

Samma dag om eftermiddagen uppträdde presterskapet i rådet, erkände regeringens stora förtjenster om fäderneslandet, ogillade Rudbecks skrift och bad om nåd för hans förseelse. Dagen derpå infördes Rudbeck samt presterskapet i rådkammaren, då biskopen af Axel Oxenstjerna erhöll en tjenlig föreställning, och gjorde derefter sjelf en slags förklaring och afbön; samt fick i följe deraf tillgift, tackade derföre och tog samtliga rådsherrarna i hand; hvarmed försoningen skulle vara fullbordad.

Erkebiskopsstolen var vid denna tiden ledig. Valet vägde mellan Rudbeck och biskop Paulinus i Strengnäs. Rösterna hade utfallit på det sätt, att inom stiftet hade Rudbeck många, Paulinus inga; bland riksdagspresterna deremot hade båda ett lika antal [1]). I rådet voro De la Gardie, Brahe, Fleming, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, m. fl. för Rudbeck; men rikskansleren mot. »Rudbeck,» sade han, »kommer alltid »att sträfva mot regeringen och blifver som erkebiskop

1) Riksark. Riksdagshandl. 1636 och 1637.

»än farligare [1]. Paulinus utnämndes. Detta upprörde den gamla osämjan ånyo. Vid 1637 års möte blef visserligen utnämningen af de flesta stiften formeligen gillad; men Rudbeck och erkestiftet påstodo, att det sednares rätt icke blifvit behörigen iakttagen, emedan den utnämnde erkebiskopen inom det samma icke erhållit en enda röst [2]. Det tyckes äfven, som Rudbeck och hans vän, professor Lenæus i Uppsala, personligen angripit Paulinus för detta förhållande. De blefvo derföre i närvaro af flere bland presterskapet uppkallade i rådet och af rikskansleren allvarligen bestraffade. Rudbeck sade: »Jag har talat efter samvetet, och »blifver derföre handterad, som Elias.» Oxenstjerna svarade: »Det är stor skilnad mellan Elias och bisko»pen i Westerås. Elias led för religionens, men i för »jurisdictionens skull, och derföre, att i viljen sticka »eder fot in i rådstugan. Men om i biskopar icke vil»jen vara fogliga, skola vi förordna jemnte eder super»intendenter; då eder magt och myndighet snart skall »blifva lagom. Jag frågar eder andra af prestestån»det, om i hafven något mot Paulini utnämning?» De svarade sig »dermed alla vara nöjda;» hvarpå det blef ytterligare bekräftadt [3].

År 1640 förekommo nya klagomål. Landshöfdingen anmälde, att Rudbeck vägrat betala den vid riksdagen beslutade lilla tullen och i synnerhet accisen; han hade påstått, att biskopar och domkapitlets medlemmar borde vara derifrån fria; han hade hotat tullnären o. s. v. Saken var så mycket vådligare, som allmogen i flera landsorter nyligen hade just för samma tullafgifters skull anställt oroligheter, hvilka med understöd af en så betydande man, som biskop Rud-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 25 Nov. 1636.

2) Riksark. Riksdagshandl. 1637.

3) Engestr. Acta Historica Selectiora 1633 ad annum 1644.

beck kunde blifva farliga. Danska sändebudet Wibe sökte också begagna tillfället, och närmade sig till Rudbeck för att möjligen genom honom motarbeta Svenska regeringen, hvars planer mot Danmark Wibe redan då anade [1]). Rådet beslöt hålla undersökning om det anförda käromålet. Rudbeck nekade väl i början till klagopunkterna, men kunde ej helt och hållet komma ifrån dem. Då de andra biskoparna uppkallades att med rådet öfverlägga om tvisten, bad han derföre genom sina ämbetsbröder om förlåtelse, och erhöll försäkran derom mot löfte att alldrig mera sådant oråd sig företaga.

Det skedde ej heller. Ålderdom och de sista årens ledsamheter medtogo krafter och lynne. Stenplågor, hvaraf han förut lidit, tilltogo så, att han 1641 ansåg sig oförmögen att vårda sysslan, och ville derföre taga afsked. På det församlade prestmötets begäran bibehöll han dock ämbetet till sin död. Sista åren låg han för det mesta till sängs, under hvilken tid domkapitlet sammanträdde i hans rum, och ärenderna vårdades med lika nit. Då prester under sjukdomen besökte honom, plägade han låta dem uppläsa stycken ur bibeln, talade sedan deröfver, dem till undervisning, sig till tröst. Äfven drottning Kristina hedrade honom med ett besök, hvarunder han allvarligen varnade henne för smickrare och för dem, som hos henne i hemlighet svärtade andra personer. Efter svåra plågor afled han ändteligen 1646.

Med första hustrun, en dotter af erkebiskop Nicolaus Bothniensis, hade han inga, med den sednare, en prostedotter från Fellingsbro, deremot 14 barn, från hvilka många både adeliga och prestslägter härstamma.

---

2) Köpenhamn. Geheime archivet. Ett bref från Wibe till Köpenhamn d. 28 Febr. 1640.

JOHAN ADLER SALVIUS,

född i Stregnäs år 1590, fick i barnaåren god uppfostran, och när fadern, syndikus Peder Hansson, dog och medel till undervisningens fortsättning felades, erhöll den hoppfulla gossen af biskopen betydlig hjelp. Så genomgick han skola, gymnasium och akademi, öfverallt med utmärkt beröm. I Uppsala tillades honom offenteligt understöd till utrikes resor. Dels med denna hjelp, dels som lärare åt en serdeles rik guldsmedsson från Stockholm, besökte han främmande länder och lärosäten från 1612 till 1619. Under denna tid studerade han nästan alla då för tiden öfliga vettenskaper, i synnerhet vältaligheten, samt läkare- och skedkonsten. Men Axel Oxenstjerna, hvilken under tiden fattat gynnande tankar om hans egenskaper, rådde honom att vända sig till statsläran. Salvius, så kallade han sig sedan Uppsala tiden, lydde rådet och använde de sednare åren af sin utrikes resa till att söka fullständig kännedom af främmande länder, deras språk, författning, tillgångar m. m. År 1619 återkom han till fäderneslandet.

Under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas ögon, samt af dem gynnad, steg han hastigt. År 1620 ledde han enligt konungens befallning flyttandet af Göteborg från Hisingen till det ställe, det nu innehar. Samma år blef han assessor i Svea hofrätt, men fick snart i uppdrag att utföra några hemliga utrikes beskickningar. De utfördes väl, och 1624 upphöjdes Salvius till adeligt stånd, samt antog namnet Adler Salvius. Sedan under många år följde han konungen oafbrutet och arbetade i eller förestod dess fältkansli; stundom uppdrogos honom derjemnte vigtiga underhandlingar. I början af Tyska kriget var han general-fältkommissarius för hela hären. Men konungen behöfde honom snart för kinkigare uppdrag. Han utnämnde honom till sitt hemliga hofråd, och befallde honom stanna som Svenskt sändebud i Hamburg. Här skulle han

hafva ett vaksamt öga på Tyska furstarna, på Sverges bundsförvandter, härar och härförare m. m. samt slutligen mottaga och förvalta de främmande underhållspenningarna och anskaffa nya medel, då sådana behöfdes. År 1634 återkom han till Stockholm och utnämndes till hofkansler; men då Axel Oxenstjerna 1636 lemnade Tyskland för alltid, fann regeringen ingen skickligare att förestå Svenska dervarande underhandlingar än Salvius, hvilken redan förut ägde noga kännedom af dessa ärender. Han måste derföre ånyo åtaga sig att blifva Svenskt sändebud i Hamburg med ungefär samma uppdrag, som förut. Denna gången stannade han der ifrån 1636 till 1643.

Sysslan var en af de brydsammare. Salvius skulle i första hand mottaga, besvara, eller framföra alla fordringar, missnöjen och klagomål, och detta ömsesidigt hos fiender, bundsförvandter, Svenska härar och härförare, Tyska furstar, och slutligen hos Svenska regeringen sjelf. Af honom begärde Frankrike uppskof på underhållspenningarnas utbetalande, hvaremot Svenska härförarna ropade högt efter sold, och den, som ej fick sin vilja fram, vände alltid harmen först mot Salvius. Man förbittrades öfver hans motstånd, hans ihärdighet, och i synnerhet öfver den slughet, hvarmed han utspanade och tillintetgjorde några för Sverge vådliga planer. Oviljan mot honom var stundom så häftig, att han icke under flera veckors tid vågade visa sig på Hamburgs gator af fruktan för sina fiender och för Sverges. På denna kinkiga plats var han likväl fäderneslandet högeligen nyttig. Vi hafva redan förut berättat några tillfällen, då han bevisade fäderneslandet ganska vigtiga tjenster. Ofta understödde han det också i nödens stund med förskotter, stundom ända till femtio, ja hundradetusen riksdaler; ty han var en ganska rik man och hade dessutom hos penningekarlarna stort förtroende.

Att

Att han på en sådan plats skulle få ovänner, är klart. Sådana saknades ej heller. Åke Tott, Johan Banér m. fl. voro honom mycket gramse. Härtill bidrog också Salvii egen personlighet, hvilken ej var egnad att vinna förtroende och kärlek. Han hade i det enskilda lifvet ett retsamt, ojemnt och uppbrusande lynne, ehuru klok och kall i allmänna sammanträden. I hans sinnelag fanns ingenting stort eller ädelt, som kunde vinna och bibehålla aktning eller tillgifvenhet. Penningar älskade och samlade han mycket. I afseende på sättet taltes allehanda. Det finnes äfven spår, att utländska magter sökt genom gåfvor vinna hans biträde, men inga säkra spår att han derföre verkligen uppoffrat fäderneslandets fördel.

Salvius ingick vid 30 års ålder i äktenskap med sin lärjunges moder, en guldsmedsenka, mindre behaglig och till åren, men med ovanligt stor förmögenhet. Sammanlefnaden var ej serdeles lycklig och ofördelaktiga rykten utspriddes om Salvii lösaktiga lefverne.

Hans deltagande i Westfaliska freden och då varande tvister med Johan Oxenstjerna skola vi jemnte hans sednare öden i nästa del omtala.

NILS NILSSON TUNGEL,

son af en Karl den niondes räntemästare, blef 1630 antagen som kongl. sekreterare eller skrifvare i rådet och adlades 1637. Han började snart att af Danska sändebudet i Stockholm taga mutor, ja årliga underhållspenningar, hvaremot han för denne omtalade allt, hvad i rådet förehades. Denna handel dref han många år och utan att blifva upptäckt. Regeringen tyckes dock hafva misstänkt något sekreterarnas förräderi. Oxenstjerna brukade derföre vid de vigtigaste angelägenheterna visa ut Tungel och de andra skrifvarna, hvarefter han sjelf förde pennan. Åren 1637

och 1641 ville äfven styrelsen affärda Tungel som underståthållare till Åbo, och 1642 i samma egenskap till Ingermanland [1]); men denne stannade hällre på sin förra plats uti rådet. Han älskade icke och var ej heller af Oxenstjernorna älskad; men sökte så mycket mer ställa sig in hos Per Brahe och Salvius. I sina bref till denne sednare talte han illa om Oxenstjernska partiet och rådde Salvius att stanna som »sändebud utrikes och icke komma till Sverge, ty under denna förmyndareregering blifver den tjenare, som »ej är af hög börd, föraktad och förtrampad, ju mera »han af Gud utrustad är [2]).»

SEXTONDE KAPTILET.

OM ADELN.

Uti berättelsen om Axel Oxenstjerna och Svenska rådet hafva vi anfört flere adelns bemödanden att utvidga sin magt och frihet. Också andra dylika försök gjordes, men förmyndarestyrelsen sökte på ett i allmänhet berömligt sätt, att i denna liksom andra frågor hålla sig vid rättvisa och billighet. Den afslog adelns begäran, att få de af Gustaf Adolf utfärdade privilegierna redan under förmyndaretiden bekräftade [3]). Den sökte tvärtom att förmå adeln till ytterligare medgifvanden, och lyckades stundom; men måste också någon gång meddela andra friheter i stället. Det förnämsta, hvarmed adeln under denna regering

---

1) S. st. d. 13 Apr. 1641, d. 22 Mars 1642.

2) Riksark. Acta Salviana. T. IV. Tungel till Joh. Salvius d. 20 Jan. 1638 m. fl.

3) S. st. Rådsprot. d. 19 Febr. 1633:

gynnades, var dess företrädesrätt som köpare af kronogods, hvarom mera framdeles.

Adeln inom sig kom till mera ordning och sammanhang medelst riddarhuset och riddarhusordningen. Genom den af Gustaf Adolf införda röstberäkningen efter klasser fick å andra sidan regeringen större inflytande inom ståndet än förut.

Man har omtalat denna tidens högadel och ämbetsmän såsom utmärkta för stora kunskaper. Detta gäller om Axel Oxenstjerna, Johan Skytte, Per Banér och Per Brahe, samt några få deras likar; men icke om mängden. Man finner tvärtom bevis, att de varit tämligen olärda, ehuru kanske i förhållande till samtiden kunniga nog. Ebba Brahe, och riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstjerna m. fl. kunde ej tala Fransyska, många bland rådet icke Latin, knappt något främmande språk. Gustaf Adolf hade nyss före sin död bestämt till rådsherrar åtskilliga personer, bland andra äfven Axel Banér. Då dessa sedermera i rådet inkallades, vägrade Banér att mottaga platsen, »ty han fann sig dertill ovärdig; han hade icke fått »tillfälle att så vinlägga sig om vettenskaperna, »som för ett sådant ämbete höfdes.» Jakob De la Gardie deremot föreställde honom, »att många af her»rarna i rådet hafva mera nyttjat svärdet än boken, »hvadan de icke genomgått sin skola så alldeles; men »hoppades dock att genom ett godt förstånd och red»lig vilja kunna vara sitt fädernesland nyttiga [1].» Det var först efter enträgna föreställningar, som Axel Banér kunde förmås att mottaga det vigtiga kallet. — För öfrigt fortfor också under denna tid det öfverklagade förhållandet, att adeln uppfostrade sina söner till »dans, jagt, nöjen och hoflefverne;» men icke till »kun»skaper och arbetsamhet, hvarföre också kanslisysslor»na allt mer och mer måste falla i händerna på ofrälse

---

1) Riksark., Rådsprot. d. 4 Febr. 1633.

»se stånden[1].» Under ledning af Skytten och med Johannes Matthiæ till första lärare, hade år 1625 för adelns bättre uppfostran ett serskildt läroverk blifvit i Stockholm inrättadt under namn af Collegium illustre, men det gick redan 1633 öfveranda[2]) af brist på medel.

För öfrigt bibehöllos från fordna tider ännu många af adelns tryckande företrädesrättigheter så i lag som bruk. Ännu kunde frälsemannen i följe af Gårdsrätten sjelf till fängelse och mindre straff döma sina bönder, hvilket ofta på det egennyttigaste och vildaste sätt missbrukades, i synnerhet i Finnland, der adeln var längre bort från öfverhetens öga och straffande hand, samt tillika hade det nära exemplet af de lifegnas behandling i Est- och Liffland. Bönderna blefvo af en och annan icke blott med det trägnaste arbete utblottade, utan ock för föga orsak inkastade i herregårdstornet och illa handterade. Åke Tott, Otto Sperling m. fl. blefvo af regeringen för sådana sina våldsamheter allvarligt skrapade[3])

Adeln hade förut i lag och än mer i häfd uteslutande rätt till de högre ämbetsverken. Regeringsformen af 1634 införde ett visst antal ofrälse medlemmar i hvarje kollegium, genom hvilket förordnande ofrälseståndens rättighet till deltagande uti den högre statsförvaltningen för första gången formligen erkändes.

De gamla begreppen om adelns höghet fortforo hos dem sjelfva och hos många. Alanus, en professor i Åbo, påstod offentligen, »att adelskap vore en gudom»lig inrättning, och att barn af förnäma föräldrar vo»re af ädlare och högre natur än andra.» I visst fall ökades anspråken. Man börjar finna spår af det utri-

---

1) S. st. d. 13 Jan. 1636.

2) Engestr. 4:o Historiska Anteckningar af Gust. Benzelstjerna.

3) Riksark. och Registrat. d. 21 Aug. 16?4.

kes ifrån införda begreppet om medelbara och omedelbara undersåtare. I Tyskland var i afseende på kejsaren hvarje furste en omedelbar undersåtare, men furstens undersåtare blott medelbara under kejsaren. Många syftade nu ehuru mindre öppet derhän, att äfven i Sverge skulle adeln anses för kronans omedelbara, men de andra stånden för dess medelbara undersåtare, och således som omedelbara undersåtare under adeln. Ogifta medlemmar af lägre adeln kallades junker och jungfru; den högre eders herrlighet; slutligen infördes bruket af eders excellens.

Förmyndareregeringen utnämnde under hela sin tid icke en enda grefve eller friherre. Den ville i början ej heller meddela adelskap, men i brist på andra medel att belöna de många och stora förtjensterna måste detta slutligen tillgripas. Några och femtio personer blefvo under förmyndareregeringen upphöjda till frälsestånd, hvarförutan ett betydligt antal utländska i Svensk tjenst varande adelsmän intogos på riddarhuset. Stundom finner man dock, att Axel Oxenstjerna varnat, och att rådet fruktat, det man med dessa hedersbelöningar varit för frikostig.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET.

Inom presterskapet funnos många oordningar. Ståndet led intrång af frälsemännen, hvilka ville befria alla de nya sätesgårdarna från tionde till presten, hvarigenom dennes inkomster mycket förminskades. Efter bruket i Tyskland började också adeln att, hvar i den församling, der han bodde, tillsätta prest, utan både biskopens och

allmogens hörande. Plebis est consentire[1], sade man. Axel Oxenstjerna måste allvarligen hejda detta missbruk. Äfven undandrog sig adeln att bevista den allmänna gudstjensten, och höll i dess ställe enhvar egna huspredikanter. Med små löner och långsam befordran kunde härtill erhållas endast okunniga och odugliga personer, hvilka ej sällan lifnärde sig som landtbönder eller handtverkare åt sitt adelsherrskap. Genom mängden af sådana led ståndets anseende och framkomst. Äfven af inre oordningar. Stift och pastorater voro för stora att kunna rätt skötas [2]. Stiften hade olika psalmböcker, ja olika handböcker, hvart efter sin biskops behag [3]. Detta, ehuru en för hela riket gemensam handbok var tryckt och antagen. Icke ens drägten var den samma. Mångenstädes bibehöll man ännu ringkragen för altaret. Biskoparna voro i hög grad sjelfrådiga; de fordrade, att det lägre presterskapet icke skulle träda i giftermål utan deras tillåtelse [4]. Myndiga, motsägande domkapitelsmän gåfvo de snar befordran och inkallade unga ja-herrar i stället. Redogörelse ville de ej gerna vara underkastade. Oaktadt Gustaf Wasas reform bibehöllo de ännu en betydlig del af sin fordna sjelfständiga myndighet. Det var af dessa och många dylika orsaker, som regeringen önskade upprätta Consistorium Generale. Men liksom de andra stånden synes ock presterskapet och isynnerhet biskoparna hafva velat iakttaga tillfället af en förmyndareregring och tilltvinga sig större friheter; icke utan riktning till den af staten oberoende ställning, som ståndet under katolska tiden innehaft. Striden mellan Axel Oxenstjerna och Rudbeck var derföre i grunden en strid icke så mycket mellan frälse

---

1) "Det tillhör menigheten att bifalla."

2) Riksark. Rådspr. 1640 utan dato.

3) S. st. d. 5 Oct. 1635. d. 14 Febr. 1640, d. 15 Apr. 1641.

4) S. st. d. 3 Nov. 1635.

och ofrälsestånd, som ej mer mellan den verldsliga och andliga magten. Rudbecks sträfvande misslyckades; men så misslyckades äfven förmyndareregeringens försök med Consistorium Generale, och Axel Oxenstjerna måste 1636 sjelf tillstyrka att ej med detta förslag ytterligare reta presterna.

På riksdagarna var presterskapet regeringens farligaste motståndare. Orsaken härtill var dels ovilja mot de ökade skattebördorna; dels under ledning af Rudbeck försvar för sina uteslutande rättigheter; dels den känsla af jemnlikhet och oberoende, som bland ofrälsestånden utvecklade sig först hos presterskapet, och var en följd af deras nu erhållna högre bildning i de under Gustaf Adolfs tid inrättade gymnasierna [1]).

Näst försöken att bibehålla och utvidga sina egna företrädesrättigheter, riktade presterna sina bemödanden förnämligast mot adelns privilegier. Biskoparna tillstyrkte visserligen mildare åtgerder; men vid 1644 års riksdag uppstod inom det öfriga presterskapet ett parti, som icke lät sig af biskoparna ledas; utan förklarade, att också de ville hafva sin röst i besluten, eller också ingengång komma till riksdagen. Detta parti dref igenom, att ståndet begärde, det adelns bönder måtte till kriget betala lika stor gerd, som de öfriga. Axel Oxenstjerna svarade: att »sådant vore »stridande mot lag. Hvarje stånd hade sitt privilegium »att lefva af, adeln sina frälsebönder, presterna der»emot altaret och tionden.» — Biskopen, som förde ordet, ursäktade sig; »han visste förslaget vara obe»hagligt, måste dock på ståndets befallning fram der»med; tyckte också, att uti rikets nu varande nöd »borde likasom vid skeppsbrott och vådeld alla, utan »afseende på stånd, vara lika skyldiga att hjelpa.» Oxenstjerna svarade: »I fordren uppoffringar af oss, »men viljen sjelfva ingenting gifva. Skola vi mista vå»ra friheter, så skola ock andra stånd mista sina, och

---

1) Se 6:te delen, pag. 159.

»då blifver en stor förvirring och villervalla. Bäst är, »att hvart stånd har sin lagliga börda, och njuter sin »lagliga rätt.» Företaget gick ej i verkställighet.

Förmyndareregeringen drog nitisk försorg om gudstjenstens uppehållande äfven i de aflägsnare landskapen. Bibeln blef på Finska öfversatt och utkom 1642, likaså en del deraf på Lettiska språket åt Liflänningarna. De många Ryssar, som dels vid Kexholm, dels i Ingermanland kommit under Sverges krona, förorsakade mycket bekymmer. De förra klagade, att man ville tvinga dem till lutherska läran. Regeringen lofvade dem då metropolit af deras egen bekännelse; men på det denne icke skulle sättas i något beroende af Ryska kyrkan och regeringen, skulle han sändas till Konstantinopel för att af der varande patriark invigas [1]. En Simon Wessman föreslogs dertill, men saken synes dock aldrig hafva blifvit verkställd. År 1642 spordes samma oro och samma klagan bland Ryssarna kring Ivanogorod; icke utan misstanka, att de uppäggades från öster. Gyllenhjelm föreslog då, »att man »ej borde lägga hela Luthers katekes på folket, utan »till en början nöja sig med att lära dem tio Guds »bud ur deras egen bibel; derunder försäkra dem, att »vi hafva samma religion, som de; vinna deras prester »med ökad lön, och dem sjelfva genom ungdomens un»dervisning i vår tro [2].» Man hoppades på detta vis lätt locka och leda dem; ty både de och deras prester voro i högsta grad okunniga, så att de icke ens skulle märka olikheten mellan båda bekännelserna, så framt man ej gjorde dem derpå uppmärksamma.

Flere andra nyttiga förslag bragtes emellertid inom regeringen å bana. Några större pastorat, serdeles i Norrland, skulle enligt Oxenstjernas förslag delas,

---

1) Engestr. Acta om drottning Kristina. 4:o. 1. Kristinas bref till Ryssarna i Kexholms län d. 23 Sept. 1633.

2) Riksark. Rådsprot. d. 11 Dec. 1642.

»oaktadt,» sade han, »att kyrkoherdarna och »erkebiskopen pruta deremot [1].» Man sökte också undvika de oordningar, som så kallade spridda församlingar, t. ex. den Tyska i Stockholm då förorsakade, hvarföre Oxenstjerna yrkade, att den och dylika borde med territorialförsamlingarna sammanslås [2]. Man beslöt, att vid nästa ledighet flytta superintendenten öfver Wermland från Mariestad till Karlstad. »Om jag då lefver, skall det nödvändigt ske,» sade Oxenstjerna [3]. Man önskade också, för att bättre sammanhålla presterskapet i Stockholm, att ditförordna en serskild superintendent [4]; och Oxenstjerna, med stöd af biskop Rudbeck talade om nödvändigheten att i hufvudstaden hafva både ett gymnasium för den talrika ungdomens, och ett domkapitel för det talrika presterskapets skull; men magistraten arbetade deremot af fruktan att genom denna nya myndighet förlora något af sitt anseende [5].

Det ringa antalet af tvistepunkter mellan lutherska och reformerta bekännelserna, men den myckna olägenhet och bittra fiendskap, som denna olikhet förorsakade, väckte hos många redliga män tanken på förening mellan båda troslärorna. De, som yrkade en sådan, kallades Syncretister, och man finner bland dem många af tidehvarfvets störsla tänkare och ädlaste män. Bland sådana först och främst den lärde och snillrike Hugo Grotius, hvilken skref och arbetade i afsigt att förena alla kristna bekännelser, och således förekomma de krig och olyckor, som af trostvister väcktes. Johan Duræus, en prest från Skottland, hänfördes redan i ungdomen af den tanken, att förena lutheraner och reformerta. För detta ändamål utgaf han flere skrifter

---

1) S. st. d. 27 Jan. 1641.
2) S. st. 15 Apr. 1641.
3) S. st. d. 30 Sept. 1640.
4) S. st. d. 12 Sept. 1642.
5) S. st. d. 27 Jan. 1641.

samt besökte många länder och regenter. I allmänhet undvek han att genom predikningar och tal reta den stora hopens lidelser och derigenom söka styrka åt sin sak. Han vände sig i dess ställe till de kunnigare, der öfvertygelse och en lugn granskning kunde väntas. År 1631 var han vid protestanternas möte i Leipzig; år 1634 vid Evangeliska förbundets sammanträde i Frankfurt, samt talade med lärdom och värma, men också med sansad värdighet för sin sak. Många lyssnade dertill; men under krigets stormar och tvisternas bitterhet kunde han ingen ting uträtta. Gynnad af Axel Oxenstjerna, kom han år 1636 i samma afsigt till Sverge, och vände sig äfven här till regeringen och domkapitlen. Han besökte och samtalade med de förnämsta teologerna i riket. Hans värdiga uppförande skaffade aktning. I Uppsala gaf man honom ett afslående, men höfligt svar. Rudbeck bemötte honom i början så, att biskopens egen renlärighet blef dragen i tvifvelsmål och han måste på ett prestmöte förklara och rentvätta sig. Sedermera vardt han Duræi oförsonligaste fiende. Drottningens lärare, Johannes Matthiæ, blef af Duræus så hänförd, att han framdeles till sin olycka sjelf inträdde på samma bana. Presterskapet begynte emedlertid blifva oroligt och reta sinnena, samt vid riksdagarna framkasta vinkar om kättare och falska profeter. Oxenstjerna beklagade, att presterna »icke bemödade sig om förso»ning, utan i dess ställe hittade upp alla möjliga »tvistepunkter sins emellan.» En bland biskoparna anmärkte: »att de enfaldiga togo förargelse öfver Du»ræi lärosatser.» Oxenstjerna svarade: »de enfaldige »hade aldrig fått veta något derom, så framt ej pre»sterna i sina predikningar i otid framdragit tvisten »för de enfaldigas öron, och dermed väckt förargel»se.» Regeringen ville emedlertid icke för denna sakens skull väcka oro i landet. Duræus måste resa. Han begärde bevis om sitt uppförande. Presterna vil-

le, att det skulle blifva mindre fördelaktigt. Men regeringen gaf honom efter förtjenst ett ganska hedrande afskedsbetyg [1]).

ADERTONDE KAPITLET.

OM UNDERVISNINGSVERKEN.

Förmyndareregeringen fortsatte Gustaf Adolfs bemödanden för Svenska undervisningsverken. Uti Åbo inrättades ett nytt universitet. Gymnasier anlades i Skara, Wexiö, Stockholm och Wiborg, de tvänne förstnämnde äfven med den biafsigt att hindra Svenska ungdomen från att besöka nästgränsande Danska skolor [2]). Uti Hernösand samt flerestädes uti Finnland öppnades nya trivialskolor. De gamla läroverken blefvo underhållna och förbättrade. Serdeles anställde Axel Oxenstjerna och Johan Skytte vid Uppsala högskola en allvarsam granskning, hvarvid många missbruk afskaffades. Någon allmän skolordning fanns ej. Johan Skytte uppgjorde ett förslag dertill, enligt då rådande tänkesätt. Undervisningsämnena i hela skolan utgjordes af grammatik, retorik och logik, allt på latinska språket.

Bland vettenskaperna var teologien den, som mest och lifligast idkades, emedan den både rörde menniskans vigtigaste angelägenhet och af tidsandan krafdes i anseende till de många lärotvister, som lifligt sysselsatte sinnena. Det Svenska högre presterskapet, för det mesta bildadt i Wittenberg, följde noga de strängt lutherska lärobegreppen ooh tillät

---

1) S. st. d. 24 och 25 Maj 1638.

2) S. st. d. 27 Jan. 1641.

hvarken Duræus eller någon annan att göra den minsta jemnkning deri.

Rättsläran var föga utvecklad och Sverge räknade ännu ingen utmärktare jurist.

Läkarekonsten hade förut till det mesta bestått uti vidskepelse och signerier eller botande af utvärtes sår. Fältskärer och barberare voro de förnämsta läkare. Den första Svenske man, som blef verkligt promoverad doktor, var Johan Chesnecopherus, broder till Karl den niondes bekanta gunstling. Denne Johan Chesnecopherus blef år 1613 den första i Uppsala anställda professor i läkare-konsten; hvilken vettenskap likväl ännu ansågs stå i nära förhållande till stjernspådomen. Tvänne under denna tid tjenstgörande professorer, vid namn Frank och Kirstein, gåfvo yrket än mera anseende och fart. Ett apotek blef både för ortens och vettenskapens skull i Uppsala inrättadt 1629 och nu förbättradt. Den första anatomisal öppnades i Uppsala 1637; man fick eller vågade ej använda menniskokroppar, utan tog i dess ställe hundar, svin m. m. Denna vettenskap var ej blott alldeles ny och ovanlig, utan ansågs äfven neslig. Regeringen måste utfärda serskilda bref, att de lärare och lärjungar, som dermed sysselsattes, skulle vara fredade från förakt och smädeord. Saken hade ändå ingen framgång, och 1641 måste regeringen formligen ålägga professor Frank att hålla anatomiska föreläsningar. Detta oaktadt gick dermed ännu ganska trögt. — Drottningen hade en utländsk läkare; Axel Oxenstjerna blott en gammal regementsfältskär. Till Åbo kunde man ej skaffa någon verklig doktor till professor, utan måste nöjas med en gammal student. I landsorterna fanns ingen läkare. Den, som ej af natur eller huskurer hjelptes, fick dö. Då pesten kom in i riket, härjade den nästan obehindradt.

Botaniken blef genom ofvannämnde professor Frank mycket uppdrifven mot förut. Man önskade

för dess ytterligare befrämjande erhålla en botanisk trädgård, men saken kom icke till verkställighet.

Kemien idkades af få, nästan endast af dem, som sökte konsten att göra guld. Fysiken var äfven föga drifven. De, som utforskat några förut okända naturkrafter och med deras tillhjelp gjorde ovanliga rön, ansågos för trollkarlar. En professor i Åbo blef för sådan misstanka nästan från högskolan fördrifven. Stjernkunskapen drefs med mera ifver; och en enskild man lät i Uppsala uppföra ett observatorium. Vettenskapen stod dock ännu i nära förening med stjernspådom.

Jordkunskapen gjorde betydliga framsteg genom Anders Bureus, hvilken år 1626 utgifvit fullständiga kartor öfver hela Scandinavien, samt serskildt öfver Norrland och Finnland, hvilka kartor legat till grund för alla, som sedermera öfver Sverge under detta århundrade utkommit. För öfrigt var man ganska obenägen för allmän försäljning af sådana verk; ty man ansåg dem som vägvisare för fiendtliga infall.

Statsvettenskapen var nästan okänd. Historien deremot bearbetades med mera ifver. Messenius, farfadern, skref sitt stora, mycket berömda arbete. Girs författade sina krönikor öfver konungarna Gustaf Wasa och Erik den fjortonde, för hvilket arbete han åtnjöt offentligt understöd [1]). Chemnitz blef antagen till rikshistoriograf med 800 riksdaler i lön [2]) och skref sin vidlyftiga historia om Tyska kriget.

Uti Filosofien hade Ramistiska läran vunnit mycket anseende, i synnerhet som den uteslutande gynnades af Johan Skytte, hvilken som kansler tillsatte vid Uppsala akademi endast sådana lärare, som gynnade Ramismen. Vid Tyska lärosätena började deremot den Aristoteliska filosofien åter göra sig gällande. Alla Svenskar, som studerat utrikes, återkommo intag-

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 23 Febr. 1641.
2) S. st. d. 11 Apr. 1644.

na af dess satser. Skytten var högeligen förbittrad, och sökte på allt sätt hämma den andeliga smittan. Men förgäfves. Knappt var Skytten död, förr än nästan hela Uppsala akademi öppet bekände sig till de Aristoteliska lärosatserna.

Bland språken drefs det Latinska med serdeles ifver. De lägre läroverken voro först nyligen inrättade. Derföre hade de ännu icke hunnit sprida en allmännare grundlighet i detta språk. Men den uteslutande sysselsättning dermed, som nu påböds i skolorna, jemnte bruket att der icke tala annat än latin alstrade de många män, som under nästa tidehvarf visade så stort mästerskap i detta språk. Grekiska och Hebreiska voro mindre allmänt drifna.

Modersmålet låg ännu i linda. De från trettioåra kriget hemkomna Svenskarna medförde en hop Tyska ord och talesätt. För många begrepp saknades också Svenska uttryck, hvarföre man lånte främmande. Regeringen fattade visserligen ett beslut att åtminstone i riksdagsförhandlingarna undvika sådana [1]), men det kunde ej alltid verkställas. Språket utgjordes af en brokig, olikartad sammansättning af Svenska, Tyska och Latin, samt ett och annat ord Fransyska. Det var långsläpigt samt ovigt. Ingen utmärktare skald uppstod; och sjelfva de snillrikaste författare hade svårt att äfven i obunden stil kunna med behag och klarhet uttrycka sina tankar.

Det var dock rikets eget språk. Regeringen ville hedra det som sådant, och beslöt derföre att vid offentliga sammanträden med främmande sändebud sjelf alltid detsamma begagna [2]).

---

1) Riksark. Rådspr. d. 21 Oct. 1635.

2) S. st. d. 2 Apr. 1633.

NITTONDE KAPITLET.

OM ÄMBETSMÄNNEN.

Ett bland föremålen för Gustaf Adolfs likasom för Karl den niondes sträfvande var att vänja så väl folket, som i synnerhet den sjelfrådiga adeln vid lydnad för lagar och öfverhet. Derföre sökte dessa konungar förskaffa myndighet åt sina ämbetsmän, såsom varande både öfverhetens och lagens ombud samt de, hvilka skulle befrämja ordning och rättvisa i landet. Detta sattes först uti riktigt sammanhang och utförlighet genom 1634 års regeringsform. Den ordnade det sätt, hvarpå regeringens och lagens befallningar skulle genom alla grader af ämbetsmän utgå och göras gällande. Adeln, som förut i följe af börd ansåg sig såsom lagens födda tolk, ja stundom stiftare, måste hädanefter småningom böja sig för ämbetsmannen, lagens lagliga tolk.

Förmyndareregeringen behandlade för öfrigt sina underlydande ämbetsmän med mycket allvar. Man finner ofta, att landshöfdingar, hofrätter och andra högre verk fingo kraftiga skrapor. Till och med rådsherrar blefvo i sittande råd än af Jakob De la Gardie, än af bröderna Oxenstjerna ganska allvarsamt tillrättavisade.

Jemnte denna stränghet visade regeringen ett ovanligt stort förtroende till de ämbetsmän, den engång valt. Huru Danska kriget 1643 helt och hållet öfverlemnades åt Torstenssons afgörande, hafva vi redan berättat. Med samma förtroende fingo Johan Banér, Torstensson, Klas Fleming m. fl. föreslå, ja nästan utnämna sina efterträdare. Åt generaler, ja äfven åt inrikes ämbetsmän lemnades vidsträckt frihet att efter förefallande omständigheter och bästa förstånd på stället fatta sina beslut. Rådet ville ej genom omständliga föreskrifter binda händerna på en duglig tjensteman. — Detta förtroende visar sig ock i förhållandet mellan

ständerna och regeringen. Man finner i många riksdagsbeslut, att ständerna öfverlemnade en och annan vigtig angelägenhet »åt regeringen, som densamma bät»tre förstår och är i tillfälle att efter förefallande om»ständigheter lämpa beslutet.»

Enligt regeringsformen 1634 skulle hvarje betydande ämbetsverk engång om året inför styrelsen aflägga redovisning. Så skedde också i början. Man finner, att landshöfdingarna, ja sjelfva kollegierna, anförda af sina presidenter, hvilka också voro riksförmyndare, i sådan afsigt uppträdde för regeringen [1]). Denna åtgerd tyckes dock snart hafva blifvit betraktad som en tidspillande onödighet och derföre aflaggd.

Det hette i 1634 års regeringsform, att ingen Svensk fick undandraga sig rikets tjenst. Detta stadgande blef af regeringen tillämpadt med en öfver enskilda tagen egenmägtighet, som nu skulle väcka förvåning. Så tvingades Banér att mot sin vilja tjena, och han var ej den ende. Vid tillsättandet af sysslor uttalades och följdes den grundsatsen, att man borde dervid se på det allmänna bästa icke på den enskilde sökandens befordran [2]). Då vigtigare ämbetsmän begärde tjenstledighet för enskilda angelägenheter, t. ex. sina närmastes bröllopp, begrafningar m. m., blef det esomoftast afslaget stundom med skrapor. De enskilda förbindelserna måste vika för fäderneslandet.

Förmyndareregeringen följde i allmänhet den grundsats att framdraga och begagna endast personer af redligt och hedrande uppförande. Den blef derföre i allmänhet väl och troget tjenad samt tillvann sig hos folket aktning och förtroende. Gustaf Adolf, som bland sina närmaste icke tålde annat än ära och dygd, hade dock serdeles på de sista tiderna tillåtit sig använda några män af tvetydigt rykte. Sverge fick plikta derför, då dessa

1) Riksark. Rådspr. 1635.

2) S. st. d. 4 Mars 1643.

dessa enligt vanan, snart med otacksamhet och stämplingar vände svärd eller pennor mot sin förra beskyddare. Sådant hafva vi redan berättat om Arnheim, Farensbach, Baudis, Mitzlaff. Äfven Roussel, han som åt Gustaf Adolf åtog sig den besynnerliga underhandlingen om Polska kronan, rymde efter konungens död ur Sverges tjenst, och anställde sedermera mot samma land allehanda stämplingar [1]. Dessa och dylika personer, hvilka gjorde oro i riket, men ej kunde till lifvet straffas, blefvo vanligtvis bortförda och insatta i fängelse på Kexholm, Nyslott, Kajanaborg, eller något annat af Finnlands östliga fästen. Det var den tidens Siberien, der regeringen i ödemarkerna gömde undan sina statsfångar. Redan under Gustaf Adolf blef den äldre Messenius och under förmyndarestyrelsen Messenius sonen och upprorsmakarn Mitzlaff m. fl. ditskickade.

TJUGONDE KAPITLET.

OM BORGERSKAPET OCH NÄRINGARNA.

Städerna, serdeles de smärre, voro i början af detta tidehvarf i ganska dåligt tillstånd, förorsakadt af medellöshet, af landthandel, af frälseståndets tullfrihet och enskilda köpenskap, samt af det öfvermod och förtryck, som nämnde stånd i städerna utöfvade. Gustaf Adolfs handelsordning synes ej heller hafva medfört några välgörande frukter. Oxenstjerna yttrade 1633: »Sverges städer voro klena förut. Nu äro de alldeles »förderfvade för den träldom, som borgerskapet är un-

1) Riksark. Registrat. d. 24 Mars, 18 Apr., 10 Maj 1634.

»derkastadt [1].» Klas Fleming klagade också öfver brist på ihärdighet och efterlanka hos Svenska borgerskapet sjelft, samt öfver den ovana, att nästan hvar köpman, som kommit till någon förmögenhet, »icke håller sina »barn till arbetsamhet och kännedom af yrket, utan »låter dem tillbringa tiden i lättja och junkrerande. »När sedan,» sade Fleming, »sonen skall mottaga han»deln, förstår han sig icke derpå, är ej heller vid ar»bete van, utan blifver narrad och snart fattig igen, »och sålunda uppkomma inga gamla och goda hus, »som äga förstånd och medel att drifva en större han»del.» Regeringen sökte efter bästa förmåga att genom ändamålsenliga författningar upphjelpa ståndet. Vi hafva förut omtalat, huru adelns tullfrihet upphäfdes, huru adelns landthandel och landthandtverkare förbödos, samt huru Oxenstjernska partiet sökte skaffa borgerliga stadsstyrelsen mera myndighet och anseende. Dock skulle äfven å denna sidan måtta iakttagas. Oxenstjerna anmälte, »att ordföranderna i flere stadsstyrel»ser började kalla sig presidenter, och i anledning der»af tillvälla sig allt för stor myndighet. De kunde »väl» mente han, »nöjas med att heta borgmästare, »hvilket också vore ett ärligt namn [2].

Flere nya städer anlades; t. ex, Askersund, Kristinehamn, Nora och Linde, hvar för sin kringliggande bergslag; nya Helsingfors för kuströrelsen i Finnland. För att draga Dalbönderna från handel i Norrska städer anlades Wennersborg och Åmål; den sista på ägorna af byen Åmula [3], d. v. s. Åmynningen; deraf ock namnet synes komma. Säter fick äfven nu sina första privilegier.

---

1) Engestr. Acta om drottn. Kristina. 4:o Tom. 1. Axel Oxenstjerna till Gabriel G:son Oxenstjerna d. 8 Oct. 1633.

2) S. st. d. 11 Oct. 1642.

3) S. st. d. 13 Juli 1640, d. 16 Nov. 1642.

På hufvudstadens upphjelpande lade regeringen mycken vigt. För att derstädes åstadkomma en handel i stort, lemnades åt Stockholm flere företrädesrättigheter, stundom till och med tryckande för de kringliggande småstädernas handel [1]). Också tillväxte stadens välstånd på ett nästan förvånande sätt. I alla riktningar spordes ökad verksamhet. En mängd personer inflyttade och snart voro de gamla stadsgränsorna alldeles för trånga. Redan år 1640 skänkte regeringen en del af ladugårdsgärdet att af det årligen ökade sjöfolket bebyggas. Det förslog ej länge. År 1644 skänktes ytterligare en del af Kungsholmen. Men äfven denna tillökning befanns otillräcklig, och 1647 tillades hela Kungsholmen och Långholmen, och dessutom till bodars anläggande Tjärhofvet. Det säges, att alla tullarna i Sverge och Finnland tillsammans lemnade år 1628 en inkomst af blott 110,000 daler silfvermynt; men att under denna regering Stockholms tullar ensamma stego till 600 eller 700,000 riksdaler årligen. — I afseende på handeln hade Gustaf Adolf inrättat många slags kompagnier, dels kronan tillhöriga, dels under hennes ledning. Några, och deribland Johan Skytte, talade för nya dylika inrättningar; men Oxenstjerna afrådde dem såsom hinderliga för borgrarna; han ansåg bäst både för kronan och för det allmänna, att handeln lemnades fri åt den enskilda omtänksamheten [2]). Åren 1636 till 1638 blefvo dock trenne handelskompagnier inrättade, men sedermera intet enda under hela förmyndaretiden. — Gustaf Adolfs förslag att grundlägga ett Svenskt nybygge uti Nordamerika blef nu verkställdt och lofvade framgång; så att man derstädes uppförde fästningar och 1642 ditsände som ståthållare en öfverste-löjtnant Printz, hvilken der skulle med sina tjenster försona det fel, han begått, att under

1) S. st. d. 17 Dec. 1636.
2) S. st. d. 27 Okt. 1636.

Tyska kriget förhastadt uppgifva fästningen Chemnitz [1]).

Uti slöjdväsendet voro sedan gamla tider många missbruk qvar. Tyska handtverkare och handtverkeriskrån utöfvade ett orimligt inflytande. De antogo som lärlingar sällan någon Svensk inföding, utan häldst Tyskar, och då någon ville erhålla mästerbref, fordrades, att han skulle resa ut till Tyskland eller Holland; ty man mente, »att kejsaren från fordom hade »ett slags öfverinseende och magt öfver alla handtver»keriskrån,» en följd af hans omedelbara herravälde öfver de fria riksstäderna. Klas Fleming angrep detta missbruk. »Det var besynnerligt,» mente han, »att en »Svensk kunde i Sverge och under dess lagar arbeta »sig upp ända till att blifva konung, men icke till att »blifva sämskmakare.» Rikskansleren instämde häri. »Man borde ej tillåta skråmästrarna att så fara fram »efter sina galna hufvuden; de borde besinna, att uti »Sverge har kejsaren alldeles ingenting att befalla» [2]). I allmänhet sökte regeringen så mycket som möjligt skilja stads- och landtmanna-rörelsen åt och inskränka hvar och en inom sin krets, i öfvertygelse att sålunda befrämja både handtverkeriernas utbildande och städernas samt tullinkomsternas tillväxt. I afseende på frågan om öppna eller slutna skrån finner man af Axel Oxenstjerna och Klas Fleming, de tvänne, som med dithörande ämnen mest sysselsatte sig, obestämda och motsägande omdömen; likväl mest till fördel för de förra [3]).

En mängd förut okända eller illa drifna näringsgrenar blefvo under denna tid införda eller förbättrade. Ett saltbruk var inrättadt på Muskön [4]). Man anlade finare glasbruk [5]), guld- och silfversnörmake-

1) Riksark. Rådsprot. d. 7 Juli 1640 och 4 Juni 1642.
2) S. st. d. 11 Juli 1640.
3) S. st. d. 12 Aug. 1636.
4) S. st. d. 12 Sept, 1840.
5) S. st. d. 18 Nov. 1640, d. 21 Febr. 1643.

ier [1]); krut- och gevärsbruk, repslagerier, segelväfverier förbättrades. — Konung Gustaf Adolf hade infört boskapsskatten, hvilken betalades för hvarje kreatur, som hunnit en viss ålder. Folket började derföre småningom att för skattens undvikande slagta sin boskap, så snart den nått de bestämda åren. Häraf försämrades boskapsafveln, och det blef en fullkomlig brist på större hudar. Af denna orsak afstannade garfverierna och man måste till Sverge införa en betydlig mängd läder [2]). Regeringen insåg denna olägenhet och boskapsskatten blef 1642 mot en afgift i penningar utbytt; hvarefter garfverier åter infördes. Bland alla näringar var dock ingen, som så betydligt växte som bergsbruket, hvarom vi redan talat uti berättelserna om Ludvig De Geer, Grissbach, De Besche och Geijer. — I slutet af förmyndare-regeringen var Sverges handel långt mera blomstrande än någonsin förut och tullarna gåfvo betydlig inkomst. Stockholm framför allt växte i ordning och välmåga. En mängd varor, som förut införskrefvos från utlänningen, blefvo också inom riket tillverkade, icke blott till landets behof, utan ock till afsalu. Till lättnad för inre rörelsen blefvo Arboga slussar dels ombyggda, dels förbättrade.

Orsaken till denna fördelaktiga vändning låg ej hos folket sjelft; ty bland de utmärktare deltagrarne finner man knappt ett enda Svenskt namn. Förtjensten var hos styrelsen, som genom kloka stadgar och användande af driftiga utlänningar framkallade handelns och näringarnas blomstring, och det till allas förundran midt under brinnande krig. Det, som härvid betydligen lättade regeringens bemödande, var, att Sverge, ehuru inveckladt i yttre fejder, dock inom sina gränsor hade stillhet och lugn, och äfven någon samvetsfrihet, under det nästan hela vestra Europa var inveckladt i borgerliga och troskrig, undan hvilkas härj-

---

1) S. st. d. 19 Nov. 1640.
2) S. st. d. 11 Juli 1640.

ningar fridens yrken och deras vinst drog sig till det aflägsna men fredliga Sverge.

Dessa många förändringar, ehuru de för det mesta äfven voro förbättringar, kunde likväl icke utan mycket och bittert motstånd införas. Huru regeringen måste kämpa mot adelns fria köpenskap, dess handtverkare, dess sjelfsvåld uti städerna m. m. hafva vi redan berättat. Mycket besvär förorsakades också af borgerskapets egennytta samt ovilja för ordning och laglydnad.

År 1639, då mycken oro var i hela landet, kom till Stockholm en samling af utskickade från Westerås, Arboga, Örebro, Karlstad och Mariestad. Deras ärenden synas hafva varit, att hos regeringen fordra befrielse från den åren förut beviljade tullen samt rättighet att hvar i sin stad ensam drifva handel utan täflan med främmande köpmän; derjemnte också några andra klagomål och önskningar. De uppkallades i rådet och erhöllo af Axel Oxenstjerna en föreställning af följande innehåll. »Då eder hitresa spordes, hoppades regerin»gen, att af eder få höra några förslag till handelns »och städernas upphjelpande, men icke sådana egen»nyttiga fordringar, som de nu gjorda. I klagen öfver »tullafgifterna, och likvisst äro de nu ett intet mot förr, »ty vi hafva förminskat dem till hälften. I begären »frihet från tullarna och erbjuden regeringen i dess »ställe en viss afgift; men regeringen undrar högeligen, »att i vågen på sådant vis uppsätta eder, mot hvad bå»de edra och de andra ståndens ombud vid laglig riks»dag med hand och sigill bekräftat. — Det andra, »i begären, syftar derhän, att bereda hvarje stad till»fälle att utan medtäflare dyrka upp sina varor så högt, »en hvar lyster, och sålunda preja allmogen; men »sådant ämnar regeringen icke tillåta. — Efter i vil»jen klaga, hvarföre klagen i icke häldre öfver de mån»ga Skottmän, som borgerskapet till eget förderf un»derhåller. De betala eder en ringa afgift, och få der»emot rättigfiet att å edra vägnar vandra omkring och

»drifva landthandel, hvilket är mot lag och författning »samt förstör stadshandeln. Dessutom hållen i eder »och edra barn för goda till att drifva handtverk, utan »alla skolen i handla, fastän snart ingen mer vill köpa »edra krampåsar. I Tyskland hafva städerna blomstrat »genom handtverk lika om ej mer än genom handel. »Men i edra städer drifva handelsmännerne genom hö»ga stadsutskylder handtverkarne ut, hvarföre också lan»det kring Örebro är fullt af sådana landthandtverkare. »Stadsbarnen sättas aldrig i handtverkslära, utan upp»växa, de rika i nöjen, de fattiga i tiggeri, båda i lätt»ja. Men, om i ej häri bättren eder, så skall rege»ringen skicka dit ned och till knektar utskrifva alla »sådana lättingar. — I hafven ock en slem osed att »vara borgare och bönder på en gång och derföre ingen»dera med besked. I bedrifven också dermed stort un»derslef mot kronan; ty när båtsmans-utskrifningen går »öfver staden, då flytten i ut till landet och kallen »eder åkermän; och när knekt-utskrifningen går öfver »landet, då ären i inne i staden och kallen eder bor»gare, m. m.» [1]). — Några af klagomålen förklarades deremot billiga och hjelp lofvades; och med detta svar fingo de utskickade resa hem.

Borgrarna hade intill denna tid obehindradt drifvit köpenskap med hvarjehanda slags varor. Alla handlade med allt. Man trodde sig finna, att detta ledde till fuskeri i allt. Man hoppades, att, om efter utländska efterdömen, enhvar finge handla blott med ett visst slag af likartade varor, skulle dessa genom deråt ägnad noggrannare omsorg uppnå högre fullkomlighet och kunna drifvas till större höjd. Af denna anledning och med borgerskapets bifall utfärdades år 1635 genom Klas Fleming en stadga, hvarigenom man införde en sådan handelns fördelning, eller handelns partering, som det i den tidens språk kallades. Några år derefter och då Klas

---

1) Riksark. Rådsprot. d. 5 Mars 1639.

Fleming började hålla hand öfver författningens efterlefvande och pliktfälla några, som vid hållen undersökning funnos hafva brutit deremot, uppstod hos flere bland borgerskapet mycket missnöje. De samkade sorl mot regeringen och uppsatte en skrift, hvari de vägrade att underkasta sig handelsfördelningen, klagade bittert »öfver skatter, näringslöshet, näringstvång, un»derstucken handel» o. s. v. Magistraten vågade icke använda sin lagliga myndighet till rörelsens dämpande, utan teg. Klas Fleming ensam stridde emot och blef derföre af många hatad. Slutligen kallades både magistraten och de missnöjda upp för rådet och erhöllo af Axel Oxenstjerna följande svar på sina klagomål. Han uppräknade först allt, hvad regeringen för Stockholm gjort. »Handeln på Norrland, hvaraf förut Holländar»ne haft hela vinsten, hafva vi genom förbud för Norr»länningarnas omedelbara utrikes handel ledt till Stock»holm med en stor del af den vinst, samma rörelse »kan gifva. Likaså hafva vi dragit hit Söderteljes och »andra småstäders handel. Vi hafva tvungit oss sjelfva »samt adel, prester och ämbetsmän att afstå från förra »tullfriheten, allt till Stockholms förkofran. Vi hade »derföre af eder icke väntat ett sådant oväsende och »buller. I hafven ju sjelfva varit med och beslutat om »handelns fördelning. Nu pruten i likväl emot och »skrifven oanständigt mot regeringen. — I klagen öfver »skatter; men jag säger eder, att i aldrig skattat så »litet som nu; och om också regeringen borttoge än »flere skatter, så tacken i derföre de första åtta da»garna, men sedan begären i ny lindring. I Stock»holms borgare sitten nu i en rosengård af privilegier, »hvars like i förut aldrig haft. — I klagen öfver nä»ringslöshet. Men betrakten det arma, sönderslitna, »näringslösa Tyskland och lären eder tacka Gud för »den näring, i hafven. — I klagen, att främmande »drifva här oloflig handel. Om så är, så ligger felet »icke hos oss, utan hos eder magistrat, som ej håller »lagen vid magt. — I klagen öfver husens nedrifning

»för de nya gatornas skull, och är eder klagan derut»innan författad som en smädeskrift. Men denna sak »angår stadens styrelse och ej regeringen. Det kunnen i »likväl icke neka, att förut voro många hus illa bygg»da, stodo för tätt tillsammans, kunde ej vid eldsvåda »erhålla undsättning o. s. v. Detta hade egentligen »ålegat magistraten att afhjelpa, men af nit för det all»männa har öfverståthållaren pådrifvit både beslutet »och utförandet och sålunda lastat på sig icke blott »besväret utan ock alla de ovilligas hat. Men nu upp»mana vi eder, i gode män af magistraten, att framde»les iakttaga eder pligt och icke tillåta sådant ovä»sende och sjelfsvåld, som nu förevarit. Och om, »som ofta och nästan alltid inträffar, illvilliga menni»skor finnas, hvilka ej akta skäl och råd, då skolen i »begagna eder myndighet och befalla och vidmagthålla »det, som är rätt och lag. Ty att ämbetsmännen vid »de lydandes oordningar tiga stilla och låta allt både »besväret och hatet för lagens upprätthållande falla på »regeringen, det är icke redligen gjordt. En rätt äm»betsman bör i allo hjelpa sin regering att draga den »tunga bördan [1].»

TJUGUFÖRSTA KAPITLET.

OM BONDESTÅNDET.

Vi hafva förut omtalat försöken att öfver Sverges allmoge indraga lifegenskapen, och huru de misslyckades. Äfven i andra hänseenden tänktes någon gång på inskränkning af ståndets friheter. Då bönderna vid ett par riksdagar efter hvarandra voro serdeles gensträfviga, föreslogo Klas Fleming och Gabriel Gustafsson

1) S. st. d. 18 Apr. 1638.

Oxenstjerna, »att man borde icke sammankalla hela »ståndet på en gång, utan landskapsvis, då man skulle »lättare kunna leda dem [1])» Men tvärt emot detta förslag blef ståndets inflytande utvidgadt. Det synes, som bönderna under Gustaf Adolfs tid icke på konungens riksdagsförslag gifvit annat svar, än hvad den af styrelsen tillsatta sekreteraren uppsatte; men att förmyndareregeringen, för att vinna tillgifvenhet, tillåtit bondeståndet sjelft närmare deltaga i bestämmandet af sitt utlåtande [2]).

Allmogen, som begynte känna sin vigt, var stundom likaså svår som adeln att öfvertala till dragande af rikets behof. Likasom de öfriga stånden djerfvare under en förmyndaretid, voro bönderna vid flere riksdagar ganska bullersamma, hotade resa hem, om de ej finge sin vilja fram, kallade dem, som höllo med regeringen, för herrehyllare, och trakterade dem stundom med knytnäfvarna. Förnämligast och beständigt ropade de mot skatterna. »Bönderna,» sade Axel Oxenstjerna, »komma till riksdagen endast »för att undanbedja sig skatter, likasom vore det deras »enda riksdagsgöra [3]).»

Regeringen använde allehanda medel att leda dem efter sina afsigter. Man varnade dem för spyflugor, som göra ond blod i landet [4]). Klas Fleming, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, Gyllenhjelm m. fl. blefvo då och då sända till deras samlingsrum för att upplysa och öfvertala dem. Ofta måste landshöfdingar och prester besöka dem för att såsom personligen kända utverka bättre svar. Stundom kallades de i samma afsigt upp till rådskammaren, och det finnes spår, att Axel Oxenstjerna vid sådana tillfällen hållit skriftetal i samma anda, som för adels-, preste- och borgarestån-

1) Riksark. Rådsprot. d. 26 Oct 1635.
2) S. st. d. 29 Jan. 1640.
3) S. st. d. 31 Jan. 1638.
4) S. st. d. 22 Oct. 1644.

den, ehuru protokollen ej blifvit förde med samma fullständighet.

År 1638, då regeringen begärde ökade skatter för att upphjelpa den genom 1637 års fälttåg alldeles förstörda Banérska hären, visade bönderna mycken ovilja. De inkallades slutligen för rikskansleren. Westgötabönderna klagade öfver för mycken väta. Oxenstjerna svarade: »att vätan kommer från Gud och icke från »regeringen, samt att, om Westgötarna ville som an»nat folk ordentligen dika sina åkrar, skulle de icke »lida så mycket af den öfverklagade vätan.» Smålänningarna klagade öfver tunga skatter. Oxenstjerna svarade: »I stället för att klaga borden i tacka Gud, »som låtit eder nu öfver tjugu år sitta i fred och lugn. »Jag mins nog från min ungdom, huru Småland under »dåvarande Danska och Polska krig beständigt förhär»jades. I borden besinna, att det är bättre betala »gerder och föra kriget i främmande land, än att få »fienden hem i edra egna stugor [1].»

Någon gång användes sämre medel för att hos bönderna genomdrifva regeringens vilja. År 1642 var det åter fråga om förhöjning på skatterna. Bönderna prutade mot. Då insmög sig i bondeståndet en, som det säges, obehörig person vid namn Måns Dagsson, och yttrade, när frågan förekom, »att bönderna klaga»de utan skäl; de lede ingen nöd; de mägtade nog er»lägga den begärda skatten» o. s. v. Detta ville bönderna ej kännas vid. Bedrägeriet upptäcktes och den föregifna ståndsbrodern blef genast kastad på dörren.

Måhända var det samma Måns Dagsson från Wäckelsång i Småland, som år 1638 var böndernas taleman. Vid mottagandet af riksdagspropositionen yttrade han som hälsning till hofvet och regeringen följande: »Vi önska den unga drottningen lycka och välsignelse »och att vi under hennes regemente må åtnjuta hus»och hemfrid, och att den kongl. slägten må fortplan-

1) Riksark. Rådsprot. d. 22 Jan. 1638.

»tas till andra och tredje led, och att drottningen »måtte få en ung och vacker konung. De stormägtige »herrar, som försvara hus- och hemfrid, rätt och lag, »vilja vi ock vara lydiga. Gud gifve på kriget en god »ända. Vi hafva kostat mycket derpå» [1]).

Böndernas underhåll vid riksdagarna skulle egentligen utbetalas af inflytande saköresmedel, hvilka för sådant ändamål borde i häradskistan förvaras. Dock lärer det icke alltid gått så ordentligt till med denna uppbörd, hvarföre bondeståndet också anmälte klagomål [2]). Det finnes äfven, att, då riksdagarna blefvo långvarigare, begärde och erhöllo bönderna på allmän bekostnad så kallade herredagspenningar d. v. s. då och då en riksdaler på personen till underhåll [3]).

Lefnadssättet bland allmogen var ännu i hög grad rått och näfrätten oftast gällande. Så väl vid kronoskatternas betalning som vid utskrifningarna begingos de gröfsta undansnillningar från kronan, stundom med, stundom utom ämbetsmännens medgifvande.

Handelns och näringarnas tillväxt kunde måhända ej fullt svara mot bördan af de år från år ökade skatterna Utskrifningarna förminskade äfven det arbetsföra manfolket, så att jorden icke kunde efter behofvet brukas. Rymningar skedde ock, för att undvika dels skatterna, dels utskrifningen. Dock synes klagan öfver utflyttningar och öde hemman icke varit så stor, som under Gustaf Adolfs tid, och resande utlänningar funno Svenska bonden bättre klädd och född än den Fransyska.

Ett bland de förnämsta hinderna för så väl åkerbrukets som böndernas uppkomst var den ännu fortfarande seden att löna ämbetsmän genom förläningshemman. Innehafvarne sökte oftast att för sin korta

---

1) Riksark. Riksdagshandl. 1638.

2) Riksark. Registrat. d. 30 Juli 1634.

3) S. st. Rådsprotok. d. 11 och 21 Febr. 1642.

tid draga all möjlig vinst af förläningen, hvarigenom både jorden och åbonden helt och hållet utarmades.

Det förtryck, som genom kronogodsens försäljning hotade Svenska allmogen, skola vi framdeles närmare framställa.

TJUGUANDRA KAPITLET.

OM SVERGES ÖFVERSJÖ-LÄNDER.

Liffland, Estland och Ingermanland, i sig sjelfva rika och bördiga landskap, utgjorde en ganska vigtig del af Svenska riket, samt förtjenade derföre och erhöllo serskild uppmärksamhet. Men regeringen synes icke hafva varit fullt ense med sig sjelf, huru nämnde landskap borde behandlas. Man ville stundom så nära som möjligt sammansmälta dem med Sverge. Derföre skulle man till lutherska läran locka de till den Grekiska förut hörande Ingermanländningarna [1]; derföre skulle också lutheranerna i Liffland erhålla en kyrkoförfattning lika den Svenska. Af samma orsak ville också Axel Oxenstjerna, att Sverges konung borde minst hvart tredje år resa till Narva för att hålla räfst och regering med landet [2]; och han omtalte »som ett »bland sina luftslott, att konungen borde äga två huf»vudstäder, Stockholm och Narva [3].»

Å andra sidan syntes man frukta en närmare förening. Gustaf Adolf ville ej på Svenska riddarhuset upptaga den Liffländska adeln, ty den ansågs vara så obändig, att den vid riksdagarna icke skulle på något

---

1) S. st. d. 16 Juli 1642.
2) S. st. d. 9 Mars 1643.
3) S. st. d. 20 Juli 1640.

sätt kunna styras. Nu kunde man deremot öfver densamma befalla [1]). En annan gång tyckte man, att Svenska regementer icke borde stanna öfver tre år uti nämnde öfversjöländer, för att ej med dervarande folk sammansmälta [2]). Liffländingarna förklarade väl sin önskan att närmare med Sverge förenas, och rådet biföll [3]); men några dertill ledande åtgerder synas icke hafva blifvit vidtagna.

Tillståndet i dessa landskap var för öfrigt ganska sorgligt, en följd dels af de långa och härjande krigen mellan Ryssland, Sverge och Polen; dels af adelns sjelfsvåld och oenighet; dels af den lifegna bondens råhet. Häftiga, stundom blodiga tvister föreföllo mellan adeln inbördes, mellan adeln och städerna, städerna och presterskapet. Kronans rätt undansnillades på gröfsta vis. Jakob De la Gardie, som sjelf derstädes ägde betydliga förläningar, anmälte med ovilja, huru rusttjensten af dervarande adel genom underslef nedsattes långt, under hvad den rätteligen borde utgöra [4]). Kyrkans och sedlighetens tillstånd hafva vi redan i berättelsen om biskop Rudbeck framställt. De mägtigare tilläto sig ett sjelfsvåld, som icke ville vidkännas lagar eller öfverhet. »I Estländska herrar,» sade engång Axel Oxenstjerna åt en i Stockholm varande beskickning från nämnde landskap, »i ansen det »rätta adelskapet bestå i att skrifva sturskt mot eder »regering och som tyranner prygla och plåga edra »bönder [5]).» Gustaf Adolf sökte införa någon ordning, men måste dervid utstå många och hårda strider. Vid konungens död ville Estlands adel passa på tillfället och af den nya regeringen skrämma sig till än större friheter. I detta ärende skickade de några sina medlemmar till Stockholm, och bifogade den hotelse, att

1) S. st. d. 15 Juli 1642.
2) S. st. d. 30 Nov. 1644.
3) S. st. d. 8 Maj 1643.
4) S. st. d. 12 Juli 1642.
5) S. st. d. 4 Aug. 1640.

om sändebuden »eftergåfve någon af de föreslagne fri- »och rättigheterna, skulle vid hemkomsten deras krop- »par blifva förvandlade till svärdsbaljor.» Sändebuden kommo midt under den stormiga riksdagen 1634. Svenska styrelsen lät dock ej skrämma sig, utan bad Estländningarna betänka, »hvad Gustaf Adolf skulle hafva »svarat på sådana anbud. Nu varande regering ämnade »ej heller låta Estländningarna uppsätta sina uppstudsiga »hufvuden [1].» Förslaget qväfdes; men landet fortfor att vara en skådeplats för allehanda oordningar.

Svenska regeringen sökte efter förmågan afhjelpa dessa olägenheter. Rudbeck skulle ordna kyrkoväsendet; det nya universitetet i Dorpt skulle sprida kunskaper och ljus; hofrätten dersammastädes skulle skydda rättvisan. Men adel, prester och borgerskap motarbetade, ja nästan fördrefvo Rudbeck; och både hofrätt och högskola måste allvarligen skrapas för sina beständiga trätor, sina egna begångna orättvisor. Skraporna föraktades, emedan de straffade sjelfva voro de förnämsta herrarna i ett aflägset landskap, der de ej träffades af andra jemngoda eller öfverlägsna medborgares ogillande. Det hände till och med, att de offentliga myndigheterna likasom folket satte sig med öppet våld emot öfverhetens befallningar. — De gods voro lyckligast, som bortgåfvos åt Svenska herrar, sådana som Axel Oxenstjerna, Jakob De la Gardie, m. fl., ty der blefvo mer än annorstädes gudstjenst, ordning och rättvisa vidmagthållna.

Det synes dock, som Sverge någon gång följt en oädlare statskonst, och som Gustaf Adolf underlåtit stilla de mellan olika samhällsklasser i Liffland utbrustna tvistigheterna, endast i afsigt att derigenom så mycket lättare styra det hela [2].

1) S. st. d. 30 Aug. 1634.

2) S. st. d. 6 Juni 1642.

TJUGUTREDJE KAPITLET.

OM SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL UTLÄNDSKA MAGTER.

De öppna och redliga grundsatser, som förmyndareregeringen i allmänhet följde vid inre förvaltningen, användes icke, då det var fråga om utländska magter. Icke nog, att Sverge sökte sin egen fördel; det sökte den icke sällan genom att skada sina grannar, äfven i deras inre förhållanden. Man följde vanligtvis Richelieus, Romerska republikens och de flesta eröfrande staters exempel. I sitt eget land ville man hafva en stark och mägtig regering, som förmådde sammanhålla och med eftertryck använda statens krafter. Inom grannrikena deremot sökte man så mycket som möjligt att bibehålla fria regeringssätt, och ju mera sådana lemnade tillfälle för oenighet och partiers uppkomst, ju mera de inskränkte magten hos grannstatens regering, desto bättre, desto tryggare ansågs det vara för Sverge. Grundsatsen uttalades ej sällan. Då Danska rådet sökte i förväg än mera inskränka magten för Kristian den fjerdes blifvande efterträdare, anmärkte Jakob De la Gardie, »att detta vore för »Sverge nyttigt, icke blott i Danmark och Polen, »utan ock, om det kunde ske, i Ryssland.» Han tänkte på de förra Rysska oroligheterna, i hvilka Sverge med så mycken framgång blandat sig. Axel Oxenstjerna biföll anmärkningen och tillade: »Tre ting haf- »va hjelpt Sverge; först Rysslands alltför stora träl- »dom; för det andra Polens alltför stora frihet; för »det tredje Danmarks inre oenighet [1].» En annan gång anmärktes, att Sverges trygghet försäkrades dergenom, att styrelsemagten var i Danmark delad mel-

lan

1) Riksark. Rådsprot. d. 19 Oct. 1647.

lan konungen och rådet[2]). Detta tänkesätt stannade ej vid orden, utan blef rättesnöret för regeringens uppförande. Stundom oförmärkt, stundom öppet underblåste den missnöjen och uppror i nästgränsande stater; och hela kriget i Tyskland fördes till en stor del för att hindra kejsarens der hotande envälde.

Sverges förhållande till Danmark, Frankrike och till de Tyska staterna, hafva vi redan förut i denna berättelse utförligen framställt.

RYSSLAND.

Med Ryssland var oafbruten vänskap och fast förbund. Detta rike ville ej kämpa mot det krigsvana Sverge, utan sökte tvärtom dess understöd mot den gemensamma fienden, Polen. Då Gustaf Adolfs död förspordes, anlade derföre storfursten och patriarken i Moskau sorgedrägt och fasta. För öfrigt var Ryssarnas råhet och okunnighet stor, deras osnygghet och dryckenskap motbjudande; Svenskarna behandlade dem med en öfverlägsenhet, hvaraf vi redan anfört några exempel.

Sverges afsigt åt detta håll var för öfrigt tvåfaldig. Först nemligen, att städse bibehålla oenighet mellan Ryssland och Polen; hvarföre också Svenska sändebudet i Moskau fick år 1634 befallning, att med allehanda löften förmå Ryssen till att fortsätta kriget mot Polen. Dock undvek man bestämdt förbund för att ej inveckla sig sjelf i striden[2]). Sverges andra och än vigtigare afsigt var att stänga den handel, som Engelsmän och Holländare drefvo i Archangel och att leda densamma till de Svenska handelsplatserna Revel,

1) S. st. d. 4 Maj 1612.

2) Riksark. Regist. Regeringen till sina kommissarier i Ryssland d. 22 April och 20 Maj 1634.

Narva och Nyenskans. I synnerhet fästade han betydlig vigt vid sistnämnde ort, hvilken med Newa strömmen och hela Ryssland bakom redan genom sitt för handeln fördelaktiga läge väckt Gustaf Adolfs uppmärksamhet. Riksförmyndarne åsyftade att upphjelpa fästet till en betydlig stad. Man anslog medel till en skola på stället och till lön för ordentligt presterskap samt underhandlade i hemlighet med några Ryska köpmän i Moskau, att dessa skulle vända sig till Nyen i stället för Archangel; man lofvade dem nedsatt tull, frihet för visitering o. s. v. Äfven Lybeck sökte man indraga i förslaget [1]. Men alltsammans misslyckades; eller rättare sagdt, planen afbröts genom Kristinas uppstigande på tronen. Under hennes och Karlarnas regering blef Nyenskans försummad. Först tsar Peter fästade dervid åter uppmärksamheten; ty det var just invid det gamla Svenska Nyenskans, som han anlade Rysslands nu varande hufvudstad.

POLEN.

Det förnämsta af Sverges förhållande till Polen hafva vi redan anfört [2]. Mellan båda rikena var en oupphörlig spänning. Uladislaus ville ej enligt stilleståndet på fullt allvar lägga bort sina arfsanspråk. Uti bref till Svenska generaler i Tyskland begagnade han stundom samma ordalag och form, som då en konung skrifver till sina egna undersåtare, och han sökte vid flere tillfällen att få angripa det i många krig invecklade Sverge. Polackarna sjelfva voro emot Svenskarna uppbragte för alla sina lidna förluster; men kunde likväl icke förmås till öppet krig. De

1) S. st. d. 18 Apr. 1634, d. 5 Apr. och 13 Aug. 1642, d. 1 Jun. 1643. Registrat. Sv. reger. till Ar. Spiring d. 12 Mars 1634; till Ryska köpmän d. 8 Mars 1634. Till ståthåll. i Ingermanl. d. 23 Aug. 1634.

2) Se Kap. 13, 35.

fruktade gerder och utskrifningar, och än mer att draga öfver sig alla de i Tyskland varande Svenska tropparna. Likväl röjde sig deras hjertans mening. Det hette, att Polen var neutralt uti trettioåra kriget; likväl visade de vid gränsen boende Polackarna öppen partiskhet för de kejserliga. Antingen dessa ville genom omvägar taga Svenskarna i ryggen, eller ock i nödens stund söka undflykt, så stod dem alltid Polen öppet; för Svenskarna åter var det helt och hållet stängdt. Fastän ordentligt stillestånd var mellan båda rikena ingånget, skedde dock 1635 under anförande af Radziwill ett härjande infall i Svenska Liffland. År 1639 samlade den ryktbare Herman Both några hundrade ryttare i Ostpreussen och Polen, samt företog ett nytt plundringståg inåt samma Liffland. Han blef snart utdrifven, hvarefter Polackarna försäkrade, att de icke haft någon del i hans företag. Polen var dock det land, hvarifrån infallet skedde, och der Both efter misslyckandet fann skydd. År 1642 gjorde Polackarna åtskilliga ströftåg uti det af Svenskarna besatta Pommern och voro en gång nära att bortsnappa pfalzgrefven Karl Gustaf. Året derpå gick kejserliga generalen Krokov genom Polen, då han angrep Pommern, och när han blef derifrån af Königsmarck utdrifven, sökte han och fann inom Polen undflykt och skydd. År 1645, då Danmark genom Brömsebrofreden afträdde Ösel till Sverge, gjorde Uladislaus deremot öppna och formeliga insagor. Han påstod, »att Ösel hörde till »Lithauen och följakteligen under Polen.» Äfven hade konung Kristian af honom fått låna peningar på hvilken underpant, som Uladislaus sjelf ville bestämma. Denne »sade sig nu dertill välja Ösel.» Af dessa dubbla skäl förklarade »han ön för sin tillhörighet, och att han aldrig »skulle samtycka dess afstående till Svenskarna.» Uti de offentliga skrifterna härom, äfven i dem, som inlemnades till regeringen i Stockholm, undvek han att nämna Kristinas namn utan talade blott om Sverges rike. På Ösel förehade han dels med Danska ståthållaren Ebbe

Ulfeld, dels med några af dervarande ridderskap allehanda stämplingar, hvilka dock icke ledde till någon följd[1].

Alla dessa och dylika orättvisor och brott mot ingången neutralitet måste Svenska regeringen tåla, och låta sig nöja med Polens haltande ursäkter. Sverge hade så många andra fiender, att det för mindre vigtiga anledningar icke ville begynna ett nytt krig.

Det bör likväl icke förtigas, att också Sverge å sin sida visade någon fiendtlighet, dels genom att mot Polen uppreta än Ryssar, än Tartarer; dels genom en och annan egenmägtighet, som Svenska generalerna i Tyskland tilläto sig utefter Polska gränsen; slutligen genom den nära Riga upprättade Ewesta skans, hvilken synes hafva varit belägen inom Polens område[2].

HOLLAND.

Mellan Holland och Sverge var under hela denna tiderymd godt förstånd, i anseende till den gemensamma striden mot Danmarks öfverdrifna tullfordringar. Följderna af de båda staternas förbund hafva vi berättat.

ENGLAND.

England och Sverge, båda försvarare af det Pfalziska huset, sökte också under början af denna tiderymd att komma med hvarandra i närmare förbindelse; men fåfängt. I dess ställe rådde mellan båda staterna en beständig, fast ej öppen fiendtlighet. Engelska folket täflade i handelsväg med Sverge sjelft

1) Riksark. Konungens och rådets i Polen bref 1646—1654. Uladislai öppna insaga mot Ösels förening med Sverge. Warschau d. 30 Oct. 1645. Densammes bref till Ebbe Ulfeld och till ridderskapet på Ösel, båda af d. 27 Oct. 1645.

2) Riksark. Rådsprotok. d. 27 Apr. 1643.

och med dess bundsförvandt, Holland; och Engelska hofvet var genom slägtskap förenadt med Sverges fiende, Danmark. Det förehades också mellan England, Danmark och Spanien en plan, att uttränga Svenskar och Holländare från, samt att helt och hållet bemägtiga sig Östersjöhandeln, hvilket förslag dock misslyckades. England var för öfrigt ingen farlig fiende. Der gäste beständiga och våldsamma inre missnöjen, så att landet, fullt sysselsatt med sig sjelft, hade hvarken uppmärksamhet eller enhällighet nog för inblandning i rämmande staters företag. Svenska regeringen deremot blandade sig i Englands angelägenheter och äggade, ehuru i början obemärkt, de upproriska, i synnerhet i Skottland. År 1638 tog Alexander Lesslie afsked ur Sverges tjenst för att återvända till sitt fädernesland, Skottland, och der med sin i Tyska kriget vunna erfarenhet leda upproret mot Engelska konungen. Svenska regeringen, för hvilken detta icke var någon hemlighet, beviljade Leslies afsked och skickade med honom som äreskänk en hop hjelmar och 2000 muskötter [1]. Två år derefter anlände till Stockholm en öfverste Cocheran som ombud för Lesslie och Skottarna. Han klagade, »att dessa sednare förgäfves sökt försoning med sin »konung. Deras andeliga och borgerliga frihet hotades »lika; den presbyterianska gudstjensten fläckades ge»nom införandet af Engelska kyrkans påfviska bruk. »Underhandlingar med utrikes stater fördes beständigt »i England; Skottska rådskammaren deremot försum»mades, landets gamla adel nedsattes och uppkomlin»gar framdrogos i stället; Engelska ordnar utdelades i »Skottland och allt gjordes för att utrota hvarje skil»nad mellan folken, hvarigenom Skottland skulle blifva »en provins under England, likasom Norrge under »Danmark. Mot sådant förtryck var det, som Sven»skarna under Engelbrekt och Gustaf Wasa upprest »sig. Nu önskade ock Skottarna hjelp af samma

1) S. st. d. 9 Aug. 1638.

»Sverge, hvilket alltid varit den förtryckta frihetens »försvar, och dervid ofta begagnat Skottska krigare. »Man begärde likväl endast att få låna några rustade »skepp; ty soldater och penningar funnos i Skottland »så mycket, som behöfdes. På dessa andraganden gaf Svenska regeringen undvikande svar; den ville gerna stödja upproret, men fruktade att derigenom inveckla sig i nya vidlyftigheter. Johan Skytte drog till och med i tvifvel, »huruvida det vore rätt gjordt att bistå »dem, som begynna uppror mot sin öfverhet.» Ändtligen beslöts, »att under köpmannanamn låna Skottarna några fartyg;» och Cocheran afskedades med rika skänker [1]).

SPANIEN.

Med Spanien var Sverge under hela tiden i öppen fiendskap. Förmyndareregeringen såg derföre gerna den statshvälfning, hvarigenom Portugal lösryckte sig från Spanien, och skyndade att genast erkänna det sålunda nybildade riket. Två år derefter kom från Portugal en last kryddvaror till skänks åt Svenska kronan. Man förärade åt konungen i Portugal tillbaka ett tusen harnesk, lika många muskötter och tvåtusen pikar [2]).

Ofta använde Svenska regeringen också ett annat medel till att försvaga sina fiender eller åtminstone upptäcka och förekomma deras anslag; och detta medel var penningar. Genom dem värfvades vänner i alla land. I Danzig hade man vanligen en lejd spejare på Polen. I Nürnberg gjorde en viss Tieffenbach samma tjenst i afseende på södra Tyskland och åtnjöt derföre tusen riksdaler årligen [3]). Hessiska hofrådet Wolf var med

---

1) S. st. d. 8, 9, 17 och 27 Jul., samt 18 och 28 Aug. 1640.

2) S. st. d. 12 Maj och d. 6 Sept. 1642.

3) Riksark. Acta Salviana. T. III. Reger. till Salvius d. 23 Aug. 1643.

Sverge i hemligt förstånd [1]); och Salvius fick i uppdrag att besticka någon af borgmästrarne eller rådet i Hamburg, för att genom dem förmå staden att under det tillämnade kriget mot Danmark understödja Sverge [2]). Det synes, som förslaget lyckats; regeringen hade också lofvat att icke spara dervid.

Äfven bland krigshöfdingarna utdelades penningar; dock icke att muta de fiendtliga härförarne, utan när en duglig man gick ur Sverges eller något annat rikes tjenst, erhöll han ofta från Stockholm betydligt underhåll, som det hette, antingen till belöning för gjorda tjenster, eller som handpenning att framdeles vid yppad ledighet ingå i Sverges sold; men rätta afsigten var, att dessa härförare skulle sålunda lockas att försaka fiendernas anbud, och häldre i lugn taga årspenning af Sverge. Äfven några bland bundsförvandternas krigare hade hemligt underhåll. På så sätt och skäl finner man, att Sverge besoldat Lüneburgska generalen Klitzing [3]), öfverste Dörffling [4]), Svenska afskedade generalen Adam Pfuel [5]), öfverstarna Golz, Österling m. fl. [6]) Äfven Svenskfienden Krokov erböd sig till Sverges tjenst, troligen med hopp om sådana fördelar; men rådet vägrade, ty han ansågs ej serdeles duglig, men deremot otacksam, grälaktig och aldrig nöjd [7]). Till och med Tyska furstar åtnjöto underhåll. Hertig Georg af Lüneburg hade redan af Gustaf Adolf femtusen riksdaler; nu skulle han frestas med

---

1) S. st. Rådsprot. d. 4 Aug. 1636.

2) S. st. Acta Salviana T. III. d. 7 Maj 1642 och 5 Aug. 1643.

3) S. st. d. 22 Jan. 1642.

4) S. st. Rådsprot. d. 27 Mars 1643.

5) S. st. Acta Salviana T. III. Reger. till Salvius d. 18 Jul. 1643.

6) S. st. Acta Salviana T. III. Reger. till Salvius d. 1 Jul. 1642.

7) S. st. Rådsprot. d. 25 Aug. 1641.

löfte om tielrsen; och hertigen af Meklenburg samt markgrefven af Baden Durlach erhöllo betydliga skänker, troligen till en del i samma afsigt[1]).

TJUGUFJERDE KAPITLET.

OM FÖRMYNDAREREGERINGENS NYA INRÄTTNINGAR.

En ordentligare förvaltning af Sverges inre styrelse hade redan blifvit grundlaggd af Karl den nionde och Gustaf Adolf. Den blef nu af riksförmyndarne fulländad, och bragt till det skick, hvari den sedermera förblef ända till Karl den elftes regering.

Det första och förnämsta medlet härtill var regeringsformen af 1634, genom hvilken för första gången en någorlunda fullständig ordning stadgades för alla delar af riksstyrelsen. Denna författning medförde dels ordnandet af gamla, dels införandet af nya ämbetsverk, syftande på redigare och rättvisare förvaltningssätt. Så blefvo genast samma år amiralitetskollegium bättre ordnadt, och till lättnad för de södra landskapen Göta hofrätt inrättad. Handels- och bergsärenderna, hvilka förut stått under kammarkollegium, fingo 1637 hvardera sin egen förvaltning i kommerskollegium och bergsamtet, hvilket sednare längre fram erhöll namn af bergskollegium.

Ännu fanns uti Sverge ingen ordentlig brefpost. I äldre tider begagnades budkaflar, resande eller enkom afskickade bud. Då dessa sednare foro i kronans ärender, skulle de äga fri skjuts och förtäring under hela resan. Denna deras rättighet missbrukades af många enskilda vägfarande. Då påbjöd Johan den tredje, att

1) S. st. d. 16 Sept. och d. 7 Dec. 1642.

kronans brefbärare skulle till skilnad från andra medföra ett så kalladt vägabref; och Karl den nionde gaf dem brefdragarebrickor med utsatt tecken, huru många hästar innehafvaren ägde rätt att begagna. Kungörelser och allmänna papper skickades med budkafle från den ena länsmannen till den andra. Alla dessa postföringssätt voro osäkra, dyra och långsamma. Ett bref behöfde ofta tre månader för att gå mellan Paris och Stockholm; och en så vigtig nyhet, som konung Gustaf Adolfs död, var en hel månad på vägen mellan Leipzig och Stockholm. Alla önskade snabbare post. Efter Tyska mönster utfärdades 1636 en ny postordning. Uti hvarje stad förordnades posthus med postmästare och deremellan posthemman med vissa beviljade friheter för sina åligganden. Brefven buros af beväpnade postdrängar, hvilka skulle på alla möjliga genvägar löpa mellan postgårdarna och derunder genom stötar i hornet i förväg gifva sin ankomst tillkänna, på det den nya postdrängen måtte vara i ordning att mottaga brefven och genast föra dem vidare. En öfveruppsyningsman i Stockholm, stående under kanslikollegium, skulle vårda det hela. Den andre i ordningen af dessa uppsyningsmän, Johan Bejer, tillsatt 1642, bragte den nyttiga inrättningen först i någorlunda ordning.

Friskjutsen fortfor att utgöra en af de tyngsta bördorna på landtbruket. De flesta ämbetsmän hade i stället för tillräcklig penningelön andra motsvarande fördelar; deribland också friskjuts och förtäring på sina resor uti allmänna ärender. Detta missbrukades till hög grad, äfven af de ämbetsmän, som bort vaka öfver rätta bruket. Rådet klagade, att landshöfdingarna och andra togo friskjuts för enskilda resor, ja stundom utfärdade friskjutsbrickor för alldeles obehöriga personer [1]). Underslef, öfvervåld och otaliga trätor följde häraf, samt för landet och i synnerhet för folket vid

1) S. st. d. 9 Oct. 1635.

de stora vägarna en alldeles odrägelig tunga. År 1635 talades i rådet om att afskaffa friskjutsen mot någon lindrig afgift på landet och deremot svarande löneförhöjning åt de ämbetsmän, som förut haft friskjuts. Man föreslog det också vid riksdagen; men bönderna vägrade. Man påstod, att de dertill äggades af läns- och fjerdingsmän, hvilka trodde sig genom en mera ordnad skjutsning förlora den magt och det inflytande, som de under närvarande obestämda förhållanden ägde [1]). Också hade man inbillat bönderna, att de icke skulle få fritt brygga och baka i sina hus, om ordentliga gästgifvaregårdar blefve anlaggda. Slutligen voro bland rådsherrarna sjelfva åtskilliga, som ogerna ville mista friskjutsrätten, och derföre icke nog kraftigt understödde förslaget. Året derpå, sedan rikskansleren hemkommit, togs saken åter i öfvervägande. Bröderna Oxenstjerna angrepo missbruket. Tvisten kastade sig genast på frågan om ridderskapets vinst eller förlust dervid. Rikskansleren anmärkte: »att adeln städse åbe»ropade sina friheter och derigenom förorsakade både »sig och kronan skada, samt i det allmänna en stor »förvirring. Man måste hålla medelvägen mellan kro»nans och adelns rätt.» Brodern Gabriel Oxenstjerna tillade: »Adeln får ej kasta kronan öfver ända, ty då »kommer snart en konung, som tager alltsammans »igen.» Per Brahe invände: »att kronans och adelns »rätt borde noga bestämmas; ty hittills hafva kronan »och konungarna mycket ingripit i adelns rättigheter, »och adeln deremot medelbart bemägtigat sig kronans »gods.» Axel Oxenstjerna svarade: »Adeln har ingen»ting att klaga öfver kronan och konungarna; ty om »ock gamle kung Gösta tog något adeln ifrån, så haf»va sednare konungar det rikeligen godtgjordt.» Gabriel Oxenstjerna anmärkte: »Orsaken, hvarföre fri»skjutsen ej kan afskaffas, är, att vi här vid rådsbordet »icke äro ense derom, och att landshöfdingarna arbeta

1) S. st. d. 9, 17, 22 Oct. 1635.

»deremot, emedan de bruka friskjuts också till sina »enskilda körslor. Kunde vi blott tvinga oss sjelfva »och landshöfdingarna att afstå derifrån, så vore det »öfriga lätt. Men om vi ej häri stifta lag för oss sjelf»va och skaffa ordning i landet, så skall bonden af »denna friskjuts alldeles förstöras.» Landshöfdingen i Wermland, Karl Bonde, invände: »Men när lands»höfdingarna resa omkring i ämbetsärender, måste de »i och för tjensten medföra många tjenare och profos»ser för att fasttaga förbrytare m. m.» Axel Oxenstjerna svarade: »Då kunde måhända profossen begag»na frihäst, men landshöfdingen bör rida sin egen.» Karl Bonde tyckte, att »landshöfdingarna borde hafva »fritt foder åt sina hästar, likasom i konung Karls tid» Åke Natt och Dag »ansåg omöjligt att afskaffa friskjut»sen, ty bönderna vilja icke i dess ställe åtaga sig nå»gon penningeutlaga.» Axel Oxenstjerna sade: »Det »kan nog vara vådligt att på allmogen lägga skatt i »stället för friskjuts; ty jag befarar, att i krig och i »nödens stund lägges dem friskjutsen ändå uppå; och »sedan få de draga både skjutsen och skatten. Men »kunde bonden blifva för skjutsning fri, så förkofrade »han sig bättre, och då förkofrades ock kronan.» Per Brahe sade: »Det är dock att märka, det rikets råd »alltid haft rättighet till fria hästar.» Rikskansleren inföll: »Det är en skadelig rättighet.» Jakob De la Gardie sade: »Men när en af rådet reser ut för att »hålla ting, mönstring, räfst o. s. v., så är billigt, att »han har fria hästar eller får högre lön, ty en sådan »resa kostar honom några hundra daler.» Axel Oxenstjerna sade: »Den, som på en sådan resa kostar nå»gra hundrade daler, den förlorar några tusen genom »den oordentliga friskjuts, som nu åligger hans frälse»bönder. Bättre är att gifva ämbetsmännen ett eller »par hundrade daler mer i lön, och sedan förbjuda »dem friskjuts.» Per Brahe sade: »emedan endast få »af adeln äro närvarande, kan ju målet uppskjutas till »nästa riksdag, och emedlertid strängeligen förbjudas att

»utan regeringens pass taga frihäst.» Axel Oxenstjerna invände: »Men emedlertid lider det allmänna. Man »bör ej förhala med goda ordningars införande.» Gabriel Oxenstjerna sade: »Om blott vi här i rådet för »våra personer afstå från friskjutsen, så gifver nog den »öfriga adeln med sig.» — Så fortgick tvisten. Men bröderna Oxenstjerna talade denna gången förgäfves. De understöddes icke af någon enda. Johan Skytte och Gyllenhjelm framkastade blott några obetydliga anmärkningar. Jakob De la Gardie, eljest Oxenstjernornas vanliga hjelp, lutade till motsidan. Förslaget måste nedläggas och missbruket fortfor. — Tre år derefter började Axel Oxenstjerna åter yrka, »det all fri»skjuts borde afskaffas, utom för konungen, och vid »troppars genomtåg [1].» Han tyckes nu hafva funnit mer beredvillighet. Man höll på att inrätta flere gästgifvaregårdar [2], och skjutslegan bestämdes till en mark för milen under höst och vår, man till 5 öre den öfriga tiden af året [3]. Rådet gick slutligen in på förslaget och vid 1642 års riksdag bragtes det å bane. Från två sidor mötte motstånd. Först från bönderna; regeringen måste arbeta i flere dagar, innan den kunde öfvertyga dem om fördelen af att betala skjutsfärdspenningar, 3 daler på gården, och deremot vara lediga från friskjutsen.. När ändtligen större delen af allmogen var härom öfvertygad, återstod en icke ringa del, som, boende aflägset från allmänna vägar, icke haft synnerlig olägenhet af friskjutsen, och derföre länge ropade emot, innan den kunde öfvertalas att till jemnande af bördan likasom de andra åtaga sig skjutsfärdspenningar. Andra motståndet var inom rådet, der grefvar och friherrar ville åt alla bönder inom gref- och friherreskapen erhålla i afseende på

1) S. st. d. 6 Febr. 1639.

2) S. st. d. 9 Aug. 1639, d. 15 Jan 1636. jemnför d. 11 Febr. 1642.

3) S. st. d. 24 Sept. 1641.

skjulsning samma fördelar, som frälsebönderna. Vi hafva redan berättat det derom hållna samtalet och dess utgång. Sedan dessa båda hinder besegrats, blef ändtligen den gamla friskjutsen afskaffad; dock ännu endast på försök. Det skedde i Februari 1642.

I afseende på utskrifningen infördes en betydlig förändring. Man hade förut användt olika sätt; den ena tiden tagit drängar, den andra endast torpare. Under konungarna Johan och Karl hade utskrifningen skett efter gårdtalet; Gustaf Adolf började omkring 1620 hålla den efter mantalet, och taga hvar tionde skatte- och krono- och hvar tjugonde; frälsebonde. Afsigten var att få mera folk; och den vanns i början; men sedan upphittade så väl allmoge som herrar en hop underslef, hvarigenom soldattalet minskades samt orättvisor och tvister uppkommo [1]. Adel och ståndspersoner antogo olagliga försvarskarlar; bondedrängarna stympade sig eller flydde undan. Från Finnland bortrymde stundom stora hopar öfver Ryska gränsen; en annan gång brände de sina gårdar och gömde sig i skogarna; allt för att undgå utskrifningen [2]. Från dessa förhållanden hade Dalkarlarna länge gjort undantag. De hade sins emellan uppställt ett en gång för alla bestämdt antal soldater och deremot varit fria från utskrifning [3]. Denna inrättning jemnte ofvannämnde missbruk gaf Per Brahe anledning att under vistandet i Finnland införa i Karelen utskrifning efter gårdtalet. Både allmoge och regering blef dermed nöjd; beggedera visste, hvad de hade att räkna på; bonden kunde utan farhåga taga så många drängar, han för sitt åkerbruk behöfde; och alla underslef voro förekomna. Regeringen ville genast införa samma sätt uti Sverge. Vi hafva redan omtalat de häftiga tvister, som den härom måste föra mot de adeliga privilegier-

1) S. st. d. 9 Jan. och 11 1641, d. 9 Febr. 1642.
2) S. st. d 3 Nov. 1643.
3) S st. d. 12 Febr. 1637.

nas försvarare inom rådet. Slutligen blef både der och vid riksdagen utskrifning efter gårdtalet beslutad. — För öfrigt steg under trettioåra kriget landthären betydligen. År 1628 bestod den af sjutton, år 1634 af tjuguåtta, och år 1648 af etthundradetjugutusen man; detta sista dock enligt den uppgift, efter hvilken Tyskland skulle betala soldatersättningen. Enligt en annan berättelse utgjorde hären under Karls tid 9000; under Gustaf Adolfs 25,000; men efter 1636 ett antal af 44,000 till lands och 10,000 matroser [1].

För bättre förvaltnings skull blefvo några af de största länen delta. Den under Gustaf Adolfs tid först införda rikshufvudboken blef på ett lämpligare sätt inrättad och fullständigt utförd [2]. Till stor vinst för handeln utkom 1637 en ny tullordning, den första offentligt kungjorda. De förra höllos hemliga och sökte att genom öfverraskning preja den främmande köpmannen. Som allmänt mått och vigt för hela riket stadfästades Stockholms tunnan med 32 Finska kappar samt den ännu gällande Örebro vigten. Man sökte äfven förskaffa sig ett allmänt riksmynt, men förslaget kunde ej genomföras. På Per Brahes förslag blef under vicepresidenten i Göta hofrätt nedsatt en kommission till granskning af lagen [3]; och Brahe yrkade tillika, att häradshöfdingarna skulle bo hvar inom sin domsaga och sjelf sköta densamma. Förut hade dessa tjenster blifvit gifna, som lönebidrag åt andra häldst i Stockholm varande ämbetsmän, hvilka sedan förrättade sysslorna genom ofta ganska oskickliga ställföreträdare.

1) S. st. d. 18 Nov. 1645.
2) Brah. Fol. 117. Gabriel Bengtsson Oxenstjernas lefverne.
3) Riksark. Rådsprot. d. 8 Febr., d. 18, 21, 22 Mars och d. 8. Aug. 1643.

TJUGUFEMTE KAPITLET.

OM FÖRMYNDARE-REGERINGENS HUSHÅLLNING.

Ämbetsmanna-lönerna blefvo i allmänhet under denna tid högt uppdrifna. Ett riksråd räknade 6000 daler silfvermynt i lön, och lika mycket i taffelpenningar; hvar och en af riksförmyndarne 18,000 daler. Många, ja de flesta bland dessa herrar, hade dessutom dom- och lagsagor, eller ståthållare- och landshöfdinge-sysslor, hvaraf de drogo mångfaldigt större inkomster. Ändå betydligare inflöto från förläningarna. Sådana anvisades öfver allt, men för det mesta i Liffland och Ingermanland. Man finner, att under år 1634 tilläts nedanstående herrar att efter vanan tullfritt af sin i nämnde landskap anslagne spannemål utföra: Axel Banér och Jakob De la Gardie hvardera 1,500 tunnor; Skytte och Gyllenhjelm hvardera 1,200, Gabriel Bengtsson Oxenstjerna 1,700, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna 600, Per Sparre 1000, Lars Sparre 1,300, o. s. v. [1]). Sålunda drog högadeln största fördelen af nämnde landvinningar och hade derigenom fursteliga inkomster. Märkas bör dock, att nästan alla dessa förläningar voro redan af Gustaf Adolf gjorda; samt att riksförmyndarne sjelfva voro ganska sparsamma med dylika större gåfvor. En mängd smärre godsutdelningar ansågo de sig deremot icke kunna undvika, emedan man saknade andra medel att belöna den stora mängden dugliga tjenstemän af lägre grader. I allmänhet måste man erkänna, att de flesta, så högre som lägre, gjorde fäderneslandet ovanligt stora tjenster; men det klagades dock, att mången med liten duglighet fick stor lön, blott för sin stora slägt. Äfven de väl förtjenta blefvo genom dessa brådväxande inkomster lockade till öfverflöd och stolthet och deras barn uppväxte i hög-

---

1) Riksark. Riksregistrat. för samma år.

mod och orimliga anspråk, att hvart och ett bekomma lika stora inkomster, som fäderna haft.

Till skänker och besoldning af främmande furstar och härförare användes årligen stora summor. Detta jemnte det tärande kriget gjorde rikets vanliga medel alldeles otillräckliga. Derföre söktes nya inkomstkällor, såsom underhållspenningar af Frankrike och Holland; skatternas höjning och kronogodsens försäljning.

I det hela vårdades dessa medel och rikshushållningen med förvånande noggrannhet och framgång. Regeringen hade för det mesta det kommande årets behof inne i förskott. Vid början af 1632 var kronans skuld 2,180,045 daler; dalern lika med ungefär tvåtredjedels riksdaler specie. I början af 1635 var den minskad till 707,395 daler. Förlusten af Preussiska tullarna och nödvändigheten att efter Nördlingerslaget och Tyska bundsförvandternas affall anlita Sverges egna tillgångar, ökade den åter. Men vid 1645 års bokslut (det för 1644 är förkommet) var kronans skuld 1,113,198 daler. Man hade under tiden sålt kronogods för 1,492,201 daler. När dessa sammanläggas, så uppstår som kronans egentliga skuld, 2,605,399 daler. Således under 14 års beständiga krig, och deribland de stora ansträngningarna mot Danmark hade rikets skuld eller kapitalförlust från år 1632 endast blifvit ökad med 425,354 daler. Hela skuldsumman hade lätt kunnat inbetalas genom riktigt användande af de redan nu intjenta 5,000,000 riksdaler ersättningspenningar från Tyskland. — Under denna tid hade Sverge visserligen förlorat Preussiska tullarna, men deremot vunnit Ösel, Gottland, Halland, Särnadalen, Härjedalen, Jemtland, och tullfrihet i Öresund, samt tillika hufvudsakligen grundlaggt eröfringen af Pommern, Rügen, Wissmar, Bremen och Verden. Derjemnte hade handeln och städerna blifvit upphjelpta, bergverken bragta till mångdubbel afkastning, förut öde bergslager uppodlade och bebyggda, nya ämbetsverk, flere gymnasier och sko-

lor

lor samt ett helt nytt universitet med stor kostnad anlaggda. Att så mycket kunde utan rikets större skuldsättning verkställas, dertill bidrogo dels ständerna, hvilka till ofvannämnde behof åtogo sig ökade skatter, dels ock styrelsen, hvilken med ovanligt förstånd, sparsamhet och urskillning använde medlen; och, hvad än mera är, föregick med exemplet af sjelfuppoffring och oegennytta. Riksföremyrdarne togo under sin hela förvaltningstid och åt sina egna personer ingen enda förläning, utan öfverlemnade åt Kristina att vid myndiga år gifva den belöning, hon ansåg dem förtjena. Då staten var i behof gingo ofta riksförmyndare, råden, generaler, guvernörer hvar för sitt verk i stora, stundom räntefria förskotter, dels kontant, dels genom att lemna sin lön innestående. Axel Oxenstjerna och Jakob De la Gardie utmärkte sig härvid framför alla de andra.

TJUGUSJETTE KAPITLET.

OM KRONOGODSENS FÖRSÄLJNING.

Bland allt, hvad förmyndare-regeringen företagit, har ingenting blifvit så mycket tadladt, som kronogodsens försäljning. Vi förstå under detta allmänna namn de trenne serskilda åtgerderna, att försälja kronohemman och kronans inkomster af skattehemman, samt att bortbyta kronolägenheter. Dessa förhandlingar hafva också haft betydligt inflytande på fäderneslandets sednare öden. Det är derföre nödigt, att dem med någon större utförlighet framställa.

Alla Sverges hemman indelas hufvudsakligen i trenne olika klasssr, Skatte, Frälse och Krono.

Skattehemman äro de, der innehafvaren äger jorden, men kronan räntan deraf, d. v. s. skatten. Frälsehemman, då den enskilde innehafvaren äger både jorden och större delen af dess ränta eller skatt. Kronohemman, då kronan äger både jord och ränta. I äldsta tider funnos endast skatte- och kronohemman. De sednare utgjordes hufvudsakligen af Uppsala öde. Under katolska tiden infördes frälset. Andeligt frälse voro de hemman, som skänktes eller köptes till kyrkor eller kloster och derföre befriades från skatt; adeligt frälse de, hvilkas ägare höllo till kronans tjensten fullrustad ryttare och häst, och derföre befriades från flere deremot svarande utlagor. Under katolska tiden erhöll andeliga frälset genom gåfvor och testamenten en betydlig mängd hemman af skatte och af adeligt frälse, samt några af krono-natur. Största delen af alla dessa indrog Gustaf Wasa till kronan, då han upphäfde andeliga frälset. Härigenom vann kronan på bekostnad af skatte och frälse en betydlig tillväxt; somliga beräkna, att Gustaf Wasa indrog på detta sätt 20 eller 30,000 hemman.

Af dessa många gods hade kronan betydlig inkomst. En mängd utgifter bestriddes deraf till lättnad för de skattdragande. Redan från äldsta tider var derföre i konungaeden infördt ett förbud mot hvarje föryttrande af Uppsala öde eller kronogods. Sådant oaktadt skedde härmed under konungarna Erik och Johan stora missbruk. Kronogods förläntes ofta med sådana villkor, att de nästan omöjligen kunde till kronan återfalla; stundom skänktes de helt och hållet bort. Johan den tredje sålde bördsrätt till kronohemman för 50 till 100 daler för stycket, allt efter godheten. För att emellertid hindra förskingring af nämnde allmänna inkomstkällor beslöts 1594 och 1604, att inga kronogods skulle bortskänkas för alltid; de borde efter utgåendet af läntagarens manliga ätt återfalla till kronan. Sådana kallades Norrköpings besluts gods

Förbudet mot försäljningen fortfor; men det säges, att sådant oaktadt såldes också under Karl den nionde kronohemman, stundom hela mantalet för ett par oxar. Gustaf Adolf dref saken i stort, dels med förpantning, dels med försäljning. Åren 1618 till 1620 dels sålde, men för det mesta bortpantade han flere härader; 1624 sålde han för 8000 daler, 1626 för 10,000 daler allt silfvermynt, och 1629 för 20,000 riksdaler. I denna handel inbegreps äfven räntan af många skattehemman. De af Gustaf Adolf bestämda villkoren voro, att, när hemmanets skatter i bestämda afgifter eller så kallade vissa räntor gingo till tre riksdaler, erlade köparen derföre etthundrade riksdaler.— Detta godssäljande väckte redan då mycket missnöje. Man klagade, att kronans framtida inkomster spilldes. Bönderna på de skattehemman, hvilkas ränta blifvit försåld, klagade vid riksdagen 1627, att köprarna ville med allehanda påfund tvinga bonden att afstå sin skatterätt, d. v. s. sin eganderätt till jorden, för att sedan blifva blott köparens brukare, eller, som det i den tidens språk hette, dess Landtbo.

Redan i början af förmyndaretiden ville Klas Fleming åter indraga de bortgångna kronogodsen [1]; men frågan derom förföll. Hvad den store Gustaf Adolf gifvit, var också svårt att återkalla, häldst för en förmyndareregering. År 1635, då under fredsunderhandlingen i Preussen en betydlig här skulle skickas ut för att skrämma Polackarna, lärer förmyndare-regeringen, för att främja utrustningen, hafva sålt något kronogods, dock icke till serdeles myckenhet.

Vi hafva uti det föregående berättat 1637 års fälttåg och dess olyckliga slut. Det var neml. då, som Banér efter återtåget från Torgau blef nedträngd till Östersjön och hans här nästan alldeles utblottad och upplöst. Antingen skulle Svenskarna segla hem igen,

1) Riksark. Råd-prot. d. 6 Maj 1634.

slagna, tomhändta, föraktade, eller ock göra nya ansträngningar. Svenska regeringen och folket valde det sednare, och riksdagen beviljade förhöjning af pålagorna. När dessa skulle indrifvas, uppstod nästan i alla stånd och landsorter ett häftigt missnöje, flerestädes uppror; och likväl befanns den gjorda bevillningen otillräcklig. Soldaterna voro snart utan sold, utan förråder, och man fruktade att förlora äfven de sista fästningarna i Tyskland. Att bekomma lån var omöjligt. Gustaf Adolf hade för sådana i ränta erlaggt 8, 12, till och med 20 för hundradet. Flere af dem stodo ännu obetalda; och ingen ville gifva nya. Slutligen, att på de hårdt tryckta, och nu halft uppror iska undersåtarna lägga än större skatter, ansågs för en omöjlighet.

I denna nöd tänkte man åter på försäljning af kronogods. Frågan derom väcktes för första gången d. 31 Maj 1638 och af Axel Oxenstjerna. Då målet dagen derefter förekom, framställdes allehanda skäl. Man tvekade; »godsförsäljning var i regeringsformen förbjuden, den kunde väcka framtida räfst, o. s. v.» Man eftersinnade andra medel till skaffande af penningar: men intet befanns användbart. Tredje dagen voro alla, äfven Gyllenhjelm, ense om försäljningen; Johan Skytte var ej i staden. Man lät dock förslaget ännu till en tid hvila. Det synes nästan, som regeringen försökt draga sig fram utan att tillgripa det betänkliga medlet. Men de många upproren under sommaren 1638 visade omöjligheten att ytterligare besvära ständerna. Ej heller kunde Banér under hela året tränga sig från den öde Östersjöstranden, hvarföre han ännu var i behof af understöd, ifall något med besked skulle uträttas. Af dessa skäl upptogs förslaget ånyo, och blef ånyo bifallet. Afgörande beslutet fattades d. 5 Nov. 1638. Såsom skäl androgos: först rikets stora behof. Konung Gustaf Adolf hade i nödens stund bortlemnat hela Jemtland; Ryssen likaledes Kexholms län. Förmyndare-regeringen hade väl också skäl att för vinnande af betydliga fördelar sälja några kronogods. För

det andra otillräckligheten eller saknaden af andra medel. För det tredje omöjligheten att pålägga ökade skatter, likaså att erhålla lån. För det fjerde: kronogodsen hade under förvaltare och ämbetsmän blifvit och skulle troligen alltid blifva illa skötta och lemna föga behållning. I enskild hand deremot skulle de uppodlas, gifva mångdubbel afkastning och derigenom förorsaka lifligare handel och åt kronan uti ökad tull en vinst, som fullt ut svarade mot godsens nu lemnade behållning. För det femte: försäljningen vore visserligen mot regeringsformen; men man hade tre föregående kungars exempel, och hoppades, att både samtiden och efterkommande skulle se och erkänna, att företaget skett af nödtvång och till fäderneslandets bästa. För det sjette: om försäljningen befunnes skadlig, ägde drottningen enligt regeringsformen rätt att vid myndiga år lösa sina gods tillbaka. Af alla dessa skäl beslöt man att sälja kronogods och räntor af skattehemman för en summa af 200,000 riksdaler. Villkoren voro: först för hvar tredje riksdaler, som hemmanet i så kallade vissa räntor gaf åt kronan, skulle köparen betala 100 riksdaler. Detta var enligt den af Gustaf Adolf följda beräkningen. Men riksförmyndarne märkte snart, att en sådan taxa skulle förorsaka kronan förlust och köparen en obillig vinst; emedan de så kallade ovissa räntorna voro ofta, serdeles på småhemmanen, ganska betydliga, så att köparen hade från de samma en inkomst af stundom ända till tio eller tolf för hundradet. För att undvika denna förlust, ändrades taxan så, att alla både vissa och ovissa räntor sammanräknades och för hvarje fyra och en half riksdalers inkomst deraf skulle köparen betala ett hundrade riksdaler; och således af sina penningar hafva fyra och en half för hundradet. Denna ändring skedde några dagar efter första beslutet, och innan ännu några kronogods blifvit sålda. Andra villkoret var, att försäljningen skulle ske endast åt adel. Ingen ofrälse ägde rättighet att på något sätt deltaga i dessa

köp. Tredje villkoret: att försålda kronohemman skulle förvandlas till frälsehemman. Fjerde villkoret, att för de skattehemman, hvilkas räntor blifvit sålda, skulle köparen äga i beskattningsväg full frälsefrihet samt åtnjuta alla af hemmanet förut åt kronan gjorda utlagor. Deremot var honom strängeligen förbjudet att tränga skattebonden och hans slägt från dess bördsrätt, d. v. s. äganderätt. Med undantag af denna omständighet blefvo således äfven skattehemmanen förvandlade till frälse. Femte villkoret, att drottningen hade vid myndiga år rättighet lösa tillbaka de sålda godsen. Sådant borde dock ske inom natt och år efter hennes tillträde till regeringen. De förbättringar, som köparne under tiden gjort, skulle vid sådan inlösning efter mätismanna ordom åter betalas, och om köparne sålt, bortbytt, bebyggt eller med andra sätesgårdar sammanslagit sådana köpegods, skulle de vid återlösningen äga rätt att gifva andra motsvarande i stället. På dessa villkor såldes i följe af förestående beslut gods för 200,000 riksdaler. Året derpå fattades ånyo beslut, att ytterligare sälja för lika stor summa, hvilket också skedde. Det var genom dessa medel, som Banérska hären bragtes i det stånd, att den kunde utföra det lysande fälttåget 1639, hvilket utgör under Tyska kriget den vändningspunkt, från hvilken Svenska vapnen erhöllo sin sednare och afgörande öfvervigt.

Emellertid skedde så väl vid sjelfva försäljningen som vid de sålda godsens behandling många missbruk, hvarigenom väcktes ovilja i landet, och äfven något motstånd inom rådet, när återigen fråga väcktes om åtgerdens förnyande. Detta skedde d. 15 Febr. 1641. Orsaken var den vanliga nöden, samt fruktan, att Frankrike skulle indraga sina underhållspenningar, serdeles om Richelieu blefve störtad, hvarpå man i Paris vid denna tiden mycket arbetade. I anledning häraf beslöt regeringen och rådet att som förut sälja kronogods, denna gången för 400,000 riksdaler. En del af medlen borde användas att godtgöra delägrarna i kop-

parkompagniet, hvilka hos kronan ägde betydliga fordringar, på hvilka Gustaf Adolf lofvat i ränta 20 för hundradet, hvilket dock förmyndareregeringen nedsatt till hälften. Man ville genom att betala denna skuld för framtiden bibehålla kronans kredit. Adelns uteslutande rätt blef dock äfven i detta fall bevakad. Den ofrälse delägaren i kopparkompagniet kunde icke för sin fordran bekomma kronogods, utan blott penningar. Då detta beslut fattades, var Gyllenhjelm frånvarande; Johan Skytte, ehuru närvarande, finnes icke hafva yttrat sig deremot.

Men straxt derefter blef nämnde beslut rifvet och inom regeringen uppkom en märkvärdig tvist, hvilken vi, så mycket som derom nu mera kan utredas, skola berätta. Orsaken tyckes hafva varit tvåfaldig. Den första, Skyttens och Gyllenhjelms allmänna missnöje med Oxenstjernska partiet och serskildt med kronogodsens försäljning. Den andra, anläggningen af Wennersborg. Man hade som serdeles fördelaktigt läge dertill utsett Hufvudnäs, ett säteri tillhörigt fru Kristina Sigrid Bjelke, hvilket gods man derföre år 1641 tillbytte sig mot Örbyhus. Detta sednare slott låg inom den då bortrymda enkedrottning Maria Eleonoras lifgeding, hvilket af ständerna just då blifvit från enkedrottningen indraget och liksom andra delar af riket öfverlemnadt uti regeringens våld. Gyllenbjelm trodde måhända, att lifgedingets förminskande vore det oaktadt olagligt, eller ock fruktade han, det Kristina möjligtvis kunde vid myndiga år taga moderns parti och hämnas. Allt nog, ehuru både Skytte och Gyllenhjelm utan att motsäga öfvervarit beslutet om bytet, vägrade dock den sednare att skrifva under och lät Klas Fleming, som amiral, göra det i sitt, riksamiralens, ställe [1]. Tillika lärer han hafva skickat till rådet ett bref, som innehöll åtskilligt emot kronogodsens försäljning, och, som det tyckes, den förebråelsen, att

1) Riksark. Rådsprot. d. 15 Jan., 8 Maj 1639, d. 16 Mars, d. 15 Apr., 16 Apr. 1641.

nämnde åtgerd skett till enskild nytta. Regeringen ansåg detta Gyllenhjelms företag kunna i framtiden leda till allehanda betänkligheter. Man beslöt derföre, att bytebrefvet icke skulle utfärdas förr, än det blifvit af Gyllenhjelm underskrifvet; samt ytterligare, att emedan Gyllenhjelm och Johan Skytte tillsammans syntes ogilla försäljningen, skulle de medelst serskildt bref inkallas i rådet för att; 1:o »höra regeringens skäl för för»säljningsbeslutet; 2:o vederlägga dessa skäl, om de »kunde; 3:o uppmanas, att föreslå andra medel till »statens vidmagthållande.»

Skytte och Gyllenhjelm kommo och de märkvärdiga sammanträdena höllos d. 4, 5 och 13 Maj, hemma hos Axel Oxenstjerna, hvilken af illamående var hindrad från att uppgå i rådkammaren. Protokollerna, de finnas blott i utkast, äro genom täta afbrott ofullständiga. Vi meddela, hvad deraf kunnat utletas. Frågan om bytesbrefvet och Gyllenhjelms underskrift förekom. Gyllenhjelm påstod, »att, emedan Klas Fleming var »närvarande, då bytet beslutades, kunde ocksa han »skrifva under.» Jakob De la Gardie sade: »Enhvar »blifver i rådet uppmanad att säga sin mening om det, »som derstädes skall afgöras. När derföre beslutet »är engång fattadt, bör man ej enskildt utom rådet »tala deremot. Vi tycka, det vore bättre, om bror i »dess ställe försvarade sina ämbetsbröder.» Gyllenhjelm bad dem »hafva med honom tålamod: hans glas vore »snart förrunnet; han ville gerna lefva med alla i bro»derlig vänskap; men nödgades beklaga sig öfver med»bröderna i amiralitetet.» Klas Fleming och Erik Ryning, båda i amiralitetet, mente deremot, »att Gyllen»hjelm, uti några ämbetsskrifvelser gripit dem otillbör»ligen an.» Gyllenhjelm svarade: »Jag vill säga nu, »som jag sade, då jag kom från Lifland och salig »konungen påstod, att jag för mitt uppförande der »bort mista hufvudet; men sedan jag fick förklara »mig. . . . . [1].» Axel Oxenstjerna sade: »Vi se väl,

[1] Protokollet ofullständigt.

»hvad bror menar med detta. Men bror har gjort i »amiralitetet likasom i rådet. Bror hade i dess ställe »bort här i rådet uppstiga och säga sina skäl emot »beslutet, så hade vi antingen måst vederlägga eller er»känna dem. Men nu, när bror kommit ned ur rådet, »da griper han bytesbrefvet an.» Gyllenhjelm sade: »först jag hörde förslaget, yttrade jag, att Örbyhus låg »för nära Uppsala och hörde till lifgedinget. Detta ha»de likväl icke hindrat mig från att skrifva under, men »i villen med våld tvinga mig dertill.» Rådet nekade till denna beskyllning. Gyllenhjelm sade, »det han vid »frågan om bytet hade i fönstret sagt sin mening åt »Klas Fleming.» Oxenstjerna svarade: »Det hade du »bort säga här vid rådsbordet och icke i fönstret.» — Dagen derpå förekom målet åter. »Man frågade, om »Gyllenhjelm ännu vägrade underskrifva bytesbrefvet.» Han svarade: »Jag gillar det visserligen, men efter jag »ej känner förhållandet närmare, synes mig herr Klas »Fleming bättre passande att skrifva under.» De la Gardie sade: »Men när nu riksamiralen är sjelf närva»rande, så är det enligt regeringsformen, att han så»som riksförmyndare och ordförande i sitt kollegium »sjelf skrifver under, så framt han gillar saken.» Oxenstjerna tillade: »När du gillar beslutet, och gillar, att »Klas Fleming skrifver under, sa är det ju af ingen »nytta, att du sjelf undandrager dig. Men jag ser nog, »hvartkän det syftar. Du och herr Johan Skytte hafva »alltid mildare än de andra ....[1]» Gyllenhjelm svarade: »Jag hafver icke så mycket haft afseende på »enkedrottningen ....» De la Gardie sade: »Jag fruktar »vi få sådana tider, som under konung Karl.» Gyllenhjelm afbröt: »Jag beder, att i skonen konung Karls

1 Protokollet ofullständigt; men beskyllningen tyckes hafva varit, att Gyllenhjelm och Skytten försvarat enkedrottningen, kanske för att dermed ställa sig in hos dottern Kristina, till den tid, då denna sednare skulle blifva myndig.

»åminnelse.» De la Gardie svarade: »Du vet nog, att »jag icke tadlar konungen sjelf utan de skälmarna Nils »Chesnecopherus och Erik Tegel, öfver hvilka också »både salig konung Gustaf Adolf och hans mor ofta be»klagade sig.» Slutet på hela öfverläggningen blef, att bytet gick i verkställighet, och efter all anledning tyckes det, som Gyllenhjelm måste underskrifva beslutet derom.

I afseende på godssäljandet uppmanade De la Gardie »hvar och en, som ej vore nöjd dermed, att sina »skäl nu anföra; men att, sedan beslutet vore fattadt, »ej vidare tala deremot.» -- Oxenstjerna sade: »Det »är ej godt att sitta här, och på ena sidan hafva att »göra med ständerna, och på andra sidan med kamra»ter, som vilja lefva efter sitt godtycke. Men, om i »ansen något fel vara begånget, så anmäler det nu och »låsom oss taga fram regeringsformen och derefter dö»ma oss emellan.» Gyllenhjelm svarade: »Låtom oss »ej spilla tiden med sådant. Det jag sist sade, var ej »så ment, som jag sade det.» Oxenstjerna invände: »Dina yttranden hafva gifvit oss full anledning att öf»verlägga härom. Vi önskade oss hällre enighetens »anda, att först uppriktigt öfverlägga och sedan enskildt »försvara, hvad gemensamt blifvit beslutadt.» Gyllenhjelm sade: »det är ju också ingen, som talar deremot.» Oxenstjerna svarade: »Det är sagdt, att vi gifva gods »åt oförtjenta; det kan visserligen hända, men har då »skett ovetande. Man talar om, att försäljningen är »emot regeringsformen. Men man tänker ej på, huru »högsta nöden drifvit oss dertill. Vi måste sitta här »och hafva allt besväret, dertill hatet af alla dem, som »vi omöjligen kunna göra till viljes; slutligen oron öf»ver, att hafva gjort mot regeringsformen. Betänker »då, huru man skall blifva till mods! Men, emedan vi »nu återigen om samma sak öfverlägga, så ber jag »bror föreslå några andra medel, om bror sådana vet. »Vi skola dem hjertans gerna antaga.» Gyllenhjelm kunde inga sådana uppgifva. De la Gardie anmärkte:

»att också herr Johan Skytte varit med i saken.» Skytten förklarade: »att han bifallit, hvad nu sist vore om »köpegodsen beslutadt, men han gjorde en anmärkning »mot uppställningen i brefvet derom.» Oxenstjerna »erkände anmärkningens riktighet. Felet kom af riks»kanslerens då varande sjukdom och skrifvarens ova»na.» — Johan Skytte hade för öfrigt »anmärkt två «omständigheter; den ena, att lösningsdagen var för »kort . . . . .[1].

Dagen derpå, den 5 Maj, upplästes till granskning och förnyande regeringens 1638 fattade beslut om godsförsäljningen. Protokollet nämner icke, att någon enda talat deremot. Sedermera användes några dagar till att uppsätta det nya beslutet. Den 13 Maj framställde Oxenstjerna utkastet dertill i hela rådets närvaro, och uppmanade en hvar att dervid göra de anmärkningar, som syntes behöfliga. Ingen anmärkning finns i protokollet. Förslaget innehöll, »att, ehu»ru Frankrike förnyat sitt förbund och lofvat ökade »underhållspengar, så var dock riket serdeles genom »herr Banérs återtåg utur Pfalz och härens derefter »lidna förluster i behof af mycken hjelp. Till dess »anskaffande finnes nu liksom 1638 intet annat medel »än godsförsäljning. Rådet och regeringen hade dock »mycket betänkande vid denna utväg; ty den minskade »de årliga inkomster, hvaraf kronan hittills blifvit un»derhållen; den syntes stridande mot regeringsformen; »slutligen skulle den också ådraga deras personer ett »svårt eftertal. Om verket kunnat på annat sätt uppe»hållas, hade regeringen ingalunda velat tillgripa den»na nödhjelp. Men nu kan intet annat medel upp»tänkas. Dessutom befinnes, att godsförsäljning i ri»kets yttersta nöd är icke förbuden; »att den ej hel»ler är så förstörande, då regenten vid myndiga år »kan lösa godsen tillbaka; och om de också förblifva

1) Protokollet afbrutet, så att den andra anmärkningen ej finnes anförd.

»oinlösta och således frälsehemman för alltid, så hoppas dock regeringen, att landets odling, bergsbruk, »handel och tullar skola deraf så stiga, att kronan icke kommer att lida någon förlust på sina inkomster. »Äfven kan genom godsförsäljningen kopparkompagniets »stora och växande fordran blifva betald och kronans »kredit sålunda vidmagthållen. Alltså hafva vi beslutat, att på samma sätt och villkor som år 1638 sälja »kronohemman och räntor af skattehemman, denna »gången för en summa af fyrahundradetusen riks»daler.»

»Det är i regeringsformen förbjudet, att under »konungens omyndiga år afyttra kronogods och upp»höja till adeligt stånd. Men salig konungen hade re»dan i sin lifstid gifvit om sådant flera löften, hvilka »förmyndareregeringen ansag sig förbunden uppfylla. »Äfven hafva många under de sedermera förflutna »åren gjort och kunna framdeles komma att göra fä»derneslandet stora tjenster. Dessa har man ej kunnat »lemna ohulpna; emedan ingen regering kan äga be»stånd utan straff och belöningar. Att gifva dem pen»ningar, har varit omöjligt; att uppskjuta deras belö»ning till drottningens omyndiga år, skulle också väckt »missnöje och likgilltighet i tjensten. Alltså har re»geringen beslutat, att åt sådana välförtjenta personer »utdela stundom gods, stundom adelskap, men båda »delarna sparsammeligen och med noggrann urskilning. »Till detta beslut har regeringen funnit sig nödsakad, »ehuru den vet, att många antingen nu af partiskhet, »eller framdeles af okunnighet om närvarande förhål»landen och nöd, skola det tadla. Men vi uti regerin»gen och rådet hafva efter flitig öfverläggning och nog»grannt behjertande af vår trohetsed mot hennes ma»jestät och fäderneslandet fattat förenämnde beslut och »vilja dem nu och i framtiden alla tillsammans och »hvar för sig försvara, såsom det egnar hennes maje»stäts och rikets trogna råd, goda fosterlandsvänner »samt ärliga och uppriktiga kamrater. Ingen skall hem-

»ligen eller uppenbarligen med ord eller gerning un-»dandraga sig ansvaret för dessa beslut, än mindre de-»samma tadla. Men under sjelfva öfverläggningarna så »väl nu, som framdeles skall hvar och en öppenhjer-»tigt men utan förbittring säga sin mening och sålun-»da på engång främja fäderneslandets bästa, samt visa »sina kamrater en medbroderlig tillgifvenhet. Till yt-»termera visso hafva de goda herrar af regeringen och »rådet detta beslut med egna händer underskrifvit.» — Beslutet är undertecknadt af de fem riksförmyn-darne, samt af femton rådsherrar; deribland ock så af Gyllenhjelm och af Johan Skytte. Dessa tvänne hade förut ogillat regeringens ofvannämnde åtgerder. Det synes tydligen, att Oxenstjernska partiet gått dem på lifvet och tvingat dem att antingen föreslå andra me-del eller ock gilla de redan vidtagna. Andra samtida bref förmäla, att mellan Skytten och Oxenstjerna var under dessa dagar uti rådet en häftig strid om godsförsäljningen; och, att Skytten slutligen till någon af sina bekanta yttrat, det han ej mägtade stå riks-kansleren emot. Han och Gyllenhielm måste nu, som bemäldt är, underteckna ofvannämnda skrifvelse och således för samtid och efterverld öppet stadfästa och gilla ofvannämnda regerings åtgerder.

Under alla de öfverläggningar, som år 1641 om godsförsäljningen förehades, var Per Brahe närvarande; men finnes märkvärdigt nog icke på någondera sidan hafva deltagit i striden.

Rådet ämnade först meddela den nu fjortonåri-ga drottningen sitt tagna beslut, innan det underskrefs. Oxenstjerna invände, att en sådan åtgerd vore ovan-lig och kunde störa den läkarevård, som drottningen just nu för en sjukdoms skull genomgick. — Utan drott-ningens hörande vardt brefvet underskrifvet.

Den beslutade försäljningen blef verkställd. Det var med de sålunda erhållna medlen, som regeringen år 1641 utrustade Torstensson och dess här och för-

beredde den lysande raden af fälttågen 1642 till 1645:

Förmyndareregeringen sålde under sin förvaltningstid kronogods och räntor af skattehemman, för 994,801 riksdaler. Deraf 1638 för 200,000, år 1639 för lika summa, och 1641 för 400,000. Det öfriga lärer i mindre summor vara såldt dels 1635, dels efter 1641.

Vid ofvannämnde godsförsäljningar skedde många missbruk. Det förnämsta var, att beräkningarna på gårdarnas så vissa som ovissa räntor blefvo stundom alltför lågt nedsatta för att derigenom också nedsätta köpeskillingen. Genom detta ämbets- och de köpande adelsmännens gemensamma bedrägeri förlorade kronan betydliga summor.

Också vid behandlingen af de sålda godsen föröfvades mycken orättvisa. Mången adelsman, som köpt räntan af ett skattehemman, ville äfven truga sig till äganderätten deraf. För att till dess afstående tvinga förra innehafvaren brukades stundom också olofliga medel. Genom slägt- och vänskapsförbindelser ställde adelsmannen vid utskrifningar så till, att den bonde, som vägrat sälja sin skattebörd, blef till krigstjenst uttagen. Då detta ej kunde ske, blef bonden genom nya pålagor och besvär tryckt och plågad, tills han sålde sin jord. Klagomål öfver detta missbruk framställdes redan under Gustaf Adolfs tid vid riksdagen 1627, likaså 1643; men, när bönderna på anfordran icke kunde uppgifva något visst fall, utfärdade regeringen begge gångerna endast allmänna förbud mot det öfverklagade missbruket. År 1644 förde bönderna samma klagan och angåfvo denna gången Thure Oxenstjerna, tvänne Falkenbergar och Otto Sperling såsom skyldiga till sådana brott. Vi hafva icke funnit antecknadt, om någon ransakning eller något straff i följe häraf; men väl, att missbruket fortfor. Ämbetsmännen voro dels adelns slägtingar, dels af adeln beroende och de mägtiga förbrytrarna lemnades ofta ostraffade.

En olägenhet vid godsförsäljningen var, att kronobonden, som förut ofta far efter son setat på gården och haft visserligen icke i lag, men dock i häfd en slags ärftelig åborätt, blef nu beroende af den nya frälseägaren och kunde efter dess godtycke uppsägas och blef också derföre ofta uppsagd. Allmogen klagade; men regeringen svarade, att kronobonden icke förut under kronan ägt ärftelig besittning på jorden, kunde således ej heller under sin nu varande adeliga ägare göra anspråk på någon sådan.

En annan olägenhet för kronobonden var, att han förlorade sin förut innehafda rättighet att kunna köpa sig till skatte. Man klagade deröfver. Det hjelpte ej.

Det var ej heller utan, att kronobönderna i vissa hänseenden och kanske ofta vunno på bytet. Förut blefvo deras gårdar lemnade till aflöning än åt den ena, än åt den andra ämbetsmannen. Denne, som visste, att han icke länge skulle innehafva hemmanet, skyndade derföre att af detsamma draga all möjlig fördel, hvarvid både bonden och gården utsögos. Den nya frälseägaren deremot, som skulle lemna hemmanet till arf åt sina barn, var angelägnare om att bättre vårda både jorden och brukaren. Sedan de förra kronobönderna kommo under frälset, fingo de också åtnjuta flere dess fördelar, t. ex. half utskrifning, half gerd m. m. mot den tiden, de voro under kronan och erlade lika mycket som skattebönder. — Adeln fordrade och fick sig tillerkända några häremot svarande fördelar af den fordna kronobonden.

Kronan led genom godsförsäljningen åtskilliga andra förluster. Antalet af soldater aftog, ty på de nya frälsehemmanen utskrefvos blott hälften mot förut, då de voro krono eller skatte. En sådan förminskning gällde ock i afseende på åtskilliga andra utlagor. Statens af kronohemmanen påräknade inkomster, hvilka voro just de säkraste, och tillika de för landet minst betungande, hotades med fullkomlig förskingring. I deras ställe skulle kronan erhålla skadeersättning uti

ökade tullar och bevillningar, hvilka dock, såsom beroende af riksdagarna, gjorde styrelsen långt mindre sjelfständig än förut. »Vi få hädanefter,» klagade motpartiet, »en konung, icke som förr öfver Sverges jord, »utan en konung öfver Sverges tullar och accisér.»

Den åt adeln förbehållna uteslutande rättigheten att köpa kronogods och skatteränter, kunde i framtiden leda derhän, att all Sverges jord skulle stanna i adelns hand; ofrälse ståndspersoner derigenom inskränkas till handel, slöjder eller ämbetsmannabanan: och krono- och skattebönder slutligen alldeles försvinna. Sedan bonden sålunda ej mer ägde någon jord, kunde man snart taga andra steget och utestänga honom från riksdagarna.

Af dessa anledningar väckte godsförsäljningen ett häftigt missnöje, serdeles bland allmogen. Under riksdagarna 1643 och 1644 uttalades det öppet; isynnerhet under den sistnämnde. Bönderna begärde: »att, »innan drottning Kristina anträdde regeringen, räfst »måtte anställas med de bortsålda eller bortgifna god»sen.» Regeringen varnade dem för »spyflugor, som »stifta ondt mellan standen.» Men bönderna vidhöllo sina påståenden. De föreslogo att vid nämnde räfst göra undantag för de af rådsherrarna köpta eller erhållna godsen; ett försök att genom denna eftergift vinna rådets bifall. De fordrade ytterligare, att kronans återlösningsrätt skulle förlängas på obestämd tid, och tills det blefve kronan lägligt. De blefvo uppkallade i rådet, der Oxenstjerna »föreställde, huru de »med sådana förslag angripa drottningens höghet och »kasta riket omkull. Han varnade dem för ostadighet, »samt för misstroende till sina förmän.» En af Oxenstjernas motparti berättar, det rikskanslern härvid så förifrat sig, att Per Brahe fann för godt erinra honom, »det bönderna såsom riksstånd ägde dock rättighet att »på en riksdag fritt utsäga sin mening.» Huru ock här-

härmed sig förhöll, så blef böndernas ansökning fruktlös.

Anmärkas må, att bland så många och bittra klagomål intet då för tiden fäste sig vid den omständigheten, att endast adel fick köpa kronogods. Detta kommer väl till en del deraf, att, då de sålda krono- och skattehemmanen efter försäljningen måste förvandlas till frälse, kunde efter då gällande lagar endast frälsemän vara ägare deraf. Att dock i afseende på sålunda uppkomna nya frälsehemman inga undantag till ofrälseståndens fördel gjordes, eller ens begärdes, visar tydligen då varande samhällsvanor och begrepp. — Bland allt, hvad man förebrår godsförsäljningen, synes denna orättvisa hafva varit den största. Om de andra ständen fått deltaga i köpet af kronogods, så hade konung Karl den elfte troligen aldrig kunnat taga dem tillbaka.

Af alla handlingar visar sig tydligt, att det var Axel Oxenstjerna, som både upptänkte och genomdref godsförsäljningen. Att rikets nöd dertill förnämligast bidragit, är oemotsägligt. Men Oxenstjerna kunde ej vara blind för de öfriga följderna af detta steg. Konungamagten måste nödvändigt försvagas, då i stället för den säkra af inga ständer beroende inkomsten från många tusende kronohemman alla utgifter hädanefter skulle bestridas genom tullar och ständernas bevillningar. Detta synes hafva legat i Oxenstjernas plan och hänga tillsammans med hans kända republikanska tänkesätt. — I hänseende till kronans vinst eller förlust på inkomster, tyckes han hafva varit fullt och fast öfvertygad derom, att kronogodsens förvaltning af staten medförde så många förluster och gaf så ringa behållning, att denna sednare skulle mer än godtgöras af den tillökning i tull och personliga utlagor, som väntades genom egendomarnas i enskild hand mångdubbelt uppdrifna afkastning. Han följde härvid samma

skäl, som uti vår tid ledt Preussiska regeringen till försäljandet af dess kronohemman. — I afseende deremot på allmogen skulle man kunna frestas att tro, det Oxenstjerna, genom krono- och skatteböndernas förvandlande till frälse, ämnat småningom betaga bonden dess frihet. Men en sådan misstanka blifver i högsta grad osannolik och orättvis, då man besinnar, att godsförsäljningen genomdrefs af De la Gardie, Klas Fleming och bröderna Oxenstjerna; af just samma personer, som vid så många andra tillfällen mot adelns anspråk försvarade ofrälsestånden. En annan och sannolikare gissning är, »att Oxenstjerna tänkt sig bondeståndet i Sverge, såsom i England, Frankrike och flerestädes, bestående af fria, icke jordägare, utan förpaktare, dock med bibehållandet af deras gamla Svenska riksdsdagsrätt.» — I början var Oxenstjerna mycket ifrig för godssäljandet och önskade dess stadfästelse, men sedermera tyckes nitet hafva svalnat; och när riksförmyndarne nedlade sin förvaltning och för densamma afgåfvo redogörelse, försäkrade de drottningen, att hon med lätthet skulle kunna utsträcka lösningstiden till två eller tre år längre än i första beslutet stadgadt var.

Detta godssäljande jemte ofvannämnde dess missbruk hade visserligen medfört mycken skada, ännu dock ingen oersättlig. Riksförmyndarne hade i sitt afsked tillstyrkt förlängd lösningstid. Genom regeringsformen hade också Kristina en af deras föregående beslut helt och hållet oafhängig rätt att när som häldst lösa tillbaka de sålda godsen. Köpeskillingen för dessa utgjorde vid pass en million riksdaler. Vid Westfaliska freden fick drottning Kristina fem millioner riksdaler. Vid pass ena hälften deraf blef dels efterskänkt, dels bortslösad i gåfvor åt gunstlingar, lärda och utlänningar. Denna hälft hade varit nära tillräcklig att både återlösa de sålda godsen och betala alla rikets 1644 varande skulder.

TJUGUSJUNDE KAPITLET.

MISSNÖJEN UNDER FÖRMYNDAREREGERINGEN.

Redan under Gustaf Adolfs styrelse hade uti många landsorter herrskat missnöjen, hvilka flere gånger utbrusto i uppror, serdeles i Dalarna och Småland. Denna gäsning i sinnena fortfor också under förmyndaretiden. Anledningarna voro flera. Först de betydligt ökade skatterna, hvilka ofta tryckte tungt, och om de också genom inre fred, genom ökad handel och rörelse lättare kunde bäras, likväl voro nya och derföre väckte ovilja; också genom sättet för uppbörden. För boskapsskattens rigtiga bestämmande skulle presten räkna och uppgifva antalet af kreatur hos hvarje sockenbo, ett göromål, som väckte ståndets riksdagsklagan och böndernas högljudda missnöje. Landtmannen dref förut obehindrad sin småstadshandel; nu skulle han vid tullportarna uppehållas och erlägga afgifter. Egennytta och bedrägerier hos uppbördsmännen serdeles vid tullarna ökade oviljan. — Å andra sidan härledde sig också missnöjet från folkets ovana vid och ovilja för den mera bestämda och lagbundna ordning, som tiden fordrade och regeringen genom sina många nya stadganden infört. Allmogen hade bedrifvit mycket underslef så väl vid utskrifningar som gerder, hvarigenom kronan gjort stora förluster. Då nu förmyndareregeringen med ökad noggrannhet i förvaltningen började efterforska och utrota dessa missbruk, ökades förbittringen.

Redan 1635 var mycken oro uti Bergslagen och Dalarna. Regeringen ditskickade Gyllenhjelm, såsom af gammalt känd i orten. Men denna gången aktade bönderna honom föga [1]). Vid hans återkomst

1) Riksark. Rådsprot. d. 21 Oct. och 21 Nov. 1635.

yttrade Åke Tott med mycket sjelfförtroende: »Om jag »hade kommit dit upp, skulle kopparbjessarna icke »blifvit så stormodiga.» — »Ja,» svarade Gyllenhjelm, »om du haft med dig allt rytteriet, som du förde der- »ute i Tyskland och Preussen; men ensam, som du nu »är, så skulle nog kopparbjessarna dragit styf finger- »krok med dig, min gubbe!» — Upproret blef emedlertid snart stilladt. År 1636 var något oväsende vid tullarna i Norrköping. Året derpå började en Roslagsbonde vid namn Olof Andersson ett upplopp, hvartill Otto Sperlings hårda förfarande tjente till förevändning, kanske också till en del var orsak. Bonden blef tagen, lifdömd, men hållen i långvarigt fängelse [1]).

År 1638 och det följande utbrusto på flere ställen inom riket hotande oroligheter. Anledningen var, först, att regeringen i följe af riksdagsbeslutet började anställa noggranna undersökningar om de betydliga underslef, som nästan öfverallt skedde med boskapspenningar, samt med qvarn och lilla tullen; och hvarigenom, enligt ständernas egna ord, »dessa punkter äro »kronans inkomster till namnet, men icke till gagnet.» Andra orsaken var den vid samma riksdag beviljade förhöjning på skatterna. Tredje orsaken, att till vinnande af bättre ordning vid tullarna bestämdes en viss taxa, enligt hvilken hvar 32 penning skulle erläggas. Samteliga riksdagsmännen lofvade »att icke blott för si- »na egna personer godvilligt betala kronan, hvad så- »lunda utlofvadt blifvit, utan ock att med ord och »förmaningar dertill hålla sina hemmavarande medbrö- »der.» Men antingen nu de hemkomna riksdagsmännernas ord föga aktades, eller ock, att de sjelfva klagade i stället för att uppmana till tålamod; allt nog, ett allmänt missnöje förspordes. Härtill kom, att den ofvannämnde tulltaxan blef genom någon försummelse icke från predikstolarna uppläst, hvarföre många voro om den samma alldeles okunniga. Upprorsstiftarne låt-

1) S. st. d. 26 Oct. 1636, d. 20 Juni 1637.

sade vara det och begagnade försummelsen som välkommen anledning till klagomål och oro.

Första bullret uppstod vid midsommarstiden på Elfkarleby marknad. En mjölnare vägrade betala den föreskrifna tullen, samt började med tillhjelp af några andra missnöjda ett upplopp. Han blef genast tillfångatagen, lifdömd och i Uppsala afrättad.

Tullarna i Nerke, Wermland, Dal- och Westergötland hade blifvit ställda under en Petter Flygge, mot hvars förvaltning åtskilliga klagomål gjordes. Det sades, att han stundom med obillighet bemött folket; hvarigenom också missnöjet bröt härstädes häftigast ut. Vid Hofva tillkom den enskilda anledningen, att stället för marknaden blifvit flyttadt till förra afrättsplatsen. När bönderna vid Kormessomarknad kommo dit och funno för sig bommar och tullhus, vid hvilka afgifter fordrades, utbrast upproret. Bommar och tullhus nedrefvos, kastades tillhopa i bål och brändes; tullnärerna efterjagades och kunde blott genom flykten rädda sina lif. Bönderna anfördes af en afskedad Westgötaryttare vid namn Olof Larsson samt af några Finnar. Olof Larsson begaf sig sedan förbi Askersund och begynte i Hammar socken uppresa allmogen, samt försäkrade, att alla Westgötar hade gripit till vapen och ämnade komma efter. Men sockenpresten lyckades att fängsla honom och en annan af upprorsstiftarna. Regeringen nedsände några af rådet och lät på samma gång Lars Kagg under sken af mönstring sammankalla en hop rytteri uti Skara. Upproret afstannade. De två hufvudmännen lades på stegel och hjul; de andra benådades [1]).

Hofva-upproret smittade. Den 21 September, då Mattsmesso-marknad hölls vid köpingen Bro, der sedermera Kristinehamn anlades, uppkom ett oväsende

1) Riksark. Rådsprot. d. 3 Juli, 5 Sept., 17 Oct., 10 och 19 Nov. 1638. — Palmsk. 4:o N:o XXXVII p. 147.

af samma art. En hop af Ludvig De Geers arbetare vid Kroppa bruk, jemnte några ostyriga bondedrängar, ledda af en förlupen Polack, angrepo tullar och tullnärer, oaktadt flere af den äldre och förståndiga allmogen afrådde. Tullhus och bommar nedrefvos och tullnärerna flydde. Gabriel Gustafsson Oxenstjerna nedskickades att på stället ransaka derom. De oroliga sökte reta bönderna genom rykten, att Oxenstjerna från Stockholm medförde en hop bödlar för att hänga och stegla alla dem, som deltagit i oväsendet. Saken aflopp dock skonsamt nog. De äldre bönderna infunno sig och begärde nåd. Prosten öfver Wermland, den bekanta Elfdalius dels ursäktade deras oförstånd, dels fällde förböner. De erhöllo tillgift eller lätta straff. Men knappt hade Oxenstjerna återvändt till Stockholm, förr än en fjerdingsman från Karlskoga utfärdade budkaflar till allmogens sammankallande, som det synes icke utan stöd af presterskapet. Mannen blef genast gripen och upproret förekommet. Regeringen, retad af den förnyade olydnaden, beslöt att strängeligen straffa fjerdingsmannen. Men vid närmare undersökning befanns denne vara en i hög grad enfaldig och inskränkt karl; endast ett verktyg i händerna på listigare ledare, hvilka ej kunde åtkommas. Äfven Petter Flygge sjelf fällde hos regeringen förböner för den förvillade. Man beslöt derföre näpsa och släppa honom; och saken stannade af [1]).

Wermland, i sig sjelft aflägset och nyss uppodladt, hade mindre än de gamla landskapen hunnit vänja sig vid ordning och laglydnad, häldst det hitintills haft inom sina gränsor hvarken landshöfdinge eller biskop, hvilka med öfvervägande anseende kunnat hålla å ena sidan ämbetsmännen, å den andra folket i ord-

---

1) Riksark. Rådspr. d. 2 Oct., d. 19 Nov. 1638: d. 26 Febr., d. 1, 5, 7, 8 Mars; 31 Juli 1639. — Diverse Hist. Handlingar. — P. Flygges böneskrift d. 11 Mars 1639.

ning. Missbruken derstädes voro också större än på de flesta andra ställen. Prester, länsmän och bönder i samråd med hvarandra gjorde kronan det gröfsta underslef, så att ofta hela byar uteslötos ur längderna, och kronan mistade deraf både soldater och skatter. När nu ransakningar om sådant anställdes och tillika den nya tulltaxan blef påbjuden, uppstod ett högljudt missnöje. Från predikstolarna förkunnade presterna Guds vrede och straff öfver land och regering för de nya tullarnas skull. Ingen sådan afgift blef i Karlstad uppburen; magistraten ursäktade sig med fruktan, att ett försök dertill skulle tvinga dem att rymma landet. Det synes, som Gabriel Oxenstjerna äfven besökt nämnde stad och dämpat de der utbrustna oroligheterna [1]).

Också Dalsland visade samma sinnesstämning [2]). De andra landskapen tycktes ej heller vara att lita på, och vid riksdagen vankades namnlösa smädeskrifter.

Regeringen blef öfver dessa förhållanden bekymrad, men ej modlös. Hufvudmännen för de svåraste företagen blefvo till lifvet straffade för att bereda lydnad och varnagel. Men derjemnte togos mildrande steg. Landshöfdingarna fingo befallning att vid skatteransakningarna gå med något öfverseende till väga, för att ej uppreta den oförståndiga allmogen. Presterna påmintes att undervisa folket om dess skyldigheter mot öfverheten samt tillse, att barnen uppfostrades i Gudsfruktan till landets framtida trygghet och förkofran. Man sökte också göra för allmogen begripligt, att bland alla slags beskattningar var den öfverklagade tullen just den, som jemnförelsevis minst betungade bonden; och att deremot adel och ståndspersoner med stor förtäring och stor försäljning måste i densamma erlägga vida högre afgifter. Axel Oxenstjerna förmanade i allmänhet både prester och andra

1) S. st. d. 3 Oct. 1638 och 17 Jan. 1639.
1) S. st. d. 5 Sept. 1638.

»ämbetsmän, »att arbeta på enighet och lydnad hos »folket. De borde besinna och af Tysklands exempel »se, att den, som ej vill skatta till sin naturliga öf- »verhet, blifver sedan tvungen att skatta till en ut- »ländsk. Men om ämbetsmännen undandraga sig och »skjuta allt på regeringen, så blifver först denna och »sedan hela fäderneslandet förhatligt.» För att genom personlig närvaro gifva dessa föreställningar så mycket mera kraft beslöts, att flera af rådets medlemmar skulle göra en resa genom riket och dervid mundteligen föreställa så väl ämbetsmännen som folket, hvad deras frid tillhörde. En sådan resa skedde om våren 1639. Hela rådet följdes åt till Strengnäs, der pfalzgrefvinnan Katrinas begrafning firades, och derifrån till Örebro. Här delade de sig. Gabriel Bengtson Oxenstjerna for åt Karlstad, Axel Oxenstjerna till Göteborg, Gyllenhjelm till Småland och Gabriel Gustafsson Oxenstjerna till Östergötland. Sedan möttes de i Jönköping och följdes tillbaka till Stockholm. Frampå sommaren besöktes i samma afsigt Westmanland [1]).

Efter denna resa lugnades landet. Någon oro förspordes väl 1640 i Mönsterås och en betydligare 1643 i Norrköping [2]); men båda stillades snart och lätt. Segrarna från Tyskland qväfde många klagomål. De missnöjda ville också invänta de förändringar, som den snart myndiga drottningens tillträde till regeringen skulle medföra.

---

1) S. st. d. 16 Oct. 1638, d. 14, 17 och 29 Jan., d. 6, 19, 20, 26 Febr.; 25 Apr., 18 Juli 1639. — Acta Salviana. T. IV. N. Tungel till Salvius d. 20 Oct. 1638, d. 2 Mars 1639.

2) Riksark. Rådspr. Nov. 1640.

Rättelser:

Sid.	rad.	står:	läs:
9	17.	Znaien	Znaim
20.	33.	Eulenberg	Eulenburg
37.	22.	Zurmarshausen	Zusmarshausen
45.	21.	Moldauer	Mulda
66.	13.	plundringar	prutningar
67.	11.	yttrade	yrkade
70.	38.	Febr.	Apr.
73.	28.	inlaga	insaga
111.	32.	gör	ger
184.	4.	Företaget	Förslaget

